

ANUL X. 2004

altera24

IDENTITĂȚI – STRUCTURI ȘI CARACTERISTICI

Brigid Laffan

• NAȚIUNI ȘI REGIUNI ÎN EUROPA
OCCIDENTALĂ

Jean Sibille

• RECUNOAȘTEREA VALORII
CULTURALE A LIMBILOR
REGIONALE ÎN FRANȚA

Constantin Iordachi

• CETĂTENIE ȘI IDENTITATE
NATIONALĂ ÎN ROMÂNIA:
O TRECERE ISTORICĂ
ÎN REVISTĂ

Michael Guest

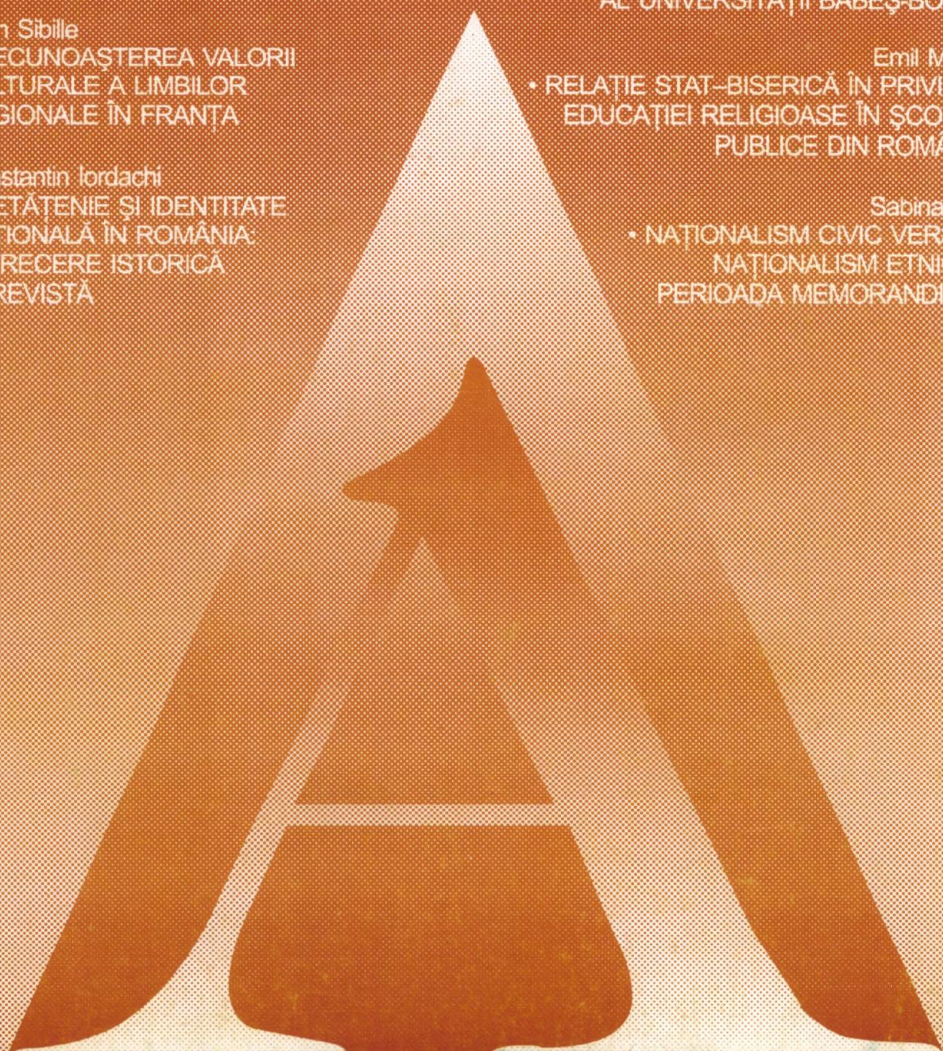
• DISCURS CU OCAZIA PRIMIRII TITLULUI
DE DOCTOR HONORIS CAUSA
AL UNIVERSITĂȚII BABEȘ-BOLYAI

Emil Moise

• RELAȚIE STAT-BISERICĂ ÎN PRIVINȚA
EDUCAȚIEI RELIGIOASE ÎN ȘCOLILE
PUBLICE DIN ROMÂNIA

Sabina Fatî

• NATIONALISM CIVIC VERSUS
NATIONALISM ETNIC ÎN
PERIOADA MEMORANDISTĂ

Editori:

Smaranda Enache • Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar de redacție: Doina Baci

Secretar tehnic de redacție: Judit-Andrea Kacsó

Redacția: Laura Ardelean, Marius Cosmeanu,
Lucian Nastasă, Victor Neumann, Ovidiu Pecican

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 440.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș

RO83 RZBR 0000 0600 00158270 (Lei);

RO51 RZBR 0000 0600 01913576 (Euro)

Adresa redacției:

Liga PRO EUROPA

540049 Târgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: +40-(0)265-250182, +40-(0)265-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

altera 24

Cuprins

Editorial	3
-----------	---

IDENTITĂȚI – STRUCTURI ȘI CARACTERISTICI

<i>Brigid Laffan</i>	
Națiuni și regiuni în Europa Occidentală	5
<i>Jean Sibille</i>	
Recunoașterea valorii culturale a limbilor regionale în Franța	24
<i>Constantin Iordachi</i>	
Cetățenie și identitate națională în România: o trecere istorică în revistă	35

DOCUMENT

Lege cadru privind regiunile. Proiect	62
Lege privind înființarea regiunii cu statut juridic special, Ținutul Secuiesc. Proiect	71
Statutul de autonomie a Ținutului Secuiesc în calitate de regiune cu statut special. Proiect	75
Geneza unui proiect (M.B.)	84
<i>Al. Cistelean</i>	
Regionalizarea – o dezbatere scadentă	89

CONVERGENȚE TRANSILVANE

<i>Sabina Fati</i>	
Naționalism civic versus naționalism etnic în perioada memorandistă	94

FETELE EUROPEI

Cristina Gheorghe

Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste, regiune cu statut special 106

DEZBATERE

Forumul central-european de regionalizare și integrare 113

ALTERA PARS

Michael Guest

Discursul cu ocazia primirii titlului de Doctor Honoris Causa
al Universității Babeș-Bolyai din Cluj 159

STUDIU DE CAZ

Emil Moise

Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în
școlile publice din România 167

English Summary 194

Editorial

Interesul revistei **altera** pentru problema identității nu se datorează unei simple curiozități intelectuale a cercetătorului fenomenului social. Redactorii revistei sunt conștienți că identitatea în general – individuală sau colectivă –, și cu atât mai mult conștiința identității – fie ea etnică, națională, cultural-lingvistică, regională, confesională, sexuală sau de altă natură – joacă un rol important, dacă nu chiar determinant în așezarea în spațiul social-geografic al individului sau a comunității. Mai mult, labilitățile sau excesele identitare duc nu odată la crize identitare, individuale în primul rând, dar și colective, crize al căror potențial conflictual, ca și în cazul exceselor identitare unice poate fi ilustrat cu deosebită pregnanță de singeroasele conflicte naționale desfășurate sub ochii noștri atât în spațiul post-iugoslav cât și în cel post-sovietic.

Știm că diferitele tipuri de identități au jucat roluri diferite în diferite epoci istorice. Contextul istoric, ca și cel social-politic, este important în definirea priorităților identitare. Dacă în antichitatea greco-romană identitatea local-regională era prioritară față de oricare alta, dacă în evul mediu identitatea religioasă – cu accente speciale începând cu perioada Reformei – a devenit predominantă, în epoca modernă rolul identității naționale a surclasat orice altă identitate chiar dacă ea apare adesea sub veșmânt religios sau politic. În epoca post-modernă, în ce ne privește, într-o lume din ce în ce mai globalizată, în satul mondial care însumează simultan epoci diferite ale evoluției istorice a speciei umane, culturi concurente, realmente sau aparent ostile, dar și un mănunchi întreg de interese evident comune, identitatea, identitățile acumulează noi valențe — în ciuda aparențelor evenimentiale, nu neapărat conflictuale — rolul lor fiind adesea benefic în procesul orientării în spațiul social într-o lume din ce în ce mai complexă.

Tocmai datorită importanței subiectului, **altera** dedică acest număr (și probabil și câteva numere următoare) temeii identității, în speranța că textele oferite cititorilor noștri vor contribui la elucidarea marelui mister al acestui complex fenomen social.

Situația noastră specifică în contextul unei noi provocări – integrarea europeană într-un „imperiu” neo-carolingian post-modern – ridică noi întrebări, la care elita noastră politică, dar și cea intelectuală în general, va trebui să găsească răspunsuri adecvate. Studiile prezente, ca și cele care vor urma în numerele viitoare, încearcă să ofere un sprijin în acest sens.

Brigid Laffan, un expert de talie europeană a domeniului, ne oferă o analiză subtilă a identităților naționale și regionale în contextul nou al integrării europene și al formării noii identități continentale. „...Pentru înțelegerea dinamicii integrării europene – concluzionează autoarea studiului – trebuie să ne concentrăm asupra relației dintre național și internațional, respectiv dintre național și regional. Numai prin analiza importanței «statelor», «națiunilor» și «regiunilor» existente în Europa contemporană putem începe să ne ocupăm cu probleme de genul celor ca identitatea europeană sau caracterul comunităților europene în formare”.

Jean Sibille, specialist în limbile regionale din Franța, ne oferă sprijinul cu un eseu despre valoarea culturală a limbilor regionale sau minoritare, o altă dimensiune determinantă a identității noastre culturale. Și cum modelul nostru tradițional, la care nu încetăm să apelăm de câte ori dorim să restrângem drepturile unor comunități istorice, este cel francez, studiul profesorului Sibille va fi, sperăm, cu atât mai convingător.

Un mai vechi colaborator al revistei, istoricul Constantin Iordachi abordează problema identității naționale din unghiul retrospectiv al cetățeniei române într-un studiu axat pe istoria modernă a României. Evoluțiile specifice ale doctrinei cetățeniei române, în condițiile istorice date, începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se precipită în zilele noastre, cheștiunea identității naționale îmbinîndu-se în mod particular cu cea a dublei cetățenii.

Strîns legat de cheștiunea identității – regionale în primul rînd, dar și etnoculturale în particular – în spațiul nostru specific central-est-european, pachetul proiectelor (teoretice deocamdată) de legi privind construcția regională a României și, în particular, a autonomiei Ținutului Secuiesc, elaborat de un grup de experți conduși de Miklós Bakk, lector universitar la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, vine să întregască evantaiul identitar într-un limbaj riguros juridic, proiecte care, dincolo de destinația lor formală de inițiativă legislativă, „sunt și viziuni pe termen mediu, și au rolul să contribuie la fundamentarea unui discurs adecvat”. Nu putem decît să nădăjduim că elitele noastre vor profita la un moment de acest prilej oferit cu atîta generozitate intelectuală.

Obişnuitele rubrici ale revistei caută să ofere de asemenea subiecte incitante de reflecție, fie că este vorba de naționalismul etnic sau civic al elitei românești din perioada memorandistă (Sabina Fati), fie de relația nu lipsită de tensiuni dintre Stat și Biserică și reflectarea ei în sistemul educațional românesc (Emil Moise), fie de modelul regional italian (Cristina Gheorghe), fie de poveștele adresate românilor de fostul ambasador american.

Identități – structuri și caracteristici

Națiuni și regiuni în Europa Occidentală

BRIGID LAFFAN

Introducere

Ritmul, proporția și mediul integrării europene s-au modificat după 1985 în urma deciziei țărilor membre de a demola frontierele din spațiul economic european. După 1989, în urma încheierii războiului rece, mediul geopolitic al integrării s-a modificat și mai mult. Comunitatea Europeană, devenită astăzi Uniune, în această perioadă s-a evidențiat ca o instituție regională centrală în Europa de Vest, fostele state ale blocului sovietic considerînd-o drept elementul cheie al tranziției lor spre economia de piață și un regim democratic de tip liberal. Uniunea Europeană, preocupată de propria agendă internă încărcată, a omis să ia în considerație nevoile reale ale unui mediu european mai larg. Schimbările fundamentale din Europa au repercusiuni și asupra instituțiilor Europei Occidentale care luaseră ființă treptat în perioada postbelică. Fundamentele filozofice și real-politice ale concepției bazate pe confruntarea blocurilor și existența unei Europe Occidentale separate, bine conturate, au luat sfîrșit. Termenul „Europa” a devenit o valoare respectabilă în discursul politic referitor la viitorul structurilor continentale.

Un program de cercetare în extindere

Pe măsură ce politologii, economiștii și juriștii încercau să înțeleagă natura Uniunii Europene și dinamica procesului de integrare, integrarea europeană a devenit din nou obiectul unei extinse cercetări științifice. În anii '70 – începutul anilor '80, atunci cînd însăși Comunitatea Europeană stăgna, s-a putut observa o lîncezeală și în cercetarea integrării. În această perioadă – după o muncă de pionierat efectuată de Hass, Lindbergh, Schmitter și alții – interesul cercetătorilor americani a scăzut în mod fundamental în privința fenomenului integrării. (Caporoso și Keeler, 1993) Cei care au scris despre integrare, s-au limiat la studii empirice de detaliu referitoare la procedurile politice ale Comunității sau la chestiuni instituționale. Inflația de studii de caz părea să acopere problemele mai

profunde legate de schimbările la nivel macro. Renașterea integrării oficiale în Europa de Vest, respectiv prăbușirea sistemului comunist au constituit o serioasă provocare teoretică pentru discipolii integrării. Wallace face referire la absența conceptelor sau a cadrelor de referință tradiționale. (Wallace, 1990:3) După opinia lui Keohane și Hoffman teoriile mai vechi au fost eliminate de o serie de aspecte ale integrării fără ca locul lor să fie ocupat de altele. (Keohane și Hoffman, 1991:9)

Importanța provocărilor conceptuale și teoretice cu care se confruntă cercetătorii integrării o depășește pe cea științifică, ele putând afecta acele probleme politice, economice, culturale și instituționale cu care se confruntă Uniunea Europeană. Temele cele mai semnificative cu care Uniunea trebuie să se confrunte privesc politica democratică, securitatea și bunăstarea economică. Schimbările sistematice din Europa pun sub semnul întrebării competența instituțiilor care au fost create în Europa Occidentală după război pentru rezolvarea acestor probleme. Rolul Germaniei în „noua Europă”, lărgirea, apariția regionalismului, toate ridică probleme privind frontierele Europei, „identitatea europeană”, „proiectul european”. Aceste cazuri nu se limitează la dimensiunea „cine ce primește, unde și cum” a politicii, ci ating imperiul său suprem, adică esența sa etică și morală. (Krasner, 1984:233)

Devine tot mai evident că studierea integrării are nevoie de noi abordări, și este tot mai acceptată opinia conform căreia cunoașterea optimă a forțelor motrice ale integrării trebuie să se rezulte în urma aplicării informațiilor oferite de diferite discipline. (Mayes, 1993:265, Wallace, 1993:272). În altă ordine de idei, cercetarea integrării nu se poate limita la disciplinele tradiționale ale politologiei, economiei și dreptului, ci trebuie să cuprindă sociologia, geografia și antropologia. În lucrarea sa „Europa, o provocare pentru științele sociale”, Hamm argumentează că *„procesul european este mult prea complex și are mult prea multe consecințe teoretice și practice ca să poată fi analizat în mod corespunzător din perspectivă unidisciplinară. Dacă acceptăm provocarea să contribuim la profilarea acestei societăți în formare, atunci abordarea trebuie să fie dintr-o perspectivă holistică și problematizată”* (Hamm:15). Rezervele față de modalitatea formării conceptelor referitoare la procesul integrării au îndemnat o serie întreagă de cercetători irlandezi să elaboreze o abordare alternativă. Deși scopul urmărit este acela de a înțelege natura UE, forțele motrice ale integrării și dinamica procesului de integrare suntem convinși că toate acestea, la o primă tentativă, pot fi mai bine înșușite pe cale indirectă. Cunoștințele despre integrare pot fi mai bine aprofundate dacă ne întoarcem la realitatea economică, politică și socială ascunsă în spatele integrării. (Laffan și O'Donnell, 1993).

Stabilirea corectă a forțelor motrice ale integrării presupune reamplasarea statului vest-european în centrul dezbaterii. În Europa de Vest are loc cea mai rapidă transformare a „*marelui stat consolidat, centralizat, puternic fixat*” (Tily 1992:329). Are loc o importantă dezbateră științifică despre efectul integrării europene asupra

statelor. Unii autori interpretează integrarea drept un proces care conduce la un organism politic transnațional care pune în pericol suveranitatea membrilor săi și preia toate funcțiile lor esențiale. Cu alte cuvinte, integrarea duce la „un sistem politic semievoluat” care cuprinde atît particularitățile construcției statale, cît și cele ale transformării instituționale. (Wallace 1993, Wessels 1992).

Alți autori consideră Comunitatea drept „*un regim interguvernamental de succes care servește la administrarea dependențelor economice reciproce prin coordonarea unor politici pe calea tratativelor.*” (Moravcsik, 1993:30). O primă proiecție are în vedere transformarea statului, iar ultima, păstrarea și adaptarea statului. Prezentul studiu analizează dintr-o plajă mult mai largă două benzi înguste care pot influența viitorul ordinii politice europene: naționalismul și regionalismul. Ordinea politică în Europa se va configura mai ales din jocul forțelor regionale/naționale și naționale/internaționale. Atît regionalismul cît și naționalismul constituie dovezi ale deosebitei diversități ale organizării culturale și politice a Europei. Administrarea diversității constituie una dintre temele centrale cu care se confruntă sistemul politic în procesul integrării europene. Atitudinea conform căreia diversitatea constituie o valoare indiscutabilă în cadrul exprimării identității europene, poate fi deci legitimă. (Gillespie, 1994:1).

Națiuni și naționalisme

Atît în cadrul dezbaterilor politice cît și în cel al cercetării științifice a integrării europene, statele membre – fie direct, fie indirect – beneficiază de accente deosebite. De o atenție mai redusă a beneficiat existența în timp a națiunilor și statelor europene, ceea ce constituie expresia propriu-zisă a acestor „identități naționale”. Articolul lui Hoffman, de mare rezonanță, din 1966, despre viitorul statului național, a pus în centrul discuției chestiunea diversității europene, iar problema naționalismului a fost abordată trasînd distincții clare între *conștiință națională*, *situație națională* și *naționalism*. Hoffman definise conștiința națională drept sentiment, situația națională drept împrejurare, iar naționalismul drept o ideologie care acordă prioritate absolută națiunii. Interesul național, izvorît din diferite situații naționale, limitează integrarea politică. Hoffman ne zugrăvește proiecția originală a naționalismului. Deși observă că statul național a fost păstrat în Europa Occidentală, recunoaște că proiectul integrării poate duce în direcția unei noi construcții politice. (Hoffman, 1966). Accentele puse de Hoffman asupra naționalismului sunt rar citate sau recunoscute, autorul fiind identificat mai degrabă cu o abordare interguvernamentală a integrării.

Oare naționalismul poate să determine formele pe care le îmbracă integrarea europeană, respectiv limitele comunității politice în Uniunea Europeană? Ne-ar fi de mare ajutor în înțelegerea integrării europene dacă am putea evalua autenticitatea ipotezelor ascunse în spatele acestei întrebări. Proiectul integrării a

fost susținut în calitate sa de instrument util al combaterii caracterului irațional și periculos al naționalismului care a dus la două războaie mondiale și la ascensiunea fascismului. Anii 1930 au însemnat în Europa de Vest culmea *Weltanschauung*-ului naționalist. (Dorgan, 1993:178) În cadrul mișcărilor de rezistență combaterea exceselor naționaliste era evidentă. Idealiștii Congresului de la Haga au prevăzut depășirea naționalismului printr-o colaborare europeană care să ducă la o uniune europeană originală și la formarea unei identități europene autentice. Naționalismul a fost înlocuit de un obiectiv mult mai acceptabil, cosmopolitismul. (Wallace, 1993:80). După Weiler, supranaționalitatea în cadrul Comunității „nu înseamnă lichidarea statului național, ci constituirea unui regim care își propune îmblinzirea interesului național printr-o nouă disciplină. Starea idilică ar fi aceea în care s-ar pune capăt exceselor naționalismului, provocarea constând în capacitatea controlului social asupra reflexelor interesului național incontrolabile de altfel la nivel internațional”. (Weiler, 1993:10).

A fost oare îmblinzit naționalismul în Europa Occidentală, i s-au diminuat oare ascuțiturile? (Garvin, 1993, Smith 1990) Integrarea europeană a contribuit la ceea ce Hass a denumit în Europa de Vest, naționalism liberal. (Hass, 1990:311) Urmărirea interesului național este influențat de dezvoltarea formelor intensive ale colaborării economice și politice la nivel de Comunitate. Excesele naționalismului au fost în esență reținute, cu excepția acelor teritorii ale Europei în care influența problemei suveranității – în Irlanda de Nord și în Spania –, a fost prezentă.

Pe parcursul identificării componente naționale a guvernării vest-europene, una dintre dificultăți era caracterul atotcuprinzător, dar imperceptibil al naționalismului. Poate ar fi necesar să facem o distincție între diferitele modele și dimensiuni ale naționalismului. Modelele istorice diferă de la naționalismul american din secolul al XVIII-lea, prin naționalismul european al secolului al XIX-lea până la naționalismul lumii a treia din secolul al XX-lea și, prin adăugarea unei categorii distincte de Hobsbawn, până la naționalismul sfârșitului de secol XX. (Hobsbawn, 1990) În Europa trebuie să facem distincție între statele naționale dezvoltate ale Occidentului și acele state est-europene care s-au născut din prăbușirea imperiilor Romanovilor, ale Habsburgilor și cel Otoman, și care nu posedă un trecut istoric independent îndelungat. În Europa de Est se poate observa a legătură strânsă între religie, etnicitate, limbă și naționalitate (Dorgan, 1993:181). Întrucât aceste imperii aveau un caracter multinațional, grupurile erau nevoite să-și dezvolte naționalitatea pe baze etnice, neputînd s-o facă în cadrul unor state separate. Căderea comunismului a atras după sine renașterea naționalismului în această regiune a Europei. Regiunile a două state multinaționale, Uniunea Sovietică și Iugoslavia, nu și-au putut înfrîna tendințele secesioniste și s-au divizat în unități politice mai mici. Cehoslovacia la fel. Europa pășise din nou în epoca construcției statale. Dat fiind profilul etnic complex al Europei de Est, problema minorităților

devenise o sursă potențială de conflict. Clasa politică a depus eforturi pentru restabilirea suveranității naționale și refacerea economiei naționale chiar și în acele state ale căror frontiere au rămas neschimbate. Datorită nivelului de dezvoltare politică și economică radical diferit, relația stat/națiune este foarte diferită în cele două părți ale Europei.

Smith face distincție între abordarea „originală” și cea „instrumentală” a naționalismului (Smith, 1993). Prima abordare privește naționalismul ca o reflexie a unei structuri aflate în fundal, în timp ce cel din urmă îl vede ca un argument utilizat în competiția politică. Imaginea zugrăvită de Gellner despre naționalism este una „instrumentalistă”, care subliniază legătura acestuia cu modernizarea și industrializarea, respectiv cu necesitatea exploatarea unor noi modalități ale loialităților cetățenești într-o epocă post-agricolă (Gellner, 1983). Explicațiile puternic cauzale ale naționalismului efectuate de Gellner sunt criticate pentru că nu răspund în mod corespunzător la multitudinea experiențelor observate. Naționalismul, ca unic criteriu al unui guvern și al unei politici legitime, a apărut în urma Revoluției franceze. Concepția dominantă era că fiecare națiune trebuie să posede un stat propriu și să aibă posibilitatea utilizării politicii pentru formarea propriei vieți economice, sociale și spirituale în conformitate cu spiritul național propriu (Garvin, 1993:66). Naționalismul devenise cheia legitimității politice tocmai în perioada în care foarte populara suveranitate se instaurase în Europa (Connors). Principiul naționalității devenise atât de penetrant încât nici un stat nu s-a putut dispensa de el (Llobera, 1993:65). Din punct de vedere occidental, elementele principale ale ființei naționale pot fi exprimate astfel: *„națiunea trebuia să posede un teritoriu unitar și bine definit, o patrie istorică, conștiința acestei patrii, ansamblul legilor și instituțiilor reprezentând o singură voință politică, conștiința egalității în drepturi a membrilor acestei comunități cetățenești, valorile și tradițiile comune ale populației bazate pe mituri de origine și memorie comune.”* (Smith, 1991:8-12)

Imaginarul existenței naționale înzestrează naționalismul atât cu o specificitate privind originea cât și cu una privind instrumentarea. Pe de o parte accentul cade pe cetățenie și egalitatea în drepturi, ca parte a moștenirii raționaliste a iluminismului, pe de altă parte el cade pe conceptul de identitate care se hrănește din miturile originare și din memorie. Aceste mituri și amintiri se construiesc de preferință pe tradiții arhaice mai vechi și pe sisteme de credințe colective, prezente pînă astăzi în culturile moderne. (Garvin, 1993) Această relație între naționalismul modern și legăturile etnice premoderne sunt subliniate și de Smith, care spune că „numeroase state moderne, printre care și pionierii cei mai influenți ai modernității, au fost construite în jurul unui nucleu etnic dominant, ale cărui valori, tradiții, mituri și simboluri au constituit apoi formele și forțele motrice specifice ale națiunii de mai târziu.” (Smith, 1990:13) Dacă națiunile sunt „comunități imaginare” (Anderson, 1983), atunci atașamentul lor față de puterea de stat le înzestrează cu o puternică

prezență în viața socială și politică. Christiansen consideră că „atît statul, cît și națiunea – respectiv relația dintre ele – există datorită intensității prezenței lor practice.” (1992:6) Două caracteristici specifice ale naționalismului au relevanță deosebită pentru integrarea europeană. În primul rînd, naționalismul a creat forma cea mai viguroasă a identității colective în lume. În al doilea, relația simbiotică a naționalismului cu statul a înzestrat legitimarea puterii politice cu un rol central.

Naționalismul oficial

Pentru a putea defini componenta națională a guvernărilor europene contemporane este util să facem distincție între naționalismul oficial, naționalismul politic și naționalismul cultural. (Breully, 1985) Naționalismul oficial, naționalismul guvernelor, s-a adaptat proiectului european, mai mult, l-a îmbrățișat în multe state membre. Proiectul european a fost asimilat ca parte a unui proces de modernizare, a deschiderii către lumea externă. Acest lucru a fost valabil mai ales pentru Franța de după război, atunci cînd Monnet, în calitate de șef al Comisiei de Planificare, a hotărît să creeze niște cadre în care Franța să poată deveni competitivă din punct de vedere economic. În afară de aceasta, politicieni de frunte francezi și-au proiectat cu dibăcie viziunile naționale asupra proiectului european. În anii '60, De Gaulle a acceptat necesitatea colaborării europene, dar numai o colaborare planificată și controlată de „*l'Europe des patries*”. În 1983-1984 a avut loc o deplasare în politica franceză în măsura în care Franța începuse să susțină o Europă cu cele mai multe caracteristici de tip statal. După Weawer, începînd din 1984 în gîndirea politică franceză „*Europa trebuie să devină ceea ce ar fi trebuit să devină Franța, și ceea ce ar trebui cumva să rămînă. Trebuie să cuprindă o identitate politică și de apărare, valorile sale proprii și recunoașterea de către actorii externi.*” (Weawer, 1990:481) În declarația ministrului european al Franței „*Cred că cu cît este cineva astăzi mai naționalist, cu atît este mai european. În lumea de mîine nu mai există posibilitatea ca cineva să fie mare, liber și respectabil fără ca mai întîi să-și croiască drum prin Europa*” (Bosson, 1987:59) se reflectă concepția *France par l'Europe*.

Această declarație a fost riguros testată cu ocazia referendumului de la Maastricht cînd cauza cetățeniei a creat serioase resentimente, caracterizată fiind prin acest discurs puternic naționalist. (Holm, 1992)

Proiectul european a devenit unul dintre pilonii sistemului politic german, respectiv structura cadru a exprimării identității într-o țară și un continent divizat. Aspirația spre unitatea germană a fost inclusă în dreptul fundamental. Pentru RFG integrarea europeană a constituit o arenă pentru învingerea traumelor provocate de fascism, Holocaust și pierderea războiului. „Ostpolitik”-ul lui Willy Brandt își propusese să îmbunătățească nivelul de trai în RDG și să lărgască posibilitățile legăturilor familiale între cele două Germanii. Spre deosebire de Franța, Germania

a renunțat în mod conștient la rolul de lider și la grandoarea națională. Noul stat german și-a canalizat energiile către imperiul economic și „identitatea mărcii germane”. Reunificarea din 1990 a avut efectul unui șoc asupra RFG, deoarece clasa politică germană acceptase de fapt divizarea țării. Când odată cu dărîmarea zidului din Berlin reunificarea devenise inevitabilă, cancelarul Kohl și ministrul de externe Genscher au recurs la viziunea lui Tomas Mann – *„mai bine o Germanie europeană decît o Europă germană”* – pentru a potoli temerile vecinilor. Reunificarea germană și integrarea europeană fuseseră prezentate ca proiecte paralele și complementare. Dacă Germania a reușit să biruie consecințele politice, economice și psihologice ale reunificării, rolul ei în noua Europă este neclară. Clasa politică este angajată în continuare alături de proiectul european, deși faimosul consens privind Europa este pus sub semnul întrebării. Primul ministru al Bavariei, H. Stoiber (CSU) privește cu multă antipatie Tratatul de la Maastricht și aprofundarea integrării europene. Germania este din ce în ce mai îngrijorată pentru stabilitatea politică a Europei de Est și recurge la ajutorul Europei Occidentale pentru stabilizarea teritoriilor de la răsărit.

Așezate între doi vecini mai mari, statele Benelux privesc integrarea europeană ca pe un mijloc de întărire a autonomiei naționale. Proiectul european a devenit parte a identității lor de stat. Pentru Belgia, construcția europeană a făcut posibilă modificarea fundamentală a sistemului statal între 1980 și 1993, ajungînd în final la un sistem federal. În partea flamandă există voci care ar prefera disoluția Belgiei în Europa. Elita irlandeză a acceptat integrarea europeană ca pe unul dintre instrumentele realizării proiectelor economice și sociale ale anilor '50. Programul Expansiunii Economice din 1958, care a dus la prima candidatură a Irlandei la Comunitatea Europeană, a fost prezentat oamenilor ca un lucru *„necesar consolidării independenței bazelor noastre economice.”* (citat de Baker, 1986:61) Mai tîrziu calitatea de membru al CE a fost prezentată ca următorul pas spre obținerea independenței irlandeze. S-au folosit așadar argumente naționaliste pentru legitimarea proiectului european.

Angajamentul politic italian la nivel retoric față de integrarea europeană poate fi explicat parțial și prin dorința de a păstra într-un cadru mai larg și mai stabil un stat slab cu un guvern slab. Menținerea regimului din Italia a avut drept element central tocmai construcția europeană. Elitele politice italiene vroiau de la bun început să aibă mîinile legate ca să diminueze spațiul de mișcare intern. Italia trece acum printr-un proces de schimbare fundamental, care poate modifica rolul proiectului european în cadrul sistemului. Liga Lombardă a fondat o platformă federalistă făcînd campanie cu sloganul *„mai aproape de Bruxelles decît de Roma”*. Pentru Grecia, Spania și Portugalia aderarea la Comunitatea Europeană a însemnat sfîrșitul dictaturii și o barieră externă față de posibilitatea reinstaurării sale. Aderarea la CE poate fi zăgrăvită – ca în cazul Irlandei – ca o întărire a

statului național, respectiv ca o sursă a modernizării care este capabilă să aducă mai aproape de inima Europei zonele mai sărace.

Se remarcă faptul că două state, Danemarca și Regatul Unit, au reușit cel mai greu să se adapteze dimensiunii politice a Comunității, datorită faptului că identitatea lor națională nu a fost stimulată de către proiect. Ambele state sunt ostile față de orice formă de supranaționalism. Danemarca este una dintre cele mai vechi state constituționale din Europa, cu o identitate națională excesivă și cu o identitate extranațională manifestată prin modelele sociale și politice și cele de colaborare nordice. Pentru Danemarca relația dintre Europa și statul național danez este un joc cu sumă nulă. Guvernele daneze care s-au succedat au căutat să exploateze dimensiunea politică a integrării și să reducă consecințele aderării la CE asupra suveranității daneze. Aderarea a creat un cadru pentru dezbateră chestiunii naționale și în Regatul Unit.

Naționalismul politic

În politica europeană își găsește loc pe mai departe naționalismul politic, ostil față de apariția oricărui sistem politic mai puternic în cadrul CE. În anii '60, purtătorul de drapel al statului național era De Gaulle, decis să revendice preponderența statului național în cadrul Comunității. Retorica acestuia a fost continuată în anii '80 de prim-ministrul britanic Margaret Thatcher. Ea combătuse vehement viziunea europeană a lui Delors, conform căreia dreptul economic ar proveni cu timpul în proporție de 80% din Europa. Thatcher, în 1988, în discursul său de la Bruges, subliniase: *„Europa va fi mai puternică tocmai pentru că are o Franță ca Franța, o Spanie ca Spania și o Mare Britanie ca Marea Britanie, fiecare cu obiceiurile sale, cu tradițiile sale și cu identitatea sa. Ar fi o prostie să le comasăm într-o personalitate de tip mozaic.”* (Thatcher, discursul de la Brugge, 1988) Din citatul de mai sus reiese că Thatcher era neîncrezătoare în privința metodei continentale a integrării și nu concepea să renunțe la caracterul suveran și unitar al Regatului Unit.

În numeroase state europene, forțele conservatoare opuse integrării europene și-au redobândit prezența electorală. Extrema dreaptă, din nou întărită în Austria, Germania, Belgia, Norvegia și Italia este profund xenofobă, dovedind o mult mai redusă toleranță față de imigranții din afara CE, decât față de cei din Comunitate. Problema imigranților a adus brusc în centrul atenției publice ideea identității în Europa. Atacurile rasiste împotriva străinilor sunt în creștere, iar guvernele înăspresc reglementările referitoare la dreptul de azil. Deși nu există pericolul ca dreapta extremă să acceadă la putere în nici unul dintre aceste state, tendința are un efect asupra partidelor principale, susținerea lor fiind în creștere. Nu este exclus ca proiectul de integrare să fie responsabil pentru revigorarea dreptei, deoarece forțele conservatoare reacționează la cosmopolitismul accentuat al societății

europene, respectiv la reducerea restricțiilor prezente în mod tacit în programul din 1992. Se observă că, în numeroase state europene „*există o clasă de jos, semidoctă și ostilă, care ridică cu îndrjire ca simbol propriu drapelul național abandonat de către elite*”. (Citat din Robins:385)

Ratificarea Tratatului de la Maastricht a provocat un discurs naționalist în mai multe state. Susținătorii campaniei negative din Franța, din cercurile Frontului Național, ai Partidului Comunist, ai socialiștilor și gaulliștilor au prezentat Tratatul UE ca pe o distrugere a statului național. Fostul ministru al apărării, J. Chevenement, identificase Maastrichtul cu răpirea Europei. Bruxelles era privit ca un taur care se apleacă în mod înșelător la picioarele statelor-națiuni ale Europei ca să le poată zdrobi. (Holm, 1992:11) Problema cetățeniei s-a dovedit deosebit de delicată în dezbaterile franceză. Pe de o parte președintele Mitterand considera că extinderea drepturilor cetățenești limitate face parte din tradițiile universaliste ale Franței. Pe de altă parte, după părerea lui Le Pen, străinii rezidenți temporar pe teritoriul Franței nu sunt capabili să creeze o relație de angajament față de națiune, față de specificul său cultural și istoric (Holm, 1992:12), ceea ce nu-i îndreptățește să participe la alegerile locale. Moștenirea iluminismului trebuie, pur și simplu, păstrată în Franța pentru francezi. Dezbaterile franceză a avut ecou și în Danemarca, Irlanda, Regatul Unit și Germania. Discursul naționalist a fost prezent peste tot, doar caracterul a fost diferit de la o țară la alta.

Identitate și legitimitate

Pînă acum am discutat despre faptul că naționalismul oficial a contribuit în fiecare stat – cu excepția Regatului Unit și Danemarcei – la realizarea „proiectului european”. Una dintre proprietățile cele mai importante ale naționalismului, alături de universalism și atotputernicie – este „*capacitatea excepțională de adaptare*” (Connors). Tocmai deosebita elasticitate a naționalismului face posibil ca elitele naționale să accepte proiecte de genul celor ca integrarea europeană și să le prezinte publicului autohton ca făcînd parte din proiectul național. Pe de altă parte, experiența războiului a slăbit miturile naționale în multe state îndemnînd elitele politice naționale să caute noi strategii de guvernare. Se poate observa o oarecare diminuare istorică a importanței naționalismului. În opinia lui Inglehart, semnificația naționalismului ca valoare fundamentală s-a uzat. El ajunge la concluzia că „*în general, din Europa Occidentală contemporană a dispărut sentimentul că statul național ar întrupa o valoare supremă, ca refugiu și ocrotitor al unui mod de viață unic*” (Inglehart, 1990:412). Dorgan împărtășește această opinie. Utilizînd parametrii de genul: mîndrie națională, încredere în armată, acceptarea sau refuzul luptei pentru apărarea țării, încrederea sau absența acesteia față de statele vecine, atitudinea față de integrarea în UE, Dorgan constată că intensitatea naționalismului scade în Europa Occidentală, mai ales în rîndul

generațiilor tinere. Scăderea este spectaculoasă în rîndurile păturilor culte (Dorgan, 1993:192). Însă diminuarea intensității naționalismului nu trebuie să ne orbească în legătură cu existența curentelor naționaliste ascunse sau față de semnele reînvierii sentimentelor naționale. Acest lucru se reflectă și în revigorarea dreptei. Caracteristicile celor trei referendumuri despre Tratatul UE exprimă rolul unor factori social-economici cum ar fi învățămîntul și ocuparea forței de muncă. Populația cu un grad de pregătire și nivel de retribuire mai înalt din Franța, Danemarca și Irlanda a votat în mai mare măsură pentru Tratatul de la Maastricht. Majoritatea angajaților și „gulerelor albastre” din Franța a votat împotriva. În mod similar s-a întîmplat cu ocazia primului referendum din Danemarca, cînd două treimi din rîndurile muncitorilor necalificați au votat cu „nu”. Bazele rezistenței față de integrare sunt furnizate de păturile societății occidentale care nu au fost avantajate în urma „europenizării”. Vocea acestora poate fi auzită mai ales în rîndurile partidelor de dreapta.

Chiar dacă acceptăm, luînd în considerare și forțele conservatoare, că intensitatea ideii naționale este în scădere în Europa de Vest, Comunitatea Europeană nu a condus la depășirea identităților naționale. Integrarea europeană nu amenință identitățile naționale, regionale sau locale. Analizele efectuate de Reiff asupra datelor Eurobarometrului relevă faptul că atașamentul față de sat (85%) și țară (88%) depășește cu bine proporția atașamentului față de CE (48%). În afară de aceasta, deși 62% din cei chestionați au considerat că „identitatea europeană este compatibilă cu sentimentul identității naționale”, în medie 51% dintre cetățenii europeni au declarat că nu se simt niciodată „europeni” (Reiff, 1993:138-40). După Hass, *„nici o identitate mai nouă sau mai mare nu a luat locul identității naționale slăbite ale francezilor, germanilor, italienilor și belgienilor”* (Hass, 1993:544). Multiplele atașamente față de sat, regiune sau țară reliefează faptul că atașamentul național este doar unul în ierarhia atașamentelor și că identitatea națională este compatibilă cu alte identități de grup.

Păstrarea identității naționale – ca una în ierarhia identităților – exclude oare formarea unei „identități europene”? Integrarea europeană presupune oare o astfel de „identitate europeană”? Tratatul de la Roma exprima de la bun început obiectivul: *„o uniune cît mai strînsă între popoarele Europei”* și nu doar între state. Nevoia ca integrarea europeană să fie susținută de *„un sentiment comun”* – ca să folosim termenul lui Deutsch –, a cîștigat în importanță în anii 1980 atît în gîndirea Comisiei cît și în declarațiile Consiliului European. Constituirea Comisiei Adonnino *Despre Europa popoarelor* în 1985 demonstrează dorința ca preocuparea să se concentreze nu numai asupra formării comunității statelor, ci și a popoarelor. Comisia a înaintat o serie de propuneri referitoare la drepturile cetățenești, cultură, schimburile de studenți, sănătate, asigurări sociale, înfrățirea orașelor și simbolurile identității europene. Uniunea se poate mîndri deja cu un drapel comun, un imn

comun, un pașaport comun și anumite reglementări standardizate. Schimburile de studenți, rețelele regionale, organizațiile și grupurile de interes transnaționale pot duce la formarea unei societăți civile europene. Manifestările sportive europene și „orașele culturale”, „Anul European al Vîrstnicilor” ș.a.m.d., toate fac parte din acea politică conștientă menită să amplifice conștiința identității culturale europene a cetățenilor. Comisia, asemenea altor constructori ai statelor din trecut, caută să elaboreze o „identitate europeană”. Tratatul Uniunii Europene, prin capitolul consacrat cetățeniei, a transformat statutul persoanelor rezidente într-una din țările membre, fără să aibă însă cetățenia țării respective, din „privilegiat” în „cetățean al Uniunii”.

Căderea comunismului și criza ratificării Tratatului de la Maastricht a readus brusc în centrul atenției cauza „identității europene” și a „Europei popoarelor”. Cu toate acestea, identitatea europeană și însuși conceptul de Europa sunt deosebit de problematice. *„Europa este un termen geografic cu importanță politică și cu o deosebită greutate simbolică, dar fără să aibă o definiție clară și frontiere stabilite.”* (Wallace, 1990:7) Crearea „identității europene” și modul de stabilire a frontierelor Europei vor avea un efect imprevizibil asupra fostelor state comuniste și asupra imigranților din societatea vest-europeană. Pentru multe state și indivizi are o deosebită importanță locul pe care îl ocupă în relația „Europa – non-Europa”. Elitele politice trebuie să se ferească de pericolul real de a defini „identitatea europeană” în raport cu „ceilalți”. Barraclough ține să ne amintească că *„atunci cînd s-a pus problema definirii caracteristicilor din care se compune Europa, s-a dovedit a fi fost mult mai ușor să se dea o definiție negativă, exclusivă, îndreptată împotriva unei presupuse tendințe neeuropene sau antieuropene, decît să se găsească un scop paneuropean, acceptabil pentru toată lumea.”* (Barraclough, 1963:41).

În noua Europă politică identitară are o semnificație deosebită. După opinia lui Cable, noua politică a identității culturale depășește în importanță politica de stînga și dreapta de după războiul rece. *„La unul dintre poli se află cei care își definesc atît propria identitate cît și identitatea celorlalți prin noțiuni închise, de excluziune. Însăși existența și practicile străinilor constituie o amenințare pentru aceste identități. Iar la polul opus se află cei care își exprimă un angajament excesiv pentru o opțiune personală a moravurilor și stilului de viață. Identitatea culturală este flexibilă, multilaterală sau în mod fundamental superficială.”* (Cable, 1994) Polul de excluziune este exprimat prin renașterea forțelor naționaliste de dreapta. În același timp, în ierarhia valorilor crește importanța individualismului. Conform unui sondaj efectuat pe șapte țări democratice, cel mai important lucru pentru majoritatea adolescenților și adulților este „împlinirea propriei vieți”. (Dorgan, 1993:191) Pentru tratamentul politicilor identitare Cable prevede o serie de principii cu implicații serioase pentru ordinea politică europeană, cum ar fi: necesitatea identității multilaterale, apărute de principii juridice evolute care să

plaseze drepturile individuale deasupra celor de grup; descentralizarea în cadrul democrației; ordinea în cadrul dreptului; sentimentul comun al egalității; globalism practic. (Cable, 1994) Aceste principii, respectiv valorile universale reprezentate de acestea, constituie o recuzită mult mai potrivită pentru crearea identității europene decât *mythomotoirs* cu valoare istorică îndoielnică. Aceste principii trebuie să fie fundamentate pe concepția mai puțin sentimentală, dar nu mai puțin convingătoare ale cetățeniei și drepturilor sociale. Cu toate acestea, reacția la drepturile cetățenești destul de limitate ale Tratatului UE, respectiv evidenta supraîncărcare a sistemului occidental al bunăstării subliniază greutățile cu care se confruntă căutarea unei noțiuni a identității europene care „conține în sinul său valori politice închise” (Garcia, 1993:173).

Legătura dintre statul național și guvernul legitim în Europa de Vest modelează în continuare în mod foarte real structurile politice, ducând la un deficit politic în UE. Această afirmație poate să pară în contradicție cu faptele dacă o analizăm pe fondul conflictelor și tratativelor de la Bruxelles. Uniunea este fondată însă pe amestecul a numeroase regimuri politice, a numeroase reguli de decizie, a diferiților piloni și „geometrii variabile”. În privința ethosului său politic, CE este în mod fundamental pragmatică și tehnocratică, ghidată permanent de negocierile și tratativele intrastatale, ceea ce îi slăbește capacitatea de a aborda chestiunile cardinale. Politica democratică se derulează în spațiu politic național, modelată de culturile politice naționale. Argumentarea lui Habermas este clarvăzătoare: „*Statele naționale constituie o problemă pe cărarea spinoasă care duce la Uniunea Europeană, dar acest lucru se datorează mai puțin pretențiilor lor irepresibile de suveranitate, cât faptului că procesele democratice s-au desfășurat pînă acum doar între granițele naționale. Sfera publică a politicului a fost divizată pe unități naționale*” (Habermas, 1990).

Aceasta a fost argumentația Curții Constituționale din Germania privitor la sentința referitoare la Tratatul UE cînd a afirmat că, dacă o uniune a statelor democratice posedă atribuțiuni suverane, atunci aceasta se află deasupra tuturor popoarelor statelor membre, pentru legitimarea căreia sub formă democratică acestea sunt chemate să se exprime prin intermediul parlamentelor lor. (*Jus letter*, 36/93) Politica în Europa Occidentală rămîne o chestiune națională. Rolul partidelor politice, într-o analiză convingătoare a celor trei referendumuri pentru Tratatul UE, este subliniat astfel: „*Interesele Europei sunt prost servite de către politicienii și partidele naționale, acestea fiind conduse adesea de interese locale să recurgă la obnubilarea chestiunilor europene. Dacă există astăzi criză de legitimitate în Europa, ea se datorează, se pare, mai degrabă partidelor naționale și liderilor acestora decât populației UE sau eurocraților de la Bruxelles.*” (Franklin, Marsh și McLaren, 1993)

Problema în UE nu constă atît în „deficitul democratic” propriu-zis, cît în slăbiciunile culturii politice de deasupra nivelului politicului și a statului, și a

tehnicilor care implementează politicile naționale. Integrarea europeană a avut un efect mult mai pronunțat asupra statelor decât asupra structurilor politice.

Regiuni și regionalism

O temă mereu revenită în atenția cercetării europene este caracterul teritorialității și creșterea unui nou tip de regionalism. În unele cazuri regionalismul este sinonim cu renașterea naționalismului în statele naționale europene. Regionalismul, din cauze diferite, cere o cumpănire rațională pentru a putea deduce noi concepte din integrarea europeană. Argumentele conform cărora statul se uzează deopotrivă de jos și de sus sunt considerate deja locuri comune. Este important să analizăm izvoarele politice, economice și culturale ale noului regionalism. Noțiunea de regiune este problematică și, deși este folosită în mod curent în discursul politic, acoperă sensuri foarte diferite de la o subdiviziune administrativă pînă la un spațiu cultural și economic.

Renașterea în anii 1960 în statele Europei de Vest a mișcărilor regionale politice și culturale a luat prin surprindere guvernele. Au fost redescoperite și exprimate politic identitățile dizolvate în stat. Renașterea politicii teritoriale a fost evidentă în regiuni ca Scoția, Țara Galilor, Irlanda de Nord, Bretagne, Corsica, Languedocq, Catalonia, Țara Bascilor și Belgia între valoni și flamanzi. Apariția Ligii Nord în Italia în anii '80 a fost de asemenea un simptom al amplificării regionalismului. În Irlanda de Nord și Țara Bascilor conflictul a îmbrăcat forme violente. Partidul Naționalist Scoțian și naționaliștii basci (PNV) erau de fapt separatiști parlamentariști care vroiau să creeze noi state naționale pe cale pașnică. Există și forțe politice autonomiste neseeparatiste ca CiU din Catalonia, mișcările bretone și corsicane sau Plaid Cymru din Țara Galilor. Obiectivul lor este reconstrucția statului. (Keating, 1991:126) Ceea ce pare să fie surprinzător în aceste mișcări este faptul că privesc integrarea europeană ca un posibil cadru pentru o construcție paneuropeană, în cadrul căruia să-și poată dezvolta propria identitate. De aici provine sloganul Partidului Naționalist Scoțian „independență în Europa” și afirmația Ligii Lombarde conform căreia „sunt mai aproape de Bruxelles decât de Roma”. Aceste mișcări doresc să participe la structurile politice și economice ale unei Europe mai largi în timp ce își exprimă identitatea și autonomia în interiorul propriilor state. Mișcările regionaliste exprimă viziunea „Europei regiunilor” în care statele, cu timpul, se vor dizolva. Parțial datorită revendicărilor autonomiste, parțial ca răspuns la necesitatea reorganizării funcționării politicilor publice, așa-zisul nivel „mezo” sau regional a devenit tot mai important în multe state europene. Forța motrice a dezvoltării regionale are o componentă funcțională și una normativă. Din punctul de vedere al abordării funcționale, întărirea autoguvernărilor regionale a fost un răspuns la supraîncărcarea guvernărilor centrale, respectiv la nevoia descentralizării

distribuției bunurilor publice. Elementul normativ este clădit pe teoria democrației. Conform unuia dintre argumente, dacă scade distanța dintre cetățean și statul central, se întăresc condițiile democrației participative. (Christiansen, 1992:5) Începînd cu Italia în 1972, Spania în 1978, Belgia în 1980 și Franța în 1981-82, numeroase state vest-europene au demarat restructurarea puterii centrale, regionale și locale. Restructurarea cea mai radicală a avut loc în Belgia care a devenit stat federativ. Spania de după Franco a acordat o autonomie însemnată „comunităților autonome”, îndeosebi acelor care aveau o îndelungată tradiție istorică. Sprijinirea actualei guvernări pe CiU din Catalonia împrumută o însemnatate deosebită cauzei naționale. În Franța, președintele Mitterand a înființat în 1982 consilii regionale alese în mod direct, cu atribuțiuni mai largi chiar decît cele ale regiunilor din Italia care-și începuseră activitatea în anii '70. În numeroase state mici au avut loc reforme substanțiale ale administrației locale.

Noul regionalism are o importantă dimensiune economică. Internaționalizarea economiei mondiale se dezvoltă, se pare, în paralel cu diferențierea sa; tocmai caracterul internațional al producției amplifică semnificația economică a diferențelor teritoriale. Se pare că există o corelație între caracterul global al întreprinderilor și piețelor, și caracterul local/unic al tuturor spațiilor în care se desfășoară producția și consumul. Rolul autorităților și unităților locale crește în cadrul coordonării economice. Acest lucru se reflectă în diminuarea tratării pretențiilor naționale și în decepția față de mijloacele tradiționale ale politicii regionale de după război. (Albrechts et al, 1989) Intervențiile regionale tot mai semnificative se concentrează asupra unor factori care este de presupus că vor crea avantaje concurențiale regionale. Sprijinul acordat economiei regionale este luat în serios sub forme inedite anterior. (Chrisholm, 1990) În pofida internaționalizării, inițiativele locale beneficiază de un rol mai însemnat. După Nanetti, nu este întîmplător că regionalizarea se produce în statele membre ale CE tocmai în perioada în care asupra modelului fordist al organizării producției și a întreprinderilor acționează o puternică presiune. (Nanetti, 1993:3) Paralel cu dezvoltarea instituțiilor regionale are loc o creștere și diversificare a întreprinderilor mici și mijlocii. Noile forme ale politicii structurale regionale sunt planificate adesea într-o combinație între planificarea și colaborarea la nivel național-supranațional, venite de sus în jos, respectiv afirmarea de jos în sus a actorilor esențiali ai acesteia. Importanța amplificată a implicării regionale este în strînsă corelație cu căutarea avantajelor competiționale într-o lume a concurenței generalizate.

Existența Comunității Europene și acumularea treptată a competențelor provenite din anumite politici influențează structura politică din interiorul statelor membre, îndeosebi în Germania. Procesul intern de piață și Documentul Unic European și-au manifestat influența asupra sistemului federal german. Landurile au devenit tot mai sensibile la influența exercitată de integrare asupra puterii lor din cadrul sistemului federal german. Ele s-au folosit de procesul ratificării Documentului Unic European

ca să exercite presiuni asupra guvernului federal pentru a obține înlesniri privind rolul jucat în procesul unor politici comunitare. Aceeași strategie de întărire a pozițiilor lor în cadrul sistemului instituțional al Comunității și în reprezentarea intereselor germane în cadrul Consiliului a fost urmărită de ele în procesul ratificării Tratatului de la Maastricht. Meritul includerii Comitetului Regiunilor în Tratatul UE aparține landurilor germane în aceeași măsură în care aparține regiunilor belgiene. Reprezentanții regiunilor sunt decizi să utilizeze posibilitățile de acuplare instituțională pentru a putea deveni actori ai proiectului integrării. La Bruxelles se poate observa o multiplicare exponențială a reprezentanțelor regionale. De la mijlocul anilor '80 au fost create circa 45 de birouri regionale.

Sprrijinul Comitetului și inițiativa regională au constituit bazele acțiunilor interregionale transfrontaliere, caracterizate adesea drept para-diplomație. Conform acestora *„întrepătrunderea dintre statul național și forțele integrării europene lasă unitățile subnaționale fără un «cordon sanitar» protector al statului respectiv, expunându-l astfel presiunilor concurențiale internaționale în creștere (vulnerabilitate). Pe de altă parte, li se oferă o varietate mai mare de factori de producție și modalități de stimulare a construcției rețelelor lor internaționale.”* (Soldatos și Michaelmann, 1992:134)

Politicile cu caracter teritorial sunt reprezentate tot mai mult de societățile transnaționale de diferite tipuri. Euro-orașele, regiunile limitrofe ale Atlanticului, asociațiile regiunilor europene, respectiv Consiliul Puterilor Locale și Regionale împrumută un accent transnațional unităților teritoriale aflate sub nivelul guvernării centrale. Au luat ființă inițiative transfrontaliere speciale în zonele de frontieră cum ar fi în regiunea Saar, între Luxemburg și Lorena. Astfel de dezvoltări pot profita din programul InterReg al Comitetului. Așa-numita inițiativă a „celor patru motoare” reunește patru regiuni specializate în tehnologie înaltă. Acestea sunt: Baden-Württemberg, Lombardia, Rhone-Alpes și Catalonia. Țara Galilor a aderat la această inițiativă în 1990, fără a putea avea statut de partener egal, neavînd un parlament regional. Colaborarea se referă la dezvoltarea economică, schimbul de studenți, informațiile cu privire la mediu, rezultatele cercetării științifice și transferul de tehnică. (Harvie, 1993)

Care sunt învățămintele acestor evoluții pentru dinamica statului național și a integrării europene? Legăturile regionale în Europa nu se suprapun cu frontierele naționale. Statele devin tot mai poroase în timp ce competențele lor politice se deplasează pe de o parte în sus, către nivelul UE, pe de altă parte în jos, spre nivelul „mezo” al guvernării. În unele cazuri, conștiința politică regională influențează structura și procesele politice ale statelor membre. În Spania, Belgia și Regatul Unit politica teritorială are o dimensiune naționalistă/separatistă. Revendicările mișcărilor regionaliste sunt influențate de forțele integrării europene și de existența Uniunii Europene. Uniunea asigură o arenă politică la nivel

supranațional și constituie o resursă pentru mișcările regionale în mediul lor național. Cu toate acestea, pentru aceste mișcări centrul este reprezentat de statul căruia îi aparțin. Orice regionalism are un caracter național într-un fel sau altul, fiind modelat de mediul național căreia îi aparține. Relația UE/regional este determinată de relația național/regional.

Rolul îndeplinit de regiuni în guvernarea economică se leagă în mod paradoxal de extinderea internaționalizării economiei mondiale. Piața internă exercită o influență asupra distribuției teritoriale a activității economice între diferitele zone ale Europei. Una dintre componentele importante ale avantajelor economice ale regiunilor de frunte ale Europei constă în capacitatea lor de dezvoltare și de exploatare a resurselor locale. Confruntate cu noi presiuni concurențiale, regiunile Europei aplică politici deschise pentru obținerea sau păstrarea avantajelor competiționale. O dovadă a reorganizării infrastructurii economice o constituie reînnoirea interesului pentru planificarea teritorială în întreaga Europă. Acest lucru ridică un semn de întrebare privind diferențele uriașe între nivelul bunăstării economice ale diferitelor regiuni. Oare „Europa regiunilor” ar contribui la consolidarea coeziunii europene sau ar amplifica ceea ce a fost denumit de Harvie drept „*regionalism burghez*” sau „*particularism al bogaților*”? (Harvie, 1993:72) Ar slăbi oare solidaritatea din interiorul statelor și între state?

Concluzii

Prezentul studiu susține că pentru înțelegerea dinamicii integrării europene trebuie să ne concentrăm asupra relației dintre național și internațional, respectiv dintre național și regional. Numai prin analiza importanței „statelor”, „națiunilor” și „regiunilor” existente în Europa contemporană putem începe să ne ocupăm cu probleme de genul celor ca identitatea europeană sau caracterul comunităților europene în formare. Integrarea europeană a reușit să anihileze caracterul nociv al naționalismului în relațiile statelor vest-europene; le-a făcut apte pentru menținerea între limite acceptabile a rivalităților dintre ele. De aici izvorăște ușurința cu care s-au adaptat guvernele occidentale la „proiectul european”. Cu toate acestea, naționalismul politic nu a dispărut din Europa. Întărirea extremei drepte semnalează nemulțumirile față de principalele partide politice și reapariția rasismului. Forțele conservatoare utilizează simbolurile naționale pentru a-și întări prestigiul propriilor opinii și sunt ostile în general față de întărirea unității politice din interiorul UE. Forțele care reprezintă aceste curente naționaliste pot duce la ceea ce Hass numea „*blocadă națională*” iar Miall „*o Europă fărâmițată*”. (Hass, 1990:320, și Miall, 1993:17) Atât „*blocada națională*” cât și „*Europa fărâmițată*” fac trimitere la reînnoirea naționalismului politic și la frontiere, ca sisteme de includere și excludere.

Pe de altă parte, există suficiente probe care demonstrează o îmblânzire a naționalismului, dacă nu neapărat în Europa de Est, cel puțin în cea de Vest. Două

aspecte ale naționalismului, și anume legătura dintre statul național și autoritatea legitimă, respectiv afirmarea identității naționale, își păstrează importanța în cadrul sistemului politic occidental. Legătura dintre statul național și puterea legitimă îngreunează demersurile democratice din interiorul UE. Uniunea suferă nu numai de slăbiciunile democrației, dar și de cele ale politicii. Cât timp mediul public rămîne în mod predominant național, acest lucru frînează dezvoltarea politicii adevărate în UE. Dezvoltarea comunității politice este frînată și de afirmarea identității naționale. Identitatea națională nu a fost înlocuită de identitate regională, nici măcar acolo unde cea dintîi a fost mult slăbită. Totuși, experiența Tratatului UE ne sugerează că o anumită identitate europeană, respectiv un fel de legătură cu Uniunea, este necesară dacă Uniunea vrea să se ridice deasupra firavelor sale rădăcini politice. Majoritatea populației vest-europene pur și simplu nu se simte niciodată europeană. Cei care se simt europeni provin de obicei de pe treptele mai înalte ale scării economico-sociale. Accentuarea unor probleme ca extinderea, securitatea, imigrația și altele, plasează în mod acut în centrul dezbaterii chestiunea frontierelor și a identității europene. Există pericolul real ca renașterea naționalismului politic să ducă la o definiție cu caracter exclusiv privind întrebarea „cine este european?” În procesul formării identității europene, Europa ar trebui să se aplece asupra drepturilor cetățenești și sociale care au devenit în perioada post-belică componentele esențiale ale identității europene.

Una dintre trăsăturile cele mai accentuate ale guvernării în Europa Occidentală este regionalismul. Regionalismul are atît dimensiuni economice, cît și politice. În unele țări regionalismul constituie un răspuns adecvat la mobilizarea forțelor separatiste și autonomiste. În altele este o încercare de a răspunde la rezolvarea unor probleme îngemănate cum ar fi asigurarea serviciilor publice și necesitatea participării. Extinderea administrației de nivel „mezo” constituie o încercare de a aduce guvernarea mai aproape de cetățean. „Europa regiunilor” este un instrument atrăgător pentru umplerea golului căscat între structurile politice și cele administrative ale Europei. Situația politică și constituțională a regiunilor europene însă sunt profund determinate de statele în componența cărora se află. Poziția sigură a landurilor germane se datorează poziției lor puternice ocupate în cadrul sistemului politic german. Prezența lor accentuată în cadrul structurilor guvernamentale ale UE are un efect stimulatîv și asupra celorlalte regiuni pentru a-și mări participarea. Corelația dintre regiuni, națiuni și state constituie un moment critic în definirea structurilor guvernamentale europene în viitor.

Bibliografie:

- Aberechts L., Moulart F., Roberts P. și Swyngedouw E., *Regional Policy at the Crossroads* (London: Kingsley Publishers. 1989).
Anderson B., *Imagined Communities* (Verso: 1983).

- Baker S., Nationalist ideology and the industrial policy of Fianna Fail, *Irish Political Studies* (1: 1986), pp. 57-67.
- Barracough G., *European Unity in Theory and Practice* (Oxford: OUP, 1963).
- Bosson B., citat din *L'Express*, 27 februarie 1987.
- Breuilly J., Reflections on Nationalism, *Philosophy and Social Science* (15: 1985), pp. 65-75.
- Cable V., The World's New Fissures: Identities in Crisis (London: *Demos paper no. 6.*, 1994).
- Caporaso J. A. și Keeler J. T. S., *The European Community and Regional Integration Theory*, studiu prezentat la cea de-a treia Conferință Internațională a ECSA, mai 1993.
- Christiansen T., *Regionalism and Supranationalism in Western Europe*, lucrare de seminar la EUI, martie 1992.
- Chrisholm M., *Regions in Recession and Resurgence* (London Unwin Hyman, 1990).
- Connor W., Nationalism: Competitors and Allies, *Canadian Review of Nationalism*.
- Dorgan M., Comparing the decline of nationalism in Western Europe: the generational dynamic, *International Social Science Journal*, (136/1993), pp. 177-198.
- Franklin M., Marsh M., McLaren L., *Uncorking the Bottle: Popular Opposition to European Unification in the Wake of Maastricht*, studiu prezentat la întrunirea anuală a Societății de Științe Politice din zona central-vestică a SUA, din, aprilie 1993.
- Garvin T., Ethnic Makers, Modern Nationalism and the Nightmare of History, in Kruger P., *Ethnicity and Nationalism* (Marburg: Hitzroth, 1993), pp. 61-74.
- Gellner E., *Nations and Nationalism* (Ithaca: 1983).
- Gillespie P., *Diversity in the Union, Draft paper*, IEA, Dublin, 1994.
- Habermas J., *Citizenship and National Identity: some Reflections on the Future of Europe*, intervenție în cadrul conferinței, Bruxelles, mai 1991.
- Hamm B., Europe – a challenge to the social sciences, *International Social Science Journal* (131/1992), pp. 3-22.
- Harvie C., *The Rise of Regional Europe* (London: Routledge, 1994).
- Hass, E. B., The Limits of Liberal Nationalism in Western Europe, in B. Crawford și P. Schulze, *The New Europe Asserts Itself* (California: University of Berkeley Press), 1990.
- Hass, E. B., *Nationalism: An Instrumental Social Construction*, Millenium (Winter, 1993).
- Hobsbawn E., *Nations and Nationalism Since 1870* (Cambridge: University Press, 1990).
- Hoffman S., Obsolete or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe, *Daedalus* (85: 1966), pp. 872-877.
- Holm U., *The French Discourses on Maastricht*, studiu prezentat la Conferința omagială pan-europeană, septembrie 1992, Heidelberg, Germania.
- Ingelhart R., *Cultural Shift in Advanced Industrial Society* (Princeton, NJ Princeton, UP, 1990).
- Keating M., Regionalism, Peripheral Nationalism, and the State in Western Europe: A Political Model, *Canadian Review of Studies in Nationalism* (18: 1991), pp. 117-29.
- Keohane R. O. și Hoffman S., *The New European Community*, (Boulder: Westview, 1991).
- Krasner S. D., Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics, *Comparative Politics* (16: 2), pp. 223-246.
- Laffan B. și O'Donnell R., *Economy, Society and Politics in the European Community: A Framework for Analysis*, prelegere susținută la ESCA, Washington, mai 1993.
- Llobera J. R., The Role of State and Nation in Europe, in Garcia S., ed., *European Identity and the Search for Legitimacy* (London: Pinter, 1993), pp. 64-80.
- Mayes D., The Future Research Agenda, Bulmer S. și Scott A., *Economic and Political Integration in Europe* (Blackwell: Oxford, 1994), pp. 29-85.

- Nanetti R. Y., *Cohesion Policy and territorial Restructuring in the Member States*, studiu prezentat la conferința dedicată politicii de coeziune a CE și rețelelor naționale, Nuffield College, Oxford, 2-5 decembrie 1993.
- Reift K. H., Cultural convergence and Cultural Diversity as factors in *European Identity*, in Garcia S. ed.
- Robbins K., *National Identity and History: Past, Present and Future?*
- Smith A., Ethnic Identity and Nationalism, *History Today*, (33: 1983), pp. 47-51.
- Smith A., The Supersession of Nationalism, *International Journal of Comparative Sociology* (31: 1990), pp. 1-31.
- Smith A., *National Identity* (London: Penguin, 1991).
- Soldatos P. și Michelmann H. J., Subnational Units' Paradiplomacy in the Context of European Integration, *Journal of European Integration* (15: 1992), pp. 129-134.
- Thatcher M., *Address to College of Europe*, Brugge, 1988.
- Tilly C., Prisoners of the state, *International Social Science Journal* (133/1993), pp. 329-342.
- Wallace W., European Governance in Turbulent Times, *Journal of Common Market Studies* (31: 1993), pp. 293-303.
- Wallace W., *The Transformation of Western Europe* (London: Pinter 1990).
- Wallace W., ed. *The Dynamics of European Integration* (London: Pinter 1990).
- Wallace W., *Theory and Practice in European Integration, Economic and Political Integration in Europe* (Blackwell: Oxford, 1994), pp. 272-278.
- Weiler J. J., *Fin-de-Siècle*, prelegere susținută la ESCA, Washington, mai 1993.
- Wessels W., Staat und (westeuropäische) Integration: die Fusionsthese: Politische Vierteljahresschrift, Sonderheft, *Die Integration Europas*, ed. M. Krelie).

Traducere de Elek Szokoly

Brigid LAFFAN este profesor Jean Monnet de politică europeană, Visiting Professor la Colegiul Europei din Brugge, cercetător coordonator în cadrul Institutului European din Dublin, membră a Consiliului Institutului Afacerilor Europene din Dublin. Cercetarea sa științifică, axată pe formele de guvernare din Uniunea Europeană, elaborarea constituțională din Uniunea Europeană, aspectele financiare ale UE și integrarea europeană, s-a materializat în numeroase articole — „The politics of identity and political order in Europe”, *Journal of Common Market Studies* (1996); „Organising for a changing Europe: Irish central government and the EU”, *Trinity Blue Paper* (2001) — și volume: *Integration and Co-operation in Europe* (Routledge, 1992); *Constitution-building in the European Union* (editor colaborator; Institute of European Affairs, 1996); *The Finances of the European Union* (Macmillan, 1996); *Europe's Experimental Union: Rethinking Integration* (coautoare, Routledge, 1999).

Brigid Laffan, „Nations and Regions in Western Europe”, articol preluat cu permisiunea autoarei.

Recunoașterea valorii culturale a limbilor regionale în Franța

JEAN SIBILLE

Recunoașterea valorii culturale a limbilor este un subiect vast, care poate fi abordat în multe feluri. Aș vrea să-l abordez dintr-un punct de vedere în același timp sociologic, psihologic și politic. Nefiind de formație juristă, nu voi intra în chestiuni tehnice de drept, dar aceasta nu mă va împiedica să exprim punctul de vedere al unui non-jurist asupra unor chestiuni juridice. Mai mult, mă voi ocupa mai degrabă de limbile regionale sau minoritare decât de limbi în general.

Ce este identitatea?

Limba este adeseori asociată cu ceea ce se numește „identitate”. Identitatea unei persoane se compune din mai multe fațete: identitate culturală, identitate sexuală, religioasă, profesională... Există bineînțeles interacțiuni între aceste diferite fațete ale identității, dar acestea sunt lucruri diferite; aici va fi vorba în mod esențial despre identitatea „culturală”.

Deseori, identitatea culturală este considerată ca un lucru immanent, adică un fapt preexistent oamenilor, care se identifică cu ceva. De fapt, în opoziție cu ceea ce s-a convenit a se numi „moștenirea culturală”, identitatea e ceva ce se construiește aici și acum. Identitatea constituie faptul de a se identifica în raport cu ceva: este o realitate psihologică, rezultat al unui proces actual de identificare. Din acest punct de vedere, o întrebare precum „oare limba face parte din identitate?” n-are sens cituși de puțin: limba face parte din identitatea mea dacă eu mă identific cu limba; ea nu face parte din identitatea mea dacă eu nu mă identific cu ea. Altfel spus: limba face parte din identitatea mea dacă eu o așez în identitatea mea. Dacă mai mulți indivizi se identifică cu o limbă, această limbă face parte din identitatea lor: identitatea culturală are de asemenea aspecte colective.

Prin urmare, identitatea se construiește *hic et nunc*. Dar pe parcursul ultimilor douăzeci și cinci de ani, științele umane au împins fără îndoială prea departe această viziune „constructivistă”, ca și cum ar fi fost vorba despre o *tabula rasa*, ca și cum identitatea s-ar construi pornind de la nimic sau, ceea ce este același lucru, de la indiferent ce. Identitatea culturală se construiește în general pornind de la o moștenire culturală (în sens larg, cu alte cuvinte, din elemente lingvistice, religioase, etnice, „emoționale” etc.), transmise prin familie și prin mediul social, la care individul adaugă elementele pe care le creează, pe care le re-elaborează sau pe care le împrumută (de la alte „culturi”). Poți accepta într-o mai mare sau într-o mai mică măsură această moștenire, și-o poți asuma sau nu; dar întotdeauna are ceva legătură cu identitatea, căci moștenirea este și o memorie și nu se poate șterge cu totul memoria. Cu alte cuvinte, vom zice că moștenirea culturală este un element structurant al personalității unui individ și că orice individ este constrâns să se poziționeze în raport cu această moștenire. Iar în această moștenire există una sau mai multe limbi.

Limbile au o valoare?

Nu se poate spune că, prin ele însele, cu alte cuvinte în calitate de sisteme de comunicație compuse din semne vocalice, limbile au o valoare; sau mai degrabă, că unele ar avea mai multă valoare decât altele. Din acest punct de vedere, toate au valoare: chiar dacă nu exprimă toate aceleași realități în același mod, toate pot să fie la fel de eficace ca mijloc de comunicare și în aceeași măsură capabile să exprime aceleași realități. Așadar, ce anume ne poate permite să vorbim despre valoarea culturală a limbilor?

Dintr-un punct de vedere cultural, o limbă are valoare în primul rând prin ceea ce vehiculează, prin operele pe care le-a produs și le produce. Din acest punct de vedere, literaturile în limbă regională constituie o parte cu totul demnă de interes, dar totuși neglijată, a patrimoniului literar al Franței, fie că este vorba despre literatura populară orală sau de literatura savantă. Mai ales, de pildă, literatura în occitană, care a rămas o literatură vie și care este, de departe, cea mai productivă dintre toate literaturile europene în limbi minorizate (cu excepția literaturii catalane, dar catalana nu se mai află, în Spania, cu totul în situația unei limbi minorizate).

Limbile au de asemenea valoare pentru că aduc diversitatea în societate. Dacă există credința reală că diversitatea este o bogăție culturală, atunci trebuie să luăm în considerare faptul că limbile au o valoare în calitate de element constitutiv al acestei diversități. Și acesta este cazul, în mod cu totul special, al limbilor minorizate, rezultat chiar din situația acestora de minorizare: deseori s-a avansat ideea că revendicarea identitară ar prezenta un risc de „închidere identitară”; de fapt, experiența ne arată că recuperarea activă a unei limbi și a unei culturi minoritare are ca efect o formidabilă deschidere a spiritului către lume și către ceilalți, permițând relativizarea și repunerea în discuție a modelelor ideologice și

politice dominante. Dimpotrivă, pericolul constă, cu siguranță, în închiderea în cultura „națională”.

Limbile au valoare și ca element a ceea ce se numește azi patrimoniu, concept pe care aş prefera să-l numesc memorie istorică. Statul francez este un stat lingvucid care a vrut nu numai să-i învețe franțuzește pe toți cetățenii săi (ceea ce n-ar trebui să fie considerat un fapt negativ), dar care în același timp a dorit eradicarea limbilor așa-zis regionale (chiar dacă metodele aplicate s-au dovedit puțin eficace atîta timp cît a supraviețuit societatea rurală tradițională) și chiar a urmărit să le ștergă pînă și amintirea. Or, nu-i posibil să construiești o societate armonioasă și democratică bazată pe ștergerea memoriei. Ștergerea memoriei istorice este o caracteristică a regimurilor dictatoriale.

În sfîrșit, limbile minorizate au o valoare culturală pur și simplu pentru că niște oameni vor să le vorbească, să le învețe, să le transmită, să-i învețe pe alții, la rîndul lor, dar și pentru că există o activitate culturală în jurul acestor limbi: limbile constituie de asemenea un „obiect al dorinței”. Dimpotrivă, privarea de exercitarea limbii constituie pentru mulți o teribilă frustrare care poate avea consecințe grave, socio-politice sau psihologice. Nu vedem motivul pentru care societatea ar trebui să refuze recunoașterea legitimității acestei dorințe.

Recunoașterea din partea societății a valorii culturale a limbilor

Din punct de vedere sociolingvistic, nu trebuie uitat faptul că franceza s-a impus ca limbă scrisă cu cinci secole în urmă pe întreg teritoriul. În regiunile alofone periferice din punct de vedere geografic (Basse-Bretagne, Țara Bascilor, Roussillon, Corsica) și în sudul Franței (Aquitania, Limousin, Auvergne, Languedoc, Provence), franceza nu s-a impus ca limbă de oralitate cotidiană decît de vreo sută de ani în marile orașe și de mai puțin de cincizeci de ani în mediul rural¹. În DOM-TOM/Teritoriile de dincolo de mare, limbile locale sunt încă majoritare, ele rămîn limbile oralității cotidiene, în vreme ce franceza este limba scrisă și oficială, de folosință publică.

Global, se poate ști, datorită sondajelor efectuate în decursul anilor, că francezii manifestă un anumit atașament pentru limbile numite regionale și sunt, în general, favorabili unor măsuri de protecție; chiar dacă nu sunt cu toții pregătiți pentru angajarea activă. Astfel încît, în 1994, un sondaj efectuat de Ifop² pe un eșantion reprezentativ din ansamblul populației franceze arăta că 75% dintre francezi considera că e foarte sau destul de important să fie apărute limbile regionale. 77% erau favorabili ideii ca Franța să adopte o lege care să recunoască și să protejeze aceste limbi; același procent se pronunța pentru adeziunea Franței la Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare. Dintr-un alt sondaj efectuat în aprilie 2000³ rezultă că 82% dintre francezi sunt favorabili ratificării Cartei europene și 79% sunt favorabili unei modificări constituționale care să permită această ratificare.

Dacă însă îi avem în vedere pe cei care vorbesc în numele societății: intelectuali, jurnaliști, înalți funcționari, oameni politici, profesori etc., cu alte cuvinte, elitele sociale și intelectuale, situația este cu totul alta. Atitudinea majorității elitelor față de limbile regionale sau minoritare se caracterizează prin trei aspecte: ignoranță, dispreț și instrumentalizare politică. Nu vom demonstra aici ignoranța și disprețul, e de-ajuns să citești presa sau să ascuți declarațiile unor oameni politici care se declară republicani; anumite publicații precum *Charlie Hebdo*, *Marianne* sau *Le Figaro* și-au făcut din asta o specialitate; unii jurnaliști au pus bazele unui adevărat comerț.

Sub aspect politic, lucrurile stau cam așa: de două decenii suntem martorii unui discurs care instrumentează idealurile republicane precum laicitatea, neutralitatea Statului, egalitatea cetățenilor în fața legii, în serviciul unui naționalism unitarist și (re)centralizator care este ostil limbilor regionale și care contravine unor aspirații identitare ale populației din regiuni istorice legate de o limbă și o cultură specifice. De fapt (în orice caz, în Franța metropolitană), nu prezența limbilor regionale este cea care pune probleme societății, ci dimpotrivă, din ce în ce mai mult, absența lor, generatoare de frustrare și de indispoziție identitară: pierderea limbii este resimțită ca un cusur al ființei, ca o mutilare, iar faptul de a nu fi avut posibilitatea de a o învăța sau de a o studia poate fi perceput ca o umilință. Amplificarea revendicărilor lingvistice și a sentimentului identitar este legată de pierderea limbii și de creșterea nivelului de instrucție. Acest sentiment identitar rămîne foarte înrădăcinat (s-ar putea chiar să aibă tendințe de creștere), el trece dincolo de audiența politică pe care pot s-o aibă mișcările „regionaliste”, iar societatea civilă suportă tot mai greu unitarismul cultural moștenit dintr-o concepție retrogradă despre republică. Din nefericire, de vreo treizeci de ani, nivelul dezbaterilor privind aceste chestiuni a regresat și, astăzi, în Franța, nu mai poți lua apărarea culturilor minoritare fără a fi etichetat de comunitarism, de „etnism”, de tribalism, de naționalism, de separatism, de preconizare a închiderii identitare sau a excluderii, de a avea legături cu extrema dreaptă etc. Aceste amalgamări sunt insuportabile și nedemne de o dezbatere democratică. Ai impresia că *intelighenția* franceză e lovită de un soi de cecitate intelectuală care o face incapabilă să vadă în chestiunea limbilor regionale o adevărată problemă a societății și nu doar un simplu instrument al cutărei sau cutărei ideologii politice.

Această situație face ca bătălia pentru limbile regionale și minoritare să fie una epuizantă: fiecare pas înainte este rezultatul unor eforturi nemăsurate și poate fi oricând repus în discuție. Căci, ceea ce nu vor să vadă clasa politică și o mare parte a *intelighenției*, este faptul că, de-acum, alternativa nu este între republică și particularisme, nici măcar între republică împreună cu particularisme și republică fără particularisme, alternativa se situează între republică împreună cu particularisme și particularisme fără republică. Și tocmai în aceasta rezidă fondul problemei corsicane: dacă i s-ar fi acordat, acum douăzeci și cinci de ani, Corsicii,

ceea ce se pregătește să i se acorde astăzi (fapt care, azi, poate că nu va rezolva nimic), situația probabil că nu ar fi cunoscut derivatele știute. În opinia unor observatori, în Corsica, în sînul tinerei generații, liantul afectiv cu Franța ar fi deja rupt; și este pe cale să fie rupt în Bretania și în Țara Bascilor.

În sudul țării (regiuni occitane), situația este mai complexă, dar sentimentul alterității în raport cu Franța de Nord rămîne foarte înrădăcinat în societate, mai ales la tineri și în marile orașe. Poate că este încă destul de puternic pentru a fi integrat de către populațiile de origine imigrată, mai ales magrebiană: astfel încît tinerii marsilieni de origine magrebiană nu se recunosc în apelativul de „*beur*”, căci acești *beurs* „*sunt niște parizieni*”. Este, de altfel, într-un anumit sens, un lucru pozitiv, căci o integrare reușită presupune nu doar integrarea în cultura națională, ci și în cultura locală; în ziua în care societatea meridională își va pierde capacitatea de a integra din punct de vedere cultural populații de origine străină, riscăm să asistăm la derivate comunitariste. Acest sentiment de alteritate este intensificat de etnotipurile vehiculate de cultura franceză dominantă asupra celor din sud (și de asemenea, mai mult, asupra corsicanilor). Aceste etnotipuri sunt în mod special răspîndite în sînul elitelor „pariziene”, ca și în mentalitatea funcționarilor sau a oamenilor de afaceri originari din nord și aflați în slujbe în sud. Aceștia au adesea afirmații și atitudini care frizează rasismul și sunt foarte dureros resimțite de către autohtoni — e, într-un fel, o „revenire a refulării”: ceea ce nu mai este îngăduit să se spună despre evrei, despre negri sau despre arabi, se permite încă și azi să se spună despre corsicani sau despre meridionali.

Recunoașterea de către stat a valorii culturale a limbilor

În corpusul juridic francez există cîteva texte care se referă la limbile regionale (de pildă, textele care permit învățarea lor). Dar nu există nici un text oficial care să le acorde un statut veritabil, nici vreunul care să se străduiască să le numească și să le enumere în mod exhaustiv. Aceasta ar fi fost situația dacă procesul de aderare al Franței la Cartă ar fi fost dus pînă la capăt. Există totuși un raport care fusese cerut de către miniștrii Educației Naționale și, respectiv, al Culturii și al Comunicării profesorului Cerquiglini⁴ și care enumeră limbile susceptibile de a fi recunoscute de către Franța în cadrul Cartei. Raportul Cerquiglini fusese precedat de un raport al profesorului Guy Carcassonne privind incompatibilitatea Cartei cu Constituția⁵.

Carta, al cărei scop este preservarea patrimoniului lingvistic european, nu specifică în mod exact care limbi regionale corespund conceptului de limbi regionale sau minoritare, dar precizează că nu tratează limbile imigranților, nici dialectele limbii oficiale. Ea permite totuși luarea în considerare a limbilor așa-numite „fără teritoriu”. În ultimă instanță, îi revine fiecărui stat în parte sarcina de a determina cărei limbi trebuie să i se aplice prevederile Cartei.

De asemenea, trebuie remarcat faptul că această Cartă, chiar dacă nu se referă la dialecte ale limbii oficiale și la limbi ale imigranților, aceasta nu împiedică

statele, care sunt suverane, să acționeze și să dea legi în ce privește aceste limbi; în consecință, dacă statele nu fac nimic pentru aceste limbi, responsabilitatea nu revine Cartei, ci statelor respective.

Raportul Cerquiglini sugerează, grație unei interpretări extensive a noțiunilor de „limbă minoritară” și de „limbă fără teritoriu”, să se considere ca „limbi din Franța”, alături de limbile „regionale” propriu-zise, precum și alături de limbile romani și idiș: berbera, araba magrebiană (numită „araba dialectală” în raportul respectiv), armeană occidentală, ca și hmong-ul vorbit în Guyana.

Pe de altă parte, același raport ia în egală măsură în considerare ceea ce poartă numele de „limbi *d'oïl*”: or, chiar dacă se folosește expresia „limbi *d'oïl*”, nu e mai puțin adevărat că este vorba despre ceea ce redactorii Cartei au numit „dialecte” ale limbii oficiale; dacă se folosește terminologia uzitată în Belgia, se va zice că limbile alogene intră în sfera de aplicație a Cartei, dar că, *a priori*, limbile regionale endogene nu intră în această sferă.

Abordarea din raportul Cerquiglini este oare de apărut, este ea compatibilă cu spiritul Cartei? Voi răspunde: „da, dar cu condiția să nu se meargă mai departe”.

Fără îndoială, într-un alt context, o altă abordare ar fi fost posibilă. Într-adevăr, într-un context marcat de o voință afirmată a statului de a legifera în materie lingvistică, s-ar putea imagina un întreg dispozitiv juridic cuprinzând diferite texte, adaptate fiecărui caz în parte: limbi *d'oïl*, limbi regionale alogene, limbi de origine străină amenințate avînd o prezență semnificativă în societatea franceză, alte limbi etc. Într-un asemenea context, n-ar fi fost necesar să se ia în considerare idiomurile *d'oïl* și anumite limbi de origine străină în cadrul Cartei.

Raportul Cerquiglini a fost redactat într-un context în care guvernul se angajase să semneze Carta, dar în care nu exista, din punct de vedere politic, o perspectivă de legiferare asupra unor alte chestiuni lingvistice. Intenția era prin urmare de a „*aduna cît mai multe date și simpatizanți*”, de a da Cartei interpretarea cît mai extensivă cu putință (aceasta explică de asemenea faptul că au fost luate în considerare limbi din DOM-TOM, în vreme ce, de pildă, Guvernul olandez a semnat Carta „*pentru teritoriul european al regatului Țărilor de Jos*”).

În ceea ce privește idiomurile *d'oïl*, există, pentru unele dintre acestea (*picard, saintongeais-poitevin, gallo etc.*), o adevărată cerere socială și reale practici culturale de care era important să se țină cont.

În ce privește limbile de origine străină, Guy Carcassonne și Bernard Cerquiglini, fiecare în raportul său, și-au fondat analizele pe un anumit număr de criterii, explicite sau implicite:

– importanța demografică și stabilitatea populației: este necesar un număr semnificativ de cetățeni francezi vorbitori ai unei limbi de origine străină pentru ca aceasta să fie considerată drept „*limbă a Franței*”;

– absența de statut oficial într-un stat străin: într-adevăr, Carta are ca prim obiectiv protejarea limbilor amenințate; limbile oficiale ale statelor străine, precum portugheza, spaniola, poloneza sau vietnameza etc., nu fac parte în mod evident din această categorie și nici un risc de dispariție nu apasă asupra lor. Chiar dacă ele sunt reprezentate în Franța, statul francez nu are nici datoria nici responsabilitatea să le protejeze, iar acestea intră clar în categoria limbilor străine și pot fi, pe deasupra, recunoscute și predate cu acest statut prin sistemul educației naționale;

– existența unor circumstanțe istorice particulare care au condus la pătrunderea acestor limbi în Franța: vechimea relațiilor culturale, politice și economice între Franța și Magreb, în special cu Algeria (mai ales, trecutul colonial al Franței în această țară); sosirea în Franța a armenilor, victime ale genocidului din 1915, cu statutul de apatrizi; deplasarea în Guyana a populației *hmong*, din care majoritatea serviseră în armata franceză. Aceste circumstanțe particulare îi creează Franței un fel de obligație morală, de responsabilitate specială față de aceste limbi.

Voința de a include berbera, araba magrebină și armeana occidentală în cadrul Cartei relevă voința de a ține cont de realitatea culturală și socială a Franței de azi și de a trata chestiunile lingvistice într-un spirit de deschidere și de generozitate. În final, se poate considera că a ține seama de aceste limbi în termenii Cartei conduce, de acum înainte, la a considera că ele nu mai sunt niște limbi ale unor imigranți, ci limbi care fac parte integrantă din patrimoniul cultural francez.

Cu toate acestea, nu ar fi rezonabil să se dorească tratarea în cadrul Cartei a ansamblului limbilor de origine străină vorbite în Franța. Ar însemna deturnarea Cartei de la obiectul său și acest lucru ar goli aderarea Franței la Cartă de orice semnificație. De altfel, Carta nu este în nici un caz – căci nu acesta este obiectivul ei – instrumentul juridic cel mai adaptat pentru tratarea problemelor referitoare la totalitatea acestor limbi, mai ales a chestiunilor care pun în joc problematici socio-economice (periferii, imigrare, integrare etc.). Dar este important ca aceste chestiuni să fie tratate – cu instrumente specifice și adaptate fiecărei situații în parte – pentru a ține cont de realitățile sociale și pentru a manifesta interesul pe care Franța îl are față de culturile de origine ale populațiilor rezultate din imigrație.

Recunoașterea juridică a limbilor regionale sau minoritare

Recunoașterea valorii culturale a limbilor regionale sau minoritare de către stat trece prin recunoașterea acestor limbi la nivel juridic. Semnarea Cartei constituia ocazia unei asemenea recunoașteri. Faptul că procesul de aderare la Cartă a fost întrerupt printr-o decizie a Consiliului Constituțional, care a declarat Carta contrară Constituției, ne determină să ne punem întrebări asupra rolului acestei instanțe și asupra funcționării instituțiilor noastre.

Intenția deliberată a redactorilor Cartei – juriști competenți printre care figurau și specialiști în drept administrativ francez – a fost de a nu pune în Cartă drepturi

colective: ea se ocupă de limbi, și nu de indivizi, grupe de indivizi sau minorități, și prin urmare nu creează drepturi colective pentru vorbitori, așa cum subliniază raportul explicativ al Consiliului Europei. Consiliul Europei ceruse de altfel comitetului de experți însărcinați cu redactarea textului să fie foarte atenți mai ales la compatibilitatea acestuia cu legislațiile ansamblului țărilor membre. Cu toate acestea, Consiliul Constituțional a găsit în text drepturi colective pe care redactorii nu au avut intenția să le introducă. Altfel spus, Consiliul Constituțional face din Cartă o lectură “comunitaristă” care nu se impune defel.

Chiar de atunci – fără măcar să consulte textul deciziei Consiliului Constituțional și fără să-i facă o analiză juridică –, e greu de crezut în serenitatea judecătorilor constituționali și ești înclinat să gîndești că aceștia au găsit în Cartă drepturi colective pentru că trebuiau să le găsească pentru a o putea cenzura. Unii comentatori nici nu s-au ferit să afirme, de altfel, că acest Consiliu Constituțional își depășește astfel rolul de control pentru a se erija în cenzor politic⁷.

Las juriștilor grija de a aprofunda aceste chestiuni. În orice caz, Carta neavînd vocația de a suplini normele statale, o recunoaștere deplină și totală a limbilor regionale sau minoritare presupune nu numai ratificarea Cartei, ci și o recunoaștere a acestor limbi la nivel constituțional, independent de chestiunea Cartei. Modificarea Constituției este deci de două ori necesară.

Recunoașterea prin acte

Recunoașterea deplină și totală a limbilor regionale trece de asemenea printr-o politică concretă care pune în mișcare mijloace financiare suficiente. O asemenea politică, dinamică, voluntaristă și deschisă, de promovare a limbilor Franței ar putea reprezenta un element important al unei politici de modernizare a societății franceze, alături de alte elemente care sunt: reforma statului, modernizarea administrației, continuarea descentralizării, promovarea pluralismului cultural, moralizarea vieții politice.

O politică în favoarea limbilor regionale sau minoritare trebuie, prin urmare, să fie în contact direct cu societatea străduindu-se:

- să răspundă unei cereri sociale, înțelegîndu-se prin aceasta că există o dialectică între ofertă și cerere și că deseori cererea nu se manifestă decît dacă există o ofertă. Trebuie deci să se înceapă cu o dezvoltare progresivă a ofertei pentru ca și cererea să se poată manifesta;

- să încurajeze folosirea limbilor regionale sau minoritare prin favorizarea utilizării lor ca limbi de cultură și ca mijloc de creație contemporan, și prin favorizarea transmiterii acestora prin învățămîntul școlar, predarea bilingvă sau alte mijloace, chiar dacă aceste limbi nu mai sunt limbi de folosință cotidiană a întregii societăți;

- să le doteze cu mijloacele de supraviețuire favorizînd “echipamentul lingvistic”: codificarea limbii și a grafiei, materiale pedagogice, dicționare și gramatici normative, neologisme, ajutor din partea instituțiilor de referință etc.;

– să ajute la popularizarea cunoștințelor privitoare la aceste limbi pe întregul teritoriu. La nivelul învățământului, aceasta presupune luarea lor în considerare la elaborarea programelor naționale de istorie și de literatură.

Pe plan școlar, măsurile luate recent la nivel ministerial constituie un important pas înainte. Problema e că „mamutul rezistă”: lucrul de care se plîng cel mai mult oamenii care se ocupă de învățământul în limbile regionale este faptul că sunt supuși arbitrarului ierarhiei locale a Ministerului Educației Naționale. Într-adevăr, e relativ ușor să dezvolți învățământul în limbile regionale atunci cînd ai un șef de instituție și un inspector de academie sau un rector favorabili; în schimb, este foarte dificil, ba chiar imposibil, în caz contrar. De exemplu, în departamentul Ariège, inspectorul academic practică o obstrucție sistematică. Ar fi bine deci să reflectăm la o modalitate de a-i impulsiona pe funcționari la mai mult zel în aplicarea directivelor ministeriale.

O altă problemă care se pune este aceea a dezvoltării cantitative a măsurilor puse în aplicare. În această privință, s-ar cuveni să se studieze posibilitatea de a se fixa niște obiective cantitative de dezvoltare a acestor tipuri de învățământ, în relație cu formarea învățătorilor.

În sfîrșit, ar fi important să se diversifice la maxim secțiile, astfel încît să li se permită elevilor să înceapă învățarea în oricare moment al școlarizării lor. De pildă, sistemul actual (imersiune, secții bilingve, sensibilizare în ciclul primar, diferite tipuri de învățământ opțional în ciclul secundar) ar putea fi în mod eficient completat prin:

– includerea în programele generale ale ciclului primar, măcar la nivelele CM1 și CM2, a unui învățământ de sensibilizare, de o oră pe săptămîină, în limba și cultura regionale. Acest învățământ nu ar viza atît învățarea efectivă a limbii cît o sensibilizare susceptibilă să-i motiveze pe elevi în alegerea unei opțiuni de limbă regională în ciclul secundar;

– crearea unor secții specializate în limbi regionale în ciclul secund din treapta a doua (anul doi, anul întîi, anul terminal), după modelul a ceea ce există deja pentru muzică, circ, teatru etc. În cadrul acestor secțiuni specializate, elevii beneficiază, în plus față de programa normală, de un învățământ de zece ore pe săptămîină în specialitatea aleasă. Astfel de secții ar permite unor elevi motivați, dar care nu au studiat neapărat limba înainte, să beneficieze de un învățământ intensiv care să le permită să devină specialiști;

– dezvoltarea în ciclul primar a unor „centre intensive” de învățare a limbii regionale, precum cele care există acum în Bouches-du-Rhône. În aceste „centre intensive” (care nu sunt secții bilingve), elevii beneficiază, pe durata întregului ciclu primar, de un învățământ de trei pînă la șase ore de limbă regională.

Aș cita, ca un exemplu de ceea ce poate să fie o acțiune dinamică în favoarea limbilor regionale, obiectivul pe care și l-a fixat Oficiul Limbii Bretone: la

începutul secolului, numărul vorbitorilor de bretonă era de peste un milion; acum acesta este de în jur de 250.000, cei mai mulți avînd peste 60 de ani, iar limba nu mai este transmisă în mediul familial; obiectivul fixat este ca, în cîteva decenii, numărul vorbitorilor să se stabilizeze la circa 100.000, adică în jur de 7% din populația din Basse-Bretagne, în locul unui procent nul, dacă nu se face nimic.

Este cît se poate de evident faptul că astfel de obiective nu pot fi atinse printr-o politică exclusiv de preservare, care n-ar însemna decît o înmormîntare de lux, ci printr-o politică voluntaristă de promovare a limbii, de formare a vorbitorilor, de promovare a creației și a ofertei culturale. Ea trebuie să fie în același timp ambițioasă și realistă.

Note:

1. În Alsacia, schimbările care au modificat în profunzime situația lingvistică nu au avut loc decît în anii '70.

2. „Francezii și limbile regionale”, Ifop, aprilie 1994.

3. Sondaj realizat de Ifop, la 6 și 7 aprilie 2000 la cererea Comitetului Alsace-Moselle din cadrul Biroului European pentru Limbile Minorizate, pe un eșantion de 995 de persoane reprezentative privind populația franceză.

4. „Les langues de la France”, raport către miniștrii Educației Naționale și al Culturii și al Comunicației, aprilie 1999.

5. „Studiu privind compatibilitatea Cartei europene a limbilor regionale sau minoritare cu Constituția”, raport adresat Primului ministru, octombrie 1998.

6. Primele două sunt exprimate în mod explicit de către Guy Carcassonne (p.119, § 75), cel de-al treilea se degajă în mod implicit din cele două rapoarte.

7. Vezi mai ales: Roger Pinto, Excesele Consiliului Constituțional, *Le Monde*, 4 ianuarie 2001.

Bibliografie:

Benoit-Rohmer Florence, „*Les langues officieuses de la France*”, *Revue française de droit constitutionnel*, nr.44, 2001, pp.3-29.

Bistolfi Robert, „Les langues régionales de France ont-elles un avenir?” [Au un viitor limbile regionale din Franța?], *Les idées en mouvement*, nr. 70, juin 1999, Se poate consulta pe <http://www.les-idees-en-mouvement.org>

Carcassonne Guy, „Etude sur la compatibilité entre la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires et la Constitution”, rapport au Premier ministre [Studiu privind compatibilitatea dintre limbile regionale sau minoritare și Constituție, raport către Primul ministru], octobre 1998. Accesibil pe <http://www.admifrance.gouv.fr>

Cerquiglini Bernard, „Les langues de la France”, rapport aux ministres de l'Education nationale et de la Culture [Limbile din Franța, raport către miniștrii Educației naționale și al Culturii], avril 1999, Accesibil pe <http://www.dglf.culture.fr>

Charte européenne des langues régionales ou minoritaires et Rapport explicatif du Conseil de l'Europe. [Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare și Raport explicativ al Consiliului Europei]. Consultabil pe <http://www.coe.fr>

Chaker Salem, „Quelques observations sur la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires. Un exercice pratique de glottopolitique” [Cîteva observații privind Carta

- europăană a limbilor regionale sau minoritare. Un exercițiu practic de glotopolitică], in *Mélanges*, David Cohen, Peeters, Paris / Louvain, 2000.
- Chaker Salem și Sibille Jean, „Langues de France non territorialisées: romani, yiddish, berbère, arabe maghrébin, arménien occidental” [Limbile din Franța non-teritorializate: romani, idiș, berberă, arabă maghrebină, armenă occidentală], in *Les langues de France. Tribune internationale des langues vivantes*, nr. 27, mai 2000, pp. 85-92.
- Etienne Bruno, Giordan Henri, Lafont Robert, *Le Temps du pluriel. La France dans l'Europe multiculturelle* [Timpul pluralului. Franța în Europa multiculturală], Editions de l'Aube, La-Tour-d'Aigues, 1999.
- Larralde Jean-Manuel, „La France et les langues régionales ou minoritaires: sept ans de réflexion (...) pour rien” [Franța și limbile regionale sau minoritare: șapte ani de reflecție (...) pentru nimic], *Le Dalloz*, nr. 39, 1999, commentaire de la décision du Conseil constitutionnel sur la Charte [Comentariu legat de decizia Consiliului constituțional privind Carta].
- Pinto Roger, „Les excès du Conseil constitutionnel” [Excesele Consiliului constituțional], *Le Monde*, 24 janvier 2001.
- Poignant Bernard, *Langues et cultures régionales, rapport au Premier ministre* [Limbi și culturi regionale, raport către Primul ministru], La Documentation française, Paris, 1998.
- Poignant Bernard, *Langues de France: osez l'Europe* [Limbi din Franța: îndrăzniți Europa], Indigène éditions, Montpellier, 2000.
- Sibille Jean, *Les Langues régionales* [Limbile regionale], collection „Dominos”, Flammarion, Paris, 2000.
- Woehrling Jean-Marie, „Unitarisme ou pluralisme: quelle philosophie politique pour notre société” [Unitarism sau pluralism: ce filosofie politică pentru societatea noastră], in *Elan, Cahiers du FEC*, nr 7-8, 1998.
- Woehrling Jean-Marie, „Les langues régionales et le droit constitutionnel français” [Limbile regionale și dreptul constituțional francez], in *Les Langues de France. Tribune internationale des langues vivantes*, nr. 27, mai 2000, pp. 20-24.

Traducere de Cornelia Cistelecan

Jean SIBILLE, lingvist, însărcinat al Delegației Generale a limbii franceze și a limbilor regionale din Franța la Ministerul Culturii, și al cursului de limbă occitană al Universității Paris VIII, fost redactor-șef al revistei *Estudis Occitans*. Lucrări: *Langues, dialectes et écritures* și *Les langues régionales*.

Jean Sibille, *La diversité linguistique en France*, publicat în *La Charte Européenne des Langues Régionales ou Minoritaires et la France. Quelle(s) langue(s) pour la république? Le dilemme „diversité/unicité”* și preluat cu permisiunea Consiliului Europei.

Cetățenie și identitate națională în România: o trecere istorică în revistă

CONSTANTIN IORDACHI

În ultima vreme s-a înregistrat un interes reînnoit al intelectualilor față de conceptul de cetățenie, într-un efort interdisciplinar al politologilor și istoricilor, antropologilor și sociologilor.¹ Confrunțați cu evoluțiile socio-politice din era post-comunistă și post-Maastricht, mulți intelectuali au reexaminat definițiile fixate pentru cetățenie și relațiile lor cu problemele identității, societății civile și bazelor democrației. Totuși, după cum subliniază pe bună dreptate Bryan Turner, corpusul crescând al studiilor științifice referitoare la cetățenie se concentrează cu precădere asupra aspectelor teoretice astfel că istoria instituției cetățeniei în Europa de Vest și de Est a rămas în cea mai mare parte prea puțin cercetată.²

Studiul de față este conceput ca o primă trecere istorică în revistă a legislației românești referitoare la cetățenie din 1866 și pînă în prezent, un subiect care s-a bucurat pînă în momentul de față de o atenție limitată din partea specialiștilor.³ El se concentrează asupra rădăcinilor istorice ale instituției cetățeniei în România, asupra principalelor trăsături ale legislației românești referitoare la cetățenie și asupra relației dintre cetățenie și problemele formării statului, construcției identității naționale și a structurării sferei private și a celei publice. O atenție specială este acordată grupurilor sociale, etnice, religioase și sexuale excluse de la cetățenia română, strategiilor lor de emancipare și relației lor cu ideologia națională dominantă.

Un studiu comprehensiv asupra cetățeniei ridică mari provocări teoretice și metodologice. Conceptul de cetățean poate fi folosit pentru a se referi la o paletă foarte largă de chestiuni, precum un set de drepturi și îndatoriri, calitatea de membru într-o comunitate națională, o idee filosofică sau un ideal moral. Fiecare dintre aceste definiții ale cetățeniei cuprinde un număr de concepte rivale dintre care nici unul nu poate fi acceptat ca adevăratul său sens. Cetățenia poate fi privită, de aceea, ca un „concept contestat în mod esențial”, al cărui sens nu este stabilit

niciodată, ci se modifică în funcție de fenomene socio-politice mai ample din societate.⁴ În abordarea acestei probleme, articolul de față apelează la definiția relațională, culturală, istorică și contingentă a cetățeniei, formulată de Charles Tilly. În viziunea lui Tilly, cetățenia este concomitent (1) *o categorie* care desemnează „o mulțime de actori – cetățeni – ce se disting prin poziția lor privilegiată comună vis-à-vis de un stat anume”; (2) *o legătură* care desemnează „o relație executorie reciprocă dintre un actor și agenți ai statului”; (3) *un rol* care include „toate relațiile unui actor cu alții care depind de relația actorului cu un stat anume”; (4) *o identitate* care se referă „la experiența și reprezentarea publică a categoriei, legăturii sau rolului.”⁵ Această definiție instrumentală a cetățeniei consideră statul ca pe o mulțime de agenți specializați și chiar divergenți și nu ca pe un actor unitar și indivizibil; și urmărește impactul cetățeniei asupra diferitelor categorii, roluri și identități sociale. Această definiție explică astfel o multitudine de actori, relații și domenii ce țin de cetățenie, și redirecționează cercetarea de la aspectul formal-legal al cetățeniei la chestiunea „practicilor statului și interacțiunii stat-cetățean.”⁶ Drept urmare, în locul unui statut universal și dinainte dat, cetățenia este privită ca o serie continuă de tranzacții, „o mulțime de revendicări reciproce, contestate, între agenți ai statului și membri ai categoriilor construite social: sex, rasă, naționalitate și altele.”⁷ Pe această bază, se poate distinge între forme multiple și ierarhice de cetățenie și funcția poziției specifice social a actorului și un tip de legătură față de statul din care fac parte.

I. Cetățenia și națiunea și construirea statului în România, 1866-1918

După un secol de izolare socio-politică fără precedent, în prima jumătate a secolului al nouăsprezecelea Principatele Moldovei și Valahiei au traversat o perioadă de intensă dezvoltare socio-politică. O componentă centrală a procesului de „occidentalizare” a constituit-o introducerea legislației moderne referitoare la cetățenie. Aceasta a implicat consolidarea autonomiei interne a țărilor în relație cu Imperiul Otoman, dezvoltarea și continuarea centralizării administrației și delimitarea formal-legală dintre cetățeni și străini. Într-un prim stadiu, primele coduri civile moderne ale Principatelor, *Legiuirea Caragea* în Valahia și *Codul Calimach* în Moldova, au încercat să omogenizeze masa supușilor. Mai târziu, *Regulamentele Organice* (1831), prima constituție a Principatelor (adoptată sub ocupație militară rusă), a pus bazele legislației moderne referitoare la cetățenie. Regulamentele au instituit un autentic Commonwealth legal între Moldova și Valahia, locuitorii celor două principate bucurându-se de o cetățenie cvasi-comună. În plus, ele au introdus un control strict asupra naturalizării și au exclus comunitățile evreiești de la drepturi politice și de la anumite drepturi cetățenești. În plus, Regulamentele Organice au definit două tipuri de naturalizare: o „naturalizare mică”, care acorda dreptul de rezidență, transformându-i pe toți

locuitorii permanenți ai țării în virtuali supuși români; și „naturalizarea mare”, care conferea drepturi politice depline. În fine, înființarea statului național român în 1859 prin unirea Moldovei cu Țara Românească a adus schimbări semnificative doctrinei cetățeniei, potrivit definiției ei de Codul Civic Român din 1865 și de Constituția din 1866 a României. Având ca model Codul Civil Francez din 1804 și, respectiv, Constituția din 1831 a Belgiei, legislația românească referitoare la cetățenie a făcut să converge pentru prima dată într-un unic statut juridic mai multe aspecte distincte ale cetățeniei, adică cetățenia ca apartenență la un stat, cetățenia ca participare politică și cetățenia ca egalitate civică. Secțiunea următoare se concentrează asupra acestor componente majore ale legislației referitoare la cetățenie din România.

1.1. Cetățenia ca apartenență la un stat în doctrina românească a cetățeniei

În privința cetățeniei ca apartenență la un stat, doctrina românească a cetățeniei a pendulat inițial între o definiție politică și una etno-culturală a națiunii. Astfel, programul Revoluției din 1848 din Țara Românească a urmat modelul politic liberal francez, bazat pe „dominanța cetățeniei politice asupra naționalității”.⁸ Ea țintea la înființarea unei republici parlamentare moderne, bazate pe suveranitatea poporului, egalitatea în fața legii și pe drepturile și libertățile civice. În plus, programul stipula emanciparea politică a evreilor și dezrobirea țăganilor. Acest concept cu precădere politic al cetățeniei a fost mai târziu pus la încercare de un tip *risorgimento* de naționalism și de o reacție organicistă la modernizare. Pe termen lung, aceasta a generat o înțelegere etno-culturală a națiunii, care mai târziu a fost consfințită de legislația românească referitoare la cetățenie. Astfel, Codul Civil Român din 1865, adoptat în timpul domniei Prințului Alexandru Ioan Cuza (1859-66), atribuia în mod automat cetățenia română unui copil născut din căsătoria unui bărbat român și unei femei străine căsătorite cu un bărbat român, la cerere și cu condiția renunțării la prima ei cetățenie.⁹ Principiul *jus sanguinis* a servit astfel drept bază pentru atribuirea cetățeniei române. Regula *jus soli* nu avea nici o relevanță în atribuirea cetățeniei române la naștere. Singura excepție admisă o constituia cazul nou-născuților abandonați despre care, întrucât erau găsiți pe teritoriu românesc, se presupunea că aveau părinți români și cărora li se acorda cetățenia română. Totuși, urmând modelul cetățeniei franceze asimilaționiste, Codul Civil Român apela la principiul *jus soli* ca și criteriu de naturalizare, la vârsta maturității, a rezidenților creștini născuți în țară (articolul 8). Această oportunitate nu exista pentru locuitorii necreștini, care erau socotiți străini și se puteau naturaliza doar în anumite condiții, după o perioadă de rezidență de zece ani (articolul 16).

Adoptată în 1866, la scurt timp după abdicarea forțată a Prințului Cuza, Constituția României amenda sub mai multe aspecte politica cetățeniei formulată

de Codul Civil. În primul rând, Constituția instituia o politică etnică activă prin acordarea etnicilor români din țările învecinate (*români de origină*) accesului imediat la cetățenia română fără a mai fi supuși procesului de naturalizare. Articolul 9 prevedea că „un român (etnic) din orice stat poate dobîndi imediat drepturi politice printr-un vot al Parlamentului”.¹⁰ Această prevedere exprima granițele incomplete etnic ale statului național român și legitima o politică iredentistă orientată spre absorbirea românilor din Austro-Ungaria, Rusia și Peninsula Balcanică. În al doilea rând, și cel mai important, Constituția abroga articolul 16 al Codului Civil refuzînd străinilor necreștini accesul la cetățenia română: „Numai străinii de rit creștin pot dobîndi naturalizarea” (Art.7).

Această schimbare semnificativă în legislația românească referitoare la cetățenie a avut importante consecințe practice. Absența principiului *jus soli* în atribuirea cetățeniei române la naștere, cuplată cu excluderea evreilor de la naturalizare, a avut ca rezultat o diferență numerică semnificativă între totalul populației rezidente a țării și categoria mai limitată a cetățenilor: în 1876, din totalul de 4.800.000 al populației, 700.000 erau rezidenți fără cetățenie, reprezentînd 14% din locuitori.¹¹ Diferența a fost și mai mult adîncită spre sfîrșitul secolului, cînd România a devenit o țară de imigrație: potrivit estimărilor neoficiale, la acea vreme populația străină rezidentă a țării a crescut în medie cu aproximativ 20.000 de imigranți pe an, sau 4-5 persoane la fiecare 1.000 de locuitori.¹² După cum sugera Rogers Brubaker în autorizata sa analiză comparativă a cetățeniei și imigrației în Franța și Germania, această situație este cauzată în general de utilizarea politică a cetățeniei ca instrument al „î închiderii interne” pentru satisfacerea intereselor materiale.¹³ Această închidere a fost realizată de legislația românească referitoare la cetățenie pe două căi majore. Prima, Constituția din 1866 era bazată pe principiul general acceptat care exclude cetățenii de la exercitarea drepturilor politice (Art.6).¹⁴ Mai mult, în România drepturile politice justificau o lungă serie de privilegii, precum proprietatea funciară și accesul la funcții în aparatul birocratic de stat (Art.10). A doua, elita politică românească a mers dincolo de această închidere „de rutină” a drepturilor politice și, prin politici de stat specifice, a instituit o relație directă între cetățenie și exercitarea anumitor drepturi civile și activități economice. Procedînd astfel, statul s-a folosit de calitatea sa de a fi o organizație concomitent de apartenență și teritorială: dacă participarea la comunitatea politică era rezervată etnicilor români, statul exercita totuși autoritate teritorială asupra întregii populații rezidente.

Legile cu privire la serviciul militar reprezintă un exemplu relevant. Legi succesive ale serviciului militar din 1876 și 1882 stipulau obligativitatea serviciului militar pentru toți străinii de pe teritoriul românesc „care nu sunt supuși ai unei alte țări” și, respectiv, pentru toți „locuitorii țării”. Cu toate acestea, serviciul militar obligatoriu al rezidenților fără cetățenie nu avea relevanță asupra statutului lor legal, cu excepția cazurilor de participare la conflicte militare majore. În 1879 s-a

acordat cetățenia pentru 883 de soldați evrei pentru că au luptat în cadrul armatei române în Războiul de Independență (1877-78). Totuși, soldații evrei care au participat în campania militară a României din Bulgaria în timpul celui de-al doilea Război Balcanic (1913) au trebuit să aștepte pînă în 1918 pentru a li se acorda cetățenia.¹⁵ Mai mult, posibilitățile mobilității sociale spre treptele superioare oferite de armată au fost în mod explicit refuzate soldaților fără cetățenie: legile din 1875 și 1911 le interziceau acestora accesarea la gradul de ofițer.¹⁶

1.2. Practica de a fi cetățean: drepturi și îndatoriri ale cetățeniei

Legislația românească referitoare la cetățenie atașa un număr semnificativ de drepturi și îndatoriri statutului de cetățean. Primul și cel mai important, în ce privește participarea politică, Constituția din 1866 institua o monarhie constituțională, cu regim politic parlamentar. Ea asigura separarea puterilor dintre Parlamentul bicameral și prinț ca putere legislativă (Art.33 și 113); guvern și prinț ca putere executivă (Art.35); iar sistemul independent al curților ca putere judecătorească (Art.36 și 104). Constituția garanta, de asemenea, drepturi și libertăți civice precum suveranitatea poporului, guvernarea reprezentativă, libertatea presei, libertatea de asociere și de conștiință, și dreptul la educație asigurat de stat, etc., în vreme ce proprietatea privată era declarată drept sacră și inviolabilă (vezi articolele 5, 21, 23, 24, 26 și 31).

În ciuda angajamentelor sale ideologice liberale, în practică sistemul reprezentării parlamentare în România era bazat pe o inegalitate electorală fundamentală. Constituția acorda participarea politică numai bărbaților majori care erau proprietari și erau educați. În plus, electoratul Camerei Deputaților – camera inferioară a Parlamentului – era împărțit în patru colegii care asigurau reprezentarea dominantă a proprietarilor de pămînt mari și mijlocii (Colegiile I și II, care reprezentau 1,5% din totalul alegătorilor, alegeau 41% din deputați) și a clasei de mijloc urbane și categoriilor profesionale (Colegiul III, care reprezenta 3,5% din votanți, alegea 38% din deputați). În același timp, restul de 95% al electoratului era limitat la un singur colegiu (IV) care alegea doar 21% din deputați; în cadrul acestuia, votanții analfabeți fără nivelul standard de venit (91% din electorat) alegeau doar un reprezentant electoral pentru fiecare 50 de votanți, care exercita mai apoi votul direct în cel de-al doilea scrutin.¹⁷ Electoratul pentru Senat era încă și mai limitat, constînd în numai 2% din corpul electoral, exclusiv marii proprietari de pămînturi și categoriile profesionale înalte.

În ce privește participarea politică, Constituția din 1866 a României a moștenit în felul acesta ceea ce Jurgen Habermas (1989) numește *ambivalența* ideologiei burghezo-democratice. În teorie, constituția respecta oficial o definiție universalistă a cetățeniei, deschisă tuturor. În practică, în locul unui statut civil unificat și egal în mod universal, constituția aplica o cetățenie ierarhică și multistratificată. Potrivit

sistemului reprezentării parlamentare, exista o distincție virtuală între participarea politică activă și pasivă: marii proprietari de pământuri dispuneau de două voturi (unul pentru Senat și altul pentru Camera Deputaților), în vreme ce țăranii dispuneau de un singur vot indirect. Mai mult, la marginea societății se aflau exclușii: în perioada 1866-1919, femeilor, locuitorilor necreștini (mai cu seamă evrei), și începînd cu 1878, locuitorilor proaspăt anexatei provincii otomane a Dobrogei li s-au refuzat semnificative drepturi civice și politice. Următoarea secțiune își concentrează atenția supra statutului legal al categoriilor sociale, etno-religioase și sexuale excluse de la cetățenia română, strategiilor lor de emancipare și relației lor cu ideologia națională dominantă.

1.3. Dreptul la apartenență: emanciparea non-cetățenilor în România, 1866-1919

Evreii erau prima categorie etno-religioasă majoră exclusă de la cetățenia română. Inițial, legislația românească din secolul al 18-lea favoriza integrarea socio-politică a evreilor născuți în țară, refuzînd-o doar evreilor recent imigrați. În 1831, totuși, *Regulamentele organice* refuzau evreilor drepturile la participare politică.¹⁸ Mai tîrziu, modernizarea legislației românești între 1859-1866 după exemplul francez a favorizat emanciparea politică a evreilor. După cum am arătat deja, atît Codul Civil Român (Articolele 8,9 și 16) cît și un proiect timpuriu al Constituției din 1866 (Articolul 7) stipulau emanciparea politică deplină a evreilor băștinași. Totuși, datorită unui lobby eficient al boierilor moldoveni, cuplat cu răzmerițe antisemite din București din timpul dezbaterilor constituționale de la începutul anului 1866, textul final al Articolului 7 al Constituției excludea necreștinii de la naturalizare. Mai mult, în septembrie 1866, o decizie a guvernului român a estompat și mai mult distincția dintre evreii autohtoni și cei străini, un principiu care a devenit mai apoi piatra unghiulară a politicii sale de naturalizare. Ca urmare, întreaga populație evreiască rezidentă a fost exclusă de la cetățenie, chiar dacă fusese născută și crescuse în România de generații.

Cum se poate explica această cotitură neliberală în statutul legal al evreilor? În mod sigur, legislația antisemită din România a fost declanșată de o combinație specifică de cauze economice și religioase. Totuși, rațiunile principale dindărătul excluderii evreilor de la cetățenie erau simultan demografice și economice.¹⁹ Începînd cu al doilea sfert al secolului nouăsprezecelea, un val masiv de evrei așkenazi vorbitori de idiș din Imperiul țarist venit în nordul Moldovei a crescut proporția evreilor la 10,5% din întreaga populație a Moldovei în 1899 și la 51% din populația orașului capitală Iași.²⁰ În plus, populația evreiască a dobîndit un important rol economic: în 1899, evreii reprezentau 4,4% din totalul populației României, însă constituiau 21% din numărul total de negustori, 39% din cel al agenților comerciali, și dețineau în jur de 19,5% din capitalul investit în marea industrie.²¹

Această situație a avut ca urmare segregarea etnică și competiția pentru resurse în Moldova de nord și a generat prejudecăți antisemite larg răspândite, manipulate abil de elitele politice românești. Acestea descriau dominanța unor sectoare semnificative ale economiei ca fiind în detrimentul intereselor naționale românești. Pentru a îngrădi concurența elitelor economice evreiești, între 1866 și 1918 guvernul României a emis peste 200 de reglementări administrative care le refuzau evreilor dreptul de a se stabili la țară, de a deține proprietate rurală și de a practica anumite profesii și activități economice precum dreptul (1864 și 1884), farmacia (1910), deținerea de hanuri, comercializarea de tutun și alcool (1873 și 1887), organizarea de loterii, etc.²² Acestea aveau să rămână privilegiul fie al statului român fie al etnicilor români.

Statutul legal inferior al evreilor le-a conturat compoziția socială și le-a influențat strategiile de emancipare. Confrunțați cu intransigența elitelor politice românești, asociațiile evreiești au încercat să profite de statutul internațional lipsit de putere al României pentru a impune o soluție externă pentru emanciparea lor. Datorită puternicului lor lobby politic, Articolul 44 al Tratatului de la Berlin (iulie 1878) condiționa recunoașterea diplomatică a independenței României de acordarea cetățeniei supușilor necreștini. În 1879, Constituția României a fost în cele din urmă amendată pentru a respecta Tratatul de la Berlin. Articolul 7, care excludea necreștinii de la naturalizare, a fost revizuit după cum urmează: „În România, diferența de credință și confesiune religioasă nu poate îngrădi nici accesul la drepturi civile și politice, nici exercitarea acestor drepturi”.²³ Aceasta a fost, totuși, doar o liberalizare aparentă: în locul unei emancipări *colective*, amendamentul oferea evreilor doar accesul *individual* la naturalizare. Procedura naturalizării era extrem de restrictivă, ea fiind acordată „exclusiv de puterea legislativă”, cu o majoritate de cel puțin două treimi din voturi (Art.8). Departea de a fi simple formalități, deciziile referitoare la cazuri individuale de naturalizare erau îndelung dezbătute în Parlament, iar numărul deciziilor favorabile a fost foarte limitat: numai 183 în perioada 1878-1911, din cele câteva mii de cereri care se estimează că ar fi fost înaintate.²⁴ Astfel, până la primul război mondial, conducătorii politici români au refuzat să le acorde emanciparea civică și politică deplină. Evreii români au rămas astfel limitați la statutul legal inferior de „străini naturalizați” – trăiau pe teritoriul românesc, plăteau impozite și satisfăceau serviciul militar, însă le erau refuzate drepturi civile și politice semnificative. În 1912 existau doar 4.668 de cetățeni evrei în România, reprezentând 1,9% din totalul populației evreiești a țării, în comparație cu cei 228.430 de supuși evrei sau 95,8% din total, și 7.987 de evrei sub protecție străină sau 3,3% din total.²⁵ Confrunțați cu atitudinea intransigentă a autorităților române, numeroși evrei au ales să emigreze în Statele Unite sau Europa Occidentală, ceea ce a avut ca urmare faptul că proporția lor în cadrul populației românești a scăzut de la 4,5% în 1899 la 3,3% în 1912.²⁶

Cetățenie și asimilare: integrarea Dobrogei de Nord în România

A doua categorie legală majoră exclusă de la cetățenia română o constituiau locuitorii Dobrogei de Nord, o fostă provincie otomană cedată României de Congresul European de la Berlin drept compensație pentru pierderea Basarbiei de Sud în favoarea Imperiului Țarist. Anexarea Dobrogei a reprezentat o provocare majoră pentru politica etnică și religioasă a României. Ca zonă de frontieră la granița cu Imperiul Otoman, Dobrogea aducea o moștenire demografică imperială specifică, fiind locuită de 21 de grupuri etnice, printre care se numărau turcii și tătarii, românii, bulgarii, rușii, grecii, armenii, evreii, germanii și italienii. În plus, provincia era un „microcosmos al tuturor religiilor”.²⁷ Împreună cu turcii și tătarii musulmani predominanți, erau de asemenea români, bulgari și greci creștini ortodocși, evrei, ruși lipoveni, adepți ai bisericii ortodoxe de rit vechi, catolici și protestanți. În vreme ce numeroși politicieni români pledau pentru toleranță religioasă față de alte denominațiuni creștine, în viziunea multor naționaliști, un „evreu român” sau un „musulman român” reprezentau o contradicție inerentă, care submina doctrina consacrată legal a statului român creștin.²⁸ Din aceste cauze, majoritatea elitei politice românești a respins inițial anexarea Dobrogei ca pe „un dar fatal”, a cărui primire urma să distrugă „omogenitatea latinității României” și să deterioreze relațiile diplomatice cu statele balcanice învecinate.²⁹ Totuși, întrucât rezistența față de decizia Tratatului de la Berlin era considerată „sinucidere politică”, Dobrogea de Nord a fost mai târziu reevaluată aproape în unanimitate ca străvechi pământ românesc și principala bogăție a țării în transformarea sa în bastion militar occidental (anti-rus), un garant al stabilității politice în Europa de Est și o legătură esențială în tranzitul comercial dintre Occident și Orient.³⁰ Ca urmare, integrarea Dobrogei de Nord în România a fost modelată de o dihotomie fundamentală a includerii simbolice și excluderii administrative: în ciuda încorporării sale teritoriale formale în România, Dobrogea de Nord a fost supusă unui *regim administrativ separat* între 1878 și 1913. Avînd acest statut, din 1878 pînă în 1909, locuitorii Dobrogei s-au bucurat doar de o cetățenie de tip local; întrucît (1) li se refuza reprezentarea politică în Parlamentul României și dreptul de a se înscrie în partide. În loc de aceasta, o dată pe an, doi reprezentanți ai provinciei prezentau probleme de interes specific dobrogean în fața prințului; și (2) odată ce treceau Dunărea spre România, ei erau tratați ca străini virtuali, fiindu-le refuzată participarea politică și dreptul de a achiziționa proprietate imobiliară.³¹

Această legislație restrictivă referitoare la cetățenie facilita integrarea Dobrogei de Nord în România la următoarele nivele: (1) colonizarea Dobrogei cu etnici români; (2) naționalizarea proprietății funciare din provincie; (3) omogenizarea culturală a provinciei; (4) implementarea unui regim extrem de centralizat, care promova interesele elitelor politice bucureștene și slăbea rezistența politică regională; și, în fine, (5) excluderea elitelor economice neromânești ale Dobrogei de la drepturile politice. Astfel, sub impactul colonizării etnice sprijinite de stat a Dobrogei, populația totală a provinciei

a cunoscut o creștere dramatică – de la aproximativ 100.000 de locuitori în 1878 la 261.490 în 1900 și 368.189 în 1912.³² Cel mai important, colonizarea etnică a schimbat substanțial relația dintre cele trei grupuri etnice majore ale provinciei: români, bulgari și turci și tătari. În numai 25 de ani proporția etnicilor români din Dobrogea de Nord a crescut de la o majoritate relativă la una absolută (de la 36,3% în 1880 la 52,5% în 1905 și 56,9% în 1913). Aceste schimbări demografice au afectat și proprietatea funciară din provincie – până în 1905 românii reușiseră să achiziționeze aproximativ două treimi din proprietatea funciară a Dobrogei. În cele din urmă, la sfârșitul secolului, elitele politice românești apreciau aproape unanim că asimilarea Dobrogei dusese la rezultate satisfăcătoare. Drept urmare, o serie de legi care reglementau sistemul judiciar (1909, modificată în 1911, 1912, 1913), drepturile politice (1909, 1910, 1919) și administrația locală (1913), omogenizau legislația Dobrogei cu cea din România propriu-zisă. Legea acorda cetățenia foștilor locuitori otomani ai Dobrogei și coloniștilor rurali de după 1878 din Dobrogea. Totuși, într-un spirit de disimulare, legea continua să excludă de la drepturile politice imigranții străini care locuiau în zonele urbane, printre care se aflau numeroși negustori evrei, armeni și greci care s-au stabilit în Dobrogea după 1878.

Femeile și cetățenia în România, 1866-1918

În cele din urmă, dar nu lipsit de importanță, Constituția României din 1866 și Codul Civil Român din 1864 erau bazate pe o inegalitate fundamentală între sexe, refuzându-le femeilor participarea politică, iar pe cele căsătorite privându-le de naționalitate, proprietate și capacitate legală. Ca atare, noua ordine politică burghezo-democratică era dominată esențial de bărbați, care au izolat femeile în „sfera privată” și au monopolizat formele de reprezentare și alocarea de resurse în sfera publică. Până la primul război mondial, dezbaterile pe marginea „chestiunii femeii” au continuat fără întrerupere în Parlament și în presă, prilejuite de discuții despre drepturile electorale, proprietate și legislația profesională. Aceste dezbateri erau modelate de trei modalități principale de concepere a rolurilor sexelor în societate: 1) o viziune liberală, sprijinită de puțini politicieni, care insistau asupra identității esențiale dintre femei și bărbați ca ființe umane raționale și susțineau drepturi civile și politice egale pentru femei; 2) o viziune tradiționalist-conservatoare – sprijinită, printre alții, de Biserica Ortodoxă – care puneă preț pe diferențele dintre bărbați și femei ca părți complementare ale corpului social și susțineau izolarea totală a femeilor în sfera privată;³³ și 3) ideologia sexului dominant a noii ordini politice burghezo-democratice. Legislația referitoare la cetățenie fixa linia despărțitoare dintre o sferă publică universală și rațională, care era monopolizată de bărbați, și o sferă privată particulară și intimă, în care conceptele burgheze de cămin și intimitate confereau un rol important femeilor ca mame, soții și gospodine. Includerea simbolică a femeilor române în corpul național nu se întemeia pe naționalitatea lor, ci pe rolul lor în reproducerea

națiunii și în educarea generației viitoare. Emanciparea femeilor a fost, de aceea: 1) concepută într-o manieră treptată pentru a reduce la minim impactul său asupra ordinii politice stabilite, 2) restrânsă doar la domenii limitate de participare la sfera publică – precum educația elementară sau profesională – care urmau să consolideze familia burgheză și să întărească rolurile sociale specifice femeilor; și în cele din urmă 3) acceptată doar pentru categorii speciale de femei, precum văduvele sau femeile necăsătorite, a căror emancipare nu avea să ducă la dezagregarea unității familiei burgheze.

În rezumat, Constituția României din 1866 a implementat „de sus” o definiție pasivă, formală și ierarhică a cetățeniei, care excludea participarea la sfera publică a numeroase categorii etnice și socio-politice. Ca atare, legislația românească referitoare la cetățenie a servit și ca un instrument eficient de îngrădire socială. Apartenența la comunitatea politică era rezervată etnicilor români, care aveau acces exclusiv la proprietate funciară, funcții în birocrăție și participare politică. În același timp, absența componentei *jus soli* în acordarea cetățeniei degrada o parte substanțială a populației rezidente la statutul inferior de supuși români, care presupunea obligativitatea impozitării și serviciului militar, însă îi refuza exercitarea drepturilor politice și anumite activități economice. Mai mult, procedura extrem de birocratizată a naturalizării rezerva aparatului birocratic controlul deplin asupra accesului la cetățenie, o situație care favoriza abuzurile și corupția.

În pofida acestor bariere multiple în calea cetățeniei, Constituția din 1866 cuprindea o promisiune de emancipare treptată a celor care nu aveau cetățenie, în spiritul ideologiei burghezo-democratice. În concordanță cu aceasta, în perioada dintre 1866-1918, grupurile inferioare din punct de vedere legal au condus o campanie intensă de emancipare civilă și politică. Campania lor simultană pentru participarea politică nu a dus totuși la colaborare lor. Asociațiile evreiești, regionaliștii dobrogeni și societățile feministe au apelat la strategii de emancipare divergente și chiar contrare, care au diminuat și mai mult impactul lor asupra ordinii politice existente. Mai mult, sistemul politic înființat de Constituție s-a dovedit, în general, nereceptiv față de lărgirea treptată a sferei publice: revendicările de participare politică erau percepute de elitele politice românești ca un atac generalizat al „minorităților” asupra ideologiei naționalist-burgheze predominante. Emanciparea supușilor fără cetățenie din România a avut astfel loc numai sub impactul evenimentelor geo-politice majore – precum războiul cel mare – și nu prin dezvoltarea unui discurs politic pluralist.

II. Cetățenia în România interbelică: între consens naționalist și competiție ideologică

Revoluția socio-politică produsă de primul război mondial a adus schimbări semnificative doctrinei românești a cetățeniei. Înainte de toate, evenimentele

războiului au generat o liberalizare fără precedent a accesului la cetățenia statului român. În urma retragerii armatei ruse pe frontul de est, în mai 1918 România a fost silită să semneze un tratat separat de pace cu Puterile Centrale. În articolele 27 și 28, tratatul prevedea naturalizarea evreilor români care fie au luptat în armata română, fie descindeau din părinți stabiliți în țară și nu fuseseră niciodată supuși unei puteri străine. Aceste prevederi au fost nu peste mult timp consfințite de „Legea naturalizării străinilor născuți în țară”, adoptată de Parlamentul României la 25 august 1918. Legea a funcționat numai câteva săptămâni și nu a avut nici un fel de consecințe practice. La 10 noiembrie 1918, România s-a realăturat Antantei, a declarat război Germaniei și a abrogat toate legile adoptate de fostul parlament „colaboraționist”. Emanciparea evreilor români a rămas, totuși, o problemă diplomatică urgentă. Determinat să asigure o soluție legislativă internă emancipării evreilor înainte de Conferința de Pace de la Paris, prim ministrul român, Ion Brătianu, a emis în 28 decembrie 1918 și mai 1919 două decrete succesive care acordau accesul la naturalizarea imediată a evreilor descendenți din supuși români. Deși erau pași în direcția bună, decretul lui Brătianu au fost „prea puțin și prea târziu”. Decizia politică finală asupra emancipării evreilor din România a fost luată de Conferința de Pace de la Paris. Ca parte a noii ordini politice internaționale, Conferința de Pace a elaborat un regim internațional de protecție a minorităților etnice din Europa Centrală și de Est. Ca urmare, Convenția Minorităților – care a fost încorporată în tratatul dintre România și Austria încheiat de Consiliul Suprem al Marilor Puteri la 10 septembrie 1919 la Saint Germain – a făcut pașii finali spre emanciparea civilă și politică a evreilor din România. Convenția garanta de asemenea protecția internațională a minorităților etnice din România Mare. Condițiile specifice și procedura potrivit căreia se acorda cetățenia acestor grupuri etnice erau stabilite însă de reglementări interne românești, anume „Legea obținerii și pierderii cetățeniei române” din 23 februarie 1924. În general, legea din 1924 păstra trăsăturile fundamentale ale doctrinei cetățeniei române prin stipularea a trei căi principale de obținere a cetățeniei statului: (1) prin descendență, potrivit principiului *jus sanguinis*; (2) prin căsătoria cu un bărbat român; și (3) prin naturalizare. În plus, articolul 56 al legii acorda cetățenia română: (1) tuturor locuitorilor provinciilor istorice Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Basarabia care erau fie născuți acolo din părinți care își aveau domiciliul în una din aceste provincii sau care își stabiliseră domiciliul administrativ în aceste provincii până la 1 decembrie 1918, respectiv până la 9 aprilie 1918 în Basarabia; (2) toți locuitorii Dobrogei de Sud cărora li s-a acordat cetățenia prin legile din 1914 și 1921; (3) toți locuitorii Vechiului Regat cărora li s-a acordat cetățenia potrivit articolului 133 al Constituției din 1923; și (4) tuturor cetățenilor din țările învecinate care au hotărât să renunțe la cetățenia străină și să opteze pentru cea română. Comparativ cu reglementările anterioare referitoare la

cetățenie, această lege introducea mai multe inovații liberale în politica de naturalizare. Prima, deciziile referitoare la naturalizare trebuiau luate de guvernul României, ca putere executivă, și nu ca înainte de parlamentul României, ca putere legislativă. Mai semnificativ, laolaltă cu etnicii români din țările învecinate, legea scutea de la stadiul obligatoriu de 10 ani pentru naturalizare pe străinii născuți și crescuți pe teritoriul românesc, cu condiția ca ei să ceară în mod explicit naturalizarea la atingerea majoratului (21 de ani).

Liberalizarea accesului la cetățenia statului a fost însoțită de o reorganizare socio-politică majoră a țării. Reforme cuprinzătoare precum votul universal pentru bărbați (1918), reforma agrară (1921) și o nouă constituție liberală (1923) au remodelat România, transformând-o într-o democrație parlamentară modernă. O singură, dar notabilă, restricție era încă valabilă în privința principiului sufragiului universal în România Mare interbelică – sexul. În pofida campaniei intense pentru emanciparea femeilor desfășurate în timpul primului război mondial, Constituția din 1923 accepta acordarea dreptului de a vota femeilor numai în principiu: articolul 6 stipula că „Legi speciale, votate cu o majoritate de două treimi, vor hotărî condițiile în care femeile pot exercita drepturi politice”.³⁴ Totuși, în perioada următoare, parlamentul nu a reușit să voteze nici o lege cu privire la emanciparea femeilor. Ca urmare, între 1918 și 1929-1932, femeile române au suferit de inegalitate civilă și li s-au refuzat drepturi politice în administrația locală și alegerile naționale. Emanciparea civică și parțial politică a femeilor din România a avut loc doar mai târziu, ca parte a procesului general de omogenizare legislativă din România Mare interbelică: în 1929, femeilor li s-a acordat dreptul de a vota în alegerile locale, în vreme ce în 1932, un nou Cod Civil Român le acorda femeilor drepturi civice depline.

Dispozițiile Constituției din 1923 și a Legii din 1924 au completat astfel lungul proces de emancipare al celor lipsiți de cetățenie din România și au transformat corpul cetățeniei într-o comunitate multi-etnică și multi-confesională. În ciuda lărgirii fără precedent a sferei publice politice, societatea civilă a secolului al 19-lea nu a reușit, totuși, să evolueze într-o democrație de durată. Diversitatea etno-religioasă a României Mari făcea imperativă adoptarea unei noi înțelegeri a cetățeniei ca și contract politic între stat și cetățeni, indiferent de originea lor etnică, o înțelegere care să fie sprijinită de forme de „patriotism constituțional”.³⁵ În realitate, s-a întâmplat contrariul: viața politică interbelică a fost dominată de definiții radicale ale identității naționale care făceau distincție între cetățenii români „prin sînge” și „prin acte” și încercau să îi excludă pe aceștia din urmă de la drepturi socio-politice substanțiale.

Această evoluție poate fi explicată prin mai multe cauze. Prima, provinciile istorice Transilvania, Banat, Basarabia și Bucovina care au fost incorporate în România Mare după 1918 fuseseră modelate de sisteme socio-politice radical

diferite. Drept urmare, România Mare era un mozaic de diferite coduri civile, culturi politice și nivele de dezvoltare economică. A doua, sarcina cultivării integrării administrative, unificării legislative și omogenizării culturale în România Mare s-a dovedit deosebit de dificilă. Deși dominată etnic de români, România Mare cuprindea o proporție relativ mare de minorități etnice: 28% din totalul populației, din care 8,4 maghiari, 4,3% germani, 5% evrei, 3,3% ruși, 3,3% ruteni, 1,5% bulgari, 1% turci și tătari, etc.³⁶ Multe grupuri etnice, precum evreii, maghiarii și germanii, erau percepute ca „minorități cu statut superior”, avantajate de fosta ordine imperială și care dominau așezările urbane, profesiile liberale și birocrăția de stat. Elitele politice românești considerau proporția mare a minorităților etnice și dominanța lor în viața socio-economică urbană ca pe obstacole majore în efortul lor de consolidare națională.³⁷ Ca urmare, discrepanțele sociale între minoritățile etnice și majoritatea română a adus în prim planul arenei politice „naționalismul naționalizator” al acesteia din urmă.³⁸ Ca o consecință a acestei combinații de motive, dezbaterile pe marginea cetățeniei au rămas în fruntea agendei politice în România interbelică. Totuși, comparativ cu perioada precedentă, natura și funcția acestor dezbateri s-au schimbat semnificativ. În perioada antebelică, dezbaterile privitoare la cetățenie se concentrău pe excluderea minorităților etno-religioase de la cetățenia statului. După război, accesul generalizat al minorităților etnice la cetățenia română a generat o diferențiere simbolică între cetățenia oficială de stat și apartenența la comunitatea etnică națională română. Organizațiile politice de dreapta acuzau configurația internațională pentru emanciparea „forțată” și „prematură” a non-cetățenilor din România, pentru ritmul lent de naționalizare a statului promovată de elitele politice românești tradiționale și au militat pentru implementarea unei politici de *numerus clausus* în educație, economie și politică.

În primul deceniu de după război, activiștii politici de dreapta s-au dovedit incapabili să clatine ordinea politică înființată de Constituția din 1923 și au militat de aceea cu precădere în domeniul cultural. Ideologii de dreapta au luat activ parte la dezbaterile cu privire la identitatea națională românească (*specificul național*) și calea dezvoltării prin încercarea de a dezvolta un control ideologic simbolic asupra națiunii, menit să excludă simbolic „străinii”. Cel mai reprezentativ fenomen în această privință a fost nașterea *Ortodoxismului*, o școală de idei grupată în jurul revistei *Gândirea*. Ortodoxismul reevalua relația dintre religie și naționalitate în ideologia națională românească sub forma naționalismului religios, definea Biserica Ortodoxă drept lider spiritual național, principalul depozitar al valorilor tradiționale românești, transformând astfel ortodoxia într-un *ism*, într-o ideologie. În acest sens a apărut unul din cele mai autoritare constructe de naționalism integral dezvoltate în România interbelică: „Noi suntem ortodocși pentru că suntem români și suntem români pentru că suntem ortodocși”.³⁹ Formula lui Ionescu unifica într-o sinteză foarte pătrunzătoare două din elementele

fundamentale ale ideologiei naționale românești: tema țaranului român ca depozitar și promotor al purității etnice și valorilor naționale tradiționale și tema religiei ortodoxe ca element caracteristic fundamental al spiritualității românești. Mai mult, definiția lui Ionescu dată identității românești a operat, pe linia inaugurată de o tradiție romantică radicală, un sincretism între religie și naționalitate, care, dată fiind realitatea multi-confesională a societății românești, excludea din comunitatea națională o parte semnificativă a românilor.

Mai târziu, criza treptată a sistemului politic instituit de Constituție, cuplată cu efectele sociale ale crizei economice din 1929-33 și înființarea regimurilor fasciste din Italia și Germania, a favorizat ascensiunea politică a partidelor politice de dreapta din România. Sub impactul naționalismului integral, doctrina cetățeniei române a suferit schimbări semnificative înainte și în timpul celui de al doilea război mondial. Astfel, în 1938 guvernul de dreapta condus de Octavian Goga – care a apărut din criza politică din 1937 generată de rezultatele indecise ale ultimelor alegeri libere din România interbelică – a inițiat revizuirea cetățeniei române pentru evrei. Potrivit unui decret adoptat la 21 ianuarie 1938, locuitorii evrei trebuiau să dovedească cu documente legale, într-un interval de 50 de zile, că dobândiseră cetățenia română în deplină concordanță cu stipulările Legii cetățeniei din 1924. Decretul nu abolea prevederile emancipatoare ale Convenției minorităților din 1919, dar ținea în primul rând împotriva numeroșilor evrei care au imigrat în România după 1918, mai cu seamă din ținuturi ucrainiene. Potrivit estimărilor oficiale, ca urmare a decretului din 1938, 225.222 de persoane sau 36,3% din populația evreiască a României și-au pierdut cetățenia română și au devenit apatride (*Heimatlos*).⁴⁰ Cu toate că guvernul Goga a căzut după numai patruzeci de zile de existență, politica antievreiască pe care a inaugurat-o a continuat în timpul dictaturii regale a Regelui Carol al II-lea (1938-40). La 8 august 1940, Decretele nr.2560 și 2651 au anulat emanciparea de după primul război mondial a evreilor din România și au reactivat reglementările antisemite de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea. Decretele aveau o dublă natură discriminativă. Prima, ele privau întreaga populație evreiască de drepturi politice și civile substanțiale, precum dreptul de a se stabili la țară și de a achiziționa proprietăți rurale, accesul la funcții în stat, precum și dreptul de a se căsători cu creștini. A doua, decretul diferențiau mai multe categorii juridice de evrei. Prevederile lor îi favorizau pe evreii care au fost emancipați de Parlamentul României – fie individual fie colectiv pentru că luptaseră în cadrul armatei române – însă îi discriminau pe evreii care și-au dobândit emanciparea în condițiile Convenției minorităților din 1919.

Înființarea statului național-legionar (septembrie 1940 – ianuarie 1941) și dictatura militară a lui Ion Antonescu (1941-44) ce i-a urmat au agravat legislația antisemită și au ridicat-o la rangul de politică de stat sistematică. În special în

perioada 1940-42, noul regim a implementat un set de legi, decizii ministeriale, ordonanțe și circulare antievreiești fățișe, care erau menite să îi excludă pe evrei din viața socială și economică a țării. Astfel, decrete antisemite au depozat evreii de proprietățile rurale (Decretele din 5 octombrie 1940 și 5 decembrie 1940) și proprietățile urbane (Decretul din 28 martie 1941), i-au exclus de la serviciul militar, i-au supus muncii forțate obligatorii (5 decembrie 1940), le-au refuzat dreptul la educație (14 octombrie 1940) și le-au restructurat organizarea religioasă și comunitară (9 septembrie 1940 și, respectiv, 30 octombrie 1941). În plus, în urma participării militare a României în războiul antisovietic din vara anului 1941, a fost instituit un regim special de ocupație în teritoriile eliberate ale Basarabiei și Bucovinei, și în teritoriile ocupate aflate sub jurisdicție românească de pe frontul de est. Trupele românești au organizat represiunea în masă a evreilor, concentrarea lor în ghetouri și deportarea lor în masă în Transnistria. După 1942, totuși, a avut loc o cotitură majoră în politica antievreiască a statului român: în pofida unei declarații de intenție anterioare și a mai multor ordine secrete pregătitoare, regimul nu a reușit să adere la „soluția finală” germană în problema evreiască și chiar a permis repatrierea pe teritoriu românesc a anumitor categorii de evrei deportați. În ansamblu, politica antisemită a regimului militar românesc trăda astfel un paradox fundamental: pe frontul de răsărit administrația de război românească a comis atrocități antisemite. Pe teritoriul României, totuși, o populație de circa 300.000 de evrei români au supraviețuit celui de al doilea război mondial.⁴¹ Acest paradox a fost remarcat de mulți cercetători ai antisemitismului din România. Această trăsătură l-a făcut de pildă pe William O. Odoan să definească antisemitismul din România drept un „antisemitism providențial”, un „*tertium quid*” sau un ciudat „amestec de bravadă etnică și defensiveness”.

III. Național comunismul și doctrina cetățeniei române

Regimul comunist român a adus schimbări semnificative doctrinei cetățeniei. Pentru a câștiga legitimitate și stabilitate politică, regimul a combinat trei forme principale de control societal: remunerativ, coercitiv și simbolic-ideologic.⁴² Bazat pe o combinație specifică între aceste trei forme de control, se pot distinge trei etape principale în evoluția regimului comunist din România: 1946-58, 1958-80 și anii '80. În toate aceste perioade, legislația referitoare la cetățenie a servit ca o eficientă „strategie a clasei conducătoare” de dominare politică și a fost de aceea supusă mai multor revizui, în 1948, 1952, 1953, 1954, 1956 și 1971.⁴³

În prima fază a regimului comunist, cea a „acumulării primitive de legitimitate” (1946-58), legislația referitoare la cetățenie a avut o funcție fundamental represivă.⁴⁴ Principalul sprijin politic al regimului comunist venea din partea Armatei Roșii și s-a implicat într-un proces de „descoperiri epocale” menit să submineze moștenirea „naționalismului burghez” și să ducă la dezagregarea centrelor alternative de putere

din societate.⁴⁵ În acest context, legislația referitoare la cetățenie conținea o puternică componentă ideologică. Constituția din 1948 proclama România drept o democrație populară și atribuia clasei muncitoare un rol politic conducător. În plus, Constituția acorda statului dreptul de expropriere a proprietății private și sublinia îndatoririle de loialitate ale cetățenilor față de noul regim și de apărare a proprietății socialiste. Cel mai important, regimul s-a implicat într-un război brutal împotriva „dușmanilor de clasă” interni: articolul 18 al Constituției refuza „persoanelor nedemne” – arbitrare declarate ca atare de organe juridice ale noului regim politic – importante drepturi civile și politice. Dimensiunea ideologică fundamentală a noii legislații referitoare la cetățenie a reconturat și relația tradițională dintre comunitatea națională română și *diaspora*: deși, potrivit Constituției din 1948, repatrierea etnicilor români era încă posibilă, în practică ea era acordată doar selectiv și se baza pe criterii politice. În plus, Decretul 563 din 5 noiembrie 1956 a privat numeroase persoane indezirabile politic de cetățenia statului român.

O inovație majoră a legislației referitoare la cetățenie din această perioadă a constituit-o acordarea de drepturi depline pentru femei. Constituția României din 1948, în articolele 16, 17 și 18, acorda femeilor drepturi politice, accesul egal la funcții în stat și salarii egale cu cele ale bărbaților. În plus, articolul 21 prevedea explicit că „femeia are drepturi egale cu bărbatul în toate domeniile economice, sociale, culturale ale activității statului precum și în domeniul privat. Pentru o muncă egală femeia are dreptul la un salariu egal”. Egalitatea între sexe a fost mai apoi extinsă și în alte sfere ale vieții sociale. Decretul 130 din 2 aprilie 1949 prevedea anchete oficiale cu privire la paternitatea copiilor nelegitimi, iar Decretul nr.33 din 24 ianuarie 1952 accepta transmiterea cetățeniei române pe linie maternă. Inițial, această transmitere a naționalității nu era automată: conform decretului din 1952, în cazul în care o femeie româncă se căsătorea cu un străin, cetățenia copilului ei urma să fie aleasă prin acordul părinților dintre naționalitatea fie a mamei fie a tatălui. La 22 septembrie 1960, totuși, Consiliul de Stat român a ratificat Convenția cu privire la statutul femeilor căsătorite, adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite în 1957. Ca urmare, articolul 24 al Legii nr.24 cu privire la cetățenia română din decembrie 1971 stipula că descendenților unei femei românce li se atribuia în mod automat cetățenia română, indiferent de cetățenia tatălui. Acordarea de drepturi civile, politice și de cetățenie depline pentru femei a încheiat astfel un lung și dificil proces de emancipare care a început în 1866. În timpul regimului comunist, majoritatea nou dobânditelor drepturi erau însă mai degrabă formale: femeile din România au fost emancipate tocmai într-o vreme în care drepturile politice au devenit lipsite de sens, în vreme ce obligațiile cetățenești au crescut substanțial.

După 1958, în cea de a doua fază a evoluției regimului comunist din România, îndepărtare diplomatică față de Moscova și orientarea liderilor politici de la

București spre o independență politică crescândă a generat schimbări semnificative în ideologia socialistă oficială. Regimul comunist a renunțat la sursa sa anterioară exterioară de legitimare și a încercat să cîștige un sprijin intern mai larg: deținuții politici au fost eliberați din închisori, iar propaganda oficială a statului și-a mutat atenția de la dușmanii „dinăuntru” spre cei „din afară”. Mai mult, pentru a-și întări controlul ideologic simbolic în societate, regimul comunist a luat o turnură naționalistă. Mai cu seamă după 1965, propaganda oficială a regimului a recuperat și acutizat mai multe teme ale ideologiei naționale românești, precum continuitatea poporului român pe același teritoriu, „predestinarea evidentă” a națiunii române, accentul pe rădăcinile dacice autohtone și miturile etno-centriste tradiționale.⁴⁶ Rezultatul a fost sincretismul specific dintre naționalism și un marxism decăzut, sub forma național-comunismului. Potrivit lui Nicolae Ceaușescu, națiunea, mai degrabă decît proletariatul, a devenit baza ideologică a regimului comunist. Legislația referitoare la cetățenie a reflectat această incorporare a elementelor tradiționale ale ideologiei naționale române în ideologia oficială de stat: *Legea cu privire la cetățenia română* din 1971 valoriza principiul *jus sanguinis* ca pe însăși temelia unei comunități naționale omogene și îi atașa o semnificație naționalistă încă și mai puternică. Articolul 5 al legii prevedea: „Ca o expresie a relației dintre părinți și copii, a continuității neîntrerupte în patrie a generațiilor precedente care au luptat pentru libertate socială și națională, copiii născuți din părinți români pe teritoriul Republicii Socialiste România sunt cetățeni români”⁴⁷.

Liberalizarea politică a regimului comunist a fost, totuși, foarte limitată, iar legislația referitoare la cetățenie și-a păstrat importanta sa funcție de represiune și control. Regimul a implementat o supraveghere severă a populației, o migrație internă riguros controlată – precum stabilirea în marile orașe – și a restricționat drastic dreptul cetățenilor români de a călători în străinătate. În plus, regimul a exercitat un control sever al străinilor pe teritoriul României: conform decretelor din 1969 și 1982, străinii trebuiau să se înregistreze la autorități, trebuiau să obțină un permis special pentru a se stabili în anumite zone și fiecare contact pe care îl aveau cu cetățeni români trebuia raportat.⁴⁸ În ultimul rînd, dar nu lipsit de importanță, accesul la cetățenia statului român era sever controlat: potrivit Legii cetățeniei din 1971, numai președintele republicii, ca reprezentant al puterii executive, putea acorda sau retrage cetățenia română.

În fine, cea de a treia fază a regimului comunist din România, din anii '80, criza economică și socio-politică generalizată a regimului a generat o criză acută a relațiilor interetnice. Nicolae Ceaușescu a încercat să depășească acuta lipsă de legitimitate și sprijin popular față de conducerea sa prin întărirea măsurilor represive, o situație care a transformat România într-un veritabil *Polizeistaat*; și printr-o exacerbare a propagandei național-comuniste. Drept urmare, înțelegerea în mod tradițional etnică a națiunii a fuzionat cu socialismul autoritarist și a dus la un naționalism monolitic.

Principalele caracteristici ale propagandei oficiale din această perioadă erau xenofobia, autarhia, izolaționismul, antiintellectualismul și protocronismul.⁴⁹ Principala țintă a propagandei comuniste a devenit un presupus „pericol maghiar” la adresa integrității României. În plus, turnura regimului politic înspre naționalismul extrem a coincis cu un proces treptat de transformare a interesului minorității într-un principiu fundamental al diplomației ungare: de la teoria „minorităților ca punți” între țări a lui János Kádár, diplomația ungară s-a orientat spre teza „dublei responsabilități”, lansată de Mátyás Szűrös, figura marcantă a diplomației ungare la sfârșitul anilor '80. În cele din urmă, aceste evoluții au generat un conflict ideologic și diplomatic acut între România și Ungaria cu privire la statutul minorității maghiare din România, care a atins apogeul la sfârșitul anilor '80.

Principala controversă ideologică româno-maghiară privea definițiile contrastante și în cele din urmă parțial suprapuse ale națiunii. Partea română apelase la o definiție *etatistă* a națiunii, ca unitate politică teritorială. Întrucât conștiința etnică este definită ca fenomen cultural, maghiarii din Transilvania sunt percepuți ca „minoritate etnică”, care împărtășește doar o cultură comună cu ungurii din Ungaria. Pe de altă parte, partea maghiară apelase la o definiție *etnicistă* a națiunii, ca grup larg, politizat etnic, definit prin cultură comună și presupusă descendență.⁵⁰ Din această perspectivă diferită, conștiința națională este percepută ca fenomen politic, exprimat în principal de identificarea cu un guvern comun. Drept urmare, maghiarii din Transilvania sunt definiți de partea ungară ca minoritate „națională”.

Aceste definiții divergente ale națiunii au avut importante consecințe politice. Guvernul maghiar a hotărât să monitorizeze tratamentul minorității maghiare din statele învecinate. În 1985, Szűrös susținea că „ungurii care trăiesc dincolo de granițele noastre, dar în principal în Bazinul Carpatic, constituie o parte a națiunii ungare. Ei au toate drepturile să se aștepte ca Ungaria să se simtă responsabilă pentru soarta lor și să vorbească în numele lor atunci când ei constituie obiect al discriminării”⁵¹. În contrast, partea română a contestat vehement acest principiu, considerându-l un drept cu de la sine putere arogat. Liderul comunist român Nicolae Ceaușescu nu recunoștea minoritățile ca aparținând altor națiuni. El susținea că, întrucât o națiune este creată de secole de „conviețuire”, maghiarii și alte grupuri etnice sunt parte a națiunii române.⁵² Controversa a atins o nouă fază în 1990, când obligația statului ungar de a proteja interesele ungarilor din străinătate s-a concretizat în articolul 6 al Constituției Ungariei. Mai mult, diplomația ungară a încercat să legitimeze juridic relevanța internațională a acestui principiu, accentuând importanța legăturilor minorităților naționale cu „națiunea-mamă” și pretinzând că chestiunea naționalității nu reprezenta exclusiv o afacere internă, deoarece cuprindea și drepturile omului și aspecte internaționale. Această poziție a dus la continuarea escaladării polemicilor diplomatice româno-ungare. În 1991, noul prim ministru ungar, József Antal, a declarat că el se consideră „în spirit” primul ministru a 15

milioane de unguri – incluzînd prin aceasta etnicii maghiari din țările învecinate. În replică, Adrian Năstase, ministrul de externe român, s-a grăbit să sublinieze că, în calitate de lider politic, József Antal a primit un mandat doar de la cetățenii ungari. În ce îi privea pe cetățenii români de origine etnică maghiară, ei își alegeau propriii lideri politici care îi reprezentau în Parlamentul României.

Controversa a dobîndit o nouă semnificație internă și diplomatică odată cu crearea, în decembrie 1989, a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România, ca principal reprezentant politic al intereselor populației etnice maghiare. Pe de o parte, UDMR considera minoritatea națională maghiară din România drept parte integrală a națiunii ungare, ce se autodefinește drept „co-națiune”, sau „națiune creatoare de stat”. Pe de altă parte, la nivel internațional, UDMR a cerut să fie considerată reprezentantul oficial al comunității maghiare din România și să fie parte a fiecărei negocieri bilaterale dintre România și Ungaria cu privire la statutul minorității maghiare. Această cerere a fost considerată legitimă de către partea ungară. Pentru a asigura un cadru instituționalizat pentru consultarea politică permanentă cu reprezentanții minorităților naționale maghiare din țările învecinate, Parlamentul Ungariei a creat o comisie specială de consultări, numită *Oficiul pentru maghiarii de peste hotare*. În plus, guvernul ungar a susținut dreptul UDMR de a fi consultată în timpul procesului de negociere dintre România și Ungaria pentru încheiere a unui tratat de prietenie bilateral (1994-96): „Guvernul ungar nu poate reprezenta oficial cetățenii altor țări care aparțin unei minorități naționale ungare, dar consideră drept o cerință esențială ca reprezentanții minorităților în cauză să își poată prezenta opiniile în timpul procesului (de negociere româno-maghiară) și asupra înțelegerilor la care se ajunge”⁵³. Partea română a respins această pretenție, susținînd că UDMR este un partid politic, iar chestiunile dintre Ungaria și România ar trebui soluționate de cele două guverne: „Tratatul bilateral este un tratat între România și Ungaria și abordează relațiile dintre cele două țări. Persoanele aparținînd minorității maghiare sunt cetățeni ai României și relația lor cu statul român este soluționată în același fel ca relația tuturor celorlalți cetățeni cu statul român. Drepturile minorității maghiare din România nu sunt garantate de Tratatul româno-ungar, ci de Constituția României, legile țării și de acordurile internaționale semnate de România”⁵⁴.

IV. Definirea granițelor națiunii: controversele asupra dublei cetățenii în România post-decembristă

După 1989, democratizarea sistemului politic a avut un impact puternic asupra doctrinei cetățeniei române, contribuind la redefinirea criteriilor de apartenență la comunitatea națională românească. În același timp, interacțiunea dintre politicile cetățeniei ale României, Ungariei și Moldovei au generat numeroase tensiuni diplomatice cu privire la chestiunea dublei cetățenii.

În mod tradițional, doctrina cetățeniei române considera apartenența legală simultană la două comunități naționale drept o „anomalie” juridică și interzicea de aceea dubla cetățenie. Această trăsătură a legislației referitoare la cetățenie a fost păstrată în timpul perioadei comuniste. Pentru a elimina cazurile de dublă cetățenie generate de schimbarea granițelor după cel de al doilea război mondial și pentru a soluționa controversalele juridice rezultate, România a semnat mai multe convenții internaționale referitoare la dubla cetățenie cu Ungaria (1949), URSS (1957) și Bulgaria (1959). În contrast, Legea cetățeniei române din martie 1991 a introdus o inovație majoră în doctrina cetățeniei: legea permitea cetățenilor români să dețină dublă cetățenie. Articolul 4 al legii stipula că cetățenia română poate fi dobândită pe următoarele căi: a) nașterea dintr-un părinte român; b) adoptarea de către un cetățean român; c) repatriere; și d) naturalizare. În privința repatrierii, articolele 8 și 37 stipulau că „persoanele care au pierdut cetățenia română”, precum și descendenții acestora pot redobîndi cetățenia română la cerere *chiar dacă au o altă cetățenie și nu își stabilesc domiciliul în România*”⁵⁵. Legea stipula astfel dreptul foștilor cetățeni români la repatriere. Legea și-a depășit însă scopul ei inițial, deoarece ea permitea foștilor cetățeni români să își păstreze în același timp cetățenia lor actuală și domiciliul în străinătate.

În opinia autorilor legii din 1991, motivația din spatele acestor prevederi liberale era democratică, întrucât ele permiteau foștilor cetățeni români să își redobîndească, la cerere, drepturile pierdute.⁵⁶ Legea era totuși animată și de o motivație naționalistă fundamentală, fiind menită să permită mai cu seamă locuitorilor Bucovinei și Basarabiei să își recupereze cetățenia română. Aceste foste provincii ale României au fost pierdute în favoarea URSS în 1940. În 1991, la dezmembrarea URSS, România a fost prima țară care a recunoscut independența de stat a Republicii Moldova, dar ea a inaugurat totodată o politică de parteneriat special și integrare treptată a celor două țări. În acest context, un obiectiv potențial, chiar dacă nedeclarat, al Legii cetățeniei din 1991 era ca dubla cetățenie să reușească să unifice etnicii români într-o singură comunitate politică, peste frontierele de stat despărțitoare, și ca atare să constituie un pas spre o posibilă viitoare reunificare a României și Moldovei.

Aceste prevederi referitoare la dubla cetățenie ale legii din 1991 au avut, totuși, consecințe interne și internaționale imprevizibile. Prima, adoptarea legii a fost urmată de solicitări masive de obținere a cetățeniei române. Potrivit statisticilor românești, după 1991, numai din Republica Moldova, guvernul României a acordat cetățenia pentru 250-300.000 de persoane aparținând unor diferite grupuri etnice din provincie.⁵⁷ Acest influx masiv de noi cetățeni a ridicat problema impactului lor socio-politic și electoral în România.⁵⁸ A doua, și cea mai importantă, dubla cetățenie a subminat mai degrabă decît să întărească cauza „uniunii” între România și Moldova. În realitate, dubla cetățenie a oferit intelectualității moldovene o

„opțiune de ieșire” în caz de criză economică. În loc să activeze ca agenți ai „românității” în republică, intelectualii moldoveni prounioniști au preferat în general să emigreze în România. A treia, deoarece legislația internă a Republicii Moldova interzicea în mod explicit cetățenilor moldoveni să dețină dublă cetățenie, legea românească din 1991 a generat tensiuni diplomatice între cele două țări. Politicienii moldoveni aflați la guvernare s-au temut că pentru România dubla cetățenie era o strategie menită să îi crească acesteia controlul asupra Moldovei. Drept urmare, ei au acuzat România de subminarea deliberată a suveranității de stat și a stabilității Moldovei. Tensiunile legate de dubla cetățenie au întărit neînțelegerile cu privire la ce anume ar trebui să fie cele două state.

În fine, și cel mai important, prevederea referitoare la dubla cetățenie din legea din 1991 a avut un impact și asupra statutului minorității maghiare din România. Discuțiile pe marginea vizelor obligatorii între România și Ungaria generate de perspectivele mai bune ale Ungariei de aderare la Uniunea Europeană au suscitât reacția viguroasă a comunității maghiare din România, care a cerut garanții concrete că relațiile sale cu „țara-mamă” nu vor fi sever întrerupte. În acest context, la 26 august 1997, Ádám Katona, președintele „Inițiativei Maghiare din Transilvania”, a cerut conducerii UDMR să includă în obiectivele sale acordarea cetățeniei ungare pentru cetățenii români de origine etnică maghiară ca mod de garantare a libertății lor de circulație.⁵⁹ Diplomația ungară a reacționat foarte precaut la această propunere. Atât Ferenc Szöcs, ambasadorul Ungariei în România cât și ministrul de Externe maghiar, László Kovács, au atras atenția asupra copleșitoarelor complicații juridice și socio-politice ale chestiunii și au negat că guvernul ungar ar fi fost în curs de pregătire a unui proiect de lege care să acorde dubla cetățenie etnicilor maghiari din România. Mai semnificativ, președintele UDMR, Béla Markó, a refuzat explicit să aprobe propunerea oficial. Aceasta reprezenta o indicație clară a faptului că propunerea de acordare a dublei cetățenii etnicilor maghiari din România era legată direct de competiția politică dintre facțiunile opuse din cadrul UDMR, fiind lansată de aripa politică radicală a UDMR – condusă de președintele de onoare, László Tőkés, și utilizată ca o modalitate eficientă de a exercita presiuni asupra conducerii UDMR.

Totuși, odată cu schimbarea de guvern din mai 1998, au existat multe semne că noul guvern ungar condus de Viktor Orbán ar putea reconsidera chestiunea acordării cetățeniei etnicilor maghiari din România. În timpul primei sale vizite oficiale în România din iulie 1998, primul ministru Orbán a arătat că diplomația ungară era în căutarea unei soluții alternative la acordarea cetățeniei ungare etnicilor maghiari din România. Totuși, Orbán nu a respins în mod deschis posibilitatea dublei cetățenii, ci a promis fără echivoc că „dacă i se va cere (de către UDMR), Ungaria va acorda dubla cetățenie”.⁶⁰ Această afirmație a declanșat o reacție promptă din partea autorităților române. Un consilier de frunte al președintelui României a descris

acordarea dublei cetățenii etnicilor maghiari din România ca pe o „soluție disperată”, care ar „crea două categorii de cetățeni într-o singură țară” și, în consecință, ar „deteriora relațiile dintre minoritate și majoritate în România”⁶¹. Partidele de opoziție din România au fost și ele prompte în a respinge soluția dublei cetățenii pentru etnicii maghiari din România. Fostul partid de guvernare, Partidul Democrației Sociale din România (PSDR) a considerat că propunerea era menită să „submineze autoritatea statului român față de cetățenii săi și să compromită conceptul de stat național” și i-a avertizat pe cetățenii români care „jinduiesc o altă cetățenie (că) o vor pierde pe cea română”. Mai mult de atât, PSDR a respins orice soluție de compromis, alternativă, care să garanteze circulația liberă a etnicilor maghiari din România, avertizând că însăși ideea tratamentului special de viză al Ungariei față de maghiarii din România ar provoca „grave tensiuni naționale”. Solicitarea dublei cetățenii a stîrnit astfel reacții pasionate din partea politicianilor români și maghiari, generînd o nouă controversă diplomatică și amenințînd să pericliteze reconcilierea recent și dificil realizată între cele două țări. Mai mult, argumentele la care au apelat cele două părți au depășit cu mult limitele unei simple controverse juridice. În loc, tonul profund naționalist al polemicilor a demonstrat că dezbateră pe marginea acordării dublei cetățenii minorității maghiare din România este legată de o controversă ideologică româno-maghiară istorică cu privire la deosebirile și apropierea dintre definițiile națiunii. În ultimul rînd, dar nu cel mai puțin important, dezbaterile referitoare la dubla cetățenie au pus în lumină și incoerența fundamentală a factorilor politici români, care au respins dubla cetățenie pentru etnicii maghiari, dar au promovat-o în cazul cetățenilor moldoveni. Folosind triplele concepte ale lui Roger Brubaker de „stat naționalizator”, „minoritate națională” și „patrie națională externă”, această contradicție poate fi explicată de faptul că România a acționat simultan într-o dublă calitate: de „stat naționalizator” în privința minorității maghiare din Transilvania și de „patrie externă” în privința etnicilor români din Moldova și Bucovina.⁶²

V. Concluzii: doctrina cetățeniei române și „zona temporală” a treia a Europei

Susținînd necesitatea „culturii moderne” ca premisă pentru construirea națiunii, Ernst Gellner a identificat patru zone temporale principale distincte în crearea cetățeniei și statelor naționale din Europa. Prima, compusă din regiunile de pe coasta Atlanticului în procesul timpuriu modern de construcție națională, s-a bazat în principal mai degrabă pe „uitarea” decît pe retrezirea identităților etnice. Cea de a doua zonă temporală, corespunzînd teritoriilor fostului Sfînt Imperiu Roman-German, s-a caracterizat prin existența unor culturi moderne viabile, o trăsătură care a favorizat unificarea politică a Germaniei și Italiei la sfîrșitul secolului al 19-lea. În contrast, în cea de a treia zonă temporală a Europei Centrale și de Est, au lipsit atît entitățile politice cît și culturile moderne dominante; în locul lor, „un mozaic de culturi populare și diversități culturale separînd straturile

sociale” și „teritoriile învecinate” au transformat procesul de construcție națională interbelică într-unul mai „laborios” și „brutal”. În cele din urmă, cea de a patra zonă temporală a Europei a fost cuprinsă în interiorul granițelor imperiale ale îndelungatului Imperiu Țarist/Sovietic, ceea ce a întârziat considerabil procesul de construcție națională al multor popoare.⁶³

Deși criticat pentru simplificarea sa exagerată și tendința sa de esențializare a diferenței în dezvoltarea istorică a Europei de Est și de Vest, cadrul lui Gellner are meritul de a introduce un element cultural – „cultura înaltă” – în studierea modelelor de dezvoltare națională. Dezvoltând distincția dintre *Burgerschaft* sau cetățenie substanțială – în sensul “marshallian” al cetățeniei sociale – și *Staatsangehörigkeit*, sau cetățenie formală, tipologia lui Gellner pune în lumină totodată diferența temporală și specificitatea cetățeniei în Europa Centrală și de Est, în comparație cu Europa de Vest.⁶⁴ Dacă în Occident cetățenia substanțială a fost folosită ca o formă de integrare socială, în contrast, în Europa Centrală și de Est, cea care a prevalat a fost mai cu seamă cetățenia formală.

Evoluția cetățeniei în România a dezvăluit o strânsă asemănare cu modelele dezvoltărilor naționale din cea de a treia „zonă temporală de cetățenie”, cea a Europei Centrale și de Est. În primul rând, ideologia națională română a promovat o definiție „compactă” și „primordială” a cetățeniei,⁶⁵ întrucât (1) ea a atașat statutului de cetățean drepturi și îndatoriri importante substantive; și (2) a definit apartenența la „comunitatea imaginată” națională pe baza mitului originii și destinului istoric comune. În al doilea rând, conceptul de cetățenie în România a evoluat ca o „competiție” între două înțelegeri contradictorii ale cetățeniei: una liberală, care a fost „centrată în jurul statului, seculară și asimilaționistă” și una opusă romantică, care a fost „centrată în jurul poporului și disimilaționistă”, o distincție care este prezentată de obicei ca înțelegerea contrastantă franceză/germană a cetățeniei.⁶⁶ Totuși, după cum a încercat să sublinieze studiul de față, legislația referitoare la cetățenie din România nu a fost modelată exclusiv de aceste angajamente ideologice, ci a prezentat caracteristici specifice, conturate de poziția geo-politică a României, de politicile și interesele de stat, precum și de trăsăturile evoluției socio-politice.

Note:

1. Din vasta literatură științifică referitoare la cetățenie din ultimul deceniu, pot menționa selectiv lucrările lui: Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (New York, 1989); Michael Mann, “Ruling Class Strategies and Citizenship” *Sociology* 21 (1988) 2, pp. 339-354; Reinhard Bendix, *Nation-Building and Citizenship. Studies on Our Changing Social Order* (New Brunswick and London, 1996. Ediția a doua, adăugită); Rogers W. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge, 1992); și Charles Tilly (ed.), *Citizenship, Identity and Social History* (Cambridge, 1996). Vezi, de asemenea, antologia de studii de B. S. Turner and Peter Hamilton (editori), *Citizenship. Critical Concepts* (London, 1994), 2 vol.; și R. Beiner (ed.), *Theorizing Citizenship* (New York, 1995).

2. B. S. Turner, "Outline of a Theory of Citizenship" în *Sociology* 24 (1990) 2, pp. 189-217.

3. Studiul de față este o dezvoltare a lucrării mele de licență despre istoria cetățeniei și societății civile în România. Cercetarea mea a avut ca rezultat până în prezent mai multe studii pe marginea a diferite aspecte ale construirii cetățeniei române în secolele nouăsprezece și douăzeci. Vezi Constantin Iordachi, *Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913. Carl Back Papers in Russian and East European Studies*, No. 1607 (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2002); „A nemzet újrarájzolt határai: A magyar „státusztörvény” és Románia politikája a kettős állampolgárságra vonatkozóan a Moldovai köztársaságban” în Zoltán Kántor (ed.), *A Státusztörvény: Előzmények és következmények* (Budapest: Teleki László Foundation, 2002), pp. 88-112; și „The Unyielding Boundaries of Citizenship: The Emancipation of ‘Non-Citizens’ in Romania, 1866-1918” în *European Review of History* 8 (August 2001) 2, pp. 157-186.

4. W. B. Gallie, "Essentially Contested Concepts" în Max Black (ed.), *The Importance of Language* (New Jersey, 1962), pp. 121-46.

5. Charles Tilly, "Citizenship, Identity and Social History" în Tilly (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*, p. 8.

6. Ibid.

7. Ibid., p. 9.

8. Rogers W. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, p. 49.

9. Constantin Hamangiu, *Codul Civil Annotat* (Bucharest, 1899), Vol. I., art. 6-20, pp. 60-82.

10. 'Constituția din 1866' în I. Muraru et. al. (editori), *Constituțiile Române* (București, 1995), p. 32.

11. Datele despre populația totală a României sunt de obicei arbitrare întrucât au avut loc recensăminte generale doar în anii 1859-60 și 1899. În estimarea numărului rezidenților fără cetățenie, ne-am folosit de M. G. Obedenaru, în *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes* (Paris, 1876), p. 402; și I. Ghica, "Industria" în *Însemnări economice*, Vol. I (București, 1937).

12. See M. G. Obedenaru, *La Roumanie économique*, p. 400-1.

13. Brubaker, *Citizenship and Nationhood*, p. 32.

14. Departea de a constitui o specificitate a legislației românești, excluderea necetățenilor de la drepturile politice este de fapt cea mai proeminentă caracteristică universală a cetățeniei statului național. După cum sublinia Brubaker, aceasta este o trăsătură fundamentală a „naționalismului de rutină, obișnuit, neverificat”. Ibid., p. 28.

15. Această naturalizare colectivă a fost admisă pe baza unui amendament special din 1879 la Constituție: vezi Art. 7/II/c.

16. Vezi Carol Iancu, *Emanciparea Evreilor din Romania (1913-1919)* (București, 1998), p. 51.

17. Mă bazez pe datele oferite de Philip G. Eidelberg în *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie* (Leiden, 1974), pp. 15-16. Pentru date suplimentare, vezi, de asemenea, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918* (București, 1983), p. 252-255.

18. Potrivit lui Joseph Berkowitz, în *La question des Israélites en Roumanie. Étude de son histoire et des divers problèmes de droit qu'elle soulève* (Paris, 1923), legislația antisemită din 1831 din România a fost adoptată sub influență rusă. Același argument a fost adoptat și de Carol Iancu în *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion a l'emancipation* (Provence, 1978).

19. Vezi discursurile parlamentare ale politicianilor liberali Mihail Kogălniceanu și I. Brătianu.
20. Drept urmare, în perioada 1860-1899, în vreme ce populația României a crescut cu 50%, populația evreiască a crescut cu 98,7%. Vezi Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general*, p. 82-82.
21. Vezi G. Bogdan-Duică, *Românii și Ovreii* (București, 1913), p. 223. Pentru statistici referitoare la capitalul industrial, vezi L. Colescu, *Ancheta industrială din anii 1901-1902* (București, 1904), p. 126.
22. Pentru analize cuprinzătoare ale acestei legislații, vezi Joseph Berkowitz, *La question des Israélites en Roumanie*; și Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie*.
23. Muraru, *Constituțiile României*, p. 34.
24. Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, pp. 186-7.
25. Iancu, *Emanciparea evreilor*, p. 210.
26. În termeni reali, dată fiind creșterea demografică naturală, numărul evreilor a crescut de la 239.016 în 1899 la 269.015 în 1912. Ibid., p. 37.
27. Mihail Kogălniceanu, *Opere* (București, 1968), Vol. V, Part. I, p. 287.
28. Această contradicție legală a fost parțial lichidată la doar un an de la anexarea Dobrogei: revizuirea articolului 7 al Constituției României asigura naturalizarea individuală a necreștinilor (1879).
29. Pentru resentimentele prevalente împotriva anexării Dobrogei, vezi Rezoluția Senatului României, 26 ianuarie 1878; memoriul ministrului de Externe al României, M. Kogălniceanu, "Memoriu în chestiunea Basarabiei," februarie 25/martie 9, 1878; și broșura lui N. B. Locusteanu, *Dobrogea* (București, 1878).
30. Kogălniceanu, *Opere*, p. 620.
31. Pentru o analiză comprehensivă a mecanismelor de asimilare a Dobrogei de Nord de către România, vezi Cf. Iordachi, *Citizenship, Nation and State-building: The Integration of Northern Dobrudja into Romania, 1878-1913*.
32. M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea* (București, 1904); pentru 1912, Sabin Manuilă, "La population du Dobroudja", în *La Dobroudja Roumaine* (București, 1938), p. 456.
33. Vezi "Educațiunea sexului feminin" în *Biserica*, septembrie 1862, p. 164-165, apud Paraschiva Căncea, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România, 1848-1948* (București, 1976), p. 21.
34. Vezi Articol 6, Titlul II, 'Despre Drepturile Românilor' în *Constituțiunea Promulгатă cu decretul regal No. 1360 din 28 Martie 1923*, p. 611.
35. Despre conceptul de "patriotism constituțional" vezi Jürgen Habermas, "Citizenship and National Identity. Some reflections on the Future of Europe" *Praxis International* 12 (1992) 1, pp. 1-19.
36. Joseph S. Roucek, *Contemporary Roumania and its Problems* (New York, 1971), p. 187.
37. Vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, Ethnic Struggle, 1918-1930* (Ithaca, 1995).
38. Rogers W. Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge, 1996).
39. Nae Ionescu, *Roza Vînturilor* (București, 1937), p. 201.
40. Vezi *Evreii din România între anii 1940-1944*, Vol. I, *Legislația antievreiască* (București, 1993); și Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu* (București, 1997).

41. William O. Oldson, *A Providential Anti-Semitism. Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania* (Philadelphia, 1991), p. 9.
42. Pentru conceptualizarea cea mai autorizată a acestor forme de control în regimul comunist din România, vezi Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania* (Stanford, 1991).
43. Pentru cetățenie ca „strategie a clasei conducătoare”, vezi Michael Mann, „Ruling Class Strategies and Citizenship” în *Sociology*, 21 (1988), pp. 339-354.
44. Vezi Michael Shafir, *Romania. Politics, Economy and Society*, (Boulder, 1985).
45. În ce privește conceptul de „descoperire epocală” (breakthrough), vezi Kenneth Jowitt, *Revolutionary breakthroughs and national development: the case of Romania, 1944-1965* (Berkeley, 1971), p. 7.
46. Vezi Vladimir Tismăneanu și Dan Pavel, „Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revised” *East European Politics and Society* 8 (Fall 1994) 3, p. 404.
47. Articolul 5, Legea cetățeniei nr.24 în *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, Partea I, No. 157, 17 decembrie 1971.
48. *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, Partea I, No. 146, decembrie 17, 1969.
49. Vezi Tismăneanu și Pavel, „Romania's Mystical Revolutionaries.” Protocronismul a fost un curent intelectual care a încercat să demonstreze că numeroase realizări majore ale culturii europene au fost inventate de fapt de români. Pentru cea mai cuprinzătoare analiză, vezi Katherine Verdery, *National ideology under socialism: identity and cultural politics in Ceausescu's Romania* (Berkeley: University of California Press, 1991). 167-214.
50. Pentru o perspectivă teoretică asupra acestor modele de cetățenie, vezi Anthony Smith, *Theories of Nationalism* (London, 1971), p. 176.
51. *Radio Free Europe Background Report*, Romanian SR/3, 22 April 1985, p. 3.
52. *Radio Free Europe Background Report*, Romanian SR/3, 22 April 1987, p. 12.
53. *Concluding Document of the Inaugural Conference for a Pact on Stability in Europe*, Interpretative Statement, point 1.5.
54. Traian Chebeleu, purtătorul de cuvânt al Președintelui României, în *Evenimentul Zilei*, 27 mai 1997.
55. Sublinierea mea.
56. Vezi afirmația lui M. Ionescu-Quintus, în *Evenimentul Zilei*, 24 februarie, 2000.
57. Această estimare a fost făcută de fostul prim ministru moldovean, Mircea Druc, în *Evenimentul Zilei*, 20 mai 2000.
58. Vezi articolul „Unde se duce votul basarabenilor” în *Evenimentul Zilei*, 28 mai 2000.
59. *Evenimentul Zilei*, august 27, 1997.
60. Ibid. iulie 21, 1998.
61. Ibid. iulie. 27.
62. Vezi Cf. Brubaker, Roger, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge, 1996).
63. Ernst Gellner, *The Condition of Liberty: Civil Society and its Rivals* (New York, 1994), pp. 115-117.
64. Vezi T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class* (Cambridge, 1950).
65. Despre distincția dintre definiții „compacte” versus „rarefiate” și „primordiale” versus „învățate” ale cetățeniei, vezi Tilly, „Citizenship, Identity and Social History” în Tilly (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*.

66. Vezi Brubaker, „Immigration, Citizenship, and the Nation State in France and Germany. A Comparative Historical Analysis” *International Sociology*, 5 (1990) 4, pp. 379-407; și Brubaker, *Citizenship and Nationhood*; pentru o conceptualizare asemănătoare a dihotomiei „german versus francez” a ideologiilor politice, vezi de asemenea L. Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, 1977), p. 278, 358.

Traducere de Doina Baci

Constantin IORDACHI este licențiat în istorie al Facultății de Istorie, Universitatea București și absolvent al Institutului de Studii Internaționale de la Universitatea Leeds, Marea Britanie. În prezent, el și-a definitivat studiile doctorale la Central European University din Budapesta. Iordachi a fost cercetător invitat la Universitatea Pittsburgh, la Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington DC, Collegium Budapest, și la Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. El este autor al lucrării *Citizenship, Nation- and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913. Carl Back Papers in Russian and East European Studies, University of Pittsburgh, 2002*; și co-editor al *Nationalism and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies* (Budapest: Regio Books; Iași: Polirom, 2001). Iordachi a publicat numeroase articole în reviste de specialitate, cu precădere în limbile română, maghiară și engleză. Începînd din 2002, el este Local Faculty Fellow al Civic Education Project, Romania.

Constantin Iordachi, *Citizenship and National Identity in Romania: A Historical Overview* publicat cu permisiunea autorului.

Lege cadru privind regiunile. Proiect

Preambul

Avînd în vedere rezultatele obținute de România în procesul de integrare în UE, precum și în politica regională și descentralizarea administrativă,

Luînd în considerare politica regională a Uniunii Europene și experiența pozitivă a regiunilor europene,

Acordînd atenție deosebită principiilor și prevederilor adoptate în Carta Europeană a Autonomiei Regionale și în Hotărîrea nr. 1334 (2003) a Adunării parlamentare a Consiliului European cu titlul „Experiențele pozitive ale regiunilor ca sursă de inspirație ce facilitează soluționarea conflictelor în Europa”,

Fiind convinși de faptul că existența regiunilor guvernate de reprezentanți care obțin mandat în urma alegerilor generale, și înzestrate cu atribuții de fond, înseamnă o administrație eficientă și totodată este aproape de cetățean,

În vederea accesului rapid, optim și controlabil la fondurile cuvenite României din aspectele regionale ale colaborării în procesul de integrare europeană, precum și

În vederea ocupării locurilor cuvenite României în instituțiile europene de colaborare regională, formate în cadrul proceselor de colaborare europeană,

Parlamentul României adoptă următoarea lege cadru pentru regiunile României.

I. Dispoziții generale

Articolul 1. Noțiunea de regiune

(1) Conform prezentei legi, regiunea:

- este unitatea teritorial-administrativă, înființată direct sub nivelul statului, care dispune de autonomie politică prin organele ei alese;

- constituția și prezenta lege garantează statutul juridic, identitatea, puterea și structura organizațională a regiunii;

- statutul ei nu poate fi schimbat fără consultarea prealabilă a ei;

- poate elabora legi proprii de auto-guvernare, care constituie părți la cel mai înalt nivel ale ordinii de drept a

statului, și își adoptă, cel puțin, structura și puterile.

(2) Pe baza acestei legi cadru, regiunile pot avea diferite structuri instituționale interioare, care însă asigură în fiecare caz, caracterul democratic al proceselor de luare a deciziilor, în armonie cu condițiile politice, sociale, culturale și naturale ale regiunii.

(3) Regiunile își asigură administrația, personalul și resursele proprii, decid în privința propriilor simboluri.

Articolul 2. Regiuni cu statut juridic special

Statutul juridic special, însemnând acordarea unor competențe diferite de cele cuprinse în prezenta lege cadru, se poate acorda pe baza unei legi separate adoptate de Parlament și al statutului votat de Parlament al unor regiuni având comunități regionale diferite de majoritatea populației țării, comunități care au cultură și tradiții instituționale specifice.

Articolul 3. Constituirea regiunilor

Înființarea regiunilor este reglementată de o lege separată care stabilește granițele regiunilor pornind de la rezultatele obținute de regiunile de dezvoltare economică înființate în baza Legii nr. 151/1998, modificată, pe baza subsidiarității și luând în considerare colaborarea apărută în baza dreptului la libera asociere a unităților teritorial-administrative – asigurat de Legea administrației locale nr. 215/2001, lege anterioară intrării în vigoare a prezentei legi – și aplicând, în cazul în care se

impune, instituția referendumului local, reglementată în Legea nr. 3/2000.

Articolul 4. Regiunile și județele

(1) Județele sînt circumscripții în interiorul regiunilor, care servesc descentralizarea administrației. Competențele, organele alese sînt reglementate de Legea administrației locale nr. 215/2001, modificată.

(2) În regiunile cu statut juridic special pot exista în locul județelor și alte circumscripții, purtînd denumiri tradiționale, conform reglementărilor stipulate de legea privind statutul juridic special al regiunilor.

II. Competențe, atribuții

Articolul 5. Competențele statului

Aparțin de competența exclusivă a statului:

- apărarea;
- securitatea națională;
- elaborarea sistemului general al bugetului statului;
- sistemul vămilor;
- afacerile externe, cu excepția sistemului de relații al regiunii în interiorul UE;
- finanțe, politica monetară;
- reglementarea și organizarea alegerilor parlamentare naționale;
- reglementarea cadru a transporturilor și comunicațiilor.

Articolul 6. Atribuțiile și competențele regiunii

(1) În conformitate cu Constituția și legislația țării, precum și cu dispozițiile

prezentei legi cadru, regiunea adoptă legi proprii, respectiv completează dispozițiile legilor statului în următoarele domenii:

- dezvoltare și amenajare teritorială, conservare ambientală;
- dezvoltare economică;
- administrarea apelor;
- drept minier, exploatare minieră, prospectarea solului;
- politică educațională și culturală, susținerea instituțiilor de învățământ și cultură;
- formarea, calificarea profesională și învățământul pentru adulți;
- înființarea și susținerea locurilor destinate cultivării memoriei istorice;
- politică socială, sistemul instituțiilor de protecție socială;
- politica spațiilor locative;
- politici privind forța de muncă;
- turism;
- oficiile și personalul regiunii;
- contractul colectiv al funcționarilor publici respectând legea statutului funcționarului public;
- demarcarea teritorială a comunelor;
- prevenirea și stingerea incendiilor, salvare, prevenirea și înlăturarea calamităților;
- ordinea publică;
- lucrări publice la nivelul regiunii;
- administrarea terenurilor agricole și a pădurilor;
- drumuri publice, transport, comunicații locale;
- vânătoare și pescuit;
- elaborarea politicii fiscale regionale, introducerea impozitelor regionale;
- organizarea alegerilor parlamentare și ale administrațiilor locale.

(2) Regiunea colaborează și se consultă cu consiliile locale – municipale, orașenești, comunale – într-un cadru instituțional respectând principiul subsidiarității.

(3) În vederea realizării atribuțiilor administrative proprii ale regiunii

- a. elaborează și adoptă bugetul;
- b. dispune de competențele financiare pentru gestionarea bugetului;
- c. gestionează bunurile publice și private ale regiunii;
- d. înființează și concesionează servicii publice;
- e. înființează și susține instituții publice;

f. se asociază cu alte unități administrative din țară sau din afara ei în conformitate cu legile în vigoare.

(4) Organele regiunii își asumă răspunderea pentru respectarea – pe teritoriul regiunii – a drepturilor omului și ale minorităților, precum și a altor tratate internaționale semnate și ratificate de România.

(5) Comunitățile naționale care trăiesc pe teritoriul regiunii au dreptul la folosirea publică a limbii lor pe lângă limba română, dacă proporția lor atinge 10%. Respectând constituția și tratatele internaționale semnate de România, organele regiunii elaborează norme care reglementează utilizarea limbii unei minorități ca limbă oficială, pe lângă cea română.

Articolul 7. Competențe transferate și împărțite

(1) Îndeplinirea la nivel regional a unor atribuții aflate în competența

guvernului poate fi transmisă autorităților regionale. În aceste cazuri guvernul asigură regiunii resursele necesare.

(2) În funcție de particularitățile economice și geografice ale regiunii pot fi create competențe împărțite în următoarele domenii:

- protecția mediului;
- expropriere în interes public;
- crearea și punerea în funcțiune a rețelelor rutiere și de căi ferate.

Articolul 8. Statutul regiunii

(1) Identitățile diferite, definite de condițiile politice, sociale și culturale ale comunităților regionale apar în structura organizațională a regiunii, în administrarea și denumirea instituțiilor publice regionale fără a aduce atingere competențelor și atribuțiilor stipulate în prezenta lege, precum și în alte legi adoptate de parlament. Normele juridice elaborate de consiliul regional stipulează structura organizațională specială, denumirea instituțiilor publice, ordinea interioară precum și simbolurile regiunii.

(2) Conform articolului 16 din prezenta lege, guvernul – prin prefectul regiunii – și președintele statului pot supune statutul unei proceduri de control al legalității.

(3) Statutul regiunilor cu statut juridic special prin care acestea dispun de competențe diferite de cele cuprinse în prezenta lege cadru este aprobat de parlament. În cursul procedurii de aprobare, parlamentul nu modifică statutul, ci doar îl aprobă sau îl retrimite, semnalînd obiecțiile, consiliului regional pentru a fi din nou dezbătut.

III. Organele regiunii

Articolul 9. Organele regiunii

(1) Organele regiunii sînt: adunarea generală regională, comisia regională și președintele regiunii. Pe baza dispozițiilor cuprinse în statut organele regiunii pot purta denumiri istorice, tradiționale.

(2) În afara dispozițiilor cuprinse în prezenta lege, funcționarea organelor regiunii este reglementată de statutul regiunii, precum și de alte norme juridice proprii.

Articolul 10. Adunarea generală regională

(1) Puterea legislativă și atribuțiile transmise prin alte legi este exercitată de adunarea generală regională, aleasă pentru un mandat de patru ani. Numărul reprezentanților în adunarea generală regională este stipulat în statutul regiunii.

(2) Competențele adunării generale regionale:

- competențe legislative care corespund articolelor 5-7 din prezenta lege, prezentate mai detaliat în statutul regiunii conform particularităților acesteia;
- desemnarea, respectiv modificarea reședinței regiunii;
- stipularea ordinii interioare proprii;
- alegerea comisiei regionale;
- alegerea președintelui regiunii;
- administrarea patrimoniului regiunii;
- înființarea și susținerea instituțiilor publice regionale;
- adoptarea bugetului regiunii;
- adoptarea simbolurilor regiunii;

– alte competențe și atribuții stipulate în legi.

(3) Adunarea generală regională este aleasă pe baza sufragiului universal și egal, în sistem proporțional, prin vot direct și secret. Alegerile sînt reglementate de Legea alegerilor locale nr. 70/1991 – modificată. Alegerile se organizează împreună cu alegerile locale. Data alegerilor este fixată de guvern. În cazul dizolvării adunării generale, guvernul hotărăște organizarea de alegeri regionale extraordinare.

(4) Ședința de constituire a adunării generale regionale are loc în termen de 15 zile de la oficializarea rezultatelor alegerilor. Ședința de constituire este convocată de prefectul regiunii.

(5) Adunarea generală regională poate fi dizolvată în cazul în care

– adoptă, în mod repetat, stabilit prin hotărîri judecătorești, hotărîri anticonstituționale și nelegale;

– numărul reprezentanților scade sub cvorumul necesar pentru luarea deciziilor;

– în trei ședințe consecutive nu se atinge cvorumul necesar pentru luarea deciziilor, respectiv nu se ia nici o decizie.

Dizolvarea este inițiată de prefect și hotărîtă de contenciosul administrativ.

(6) Adunarea generală regională adoptă hotărîri normative, de natură juridică, care pe teritoriul regiunii au statut de lege – legi ale auto-guvernării. Adunarea generală emite hotărîri referitoare la organele și instituțiile proprii, hotărîri care sînt acte administrative.

Articolul 11. Comisia regională

(1) Puterea executivă a regiunii este exercitată de comisia regională, care este

aleasă de adunarea generală regională prin vot secret și cu majoritate absolută. Membrii comisiei regionale sînt aleși din rîndul consilierilor regionali în adunarea generală regională.

(2) Comisia regională este compusă din 5-11 membri, numărul membrilor – care trebuie să fie impar – este stipulat în statut.

(3) Ședințele comisiei regionale sînt conduse de președintele regiunii sau de președintele de sesiune desemnat de președinte, care răspunde de executarea hotărîrilor luate de comisie și a sarcinilor care i-au fost încredințate.

(4) Componenta și regulamentul de funcționare ale comisiei regionale sînt prevăzute în statut.

(5) Atribuțiile comisiei regionale:

– punerea în aplicare a legilor adoptate de adunarea generală regională;

– gestionarea patrimoniului regiunii, controlul serviciilor publice și al regiilor autonome;

– aplicarea altor sarcini transferate la nivel regional cu care a fost mandatată, activități administrative;

– luarea unor măsuri, în caz de urgență, care intră în competența adunării generale regionale.

(6) Adunarea generală poate revoca prin vot – cu majoritate absolută – oricare membru al comisiei regionale, precum și întreaga comisie, cu excepția președintelui.

(7) Comisia regională emite hotărîri.

Articolul 12. Președintele regiunii

(1) Președintele regiunii este ales de adunarea generală regională, din rîndul membrilor ei. Durata mandatului expiră

după expirarea mandatului adunării și odată cu constituirea noii adunări.

(2) Președintele:

– reprezintă regiunea atât în țară cât și în afara ei;

– convocă adunarea generală regională;

– prezidează ședințele comisiei regionale;

– conduce activitățile organelor regionale prin distribuirea competențelor în cadrul comisiei regionale;

– participă la ședințele de guvern în care se iau hotărâri care privesc regiunea;

– conduce comisia reprezentând regiunea în toate tratativele dintre regiune și guvern ce au loc în vederea împărțirii competențelor și distribuirii, respectiv a controlului resurselor, precum și în vederea medierii diferitelor conflicte de interese;

– decernează premii și decorații în numele regiunii;

– îndeplinește și alte sarcini în baza solicitării adunării generale.

(3) Competențele președintelui se realizează prin emiterea dispozițiilor.

(4) Președintele poate fi revocat de adunarea generală în cazul în care nu își îndeplinește atribuțiile. Revocarea este inițiată de cel puțin o treime din membrii adunării generale, și este hotărâtă definitiv de votul a cel puțin două treimi din membrii adunării generale.

IV. Regiunea și statul

Articolul 13. Relația dintre regiune și guvern

(1) Guvernul numește un prefect al regiunii. Competențele prefectului:

– în cazul unui conflict de interese între guvern și regiune, prefectul reprezintă guvernul în inițierea și conducerea tratativelor de mediere;

– avizează constituționalitatea legilor adoptate de adunarea generală regională din perspectiva constituționalității relațiilor dintre regiune și stat, și trimite avizul împreună cu legea președintelui statului;

– în cazul unui veto al președintelui, prefectul reprezintă în adunarea generală regională obiecțiile exprimate de președinte în legătură cu legea sau unele articole de lege;

– în cazul în care obiecțiile se referă la legalitate, inițiază procedura de control al legalității hotărârilor adunării generale regionale sau a dispozițiilor președintelui regiunii la contenciosul administrativ;

– inițiază dizolvarea adunării generale regionale în cazul în care există condițiile juridice pentru aceasta.

(2) Prefectul nu are alte atribuții de stat sau administrative în afara celor menționate în paragraful (1).

(3) Cadru tratativelor dintre regiune și stat este reglementat de lege, considerînd că tratativele intră în primul rînd în atribuțiile președintelui și prefectului regiunii.

Articolul 14. Relațiile dintre regiune și parlament. Consiliul Solidarității.

(1) Adunarea generală regională poate înainta parlamentului proiecte de legi care țin de competența legislativă a parlamentului. Inițiativa legislativă este propusă și susținută de președintele regiunii.

(2) Alături de parlament, ca organ consultativ al lui, se înființează Consiliul Solidarității, care are următoarele atribuții:

- elaborează propuneri legislative parlamentului pentru sistematizarea și armonizarea legilor referitoare la regiuni;

- elaborează proiecte pentru egalizarea diferențelor rezultate din dezvoltarea regională, în vederea dezvoltării mai uniforme a țării;

- servește drept for al tratativilor privind aspectele bugetare ale egalizării, al dezbaterii permanente pe marginea conflictelor de interese regionale.

(3) Consultând regiunile, parlamentul elaborează o lege separată pentru înființarea și funcționarea Consiliului Solidarității.

V. Controlul legalității și publicarea normelor juridice și a dispozițiilor emise de regiune

Articolul 15. Intrarea în vigoare a normelor juridice și dispozițiilor emise de regiune

(1) Normele cu putere de lege și legile auto-guvernării adoptate de adunarea generală regională ajung la președintele țării prin intermediul prefectului. Președintele le promulgă conform reglementărilor constituționale. Normele juridice cu putere de lege, adoptate de adunarea generală regională, intră în vigoare în ziua publicării lor în Monitorul Oficial al României și al regiunii sau la data stipulată în legea respectivă.

(2) Hotărârile administrative ale comisiei regionale intră în vigoare în ziua publicării lor în Monitorul Oficial al regiunii sau la data stipulată în hotărârea respectivă.

Articolul 16. Verificarea legalității normelor juridice emise de regiune

(1) Constituționalitatea legilor de auto-guvernare ale regiunii poate fi verificată de Curtea Constituțională.

(2) Verificarea legalității actelor administrative emise de adunarea generală regională și de comisia regională, precum și a dispozițiilor emise de președinte este de competența contenciosului administrativ.

(3) Verificarea legalității se desfășoară prin intermediul prefectului numit al regiunii.

Legile adunării generale regionale, însoțite de avizul prefectului, ajung la președintele țării prin intermediul prefectului. Președintele poate solicita revizuirea lor în cadrul procedurii obișnuite de revizuire, conform articolului 77 din Constituție.

În baza articolului 13 (1) din prezenta lege, legile sînt transmise președintelui țării care își poate exercita dreptul de veto o singură dată și retrimite legile adunării generale regionale în decurs de 20 de zile de la adoptarea legii, în vederea revizuirii lor.

În cazul obiecțiilor privind legalitatea hotărîrilor administrative ale adunării generale regionale și ale comisiei regionale sau a dispozițiilor președintelui regiunii, prefectul inițiază revizuirea lor la contenciosul administrativ.

VI. Patrimoniul public și privat, finanțele regiunii

Articolul 17. Patrimoniul public și privat al regiunii

(1) Patrimoniul regiunii este format din bunuri mobiliare și imobiliare aflate în proprietatea publică sau privată a regiunii.

(2) Patrimoniul public al regiunii este format din obiecte de patrimoniu care, potrivit legii și prin natura sau destinația lor, servesc interese regionale publice sau sînt utilizate la nivel regional, se află pe teritoriul regiunii, nu se află în proprietatea nici unui consiliu local – comunal, orășenesc, municipal sau județean – și nu se justifică includerea lor în patrimoniul public de interes național sau interes de apărare.

(3) Bunurile ce formează patrimoniul public al regiunii nu pot fi înstrăinate, dreptul de proprietate asupra lor este imprescriptibil.

(4) Patrimoniul privat al regiunii este format din obiecte de patrimoniu mobiliare sau imobiliare care au ajuns în proprietatea regiunii prin circuit civil sau prin alte căi stipulate de lege.

Articolul 18. Bogățiile naturale ale regiunii

Resursele și bogățiile naturale ale regiunii – bogățiile solului, potențialul energetic al rîurilor și apelor termale, apa minerală – precum și rețelele de transport pe apă și pe uscat se află în patrimoniul public al regiunii.

Articolul 19. Gestionarea bunurilor regiunii

Bunurile publice și private ale regiunii sînt gestionate de comisia regională

în conformitate cu dispozițiile existente la nivelul statului precum și a celor adoptate de adunarea generală regională privind gestionarea patrimoniului.

Articolul 20. Finanțele regiunii. Fondul Solidarității.

(1) Distribuirea taxelor colectate la nivel regional:

- 60% rămîne în bugetul regiunii;
- 20% servește drept sursă pentru bugetul central;

– 20% intră în Fondul Solidarității care se înființează la nivel național. Scopul acestui Fond este echilibrarea dezvoltării inegale ale regiunilor.

(2) Modul de utilizare a Fondului Solidarității este hotărît de Consiliul Solidarității. Din acest fond, guvernul nu poate atrage bani în bugetul central, dar poate contribui la completarea fondului.

(3) Guvernul poate acorda în mod direct fonduri bănești regiunilor doar pentru exercitarea competențelor stipulate în articolul 7. Orice alt tip de sprijin material se acordă doar prin intermediul Consiliului Solidarității.

(4) Finanțele regiunii sînt reglementate de legea finanțelor publice care va fi elaborată conform dispozițiilor de la paragrafele (1)-(3) ale prezentului articol.

VII. Dispoziții tranzitorii și finale

Articolul 21. Dispoziții tranzitorii

(1) Prezenta lege intră în vigoare odată cu modificarea Legii administrației locale nr. 215/2001.

(2) În decurs de șase luni de la intrarea în vigoare a prezentei legi intră în vigoare legea înființării regiunilor elaborată conform articolului 3 din prezenta lege.

(3) Primele alegeri regionale sînt anunțate de guvern în baza modificării legii alegerilor locale în decurs de 30 de zile de la înființarea regiunilor.

(3) Ca urmare a înființării regiunilor, regiunile de dezvoltare economică se desființează și se abrogă Legea nr.151/1998.

(4) După înființarea regiunilor, guvernul și organele alese ale regiunilor elaborează un plan de măsuri pentru calendarul transmiterii competențelor.

Articolul 22. Adoptarea și revizuirea legii cadru pentru regiuni

Legea cadru pentru regiuni este lege organică conform articolului 72. alineatul (3) punctul o) din Constituția României. Se elaborează și se revizuieste conform articolului 74 alineatul (1) din Constituție. □

Lege privind înființarea regiunii cu statut juridic special, Ținutul Secuiesc. Proiect

Preambul

– Avînd în vedere cererea referitoare la crearea Ținutului Secuiesc, formulată de administrațiile locale și județene din Ținutul Secuiesc, în numele societății din Ținutul Secuiesc;

– În vederea creării condițiilor pentru păstrarea caracteristicilor culturale ale Ținutului Secuiesc, dezvoltarea cadrelor economice tradiționale adaptate situației geografice particulare a regiunii și – în același timp – alinierea la procesele de transformare economică și socială inițiată de integrarea europeană;

– Avînd în vedere rezultatele obținute de România în procesul de integrare în UE, precum și în politica regională și descentralizarea administrativă;

– Avînd în vedere experiența pozitivă a regiunilor europene;

– Acordînd atenție deosebită principiilor și prevederilor adoptate în Carta Europeană a Autonomiei Regionale și în Hotărîrea nr. 1334 (2003) a Adunării

parlamentare a Consiliului European cu titlul „Experiențele pozitive ale regiunilor ca sursă de inspirație ce facilitează soluționarea conflictelor în Europa”;

Parlamentul României adoptă următoarea lege privind înființarea regiunii cu statut juridic special, Ținutul Secuiesc.

I. Înființarea Ținutului Secuiesc

Articolul 1. Înființarea regiunii Ținutului Secuiesc, teritoriul ei

(1) În conformitate cu articolele 2 și 3 din legea cadru pentru regiuni se înființează Ținutul Secuiesc ca regiune cu statut juridic special.

(2) Regiunea Ținutului Secuiesc cuprinde următoarele teritorii: teritoriul actual al județului Covasna, teritoriul actual al județului Harghita, precum și acea parte a județului Mureș care în mod tradițional aparține Ținutului Secuiesc, adică următoarele comune: Acățari,

Păsăreni, Vărgata, Sîngiorgiu de Pădure, Fîntînele, Neaua, Gheorghe Doja, Sîngiorgiu de Mureș, Ernei, Gălești, Crăciunești, Măgherani, Eremitu, Hodoșa, Vețca cu satele care le aparțin și următoarele orașe: municipiul Tîrgu Mureș, Sovata și Miercurea Nirajului și localitățile care aparțin de ele.

Articolul 2. Împărțirea teritorial-administrativă și reședința regiunii Ținutului Secuiesc

(1) Regiunea Ținutului Secuiesc cuprinde următoarele unități teritorial-administrative care au statutul juridic și competențele județelor:

1. Scaunul Kézdi-Orbai, al cărui teritoriu cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Tîrgu Secuiesc;

2. Scaunul Seps-Bardóc, al cărui teritoriu cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Sfîntu Gheorghe;

3. Scaunul Ciuc-Gheorgheni, al cărui teritoriu cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Miercurea Ciuc;

4. Scaunul Odorhei, al cărui teritoriu cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Odorheiul Secuiesc;

5. Scaunul Mureș, al cărui teritoriu cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Sovata;

6. Circumscripția specială Întorsura Buzăului/Bodzavidék cu reședința la Întorsura Buzăului/ Bodzafurduló;

(2) Municipiul Tîrgu Mureș nu aparține nici unei unități teritorial-ad-

ministrative, în cadrul regiunii are statut special reglementat de norme juridice regionale separate.

(3) Reședința Ținutului Secuiesc: Miercurea Ciuc. Consiliul regional poate alege o altă reședință în al cincilea an de la înființarea regiunii.

(4) După cinci ani de la înființarea Ținutului Secuiesc, localitățile și microregiunile așezate de-alungul granițelor regiunii, atît în interiorul cît și în afara lor, pot decide prin referendum intrarea în sau ieșirea din regiune. Conform rezultatelor referendumului, parlamentul aprobă modificarea granițelor Ținutului Secuiesc.

II. Competențele și atribuțiile regiunii Ținutului Secuiesc

Articolul 3. Competențele și atribuțiile regiunii Ținutului Secuiesc

(1) Regiunea cu statut juridic special al Ținutului Secuiesc deține toate competențele și atribuțiile reglementate de articolele 6 și 7 din Legea cadru pentru regiuni.

(2) Regiunea cu statut juridic special al Ținutului Secuiesc, pe lîngă competențele și atribuțiile reglementate de alineatul precedent, în concordanță cu articolul 2. din Legea cadru pentru regiuni, pe baza prezentei legi are și următoarele competențe:

a. Elaborarea legii prin care pe teritoriul Ținutului Secuiesc limba maghiară devine egală în rang cu limba oficială a statului în fiecare instituție a statului și a auto-guvernării, în sfera publică a regiunii.

b. Adoptarea legii electorale regionale pentru Ținutul Secuiesc.

Articolul 4. Competențe particulare împărțite

(1) Ținutul Secuiesc prin consultarea guvernului României și a auto-guvernării comunității maghiare din România, bazată pe autonomie personală, poate înființa autorități publice în domeniul învățămîntului și culturii, autorități care în domeniul culturii maghiare și al învățămîntului în limba maghiară au competențe și atribuții guvernamentale.

(2) Sursele materiale bugetare necesare îndeplinirii atribuțiilor stabilite conform paragrafului (1) sînt asigurate de guvern.

III. Dispoziții finale

Articolul 5. Crearea patrimoniului regiunii Ținutului Secuiesc

(1) Patrimoniul public și privat al regiunii Ținutului Secuiesc este compus din patrimoniul public și privat al județului Harghita și Covasna, precum și dintr-o parte a patrimoniului județului Mureș. Partea patrimoniului județului Mureș este patrimoniul ce revine în mod istoric teritoriului fostului Scaun al Mureșului.

(2) Statul cedează regiunii Ținutului Secuiesc obiectele de patrimoniu aflate în proprietatea statului, care îi revin regiunii în baza articolelor 17 și 18 din Legea cadru pentru regiuni.

(3) Patrimoniul public și privat al scaunelor și circumscripțiilor speciale

ca unități teritorial-administrative ale Ținutului Secuiesc este deferit acestora de către regiune imediat după alegerile regionale și crearea autorităților publice ale scaunelor și circumscripțiilor speciale.

Articolul 6. Dispoziții finale

(1) Prezenta lege intră în vigoare în baza articolului 3 din Legea cadru pentru regiuni.

(2) Primele alegeri regionale din Ținutul Secuiesc sînt hotărîte de guvern în baza Legii alegerilor locale 70/1991 – modificată –, în decurs de 60 de zile de la intrarea în vigoare a prezentei legi.

(3) Anterior alegerilor, consiliul provizoriu al regiunii Ținutului Secuiesc este format din reprezentanți delegați în următorul mod:

– 22 de reprezentanți delegați de consiliul județean Covasna din cadrul propriilor membrii;

– 32 de reprezentanți delegați de consiliul județean Harghita din cadrul propriilor membrii;

– 23 de reprezentanți sînt aleși de acei reprezentanți ai administrațiilor locale din județul Mureș, care au fost aleși la ultimele alegeri locale în localitățile ce aparțin regiunii. Acești reprezentanți locali formează un colegiu elector provizoriu care alege din cadrul membrilor săi reprezentanți delegați.

(4) Consiliul regional, după alegerile care duc la înființarea lui, elaborează norme juridice separate pentru demarcarea precisă a granițelor

scaunelor și circumscripțiilor speciale enumerate în articolul 2 paragraful (1) al prezentei legi.

(5) După demarcarea granițelor scaunelor și circumscripțiilor speciale, aceste unități teritorial-administrative aleg consilii provizorii. Consiliul provizoriu este format din membri aleși de colegiul elector comun și provizoriu,

format din reprezentanții localităților care aparțin scaunelor sau circumscripțiilor speciale.

(6) După constituirea autorităților din regiunea Ținutului Secuiesc, guvernul și organele alese ale regiunilor elaborează un plan de măsuri pentru stabilirea calendarului de predare a competențelor. □

Statutul de autonomie a Ținutului Secuiesc în calitate de regiune cu statut special. Proiect

Capitolul I. Dispoziții generale

Articolul 1. Fundamentele autonomiei regiunii Ținutul Secuiesc

Ținutul Secuiesc, regiune cu statut juridic special, a fost înființat în calitate de comunitate teritorială autonomă, expresie a identității istorice a Ținutului Secuiesc, în baza prevederilor Legii cadru privind regiunile din România și a Legii speciale a Parlamentului României.

Autonomia Ținutului Secuiesc, regiune cu statut juridic special, servește participarea democratică a cetățenilor români care trăiesc în Ținutul Secuiesc la viața socială, dezvoltarea economico-socială a regiunii și facilitează promovarea și protecția intereselor teritoriale.

Autonomia Ținutului Secuiesc asigură egalitatea comunităților naționale română și maghiară din regiune, și protejează drepturilor naționale sau etnice ale minorităților aflate în această regiune.

Egalitatea comunităților maghiară și română se realizează prin deplina egalitate în utilizarea celor două limbi și prin finanțarea instituțiilor pe baza raportului numeric al celor două comunități – de 80-20 la sută – conform ultimului recensământului.

Autonomia politică și administrativă a Ținutului Secuiesc se instituie respectînd suveranitatea și integritatea teritorială a statului.

Ținutul Secuiesc este regiune cu personalitate juridică.

Articolul 2. Împărțirea teritorial-administrativă a Ținutului Secuiesc, reședința lui

Ținutul Secuiesc cuprinde următoarele unități teritorial-administrative care au statutul juridic și competențele ale județelor:

– Scaunul Kézdi-Orbai, teritoriu care cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Tîrgu Secuiesc;

– Scaunul Sepsi-Bardóc, teritoriu care cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Sfintu Gheorghe;

– Scaunul Ciuc-Gheorgheni, teritoriu care cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Miercurea Ciuc;

– Scaunul Odorhei, teritoriu care cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Odorheiul Secuiesc;

– Scaunul Mureș, teritoriu care cuprinde localitățile ce îi aparțin în mod istoric, cu reședința la Sovata;

– Circumscripția specială Întorsura Buzăului/Bodzavidék cu reședința la Întorsura Buzăului / Bodzaforduló;

Municipiul Tîrgu Mureș nu aparține nici unei unități teritorial-administrative, în cadrul regiunii are statut special reglementat de norme juridice regionale separate.

Reședința Ținutului Secuiesc: Miercurea Ciuc.

Competențele și atribuțiile scaunelor, condițiile lor de funcționare sînt reglementate de prevederile referitoare la județe în Legea administrației locale nr. 215/2001 – modificată.

Articolul 3. Însemnele Ținutului Secuiesc

În Ținutul Secuiesc, cu ocazia sărbătorilor naționale și ale altor sărbători oficiale se utilizează tricolorul maghiar și român și stema Ținutului Secuiesc.

Consiliul regional al Ținutului Secuiesc elaborează norme juridice separate pentru utilizarea oficială a stemei regiunii Ținutului Secuiesc și a însemnelor sale.

Cu ocazia sărbătorilor religioase și neoficiale, populația maghiară și română de pe teritoriul Ținutului Secuiesc folosește în mod liber simbolurile comunității naționale din care face parte.

Capitolul II. Organele autonomiei regionale și administrația regiunii

Articolul 4. Instituțiile autonomiei regiunii

Puterea publică a regiunii Ținutului Secuiesc este exercitată – în conformitate cu prevederile legii cadru pentru regiuni – de următoarele organe alese cu mandat de patru ani:

– Consiliul regional al Ținutului Secuiesc;

– Comisia regională a Ținutului Secuiesc;

– Președintele Ținutului Secuiesc;

Organele autonomiei regionale își desfășoară activitatea în reședința regiunii. Celălalte instituții subordonate consiliului pot funcționa în oricare localitate din Ținutul Secuiesc, pe baza deciziilor luate de organele regionale.

Articolul 5. Administrarea regiunii

Unitățile teritorial administrative ale regiunii sînt scaunele. În fruntea scaunelor stau următoarele organe alese:

– Consiliul scaunului ca organ decizional;

– Comisia scaunului ca organ executiv;

– Președintele scaunului.

În privința alegerii, funcționării, a competențelor și atribuțiilor acestor organe sînt valabile prevederile referi-

toare la alegerea, funcționarea, competențele și atribuțiile autorităților publice județene, adică ale consiliului județean, din Legea alegerilor locale nr. 70/1991 – modificată – și Legea administrației locale nr. 215/2001 – modificată.

Instituțiile autonomiei locale aflate pe teritoriul regiunii:

- Consiliul comunal, orașenesec sau municipal;
- Primarul comunei, al orașului sau municipiului.

Alegerea, precum și competențele și atribuțiile acestora sînt prevăzute în Legea alegerilor locale nr. 70/1991 – modificată – și Legea administrației locale nr. 215/2001 – modificată.

Capitolul III. Consiliul regional al Ținutului Secuiesc

Articolul 6. Competențele și atribuțiile Consiliului regional al Ținutului Secuiesc

În conformitate cu prevederile Legii cadru pentru regiuni, Consiliului regional al Ținutului Secuiesc are următoarele competențe:

- dezvoltare și amenajare teritorială, conservarea ambientală în regiunea Ținutului Secuiesc;
- dezvoltarea economică a regiunii
- administrarea apelor pe teritoriul Ținutului Secuiesc;
- exploatare minieră, explorarea subsolului, cu atenție deosebită acordată prospectării și valorificării apelor minerale;
- politica educațională și culturală, susținerea instituțiilor de învățămînt și culturale ale comunităților naționale

maghiară și română din teritoriul Ținutului Secuiesc;

- formarea, calificarea profesională și învățămîntul pentru adulți;
 - înființarea și susținerea locurilor destinate cultivării memoriei istorice ale comunităților maghiare și române aflate pe teritoriul regiunii;
 - politici sociale, asistență socială;
 - politici privind spațiul locativ;
 - politica ocupațională;
 - turism, turism rural;
 - oficiile și personalul autorității regiunii;
 - contractul colectiv al funcționarilor publici cu respectarea legii privind statutul funcționarului public;
 - demarcarea teritorială a comunelor;
 - prevenirea și stingerea incendiilor, salvare, prevenirea și înlăturarea calamităților;
 - ordinea publică;
 - lucrări publice la nivel de regiune;
 - exploatarea terenurilor agricole și a pădurilor, înființarea autorităților forestiere regionale conform prevederilor legale;
 - drumuri publice, transport, comunicare locală;
 - vînătoare;
 - elaborarea politicii fiscale regionale, introducerea impozitelor regionale;
 - organizarea alegerilor parlamentare, regionale și locale;
- Consiliul regional al Ținutului Secuiesc are și următoarele competențe, în baza statutului juridic special:
- Asigurarea și controlul folosirii identice a limbii maghiare și române, ca limbi oficiale, adoptarea normelor

juridice necesare, crearea condițiilor instituționale corespunzătoare pentru realizarea acestui scop;

– Asigurarea drepturilor minorităților care conviețuiesc alături de comunitățile maghiară și română, conform tratatelor internaționale semnate și ratificate de România, precum și a prevederilor constituționale;

– Elaborarea legii electorale regionale care asigură reprezentarea politică corespunzătoare, proporțională a comunităților maghiare și române;

În vederea îndeplinirii atribuțiilor proprii legate de administrație, Consiliul regional al Ținutului Secuiesc:

- a. elaborează și adoptă bugetul;
- b. dispune de competențele financiare necesare gestionării bugetului;
- c. gestionează patrimoniul public și privat al regiunii;
- d. înființează și concesionează servicii publice;
- e. înființează și susține instituții publice;
- f. se asociază, respectând legile în vigoare, cu alte unități administrative din țară și din afara ei;

Consiliul regional alege președintele și vicepreședintele Ținutului Secuiesc din rândul propriilor membri.

În privința finanțării instituțiilor comunităților maghiară și română, și a scopurilor culturale, educaționale și a altor țeluri ale lor, Consiliul regional se bazează pe raportul de 80-20 de procente dintre cele două comunități naționale. Proporția este recalculată întotdeauna conform datelor ultimului recensământ.

Consiliul regional își exercită competențele descrise în paragrafele (1)-(3) prin adoptarea normelor juridice - numite legi ale autoguvernării - și a hotărârilor administrative.

Articolul 7. Alegerea Consiliului regional al Ținutului Secuiesc

Consiliul regional este ales pentru un mandat de patru ani în sistem de alegere proporțională, pe baza sufragiului universal și egal, prin vot direct și secret.

La alegeri pot participa partide și asociații înregistrate și candidați independenți.

Numărul consilierilor din Consiliul regional al Ținutului Secuiesc este de 77. Mandatele sînt distribuite între comunitățile de limba maghiară și română în proporție de 80-20 la sută, adică în raport numeric de 62-15.

Circumscripțiile electorale sînt formate din scaune. Numărul mandatelor care revin într-o circumscripție comunității lingvistice maghiare și române este stabilit pe baza datelor recensămîntului în așa fel ca totalul mandatelor la nivelul întregii regiuni să fie egal cu raportul numeric stipulat în paragraful (3).

Candidații – partidele, asociațiile, independenții – vor da declarații autentificate în care vor preciza dacă intră în competiție pentru mandatele comunității lingvistice maghiare sau române.

Candidații comunității maghiare, respectiv române vor apare în grupuri bine delimitate pe buletinele de vot. Electoratul va vota, conform propriei decizii, exclusiv candidații unui singur grup. Nu sînt valabile buletinele de vot

care conțin voturi pentru ambele grupuri sau pentru nici unul dintre grupuri.

Alegerea consilierilor din scaune, orașe și comune, precum și a primarilor se organizează împreună cu alegerea consilierilor auto-guvernării regionale, conform prevederilor Legii alegerilor locale nr 70/1991 – modificată.

Data alegerilor organelor la nivel regional a scaunelor și a consiliilor locale este stabilită de guvern.

Conform prezentului articol, reglementarea detaliată a alegerilor regionale va fi cuprinsă în norme juridice separate elaborate de Consiliul regional al Ținutului Secuiesc.

Consiliul regional elaborează și adoptă regulamentul interior în decurs de 30 de zile de la înființare. În această perioadă activitățile consiliului sînt conduse de președinte.

Capitolul IV. Comisia regională și președintele Ținutului Secuiesc

Articolul 8. Competențele Comisiei regionale

Comisia regională este un organ care exercită puterea executivă regională în cadrul competențelor sale; are 7 membri dintre care 5 reprezintă comunitatea maghiară și 2 reprezintă comunitatea română. Comisia regională este aleasă de Consiliul regional al Ținutului Secuiesc din rîndul propriilor membri, cu majoritate absolută și prin vot secret. Președintele și vicepreședintele Ținutului Secuiesc sînt membri din oficiu ai Comisiei regionale.

Ședințele Comisiei regionale a Ținutului Secuiesc sînt conduse de președintele

regiunii sau de președintele de sesiune desemnat de președinte, care răspunde de executarea hotărîrilor luate de comisie și a atribuțiilor care i-au fost încredințate.

Atribuțiile Comisiei regionale:

- punerea în aplicare a legilor adoptate de Consiliul regional;
- gestionarea patrimoniului regiunii Ținutul Secuiesc, controlul serviciilor publice și al regiilor autonome;
- facilitarea și controlul utilizării oficiale ale limbilor oficiale, româna și maghiara, conform normelor juridice elaborate de Consiliul regional;
- exercitarea altor atribuții transferate la nivel regional cu care a fost încredințată, activități administrative;
- în caz de urgență, luarea unor măsuri care intră în competența Consiliului regional.

Adunarea generală poate revoca prin vot – cu majoritate absolută – oricare membru al Comisiei regionale, precum și întreaga comisie, cu excepția președintelui.

Comisia emite hotărîri.

Articolul 9. Președintele și vicepreședintele Ținutului Secuiesc

Președintele Ținutului Secuiesc este ales de Consiliul regional din rîndul membrilor săi. Durata mandatului expiră după expirarea mandatului adunării și odată cu instaurarea noului consiliu.

Președintele Ținutului Secuiesc:

- reprezintă regiunea atît în țară cît și în afara ei;
- convocă Consiliul regional al Ținutului Secuiesc;

– anunță legile adoptate de Consiliul regional;

– prezidează ședințele Comisiei regionale;

– conduce activitățile organelor regionale prin distribuirea competențelor în cadrul Comisiei;

– participă la ședințele de guvern în care se iau hotărâri care privesc regiunea;

– conduce – împreună cu prefectul – activitatea Comisiei de Mediere între guvern și regiune în cazul fiecărei tratative dintre regiune și guvern în vederea împărțirii competențelor și distribuirii, respectiv a controlului resurselor, precum și în vederea medierii diferitelor conflicte de interese;

– decernează premii și decorații în numele Ținutului Secuiesc;

– îndeplinește și alte sarcini în baza solicitării Consiliului regional.

Competențele președintelui sînt exercitate prin emiterea hotărîrilor.

Mandatul președintelui Ținutului Secuiesc încetează:

– În cazul demisiei sau în caz de deces;

– În fiecare caz în care încetarea mandatului este dispusă pe baza Codului penal sau al altor prevederi legale conform legilor statului care prevăd încetarea mandatului demnitarilor aleși.

– În cazul în care este revocat

Președintele Ținutului Secuiesc poate fi revocat de Consiliul regional al Ținutului Secuiesc, în cazul în care nu-și îndeplinește atribuțiile. Revocarea președintelui este inițiată de cel puțin o treime a membrilor Consiliului și este hotărîită definitiv prin votul a două treimi din membri Consiliului.

Vicepreședintele Ținutului Secuiesc este ales de Consiliul regional din rîndul membrilor săi. Vicepreședintele va fi ales din rîndul membrilor care aparțin comunității naționale diferite de comunitatea națională din rîndul căreia a fost ales președintele. Competențele vicepreședintelui:

– Îndeplinește atribuțiile transmise de președinte prin dispoziție sau mandat unic;

– Suplinește președintele în cazul obstrucționării acestuia, respectiv în toate cazurile în care a expirat mandatul președintelui, dar încă nu a fost ales noul președinte.

Președintele și vicepreședintele Ținutului Secuiesc dispun de imunitatea cuvenită membrilor parlamentului.

Articolul 10. Ordinea interioară a Comisiei regional

Structura și normele de funcționare ale Comisiei regionale sînt elaborate de Consiliul regional și sînt adoptate odată cu votul de desemnare a membrilor Comisiei.

Capitolul V. Folosirea limbii pe teritoriul regiunii Ținutului Secuiesc

Articolul 11. Limba oficială a regiunii Ținutului Secuiesc

În Secuime limbile română și maghiară sînt limbi oficiale de același rang. Populația Ținutului Secuiesc se poate adresa autorităților publice ale regiunii în oricare dintre aceste două limbi. Autoritățile publice sînt obligate să răspundă, respectiv să emită documente oficiale în limba în care au fost apelate.

Funcționarii publici angajați în cadrul autorităților publice din regiunea Ținutului Secuiesc sînt obligați să cunoască atît limba maghiară cît și cea română.

Din cadrul inscripțiilor publice denumirile geografice, ale instituțiilor, localităților, străzilor și piețelor, precum și inscripțiile serviciilor comerciale și economice sînt în mod obligatoriu bilingve.

Formularele și anunțurile utilizate în procesul de administrare publică sînt bilingve în mod obligatoriu.

Acoperirea tuturor costurilor ce decurg din asigurarea bilingvismului cade în sarcina autorității publice în cauză.

Reglementarea detaliată a prevederilor referitoare la bilingvism, incluse în prezentul statut, la introducerea, validarea și garantarea acestora va fi stipulată într-o normă juridică separată elaborată de Consiliul regional.

Articolul 12. Drepturi privind utilizarea limbii

Pe teritoriul regiunii Ținutul Secuiesc este liberă utilizarea limbii materne. Persoanele a căror limbă maternă nu este româna sau maghiara, în relațiile cu autoritățile regionale pot utiliza limba lor maternă în conformitate cu reglementările legale în vigoare ale drepturilor minorităților.

Pe lîngă limbile maghiară și română, inscripțiile serviciilor economice și comerciale pot fi afișate în orice altă limbă.

Pe teritoriul regiunii Ținutului Secuiesc, în fața instanțelor de judecată, în orice proces, împricinații au dreptul să utilizeze atît limba maghiară cît și cea română. Dosarele întocmite sînt valabile

în ambele limbi, hotărîrile și sentințele judecătorești se redactează în limba solicitată de părți sau în ambele limbi.

Articolul 13. Utilizarea limbii în relațiile cu poliția

În interacțiunile cu populația, fiecare membru al efectivului polițienesc din regiunea Ținutului Secuiesc trebuie să fie capabil să utilizeze individual oricare limbă oficială a regiunii. Se elaborează un plan de acțiune în privința proceselor de admitere, calificare, recalificare ce asigură crearea acestor condiții. Acest plan de acțiune este parte a calendarului — planului de măsuri stipulat în articolul 23 al prezentului statut.

Capitolul VI. Învățămîntul și cultura pe teritoriul regiunii Ținutului Secuiesc

Articolul 14. Limba de predare în învățămînt

În instituțiile publice de învățămînt de pe teritoriul Ținutului Secuiesc, învățămîntul se desfășoară în limbile de predare maghiară și română. Populația regiunii are dreptul la învățămînt în limba maternă, părinții elevilor au dreptul să aleagă liber între instituțiile de învățămînt cu predare în limba maghiară sau română pentru a-și înscrie copii.

Instituțiile învățămîntului public de stat, al consiliului regional, private sau confesionale, sînt obligate să asigure însușirea celei de a doua limbi oficiale a regiunii. Condițiile pentru cunoașterea și însușirea culturii și limbii române, respectivi maghiare, trebuie asigurată în număr egal de ore, atît în instituțiile cu

predare în limba maghiară cât și în cele cu predare în limba română.

Articolul 15. Instituții de învățământ

În învățământ se creează instituții separate de predare în limba maghiară, respectiv română. În cazul în care acest lucru nu este posibil, vor funcționa secții în școli comune. Pe lângă administrarea comună a școlii, se asigură autonomia secțiilor.

Pentru copiii din diasporă (zone cu populație dispersată), a căror limbă maternă este maghiara sau româna, Comisia regională, cooperând cu administrațiile locale asigură autobuze școlare în condiții identice.

Comisia regională înființează fonduri separate pentru susținerea instituțiilor de învățământ private sau confesionale. Aceste fonduri vor fi distribuite la școli cu predare în limba maghiară sau română luând în considerare raportul numeric notat în articolul 6, alineatul 5 din prezentul statut, respectiv în funcție de necesități.

Articolul 16. Autoritățile de control specializate al învățământului

Sarcinile autorităților specializate de control al învățământului public și universitar din Ținutul Secuiesc sînt îndeplinite de Inspectoratul Școlar al Ținutului Secuiesc ale cărui competențe sînt definite prin consultarea guvernului și a autorităților alese ale autonomiei personal instituite. Cele două direcțiuni ale Inspectoratului Școlar al Ținutului Secuiesc, română și maghiară, care funcționează în paralel, dețin competențele și atribuțiile de control privind învățământul în limba maghiară și română.

(2) Autoritatea specializată se asigură ca programele analitice elaborate pentru comunitățile maghiară și română să conțină conform prevederilor, cunoașterea limbii, culturii și istoriei celeilalte comunități naționale.

Articolul 17. Viața culturală

Susținerea și finanțarea instituțiilor culturale se face pe baza principiului proporționalității între comunitățile maghiară și română ale regiunii și avînd în vedere necesitățile.

Capitolul VII. Gestionarea patrimoniului și finanțele publice ale regiunii Ținutului Secuiesc

Articolul 18. Crearea patrimoniului regiunii Ținutului Secuiesc

Patrimoniul public și privat al regiunii Ținutului Secuiesc s-a format la înființarea regiunii, respectiv după primele alegeri regionale și înființarea instituțiilor publice ale scaunelor și circumscripțiilor speciale.

În patrimoniul public și privat al regiunii Ținutului Secuiesc pot fi incluse bunuri în următoarele moduri:

- din circuitul civil al bunurilor;
- prin investiții efectuate conform deciziilor autorității regiunii;
- prin alte căi prevăzute de lege.

Articolul 19. Finanțele publice ale regiunii Ținutului Secuiesc

Finanțele regiunii Ținutului Secuiesc sînt reglementate de legea finanțelor publice elaborată conform prevederilor legii cadru pentru regiuni.

Consiliile locale din regiunea Ținutului Secuiesc colectează taxele centrale și locale și desfășoară activități fiscale de acest gen.

Capitolul VIII. Relațiile dintre stat și regiunea Ținutului Secuiesc

Articolul 20. Relațiile dintre regiunea Ținutului Secuiesc și guvern

Guvernul numește un prefect pentru regiunea Ținutului Secuiesc. Prefectul deține competențele stipulate în articolul 13 din Legea cadru pentru regiuni.

În vederea medierii între regiunea Ținutului Secuiesc și guvern, regiunea și guvernul creează o Comisie de Mediere compusă din 11 membri după cum urmează: președintele regiunii Ținutului Secuiesc, prefectul, patru experți în administrație publică numiți de guvern, patru reprezentanți regionali aleși de comunitatea maghiară din regiune și un reprezentant regional ales de comunitatea română din regiune. Reprezentanții regionali maghiari, respectiv români, membri ai Comisiei de Mediere, sînt aleși de reprezentanții maghiari respectiv români ai Consiliului regional.

Durata mandatului Comisiei de Mediere este definită de durata mandatului președintelui, respectiv al reprezentanților regiunii. Comisia are doi copreședinți: președintele regiunii Ținutului Secuiesc și prefectul.

Articolul 21. Relațiile dintre regiunea Ținutului Secuiesc și parlament

Consiliul regional al Ținutului Secuiesc poate înainta parlamentului

propuneri de legi care țin de competența legislativă a parlamentului. Inițiativa legislativă este înaintată și susținută de președintele regiunii.

Consiliul regional al Ținutului Secuiesc înființează un organ specializat pentru colaborarea cu Consiliul Solidarității, care funcționează ca organ consultativ al parlamentului.

Capitolul IX. Dispoziții finale

Articolul 22. Modificarea statutului de autonomie a regiunii Ținutului Secuiesc

Modificarea prezentului statut se efectuează conform următoarei proceduri:

a) modificarea este inițiată de cel puțin a cincea parte a membrilor Consiliului regional;

b) modificarea este adoptată de Consiliul regional cu o majoritate de două treimi;

c) statutul adoptat de Consiliul regional este înaintat parlamentului conform articolului 21, alineatul (1).

Articolul 23. Intrarea în vigoarea a statutului de autonomie modificat al regiunii Ținutului Secuiesc

Statutul modificat intră în vigoare la data publicării lui în Monitorul Oficial al României.

La data intrării în vigoare a statutului de autonomie se abrogă toate reglementările care vin în contradicție cu acesta.

Legea care reglementează intrarea în vigoare a noului statut de autonomie conține și un plan de măsuri de deferire a competențelor în caz de necesitate. □

Geneza unui proiect

Despre premisele elaborării propunerii legislative privind legea-cadru a regiunilor și statutul special al Ținutului Secuiesc

Premize și oportunități

Pe fundalul unei crize politice interne a UDMR, în urma congresului din 30 ianuarie - 1 februarie 2003 ținut la Satu-Mare, a luat ființă Consiliul Național Maghiar din Transilvania (CNMT) ce și-a propus, printre altele, să dea un nou imbold încercărilor de a legifera autonomia maghiarilor din România, scop cuprins inițial în programul UDMR, dar – după cum susținea CNMT – abandonat de aceasta.

La sfârșitul lui iulie 2003, deputatul de Timiș, Tibor T. Toró, unul dintre artizanii CNMT (inițiat de episcopul reformat László Tőkés, fost președinte de onoare al UDMR) și președintele executiv interimar al acestui nou for, a invitat câțiva specialiști care mai lucraseră la asemenea proiecte de autonomie la o primă discuție privind modul de relansare a programului de autonomie al UDMR, elaborat între 1992 și 1995.

Membrii acestui grup au fost: Barna Bodó (politolog, lector universitar UBB), Miklós Bakk (politolog, lector universitar UBB), Imre Borbély (Timișoara, vicepreședinte al Uniunii Mondiale a Maghiarilor), István Székely (politolog, Cluj), Éva Fórika (juristă, Timișoara), Péter Kovács (jurist, expert în drept internațional, șef de catedră la Universitatea din Miskolc, Ungaria) și József Komlóssy (Elveția, fost vicepreședinte FUEV). În urma unor discuții, grupul a căzut de acord că va reformula chestiunea autonomiei într-un cadru regionalist. Cu elaborarea acestei concepții și coordonarea grupului a fost mandatat Miklós Bakk.

O primă versiune a pachetului de legi a fost finalizată în toamna anului 2003 și prezentată presei la 19 noiembrie la Cluj.

Trebuie menționat că, în paralel cu activitatea grupului din cadrul CNMT, a luat ființă Consiliul Național Secuiesc (CNS) care și-a propus crearea unui for reprezentativ al Secuimii care să adopte și să propună Parlamentului României o lege specială privind statutul de autonomie al Ținutului Secuiesc. Acest demers a

avut la bază un proiect elaborat în 1995 de fostul senator de Bihor, József Csapó. Ulterior, în urma unei dezbateri interne din CNMT, s-a decis că demersul Consiliului Național Secuiesc este cel „legitim” din punct de vedere procedural și, astfel, a fost înaintată Parlamentului propunerea legislativă elaborată în cadrul CNS, al cărui președinte devenise chiar József Csapó (cu sprijinul a șapte parlamentari UDMR).

Considerații strategice

În cadrul grupului de experți s-a avut în vedere că în plan internațional a apărut o nouă viziune privind autonomiile – în primul rând teritoriale – etnoregionale. Această schimbare de optică se reflectă în recent adoptatele documente ale Adunării Parlamentare a Consiliului Europei: Rezoluția 1334 (2003) și Recomandarea 1609 (2003).

Totodată s-a avut în vedere că în România are loc un proces, mult încetinit dar real, de regionalizare: 1) au fost înființate regiunile de dezvoltare; 2) există deja un discurs public al regionalismului; 3) societatea civilă a început să tematizeze și ea chestiunea regionalizării.

Ținând cont de acestea au fost formulate următoarele considerente:

- autonomia maghiarilor din Transilvania se poate realiza numai în baza principiilor unor modele stabile de acest gen din Europa Occidentală. Sunt necesare două forme de autonomie: o autonomie teritorială pentru Ținutul Secuiesc (modele de inspirație: Tirolul de Sud din Italia sau Catalonia din Spania) și o autonomie culturală pentru maghiarii care formează, de obicei, minorități locale în alte ținuturi ale Transilvaniei;

- autonomiile astfel concepute trebuie înglobate într-un sistem al regiunilor, realizarea lor trebuie privită, deci, ca o componentă a unei reforme regionaliste a statului român;

- dobândirea autonomiei și regionalizarea sunt un proces politic care necesită o reformă constituțională aferentă, un proces care trebuie, însă, fundamentat și lansat fără pierderi de timp acum, în procesul integrării europene. Presiunea structurilor europene asupra administrației din România trebuie văzută ca un „proces aliat” cu cel al dobândirii autonomiei;

- fiind vorba despre un proces ce trebuie început acum și finisat după accederea României la UE, este necesară și elaborarea unei viziuni politice asupra modelului de reformă posibilă;

- viziunea politică a grupului de experți a fost cea a *regionalismului asimetric*, ca un regionalism posibil și, astfel, de dorit pentru România;

- regionalismului asimetric în România ar însemna o reformă regională ce se realizează ca un compromis dintre un regionalism emergent al unor ținuturi istorice (ca Ținutul Secuiesc, eventual Banatul) și o regionalizare impusă de sus în jos (un asemenea regionalism asimetric a avut loc în Spania, Italia și, probabil, va avea loc și în Polonia);

– astfel, proiectele pachetului nu trebuie considerate numai inițiative legislative, aceste proiecte sunt și viziuni pe termen mediu și au rolul să contribuie la fundamentarea unui discurs adecvat precum și să fie revelatoare de probleme pentru dezbaterile publice necesare.

Acest mod de abordare este și o punere în acord a unor elaborări (proiecte) anterioare de autonomie (susținute parțial și de UDMR în perioada 1992-1995) cu *Memorandumul pentru construcția regională a României* al grupului Provincia din decembrie 2001.

Elementele pachetului

Pachetul conține trei proiecte de legi:

- lege cadru privind regiunile din România;
- lege privind înființarea regiunii cu statut special Ținutul Secuilor;
- statutul de autonomie al regiunii Ținutul Secuilor.

Legea cadru în primul articol definește regiunea ca unitate teritorial-administrativă care se înființează la nivelul imediat substatat, se autoadministrează prin corpuri politice alese direct, statutul și identitatea ei sunt garantate prin Constituție, iar statutul nu poate fi modificat unilateral, fără ca în prealabil să fi fost discutat cu organele alese ale regiunii. Definiția este adaptarea definiției date în proiectul Cartei Autonomiei Regionale, depusă la Consiliul Europei (Cartă neadoptată încă, dar am considerat că definiția cuprinsă în ea întrunește un consens important). Regiunile au competențe foarte largi (proiectul mergînd, practic, aproape pînă la federalism), definite atît prin competențe proprii cît și prin limitarea competențelor guvernului central.

Totodată, se definește statutul juridic special, însemnînd acordarea unor competențe diferite de cele cuprinse în prezenta lege cadru, statut ce se poate acorda pe baza unei legi separate, adoptate de Parlament, acordate unor regiuni avînd comunități regionale diferite de majoritatea populației țării, comunități care posedă o cultură și tradiții instituționale particulare.

Din punct de vedere al discursului politic, legea cadru conține toate noțiunile necesare pentru un discurs regionalist. Este axată exclusiv pe conceptele și instituțiile de bază, privește numai funcționarea regiunilor, netrăfînd „subiectul fierbinte” al decupajului teritorial. Separarea aspectelor teritorial-identitare de cele funcționale s-a făcut cu scopul de a se evita alterarea dezbaterii de către conflictele interregionale tradiționale: s-a considerat că separarea concretă a regiunilor se va face prin negocieri politice ulterioare realizării consensului în privința naturii lor.

În privința Ținutului Secuiesc legea privind înființarea acestei regiuni cu statut special dă o definiție atît privind granițele geografice (în baza datelor istorice și demografice) cît și referitoare la competențele speciale. Legea a fost întocmită

cu o atenție specială privind relațiile intraregionale dintre maghiarii și românii din cadrul Ținutului Secuiesc, considerându-se că succesul acestei regiuni este legat, în primul rînd, de un consens viabil dintre români și maghiari asupra unor aranjamente instituționale privind limba, cultura și reprezentativitatea politică. Proiectul relevă două aspecte importante în acest sens:

- asigurarea reprezentării ambelor comunități în așa fel ca proporționalitatea adecvată (conformă cu realitățile etnice) să nu fie alterată în competiția electorală dintre partide. În acest sens s-a adaptat un model după unele soluții existente în Belgia dintre comunitățile flamande și valone;

- asigurarea unui statut special zonei Întorsura Buzăului (un fragment de teritoriu care n-a aparținut, istoric, Secuimii, dar care acum face parte din județul Covasna) și municipiului Tg. Mureș (care, istoric, a aparținut Secuimii, dar schimbarea raportului numeric dintre cele două etnii în acest municipiu face problematică înglobarea acestui oraș în regiunea autonomă). Consensul în privința apartenenței sau neapartenenței acestor locuri la regiunea Ținutului Secuiesc poate fi dobîndit numai în timp, și nu prin înțelegeri punctuale rapide. Statutul special al zonei Întorsura Buzăului și al municipiului Tg. Mureș vizează aceste aspecte de negociere în timp, sunt deci dispoziții cu „relevanță specială” din proiect.

Sunt și alte chestiuni, fără „relevanță etnică”, care cer soluții în timp. Astfel, problema reședinței Ținutului Secuiesc, neexistînd nici un oraș al regiunii care să fie un centru constitutiv unic al regiunii, sau problema unor localități (sate/comune) de la granița regiunii. Pentru aceste situații se prevede în proiect a perioadă de decizie de 5 ani.

Evoluții ulterioare

După discuții organizate spre sfârșitul anului 2003 și în ianuarie 2004 în forurile interne ale CNS privind cele două proiecte ale autonomiei teritoriale secuiești, Consiliul a optat pentru statutul de autonomie elaborat după proiectul lui József Csapó, proiect ce se bazează pe principiul autodeterminării interne. Adepții „versiunii Csapó” susțineau că „versiunea Bakk” – conexarea regionalismului cu autonomia teritorială – ar putea fi în defavoarea proiectului secuiesc întrucît ar dizolva Secuimea într-o regiune nesecuiească și cu slabe competențe.

Proiectul autonomiei secuiești în „versiunea Csapó” a fost depus în Parlament la Camera Deputaților de deputații UDMR Tibor T. Toró și Zsolt Szilágyi (fiind cei care au pus în practică decizia finală a CNMT) împreună cu alți patru deputați la data de 25 februarie 2004, fiind respins de acest for legislativ la sfîrșitul lunii martie.

Atitudinea UDMR-ului față de pachetul regionalist a fost cel puțin ambiguă. În timp ce „proiectul Csapó” a fost vehement criticat (dar, în final, votat de grupul parlamentar UDMR din Cameră) „pachetul regionalist” a fost mai degrabă

minimalizat. Cîțiva parlamentari UDMR, de exemplu, senatorul de Cluj, Péter Eckstein-Kovács, au fost de părerea că Uniunea ar trebui să-și asume această concepție. Oricum, ca inițiativă legislativă va putea avea șanse numai dacă regiunile ca unități administrative vor fi stipulate și în Constituție.

(M.B.)

Regionalizarea – o dezbatere scadentă

AL. CISTELECAN

România evită, cu un fel de pudoare iritată, să se angajeze într-o dezbatere care, pe măsură ce e amînată, devine tot mai scadentă. E vorba, firește, de dezbaterea asupra restructurării administrative – și, eventual, politice – pe principiul regionalizării. Anul acesta, fiind unul electoral, tema a fost pusă la conservare, întrucît foloasele ei electoraliste erau minime, dacă nu egale cu un dezastru. Puține partide – și în nici un caz dintre cele cu greutate – și-au asumat-o programatic; și, oricum, nici ele la modul ofensiv, ci mai degrabă la modul discret. Ceea ce înseamnă că, atunci cînd vine vorba de regionalizare, se impune încă multă prudență; problema în sine e încă legată de spaime și, mai ales, poate fi instrumentată ca una fatală pentru unitatea statală românească. O retorică a denunțului de trădare nu numai că o însoțește, dar o și copleșește deocamdată. Așa că, printr-un fel de consens tacit, mai toate partidele noastre au șters-o din agendă și o țin sub embargo.

Numai că problema nu e una strict și exclusiv academică. Ea e mai degrabă una economică, socială, administrativă și politică – adică foarte concretă. Și pe zi ce trece mai presantă și mai urgentă. Integrarea europeană o va aduce, fie că va fi pe placul nostru, fie că nu, printre priorități. Nu pentru că va fi o temă impusă de Europa, ci pentru că e deja o temă internă, o necesitate lăuntrică a statului. La această oră România e unul din cele mai centraliste și mai centralizate state europene; unul din puținele state care se încrîncenează să rămînă astfel. Iar disfuncțiile administrației noastre sînt remarcabile și dinlăuntru și dinafară. A vorbi despre România ca despre un stat clientelar nu mai e o exagerare pamfletară, ci tinde să devină o simplă constatare banală. Feudele economice și politice croite de baroni au adus instituțiile administrative într-o condiție de autentică dependență feudală. Dacă România nu vrea să aibă o structură administrativă strict formală, dublată de una baronială, ea va trebui să purceadă la o reformă. Asta în pofida pactului tăcerii parafat de marile partide. Scadența abordării acestei problematice e tot mai aproape, oricît de adînc ne-am ține noi capul în nisip. Și, pentru a nu

face iarăși o dezbatere în pripă și eminent superficială, e nevoie de proiecte care să fie deja pe piață la acel moment. Dar, după cum se vede, nu prea sînt.

Singurii care tulbură această pace programatică, în afara unor cercuri intelectuale de dezbatere, par a fi, cel puțin deocamdată, secuii. Și asta pentru că, în ce-i privește, prioritară pare a fi realizarea autonomiei. Prioritară măcar în măsura în care liderii lor văd realizarea autonomiei ca pe un pociș conez integrării europene. Deci, pe scurt, ca pe un proces urgent. Partea de urgență a acestui proiect nu pare a fi asumată și de UDMR, dar, la drept vorbind, UDMR nici nu se poate pune de-a curmezisul unor asemenea proiecte. Și cel mai probabil – și mai rezonabil – ar fi ca la această oră și ei să aibă în sertar măcar un proiect de restructurare regională.

Un proiect de autonomie secuiască a și fost dezbătut în parlament. Și, desigur, respins. Dar, chiar dacă au toți o idee – pe cea a autonomiei –, nici secuii nu sînt toți de acord asupra modalităților în care aceasta s-ar putea obține. Și ei merg pe mai multe variante, existînd, așadar, o dezbatere „intra-secuiască”. Din această dezbatere a ieșit învingător proiectul cu care parlamentarii secui s-au dus în parlament. Dar, dacă există un proiect-învingător, trebuie să existe măcar un proiect-învins. Și chiar există, sub forma unui pachet legislativ care include o „lege cadru privind regiunile”, o „lege privind înființarea regiunii cu statut juridic special, Ținutul Secuiesc” și, desigur, un proiect de „statut de autonomie a Ținutului Secuiesc în calitate de regiune cu statut special”. Artizanul acestui pachet este politologul Bakk Miklós.

Avînd în vedere că secuii înșiși au respins (ori pus în rezervă) acest proiect, dezbaterea lui devine, oarecum de la sine, gratuită; o simplă dezbatere de idei, cu stricte consecințe academice, ne-politice. Dar proiectul lui Bakk vine măcar să acopere un gol; va putea fi un punct de pornire, cînd dezbaterea va porni.

Regiunile „înființate” de acest proiect ar avea nu numai identitate administrativă și juridică, dar și politică. Ele ar avea o adunare generală regională, aleasă, o comisie regională, ca organ executiv, și, desigur, un președinte. Județele ar fi unități administrative integrate, iar puterea centrală ar fi reprezentată și prezentă printr-un „prefect al regiunii”. Ar urma să se înființeze, pentru a armoniza dezvoltarea regională, și un Consiliu al Solidarității, care va aproba prioritățile și proiectele și va trimite banii necesari. Guvernul poate fi parte a acestui Consiliu, dar nu mai poate trimite bani de capul lui, după preferințe și slăbiciuni. În ce privește banii înșiși, 60% din ei ar urma să rămîna în bugetul regiunii, 20% s-ar vîrsa în bugetul central, iar ceilalți 20% în Fondul de Solidaritate regională.

Ținutul Secuiesc ar cuprinde actualele județe Harghita și Covasna și o parte a județului Mureș, cu Țirgu-Mureșul inclus, dar beneficiind de un regim special. Statutul Ținutului „asigură egalitatea comunităților naționale română și maghiară” și „protejează drepturile naționale sau etnice ale minorităților”. Româna și maghiara vor avea același statut, de limbi oficiale ale regiunii. În parlamentul Ținutului locurile vor fi împărțite strict după criteriul proporționalității etnice: 80% maghiari (secui)

și 20% români, după cum a reieșit din ultimul recensământ. Președintele și vicepreședintele Ținutului trebuie să fie, obligatoriu, de naționalități diferite.

Orice proiect de reformă administrativă, fie el regionalist ori altminteri, pornește de la premisa, pozitivă, a unei optimizări și de la premisa, negativă, a anacronismului sistemului în vigoare. Trebuie spus din capul locului că pentru asemenea dezbateri nu există nici o „premisă” constituțională; ba chiar nici un fel de permisivitate din acest punct de vedere. Constituția abia modificată, prin paragrafele ei „administrative”, tabuizează actuala structură și închide orice discuție. Inițiativele secuiești, deși urmează calea parlamentară, au, deci, vor-nu vor, un caracter „subversiv”. Pentru a depăși faza simplelor discuții și a pune astfel de idei pe drumul actualizării se impune o nouă amendare a constituției; ori măcar admiterea unei adăugiri prin care să se tolereze și alte forme de organizare administrativ-teritorială. Firește, constituțiile nu trebuie să fie neapărat vizionare, înainte-mergătoare, dar nici nu le stă bine să fie mereu cu un pas în urmă. Asta aduce după sine eterne revizuiuri și face din constituție un fel de joc parlamentar pe bani publici.

Integrarea europeană va da, cu siguranță, altă cădere și acestei problematice de reformă administrativă, momentan înghețată cel puțin din motive de profit electoral. Poate că nici spaimele legate de o asemenea reformă n-au scăzut pînă la un nivel convenabil. Dar ele sînt, în mod sigur, în scădere. Oricum, contextul nu e de tot favorabil. Tocmai de aceea astfel de proiecte trebuie să-și supraliciteze „atractivitatea”. Ele trebuie să vorbească limpede despre o reducere — cel puțin — a costurilor birocratice. Poate că România nu-i o țară mai birocratică decît altele, dar, corelată cu problema corupției, birocrăția produce destulă angoasă. Și toată lumea ar vrea să vadă diminuate costurile ei, atît cele legale, cît și cele paralele cu legea.

Din acest punct de vedere, proiectul lui Bakk Miklós nu pare a oferi prea multe avantaje. Singura instituție birocratică prinsă într-un proces de subțiere este cea a prefecturilor. În locul atîtor prefecturi județene ar urma să apară mai puține prefecturi „regionale”. Deși nu e limpede dacă actuala instituție a prefectului nu se poate salva și în noua structură, măcar sub forma unor „subprefecturi” încă destul de atractive pentru clientelă. Cum județele ar rămîne tot un fel de unități administrative cu relativă autonomie, ar însemna că nu dispar nici consiliile alese ale acestora. În schimb, peste actuala structură birocratică s-ar depune stratul „regional”, ce-i drept, nu prea gros, dar, totuși, costisitor și el. În termeni populari, alți bani, pentru alți funcționari.

Nu încapе vorbă că proiectul a fost făcut cu prudență, încercînd să menajeze toate eventualele resentimente. El nu-și propune să subțieze clasa politică, nefiînd, din acest punct de vedere, o amenințare pentru nimeni. E o prudență înțeleaptă, căci dacă Bakk Miklós ar fi intrat cu cuțitul în rîndurile acesteia, băgînd spaima în ea, proiectul n-ar fi avut nici o șansă. E bună, fără îndoială, consimțirea populară, dar și mai eficientă e adeziunea celor puternici, care pot călăuzi poporul unde le

place. Un proiect de regionalizare care sporește oportunitățile celor din vîrf are mai multe șanse de a fi convingător, decît unul care le-ar reduce drastic. Regionalizarea, astfel văzută, ar crea o clasă politică de mijloc, mult mai lesne decît așteptata clasă economică mijlocie. Clasa politică s-ar dispune astfel pe trei nivele, pe trei spaliere. E un argument, nu-ncape vorbă, atractiv. Nu se pune nici măcar problema ca una din cele două camere parlamentare să fie reprofilată ca un fel de „cameră a regiunilor”, mult mai restrînsă decît actualul senat și cu responsabilități non-paralele.

Problema costurilor birocratice ale unei reforme care mizează pe regionalizare e, probabil, insolubilă; cel puțin în sensul diminuării acestora. Cam peste tot unde aceste reforme s-au introdus – ori sînt în dezbateri –, n-au fost prevăzute – și mai ales n-au fost făcute – economii birocratice. Economii vin, însă, din altă parte: din eficiența acestui nou strat birocratic, mult mai legat de perspectivele locului și de valorificarea oricărui potențial zonal. Asta spre a nu mai pomeni de avantajele unei democrații care aduce nivelul de decizie mai aproape de cetățean și de posibilitățile lui de control, subliniate, firește, de proiectul lui Bakk Miklós. Totuși, mai multă îndrăzneală anti-birocratică s-ar cuveni unui astfel de proiect. Instituțiile statului, indiferent la ce nivel funcționează ele, trebuie să fie niște proiecții ale nevoilor cetățeanului. Iar cetățeanul are treabă la primărie, la tribunal, la spital etc. În principiu, n-are nici o treabă cu prefectura, dacă prefecturile n-ar funcționa ca un aparat de putere superpus consiliilor alese. Un birou „teritorial” de judecători „constituționali” poate urmări cu mai multă eficiență și competență aplicarea corectă a legislației, decît o prefectură încărcată cu birouri paralele puterii alese. În fond, chiar dacă se mai întîmplă foarte des ca organele alese să treacă pe lîngă lege, noi le alegem și pentru a respecta legea. Un judecător e mai în drept decît un vechil guvernamental să ia seama la eventualele abuzuri și încălcări.

Dar problema cea mai delicată (mai delicată și decît problema proiectului în sine) nu e cea a birocrăției. Birocrația, se știe, sporește exponențial cu dorința de a o restrînge. Ea are un mers triumfător fatal. Problema grea cu adevărat e stabilirea unor reguli de echitate în cadrul „Ținutului Secuiesc”, reguli care să nu poată fi nici interpretabile, nici încălcate (ceea ce e, desigur, mult mai ușor). Reguli care, pe scurt, să nu producă angoasă. Oricum, chiar și acum, în actualul sistem administrativ, există un fel de angoasă minoritară printre românii din Harghita și Covasna. E de așteptat ca aceasta să crească vertiginos pe măsură ce un asemenea proiect ar căpăta vreun fel de iminență. Prin urmare, acesta e un domeniu de extremă delicatețe, întrucît el ar trebui să evite o nouă producție de sentiment minoritar. E un domeniu cu atît mai delicat cu cît psihologii nu ascultă de lege.

În acest sens însă proiectul avansează serioase garanții de echitate. El prevede, de pildă, pînă și alocarea fondurilor necesare vieții culturale ale celor două comunități – maghiară și română – conform proporționalității etnice. La fel cum

sînt alocate scaunele din parlamentul local. E puțin probabil ca, la această oră, românii din secuime să beneficieze de 20% din fotoliile de aleși locali. Actuala lege nu le garantează un asemenea procent. Dacă-l obțin, e numai din cauza organizării locale, a solidarității electorale. Proiectul lui Bakk le garantează, însă, acest procent, indiferent de difracțiile politice interne.

Și mai delicată, pentru că iritabilă, se dovedește problema celor două limbi oficiale ale Ținutului. Și nu atît pentru egalitatea lor în fața justiției, administrației etc., cît pentru aspectele de învățămînt. Învățămîntul public, dar și cel privat și confesional, e obligat, zice proiectul, „să asigure însușirea celei de a doua limbi oficiale a regiunii”, printr-un număr egal de ore acordate fiecăreia din cele două limbi, româna și maghiara. E o măsură echitabilă, dar care, cu siguranță, va tulbura multe psihologii. În plus, folosirea oricărei alte limbi maternă, în afara celor două limbi oficiale, e garantată, în relațiile cu autoritățile. Poliția trebuie, firește, să fie bilingvă.

Proiectul lui Bakk Miklós, fie el și respins de adunarea secuiască, e un proiect articulat la detaliu și făcut după principiile unei politici „corecte”. E un punct de pornire, în cazul în care va urma vreo dezbatere pe aceste probleme. E un proiect care se folosește de experiențele din alte părți, încercînd să le moduleze și după doleanțele specifice ale secuilor. Handicapul de care se lovește, poate mai mult decît orice alt proiect de acest fel, e chiar această temă secuiască, oricît de încadrată ar fi ea într-o problemă generală a României. Tema însăși, dincolo de embargo-ul tăcerii pus asupra problematicii în sine, e angoasantă și ea reactualizează, pentru multă lume, spaime separatiste. Chit că un astfel de proiect nu se va putea aplica decît cu binecuvîntarea parlamentului român.

*

AI. CISTELECAN (n. 1951), critic literar, redactor, publicist. Absolvent al Facultății de Filologie al Universității Babeș-Bolyai, Cluj. Doctor în litere, cu teza: *Celălalt Pillat*. Redactor-șef adjunct la revista de cultură *Vatra*, respectiv conferențiar universitar dr. al Universității Petru Maior din Tîrgu-Mureș. Bogată activitate publicistică, studii, eseuri, critică literară, analize politice etc., în aproape toate publicațiile periodice din țară. Redactor coordonator pentru varianta română a revistei *Provincia*. A publicat volumele: *Poezie și livresc* (1986), *Celălalt Pillat* (2000), precum și *Top ten* (2000). Premiul de critică literară „George Călinescu” pentru volumul *Poezie și livresc*, premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu pe anul 2001, pentru volumul *Celălalt Pillat*.

Naționalism civic versus naționalism etnic în perioada memorandistă

SABINA FATI

Revoluția ratată la 1848 atât de români, cât și de unguri a fost compensată pentru primii prin convocarea, după 15 ani de întrerupere a Dietei Transilvaniei care a funcționat cu majoritate relativă românească la Sibiu, însă pentru o perioadă foarte scurtă de timp (1863-1864), iar pentru unguri prin compromisul de la 1867. Aceste „compensații” au fost, desigur, disproporționate, impunerea dualismului austro-ungar fiind pentru românii ardeleni, atât de loiali împăratului, o lovitură neașteptată, după o perioadă de exercițiu democratic în care obținuseră unele drepturi colective, inclusiv pe acela de a-și folosi limba maternă în justiție.

Perioada liberalismului care a precedat pactul dualist nu i-a găsit, însă, pe români suficient de pregătiți pentru a se impune în viața politică și administrativă a provinciei, într-un moment în care se deschisese o breșă conjunctural favorabilă lor, determinată de divergențele dintre nobilimea ungară și Curtea imperială. Totuși prin Dieta de la Sibiu, în absența maghiarilor care au boicotat-o, românii au reușit în 1863 să impună legea cu privire la egala îndreptățire a națiunii române și legea prin care limba română este recunoscută, alături de germană și maghiară, ca limbă oficială a statului. Punerea în practică a acestor legi va fi, însă, dificilă în primul rând fiindcă nu au fost legiferate metodologii și norme de aplicare, dar și din cauza aparatului birocratic germanizat și a numărului mic de funcționari români.

Timul scurs pînă la instaurarea dualismului a fost extrem de folositor pentru maturizarea politică a elitei române ardeleni și a legăturilor care s-au format în această perioadă cu „poporul”. Un exemplu interesant în acest context este cel dat de comunitatea din Zărnești imediat după ce Diploma imperială din 20 octombrie 1860 a fost dată publicității (prin acest act Viena recunoștea egalitatea tuturor popoarelor și libera folosire a limbilor acestora în învățămînt, justiție și biserică). Această comunitate deschide și poartă proces, pe care îl și câștigă împotriva Preturii din Rîșnov pentru recunoașterea limbii sale. Iar la 5 decembrie 1860 membrii

Consiliului de Conducere al acestei comune semnează împreună un act solemn prin care declară limba română, singura pe care ei o cunosc, drept limbă oficială a statului, în virtutea egalității proclamate de împărat¹: „Ordinăm și pretindem, scrie actul, ca dregătoria noastră comunală căreia îi aducem aminte că noi o susținem, noi plătim salariile dregătorilor și că ea este pentru noi iar nu noi pentru ea, de azi înainte să poarte toate protocoalele și toate corespondențele numai și numai în limba noastră maternă”². Modelul declarației de la Zărnești va fi preluat în perioada imediat următoare de multe alte localități. Dar limba română va fi folosită la scară foarte mică în cancelariile transilvănene, în ciuda ordinelor de sus și a presiunilor venite de jos. Cu toate acestea, conștientizarea și implicarea comunităților locale într-un proces de liberalizare și recunoaștere a națiunii române sunt semnificative pentru emanciparea românilor ardeleni și pentru mișcările politice de mai târziu.

Epoca liberalismului și a Dietei de la Sibiu scoate în evidență și maturitatea politică la care au ajuns românii în această perioadă de prosperitate politică pentru ei. Este vorba în primul rând de formularea și definirea unui tip de *naționalism civic*, care nu se mai constituia ca o manifestare împotriva „celuilalt”, ci ca modalitate de integrare a națiunilor trăitoare în Transilvania. Punctul de plecare al acestei abordări este, după cum preciza deputatul Alexandru Bohățel, faptul că națiunea română din Ardeal „nici-odată, și nici astăzi nu s-a îndestulit numai cu egala îndreptățire personală”³, adică cu drepturile individuale oferite de maghiari la 1848, prin reformele legale instituie. Românii transilvăneni erau nesatisfăcuți de aceste legi tocmai pentru că nu făceau nici un fel de referiri la drepturile lor comunitare și din acest punct de vedere nu aduceau o schimbare calitativă⁴. Nevoia de includere și toleranță față de toate națiunile provinciei, indiferent de reprezentativitatea acestora, devenea singura modalitate de asigurare a păcii interne. Românii, ca membri ai unei națiuni excluse din treburile politice și administrative, erau primii care înțelegeau la vremea aceea că principatul autonom al Transilvaniei nu putea progresa în absența unui sistem de înțelegere și participare a tuturor etniilor la conducerea provinciei, care aparținea în aceeași măsură fiecăreia dintre ele, ca un fel de patrie comună, după cum o numea Andrei Șaguna: „toți suntem, domnilor, fiii uneia și aceleiași mame, ai unei patrii. (...) Ce se atinge de mine, mă rog odată pentru totdeauna să nu mă judecați, nici după naționalitatea mea, nici după religiunea de care mă țin, ci să mă judecați după patria și patriotismul meu”⁵. Liderul ortodocșilor ardeleni nu pune în discuție faptul că „Ardealul, patria noastră, e într-o legătură indisolubilă și indivizibilă față de celelalte provincii și țări ale M. Sale”, dar, „ca un Ardelean”, era de părere că are o singură patrie: Transilvania⁶. Conștiința apartenenței la națiunea română s-a dezvoltat în a doua parte a secolului al XIX-lea în corelație cu apartenența la principatul transilvănean, care după 1867 va intra în componența Ungariei. Departele de landurile de unde proveneau, sașii transilvăneni nu au urmărit nici în secolul

al XIX-lea, nici după aceea o integrare în Reich-ul german, ci și-au păstrat sentimentul propriei identități, în sensul unui patriotism provincial, format de-a lungul a secole întregi. În 1908, purtătorul lor de cuvânt, Rudolf Schuller, spunea plin de mândrie: „Noi nu vrem să fim germani pur și simplu, ci germani transilvăneni”⁷. În alte condiții istorice, notează Urs Altermatt, Transilvania ar fi putut urma drumul Elveției, devenind un stat modern multinațional. Evoluția a fost, însă, în sens invers: etnonaționalismul modern a distrus multiculturalitatea (sașii au părăsit țara ca germani cu cetățenie română, maghiarii și secuii mai trăiesc aici, dar în condiții de marginalitate politică, economică și culturală, și la începutul secolului al XXI-lea secuii sunt tot mai puțin considerați o națiune distinctă).⁸

Obținerea autonomiei politice, principalul deziderat al românilor, pînă la începutul secolului al XX-lea va marca toate manifestările și acțiunile politice ale elitei românești din Ardeal. Chiar în perioada unirii celor două principate: Țara Românească și Moldova, românii ardeleni se raportau prea puțin la mișcarea unității naționale pe care indirect George Barițiu o numește daco-românism: „patru demoni aleargă, sboară, cutreieră prin țara noastră, dintr-un capăt pînă în celălalt, însuflă neîncetată grijă și neodihnă în inimile și sufletele locuitorilor. Și cum să chiamă oare acele năluci, acei demoni fioroși? Eu îi numesc pe aceia așa: pangermanismul, maghiarismul, panslavismul și daco-românismul”⁹. Prin enumerarea acestor pericole care amenințau Ardealul, editorul *Gazetei de Transilvania* conturează la rîndul său nu doar ideea de autonomie a provinciei, dar și sensul în care ar trebui să evolueze aceasta, protejînd fiecare comunitate națională. „Egala îndreptățire a naționalităților”, credeau românii ardeleni, ar fi putut transforma principatul într-o regiune pașnică și democratică.

„Existența unei națiuni este...un plebiscit zilnic, la fel cum existența individuală este o continuă afirmare a vieții...O națiune nu are mai multe drepturi decît un rege de a spune unei provincii: „îmi aparții, deci te iau”. Pentru noi o provincie înseamnă locuitorii ei și, dacă cineva are într-adevăr dreptul să fie consultat în privința respectivă, acesta este locuitorul ei. Niciodată nu va fi în adevăratul interes al unei națiuni să anexeze sau să păstreze o țară împotriva voinței acesteia. Dorința poporului este, la urma urmelor, singurul criteriu justificabil, la care trebuie să ne întoarcem mereu”.¹⁰

Esența naționalismului civic așa cum era văzut de elita românească în perioada Dietei de la Sibiu se baza tocmai pe necesitatea participării tuturor națiunilor provinciei la deciziile politice și administrative, într-un fel pe care astăzi l-am putea numi consociaționism, dar și pe dimensiunea etnică și culturală a acestor națiuni: „un nobil român a avut tot aceleași drepturi ca și un nobil maghiar, un cetățean din pămîntul regesc a avut aceleași drepturi ca și alt cetățean din pămîntul acela, din orașele și comitatele Transilvaniei a avut aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni. Nu le-au putut însă folosi ca națiune, fără numai contopiți în celelalte naționalități.

Pentru aceea astăzi, spune Alexandru Bohățel la lucrările dietale de la Sibiu, cu egala îndreptățire individuală, ci numai cu îndreptățirea națională”¹¹. Acest prim pas făcut spre toleranță, spre democrația consociativă pune între paranteze intențiile revanșarde ale unei comunități asuprite și conservatoare, care secole la rând a fost incapabilă să se integreze structurilor de tip occidental din provincie. Românii ardeleni dovedesc, însă, că în ciuda „timpului pierdut” pot recupera pe dimensiunea politică absența din viața constituțională a Transilvaniei.

Îndreptățirea națională de care vorbesc intelectualii români în perioada Dietei de la Sibiu devine destul de repede un vis spulberat. Condițiile interne din Imperiu, o serie de factori subiectivi care intervin în proiectarea strategiilor în cabinetul lui Franz Joseph, dar și aranjamentele internaționale, de după războiul austro-prusac (1866) determină Curtea de la Viena să facă un compromis cu ungurii moderați, care vor renunța la ideea de independență în schimbul transformării monarhiei într-un imperiu bicefal, în cadrul căruia Ungaria va primi Transilvania, Croația și Slavonia. Această invenție constituțională adoptată în defavoarea curentului federalist, reprezentat de șeful guvernului de la Viena, contele Richard Belcredi, a fost susținută cu o anumită feroare de împărăteasa Elisabeth, cunoscută pentru admirația și atașamentul pe care le avea față de Ungaria și în special față de contele Gyula Andrassy (care cu ajutorul ei va primi portofoliul ministrului de externe), dar și pentru influența pe care o avea asupra împăratului. Soluția dualistă pune la colț centralismul tradițional al Imperiului, dar totodată și grija pârintească a împăratului pentru popoarele sale. Primele consecințe ale acestui aranjament vor fi resimțite chiar de către Austria care se va transforma în prizonierul politic al interpretării ungare a compromisului¹². Liderul ceh, Frantisek Palaky anticipa încă din 1865 că „Ziua în care va fi proclamat dualismul va vedea, în mod inevitabil, și nașterea panslavismului, sub forma lui cea mai puțin îmbucurătoare. [...] Noi, slavii, vom întâmpina dualismul cu o adâncă tristețe, dar fără nici o teamă. Noi existăm înainte de Austria, și vom supraviețui prăbușirii ei”¹³.

Cacofonia determinată de noul sistem, nu doar prin denumirea instituțiilor comune „imperiale și regale” („*kaiserlich und königlich*”), prescurtate *k.u.k.*, a celor exclusiv austriece care se numeau „imperialo-regale” („*kaiserlich-königlich*”), prescurtate *k.k.*, și a celor exclusiv ungurești, care se numeau „*k*” de la *königlich*¹⁴, ci și prin felul greoi și inadapabil în care lucrau. Robert Musil le-a numit „*Kakania*” și a încercat să explice într-un mod cât se poate de ironic de ce austrieicii urau această înțelegere austro-ungară. „La Viena – notează ambasadorul Belgiei în Austria, Jonghe d’Ardoye – nu s-a uitat de vechea supremație germană distrusă astăzi în favoarea Pestei și nu poate fi liniște la gândul că sporește continuu puterea acestei rivale cu care astăzi trebuie să se trateze de pe poziții de egalitate și care amenință deja să domine situația. Triumful ungarilor și dualismul care, ca politică de stat îl certifică, au distrus în cadrul monarhiei austro-ungare solidaritatea

de interese; numai un pericol comun va putea strânge la un loc din nou aceste elemente astăzi divergente și să redea imperiului unitatea de interese ce trebuie apărate, numai aceasta i-ar mai putea asigura forța necesară pentru a rezista crizelor care se vor ivi într-un viitor apropiat, amenințându-i existența”¹⁵. Diplomatul belgian crede că instaurarea monarhiei bicefale va fi subminată de neîncrederea istorică dintre conducătorii unguri și cei austriaci și că „numai un nou succes, care să răspundă aspirațiilor comune, va putea, dacă este posibil, să consolideze acest dualism care astăzi nu reprezintă decît triumful maghiarismului asupra centralizării maghiare”¹⁶.

„Acest sentiment politic austro-ungar era o entitate atît de bizar articulată încît pare aproape imposibil de explicat cuiva care nu l-a trăit el însuși. Nu era alcătuit, ca să spunem așa, dintr-o parte austriacă și una ungară, care, așa cum s-ar putea crede, s-ar fi întregit una pe alta, ci consta dintr-un întreg și dintr-o parte, anume dintre sentiment politic ungar și unul austro-ungar, și acest al doilea era acasă la el în Austria, în timp ce sentimentul politic austriac era la drept vorbind fără patrie. Austriacul nu poate fi găsit decît în Ungaria, și acolo doar ca obiect de aversiune; acasă la el, el se numește un cetățean al regatelor și al țărilor monarhiei austro-ungare reprezentate în Consiliul imperial, ceea ce înseamnă același lucru cu un austriac plus un ungar minus acest ungar, iar el o făcea nu atît din entuziasm, ci de dragul unei idei care-i plăcea, pentru că el nu putea să-l sufere pe ungar după cum nici ungurul pe el, ceea ce complica și mai mult lucrurile. Din cauza aceasta mulți își ziceau pur și simplu cehi, polonezi, sloveni sau germani, cu aceasta începu decadența de mai târziu și acele știute «fenomene neplăcute ale politicii interne» [...] care [...] erau «opera unor elemente lipsite de simțul răspunderii, nemature și averse de senzații tari» care nu-și găseau replica necesară în masa prea puțin evoluată din punct de vedere politic.”¹⁷

Sistemul dualist va dilua conștiința apartenenței la Imperiul Habsburgic, accentuînd faliile din monarhie, pe linia conflictelor interetnice. În Ungaria, compromisul va însemna întoarcerea la regimul parlamentar instaurat de Revoluția de la 1848, cu toate implicațiile pozitive și negative pe care, însă, o mare parte a elitei române din Transilvania le-a refuzat și respins de pe poziții de forță în perioada pașoptistă.

Autonomia Transilvaniei ca „acte manqué”

Revendicările românilor ardeleni după unirea Transilvaniei cu Ungaria înscrise în numeroase petiții și memorii au ca punct de plecare tradiția de autonomie constituțională a Marelui Principat. Românii, chiar dacă nu au fost beneficiarii direcți ai acestei tradiții, aveau conștiința apartenenței la această provincie nu doar prin instituțiile cu diverse grade de autonomie pe care le dezvoltaseră în ultima perioadă, dar și prin exercițiul parlamentar dobîndit în scurta existență a

Dietei de la Sibiu. Păstrarea autonomiei Transilvaniei era vitală pentru români, fiindcă ei gîdeau dezvoltarea lor națională și socială în strînsă legătură cu dezvoltarea principatului.

Pentru românii transilvăneni regretele despărțirii de Viena (căreia i se subordonase politic și administrativ Ardealul pînă la compromisul austro-ungar) vor deveni lamento-ul nostalgiei și al dezvoltării viitoare. George Barițiu, într-un memoriu alcătuit din însărcinarea participanților la conferința din 17-29 iunie 1872, scria că „românii nu au combătut uniunea [cu Ungaria, n.m.] în principiu, ci din contră ei au recunoscut în toate timpurile acea uniune, care-și are baza sa în legea fundamentală a Transilvaniei, adică în diploma leopoldină”¹⁸. În petiția formulată de Barițiu se subliniază că românii consideră unirea cu Ungaria „improvizată, forțată, necondiționată”¹⁹ și nu pot fi de acord cu o unire care este „identică cu unificarea, cu fuziunea, cu nivelarea totală, fără pic de respect la miile de interese provinciale, locale, cum am zice exclusiv transilvane, crescute oarecum din pămîntul ei în cursul mai multor secole și complicate atît de mult, încît regularea și complanarea lor nu se poate realiza aiurea, decît numai înlăuntrul Transilvaniei, aci acasă, în o dietă provincială, pe venitoriu, ca și în trecut, în o perioadă lungă de șapte sute de ani. Așa, despre această specie de fuziune țin românii că este stricăcioasă din mai multe puncte de vedere”²⁰.

Conștiința regională a românilor transilvăneni pe care o constatăm în memoriul lui George Barițiu din 1872 va persista și 46 de ani mai tîrziu cînd se va pune problema unirii Ardealului cu România. Alexandru Vaida Voevod îl va avertiza astfel pe Iuliu Maniu că dacă ardelenii nu vor fi în stare să mențină Consiliul Diligent și după Constituantă, transilvănenii vor cunoaște „selavia centralismului din București și tirania capitalismului oligarhiei din țară”²¹. Elita ardeleană va cere Bucureștiului o unire condiționată, la fel cum Barițiu cu o jumătate de secol în urmă pretindea specificarea condițiilor unirii cu Ungaria. Transilvania nu va mai fi, însă, niciodată autonomă, iar încercările făcute de elitele ardelenene înainte și după 1918 de a reveni la tradițiile constituționale ale principatului vor fi acte ratate, poate chiar în sensul dat de psihanaliză pentru „acte manqué”.

Specificitatea provinciei, tradițiile ei instituționale, politice și democratice, modelul propriu de dezvoltare vor fi argumente reluate mereu de liderii transilvăneni pentru promovarea autonomiei. Obsesia diferenței și nostalgia provinciei autonome vor întreține permanent un tip special de angoasă, care va fi regăsită mai apoi în toate acțiunile politice ale ardelenilor făcute în numele fostului principat. Acest tip de angoasă va persista provocînd acțiunilor viitoare o deplasare de sens, o regresie, o întoarcere la momentul traumatic al eșecului, supraîncărcîndu-le cu semnificația actului ratat. „Seria ratărilor ardelenene e nesfîrșită”, scrie Alexandru Cistelean într-un eseu devenit celebru, „ea poate începe chiar cu ratarea politică. Bună ca politică de rezistență, ca politică iredentă

și de opoziție, politica ardeleană nu s-a dovedit deloc strălucită în reconstrucția țării. Guvernările ardeleni interbelice n-au fost solide și n-au marcat aproape deloc fața țării. Ele par azi simple antracte ale liberalismului, intervale de guvernare cedate mai curînd de liberali decît cîștigate. Precare, șubrede, scurte, măcinate și din interior și din afară, ele au fost mai degradă anonime, decît glorioase. Eșecul lor e aproape desăvîrșit, admirabil prin regularitate – dacă n-ar fi avut șansa funestă a unui guvern ce s-a înscris definitiv în istorie: guvernul Groza. Atît și e destul pentru a-i ține pe ardeleni cît mai departe de jilțul puterii. Frustrarea lor e mai profitabilă țării decît succesul. Căci dacă ratările lor politice sînt relativ inocente și remediabile, triumfurile lor sînt prea sumbre pentru a ni le mai putea permite. Ardeleanul în guvern e un soi de calamitate: ori se duce singur de rîpă, ori duce și țara după el”²². Generalizările făcute de Alexandru Cistelean își găsesc o ultimă ilustrare în cel din urmă guvern condus de un ardelean, Victor Ciorbea (prim ministru din partea Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat în perioada 1996-1998), care, în ciuda bunelor intenții și a deschiderilor reformiste, a eșuat în lupte de culise, subminat de propriul partid (urmașul Partidului Național Român din Transilvania), al cărui lider a devenit în 2001, după ce PNȚCD a pierdut alegerile, rămînînd în afara parlamentului. Fărîmițarea ulterioară a acestui partid istoric neadaptat la condițiile politice și sociale ale vremii i se datorează în parte tot acestui ardelean, plin de bune intenții și cu o statură morală necontestată.

Imposibila recuperare a autonomiei Ardealului a fost decenii la rînd o idee greu de acceptat pentru românii transilvăneni din Imperiul Austro-Ungar, rămînînd și pe mai departe sub România întregită o frustrare alimentată de centralismul noului stat și de comparațiile inevitabile pe care ardelenii le făceau între felul de a face politică pe malul Dîmboviței la București și felul în care se făcea politica pe malul Dunării la Budapesta. „La București — povestește Alexandru Vaida Voevod în memoriile sale — am dat de un haos, care era temelie însăși a vieții publice. Ne simțeam ca într-o casă de nebuni. Autohtonii găseau că totul e firesc și bine. Ei vedeau în concepțiile noastre lipsa experienței de a guverna. Eram, pentru ei, oameni de opoziție, străini de arta și beneficiile guvernării, un fel de țărani maniaci, bieți boangheni declasați”. Acest fel de a privi lucrurile era diferit față de ceea ce văzuseră pînă atunci în politică ardelenii „Noi avuseserăm de furcă cu rafinata oligarhie maghiară”, mărturisește Vaida²³.

„Sînt, mai ales pentru voi, ardelenii și ungurenii, foarte primejdioase alianțele și daravelile cu soiul acesta de români din regat, crescuți la școala perversității și distrucțiunii – o școală care n-admite nici Dumnezeu în cer, nici autoritate pe pămînt, nici respect față de cele sfînte, nici omenie față de oameni, o școală care are multe asemănări cu un ospiciu de alienați, grandomani, persecutați, deprimați, furioși și, între ei, cumînți mișei, care de dragul școalei și de pofta scandalului se prefac nebuni”²⁴.

Conștiința regională, de apartenență la Transilvania se face simțită la națiunile care trăiesc în această provincie odată cu intenția declarată a maghiarilor de a lipi Ardealul de Ungaria. Drepturile cerute în numele națiunii vor fi de acum înainte dublate de revendicarea autonomiei Transilvaniei, atît în memoriile românilor, cît și în cele ale sașilor. În memoriul adresat lui Franz Joseph de către Consistoriul Evanghelic Superior din Transilvania la 5 februarie 1883, după un lung excurs în istoria sașilor, i se reamintește împăratului că „Transilvania n-a fost nicicînd o parte componentă a Ungariei cum a fost, de pildă, comitatul Pesta sau Bratislava, ci și înainte de lupta de la Mohács a avut parte de drepturi speciale particulare – Verböczy: opus tripartitum juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, partea a treia; articolul de lege I din 1744 – și a fost secole de-a rîndul după aceea bătălie un stat de sine stătător, separat de Ungaria, aflat sub conducerea propriilor principî [...] Această independență față de Ungaria nu s-a modificat nici atunci cînd Transilvania a trecut, conform tratatului de la finele veacului al XVII-lea, sub principii moștenitori din Augusta Casă de Austria, care purta și coroana Ungariei [...]. Unirea dintre Ungaria și Transilvania avea nevoie, prin urmare, de un act legislativ bilateral, care a creat un drept contractual între ambele țări, în funcție de specificul acestora”²⁵. Nici românii și nici sașii nu mai contestă de la un punct încolo unirea, dar cer autonomia în cadrul Ungariei pe baza declarației făcute de Franz Joseph la 25 decembrie 1865: „Intenția noastră este, ca și pe viitor..., problema deosebit de importantă a reglementării relațiilor de drept public ale Marelui Principat al Transilvaniei... să-și găsească o rezolvare satisfăcătoare [...] Unirea definitivă a celor două țări o considerăm dependentă de respectarea cuvenită a intereselor speciale ale Marelui nostru Principat al Transilvaniei și de garantarea cerințelor de ordin juridic ale diferitelor naționalități și confesiuni din țară și reglementarea problemelor administrative ale țării, la care și voi ați consfințit”²⁶. Această declarație a Împăratului îi face pe români și pe sași să creadă că petițiile lor își vor găsi rezolvarea la curtea Vienei, care girase pînă la momentul compromisului austro-ungar autonomia Transilvaniei. Misiunea civilizatoare și grijulie în constrîngerile pe care le impusese a luat, însă, sfîrșit odată cu *Ausgleich*-ul. De acum înainte Viena va rămîne pentru națiunile Transilvaniei doar un centru simbolic spre care acestea vor privi cu speranță și nostalgie, neînțelegînd de la început că ruptura este definitivă. Acesta este unul dintre motivele pentru care românii la un sfert de veac de la compromisul austro-ungar trimit celebrul Memorandum împăratului.

Naționalismul – suport al acțiunii politice în perioada memorandistă

Naționalismului civic, care a descoperit în perioada Dietei de la Sibiu esența suveranității poporului în rolul de apărător al drepturilor pentru toți membrii comunității politice indiferent de originea etnică, i s-a contrapus în perioada imediat următoare naționalismul etnic, prin cultivarea mitologiilor eroice ale trecutului: xenofobie, excludere și încercări de asimilare comandate de către guvernul ungar.

Deși aflată sub monarhia austro-ungară (1867-1918), Ungaria a făcut eforturi continue și disperate pentru a schimba componența etnică a unei țări unde, pînă foarte aproape de sfîrșitul secolului al XIX-lea, etnicii maghiari constituiau o minoritate²⁷. Statisticile bazate pe recensămîntul oficial arătau că procentajul etnicilor maghiari din Ungaria era de 40,7% în 1851, la scurt timp după marea revoluție și războiul de independență națională din 1848-49, de 46,9% în 1869, imediat după Compromisul austro-ungar din 1867, și de 48,5% în 1890. Ungurii au devenit majoritari, chiar dacă va fi vorba doar de o majoritate precară, doar în ultimele recensăminte antebelice: 51,4% în 1900 și 54,5% în 1910²⁸. Dar folosirea limbii era un instrument înșelător pentru determinarea statutului etnic al populației din Bazinul Carpato-Dunărean, după cum observă Tibor Frank, notînd că în această zonă „sute de mii (dacă nu milioane de oameni) trăiau în zone bilingve sau multilingve, sau în frontierele lingvistice unde în copilărie oamenii învățau aproape automat două sau mai multe limbi cam la același nivel”²⁹. Pe de altă parte, este însă indiscutabil că a existat o asimilare naturală, în special în orașele care cunoșteau o dezvoltare rapidă și în centrele industriale. Budapesta, de exemplu (unită în 1873), era încă la mijlocul secolului al XIX-lea un oraș german cu o populație redusă ne-maghiară (sîrbi, greci, slovaci etc.), devenind la începutul secolului al XX-lea un centru exclusiv maghiar³⁰. Asimilarea naturală a fost, de fapt, o consecință a modernizării și industrializării și a afectat acele națiuni cu structuri sociale mai dezvoltate, în timp ce națiunile cu structuri arhaice au rezistat mai eficient. Potrivit statisticilor și aprecierilor făcute de istoricii unguri, în perioada 1890-1914, cînd modernizarea s-a extins în toată Ungaria, diferitele națiuni au pierdut prin asimilarea în rîndurile maghiarilor mai mult de un milion de oameni: 400.000 de germani (în special din mediul urban), 300.000 de slovaci, 200.000 de evrei, 100.000 de slavi sudici și 50.000 de români și ruteni³¹. Aceste cifre descriu într-un fel destul de elocvent rolul structurilor sociale în procesul de modernizare. Numărul mic de români asimilați în procesul natural de modernizare în perioada 1890-1914 poate fi explicat prin preponderența rurală a românilor, care trăiau încă în comunități mici, relativ închise, slab dezvoltate economic și cultural. Situația slovacilor era asemănătoare, însă numărul mare de asimilări constatate este rezultatul migrării acestora spre Budapesta, după cum sugera Ján Bobula, lider al Partidului Național Slovac, care după Compromisul de la 1867 a încercat să colaboreze cu guvernul ungar și care ulterior a devenit János Bobula, proprietarul unei mari întreprinderi în capitala Ungariei. A fi maghiar era fără îndoială o condiție prealabilă pentru o carieră politică, economică sau culturală, de aceea mulți unguri vorbitori de altă limbă s-au maghiarizat, schimbîndu-și și numele — József Wurm, unul dintre cei mai bogați negustori din Pesta a luat numele Almay; renumitul pictor maghiar Mihály Munkácsy, decedat în 1900, fusese de fapt german, numele lui adevărat fiind Lieb³².

Insistența, pe plan legislativ și cultural, manifestată de puterea de la Budapesta pentru maghiarizarea locuitorilor din teritoriul Coroanei Sfântului Ștefan în ultima parte a secolului al XIX-lea a dus prin reful la coagularea mișcării naționale a românilor transilvăneni. Legea cu privire la egala îndreptățire a naționalităților din 1848 a fost practic inoperabilă fiindcă tot prin lege statul poliglot a fost definit drept stat național: „în Ungaria există o singură națiune, una și indivizibilă, națiunea maghiară și toți cetățenii, indiferent de neamul căreia îi aparțin, sînt membrii acestei națiuni maghiare, una și indivizibilă”³³. Conform Legii despre egala îndreptățire a naționalităților (nr.44/1868), egalitatea în drepturi se făcea numai din punctul de vedere al folosirii oficiale a diverselor limbi și numai în funcție de necesitățile practice ale guvernării. În ceea ce privește Legea electorală din 1874, aceasta îi discrimina pe români fiindcă acordarea dreptului la vot se făcea pe bază de cens, iar în comunele urbane transilvane, populate de maghiari, censul era de trei pînă la șase ori mai mic decît în cele rurale, locuite preponderent de români (censul în aceste comune era de opt pînă la nouă ori mai mare decît cel similar aplicat în comunele din Ungaria, în plus legea electorală propunea o serie de iregularități în formarea circumscripțiilor electorale, în sensul reamenajării unor fișii de teritoriu, cu alegători în majoritate maghiari³⁴. Au urmat și alte legi prin care puterea ungară încerca să maghiarizeze națiunile aflate sub jurisdicția sa, de pildă Legea cu privire la obligativitatea introducerii limbii statului în școlile confesionale din 1879, cea din 1891 legată de înființarea grădinițelor pentru copiii care împlineau trei ani, sau cea din 1893 care a desființat dreptul bisericii de a fixa salariul învățătorului comunal. Aceste legi au fost acompaniate de o serie de măsuri menite să ducă la asimilarea forțată a celorlalte etnii din Ungaria: colonizări în zonele exclusiv românești, maghiarizarea numelor de localități și a celor de familie, cucerirea centrelor culturale, economice și sociale de către elita administrativă și politică ungară, introducerea limbii oficiale în școlile celorlalte naționalități, folosirea exclusivă a limbii statului de către autoritățile administrative și judecătorești³⁵.

Reacția elitei românești din Ardeal față de aceste încercări de extindere a maghiarizării s-a manifestat pe două paliere: i) boicotarea programatică a alegerilor pentru a demonstra principiile nedemocratice pe baza cărora funcționa sistemul politic impus de Ungaria după Compromisul de la 1867 și ii) trimiterea sistematică de petiții adresate Curții de la Viena prin care liderii români încercau să-i arate lui Franz Joseph felul în care erau încălcate în Transilvania promisiunile făcute de acesta la inaugurarea monarhiei bicefale și prin care reprezentanții mișcării naționale românești ar fi vrut să obțină bunăvoința Împăratului în lupta dusă de ei împotriva sistemului politic ungar pe care îl considerau nedrept și, între paranteze, chiar ilegal.

Această strategie pe două direcții s-a dovedit neviabilă în timp, pe de o parte fiindcă boicotarea alegerilor prin așa-numita politică a pasivismului a fost doar parțial respectată, iar pe de altă parte fiindcă politica petiționară nu avea sorți de

izbîndă în noua configurație internă a imperiului. Totuși ultimul memoriu trimis de români lui Franz Joseph în 1892, intitulat *Memorandum*, în ciuda eșecului său a avut efecte spectaculoase atât pe plan extern, cât mai cu seamă în dezvoltarea și conștientizarea națiunii române din Ardeal.

Note:

1. Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei* (1863 – 1864), Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p.134.
2. „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Nr.47, din 29 XII 1860, p.352, citat în Simion Retegan, *op.cit.*, p.134.
3. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau Luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1905, p.148.
4. Gusztáv Molnár, „Regionalismul civic”, *Provincia*, Nr.3, iunie, 2000.
5. Teodor V. Păcățian, *op.cit.*, pp.67-69.
6. Gusztáv Molnár, *op. cit.*
7. Urs Altematt, *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaționalismul în Europa*, Polirom, Iași, 2000, p.43, trad. Johann Klusch.
8. *Ibidem*.
9. Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p. 223.
10. Ernest Renan, “What Is a Nation?”, în Omar Dahbour, Micheline R. Ishay, *The Nationalism Reader*, Humanities Press, Atlantic Highlands, New Jersey, 1995, p.154.
11. Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p.134.
12. Robert A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy. 1848 – 1918*, vol. II: Empire Reform, Octagon Books, Fourth Edition, New York, 1983, pp.179-200.
13. Citat în Jacques Droz, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de Mitteleuropa*, Payot, Paris, 1960, pp.146-147.
14. Paul Lendavai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători și învinși*, Humanitas, București, 2001, pp.293-294, trad. Maria și Ion Nastasia.
15. Corneliu Mihail Lungu (coord), *De la Pronunciamente la Memorandum 1868 – 1892. Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor*, Arhivele Statului din România, București, 1993, pp.80-81, scrisoare datată 24 noiembrie 1868 și trimisă de ambasadorul Belgiei la Viena către Legația Belgiană de la Bruxelles.
16. *Ibidem*, p.81.
17. Robert Musil, *Omul fără însușiri*, vol. I, Univers, București, 1995, pp.215-216, trad. Mircea Ivănescu.
18. Arh. St. Alba, fond Mitropolia Greco-Catolică Blaj, Cabinetul mitropolitului, dosar 945/1872-1884, f. 71.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, f. 73.
21. Apostol Stan, Iuliu Maniu, *Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, Saeculum I.O., București, 1997, p.108.
22. Alexandru Cistelean, „Provincia ratată (Eseu despre Transilvania)”, în *Alteră*, Nr. 9, Anul IV, 1998, p.81.
23. Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, ed. îngrijită de Alexandru Șerban, Dacia, Cluj-Napoca, 1995, vol. II, pp.15-18.

24. Ion Luca Caragiale, „Despre lume artă și neamul românesc”, în Mircea Ivănescu, Iustin Panța, Ioan Radu Văcărescu, *Identitate culturală. Către tine prin ceilalți. Către ceilalți prin tine. O antologie despre identitatea culturală*, Euphorion, Sibiu, 1997, p.25.
25. Corneliu Mihail Lungu (coord), *op.cit.*, p.259.
26. *Ibidem*, pp.260-261.
27. Tibor Frank, „Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XX-lea”, în Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Curtea Veche, București, 2002, p.183, trad. Radu Paraschivescu.
28. *Ibidem*, p.184.
29. *Ibidem*.
30. Emil Niederhauser, “The National Question in Hungary”, în Mikuláš Teich, Roy Porter, *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p.261.
31. *Ibidem*.
32. Urs Altermatt, *op.cit.*, p.104.
33. Stelian Mândruț, „Opinii vizînd «Chestiunea româno-ungară» în Transilvania (1867-1918)”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, XXXVI, 1997, p.150.
34. *Ibidem*, pp.153-154.
35. *Ibidem*, pp.154-155.

*

Sabina FATI (n. 1965) ziaristă la Evenimentul Zilei, fostă corespondentă a secției române a postului de radio Europa Liberă, specializată în științe politice; de asemenea, colaboratoare constantă la *Curentul, Sfera Politicii și Politica Externă*. Co-președintă a grupului interdisciplinar TACTIC, axat pe probleme de securitate și naționalism. A publicat studiile *Secretul informațiilor este secretul puterii* (1997), *Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare?* (1999), *A nemzeti eszme és a föderalizmus Erdélyben a XX. század elején* [Ideea națională și federalismul la începutul secolului XX, în Transilvania] (2001).

Sabina Fati, „Naționalism civic versus naționalism etnic în perioada memorandistă”, fragment din teza de doctorat *Centru și periferie în discursul elitelor din Transilvania. 1892-1918*, Iași, 2004.

Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste, regiune cu statut special

CRISTINA GHEORGHE

Valle d'Aosta este regiunea cu cea mai redusă suprafață de pe întreg teritoriul Italiei, avînd 3262km² (și 118.200 locuitori, în 1996), fiind situată în nord-vestul acesteia, la granița cu Elveția și Franța. Capitala regiunii este Aosta, așezare întemeiată de către romani în anul 25 î.H., pe locul vechii așezări tribale Salasso, fiind numită inițial Augusta Pretoria. Regiunea a trecut apoi, pe rînd, sub stăpînirea goților, a lombarzilor și a franco-burgunzilor, pentru ca începînd din secolul al XI-lea să rămînă în stăpînirea dinastiei de Savoya, urmînd destinul acesteia și bucurîndu-se, pînă în 1773, de o anumită autonomie. După cucerirea napoleoniană, Valle d'Aosta a fost înglobată regiunii piemonteze, iar după declinul savoyarzilor a trecut în componența Italiei. Ca replică însă la administrația italiană centralizată, în 1921 a fost creată *Liga valdotană*. Regimul fascist a reprimat mișcările autonomiste din cadrul regiunii, a colonizat populație italiană în zonă și a birocratizat-o.

De asemenea, Valle d'Aosta este regiunea cu cea mai scăzută densitate a populației, fapt datorat în special reliefului montan. Începînd din secolul al XIX-lea a avut loc o depopulare continuă a zonelor montane în beneficiul văilor, dar și al regiunii piemonteze, pentru ca după cel de-al doilea război mondial să se producă o migrare către principalele zone turistice, turismul fiind o activitate care va înlocui tot mai mult agricultura. Chiar dacă există o industrie metaliferă și una a textilelor relativ bine dezvoltate, alături de agricultură (în special vinificație, prelucrarea lemnului și a marmurei), turismul a devenit principala sursă de venit a regiunii. În prezent, Aosta concentrează o mare parte a comerțului și a finanțelor din zonă.

Statutul special al regiunii Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste a fost realizat după cel de-al doilea război mondial, prin elaborarea Legii constituționale nr. 4 din 26 februarie 1948, care stabilea (și încă o mai face, cu unele amendamente) principalele competențe și atribuții ale regiunii autonome. Pînă la această dată, Valle d'Aosta fusese parte integrantă a regiunii piemonteze, dar caracteristicile sale lingvistice au determinat-o

să solicite un regim administrativ și juridic special. În plus, noua Constituție italiană, elaborată după cel de-al doilea război mondial, a dorit să rupă cu concepția statului autoritar și cu totalitarismul fascist, cu cele aproape două decenii de centralism absolut, dând curs revendicărilor autonomiste legislative și financiare din diverse regiuni (ca de exemplu, Valle d'Aosta, Trentino-Alto Adige, Friuli Venezia Giulia în 1963, Sardinia, Sicilia). Pe lângă regiunile cu statut special menționate mai sus (avînd la bază rațiuni lingvistice, etnice sau religioase), în anii '70 au fost create și o serie de regiuni cu statut ordinar, procesul descentralizator italian avînd deci un caracter progresiv, dar constituind în prezent o caracteristică fundamentală a statului italian.

În prezent în regiunea valdotană se vorbesc atît limba italiană și franceză, cît și dialectul francoprovensal și cel walser (un dialect german) în regiunea Issime. Toate aceste particularități lingvistice au fost considerate suficiente pentru ca Valle d'Aosta să dobîndească un regim autonom și special.

Regiunea autonomă valdotană creată după cel de-al doilea război mondial este înzestrată cu personalitate juridică proprie, după cum stipulează articolul 1 al Constituției regionale, „...în cadrul unității politice a Republicii italiene, una și indivizibilă” (conform unuia dintre principiile fundamentale ale Constituției italiene din 1946). Republica italiană, conform articolului 5 al Constituției, „recunoaște și favorizează autonomiile locale, realizează cea mai amplă descentralizare administrativă în serviciile care depind de stat, adaptează principiile și metodele legislației sale la exigențele autonomiei și ale descentralizării”.

Domeniile în care Regiunii valdotane i-au fost acordate atribuții sunt prevăzute în articolele 2 și 3 ale Statutului Special (normă legislativă cu valoare de lege constituțională), printre acestea aflîndu-se și *exercitarea puterii legislative* în anumite domenii, și anume: organizarea de oficii și birouri privind regiunea și statutul legal și administrativ al personalului; ordinea juridică a colectivităților locale și a circumscripțiilor aferente; poliția locală urbană și rurală; agricultura și fondul forestier; străzile și lucrările publice de interes regional; problemele legate de urbanism și transportul local; apele minerale și termale; vînătoare și pescuit; apele publice pentru irigații și consum casnic; valorizarea produselor tipice regiunii; artizanatul și industria hotelieră; turismul și protecția peisajului; învățămîntul tehnic și profesional; bibliotecile și muzeele; piețele; problemele legate de toponimie; serviciile de luptă contra incendiilor.

De asemenea, regiunea dispune de capacitatea de a elabora dispoziții legislative privind integrarea și punerea în aplicarea legilor Republicii italiene, în vederea adaptării acestora la condițiile regionale, în următoarele domenii: industrie și comerț; crearea instituțiilor de credit cu caracter local; exproprierea pentru cauze de utilitate publică; reglementarea exploatării apelor publice și minelor; finanțe regionale și comunale; școli de nivel primar, elementar și mediu; securitate și asigurări sociale; asistență publică și binefacere; sănătate și asistență spitalicească; antichități și arte; servicii publice.

Conform prevederilor statutare (art. 4), regiunea nu exercită competențe în domeniile care revin comunelor sau altor colectivități locale, dar *exercită acele competențe administrative care îi sunt atribuite de către legile statului*. Ea nu are atribuții în ceea ce privește apărarea, care cade în competențele statului național, iar la crearea sa anumite bunuri imobile care aparținuseră statului național au fost transferate în proprietatea regiunii sau au fost concesionate acesteia pe o perioadă determinată, pentru ca la expirarea acesteia să treacă direct în posesia regiunii¹.

Articolul 12 al Constituției regionale prevede ca statul să redistribuiască regiunii o cotă parte din impozitele pe care le percepe acesteia, iar regiunea poate crea și percepe o serie de taxe suplimentare, cu condiția respectării legislației fiscale în vigoare. De asemenea, în cazul în care regiunii îi sunt atribuite spre realizare obiective care nu îi sunt specifice, textul legii prevede că îi vor fi distribuite și fondurile necesare realizării acestora. Lista contribuabililor din cadrul regiunii este stabilită de către statul italian și este apoi supusă verificării și aprobării Guvernului regional, care are obligația de justifica eventualele modificări aduse.

Teritoriul regiunii este declarat zonă liberă de taxe vamale (art. 14).

Organele de decizie ale Regiunii sunt calchiate după cele ale statului și sunt stabilite prin articolele 15-37 ca fiind următoarele:

- Consiliul, compus din 35 de membri aleși prin vot universal, direct, egal și secret, pentru o perioadă de cinci ani și din rândul cărora sunt aleși Președintele, Biroul și Comisiile Consiliului. El poate fi convocat în sesiuni ordinare sau extraordinare, deciziile sale fiind valabile doar dacă întrunesc majoritatea membrilor în exercițiu care asistă la ședință și sunt luate cu majoritatea celor prezenți, în cazul în care nu este cerută o majoritate specială. Ședințele acestuia sunt publice, dar la cerere se pot efectua cu ușile închise. Înainte de a-și începe exercițiul public, membrii aleși ai Consiliului depun jurământ de credință și de exercitare a mandatului lor avînd ca unic scop binele inseparabil al Republicii și al Regiunii autonome. Principala competență a Consiliului este cea legislativă, deși îi pot fi atribuite și altele, ca de exemplu aprobarea bugetului.

- Guvernul regional are drept de inițiativă legislativă, alături de Consiliul regional, dar principala lui funcție este una executivă. Totuși, în caz de necesitate, Guvernul regional poate adopta hotărîri care cad în competența Consiliului, cu condiția ca acestea să fie apoi supuse ratificării acestuia din urmă. În cazul în care aceste acte nu sunt ratificate, ele încetează a mai produce efecte. Guvernul regional, alături de Consiliu, are și capacitatea (art. 43) „de a dizolva Consiliile comunale, conform dispozițiilor legilor naționale” în acest sens.

- Președintele Regiunii, care este șeful Administrației regionale și reprezentantul Regiunii, are ca principale atribuții promulgarea legilor și reglementărilor regionale. Funcția de Președinte al Regiunii și cea de membru al Guvernului regional sunt incompatibile cu alte funcții publice. Președintele regiunii

are capacitatea (art. 41), delegată de Președintele Republicii, cu condiția respectării normelor judiciare, de a numi, de a accepta demisia, de a revoca și de a dispensa de exercitarea funcției lor judecătorești și autorizează (ori demite sau suspendă temporar din funcție), conform procedurilor judiciare cerute, exercitarea funcțiilor de grefier și de gardian în cadrul tribunalelor comunale.

Articolul 38 al Constituției regionale prevede că „limba franceză și cea italiană se află la nivel de egalitate” în cadrul regional. Documentele publice pot fi elaborate în una din cele două limbi, dar cele judiciare sunt elaborate în primul rând în italiană. Același articol prevede că recrutarea funcționarilor publici se va face, în limita posibilităților, din cadrul regiunii sau dintre cunoscătorii limbii franceze.

În ceea ce privește învățarea celor două limbi în școli, articolul 39 prevede că acestora le va fi acordat un număr egal de ore săptămânal, unele materii putând fi studiate în limba franceză. Prin articolul 40 bis se prevede că populația de limbă germană din regiune „are dreptul de a-și păstra caracteristicile și tradițiile lingvistice și culturale”, învățământul în limba germană fiind de asemenea garantat pentru populația de această etnie.

Regiunea are, de asemenea, capacitatea (art. 42) de a dispune prin lege „crearea de noi comune sau modificarea numelui acestora ori al circumscripțiilor deja existente”. Controlul asupra actelor eliberate în cadrul comunelor sau asupra diferitelor instituții publice ori de binefacere, a consorțiilor sau altor tipuri de colectivități locale este exercitat de Regiune (art. 43), cu respectarea legilor regionale și a limitelor impuse de acestea, precum și în concordanță cu legile naționale în domeniu.

O parte foarte importantă a Constituției regionale este cea rezervată „relațiilor dintre Regiunea autonomă și statul național” (art. 44-48 bis). Astfel, Președintele Regiunii exercită competențele administrative delegate de către Guvernul Republicii, în fața căreia el rămâne responsabil. În capitala Regiunii este înființată o Comisie de Coordonare compusă dintr-un reprezentant al Ministerului Afacerilor Interne, care o prezidează, unul al Ministerului de Finanțe și unul al Regiunii, desemnat de către Consiliu, dar nu dintre propriii membri. Cheltuielile de funcționare ale acestei Comisii sunt suportate în mod egal atât de Regiune cât și de statul italian, principala atribuție a acesteia fiind aceea de a exercita „controlul asupra legalității actelor administrative emise în cadrul Regiunii”, în caz de necesitate putând sesiza organele competente din cadrul acesteia, în vederea reexaminării actului emis. Pentru alegerea membrilor Camerei deputaților și ai Senatului, „Regiunea formează o circumscripție electorală unică”.

În cazul în care Consiliul Regional elaborează acte contrare Constituției italiene sau a Statutului regional, se face vinovat de încălcări ale legii sau, în ciuda indicațiilor Guvernului Republicii, nu procedează la înlocuirea Guvernului sau a Președintelui regional care au comis acte asemănătoare celor descrise mai sus, el poate fi dizolvat.

Dizolvarea acestuia poate însă interveni și pentru motive de siguranță națională, aceasta realizându-se prin decret elaborat de către Președintele Republicii și cu deliberarea Consiliului de Miniștri și a Comisiei parlamentare pentru probleme regionale, alături de o comisie formată din trei cetățeni care îndeplinesc condițiile de eligibilitate în funcții publice în cadrul Regiunii. Următoarele alegeri sunt stabilite de către Comisia numită mai sus și trebuie să aibă loc în următoarele trei luni după dizolvarea vechiului organism, Consiliul nou ales fiind convocat în următoarele douăzeci de zile după desfășurarea alegerilor.

Dacă Președintele regiunii, ales prin vot direct și universal, comite acte contrarii Constituției statului italian sau *încălțări grave și repetate* ale legii, este de asemenea destituit prin decret emis de către Președintele Republicii, în baza aceleiași proceduri ca și în cazul Guvernului Regional. Destituirea poate avea loc și în acest caz și în situații în care este invocată siguranța națională.

Guvernul regional poate delega anumite prerogative celui republican în vederea elaborării unuia sau mai multor decrete legislative privind aplicarea statutului regional și a dispozițiilor privind armonizarea legislației naționale cu ordinea juridică din Valle d'Aosta, ținându-se seama de autonomia regională a acesteia. Proiectele legislative sunt elaborate de o comisie paritară compusă din șase membri, trei fiind numiți de Guvernul Republicii, iar trei de Consiliul Regional.

Modificările Statutului regional (art. 50) nu pot fi realizate decât cu respectarea procedurilor prevăzute de Constituție și legile constituționale, inițiativa modificării aparținând Consiliului Regiunii. Inițiativele de modificare aparținând Guvernului sau Parlamentului Republicii trebuie transmise Consiliului Regional, care urmează a-și da acordul în termen de două luni de la data transmiterii. Articolul 51 al Statutului prevede că acele domenii care nu cad în competența Regiunii, fac obiectul aplicării legii statului italian.

După cum s-a observat, criteriile care au stat la baza creării regiunii autonome valdotane au fost cele lingvistice, și anume existența, în 1921 a unui procent de 88% populație de limbă franceză în această regiune (după ce în 1861 procentul fusese de 95%). Un sondaj de opinie realizat în vara acestui an (primul realizat după 1921, după cum informează *Fundația Emile Chanoux* din Aosta) cu tema *Plurilingvism administrativ și școlar în Valle d'Aosta*² ne poate reda situația, din acest punct de vedere, în acest moment. Deși chestionarul este foarte generos cu întrebările, au fost alese doar cele care au fost considerate relevante pentru studiul de față, și anume cele care relevă cel mai bine situația limbii franceze în acest moment.

Astfel, în acest moment 71,58% dintre locuitorii regiunii valdotane afirmă că limba lor maternă este cea italiană, 3,21% că aceasta este francoprovensala, și numai 0,99% că aceasta ar fi franceza. Numai 5,65% dintre intervievați cunosc însă doar limba italiană, 7,86% cunosc atât italiana cât și franceza, iar 23,49% italiana, franceza și francoprovensala.

În administrația comunală 68,54% respondenți folosesc limba italiană, 21,08% italiana și francoprovensală, 5,09% francoprovensală și doar 1,78% franceză. Situația este asemănătoare și în ceea ce privește adresarea către autoritățile regionale, dar se schimbă privitor la autoritățile statului italian: 85,58% se adresează în limba italiană, în italiană și francoprovensală 3,30%, iar în italiană și franceză 0,91%.

Majoritatea intervievaților – 54,99% – consideră că aparțin grupului lingvistic italian, 14,30% celui italo-francoprovensal, iar 13,86% celui francez. Prima limbă învățată este pentru 33,86% dintre respondenți italiana, pentru 23,03% francoprovensală, iar pentru 0,88% franceză. În școală cei mai mulți valdotani au învățat italiana și franceza, 46,82%, italiana, franceza și engleza 19,46%, numai italiana 16,77%, iar numai franceza 4,53%. În ceea ce privește lectura, 58,10% citesc în limba italiană, 31,80% în italiană și franceză, iar 10,17% în italiană, franceză și francoprovensală. O mare parte a intervievaților (79,02%) consideră că este posibil să trăiască în Valle d'Aosta cunoscând doar limba italiană, 68,74% cunoscând doar limba franceză, iar 14,07% cunoscând doar francoprovensală. A fi valdotan este important pentru 31,83% dintre chestionați, fundamental pentru 20,38%, destul de important pentru 12,76%, fără importanță pentru 7,18% și puțin important pentru 6,34% (cu mențiunea că 18,95% dintre cei intervievați nu erau de origine valdotană).

67,71% dintre intervievați nu au simțit niciodată ostilitate față de interlocutor pentru faptul că ei vorbeau italiana, 13,97% au simțit uneori această ostilitate, iar 2,86% adesea; 45,40% dintre intervievați nu au simțit niciodată ostilitate față de interlocutor pentru că ei vorbeau franceza, 15,91% au simțit uneori, iar 2,36% adesea, în timp ce 30,69% dintre intervievați nu au simțit niciodată ostilitate față de interlocutor pentru că ei vorbeau francoprovensală, 18,78% au simțit uneori, iar 5,07% adesea.

72,025% dintre cei chestionați sunt însă mândri că vorbesc italiana, 30,13% dintre ei sunt mândri că vorbesc franceza, iar 37,65% sunt mândri că vorbesc francoprovensală. Viitorul limbii franceze în Valle d'Aosta este considerat că nu se va modifica de către 40,48% dintre respondenți, în timp ce 47,47% consideră că folosirea limbii italiene este în creștere, 42,20% că folosirea limbii franceze este stabilă, iar 49,56% că folosirea francoprovensalei este în scădere. Pentru ca o limbă să supraviețuiască, 76,87% consideră că este foarte importantă folosirea ei în familie, 34,58% consideră că este destul de importantă folosirea ei în administrația publică, 56,83% consideră că este foarte importantă folosirea ei în școală, iar 40,60% consideră că este foarte importantă folosirea ei de către media.

Din datele furnizate de dl. Etienne Andrione, președintele fundației amintite mai sus și din cele furnizate de sondajul din acest an se poate observa inversarea aproape totală a procentului populației italofone cu cel francofon de la începutul secolului trecut, în ciuda faptului că au fost create condițiile necesare conservării

particularităților lingvistice. Dialogul direct din acest an cu francofonii din regiune a relevat faptul că această stare de lucruri se datorează lipsei tot mai mare de interes, în timp, față de limba franceză în familie și în școli, dar nu la nivel oficial, ci personal. Chiar dacă a fost creat cadrul legislativ necesar pentru păstrarea caracteristicilor lingvistice ale zonei, la nivel individual cerințele s-au îndreptat tot mai mult către limba care oferea posibilități de adaptare mai rapide în cadrul populației majoritare, cea italiană.

Note:

1. Este vorba despre mine, ape publice, păduri, cariere.
2. Sondajul a fost aplicat atât în mediul urban cât și în cel rural, pe categorii de vîrstă cuprinse între 12 și 80 de ani.

Bibliografie:

- Brokhaus. *Die Enzyklopedie in 24 Bänden*. Leipzig, Manheim, vol. 1, p. 694, Ed. 20, 1996.
- Les systèmes politiques des pays de l'Union européenne*. sous la direction d'Yves Guchet, Ed. Armand Colin, 1994.
- Statuto speciale per la Valle d'Aosta/Statut spécial pour la Vallée d'Aoste*. Consiglio regionale della Valle d'Aosta, Direzione affari legislativi. studi e documentazione, Aosta, Aprile 2002.
- Fondation Emile Chanoux, Institut d'Etudes fédéralistes et régionalistes. www.fondchanoux.org/site/pages/sondage_q1.asp

*

Cristina GHEORGHE (n. 1968), doctorand al universităților Marne la Vallée Paris și Babeș-Bolyai Cluj cu tema: *Teoriile federaliste în procesul de construcție europeană*. A absolvit Facultatea de Științe Politice, al Universității Lucian Blaga din Sibiu și cursurile de masterat al Facultății de Studii Europene din cadrul Universității Babeș-Bolyai, cu specializarea Studii Europene Compare. A publicat articole, studii în diferite reviste de cultură socială și politică.

Forumul central-european de regionalizare și integrare

Între 18 și 20 septembrie 2003 a avut loc la Cluj, în organizarea Ligii PRO EUROPA, Asociației Provincia, Ligii Transilvania-Banat și Alianței Libere Europene din Parlamentul European, Forumul Central European de regionalizare și integrare la care au participat experți și oameni politici din țară și din state vest- și central-est-europene, reprezentanți ai organizațiilor neguvernamentale, ziariști, printre care Viorel Coifan, deputat PNL, Cristian Pirvulescu, politolog, Gusztáv Molnár, politolog, Sabin Gherman, președintele Ligii Transilvania-Banat, Miklós Bakk, politolog, Smaranda Enache, copreședinta Ligii Pro Europa, Bartolomiej Swiderek, reprezentant al Alianței Libere Europene din Parlamentul European, Gorka Knorr Borrás, deputat în Parlamentul European, Gábor Kolumbán, președintele Asociației Civitas, Gabriel Andreescu, APADOR-CH, Jerzy Gorzelik, președintele Mișcării de Autonomie Sileziană, Claudiu Coșier, directorul Agenției de Dezvoltare Nord-Vest, Zsolt Szilágyi, deputat UDMR, Ovidiu Pecican, redactor Provincia și alții. Redăm în cadrul acestei selecții intervențiile cele mai relevante ale dezbaterii.

Sabin Gherman: Sunt convins că ne dorim cu toții o discuție sinceră asupra regionalizării. De ce? Cum? Când? Faptul că *Alianța Liberă Europeană*, faptul că *Liga PRO EUROPA*, *Provincia*, *Liga Transilvania Banat* și-au dat mâna și se află aici pentru a dezbate o problemă cu argumente, contra-argumente viabile și nu emoționale, nu este întâmplător: ne aflăm într-un spațiu al disputelor, un spațiu al mitologiilor conflictuale prin excelență, în locul unui *mixtum compositum* fericit, tirolez aproape, ne aflăm în fața unui – să zicem – război al mentalităților, război al miturilor, fiecare excluzându-l pe celălalt. Ceea ce ne dorim cu toții este această discuție sinceră, este nu neapărat un spațiu în care toată lumea este de acord, dar în

care toată lumea vrea – sunt convins – să transfere acest concept „regionalizare”, acest concept „descentralizare”, dintr-un spațiu al disputelor politice emoționale, sentimentale, istorice într-un spațiu – să zicem – al soluțiilor potențiale. Cred că asta este mult mai important chiar pentru discursurile care se vînd pe piața politică românească și este important de aflat în ce măsură o bază analitică – ceea ce încercăm noi să facem aici – ar fi importantă sau poate schimba ceva în discursul politic. De la, să zicem, discursul emoțional, scandalos – pe care fiecare dintre noi suntem obligați să ni-l asumăm; eu mi-l asum, dar altfel nu începea o anumită dezbatere – pînă la analiză au trecut patru ani. Să vedem în ce măsură aceștia ne-au fost de folos, sau vom mai avea încă o perioadă de cîțiva ani în care să încercăm un *captatio benevolentie* în Parlamentul European, un *lamentatio benevolentie* aici în țară.

Smaranda Enache: Cred că este foarte important să vedem că, pe de o parte, integrarea în Uniunea Europeană și, pe de altă parte, descentralizarea și autonomia contribuie la prosperitatea diferitelor regiuni. Așa încît va trebui să ne uităm puțin cum să combinăm aceste două niveluri în România: pe de o parte mergînd drept spre integrare europeană, pe de altă parte utilizînd integrarea europeană ca un moment istoric și un bun instrument de transformare a structurilor statului. Noi, cei care suntem în jurul acestei mese, reprezentînd diferite partide, instituții, universități din România, noi știm foarte bine care este structura statului român. Aș dori să spun pe scurt celor care nu sunt de aici – bineînțeles că în sesiunea „românească” veți afla mai multe – că structura administrativă din zilele noastre a României cu cele 42 județe, care sunt NUTS 3, este din 1968, aceasta fiind una dintre ultimele relicve ale moștenirii regimului Ceaușescu, ale regimului comunist. Noi încă avem în România această structură administrativă și trebuie să fim realiști. Pe de altă parte Summit-ul de la Copenhaga, în acord cu dorința politică a României și Bulgariei, a acceptat ipotezele noastre ca România să devină membru al UE în 2007. Acum sîntem în 2003 și mai avem 4 ani pînă cînd vom lua mai în serios *aquis*-ul comunitar în ceea ce privește regionalizarea, descentralizînd țara, lucru care încă nu s-a întîmplat.

Bartolomiej Swiderek: Am să fac o scurtă prezentare a politicilor regionale ale UE.

Sunt agent auxiliar pentru *lărgirea Europei* din partea Alianței Libere în Parlamentul European așa că activitatea noastră se concentrează pe lărgirea UE, lucrez cu parteneri din țările candidate, cel mai adesea cu cei care se vor integra anul următor în UE, dar desigur și cu România — cea mai mare țară care se va integra în UE în valul următor și din acest motiv se situează în sfera noastră de interes — și eu sunt foarte bucuros că sunt aici și că voi vorbi despre regionalism și despre politicile UE privind regiunile.

Pentru început consider că ar fi foarte important să definim cu exactitate ce sunt regiunile. În mod tradițional ne referim la regiuni ca la un teritoriu, o zonă

specifică a unui stat. De asemenea, noțiunea are și înțelesul de parte a Europei, ca de exemplu Scandinavia, Mediterana sau Peninsula Iberică. Sunt, de asemenea, considerate regiuni teritorii mai mari care aparțin unor state diferite, ca de exemplu euroregiunea Carpatia sau Carpatia Superioară care trece prin Polonia, România etc. Voi încerca să mă concentrez pe înțelesul tradițional al acestui concept, o să mă refer la regiuni ca entități care pot traversa mai multe state. Acestea pot fi regiuni istorice, culturale sau administrative. În conformitate cu politicile UE, nu există o definiție clară a regiunii. Din punctul nostru de vedere, din punctul de vedere al acestui seminar, putem decide că vorbim despre regiune ca despre o entitate administrativă într-un stat, situată lângă administrarea statală în ceea ce privește procesul de luare al deciziilor, condusă într-o anumită măsură de oficiali aleși și destul de întinsă pentru a prelua unele dintre puterile statului. Dar este o definiție doar pentru scopurile seminarului. O definiție mult mai practică a regiunii este, poate fi dedusă din implementarea inițiativelor europene, ca de exemplu crearea *Comitetului Regiunilor* sau implementarea așa numitelor NUTS, în special NUTS 2 – voi vorbi despre aceste două teme puțin mai târziu. Una din cerințele UE este ca statele membre să lanseze și să implementeze regionalizarea și descentralizarea, dar Uniunea Europeană nu se amestecă în ceea ce privește modul cum aceste regiuni sunt create, ce puteri dețin sau dacă corespund sau nu cu „zonele” istorice, culturale sau etnice. Astfel încât chiar dacă politicile regionale sunt cerute de UE, politicile regionale și de descentralizare țin de afacerile interne ale statelor membre.

Voi vorbi puțin despre Comitetul Regiunilor. Am adus mai multe materiale despre această instituție așa încât voi vorbi foarte pe scurt despre aceasta. A fost creat în 1993 ca un rezultat al acestui cuvânt de *mainstream*, „regionalizare”, este doar un organism cu caracter consultativ în probleme referitoare la afaceri regionale, la interesul mutual al diferitelor instituții europene cum ar fi Parlamentul European, Consiliul Europei, Consiliul de Miniștri. Fiecare decizie a unor instituții europene care privește subiectul regiunilor trebuie să fie consultată în prealabil de către Comitetul Regiunilor. Aceste probleme pot fi educația, politicile de angajare, politicile sociale, politicile de mediu etc. COR-ul este format din reprezentanții regiunilor europene. Cum nu există o definiție a ceea ce este o regiune, fiecare stat decide cine va reprezenta regiunile sale în Comitetul European al Regiunilor. De exemplu în Franța – după câte știu eu – sunt reprezentanții departamentelor, regiunilor și județelor. Nu există o definiție clară a ce tip de regiune trebuie reprezentată în COR, deci statul va decide cine va reprezenta regiunile sale în COR. Totuși, consider că este foarte important că un astfel de organism există și că reprezintă interesele regiunilor.

Voi prezenta puțin politicile regionale ale UE și voi începe cu definiția așa numitelor NUTS – nomenclatorul unităților teritorial-statistice, care a fost creat de Oficiul European pentru Statistici - *Eurostat* cu scopul de a crea o structură de

distribuție teritorială unică și coerentă. Aceasta a fost utilizată în legislația comunitară, legat de fondurile structurale începând din 1988. Nomenclatoarele curente subdivizează cele 15 țări ale UE pe trei niveluri, pe trei tipuri de NUTS:

- 78 NUTS 1 unități teritoriale: landurile germane, regiunile din Belgia, state mici ca Danemarca, Suedia, Irlanda, Țara Galilor și Scoția și alte regiuni;

- 210 NUTS 2 sunt departamentele din Franța – departamentele de peste mări (Guadalupe, Martinica, etc.), provinciile belgiene și olandeze, landurile austriece (mai mici decât cele germane) și *Regierungsbezirke* în Germania (subdiviziuni administrative primare ale landurilor).

- 1093 NUTS 3 sunt unități teritoriale ale diviziunii administrative de bază așa numitele *Nomoi* în Grecia, *Maakunnat* în Finlanda, *Länd* în Suedia, *Kreise* în Germania.

Odată cu lărgirea vor deveni operaționale și NUTS 4 și NUTS 5. De exemplu, în cazul Poloniei, NUTS 4 vor fi așa numitele *Poviats* și *Knume* vor fi NUTS 5. Desigur una dintre problemele cheie ale UE vor fi fondurile europene, care sunt fonduri de coeziune, fonduri structurale și programe speciale. Ca exemplu de programe speciale sunt PHARE, ISPA sau SAPARD. În ceea ce privește programul PHARE, acesta a fost lansat în 1989 și era la început destinat numai Ungariei și Poloniei. După schimbările democratice din Centrul și Estul Europei, și alte țări au beneficiat de aceste programe așa încât toate țările candidate beneficiază de programele PHARE incluzând state ca Macedonia, Bosnia-Herțegovina, Albania. La început, în anii '90 au fost ajutoare umanitare ca medicamente, hrană, haine etc., acestea fiind apoi transformate în ajutor financiar pentru acele țări. Alte două proiecte ce au fost implementate sunt ISPA și SAPARD. ISPA este un program ce ajută dezvoltarea infrastructurii, în timp ce SAPARD este un sprijin pentru agricultură. Am găsit niște cifre în ceea ce privește România și de exemplu, de la PHARE aproximativ 85% s-au dus în proiecte naționale, iar în 2001 pentru România programul PHARE a alocat 229 milioane de euro plus 36 milioane de euro ca ajutoare financiare, deci totalul a fost de 265,5 milioane de euro. De la ISPA, bugetul anual este de 1 miliard de euro. Din acest buget 20-25% sunt cheltuiți în România. În 2000, aceste fonduri erau de 239,2 de milioane de euro, iar în 2001 de 245,6 de milioane de euro. În ceea ce privește SAPARD, anual între anii 2000 și 2006, România primește 150 milioane de euro.

Fondurile de coeziune care există numai în Europa sunt fonduri ale căror scopuri principale au fost să ajute așa-numitele țări mai puțin dezvoltate din Uniunea Europeană pentru a-și dezvolta infrastructura. Deci aceste fonduri de coeziune au fost cheltuite în țări ca Irlanda, Spania, Portugalia sau Grecia. Cele mai multe fonduri au fost cheltuite în Spania și acest lucru i-a ajutat foarte mult să-și schimbe infrastructura.

Fondurile structurale pot fi împărțite în așa-zisele obiective regionale 1, 2, 3. Voi încerca să vorbesc despre politicile regionale și așa-numitele obiective. Aceste obiective sunt legate de NUTS-uri. În concordanță cu aceste NUTS-uri, ele sunt numite obiectivul de implementare 1, 2 și 3.

Obiectivul 1 este promovarea unei dezvoltări armonioase, fondurile structurale sunt alocate în regiunile definite de NUTS 2 unde GDP este mai scăzut cu 75% decât media comunitară și în cea mai mare măsură în zonele următorilor indicatori economici : rată scăzută a investițiilor, rată a șomajului ridicată, infrastructură de bază săracă. Obiectivul 1 este finanțat în totalitate din fondurile structurale europene. Cele mai multe dintre obiectivele 1 sunt unități din Grecia, Spania, Italia, părți din Marea Britanie. Se pune întrebarea ce se va întâmpla cu aceste regiuni după largire? Pentru că sunt unele regiuni care se situează sub acel 75% în acest moment, deci țin de obiectivul 1. Oricum, odată cu largirea, media GDP-ului va scădea, deci aceste regiuni vor deveni automat mai bogate în termeni statistici chiar dacă în aceste regiuni GDP-ul nu va crește, deci ele nu vor mai fi obiectiv 1. Există o teamă în cadrul acestor regiuni că vor pierde una din principalele surse de asistență pe care ele le primesc. În aceste regiuni există o teamă de largire, de felul în care ea va afecta infrastructura din această regiune.

Obiectivul 2 este de revitalizare a zonelor care se confruntă cu dificultăți structurale, fie industriale, rurale sau urbane, dependente de pescuit etc. De exemplu, declinul activităților tradiționale în zone rurale, situații de criză în zone urbane, evoluția industrială etc. Una din directivele obiectivului 2 este ca populația din zonele obiectivului 2 să nu depășească 18% din rata populației Europei. Obiectivul 2 este finanțat de Fondul European de Dezvoltare Regională și de Fondul Social European. De exemplu, zonele industriale din Franța au primit fonduri pentru schimbarea infrastructurii sau a profilului industrial.

Obiectivul 3 este mai dificil de prezentat pentru că nu există o definiție clară. Cum se distinge atunci acest obiectiv 3? Scopul principal este suportul adaptării și modernizării politicilor sistemelor de training și de angajări. Atâta timp cât nu există condiții clare de a distinge obiectivul 3, acesta poate fi definit ca asistență orizontală care nu este realizată în cadrul obiectivelor 1 și 2. Obiectivul 3 este în totalitate finanțat din Fondul Social European.

Acestea sunt principalele modalități prin care UE ajută regiunile care deja există. Voi concludiona, în câteva puncte, modul în care UE lucrează:

Regionalizarea din perspectiva UE și regionalismul UE nu corespunde în mod necesar cu înțelesul tradițional al acestui concept. De exemplu, partidul meu din Silezia Superioară a cerut ca regiunea să reflecte identitatea istorică și culturală, dar în acest moment singura entitate recunoscută de UE este creată artificial. Chiar dacă aici în Transilvania aveți o identitate transilvană, nu este sigur că Transilvania va fi o regiune din punctul de vedere al UE.

• Chiar dacă nu există o definiție oficială a regiunii în conformitate cu politicile UE, există o directivă generală a UE pentru ca statele membre să lanseze regionalizarea și descentralizarea. Oricum, este o cerință căreia majoritatea statelor i-au dat curs lansând reforme regionale. Totuși există state membre ale Uniunii

Europene care nu au realizat acest lucru, ca de exemplu Grecia, care este un stat foarte centralizat, există așa-zisele regiuni, dar nu există conduceri alese în Grecia. Această problemă mai poate fi privită și prin prisma modelului francez de diviziuni administrative sau a celui din Portugalia, țară care nu este împărțită în regiuni și unde nu există alegeri regionale. Un alt exemplu este Irlanda. Reforma administrării franceze a fost lansată acum 3-4 ani, așa încât parlamentele regionale sunt instituții foarte noi, Franța a fost practic forțată să lanseze această reformă, iar Grecia și Portugalia încă urmează patternurile anterioare ale Franței. Suedia nu poate nici ea fi considerată ca un stat care a lansat regionalizarea. Noi, cei din țările candidate, știm că trebuie să facem această reformă, dar există țări în UE care încă nu au realizat acest lucru. Este foarte greu să ceri unor țări ca Lituania sau Estonia să lanseze o asemenea reformă sau chiar Spaniei. După câte știu, în Lituania se vor crea 4 regiuni în viitorul apropiat, dar nu vom ști cum vor arăta, ce competențe vor avea etc.

- Chiar dacă există cerința UE de a crea politici regionale în cadrul statelor membre, decizia finală asupra cum vor arăta regiunile aparține statului. Chiar în cazul în care UE ar spune: România trebuie să facă o largă reformă, este la latitudinea Guvernului României să decidă ce fel de regiuni vor fi create.

- Cu cât regionalizarea are mai mult succes într-un anume stat – cu cât sunt mai puternice regiunile – cu atât este mai ușor accesul la asistența europeană, de exemplu, așa-numitul Fond Regional. În statele centralizate, ca de exemplu Franța, aceste fonduri sunt controlate de guvernul central, în timp ce în Germania aceste fonduri se duc direct în landuri. Acolo unde există autonomie, această autonomie decide cum să se aloce aceste fonduri. În statele mai centralizate, cu cât guvernul central este mai puternic, cu atât este mai puternic controlul central asupra banilor.

- Ultima concluzie, care poate nu este chiar atât de serioasă, dar este una promițătoare pentru noi, țările candidate, este că cu cât o zonă este mai săracă, cu atât ajutorul UE este mai mare. Așa încât putem să gândim pozitiv.

Gorka Knorr Borrás: În Parlamentul European noi ne luptăm din greu pentru ca oamenii noștri și regiunile noastre să fie recunoscute în cadrul noilor tratate europene. În acest sens aș dori să vă vorbesc despre Constituția Europei, care este foarte importantă pentru noi, ca și noile tratate din acest moment. Pentru aceasta, avem nevoie de un instrument în Europa, de un instrument în Uniunea Europeană, iar acest instrument va fi *Alianța Liberă Europeană* ca parte a Uniunii Europene. Sunt foarte fericit că mă aflu aici, în Transilvania, și sper că regiunea dumneavoastră va fi recunoscută în România și că veți putea beneficia de regionalizare, așa cum noi am realizat regionalizarea în Țara Bascilor. Voi încerca să vă prezint rezultatele celor 20 de ani de autoguvernare în Țara Bascilor pentru că sunt convins că fiecare este nerăbdător să învețe de la celălalt și să învețe din diferitele experiențe de pe tot cuprinsul Europei.

Ca să vorbim despre regionalizare sau politici de regionalizare, ele deschid o mare posibilitate spre reflecție și discuții. În acest scop este necesar să fixăm niște limite și să ne concentrăm pe această tematică bazată pe interesul seminarului, să o adaptăm realităților transilvane, luând în considerare scopul vostru de a lupta pentru un sistem descentralizat, pentru a răspunde mai bine nevoilor cetățenilor și de a permite dezvoltarea comunităților interne.

În ceea ce privește structura politică interioară, există multe modele în lume. Există state care nu au probleme, care privesc ca de la sine înțelese diferențele comunități componente. Există altele care nu permit o organizare regională în ciuda faptului că cuprind comunități diferite, cu limbi și scopuri politice și culturale diferite. Dacă privim în interiorul unei țări, există anumite comunități regionale sau naționale, ca de exemplu, așa numitele *națiuni fără țară*, cum ar fi naționaliștii basci, catalani, scoțieni și flamanzi, având diferite aspirații. Există unele care își doresc independența sau altele care pur și simplu își doresc un anumit grad de descentralizare administrativă sau politică.

Structura politică a proiectului european a dat naștere multor controverse legate de diferite regiuni, atâta timp cât există unii care consideră că regiunilor trebuie să le fie date mai multă atenție și importanță, având în vedere că proximitatea administrativă și politică față de cetățean mărește eficacitatea puterii publice și totodată eficacitatea politicilor europene. Acest fapt se bazează pe certitudinea că există diferite regiuni reale în unele țări și că ele doresc și caută să obțină o recunoaștere mai mare a existenței lor; acestea sunt regiuni care-și apără interesele proprii, nelăsându-le în mâinile birocrăției fie ea la nivel național sau european. Trebuie spus că acest fapt nu contrazice dorința de a crea o Europă unită și nici ajutorul dat la crearea acestora.

Adevărul este că există o distanță mare între textele politice europene și realitate. Este frumos că se respectă diversitatea lingvistică și culturală a diferitelor comunități europene. Chiar dacă *Preambulul Cartei Drepturilor Fundamentale* spune că „*Uniunea contribuie la prezervarea și dezvoltarea valorilor comune, respectarea diversităților tradiționale și culturale ale națiunilor europene*”, știm că nu este adevărat în toate cazurile. De exemplu, există câteva state membre în care oamenii nici măcar nu au voie să studieze în limba lor maternă. S-a estimat că numărul europenilor care vorbesc altă limbă decât cea oficială în țara lor este de peste 40 de milioane. În plan politic situația este încă și mai complicată, coexistând state federale ca Germania, Austria sau Belgia și state cu un grad de descentralizare ca Spania sau, mai recent, Marea Britanie, după așa numita devoluție a puterilor spre Țara Galilor și Scoția. Există alte state în care nu există probleme regionale sau state care nu permit nici un fel de descentralizare în termeni politici, cum este Franța, cele mai multe state iacobine, unde reformele sunt foarte palide.

Uniunea Europeană, nici înainte cu 12 sau 15 state și cu atât mai puțin cu 25 de membri sau 27 în viitor, nu va pleda pentru o structură care plănuiește imediat

regiuni și comunități interioare. Nu pentru că nu ar avea în vedere o funcționare mai bună și o aplicare mai directă a politicilor europene, ci datorită distanței incredibile dintre statele membre și pentru că unele state membre, în special cele fără descentralizare sau cu un grad scăzut de descentralizare, se tem de efectele contagioase ale acestora.

Din această perspectivă, lupta pentru a face ca statele europene să răspundă realităților interne și pentru exprimarea politică a acestora – oricare ar fi aspirațiile lor – are loc în interiorul fiecărui stat. Este în interiorul statului nostru, în acest caz România, locul în care lupta politică trebuie dusă. Și nu trebuie să uităm relațiile și coordonarea necesară cu alte realități și forțe politice care își apără în Europa propriile aspirații.

Lupta, mai ales în acele state care datorită motivelor istorice au o tendință de a nega aspirațiile regionale, trebuie să aibă, în opinia noastră, două puncte puternice:

1. Legitimitatea revendicărilor naționale și regionale ca și mod de exprimare a dorinței democratice a unei comunități determinate, în acest caz Transilvania.

2. Amiabilitatea unui asemenea mod de abordare, dincolo de această revendicare, care poate părea ușor romantică, implică de asemenea și asigurarea unei bunăstări mai accentuate pentru cetățenii săi.

Legitimitatea revendicărilor regionale sau naționale nu poate fi negată, chiar dacă statele sunt folosite, în mod primejdios, în întreaga lume, pentru a semna tratate și a subscrie la convenții internaționale, pe care nu le vor respecta niciodată într-un mod mai mult sau mai puțin sistematic. Acesta este și cazul *Declarației Universale a Drepturilor Omului* (1948) sau al *Pactului privind drepturile civile și politice* (1966) sau al *Protocolului privind drepturile economice și sociale*, semnat în același an, sau al *Cartei Europene a Drepturilor Fundamentale* adoptată la Nisa în decembrie 2000. Această *Cartă*, în articolul 51, vorbind despre cadrul de aplicare, se referă la „toate instituțiile Uniunii”, ceea ce se poate interpreta ca aplicându-se nu doar statelor membre.

Noi nu avem nici un dubiu că persoanele sunt îndreptățite să fie titulari de drepturi și, desigur și mai precis, au dreptul la autodeterminare și – de ce nu? – dreptul de a decide fără nici o interferență a vreunei autorități superioare, tipul de asociere și statut pe care-l doresc în ceea ce privește alte structuri politice sau administrative.

Instituțiile precum și structurile politice și constituționale au fost create pentru a servi pe toți cetățenii. Pe de altă parte, descentralizarea este bună nu numai pentru că poate acoperi aspirațiile unor regiuni abstracte sau concrete sau recunoașterea națională, ci și pentru că poate aduce și îmbunătăți bunăstarea socială a cetățenilor săi.

Pentru noi, naționaliștii basci, este foarte clar: revendicările noastre naționale nu pot fi separate de dorința de a realiza o națiune, ceea ce va fi mult mai corect,

mai solidar, mai coeziv, în care bărbații și femeile care o formează, incluzînd aici pe cei care s-au născut aici și pe cei care decid să ni se alăture, vor avea garantată oportunitatea șanselor.

Scopul discursului meu nu este de a prezenta dificultățile pe care noi le-am avut în trecut și pe care le avem și astăzi cu guvernul central al Spaniei pentru a obține autonomia. Nu este nici de a prezenta necazurile serioase cărora le facem față cînd încercăm să primim mai multe competențe sau cel puțin să completăm transferul unora care ne-au fost promise acum 24 de ani și în favoarea cărora s-a votat un *Statut al Autonomiei* în 25 Octombrie 1979. Consider că va fi mult mai folositor dacă îmi voi concentra discursul pe descrierea pe scurt a rezultatelor excelente care pot fi obținute prin autonomia politică.

Iată cîteva cifre. Cînd ne-am cîștigat accesul la autoguvernare în 1979, economia noastră era în scădere. Limba noastră este *euskera*, care este considerată – ca și finlandeza și maghiara – una dintre cele trei limbi preindoeuropene de pe continentul nostru. *Euskera*, ca și cultura noastră, era la vremea respectivă într-o stare jalnică. Industria noastră, care avea centrul în Bizkaia, cel mai populat județ, datorită fierului și oțelului precum și a industriei navale, trebuia urgent restructurată. Nu aveam universitate. În sistemul nostru educațional erau puțini profesori care se puteau exprima în ambele limbi cerute în Țara Bascilor. Ca să nu mai menționăm de cît de rău ne-a afectat diferența uriașă dintre fondurile pe care Guvernul Spaniol le colecta de aici și investițiile în teritoriul nostru.

O problemă centrală aici este faptul că Țara Bascilor și-a pierdut autonomia politică după războiul care a avut loc în secolul XIX. Această autonomie s-a bazat pe un pact oficial al autoguvernării cu coroana Spaniei. Mulțumită acestui pact, Țara Bascilor a reușit să-și mențină independența sistemului fiscal, care este cunoscut ca *Acordul Economic*. După războiul civil spaniol, independența financiară s-a pierdut din moment ce județe ca Bizkaia și Gipuzkoa au fost considerate trădătoare de către regimul lui Franco, dictatorul spaniol la acel timp, atîta timp cît ele nu i-au susținut ascensiunea. Județul Araba a avut puțin noroc, datorită faptului că multe baze militare au fost instalate pe teritoriul său, și ca o consecință, *Acordul Economic* nu a fost abolit în acest județ. Oricum, Bizkaia și Gipuzkoa, care cuprindeau cea mai mare parte a populației și a potențialului economic, au fost private de acest instrument.

Cu recuperarea autoguvernării în 1979, *Acordul economic* a fost reinstituit și a funcționat după următorul sistem: noi am colectat taxele și ne-am administrat problemele financiare singuri, și am plătit guvernului central pentru competențele pe care ei le controlează în concordanță cu un procentaj care a fost stabilit între Spania și Guvernul Basc. Această sumă a fost revizuită în fiecare an de o comisie formată din experți de ambele părți. Acest procentaj este astăzi de 6,24%. De exemplu, pentru fiecare 100 de euro pe care Guvernul Spaniei îl cheltuiește pe

politică externă, 6,24 va fi plătit de noi. Oricum, aceasta înseamnă că ori de câte ori a existat un transfer de competențe către Țara Bascilor de la guvernul central, a fost făcut înainte un studiu care să se asigure de buna funcționare a acestora. Au existat câteva cazuri în care alte comunități autonome, în care transferul competențelor a avut loc, dar comunitatea nu a fost capabilă să facă față unei asemenea responsabilități.

Acest fapt este remarcabil. Fără libertatea politică de a ne dezvolta propriile noastre planuri de acțiune, nu vom avea parte decât de un nonsens atâta timp cât vom fi în mâinile indiferent cărui partid politic la putere în acel timp. Fără nici o independență economică sau cel puțin fără mecanisme financiare care dovedesc munca, libertatea, și autonomia poate deveni o sursă de probleme și nu un izvor de soluții.

Nu vreau să vă dau date, dar procente vorbesc de la sine: din 1991 în 2000, PIB-ul nostru a crescut cu o medie de 3,5% în timp ce media din Spania a fost de 2,6% și cea a UE de 1,8%. PIB-ul pe cap de locuitor a fost în 1998 de 17,588 USD în timp ce cel spaniol în jur de 14,400.

În zilele noastre, în sistemul nostru educațional 75% dintre profesori sunt bilingvi, comparativ cu 5% cîți erau acum 20 de ani. În mod clar acest lucru s-a obținut mulțumită eforturilor sistemului educațional însuși, profesorilor și Guvernului Basc, care a investit din greu în formare și training. Aceste programe de training au implicat faptul că profesorii au lipsit lungi perioade de la clase și au trebuit angajați suplinitori.

În ciuda faptului că statul spaniol continuă să nege transferul de competențe în ceea ce privește cercetarea și tehnologia, cheltuielile noastre în acest domeniu au fost în 1988 în jur de 1,2% din PIB comparativ cu 0,9% în Spania și 1,8% în UE. Statul spaniol a reținut aproximativ 60 milioane de euro care ar trebui dați spre administrare guvernului basc. Scuza prin care aceste fonduri sunt reținute la bugetul central este o politică ipotetică de cercetare de care Țara Bascilor însă nu beneficiază. În orașul și județul în care eu trăiesc, localizat în sudul Țării Bascilor, numai 5% dintre locuitori au declarat la recensămîntul de acum 20 de ani că au ceva cunoștințe de limbă bască. În zilele noastre, procentajul acestora a crescut la 20%. 90% dintre copii studiază în module educaționale bilingve.

Cheltuielile publice în ceea ce privește protecția socială pe cap de locuitor, în concordanță cu datele obținute în 1997, departe de a fi la același nivel cu media UE, a fost undeva în jurul a 3.187 euro în Țara Bascilor în timp ce în Spania a fost de 2.624 euro. Procentual vorbind, în comparație cu media europeană, Țara Bascilor deține doar 59% în timp ce Spania numai 49%.

Guvernul nostru garantează prin lege, tuturor cetățenilor fără venituri și care sunt rezidenți pe acest teritoriu de cel puțin un an, ceea ce noi numim ajutor de bază care este de 476 euro. Această sumă poate crește la 691 euro în funcție de numărul membrilor familiei.

Mulțumită politicii noastre și autonomiei financiare, și chiar dacă guvernul central continuă să nege transferul competențelor juridice, noi suntem capabili să continuăm un program ambițios care dorește să reînnoiască infrastructura. Pentru construirea unei noi Curți de Justiție au fost alocați 180 de milioane euro și 45 de milioane de euro au fost alocați pentru informatizarea sistemului juridic la toate nivelele. Au fost implementate servicii pentru victime, imigranți și deținuți.

Construcția de case este o problemă foarte sensibilă pentru cetățenii noștri și, din păcate, există un deficit structural pe care încercăm să-l corectăm. Rata de investiții la 1.000 de locuitori a crescut din 1996 la 1999 cu o medie de 176.000 euro, în timp ce în Spania nu a atins media de 68.000 euro. Politica de construcții de locuințe dusă de guvernul basc ne-a permis să obținem o rată de maximum 35% din piața de locuințe și sperăm să ajungem la o rată de 50% până în 2005. Aceasta va dezvolta o politică socială ce ne va așeza cu 30 de puncte deasupra celei a guvernului spaniol. Pentru a sfârși această serie de date și pentru a sublinia diferența incredibilă între situația zilelor noastre și cea pe care am trăit-o după criza industrială din anii '70 și o mare parte a anilor '80, doresc să remarc că în zilele noastre, țara se bucură de o economie solidă bazată pe un sector industrial compus din companii mari, mici sau mijlocii care au reușit să creeze sinergii puternice și să ofere o valoare adăugată substanțială și să se deschidă sectorului serviciilor. Cred că nu greșesc dacă afirm că 80% din industria de mașini și utilaje a Spaniei este localizată în Țara Bascilor ca și 65% dintre tipografii, 50% din industria grea, 40% din producția de oțel, 40% din producția de produse electrocasnice, 25% din industria aeronautică și 12% din cea electronică de computere sau comunicații.

Mai mult, economia noastră a făcut un pas înainte și privește spre viitor. Administrația noastră încurajează îmbunătățirea continuă și inovația tehnologică. Comunitatea noastră adună 17% din toate certificatele de calitate ale statului spaniol, chiar dacă reprezentăm doar 5% din populație. Suntem prima comunitate în termeni relativi și a treia în termeni absoluți în ceea ce privește acest tip de certificate.

Pentru a concluziona, vreau doar să arăt că atunci când Spania a devenit membru al UE în 1986 – Țara Bascilor avea un venit de 76% față de media europeană, în timp ce astăzi, după 17 ani, are un venit de 104%. Mesajul pe care am încercat să vi-l transmit este clar: descentralizare, apropierea procesului de luare a deciziei de cetățeni, libertate politică și independență financiară. Și toate acestea prin guverne regionale serioase, care doresc să realizeze un stat al bunăstării pentru cetățenii lor. Poporul basc a dovedit prin fapte și cifre că un nivel de dezvoltare a fost atins și că dorim o dezvoltare în acest sens. Acest lucru ar fi mai ușor de realizat dacă guvernul spaniol ar transfera toate competențele votate prin Referendumul din 1979. Aceste competențe, cum ar fi cea a asigurărilor sociale și forței de muncă, păstrate ilegal de guvernul central, au o maximă importanță în

realizarea planului nostru economic. Dacă aceste competențe s-ar afla în mîna noastră, am putea fi mai activi și mai eficienți în crearea de noi locuri de muncă și, în final, în crearea bunăstării regiunii noastre. Sper că în viitor prietenii noștri transilvăneni se vor bucura de o autonomie similară cu a noastră, în care diversitatea culturală și lingvistică este respectată.

Gábor Kolumbán: O să încerc să rezum cei cincisprezece ani de activitate în domeniu, începînd cu experiența mea de vicepreședinte al UDMR, apoi experiența de opt ani în administrația locală (vicepreședinte și președinte al Consiliului Județean). De asemenea, mi-am petrecut patru ani ca delegat al României la Congresul Puterilor Locale și Regionale al Consiliului European. În cele două luni în care am fost apropiat Guvernului României (acesta a fost momentul în care legea română de dezvoltare regională a fost elaborată și am lucrat împreună cu domnul Onisei – era la acel moment secretar de stat pentru această problemă – și în acei ani), am fost pus în fața mai multor dificultăți: promovarea ideilor de regionalizare și regionalism, introducerea diversității culturale și promovarea problematicei minorităților naționale și expectațiilor de autonomie culturală în cadrul problematicei regionalizării în România. Am formulat cîteva concluzii, din punctul meu de vedere, pe care aș dori să vi le împărtășesc. Domnul Gherman a început în această dimineață, spunînd că suntem într-o luptă a mentalităților și voi încerca să răspund la cîteva întrebări legate de existența acestei bătălii și de modalitatea în care se poate încheia această bătălie pentru a porni o dezvoltare pașnică, mai creativă, mai cooperantă în această problemă, nu numai în România – această luptă se dă și în Ungaria și în aproape toate țările est-europene și, noi cunoaștem mai puțin aceste lucruri, dar și în țările vestice au fost lupte asemănătoare în anii '70 - '80 – și aș dori să încep cu precizarea că atunci cînd noi vorbim despre integrare și regionalizare, ne aflăm în lumea artefactelor. Toate aceste noțiuni reprezintă creații ale oamenilor și, de obicei, noi creăm lucrurile la care ne gîndim, așa încît aș dori să analizez cîteva dintre conceptele care se situează în spatele acestor artefacte, acestor construcții. Primul concept este *lărgirea UE versus integrarea UE*. Pentru că dacă ați observat, în discursurile politicianilor și a birocraților din UE ei vorbesc despre lărgirea UE. Deci, dacă aș traduce această declarație ar însemna că „*ne dorim o UE mai mare decît este acum*“, deci este o lărgire, este o expansiune a conceptului de UE, a structurii UE cu cel puțin, sau cel mult cîteva schimbări, numai cele absolut necesare pentru lărgirea UE ca entitate funcțională. Partenerii din UE utilizează noțiunea de „*noi ne vom integra în UE*“, ceea ce înseamnă că ei doresc să schimbe puțin această UE și să devină parte a acestor schimbări. Mai există și această expresie – *noi nu vom merge în Europa pentru că noi sîntem în Europa* – aceasta este o abordare tradiționalistă și istorică. Oricum, acest tip de concept arată că constructorii principali ai UE și luptătorii pentru integrare europeană în Europa

de Est vorbesc despre lucruri diferite. Voi încheia această parte a expunerii mele afirmînd că nici una dintre aceste părți nu are dreptate, nici cei care vorbesc de lărgirea Europei – pentru că lărgirea va aduce și modificări calitative –, și nici cei care adoptă retorica integrării pentru că aspirațiile și dorințele lor nu se vor reflecta 100% în noua UE. Noi vom crea o entitate ce se va numi UE, dar care va fi radical diferită de ce este acum UE, și radical diferită de expectațiile țărilor est-europene. Aceasta este o problemă fundamentală de strategie pentru că, dacă planifici și începi să acționezi bazat pe viziuni diferite, este foarte dificil să ai o cooperare pe aceeași strategie. Este aproape sigur că avem două strategii. Și este foarte dificil să le legi și să le aduci la același numitor și să nu ai o risipă de resurse utilizate pentru aceste strategii.

A doua problemă este legată de *regionalizare și regionalism*. Este clar, și a fost prezentat de la început, că regionalizarea este un proces birocratic de construcție instituțională condus de voința politică, și este clar că pentru că este un proces birocratic, este vorba de o vînătoare de bani, și este vorba despre distribuția fondurilor, și este vorba despre măsurarea și dezbaterea GDP. Doresc să fac doar un mic comentariu: problema de a exista Budapesta, de exemplu, ca regiune sau nu, este decisă pînă la urmă de fonduri – dezbaterea încă continuă – pentru că dacă Budapesta este o regiune, atunci GDP-ul va fi mai mare decît este în mod obiectiv pentru o regiune, și este mai bine să ai o regiune mai mare căci atunci GDP-ul va fi mai redus. Nu are nimic în comun cu regionalismul și cu existența unor entități regionale, așa cum au fost aici definite și menționate. Problema lăsării deoparte a abordării regionaliste în procesul de regionalizare este una foarte serioasă și va avea efecte perverse foarte mari, pentru că – ați menționat ideea unei autonomii politice și a libertății economice – identitatea regională este, de asemenea, un element al creșterii bunăstării. Fără identitate regională nu poți să completezi expectațiile de a avea o bună guvernare în sensul coeziunii sociale, respectul în fața comunității care este dincolo de regiune. Eu realizez că există o serie de probleme legate de regionalizare și integrare și aceste două procese se influențează într-un fel unul pe altul pentru că, dacă utilizăm resursele de integrare – ca de exemplu fondurile – pentru realizarea expectațiilor de regionalizare, se schimbă strategiile și chiar instituțiile de decizie. Una dintre falsele argumentări din spatele politicilor regionaliste este că politicile de dezvoltare regionale vor diminua sau chiar abolii diferențele socio-economice dintre regiuni. Orice cercetare experimentală a politicilor UE de dezvoltare europeană arată că discrepanțele socio-economice cresc, nu scad. Acestea sunt fapte și cifre. De fapt, argumentația de bază pentru regionalizare este o falsă argumentare politică. Aș dori să reflectăm asupra faptului că această argumentare este atît de puternică încît nimeni nu lansează întrebări — pentru că adevăratul scop este găsirea de fonduri pentru dezvoltare. Așa că regionalizarea nu se referă

la diminuarea diferențelor socio-economice – așa cum sunt prezentate în legea românească, de asemenea – ci la obținerea de fonduri pentru strategiile de dezvoltare regională, pentru realizarea aspirațiilor regionale proprii, finanțarea propriilor aspirații economice regionale. Aș dori să ridic întrebarea – dacă este așa, și ca cercetător în științe regionale accept faptele și cifrele, că în literatura de specialitate nimeni nu neagă că politicile de dezvoltare regională nu diminuează diferențele – de ce nu vorbim despre dezvoltare? De ce nu vorbim despre dorințele și interesele reale din spatele energiilor regionaliste? Eu cred, și nu sunt convins că este răspunsul exact, dar eu cred că teama de regionalism este răspunsul acestei întrebări, pentru că nu poți răspunde acestei întrebări – ce fel de dezvoltare vrei într-o regiune? – dacă negi regionalismul. Dacă accepți regionalismul, atunci va trebui să faci designul regiunilor în concordanță cu regionalismul și apoi va trebui să întrebi comunitățile dintr-o regiune ce tip de dezvoltare preferă. Și asta ar însemna respect pentru principiul subsidiarității, și asta ar crea o dezbatere complet diferită a destinatarilor fondurilor și a celor care vor contribui. Aceasta este concluzia mea, dacă vom încerca și vom reuși să schimbăm dezbateră despre regionalizare și să o subordonăm dezbaterii despre dezvoltare, aceasta ar putea crea cooperare și sinergie între oamenii care dau resursele – luptătorii – și oamenii care le primesc, pentru că dezvoltarea poate genera parteneriate între donor și acceptor. Distribuția fondurilor este o luptă politică care se poate distorsiona tot timpul din cauza agendei ascunse sau problemelor conceptuale atunci când ne gândim la viitorul UE — nu spunem ceea ce gândim dar încercăm să luăm din acest proces cât mai mult cu puțință în concordanță cu agenda ascunsă. Și nu este corect. Aceasta este observația mea, dezbateră actuală dintre țările est-europene și vest-europene, experți, politicieni nu este corectă. Cineva trișează sau amîndouă părțile trișează. Dacă nu vom sfîrși aceste discuții incorecte, vom produce o risipă de resurse și nu vom genera dezvoltarea de care este nevoie în întreaga Europă, în toată regiunea. Pentru că dezvoltarea vine dinspre oameni. Dacă oamenii nu primesc ceea ce ei își doresc, nu vor fi motivați să genereze bunăstare, vor fi doar consumatori de fonduri și vor vîna bani.

Gusztáv Molnár: Aș dori să adaug cîteva cuvinte despre specificitățile identității regionale transilvănene. Aici noi avem cel puțin două comunități cu rădăcini istorice foarte profunde și cu identitate națională, mă refer la români și maghiari. Desigur există și alte comunități: germanii, slovacii etc. Dar cei doi jucători principali sunt românii și maghiarii. Cred – și Grupul Provincia a pus în centrul dezbaterii această întrebare – că în Transilvania există șanse de a crea o identitate foarte specifică trans-etnică, comună tuturor comunităților care locuiesc aici. Este un exemplu foarte interesant la nivel european pentru că cele mai multe provincii sau regiuni, acele regiuni cunoscute ca regiuni constituționale în Europa de Vest se bazează pe o singură comunitate: scoțienii, catalanii, bascii. Aceasta ar

putea fi o contribuție foarte specifică a Transilvaniei la dezbateră mai generală la nivelul european:

Gorka Knorr Borrás: Aș dori să fac un foarte scurt comentariu. Ați menționat identitatea trans-etnică. Aș exemplifica cu Tirolul de Sud din Italia. Și cred că ar fi un fel de mini-Europă în Transilvania. Problema este că statul nostru Spania – pentru că noi avem o autonomie, ceea ce este foarte important în comparație cu ce aveți voi aici – vorbește cu ușurință de a împărți suveranitatea cu Danemarca, de exemplu, dar nu cu catalanii sau bascii. Îi va fi foarte greu statului să-și împartă suveranitatea cu voi. Va trebui să schimbăm acest lucru.

Gábor Kolumbán: În legătură cu această problemă a definiției, trebuie să o luăm în considerare pentru că este dificil să vorbești despre ceva pentru care nu ai o definiție sigură. În conformitate cu științele regionale, definiția regiunii se bazează atât pe auto-organizarea regiunii cât și pe integrarea în interiorul granițelor. Așa că vorbim despre identitate regională, vorbim despre auto-organizarea structurilor instituționale și vorbim despre regionalizare în termeni de regionalizare politică. Pentru a clarifica discuția, utilizăm termenii de regiuni culturale, economice, politice, administrative unde prioritățile acestor trei niveluri sunt diferite. În regiunile culturale identitățile sunt foarte puternice, în regiunile administrative avem instituții regionale care sunt guvernate de principii externe regiunii, servesc la dezvoltarea regiunii. Consider că dezbateră este într-un fel artificială în această privință pentru că în fiecare tratat și chiar în Carta Autonomiei Regionale există o definiție a ce este regiunea.

Jerzy Gorzelik: Doamnelor și domnilor, aș dori să vă mulțumesc pentru invitație și pentru posibilitatea de a vă prezenta câteva teme privind regionalizarea în Polonia, reforma administrativă care a avut loc în 1999 și opinia organizației mele asupra acestui proces și asupra formei în care acest proces s-a derulat în Polonia. Înainte de a vorbi despre procesul de regionalizare în Polonia, vă voi prezenta pe scurt regiunea mea. Mai întâi voi răspunde la întrebarea de bază, ce sunt cu adevărat aceste regiuni? Această regiune — Silezia — este localizată în Europa, între Polonia și Germania. Cea mai mare parte din Silezia este acum parte a Republicii Polonia, iar partea sudică a Sileziei Superioare aparține Republicii Cehe. Deci regiunea este divizată de granița politică a acestor state care se vor alătura UE în anul următor. Acest loc al regiunii mele în Europa a constituit mulți ani un punct problemă și a cauzat multe tensiuni politice care se vor reflecta în prezentarea pe scurt a istoriei sileziene. În Evul Mediu, secolele VIII-IX, Silezia făcea parte din Moravia Mare, așa cum este general recunoscut de către istorici, iar mai apoi din Boemia. În 919 regiunea a fost anexată de polonezi, dar în secolul al XII-lea i s-a conferit un anume fel de independență ca urmare a despărțirii puterii centrale. În secolul XIV, prinții silezieni acceptă suveranitatea împăratului Boemiei și împreună cu alte țări boemiene intră în Imperiul Habsburgic în 1526.

Vedeți deci cât de multe țări sunt deja reprezentate la seminar: Moravia, Slovacia, Ungaria Superioară ca părți ale monarhiei habsburgice — și Transilvania, iar mai târziu și Polonia. În secolul XVIII, Silezia a devenit prusacă în urma războiului silezian între Prusia și habsburgi, numai o miime din Silezia Superioară a rămas sub reguli austriece. Următoarea partiție a Sileziei s-a petrecut după Marele Război: Silezia austriacă a fost împărțită între Cehoslovacia și Polonia, iar Silezia prusacă devine Silezia germană ca urmare a referendumului din 1871 și este divizată între Polonia și Germania. Înainte de cel de al II-lea război mondial, ca un rezultat al Pactului Munik, Silezia Cehă, sau Cehoslovacă va fi împărțită între Polonia și Germania. Așa cum vedeți, istoria silezienilor este una a partițiilor și a schimbărilor de afiliere la diferite state sau țări. La aceasta ar trebui să adaug deportările din Silezia Inferioară, care au schimbat viața oamenilor de aici, dar au fost și multe deportări din Silezia Superioară. Voi vorbi despre Silezia Superioară pentru că mișcarea din care fac parte activează numai în această parte a țării. Este singura parte din țară în care putem vorbi despre sentimente regionale, despre identități regionale. Sunt sigur că sentimentele regionale se vor dezvolta, se vor trezi și în sînul noștrilor locuitori din Silezia Inferioară, dar mai trebuie să treacă timp. Mișcarea noastră este reprezentată și în Silezia Inferioară, dar nu se compară cu potențialul nostru din Silezia Superioară. Această mișcare a fost creată în 1990, așa că noi am crescut în realitatea determinată de reforma administrativă din 1975, din care au rezultat cele 45 voievodate sau provincii, entități mici fără legătură cu identitatea regională și istorică. Ca un rezultat al acestei reforme, Silezia Superioară a fost împărțită în 4 districte și nici una dintre aceste provincii nu a fost pur sileziană. Teritorii sileziene au fost conectate la teritorii nesileziene și s-au format aceste patru districte. Încă de la începuturile sale, Mișcarea pentru Autonomie Sileziană a cerut unificarea teritoriilor sileziene într-o singură unitate administrativ-teritorială, într-un singur voievodat, și ne-am pus mari speranțe în reforma administrativă din 1999. Rezultatele acestei reforme ne-au dezamăgit pentru că Silezia Superioară a fost împărțită în trei unități, în trei voievodate, din care unul este numit Silezian. Voi vorbi acum despre aceste două entități administrative: după cum se poate vedea și pe hartă, există și un voievodat care se numește Silezia Inferioară. Acest voievodat nu respectă decupajul istoric al Sileziei Inferioare. Problemele Sileziei pornesc și de la utilizarea termenului de voievodat, care este înrădăcinat în tradiția poloneză. Voi vorbi puțin și despre județe și competențele lor mai târziu. Partea estică a provinciei, câteva județe nu sunt teritorii sileziene. Aproape o jumătate din Provincia Sileziană este teritoriu ne-silezian. Puteți vedea, Polonia, ca și alte state tradițional centraliste, a creat unități artificiale și le-a dat nume istorice ca Silezia, dar acestea nu răspund așteptărilor mișcărilor regionaliste. Ceea ce este foarte caracteristic acestei provincii este concentrarea industriei grele, industrie grea care a fost sursa prosperității noastre la începutul, sau în prima

jumătate a secolului XX, dar care acum, fiind foarte veche, a devenit o problemă economică foarte serioasă. Cele mai multe oțelării sau industrii legate de articolele de oțel sunt arondate acestui voievodat, este o zonă cu o densitate de populație foarte mare, cu orașe ca Katowice, care este capitala acestei provincii. A doua provincie care include zone ale Sileziei Superioare este Apola. Apola este capitala Sileziei Superioare, capitala istorică. Acest district este mult mai mic decât Silezia, este la fel de dens populat ca și partea estică a Sileziei Superioare, conține județe din Silezia Superioară și două județe din Silezia Inferioară. Deci această tradițională împărțire a Sileziei în două unități nu a fost respectată de această reformă. Această provincie este destul de slabă din punct de vedere economic. Noua împărțire teritorială a Poloniei din 1999 ne-a adus 16 provincii, așa numitele regiuni, 308 județe pe care noi le numim *poviatz* și aceste județe sunt unități noi create, 65 orașe și 2489 comune, *comunas*. Ele au fost realizate cu 9 ani în urmă. Care sunt sarcinile acestor unități locale pe trei nivele? Le putem împărți în două părți: responsabilități directe ale unităților și responsabilități trasate lor de statut din partea guvernului central. Este diviziunea de bază. Care sunt finanțările unităților locale? Aceasta este întrebarea crucială și există o dezbatere publică referitoare la finanțarea unităților locale în Polonia. Este, de fapt, o dezbatere despre venituri, fonduri subsidiare și finațări. Sunt trei tipuri de bază: primul și cel mai important în opinia mea, este venitul propriu format din taxele locale, taxe împărțite cu bugetul statului și unitățile teritoriale și venituri din proprietăți. Cel de al doilea tip sunt venituri din subsidiarități generale și reprezintă îndatoririle pe care unitățile le realizează la cererea centrului. Cel de al treilea tip sunt finațările. Care sunt sarcinile comunelor la cel mai de jos nivel al autoguvernării poloneze sau, mai degrabă, care sunt ariile de activitate? Prima este educația publică. Comunele conduc grădinițele, școlile primare și gimnaziile. Ele sunt responsabile de menținerea infrastructurilor și de angajații unităților școlare menționate. O altă sarcină se referă la asistența socială, care include și centre locale, o altă responsabilitate vizează sistemul de sănătate. Comunele sunt responsabile de sistemul primar de sănătate. Comunele mențin de asemenea, infrastructurile: drumurile, podurile le aparțin. Managementul teritoriului este de asemenea foarte important, comunele pregătesc planuri pentru amenajarea teritoriului, care determină modul de folosire al terenului. Comunele au în proprietate teren care este utilizat în diferite scopuri. Apoi mai sunt serviciile culturale: bibliotecile locale, muzeele mici. Sportul și turismul reprezintă o altă responsabilitate – în special promovarea acestei activități în rîndul elevilor, ordinea și siguranța publică. Aici, competențele comunei sunt foarte limitate, se include aici și protecția împotriva incendiilor și inundațiilor. Responsabilitățile ariilor de activitate ale județelor includ de asemenea sănătatea – județele răspund de managementul spitalelor, educația – incluzînd școlile primare speciale, internate și cele mai multe

gimnazii; asigurările sociale, ca de exemplu atribuirea de locuințe pentru săraci; cultura – în special protecția monumentelor de artă; transporturile din raza județului – construcția și întreținerea drumurilor județene. O altă responsabilitate importantă se referă la șomaj – există agențiile de ocupare a forței de muncă județene. Protecția împotriva inundațiilor, supervizarea arhitectonică, protecția ordinii și siguranței publice, precum și planificarea împotriva pericolelor sunt drepturi ale județelor. Responsabilitățile voievodatelor nu sunt atât de numeroase ca în cazul comunelor sau județelor: voievodatele conduc spitalele principale și cele specializate, învățământul superior – la nivel de licență, cultura – incluzând conducerea teatrelor de operă, filarmonicilor și bibliotecilor mari, modernizarea drumurilor, managementul apei precum și conducerea oficiilor de muncă de la nivel voievodal.

În același timp există niveluri de autoguvernare, dar și prelungiri ale autorității statului. Acestea cauzează multe tensiuni între cele două niveluri în provincii. Pe lângă administrarea autogovernată avem și așa-numita administrație unificată, care este supravegheată de voievod, care este numit de guvernul central. Această administrație unificată include pe comandantul poliției, care este numit de voievod, comandantul departamentului de pompieri al provinciei, superintendentul școlar, superindendentul arhitectural al provinciei, conservarea monumentelor din provincie, superintendentul farmaciilor din provincie, superintendentul de mediu al provinciei. Am redat doar lista funcționarilor principali numiți de voievod. După cum puteți vedea, voievodul supervizează aproape toată viața publică. Cu excepția administrației unificate sau reunite care este condusă de voievod, în fiecare provincie există și organisme ale administrației care nu se subordonează voievodului ci ministrului de specialitate. De fapt, putem vorbi de trei niveluri de conducere în provinciile poloneze.

Care sunt cererile noastre? Care sunt cererile Mișcării de Autonomie Sileziană? Vă puteți imagina că rezultatele reformei administrative din Polonia din 1999, nu au răspuns așteptărilor noastre. Noi am propus cu totul altceva, mult mai profund, o reformă mai radicală a administrației publice și a structurilor de stat. Cererile noastre sunt:

- transformarea Poloniei într-o federație de provincii autonome. Este un obiectiv strategic al mișcării noastre, pe care nu îl putem realiza singuri pentru că reprezentăm doar o singură provincie și identitatea regională nu este așa de puternică în alte regiuni cu tradiții politice diferite cum este în Silezia Superioară. Iar regiunile din centrul și estul Poloniei sînt mai obișnuite cu guvernarea centralistă și, ca urmare, mai ușor de acceptat de politicienii locali și de locuitorii acestor regiuni;

- crearea regiunilor autonome Silezia Superioară și Silezia Inferioară în cadrul granițelor istorice și fără includerea de teritoriu nesilezian.

- parlamentele locale trebuiesc alese în toate regiunile. Aceste parlamente trebuie să aibă putere legislativă. Noi am avut odinioară un asemenea parlament,

așa cum am avut și trezorerie sileziană. A fost poate cea mai bună autonomie, cea interbelică, în ciuda poziției foarte puternice a voievodului numit de puterea centrală.

- un președinte ales trebuie să fie capul regiunii. Noi vrem să înlocuim voievodul numit de primul ministru cu un președinte ales.

- regiunile trebuie să aibă în administrare nu mai puțin de 60% din impozite.

- regiunile nu trebuie să fie o copie la scară a guvernului central. Acest lucru este foarte important în Silezia Superioară, care este o regiune diversă.

Acesta este programul nostru în câteva cuvinte. După cum puteți vedea, așteptările noastre sunt departe de a fi realizate prin ultima reformă. Voi rezuma și realizările acestei reforme:

- crearea provinciilor cu adunări alese. Acest lucru nu au existat înainte de 1999, nu au existat organisme alese la acest nivel;

- recrearea unităților administrative – *poviatz* – pe care le numim județe.

Acestea sunt cele două puncte importante pe care le-a adus reforma de acum patru ani. Dar există un sentiment comun că, după această reformă, după îmbogățirea unor extinderi ale descentralizării, va avea loc recentralizarea. Un exemplu spectaculos de recentralizare al acestui guvern a fost mutarea fondurilor de sănătate de la nivel regional într-un singur fond la nivel național. Este un lucru foarte important pentru sistemul de sănătate regional. Regiunile, județele sunt manipulate de guvernul central. Unul dintre exemplele pe care pot să le menționez a avut loc în iunie. Autoritățile din Varșovia au permis comunelor să ridice cota taxelor locale. Aparent pare a fi profitabil pentru comune și autogovernare dar, în același timp, guvernul central a tăiat radical fondurile subsidiare. De fapt comunele au fost forțate să crească taxele crescând astfel nemulțumirea în rîndul locuitorilor. Cel care a profitat de pe urma acestei măsuri a fost guvernul central. Acest exemplu poate reflecta adevărata natură a reformei ce a avut loc în Polonia.

Zsolt Szilágyi: Aș dori să salut în primul rînd organizatorii și să le mulțumesc pentru invitație, iar, în al doilea rînd, aș dori să salut titlul seminarului. „Regionalizare” și „integrare” sunt două dimensiuni care nu au sens una fără cealaltă. În al treilea rînd, aș vrea să vă prezint foarte pe scurt punctul meu de vedere, fiind conștient că noi avem identitate multiplă în Europa. Noi avem identitate regională, etnică, religioasă etc. Acum trei zile am avut o întâlnire la Comisia de Politică Externă, cu domnul Geoană. Domnul Geoană a spus că România nu a închis capitolele cele mai sensibile de negociere cu UE: regionalizare – agricultură – buget. Și a menționat, ca exemplu, Polonia. Polonia ar putea fi un bun exemplu pentru România, și subscriu la aceasta, pentru că Polonia are suficientă mobilitate, sensibilitate, și respinge modul rigid de abordare al regionalizării. Polonia a arătat suficientă mobilitate în comparație cu România pentru a face pași importanți, pași în acest proiect. Aș dori să spun, și acesta este primul meu punct de vedere, că nivelul regional este cel mai sensibil indicator în

ceea ce privește nivelul de integrare a țării în structurile europene. Un alt indicator sensibil este modul de a trata minoritățile, orice fel de minorități. Comunitățile regionale, sunt într-un al treilea rînd comunități minoritare. Să ne întoarcem la multiplele identități: regionale, etnice și religioase. Acestea ar trebui incluse și problemele cauzate de acestea ar trebui rezolvate de procesul de integrare. Deci eu nu cred că Europa va fi un succes sau integrarea statelor est-europene va fi un succes fără rezolvarea acestor probleme. În acest mod noi practicăm diferite forme de autonomie. Recent, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a arătat într-un raport – scris de Andreas Gross – reprezentantul Elveției – experiențele pozitive recomandate pentru statele europene: diferite stadii de autonomie pentru a preveni conflicte. În acest fel, din acest punct de vedere Europa va fi o Europă a diferitelor niveluri de autonomie. Deci nivelul de integrare al unei țări este dat de modul în care respectiva țară aplică autonomia, de modul în care regiunile pot fi conectate altor regiuni europene fără aportul centrului. Nu cred că integrarea României, a Ungariei, a Poloniei poate să fie una de succes doar prin aportul guvernului central, fără regiuni, fără a utiliza rolul regiunilor. În această vară, am întîlnit un scoțian, membru al parlamentului, și i-am spus că sunt un maghiar din Transilvania și că România trebuie să se alăture UE. Și el a spus că „*dacă dorești ceva cu adevărat bun, încearcă să formulezi interesele transilvănenilor înainte ca România să fie acceptată în UE, încearcă să formulezi și să prezinți interesele maghiarilor care trăiesc în România, încearcă să prezinți aceste două interese în mod egal, cu aceeași intensitate, și fii convins că UE nu va rezolva problema ta dacă nu prezinți problema ta în timpul procesului și dacă nu încerci să prezinți problema ta la Bruxelles. Deci, în acest mod să articulezi interesele regiunii procesului de integrare. Încearcă să prezinți interesele Transilvaniei la Bruxelles. Nu contează care este percepția Bucureștiului, dacă Bucureștiul agreează acest lucru sau nu, pentru că noi suntem responsabili pentru asta, nu Bucureștiul.*” Deci aceste lucruri sunt importante de știut pentru că întreg procesul de negociere este făcut de guvernul central, iar interesele regiunilor – Transilvania, Moldova, Dobrogea etc. – nu sunt implicate în proces. Deci noi ar trebui să facem aceste lucruri, să reprezentăm aceste interese și să facem integrarea una de succes. În ultimul rînd, în acest proces trebuie să existe solidaritatea dintre forțele politice. Acești regionaliști trebuie să lucreze împreună. Nu contează dacă sunt din Italia, Scoția sau Transilvania. Noi trebuie să facem împreună aceste lucruri. În procesul de creare a noii Constituții Europene au fost ocolite două puncte majore: interesele regiunilor nu sunt suficient reprezentate și interesele minorităților nu sunt reprezentate. Sunt două greșeli, dar procesul nu s-a sfîrșit, așa că trebuie să încercăm să le rezolvăm, să lucrăm la asta împreună.

Viorel Coifan: Doresc să spun dintr-un început că PNL are un document de poziție referitor la problema regionalizării în România, dar el este neoficial pentru că nu a primit încă acceptul formal – probabil că peste două luni – deci discutăm

despre un draft, dar care reprezintă în mare parte ceea ce PNL consideră abordarea despre o construcție regională a României. Vreau să fac o remarcă — multă lume face o confuzie de termeni între regionalizare și regionalism — pornind de la conceptul că regiunea reprezintă un binom, spațiu-comunitate locală, în funcție de modul în care noi acționăm asupra uneia sau altei componente a acestui binom, rezultă ceea ce e simplist spus „regionalizare” sau „regionalism”. Regionalizarea este un proces care are un sens descendent, de la centru spre provincie, cu o vocație mai mult economică sau administrativă și care pornește de la conștientizarea ideii că există dezechilibre regionale și că ele trebuiesc corectate, pe când regionalismul este mai mult un curent politic care insistă mai mult asupra comunității locale, percepută ca fiind depozitara unei tradiții istorice, identitare, culturale — pentru că s-a vorbit foarte mult despre identitate regională — și care are o traiectorie ascendentă din provincie, din zonă înspre centru pentru a oficializa această percepție. Eu sunt timișorean și fac parte dintr-o provincie, Banat, care, vă spun sincer, nu are o identitate atât de puternică ca și Transilvania. Explicația este foarte simplă. Banatul este o creație după 1716, în urma cuceririi de către prințul Eugeniu de Savoya — un italian crescut la curtea franceză și în slujba Imperiului Habsburgic, deci dacă vreți un european în felul lui — și care a făcut Banatul. Un fel de El Dorado în care nu există doar două etnii care să aibă relații conflictuale, există multe etnii într-o proporție europeană și, prin urmare, un spirit de toleranță pe care îl recomand tuturor acelorora din Țara Românească. Deci, pe de o parte, există tendința centralistă și frica de a pierde influența în teritoriile considerate ca fiind ocupate — și aceasta este o chestiune de mentalitate care încă mai funcționează la noi —, dar există și nostalgii după timpuri revoluate. Prin urmare, cred că putem să abordăm subiectul cu detașare. Aș dori să spun dintr-un început că PNL este pentru regionalizare. El nu este, în schimb, pentru federalizare. Nu este pentru federalizare din motive care au fost expuse în mai multe documente și care reprezintă punctele de vedere al unui partid, nu trebuie să fie împărtășite și de celelalte. Și acum aș dori să spun însă, că noi considerăm procesul de regionalizare în România ca fiind un proces consumator de timp și de resurse și considerăm că el trebuie să aibe o dinamică mai accentuată paralel cu descentralizarea, pentru că nu putem vorbi de regionalizare pînă nu am epuizat pînă la limitele firești procesul de descentralizare, altfel riscăm să compromitem această nobilă idee. Aș vrea să spun, fără să insist prea mult, că în România conceptul de regionalizare nu este privit cu mefiență numai datorită „eforturilor” partidului de guvernămînt de a compromite termenul, ci și datorită faptului că au existat două experiențe suis-generis, dar ambele nefericite. În 1938, după instaurarea dictaturii Regelui Carol al II-lea, s-a dat o nouă lege administrativ-teritorială, care împărțea România în comune, plase, județe și ținuturi. (...) Întîmplarea face ca fostul ținut Timiș-Torontal să aibă exact aceeași dimensiune

ca Regiunea 5 Vest de la ora actuală, după Legea dezvoltării regionale. Sigur că nu a funcționat această regiune din două motive: pentru că a început războiul din '41, iar pe de altă parte, guvernatorul, președintele, dacă vreți, al acestei regiuni era de fapt rezident regal plătit. Dar asta era România: și primarii erau pe vremea aceea numiți și nu aleși. Iată motive suficiente pentru a compromite ideea de ținut. După al II-lea război mondial, în timpul ocupației sovietice și comuniste au funcționat pînă în 1964, regiuni. Acele regiuni erau însă niște teritorii care cuprindeau în principiu mai multe județe, dar care nu aveau organisme alese în mod democratic, nu aveau competențe decizionale și financiare și, în general, nu exista nici un fel de democrație. Cu alte cuvinte, nu erau regiuni în autenticul sens al cuvîntului. În 1968, cînd Ceaușescu a revenit la județe, n-a făcut decît să restaureze un sistem dispus pe două niveluri și care a existat în perioada interbelică și în acelaș timp să rezolve o chestiune politică pe care lumea o uită. El nu dorea să aibă de-a face cu 8 sau 10 secretari puternici ai PCR, ci dorea să discute cu 42 de secretari ai Comitetelor de partid județene, potrivit politicii *divide et impera*. Asta era o cauză care, din păcate, nu știu de ce, nu se accentuează. Prin urmare, în acest context, sigur că a discuta despre regionalizare strîrnește în primul rînd o reacție a județelor mai mici, este cazul județului Arad – de exemplu – care în timpul existenței regiunilor de tip comunist a fost sistematic devalizat de resursele sale în beneficiul județului Timiș, cu capitala la Timișoara. Arădenii au rămas cu acest reflex, orice formulă de coagulare strîrnește aceeași reacție – „a! timișorenii din nou doresc să ne ia!” – pe care o avem noi față de centru, față de București. La ora actuală, în cadrul procesului de regionalizare în România, există doar o singură lege, Legea dezvoltării regionale, Legea 151 din 1997, care din păcate a fost mutilată începînd din anul 2000 pînă la a nu i se mai regăsi substanța. Ce înseamnă acest lucru? Că în România au fost definite 8 regiuni de dezvoltare, și vreau să spun că nu sîntem singurii, și în Ungaria, cu un an înainte, a apărut Legea 26 a dezvoltării teritoriului, cu alte cuvinte colegii maghiari vor înțelege perfect la ceea ce mă refer eu. S-au definit 8 regiuni de dezvoltare care nu sunt unități administrativ teritoriale, ci sunt formule de cooperare între județe avînd drept scop reducerea dezechilibrelor, disparităților regionale constatate în România. Această lege a fost rezultatul unui studiu numit *Carta verde a dezvoltării regionale din România* care a fost produs și sponsorizat de către Comisia Europeană – Delegația de la București și de o serie de – să zicem – specialiști – efectiv, cu modestie, am lucrat și eu acolo, pentru că eram președinte de consiliu județean și am avut un cuvînt de spus. Și acolo s-a spus foarte clar: această formulă de coagulare, pe lîngă vocația economică și anume aceea de a reduce disparitățile, pentru că cele 42 de județe românești au fost împărțite în patru categorii: județe foarte dezvoltate, județe dezvoltate, județe slab dezvoltate și județe foarte slab dezvoltate în funcție de un indicator agreat, care reprezenta numărul de paturi la

1000 de locuitori, numărul de km de drum pe o suprafață de 100 de km² ș.a.m.d. Patru județe din România se bucurau de culoarea albă, care însemna cel mai dezvoltat județ și anume: județul Timiș – îmi pare rău pentru Cluj, dar Clujul nu era –, Sibiu, Brașov și București. Existau după aceea cu culoarea brună așa-numitele pungi de sărăcie cronice a României, era vorba de Teleorman, Vaslui și nu mai știu exact încă ce județe situate în Moldova, și Botoșani. Atunci, problema era ca să se aducă la o culoare, nu așa un gri cenușiu, dar să se egalizeze culorile, nu luînd de la unii și dînd la ceilalți, ci făcînd o politică de atragere a fondurilor de coeziune. Ce s-a întîmplat în realitate? Asta era vocația economică, dar mai era încă o vocație morală. Pentru prima dată județele erau puse să coopereze, deci să învețe societatea românească valențele pozitive ale cooperării. Cu alte cuvinte, să identifice acele programe care satisfăceau nu interesele unui județ, ci interese de relevanță regională. Evident, după buna practică românească – și Landaburru a explicat lucrul acesta foarte clar acum cîteva luni de zile, dacă nu un an –, fondurile structurale atrase au fost dirijate de la București spre regiunile de dezvoltare și fragmentate între președinții consiliilor județene în maniera următoare: astăzi am eu un program, mîine ai tu și prin urmare toată lumea să fie mulțumită, distrugîndu-se relevanța regională a proiectelor. Legea aceasta, dacă ar fi permis regiunilor de dezvoltare să funcționeze, pentru că ele nu funcționează, ar fi trebuit să conducă logic la reforma administrativ-teritorială. Aici sunt însă chestiuni de discutat. Regiunile de dezvoltare, nu în totalitatea lor, au fost *taliat* corect, pentru că a fost foarte greu să se găsească echilibrul între structuri economice asemănătoare, între tradiție istorică comună, între interese politice. Și cunosc cel puțin două județe care au fost ancorate artificial de alte două județe ca să nu fie de capul lor. Este vorba de Harghita și Covasna. Și nu am spus-o eu, a spus-o Karen Fogg, șefa Delegației UE la București. Iată un compromis. Al doilea compromis a fost faptul că județe din Dobrogea făceau parte din aceeași regiune de dezvoltare cu Vrancea. Ori românii știu foarte bine că există foarte puține asemănări între o zonă și alta, asemănări istorice sau de altă natură între un județ din Dobrogea, recent ajuns în România, și ținutul Vrancei de unde Ștefan cel Mare și-a luat pe fiii Vrînceoaiiei. Întîmplarea face ca regiunea din care vin eu, 5 Vest se găsește exact pe structura Banatului românesc. Vreau să spun că – nu intru în amănuntele de organizare a Legii 151, dar exista o formulă de cooperare cu statul – și aici ajungem la o întrebare: Cum trebuie să coopereze regiunea cu statul? Exemplul francez vorbește de contract între stat și regiune, landurile germane au alt mecanism, deci în general trebuie găsit acest mecanism. Din păcate, nu a existat Fondul Național de Dezvoltare Regională, care era contribuția românească la dezvoltarea regiunilor de dezvoltare. Nu a funcționat din varii motive. Vreau să spun că pînă în anul 2000, *Consiliul Național al Dezvoltării Regionale*, care cuprindea jumătate membri aleși – asta însemna președinții regiunilor de dezvoltare care era unul dintre

președinții consiliilor județene și care se rotea și cu vicepreședintele său, iar ceilalți 16 erau ministeriabili, era pus sub autoritatea primului ministru. În anul 2000, după alegerile din noiembrie, primul lucru a fost că s-a luat de sub autoritatea primului ministru zicându-se că nu se ocupă primul ministru de patronajul unui fleac – care înseamnă dezvoltarea regională, și a fost trecut sub autoritatea unui ministru al unui Minister care nu mai există la ora actuală – Ministerul Dezvoltării și Prognozei – și care avea dublă calitate: și centra, și da cu capul. Asta nici la fotbal nu se poate întâmpla. Cu alte cuvinte, era și membru în Consiliu, dar și coordona acest Consiliu. Și pot să dau și alte exemple prin care legea a fost pervertită de la intenția sa inițială. Doresc să spun că noi am făcut o fișă sintetică, pe care am propus-o PNL, și care se numește *Principii de organizare și funcționare a unei regiuni din România*. Sursa bibliografică este *Conferința Miniștrilor europeni responsabili pentru guvernarea locală și regională* care a avut loc la Helsinki în iunie 2002, iar anul acesta nu știu dacă nu va avea loc în Polonia. Și atunci, acolo s-au identificat 6 tipuri de regiuni posibile în Europa. Începînd de la regiunile puternice cu puteri administrative: Catalonia, Țara Bascilor, Lombardia, Piemontul – aceste state au statut regional înscris în Constituție, deci Italia este un stat unitar regional, constituit pe principii regionale – și mergînd pînă la regiunile administrative care nu au decît competențe limitate. În acest sens, dacă uităm că regiunea trebuie să fie o unitate de tip NUTS 2 și ne referim la județ, care este sub statul unitar, are organism ales ș.a.m.d., constatăm că ne încadrăm în tipul 6 de regiune, care înseamnă regiune cu putere decizională și consilii alese direct, deci fără putere legislativă, dar cu putere decizională, pentru că există regiunile de tip 5 care nu au putere decizională. Și atunci:

1. Ne interesează poziția instituțională a regiunilor în raport cu statul, competențele autorităților regionale – putere decizională și de reglementare fără a avea putere legislativă în implementarea competențelor sale – ariile competențelor sunt date de Constituție și de legi organice. Regiunea poate avea suplimentar puteri delegate de către autoritățile centrale. Regiunea poate partaja pe bază de acord competențe cu autoritățile centrale.

2. Relații cu alte autorități locale: regiunea nu este ierarhic superioară altor autorități locale, cu alte cuvinte nu limităm statul la nivelul regiunii, ci lăsăm să curgă competențele în jos. Regiunea poate avea posibilitatea de a coopera cu alte autorități locale.

3. Participarea la procesul decizional al statului: regiunea poate și trebuie să fie implicată în elaborarea legilor naționale ce afectează competențele sale.

4. Regiunea poate să fie reprezentată fie în Comitetul regiunilor din cadrul UE, fie în cadrul Congresului puterilor locale și regionale ale CE.

5. Acum ajungem la un punct sensibil. Cum se face supervizarea de către stat a acțiunii autorităților regionale? Supervizarea actelor emise de Consiliul regional

doar din punct de vedere al legalității, nu și din punctul de vedere al oportunității, și asta sub o formă sau alta există peste tot, pentru că trebuie să existe o relație de parteneriat între regiune și stat, indiferent de forma ei de organizare. Adică stat unitar sau stat federal?

6. De asemenea, modificările din statutul regiunii – care înseamnă problema divizării sau completării – nu se poate face decît cu acordul colectivității regionale, iar regiunea trebuie să aibă dreptul să acționeze în judecată, în fața unei instanțe competente, pentru a-și asigura exercițiul liber al puterilor sale.

7. Autoritățile administrației publice regionale – în primul rînd, noi propunem garantarea principiului libertății de organizare la nivelul regional. Autoritățile regionale trebuie să aibă o autoritate deliberativă care se numește fie *Consiliu regional*, fie Adunare, dar care trebuie să fie aleasă direct de către cetățeni. De asemenea, trebuie să aibă o autoritate executivă, care poate fi *președintele Consiliului regional* sau indiferent ce altă denumire i se dă. Și el este ales direct din rîndul consilierilor județeni. Există o problemă acuma. În Italia, după ultima reformă constituțională, președintele regiunii este ales direct. Problema se pune cîtă putere i se oferă acestui președinte, în condițiile în care societatea românească nu este încă pregătită pentru a garanta onestitatea acestei funcții de maximă legitimitate. Știți foarte bine, problema primarilor aleși direct în raport cu consiliile locale.

8. Finanțele regiunii. În primul rînd, principiile de bază ale colectării de taxe și impozite: regiunea trebuie să aibă asigurată prin lege venituri din resurse proprii și din transferuri de la bugetul central pentru asigurarea mecanismelor de echilibrare financiară care asigură solidaritatea națională și coeziunea internă a statului. Sistemul de egalizare financiară, indiferent care este el, trebuie să asigure mecanismul prin care regiunile mai bogate, în sprijinul solidarității naționale, acceptă ca o parte din veniturile lor să fie gestionate de guvernul central pentru a ajuta regiunile mai sărace.

9. Subvenții: regiunea trebuie să beneficieze de subvenții acordate de stat, mai ales pentru marile proiecte care se referă la energia electrică, transporturile rutiere etc.

V-am indicat doar cîteva din principiile prin care PNL, atunci cînd își va definitiva documentul de poziție, va veni să ofere electoratului conceptul său despre regionalizare.

Cristian Pîrvulescu: Pentru că este un forum central-european, pentru că este dominat de ideea central-europeană, aș pleca în scurta mea prezentare legată de regionalizarea în România exact de la ideea central-europeană. Pentru că eu cred că nu întîmplător discutăm despre regionalizare la Cluj și nu întîmplător această problemă este una foarte importantă în Europa Centrală. Conceptul de Europă Centrală a fost o construcție de tip federativ, în Imperiul Austro-Ungar în secolul al XIX-lea sau începutul secolului XX. După sfîrșitul celui de al II-lea război mondial,

ideea de Europă Centrală a dispărut. În locul imperiului de tip de federal – sau care s-ar fi dorit de tip federal, în fapt era de tip dualist – s-au născut state naționale, unitare. Ideea națională a triumfat la începutul secolului XX în Europa Centrală împotriva multiculturalismului. Suntem acum la 85 de ani după ce s-a distrus practic ideea central-europeană. Constatăm că ceea ce a început în 1918, 1919 și a fost din punct de vedere internațional statuat prin Congresele de pace de la Paris rezistă încă. Și va rezista până în 2004, anul viitor, când țările din Europa Centrală, exceptând România, vor fi integrate în UE. Poate că o să reflectăm puțin și asupra acestui subiect. Ce ne-a mirat foarte tare este că ideea statului național unitar în Europa Centrală a supraviețuit după 1990, adică după prăbușirea comunismului. Probabil pentru că amintirile din perioada interbelică erau foarte importante.

Procesul de integrare europeană a fost un substitut care a rezolvat în bună măsură problematica regionalizării. A fost principalul stimulent al regionalizării, în primul rând al regionalizării administrative în această zonă. A reușit datorită impactului pe care îl are, impact ideologic, impact cultural, să impună tuturor partidelor politice importante această tematică. Și așa cum am înțeles în sesiunea anterioară, statele care se vor integra în viitor în UE, au deja în diferite etape procese de regionalizare pornite, mult diferite de procesul pe care l-a pornit România. Domnul Coifan făcea mai devreme o diferență foarte importantă între regionalizare administrativă și regionalizare cultural-identitară, diferențiere foarte importantă și de multe ori în discuțiile de astăzi cele două s-au amestecat. Pentru că, spre exemplu, partidele cum este Partidul Naționalist Basc sunt partide care vizează o regionalizare cultural-identitară, sunt partide autonomiste, pe de altă parte în zona despre care discutăm, aceste partide nu au apărut și s-au dezvoltat foarte clar. Avem, aici de față, Liga Transilvania-Banat, care încearcă să devină un partid regionalist, un partid autonomist, dar care iată, se lovește de probleme legislative. În general, în țările din centrul Europei, această tendință este una puțin importantă. În consecință, eu aș încerca să mă refer mai degrabă la problematica regionalizării administrative, dar într-o altă manieră decât a prezentat-o domnul Coifan din perspectiva PNL.

Cred că regionalizarea și autonomizarea sunt probleme de viitor, cred că și în România vor apare forțe politice autonomiste. Prioritatea legată de integrarea europeană se referă însă la regionalizarea administrativă, nu la cea identitară-culturală. Aceasta va fi cu siguranță un proces foarte îndelungat. Mă gândesc că în țări care poate prezintă asemănări cu România, cum este cazul Italiei, apariția partidelor autonomiste a însemnat decenii de evoluție și nu sunt convins că Liga Nordului reprezintă cel mai bun exemplu de partid autonomist, având în vedere coaliția la care participă în momentul de față la guvernare în Italia.

Dar, revenind, se spune că România este un stat național-unitar, Constituția precizează în articolul 1 acest lucru. Poate, pentru unii paradoxal, România nu a

început ca un stat național unitar. În 1859, România era o federație: Principatele Unite au fost, prin Constituția pe care puterile garante au creat-o la Paris în 1858, o federație, și a funcționat ca federație cîteva ani de zile, pînă în 1862, dar în realitate pînă în 1866, cînd o nouă Constituție a înlăturat, a schimbat practic Tratatul de la Paris care a reprezentat Constituția României în primii ani. România este rezultatul unui proces de unificări succesive de la 1859 prima, 1918 a doua, este așadar rezultatul unor unificări care nu puteau să negligeze multiculturalismul. De aceea, spuneam mai devreme, cu siguranță, pe termen mediu și lung, mișcările etnico-identitare și cultural-identitare se vor dezvolta în România.

Experiența partidelor regionaliste sau autonomiste de pînă acum mi se pare un eșec, și mă refer aici la Partidul Moldovenilor – afară este mai puțin cunoscut – creația actualului primar al Iașiului, o creație conjuncturală, care nu a avut nici o bază cultural-identitară și care a și dispărut prin fuziune cu partidul de guvernămînt în 2002. Tocmai acest lucru este un început cu totul și cu totul nefericit în România pentru că organizarea de tip partid regionalist, iată, nu a funcționat. Pe de altă parte, trebuie să specificăm că acolo unde există partide regionaliste – și în multe state europene există – acestea sunt partide care conlucrează în mod loial și onest la construcția statală și europeană, pentru că procesul de integrare europeană a avut drept consecință și dezvoltarea regionalismului de tip identitar-cultural.

Revenind însă la regionalismul de tip administrativ, trebuie să spunem că acesta a intrat încetul cu încetul și în limbajul autorităților. A fost un proces dificil pentru că în România, cum s-a spus aici, a fost mai bine de un deceniu, un subiect interzis. Un subiect interzis, legat de ideea că cei care susțin regionalismul nu sunt decît niște inamici ai unității teritoriale a României. Iată de ce, poate surprinzător, poate nu, mulți în afirmațiile pe care unii reprezentanți ai guvernului și o serie de programe pe care guvernul le-a demarat, începînd cu 2001, au surprins. Este vorba despre începutul unei timide regionalizări administrative care cu siguranță se va termina după 2004, dacă se va încheia și care este legată de procesul de integrare europeană. Nu există în România, din păcate, o dezbatere publică privitoare la regionalism și regionalizare și această discuție pe care o avem aici este una foarte bună.

Constatăm aici, pe de altă parte, că o bună parte din aspectele mai puțin raționale care au dominat discursul despre regionalism în ultimul deceniu, au dispărut, însă regionalismul rămîne pentru majoritatea românilor o problemă abstractă. Și aceasta nu doar pentru că politicienii nu au făcut nici un efort pentru ca să îl popularizeze, ca atare rămînînd o temă care nu se bucură de prioritate pentru țara în care problematica economică și supraviețuirea este esențială, ci și pentru că, de exemplu, în încercarea de a introduce o serie de întrebări referitoare la regionalizare într-un sondaj de opinie publică — *Barometrul de opinie publică*, realizat de FSD, singurul sondaj care are o bază de date publică în România — am constatat că întrebările sunt imposibil de înțeles pentru cea mai mare parte

dintre respondenți. Ca atare, am fost obligați să renunțăm la aceste întrebări privitoare la regionalizare și suveranitate pentru că erau prea abstracte.

Discutăm aici despre o problemă care se află pe agenda unei elite. O elită care este interesată de viitorul României, de viitorul regiunilor ei, dar care nu are o foarte bună legătură cu problematica oamenilor obișnuiți. Asta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la idee, ci înseamnă că trebuie făcute eforturi ceva mai mari. Și mă gândesc aici foarte serios la modul în care ar putea specula problema regionalizării partidele extremiste din România. (Ne aflăm într-un oraș care este condus de un primar extremist, Clujul este deja condus de două mandate de domnul Funar, care a reprezentat de fiecare dată un partid extremist. Și s-ar putea ca în viitor să avem o situație asemănătoare.) Partidele extremiste, în cazul nostru Partidul România Mare, pot folosi foarte bine problematica regionalizării pentru a câștiga voturi într-o zonă atât de controversată cum este cea în care ne aflăm noi astăzi. Alegerile din 2000, în care partidul despre care vorbim s-a clasat al doilea, sunt un avertisment foarte serios pentru politicienii care astăzi exercită puterea în România, inclusiv pentru partidele din opoziția democratică parlamentară. Modul în care e tratată problema regionalizării trebuie să fie cu totul altul.

Pe de altă parte, discutăm despre regionalizare într-o țară în care nu există suportul instituțional pentru regionalizare și democratizare. Ieri, în România s-a încheiat procesul de reformă constituțională din punct de vedere parlamentar. Parlamentul României a votat proiectul de lege privind modificarea Constituției. Ar fi fost o bună ocazie, ca în România să se creeze o bază constituțională pentru regiuni. Pentru că trebuie să aducem aminte celor care nu știu sau celor care au uitat, că în Constituția României, în ceea ce privește structura administrativă, se precizează că în România funcționează comune, orașe și județe. Absența regiunilor din textul constituțional ar putea crea probleme în momentul în care ar apare o lege a regionalizării administrative. Dar, dincolo de acest lucru, foarte importantă ar fi fost reforma Senatului. România este singura țară europeană în care camera superioară a Parlamentului reprezintă națiunea și nu comunitățile teritoriale. Ar fi fost necesar ca la această reformă a Constituției să se asigure o bază de reprezentare a comunităților teritoriale, regiunea putând fi în viitor una dintre aceste comunități teritoriale. Din motive care țin de politica conjuncturală, aceste reforme au fost respinse. Nu pentru că nu ar fi fost propuse comisiei parlamentare, pentru că în cadrul procesului de parteneriat, de consultare a societății civile, mai degrabă formale, din 2002 de către Camera Deputaților în ceea ce privește reforma constituțională, proces cunoscut sub numele de Forum Constituțional, societatea civilă a propus cele două reforme. Parlamentul însă, partidele politice, au refuzat să accepte această idee pentru că li s-a părut că riscul este mult prea mare, mai ales că ne aflăm în preajma alegerilor locale parlamentare și prezidențiale. Așadar vreau să atrag atenția că procesul de regionalizare administrativă care se va accelera

pe măsură ce ne apropiem de data presupusei integrări europene, cel puțin așa ne lasă să înțelegem, va întâmpina foarte mari dificultăți în România.

Mie mi se pare elocventă poziția Partidului România Mare din ultimele zile împotriva reformei constituționale, poziție care, dincolo de discursurile liderilor săi, dovedește că acesta este un partid profund antieuropean și profund ostil procesului de integrare europeană.

Deci, regionalizarea cred că ar trebui să fie privită în strînsă legătură cu procesul de dezvoltare a democrației locale și cu crearea unor mecanisme de subsidiaritate care nu funcționează în momentul de față. S-a spus aici, în România, că de fapt, autoritățile locale dispun în momentul de față de foarte multe atribuții, dar nu dispun de mijloace de finanțare. Spre exemplu, în ultimii doi ani de zile guvernul a transferat autorităților locale 18 domenii, dar finanțare a transferat doar pentru 10 din acestea. Autoritățile locale în momentul de față sunt înglodate în datorii pentru că procesul de descentralizare în România este o formă de degrevare a guvernului central de o serie de atribuții, însă nu este urmată și de asigurarea unor mijloace financiare pe măsură. În condițiile acestea, este evident că nu putem vorbi în România despre o descentralizare reală, ci doar despre o descentralizare simulată. Or, pentru a avea în vedere o descentralizare reală, ar trebui ca democrația să se dezvolte la nivel local, acolo unde nu există din păcate încă. Se dădeau exemplele regiunilor din Țara Bascilor, din Italia, regiuni care funcționează pe baza unor participări cetățenești exemplare. Din păcate, în România, democrația locală este șubredă și pentru că nu există o cultură participativă, dar și pentru că nu există un suport legislativ pe măsură.

De aceea sper că, în anii care urmează, acest suport legislativ să poată să apară. Or, avînd în vedere contextul actual, și anume că în România există o lege a transparenței care obligă organismele internaționale să colaboreze, să se consulte cu reprezentanți ai societății civile în toate deciziile pe care le iau, avînd în vedere că ne aflăm aici într-un moment care este foarte important, aș propune ca acest forum să se încheie și printr-o formă de colaborare și, în orice caz, printr-un document care să ceară, să propună autorităților, în primul rînd, Ministerului Administrației și Internelor – Departamentului pentru Reforma în Administrație –, un tip de parteneriat de colaborare în sensul regionalizării, știind că la nivelul departamentului respectiv, se elaborează un proiect de lege privind regionalizarea sau în orice caz există un draft referitor la regionalizare. Știm că pe parcursul anului 2003 chiar a existat la un moment dat intenția transformării regiunilor actuale în regiuni semi-administrative, a existat chiar o propunere guvernamentală de numire a unor guvernatori regionali, care a fost retrasă datorită tensiunilor dintre președinția României și Guvern. Cred că în acest context, ar trebui ca respectivul proiect să fie supus dezbaterii publice, astfel încît în 2005 problema regionalizării să nu surprindă opinia publică, partidele politice și pe cei interesați.

Gusztáv Molnár: Am să vă vorbesc de Europa Centrală – și vă spun că această idee nu mi-a venit ca o reacție a celor spuse de antevorbitorul meu, ci oarecum m-a surprins această coincidență. În ce sens cred eu că ar trebui să definim conceptul de Europa Centrală sau chiar să încercăm să circumscriem teritoriul ce cuprinde Europa Centrală? De ce cred eu că este important să facem acest lucru? Pentru că Europa Centrală nu constituie o entitate imuabilă, ci este o structură în mișcare, în continuă mișcare. Pentru a surprinde această mișcare trebuie să facem apel la istorie. În Evul Mediu, Europa Centrală se întindea pînă la marginea estică a continentului, mă refer aici la Ungaria, Cehia și Polonia istorică. Deci hotarele circumscrie de aceste state reprezenta, de fapt, marginea estică a Occidentului. Acum, făcînd un salt foarte mare în timp, să ne gîndim la anii '80, cînd ideea de Europă Centrală a fost relansată datorită unei colaborări extraordinare între intelectuali din țările respective și intelectuali din Occident. Era vorba de o „republică a literelor”. Știm foarte bine cine erau acele personalități care reprezentau această „republică”: Kundera în special datorită lansării termenului de „Occident furat”. Deci această relansare a termenului de *Central Europe* a avut un impact și asupra fenomenelor politice după prăbușirea comunismului pentru că, atunci cînd a început acest discurs, în perioada reconstrucției democrațiilor din țările fost comuniste, era foarte ușor și pentru americani să înțeleagă aceste lucruri și însăși lansarea grupului de la Vișegrad și modul în care această idee a fost îmbrățișată de țările occidentale, această dezbatere din anii '80 a avut un anumit rol.

Acum ne aflăm într-o altă perioadă istorică, în care se formează sub ochii noștri o nouă Europă Centrală, total diferită de Europa Centrală în sens istoric și în sensul limbajului curent. Este în curs de naștere un nou centru al Europei. Mă gîndesc la miezul dur al Uniunii Europene. De ce cred că e bine să ne ocupăm de acest aspect? Prea suntem noi obsedați de integrare. Prea ne preocupă propria noastră situație de aderenți sau posibili aderenți (cazul României și Bulgariei) și scăpăm din vedere acele procese puternice și adînci care au loc în cadrul Uniunii Europene. Ca o simplă ipoteză — nu pot acum să dezvolt această idee — dar ca ipoteză aș enunța următoarea teză: după toate probabilitățile, procesul constituțional european se va bloca sub o formă sau alta. Nu zic că așa se va întîmpla — nu putem prevedea viitorul — dar sunt argumente puternice în favoarea acestei teze. La ce mă gîndesc: sunt cîteva țări, în special Marea Britanie, Polonia, Spania, care au declarat foarte clar ca sunt anumite puncte la care ele vor ține chiar cu prețul unui veto sau al neratificării. Și dacă o țară sau două nu vor ratifica această nouă constituție, întregul proces se va bloca. Acum ce se întîmplă? Se aud niște voci, care nu sunt marginale, niște voci care spun următorul lucru: foarte bine, dacă se va bloca procesul constituțional, atunci miezul dur al UE va merge înainte și va crea o structură practică a unei Europe explicit federale, deci va merge chiar mai radical înainte decît merge acest text constituțional, care este

inacceptabil pentru unii. Sigur, sunt, de fapt, două variante: ori se va trece – dacă se va accepta Constituția unde sunt trecute mai multe puncte care spun că țările care doresc pot să meargă înainte în așa-numitele cooperări reîntărite în cadrul cărora sunt două domenii esențiale: politica economică și politica de apărare. Deci acestea sunt cele două domenii inacceptabile pentru danezi. Acum, unde vreau să ajung? În această ipoteză în care, sub o formă sau alta, se va forma acest nou centru, atunci va fi interesant să aruncăm o privire asupra structurii constituționale, a acestei Europe a miezului. Și atunci ce descoperim? Că în acest miez al Europei, de fapt, este o Europă neocarolingiană, este un termen pe care l-am dezvoltat în mai multe studii, deci o Europă neocarolingiană care prezintă niște similitudini uluitoare cu cea carolingiană. Nu știu dacă știți, dar sub Carol cel Mare, care a introdus în felul lui o monedă comună în imperiul său, aceasta nu a fost acceptată de englezi și danezi. Eu consider că am supraunit delimitarea periferie-centru sub o axă exclusiv est-vestică. Ar trebui să mutăm această perspectivă și să privim lucrurile multi-vectorial. Adică să privim centrul raportat la est, sud și nord. Și toate sunt periferii, toate sunt margini față de acest centru care practic este însuși centrul civilizației occidentale, o civilizație *suis generis*. Dacă aruncăm o privire asupra structurii de stat a acestui miez, descoperim că aici sunt de fapt trei entități esențiale care vin din istoria profundă: stat local, stat național și stat supranațional. Și asta înseamnă – sigur, nu în totalitate și nu în toate – dar cred că putem vorbi de un proces de cîntărire a dimensiunii federale în acest miez și exemplul cel mai bun în acest sens îl constituie Italia. Tocmai în aceste săptămîni, în Italia s-a terminat redactarea unui nou text al Constituției, ce urmează să fie dezbătut la nivel de guvern și are toate șansele să fie acceptat de parlamentul Italiei. Acest text face trecerea în sens explicit la federalism: transformarea senatului italian într-un senat federal. Cuvîntul nu mai este tabu. Acest fapt poate să așeze Italia alături de nucleul dur de care vorbisem anterior. Atunci vom avea de a face cu o structură extraordinară atît sub aspect geopolitic (actor independent la nivel global), cît și sub al unor caracteristici constituționale foarte interesante. În acest context, întrebarea care se pune este ce se va întîmpla cu zona care înconjoară miezul? Mă refer atît la țările Europei Centrale și de Est, cît și la țările din nord. Continuînd ipoteza, susțin că aceste țări vor rămîne, o bună perioadă de timp, chiar fiind membre ale Uniunii Europene, în afara acestei structuri constituționale extraordinar de complexe și interesante. Am impresia că Polonia, Ungaria, nemaivorbind de România și Bulgaria, vor rata integrarea lor în acest miez. Este bine să fim conștienți de acest lucru pentru că altfel o să avem surprize. Trebuie să recunoaștem că de multe ori, noi, cei din Europa Centrală, obișnuim să ne declarăm occidentali. Dar dacă privim istoria noastră, observăm că nu am preluat instituții esențiale: nu am preluat relația contractuală, ci am păstrat relația dură de la stăpîn la slugă. Asta era tradiția. Și nu am preluat acele

structuri mici teritoriale. Nici Ungaria nu a avut o structură federală. Imperiul Austro-Ungar a fost federal numai pe jumătate: partea austriacă da, Ungaria însă nu, căci a rămas o structură rigid centralistă, cu toate consecințele pe care le știm. Aceste așa-numite procese de lungă durată au avut ca o consecință în Ungaria împotmolirea procesului de reformă administrativă. Procesele de reformă administrativă ce erau așteptate în Ungaria s-au împotmolit din cauza naturii partidului de la conducere – un partid prea vast, prea mare, cu prea multe interese — așa că nici o idee clară nu s-a prefigurat. Același lucru se întâmplă și în România, cu PSD-ul: avem de-a face cu niște idei de reformă care la un moment dat ies la suprafață, după care se împotmolesc imediat. Totuși există câteva zone cu structuri regionale profunde – în special în spațiul german – avem asemenea regiuni în spațiul nostru: Transilvania, Banat, Silezia unde cred că s-ar putea ajunge chiar la o mișcare politică cu o anumită bază solidă, un suport mai serios, dar în ceea ce privește țările ca atare, șansele nu sunt dintre cele mai bune.

Sabin Gherman: Vreau să mă refer la situația noastră, în care trăiesc mai multe comunități naționale – pentru că nu vreau să le numesc minorități. Ele au tradiții, limbă și au anumite cutume pe care fiecare dintre noi suntem obligați să le respectăm. Eu aș miza pe un spațiu cultural complementar. Mă refer aici la spațiul românesc, maghiar și german. V-aș da un exemplu fericit, cel al germanofiliei — cel puțin în mentalul colectiv al ardeleanului, unde cu doar 6% populație germană în Sibiu, primar este ales din primul tur de scrutin un german. Este o situație fericită care nu trebuie să fie generalizată, din păcate, sau nu este încă timpul să o generalizăm. Dar avem o șansă. În 1981 Arvind Ashta identifica federalismul fiscal. Acest federalism fiscal este astăzi prezent în toată Uniunea Europeană, inclusiv în Franța, care este considerată un stat centralizat. Acest federalism fiscal înseamnă și o reconsiderare a priorităților, a limbajului și a modului în care se face politica publică. Această apropiere între cetățean și factorul politic administrativ poate, pe de o parte, eficientiza folosirea banului public, pe de altă parte poate să fluidizeze birocrăția. Vă dau un exemplu, în Oradea, primarul invită investitorii – este prezent la o mulțime de forumuri ale oamenilor de afaceri – pentru a-i convinge cu facilități să aducă capital în oraș. Deja se ajunge la un interes extrem de exact, unde politicul are o influență mult mai redusă. Deja politica se transformă astfel într-o politică publică. Pe de altă parte, intrarea în Uniunea Europeană presupune și transformarea statului într-un stat civic habermasian în care cetățeanul este mult deasupra statului, iar siguranța cetățeanului este deja mai importantă decât siguranța statului. În acest moment se poate vorbi despre democrația participativă. Democrația participativă nu poate funcționa într-o sărăcie lucie, într-o veșnică perioadă de tranziție. Dar această democrație participativă are anumite elemente, le-aș numi modelatoare. Vorbeam cu cineva din delegația poloneză, care îmi povestea că în momentul în care salariul mediu a crescut, foarte multă lume a găsit în cutiile poștale mici oferte

de la bănci. Toate aceste cheltuieli au responsabilizat cetățeanul vis-a-vis de ceea ce noi numim îndeobște muncă. Nu și-a mai permis să aibă tendințe centrifuge în cadrul societății și atunci a fost obligat să respecte anumite principii. Pentru că principiile acestea sunt în legătură directă cu Uniunea Europeană – el a devenit un cetățean european. Cred că noua identitate, cea europeană, asimilează identitățile chiar potențial conflictuale. Există o contrapondere, un contrapunct în construcția mitologică care se poate numi integrarea europeană.

Gabriel Andreescu: Ceea ce încercăm să introduc ca temă de dezbateră, era ideea temei regionalismului și regionalizării în limba română, deci cum și în ce măsură această temă a fost prezentă în conștiința opiniei publice. Am făcut o trecere în revistă, pentru întâlnirea noastră, a datelor pe care le-am putea aminti și am văzut că primul document pe care l-am putut întâlni cu privire la tema regională datează din 10 ianuarie 1990. În declarația de intenții a Ligii PRO EUROPA este scris, printre altele: *Liga consideră specificul național și regional drept o rațiune și nu un obstacol al integrării europene*. Mi se pare o intuiție extraordinară, rară în atmosfera primelor zile ale lui ianuarie 1990, intuiție care a fost valorificată de *Ligă* în toți anii următori. Spre exemplu, din 1991, când *Liga* a lansat *Gazeta de Mureș*, tema regională revine în diferite forme. Într-un număr din luna noiembrie, *Gazeta de Mureș* a publicat un material scris de Mihai Fusu în *Lupta* cu titlul *Obștiunea Basarabiei este federalismul*. În zonă, în particular în Republica Moldova, tema federalismului și tema regionalizării se amestecă și se interferează, unii termeni au mai puțin dramatism decât au ei în mod obișnuit. Un important adaus de *Ligă* pe tema regionalizării l-a însemnat apariția revistei *Altera* în 1995. Chiar în primul număr am regăsit, spre exemplu, o referire în editorialul editorilor – Elek Szokoly și Smaranda Enache – în care se întreabă: „...tradițiile locale, regionalismul sunt doar o modă sau remedii reale în utopia masificării planetei?” Ei deplîng faptul că „sub ochii noștri, societatea multiculturală a Transilvaniei, cîndva parte a spiritualității europene, se destramă.” Ei confirmă interesul revistei de a se ocupa de această temă pe larg și deja în numărul 2 al revistei este publicat un prim studiu privind exemplul Tirolului de Sud, și în numerele următoare, tema regiunilor, regionalizării, regionalismului este o temă consistentă și deci revista este o sursă de informare cel puțin pentru specialiști, pentru cei interesați în mod particular de tema pe care o discutăm și noi astăzi. Ce aș observa în același timp? Că tema regionalismului apare cu preponderență politică, ea e suficient de vagă și suficient de încărcată din punct de vedere al temelor politice. Din același motiv, în primii ani, ea este corelată și în același timp, aș spune, dominată de tema diversității etno-culturale a României, de tema autonomiilor, de tema minorităților etnice și naționale ș.a.m.d. Această dominanță a ultimelor teme aș vedea-o și în poziția UDMR față de tema regionalismului. UDMR a elaborat încă din 1990 un număr de teze privind opțiunile sale, le-a codificat foarte precis în 1993, odată cu *Legea privind minoritățile naționale și comunitățile autonome*, în sfîrșit, programul din 1994 a dat temelor

maghiare o anumită anvergură conceptului principal: autonomiile. Ideea de autonomie – și nu de regionalism – în programul UDMR, de exemplu, se face referirea la ideea teritoriilor autonome și a unor autonomii teritoriale care rezultă din asocierea teritoriilor autonome. Desigur că nu în sensul acesta înțelegem noi regiunile – ca entități teritoriale distincte cu propriile formule de reprezentare și autoritate administrativă. Faptul că UDMR a pus accentul pe tema autonomiilor a făcut ca tema regională să fie într-un fel subtextul dezbaterii dintre opțiunile românești și opțiunile maghiare privind situația minorităților din România, tema regionalismului fiind doar un corolar oarecare al temei relațiilor româno-maghiare. Faptul că UDMR a avut această opțiune nu înseamnă că literatura maghiară nu este totuși și nu rămîne cea mai semnificativă în problema abordării temei regionale, există cîteva traduceri în limba română care dau o sugestie privind dezbaterea în limba maghiară, în literatura maghiară a acestei chestiuni. Sunt mai multe încercări de-a lungul anilor ca textele apărute în maghiară să fie traduse în română, mă refer la *Cumpăna*, la antologiile acelea din 1994 și 1995 sau traduceri din alte reviste cum ar fi *Magyar Kisebbség* și altele. Ele, repet, sugerează un astfel de interes pentru tema regională, există specialiști foarte implicați în tema regională și avem aici pe Bakk Miklós, Kolumbán Gábor care sunt prezenți în dezbateră și în limba română. Există însă o schimbare după mijlocul anilor '90 pe care aș numi-o *regionalism*, ca proiect al regionalizării. Tema dezbătută în spiritul LPE era în principal o temă a regionalismului. Cei care au făcut această schimbare sunt, în opinia mea, Molnár Guztáv și Sabin Gherman. Molnár Guztáv este poate personajul care istoric se va lega cel mai mult de tema regionalismului, el a elaborat o întreagă concepție pe această temă, a publicat în 1997 un studiu care a dat și un titlu merit să rămînă și să sune în urechile noastre: *Problema transilvană*. Însă nu numai că a elaborat un studiu de la A la Z, ci a reușit și să obțină o dezbateră pe marginea lui, mai întîi în limba maghiară și apoi în limba română. Peste un an, în 1998, a apărut și un volum cu comentarii ale studiului său și propriile sale post-comentarii intitulat, de asemenea, *Problema transilvană*, și în felul acesta legînd ideea regionalizării de devoluție, el a pus bazele, a ridicat standardul discuției și a pus bazele unei discuții teoretice pe tema asta. Dar nu numai atît. El a mers mai departe de zona pur teoretică pentru a introduce conceptul în conștiința publică — am în vedere o inițiativă cum este crearea *Grupului Provincia*, amintită anterior, un grup înzestrat cu o revistă *Provincia* care a existat timp de aproape 3 ani, și în același timp el a reușit să se adreseze opiniei publice prin cîteva mici „scandaluri”, mai mult sau mai puțin pregătite de el. În 1999, de exemplu, a încercat să revitalizeze, să resuscite o importantă declarație de la Budapesta din 1989, în care se făcea referire fermă la tema regională, la tema Transilvaniei, atunci a ieșit un scandal puternic mediatizat de presă. Același lucru s-a întîmplat prin eforturile nevinovate ale lui și ale colegilor de la *Provincia* odată cu *Memorandumul* privind regionalizarea în 2001. Cred că aceste manifestări în presă, aproape în totalitate, deși nu chiar toate negative, „scandaloase”, au făcut totuși un lucru bun pentru tema

regională, inclusiv declarația din '99. Ele au arătat oamenilor că există problema, că această problemă nu este una oarecare, i-a făcut sensibili și în mai multe cazuri le-au pus în față anumite argumente, argumentele autorilor pentru regionalizarea României. Cealaltă persoană pe care am amintit-o, cu importanța ei în această resuscitare și iarăși, dezvoltare a temei regionalizării este, desigur, Sabin Gherman. Probabil că toată lumea prezentă aici știe acel text din septembrie 1998, care a creat „cazul Gherman”, articolul intitulat *M-am săturat de România*. În articolul respectiv, el trece însă de la tema pur politică, ca să spunem așa, a regionalismului și regionalizării, și face observații de genul următor: „citesc prin ziare că Bucureștiului, Guvernul a avut grijă să-i aloce de la bugetul pe '98 o sumă mai mare decât Ardealului. Călătoresc cu mașina prin Sud și ies și văd diferența: acolo sunt drumuri mai bune, se fac mereu investiții”, etc. Deci el face legătura, parcă nefăcută pînă atunci, între dimensiunea economico-administrativă, gospodărească a regionalizării și tema politică. Cred că această legătură este extrem de importantă. Ea face conexiunea dintre o înțelegere în termeni politici, ideologici a temei regionalizării și una în termeni de raționalitate publică. Această schimbare într-un fel dedramatizează tema regionalismului, dîndu-i, după părerea mea, mai multă forță și mai multe argumente.

Cred că epoca de după 2000 este legată de conexiunea dintre regionalism și regionalizare și integrare europeană. Asta se vede în mai multe feluri. Odată că apar, intră în discuție și alte sinecure, alte grupuri de analiză cum este SAR-ul. E adevărat că Ana Ludușan critică foarte sever într-un articol din *Timpul* atît raportul scris pe această temă de SAR cît și atitudinea față de istoria temei regionalizării de către membrii ei. Dincolo însă de asta, intervenția unui grup cum este SAR-ul este relevantă și extinde puțin atenția și interesul. În plus, tot în legătură cu integrarea europeană are loc o mutație la nivelul partidului care s-a opus cel mai puternic pînă în 2000 ideii de regionalizare și care are suficientă energie pentru a lua decizii pe această temă în anii ce vor veni. Este vorba de PSD, care a încercat să practice în ultimii ani o politică de plagiat și să încerce să preia ideile din toate azimuturile, încît a reușit să o preia și pe aceasta a regionalizării. Ioan Rus are o declarație celebră, în care preia o idee din '90, „Transilvania ca locomotivă a Europei” introdusă într-o dezbatere de naționalism-europenism și încearcă să facă din ea un subproiect regional pentru PSD. Probabil asta are legătură cu nevoia PSD de a răspunde cererilor UE pentru o regionalizare efectivă. Primii pași fuseseră făcuți în 1998 în această materie: o regionalizare în cu totul în alt sens decât cea pe care o avem în vedere – regionalizarea autentică în sensul creerii unor unități administrative cu o autoritate proprie, cu reprezentare proprie – a avut loc în România o împărțire, de fapt, a României pe teritorii de dezvoltare. Și totuși – nu trebuie să subestimăm demersul, în ciuda limitelor sale –, ceea ce s-a întîmplat în 1998 a fost că s-au retrasat pentru prima dată frontierele interioare ale României și prima dată cînd anumite probleme s-au pus în mod concret, probleme ce derivă

din regionalizarea practică și care ridică întrebări care vor trebui analizate mai târziu de către gînditorii și creatorii regionalizării. Din acest punct de vedere, suntem poate într-o perioadă destul de confuză, nu știm în ce măsură PSD-ul va putea să preia el în negocierea cu UE tema regionalizării, care este greu de dus, de cărat aici acasă, datorită acțiunilor sale anterioare. Poate însă să facă acest lucru altcineva decît PSD? Pot alte forțe civice sau politice să împingă înainte subiectul concret de data aceasta al regionalizării? Impresia mea este că nu. Deci din punctul meu de vedere, în următorii trei ani, adică pînă în 2007 – care este referința noastră practică – tema regională nu ar putea să creeze o suficientă simpatie pentru politica în sens general, pentru a deveni un actor politic, pentru a schimba datele în această materie. Cred că, din contră, lucrurile se vor întîmpla invers, că nu regionalizarea ne va împinge înspre UE, ci negocierile cu UE și integrarea în care UE trebuie să aibă un rol activ, nu pasiv, va face ceva pentru regionalismul în România. În sensul acesta aș spune următorul lucru: că într-un fel intuiția Ligii din 1990 se confirmă răsturnat. Adică, nu specificul regional este rațiunea integrării europene, ci vedem acum că integrarea europeană devine o rațiune a afirmării specificului regional.

Ovidiu Pecican: Mă voi agăța fără scrupule de luarea de cuvînt a domnului Gabriel Andreescu pentru că îmi vine ca o mînușă. M-am gîndit să vă provoc la o meditație asupra unui alt aspect asupra chestiunii regionalizării, anume aspectul personal. S-a vorbit despre marile identități comunitare, dar poate că nu ar fi inutil să discutăm și despre ceea ce înseamnă pentru oricare dintre noi, ca indivizi această temă. Și zic că mă leg de ce spunea Gabriel Andreescu pentru că lucrurile se propagă în valuri adesea imprevizibile și pot să depun și o mărturie venind dinspre experiența mea personală. Nu am să evoc ziua în care m-am întîlnit cu Gusztáv Molnár și care mi-a spus: „eu vreau să fac o revistă, hai să o facem împreună, să dezbatem acolo chestiunile conviețuirii”. Am fost entuziasmat de această idee pe care o încercasem în dimensiuni mai puțin semnificative la Arad, orașul meu de baștină, și în acest fel am ajuns eu la grupul *Provincia*, cu gîndul că vom dezbate chestiuni literare. Dacă Jókai Mór i-a numit pur și simplu cu dragoste pe români în opera sa, dacă Octavian Goga era chiar prieten bun cu Ady Endre, asta credeam eu că se va întîmpla la Provincia. Curînd m-am trezit într-o extrem de incitantă *agora* în care atitudinea ideilor a depășit cu mult nu doar previziunile ideilor, ci și pregătirea care o aveam, și a trebuit să citesc puțină politologie și, deși eram istoric, să văd lucrurile într-o perspectivă radical schimbată față de ceea ce învățasem din manualele de istorie și ceea ce scrisesem în manualele de istorie. Și este foarte greu să ieși dintr-o obișnuință, mai ales dacă ea se întemeiază pe o diplomă universitară. Cu această diplomă ți se pare că stai foarte bine pe picioarele tale și îți modifici cu mare dificultate propriul mod de a gîndi, fără a mai vorbi de al celorlalți. Dar dincolo de intrarea mea personală în această arenă

foarte fascinantă și foarte dinamică, se observă scandalurile care s-au iscat. Nu ezit să folosesc cuvîntul „scandal” pentru ce s-a întîmplat, poate și datorită temperamentului meu activ, în România orice dezbatere începe cu un scandal. Se folosesc multe epitețe, multe metafore, nu dintre cele mai elegante, cele mai fine, dar asta este. Scandalurile respective, mai ales cele legate de chestiunea *Memorandumului* privind regionalizarea României din decembrie 2001, m-au pus în fața unei dileme la care nu aveam un răspuns. Pe de o parte, ca și mine, mulți cetățeni ai României, nu zic doar ai Transilvaniei (mă gîndesc și la cei care l-au urmat de bună credință pe domnul Constantin Simirad atunci cînd a întemeiat Partidul Moldovenilor la Iași, și asta a fost o prioritate pe care oricum am privi-o merită să fie menționată) mulți oameni dovediseră așadar că aderînd la ideea regionalizării sunt solidari cu această idee. Pe de altă parte, scandalul care a urmat și care a exprimat receptarea de care s-a bucurat *Memorandumul* nostru, al grupului Provincia, a demonstrat că lumea, în marea ei majoritate, părea împotrivă, părea intrigată, părea speriată. Eu aici am văzut o contradicție. Dorim să relansăm chestiunea regională? Chestiunea regională nu a fost părăsită nici măcar în epoca lui Ceaușescu, în anumite forme, foarte *soft*. De fiecare dată cînd *Cîntarea României* venea cu diferitele sale județe reprezentate de artiști populari, de echipe folclorice care cîntau și dansau, îmi spuneam — ca toată lumea — că încearcă construirea unei Români ca un *puzzle* alcătuit cu multe specificități regionale. Din acest punct de vedere, cultural vorbind, la nivel superficial și manipulat, regiunile apăreau, specificitățile apăreau. Pe de altă parte, chiar și atunci cînd mergeai la BTT sau la OJT știai că anumite zone ale țării sunt privilegiate din punct de vedere turistic. Puteai să te îndrepti către Delta Dunării, care avea specificul său nu doar natural de rezervație, ci avea și pe lipovenii exotici care locuiesc acolo, sau știai că poți să mergi în Maramureș, să-i întîlnești pe purtătorii acelor pălărioare, foarte ospitalieri și în același timp de o rusticitate foarte interesantă, sau puteai să mergi în Secuime și să mănînci un *kürtös* extraordinar. Existau, așadar, aceste specificități. Problema este că — iată — la sfîrșitul dictaturii nu mai știam ce să facem cu ele, aparent. Cum se puteau aduna toate acestea într-un creuzet care să contribuie pînă la urmă la relansarea unei activități economice care să contribuie la relansarea unei discuții despre libertatea individului și a cetățeanului care să aducă lucrurile la un prag de relevanță chiar și dincolo de viața mărginită de frontariile naționale? Asta a fost una dintre temele mele de meditație în cadrul grupului Provincia. Mi-am propus-o singur, nu am epuizat-o nici acum și iată că o discut împreună cu dumneavoastră.

Vreau să vă spun că în ultima vreme, în calitatea mea de profesor la Facultatea de Studii Europene, am avut prilejul să mă bucur de credit în contextul de înființare a unor centre de informare europeană, cu sprijinul Comisiei Europene și în această calitate am funcționat ca expert pe lângă Centrul de Informare Europeană din

Sighet, în nord-vestul României. Am cunoscut acolo oameni care nu aparțineau doar elitei celei mai rafinate intelectuale. Oameni simpli care veneau să întrebe dacă afacerea lor – de pildă o lăptărie – își poate găsi un partener în Uniunea Europeană. Toți acești oameni erau foarte ambițioși și în același timp foarte interesați de relansarea vieții economice dar și culturale zonale. În Maramureș există această conștiință a faptului că regiunea este oarecum izolată, că potențialul ei este în primul rînd turistic și forestier și că ar trebui făcut ceva. Oamenii – am constat cu stupeoare – erau mult mai regionaliști decît mine însumi. Am observat și altceva – ca să nu mă refer doar la Ardeal. Am observat un fenomen extrem de interesant de regionalizare, care a luat-o cu mult înaintea discuțiilor pe care le purtam noi și mai ales a luat-o înaintea posibilităților și a disponibilităților pe care le-a dovedit clasa politică și aparatul administrativ. Eu cred că – chiar dacă nu poate lupta împotriva acestui fenomen – partidul actual de guvernămînt, nu este foarte fericit de apariția acestor baroni regionali. S-a și observat: uneori mai mult, alteori mai puțin s-a încercat o temperare a zelului de îmbogățire și de transformare în niște feudali abuzivi a acestor lideri, să zicem ai cîtor unor regiuni. În practică, lucrurile sunt însă mai grave pe teren. În Oltenia toată lumea spera să intre într-o relație de cumetrie cu baronul Mischie, în speranța că se vor obține bani pentru sponsorizarea unui volum de versuri și pînă la autorizația de construire a unei case. Cu oarecare stupeoare ardeleanească întîrziată, am constat că oamenii de la Cernavodă sunt foarte preocupați să oprească traficul peste podul de la Cernavodă în condițiile în care nu se va plăti o taxă suplimentară, așadar vor să-și afirme un fel de autonomie foarte marcată inclusiv într-o expresie financiară. Nu mai vorbesc despre primarul Mazăre de la Constanța care, iată, a reușit să impună acele taxe pentru oricine dorește să meargă pe litoralul lui la Mamaia. Asemenea lucruri mă întreb dacă sprijină ideea de regionalizare sau o compromit? Indiferent de răspunsul pe care îl dăm noi ca indivizi sau noi ca forum constituit, aceste fenomene sunt reale, nu le putem trece cu vederea, va trebui să învățăm să coexistăm cu ele, să le organizăm și eventual să le găsim niște soluții. Eu cred că particularitățile politice și în general, responsabilitățile politici ai actualității românești au motive să fie îngrijorați pentru că asemenea evoluții nu au putut fi prevenite și pentru că ele au dobîndit o anumită amploare. E vorba despre niște oameni cu o anumită putere, o putere reală. Asemenea fenomene s-au înregistrat chiar și printre liderii unor filiale județene. Toate aceste fenomene țin, cred, de o diversificare a prezenței în viața publică a unor persoane, a unor grupuri și țin de o atmosferă care ne duce mai departe meditația.

Ce pricepe omul de rînd care citește în ziar sau vede la televizor toate aceste lucruri? Că regionalizarea ar putea însemna o anarhie uneori, ceea ce îmi explică spaimile întreținute uneori și manipulate politic, spaimile de regionalizare. Pe de altă parte, oamenii mai avizați își dau seama că lucrurile nu mai pot continua cum

au fost. Esențialul este ce se întâmplă cu taxele. Plătim toate taxele pentru a merge la București să se îngroape în gropile de acolo? Sau le plătim oare pentru că dorim ca statul român, care a luat niște decizii eronate, să verse acești bani în cauze judecate de instanțele de la Strassbourg? Problema este și mai complicată. Pe de o parte vrem o integrare într-o Europă a statelor federale. Pe de altă parte se luptă cu ghearele și cu dinții pentru menținerea neschimbată – chiar cu riscul atragerii unor acuzații de ceaușism – a structurilor preexistente. Există o spaimă a acestor oameni că statul român, care s-a înființat relativ recent, s-ar putea dezagrega. Eu cred că este o eroare. Cred că statul nu se va putea dezagrega în acest sens, dar cred că el, dacă suntem cu toții cinstiți și dorim realmente să urmărim cursul istoriei, cred că el se va contopi cu ceea ce înseamnă comunitatea europeană. Pentru individ toate aceste discuții despre dubla cetățenie – o cetățenie cu apartenență la europenitate – sunt complicate, sunt un factor de confuzie. Cetățeanul nu își dă seama, se teme de ceea ce va pierde, nu își dă seama de ceea ce va câștiga uneori. Este o întregă muncă de educație – aproape iluministă – să reușim să facem permeabile aceste noțiuni la nivelul omului de rând. Este o viață publică la noi încărcată de paradoxuri. Pe de o parte ni se spune că suntem cetățeni români. Acest lucru înseamnă că aparții unui stat suveran și independent. Pe de altă parte, vedem că oricare dintre guvernele noastre, orice decizie ar lua se inclină în fața celui mai anonim reprezentant al Băncii Mondiale sau al Fondului Monetar Internațional. Care este independența vă întreb atunci? 50 de ani am stat și am satelizat în jurul Moscovei, iar astăzi nici măcar nu este vorba de o identitate statală sau o entitate transnațională ci financiară. De asta s-a și discutat și am adoptat și eu acest termen, cu o oarecare prudență sau dimpotrivă imprudență, s-a vorbit despre România ca semi-colonie. Eu cred că pariul este acesta al intrării cât mai rapide și cât mai complete în Uniunea Europeană. Dacă vrem să pierdem statutul de semi-colonie, atunci vom avea aceleași obligații dar și aceleași drepturi. Or, vom intra într-o UE care conține și alți actori ai săi, nu doar state naționale, ci și regiuni. Despre cum pregătim regiunile, s-au dat aici sumedenie de răspunsuri. O sugestie a direcției de răspuns este că regionalizarea ar trebui să o pregătim și pornind de la existența indivizilor.

Miklós Bakk: Aș începe cu o constatare. Vorbim despre regionalizare, cel puțin de patru-cinci ani și în decursul acestor ani am putut deja constata, și este un lucru bun, că există mai multe discursuri despre regionalizare. Întîi și întîi a existat un discurs producător de scandal, care a reușit să introducă tema pe agenda opiniei publice și a elitei politice. Deci, a existat un discurs demolator în sens pozitiv, pe această temă. După aceasta, o construcție de alte discursuri, în primul și în primul rând, prin *Provincia*. Dar aici, deja aș ieși puțin din cadrul nostru și aș constata că discursul privind regionalismul, nu numai în România dar și în alte țări, în principal are două subtipuri de bază, în afară de acel discurs care apare în

agenda politică. Și anume: există pe de o parte un discurs politic proiectiv care operează cu modelele de drept public și cu evaluări istorice, acesta este și discursul familiar nouă. Pe de altă parte, există și o abordare științifică, care pornește de la datele geografiei economice, de la cercetări sociologice și de la anumite modele de planificare economică pe unități teritoriale. Este important să vedem diferența între aceste două discursuri, pentru că problema regionalizării și regionalismului evoluând, aceste discursuri câteodată se contrapun. În Ungaria, de exemplu, acest discurs, sau această abordare științifică deseori contrapunctează proiecțiile politice. Există o școală întreagă marcată de nume ca Pálné Kovács Ilona sau studiile domnului Gyula Horváth, pe care le-am citit și în *Altera*, și această școală consideră că modelele propuse prin discursul colectiv înseamnă o imixtiune voluntaristă în procesul regionalizării. Acest lucru cred că va apare curînd, și la noi în România, într-o chestiune specifică deja a și apărut, este vorba despre Țara Secuilor. Există un proiect politic de autonomie, elaborat de domnul fost senator József Csapó, care într-adevăr se încadrează în acest discurs politic colectiv, pe de alte parte, există dimensiunea socială de reconstrucție, de reinventare a Secuimii, reprezentată de mulți specialiști grupați în jurul domnului Gábor Kolumbán. Deja se simte o dedublare a discursului politic și în sînul comunității maghiare sub acest aspect, care va influența în viitorul apropiat și politicul și mai ales atitudinea UDMR-ului. Dar aceasta a fost o constatare introductivă.

Aș vrea să vorbesc, pe scurt, despre două chestiuni: mai întîi despre parcursul ideii regionale la diferite partide politice din România, iar apoi despre un scenariu posibil al regionalizării din România. Cred că despre cum văd partidele politice regionalizarea și regionalismul am reușit să ne formăm o idee, ieri și azi. PNL are un draft care este ținut oarecum în sertar și chestiunea este interesantă din punctul de vedere al evoluției doctrinare a Partidului Liberal, care se bazează și acum pe o idee din secolul al XIX-lea, care privește societatea din România ca pe un spațiu național omogen, iar regionalizarea o vede ca pe o tehnică de guvernare care trebuie aplicată acestui spațiu național omogen (domnul Valeriu Stoica reprezintă foarte marcant acest curent în Partidul Național Liberal și domnia sa, de exemplu, a criticat foarte aspru *Legea statutului maghiarilor* spunînd că se trage din seva doctrinară a secolului al XIX-lea. Pentru mine, a sunat puțin curios acest lucru, cunoscînd presupuzițiile ideologice ale domnului Stoica în alte chestiuni). Despre parcursul ideii regionale în cadrul PSD-ului – cele spuse de domnul Andreescu sunt adevărate – și eu consider că evoluția acestei idei în programul politic al PSD este o acomodare, pe de o parte la realitățile europene, pe de altă parte, regionalizarea în cadrul PSD este gîndită ca un instrument care servește clientelei care deja există, așadar acomodarea înseamnă regîndirea acestui instrument ajutător pentru clientele politice deja existente ale acestui partid. Am lăsat la urmă UDMR. Este clar că UDMR-ul a avut la începutul anilor '90 mai ales între '93 și '95, o

efervescentă interioară privind producția modelelor de autonomie. E foarte interesant că tot acest proces, dacă ne uităm azi de la o anumită distanță, pare, cel puțin pentru mine, o indecizie între o autonomie comunitară și între o autonomie regională foarte clară. Acest lucru se poate explica și prin nevoia de mobilizare de la începutul anilor '90. Atunci într-adevăr UDMR a reprezentat, nu numai ca partid politic, ci și ca o mișcare amplă mobilizatoare, întreaga comunitate maghiară și era o nevoie intrinsecă de a formula această nevoie de mobilizare și printr-un concept ideologic. Așadar, această indecizie se datorează, în primul rând, acestei nevoi. Aici aș face însă și o mică și poate interesantă paralelă cu cele spuse de Gusztáv Molnár ieri, privind esența europeană, neocarolingiană. Dînsul spunea că Europa actuală sau miezul Europei are o structură federativă premodernă, care se bazează pe vasalități contractuale. Europa neocarolingiană este determinată prin istorie la o federație de tip teritorial cu unități teritoriale care vin din timpurile adînci ale perioadei medievale. Eu aș spune că și Transilvania și Europa Centrală au o structură federală care vine dintr-o epocă premodernă, dar puțin diferită de această structură pur teritorială. Este suficient ca să înțelegem acest lucru să ne gîndim la Constituția Transilvaniei premoderne – într-un studiu remarcabil, domnul profesor Paul Philippi a descris această Constituție – și, după cum descrie domnia sa, ceea ce caracterizează această Constituție medievală a Transilvaniei, este tot o federație — dar nu numai între unități teritoriale, ci o federație mixtă între teritorii și comunități. Este suficient să ne gîndim la privilegiile primite de sași și de secui. Deci, în Europa Centrală avem, venind din istorie, un model de federație mixtă între comunități și teritorii. Probabil că este un salt prea îndrăzneț din partea mea, dacă această indecizie între modelul comunitar și modelul teritorial al UDMR-ului o leg direct de această tradiție transilvană. (...) așadar, aceasta este prima perioadă a UDMR în elaborări conceptuale din '93 și '95. În '96 a intervenit o cotitură datorită iminenței și apoi a perioadei de coaliție, deoarece liderii Uniunii și-au dat seama că programul de autonomie, în contextul actual al României, nu are nici o șansă de *real politik* și au renunțat la acest program. Nu-i vorba numai de renunțare, eu cred că este vorba și de înțelegerea unui alt lucru, și anume, înțelegerea proceselor politice interne și a caracterului statului de drept din România. Și anume, în condițiile unui stat de drept nesolidificat complet, neconstruit complet, în condițiile în care politica înseamnă, pentru elitele din România, un canal al mobilității sociale privilegiat, conducerea și elita politică conducătoare a UDMR a înțeles că în această situație pași înainte se pot face nu prin legi în primul rând, ci prin tranzacții punctuale. A urmat un curs politic care în logica internă, deși s-au discutat multe și s-au cerut multe legi, s-a subsumat acestui model tranzacțional. Eu cred că acest model tranzacțional este în curs de epuizare pentru că scopurile care pot fi obținute prin acest model – dobîndirea punctuală a unor instituții și a proprietăților — este un proces care începe să se

termine în această fază a integrării României. Asta înseamnă că UDMR a ajuns într-o criză politică, criza politică s-a și manifestat la Congresul din Satu-Mare, au apărut tot felul de grupuri care încep să se autodefinească în afara UDMR-ului. Acesta este un moment foarte productiv, deși nu știm la ce va da naștere, ce elaborări ideologice sau proiecte politice de amploare pot să iasă din această situație. În orice caz, după părerea mea, există șanse ca programul de autonomie să fie reformulat pe o bază mai teritorială și să fie coroborat cu regionalismul european. Sunt două sau trei ateliere mici, la care, după informațiile mele se lucrează, nu putem ști dacă aceste elaborări vor fi niște elaborări de amploare din punct de vedere conceptual, viitorul ne va spune acest lucru. În concluzie, aş spune că regionalizarea care se va produce, în prima fază va fi un produs sau un compromis între aceste idei în evoluție. Pe de altă parte, faza a doua, după părerea mea, va fi modificarea acestui sistem, și aceasta ține de viitorul nu chiar apropiat, pe termen mediu, datorită apariției unui partid sau a unei mișcări autonomiste, lucru pe care îl consider un lucru cert.

Avînd aceste premise, aş vrea să vorbesc despre un scenariu posibil al regionalizării în România. Am văzut mizele ideologice, mai sunt și alte condiții inițiale acestei evoluții. Cea mai importantă premisă este că există regiuni de dezvoltare. O altă condiție inițială este – pe care în adevărata ei natură sociologică nu o cunoaștem – faptul că există elite politice locale care dețin o putere politică crescîndă. Această elită locală este diferită de vîrfurile partidelor, însă nu știm dacă această diferență va avea și consecințe ideologice; cît despre puterea acestor elite locale, chiar dacă nu reușesc să influențeze puternic centrele, vîrfurile, ele pot, totuși, să blocheze anumite procese, deci prezența lor deocamdată este în sens negativ. O altă condiție la această regionalizare posibilă în România ar fi enumerarea modelelor ce vor fi avute în vedere. În literatura de specialitate se spune că regiunile din Europa au practic la bază trei modele sau trei tipuri:

1. Există un *regionalism cultural* – care se întemeiază pe identități regionale, lingvistice, religioase sau etnice. Acestea, de obicei, se formulează în revendicări puternice de autonomie cerînd devoluția puterii legislative. Exemplele sunt cunoscute: Catalonia, Tirolul de Sud, Țara Bascilor.

2. Există un *regionalism politico-administrativ* — care nu impune devoluția puterii legislative, această de obicei este formulată ca auto-administrativă. Este prezentă în țări care de obicei nu au minorități semnificative cum este Polonia. Cazul Sileziei prevestește ceea ce într-un fel prevestesc și eu pentru România, că se va încerca printr-o mișcare autonomistă o modificare a decupajului modelului inițial.

3. Există un *regionalism economic*.

În România – ca să încerc să dau o formulare a acestui model – aş putea să spun că, într-un caz fericit, într-un termen mediu, vom avea un regionalism

asimetric, ceea ce înseamnă că regionalismul economic actual se va transforma, probabil, pentru teritoriul întreg al României într-un regionalism politico-administrativ cu niște inserții de regionalism cultural. Lucrul este clar prin cazul Țării Secuilor, în care deja se încearcă o definiție și o formulare a unui proiect politic de acest gen. Probleme ar fi multe, legate de această evoluție sau model posibil de regionalizare, de regionalism în România.

Claudiu Coșier: O să încerc să mă refer puțin la ceea ce domnul Gabriel Andreescu numea manifestarea în concret a regionalismului și o să încep cu o afirmație foarte clară: regionalismul există în România. Domnul profesor amintea o tipologie bazată pe trei modele, dar există și o altă tipologie definită într-un document al Parlamentului European, care definește regionalismul în cinci modele. Ca să ajungem foarte rapid la situația României, în momentul de față din aceste cinci modele ne mai sunt accesibile două, pentru că discuția pe Constituție s-a încheiat. Aceste două modele care au mai rămas sunt regionalizarea administrativă – care din punctul meu de vedere nu este cea profundă – și regionalizarea prin autorități publice locale cum există în baza Legii din 1999.

Vreau să mai subliniez un aspect important. În România – și acum o să vorbesc despre ce știu mai bine, despre dezvoltare regională și nu despre regionalism – Legea asta a dezvoltării regionale nu a venit și nu vine și nici nu stă pe un fundament format din alte legi cum ar fi – dau un exemplu – Legea descentralizării din Franța, care permite unei entități să ceară competențe guvernului național. La noi, Legea nu stă pe astfel de fundamente. Ca să ajungem mai rapid în cadrul temporal în care ne aflăm, pentru ca România să încheie negocierile așa cum și-a propus anul viitor, este nevoită ca până la sfârșitul acestui an să producă modificările necesare, aferente Legii 151. Dar această modificare legislativă și capitolele de negocieri nu se referă la perioada de tranziție 2004-2006, se referă la perioada de după aderare, de după 2007. Și aici intervine un alt element tehnic vis-a-vis de evoluția politică a procesului: planificarea financiară a UE. De ce devine foarte importantă asta în România? Pentru că, din păcate – și aici o să fac o paralelă cu Ungaria – Ungaria are aceeași organizare a dezvoltării regionale ca și România, însă în Ungaria această politică a dezvoltării regionale a fost umplută cu un conținut – dau câteva exemple din ultimii 10 ani: au existat la momentul oportun niște legi referitoare la zone speciale, niște legi referitoare la programe de sprijinire a investițiilor, vorbesc de legi proprii ale guvernului maghiar, nu finanțate cu banii altora, a IMM-urilor ș.a.m.d. Mai mult decât atât, bugetul reflectă o politică de dezvoltare. Bugetul României reflectă încă o politică de supraviețuire, cu 2% dat resurselor umane, 4% dat coeziunii economice, 6% SAPARD-ului și restul infrastructură. Acesta este bugetul de supraviețuire. Nu poți să ai politică de dezvoltare regională, adică să o cobori la nivelul teritoriului, dacă nu ai politică de dezvoltare. Iar noi suntem în faza asta.

Evident, va trebui să scăpăm de multe dintre problemele noastre legate de competențe în domeniul politicilor și mai ales de obiceiul acesta de a lansa strategii fără bugete ș.a.m.d. Lucrurile care se întâmplă permanent, și aici îmi permit să spun, dacă discutăm și despre procesul politic – din punctul meu de vedere, nici până în ziua de astăzi nu am văzut, la nici un partid un proiect concret, cu părere de rău trebuie să spun asta. Dacă se intră în detalii, sunt multe complicații care trebuie clarificate și într-adevăr dezbaterea, adică o lege de genul acesta, o reformă de mărimea asta nu poate să fie a unui partid. Ea necesită un timp. Din punctul acesta de vedere, cu cât începi mai târziu discuția pe un document – deocamdată nu discutăm pe un proiect, pe un document – cu atât reforma va porni mai târziu. Însă vreau să subliniez și un alt fapt. Din punctul de vedere al UE, nu ni se va impune să facem regionalizare politică sau administrativă. Atâta vreme cât noi rămânem ca și unică manifestare a regionalismului la accesarea fondurilor structurale – căci asta este deocamdată unica manifestare, nici un minister sectorial nu-și conduce activitatea în funcție de obiectivele de dezvoltare regională sau de politica de dezvoltare regională – deci dacă rămânem la nivelul acesta, sunt suficiente niște structuri care să confere încredere UE – că banii se cheltuiesc conform cu ceea ce se declară. Și asta este o temă grea pentru România. Și din punctul de vedere al Comisiei UE și din punctul de vedere al României, mecanismul instituțional cel mai simplu s-ar putea face prin instituții guvernamentale în teritoriu, pentru că sunt instituții publice, angajează răspunderea statului și la revedere! Numai că interesul nostru, ca să păstrăm o mică aparență din simbularele acela de regionalism, este ca să avem totuși ceva de lucru la nivelul regiunilor. Nu mult, dar să fie ceva. Dacă mergem mai departe pe calendarul acesta și facem o socoteală, înseamnă că termenul optim pentru producerea unei adevărate reforme în România este 2012. Însă, până atunci trebuie să umplem conceptul de conținut, să-l aducem mai aproape de unul dintre modelele pomenite de antevorbitor. Deocamdată nu s-a propus nici un conținut. Din punct de vedere instituțional, vă dați seama că sistemul regional, așa cum este el acum, are o sarcină foarte grea, pentru că așa cum s-a subliniat în diverse cuvântări, practic, deci din punct de vedere politic, nu există o exprimare clară, inclusiv grupul acesta mic de regionaliști nu sprijină această mică manifestare de regionalism pentru că au probleme de decupaj, de tot felul de alte probleme și nu înțeleg care este problema de fond în momentul acesta. Autoritățile locale, prin fenomenul ireversibil de descentralizare nu percep care este exact procesul de delegare de competențe de la nivel național, ci se tem tot timpul de pierderea de competențe pe care abia le-au câștigat. În acest context, dacă într-adevăr nu se face o dezbatere corectă, transparentă până la nivelul cetățeanului de pe stradă, nu vom avea niciodată înțelegerea să discutăm proiecte de reformă care să ducă România la un nivel de eficiență administrativă de nivel european.

Gábor Kolumbán: Am niște observații în legătură cu afirmațiile făcute aici, după care doresc să fac niște propuneri pentru concluziile acestei conferințe. Ar

fi benefic să avem o discuție asemănătoare cu cea de azi în tematica regionalismului, pentru că am impresia că căruța a luat-o înaintea cailor – regionalizarea în România în contextul european prinde viteză, și cu toate că regionalismul în România există și a avut de-a lungul istoriei curenți de dezvoltare și perioade de creativitate, am impresia că acum regionalismul României a rămas în urma regionalizării.

În urma discuțiilor de ieri, pentru mine este clar că o regionalizare se va face, dar nu este indiferent când, cum și cu ce conținut. Umplerea de conținut a acestui proces de regionalizare ar trebui să fie prioritatea numărul unu în perioada care urmează. Există un curent regionalist destul de puternic la Iași care pentru mine, ca transilvănean, este surprinzător. Eu mă duc destul de rar la Iași și, când ajung acolo, mă duc în librării. Și când văd acea efervescentă culturală, mă gândesc că regionalismul românesc nu trebuie restrâns numai la Transilvania și Banat pentru că la Iași este un centru cultural unde aceste centre de gândire își găsesc un teren foarte fertil.

A doua idee este legată de această comunicare între curențele de gândire românesc, respectiv maghiar din perioada interbelică – mă gândesc concret la efectuarea unor traduceri ale gânditorilor maghiari – adepții ideologiei transilvane – mă gândesc la Kós Károly și școala condusă de el – care este foarte puțin cunoscută în literatura românească, deși a fost un curent extrem de progresist la vremea respectivă și conținea multe elemente de regionalism și de soluții ale conviețuirii interetnice în cadrul unor soluții regionale.

O altă problemă care mă frământă este – și poate că ar trebui chiar înființat un grup de lucru pe această temă – această problemă a evoluției regiunilor în Europa de Est, pentru că din studiile și cercetările pe care le-am făcut am găsit o lume fascinantă din punct de vedere științific: datorită opririi proceselor de modernizare în secolul XX în zona secuiască avem la ora actuală structuri de gândire, inclusiv tehnologii, care sunt și legături de structuri sociale premoderne care își trăiesc viața și este foarte interesant că ele nu exclud structurile moderne și postmoderne. Ca să concluzionez această idee, eu cred că pe bună dreptate s-a spus că avem niște structuri premoderne – și dacă suntem corecți atunci trebuie să recunoaștem că regiunile despre care noi vorbim sunt structuri premoderne – deci nu trebuie să ne așteptăm la apariția unor structuri care vin din istorie și care și la ora actuală persistă deopotrivă cu vasalități și alte legături interesante. Există o comunitate de principii.

Problema regiunilor în contextul globalizării este un aspect foarte interesant în știința regională: regionalismul și globalizarea sunt două fenomene paralele, care la prima vedere sunt contradictorii, dar care sunt complementare și apar datorită aceluiași forțe care guvernează lumea noastră de astăzi. Noi, dacă dorim să vedem regionalismul și soarta regiunilor într-o lume postmodernă în secolul XXI, atunci trebuie să găsim și răspunsuri: ce aduce regionalismul în lumea unificată și uniformizată a globalizării? Această trecere de la structuri premoderne la structuri globale se întâmplă prin regiuni – care sunt zona tampon unde aceste

lucruri se întâlnesc. Există acest concept al globalizării și localizării în același timp, care apare ca concept strategic în cadrul firmelor multinaționale: trebuie să fi locale și globale în același timp. Deci aceste lucruri sunt extrem de interesante.

Am în minte trei idei: să avem o convingere mai pronunțată că prin regionalism se poate umple conceptul de regionalizare, că UE ar putea contribui prin programe la întărirea identităților regionale – proiecte culturale destinate acestui scop, înființarea unui grup de lucru care să se ocupe de problemele strategice și teoretice ale regionalizării și considerarea problemelor istorice și o creștere a coeziunii dintre gândirea românească și maghiară și a altor nații. Referitor la Transilvania, din toate luările de cuvânt de ieri a reieșit că identitatea regională nu este nici etnică, nici națională. În Transilvania acest lucru este de fapt inversat. Transilvania este locul de baștină a cel puțin două identități naționale: maghiarul transilvănean este mai maghiar decât maghiarul din Ungaria și românul din Transilvania este mai român decât românul din alte zone ale României. Acesta este un lucru foarte interesant, de care ar trebui să ținem cont și care ar trebui să ne îndemne să vedem cum se poate găsi o armonie, o coerență între identitățile regionale și identitățile etnice în același teritoriu.

Discursul ambasadorului SUA Michael Guest cu ocazia primirii titlului de Doctor Honoris Causa al Universității Babeș-Bolyai, Cluj

12 FEBRUARIE 2004

Introducere

Domnule Rector Marga, distinși membrii ai facultății și studenți ai Universității Babeș-Bolyai, viitori lideri ai României!

În primul rînd, permiteți-mi să vă spun că sunt încîntat, dar în același timp primesc smerit această distincție onorifică ce mi-a fost acordată. Știu că Babeș-Bolyai este o universitate de excepție, care va rămîne mult timp un model de excelență pentru studenții transilvăneni și nu numai. Cu această distincție onorifică simt că am devenit colegul dumneavoastră și că, în același timp, am devenit un alt ambasador al bunăvoinței pentru această distinsă universitate.

Îmi face întotdeauna plăcere să mă întorc la Cluj-Napoca, desigur. Unii dintre dumneavoastră poate m-au întîlnit cu alte cîteva ocazii, în momentele în care exploram acest oraș minunat; am avut cîteva conversații interesante în cursul acestor vizite. Alții m-au întîlnit, poate, cînd am participat toamna trecută la deschiderea Festivalului de Muzică Americană. Cluj-Napoca are o istorie fascinantă, îmbogățită de recunoscuta diversitate etnică și religioasă. Știu că sunteți mîndri de această moștenire deosebită, pe care o văd ca o sursă de imensă putere, într-un moment în care România se pregătește să se alătore comunității euro-atlantice.

Mi s-a oferit prilejul să vă vorbesc astăzi despre aspectele politicii externe americane. Există multe subiecte de discuție, de la Irak la globalizare sau la relațiile trans-atlantice. Dar, într-un fel, simt nevoia de a purta discuția noastră în zone mult mai profunde, și anume, să vă explic cum experiența Americii de-a lungul

istoriei ne-a conturat modul în care noi privim relațiile cu alte națiuni, inclusiv cu România. Prin urmare, cu scuzele de rigoare celor dintre dumneavoastră care ar putea cunoaște mai multe despre istoria Americii decât mine, vă rog să îmi permiteți, în scurtul timp petrecut împreună, să deschid sufletul Americii în fața dumneavoastră.

Drepturile cetățenilor

Aceia dintre dumneavoastră care au citit Declarația de Independență a Americii își amintesc poate de proclamația *„toți oamenii se nasc egali și sunt dăruieți de creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile”*. După elaborarea acestor drepturi, acest apel la eliberarea de sub tiranie constituia o declarație revoluționară la acea vreme, o declarație care pune temelia Americii și a tuturor democrațiilor moderne. *„Pentru asigurarea acestor drepturi”,* se continuă, *„au fost constituite guverne care se întemeiază pe consimțământul celor care sunt guvernați”*.

Gândiți-vă la puterea conceptelor conținute în aceste cuvinte! Guvernul trebuie să servească poporul, nu invers. Oamenii din orice țară dau guvernelor puterea, cu scopul explicit de a le asigura drepturile – cu alte cuvinte, demnitatea sau drepturile statului nu trebuie să primeze în fața drepturilor oamenilor. Iar guvernele servesc cu consimțământul poporului – aceasta însemnând că orice guvern care ignoră voința poporului este sortit pieirii.

Aceste convingeri au fost dezvoltate în Constituția Americii, care începe cu niște cuvinte simple, dar celebre: *„Noi, poporul”*. Ele sunt elaborate, pe mai departe, în Carta Drepturilor – un document care rămîne, după cum cred eu, una dintre cele mai clare exprimări scrise vreodată despre importanța libertăților individuale și se regăsesc în scrierile pline de semnificație ale părinților fondatori ai Americii – Benjamin Franklin și James Madison, Thomas Jefferson și John Jay. Toate aceste scrieri au evidențiat mijloacele prin care promisiunile revoluției americane au putut fi asigurate – în legile care au dat înființate drepturilor omului și în instituțiile desemnate să verifice puterea celor aleși de popor să îl slujească. În mod remarcabil, liderii care au conceput aceste documente nu s-au concentrat pe definirea privilegiilor sau prerogativelor lor personale, nici pe crearea unei elite cu avantaje interne. Mai degrabă, au încercat să își limiteze propria putere – imaginați-vă așa ceva! – și prin aceasta să asigure puterea, hotărîrea și dezvoltarea sănătoasă a tinerei democrații care sfida toate convențiile acelor vremuri.

Lupta Americii pentru definirea unei relații corecte între indivizi și stat ajută la explicarea multelor dimensiuni ale Americii de azi: fundamentul multor decizii luate de Curtea Supremă, dezbaterile orientată pe diverse probleme, care este o trăsătură atât de vie a procesului nostru politic; sau libertățile economice care conduc una dintre cele mai de succes economii pe care lumea le-a cunoscut vreodată. Dar această luptă este deopotrivă crucială pentru orice înțelegere reală

a politicii externe americane. Noi credem că există o legătură intrinsecă între securitatea și interesele naționale ale Americii, pe de o parte, și sfera extinsă în care valorile noastre democratice sunt împărtășite, pe de alta. Așa cum Secretarul de Stat Colin Powell a spus în decembrie anul trecut, când s-a adresat Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, *„Respectul pentru libertățile fundamentale este un factor esențial pentru pace, dreptate și bunăstare”*. Credem că guvernele cu adevărat democratice – acelea care răspund la nevoile și aspirațiile popoarelor lor, sunt fără îndoială mai stabile decât guvernele conduse de elite. Considerăm că guvernele democratice sunt cele mai bune ancoră ale stabilității și libertății în toate colțurile lumii. Și știm că democrațiile reale sunt cei mai buni parteneri ai Americii în extinderea granițelor libertății și dezvoltării economice – fie în Europa războiului rece sau în Irakul și Afganistanul de azi.

Supremația libertăților individuale

Supremația libertăților individuale este un element important al politicii americane în ce privește țări ca România sau cele din organisme ca OSCE. Credem că libertatea de expresie trebuie păstrată dacă vrem ca democrația din orice țară să rămână *„a poporului”* – și ca eforturile nejustificate de a limita această libertate să fie combătute. Prețuim la fel de mult libertatea presei – o libertate care, în unele țări, rămîne singurul mod cu adevărat eficient de a verifica puterea statului, și una care este esențială pentru transparență – și un guvern receptiv. Pentru că o presă liberă are scopul de a informa oamenii, credem că articolele de presă trebuie să se bazeze pe fapte, mai degrabă decât pe opinii, iar materialele de opinie și articolele plătite de oameni din afara redacțiilor pentru a fi publicate trebuie să fie însemnate ca atare. Mecanismele eficiente de trasare a politicilor proprii sunt, în această privință, importante pentru asigurarea încrederii cetățenilor în mass-media, așa cum o mass-media informată și eficientă este importantă pentru asigurarea încrederii în guvern.

Credem, de asemenea, că diferența de opinii constructive creează o societate mai sănătoasă și că o societate civilă puternică – bazată nu doar pe respectul teoretic al guvernului, ci și pe interacțiunea puternică și dominată de respect reciproc cu oficialii guvernamentali – este esențială pentru a te asigura că deciziile politice sunt corecte. Din toate aceste motive, sprijinim ferm libertățile de asociere și adunare. Partidele noastre politice încurajează exprimarea punctelor de vedere diferite, fără amenințarea excluderii. Într-adevăr, astfel de discuții și dezbateri deschise reprezintă o diferență importantă între societățile democratice și cele totalitare. În ultimul rînd, considerăm că fiecare cetățean este îndreptățit să aibă propriile convingeri religioase – indiferent că aceste convingeri sunt împărtășite sau nu de majoritate – și că nu ar trebui să existe obstacole în înregistrarea religiilor sau în exercitarea liberă a convingerilor religioase.

Egalitatea în fața legii

Toate aceste libertăți reprezintă inima democrației. La fel este și principiul fundamental potrivit căruia toți oamenii sunt egali – și că sunt egali în fața legii, indiferent de rasă, etnie, sex sau orice alt factor. Acest principiu, care se regăsește în Declarația de Independență a Americii, nu a fost întotdeauna respectat în țara mea. Într-adevăr, când documentul a fost scris nu era vorba de aceleași drepturi pentru femei și bărbați, nici de altcineva în afară de proprietari care să fi avut drept de vot. Copiii nu se bucurau de o protecție specială, ca în ziua de azi. Și, așa cum știm, istoria Americii pe parcursul a 200 de ani conține eșecuri tragice – rușinea sclaviei, dezonoarea segregăției rasiale și rușinea faptului că ființe umane erau persecutate – chiar omorâte – pentru că erau negri, sau hispanici, sau homosexuali, sau din cauza convingerilor lor religioase. Acestea nu sunt doar greșeli: în adevăratul sens al cuvântului, toate sunt adevărate tragedii. Prin ele, America a devenit mai tristă, dar mai înțeleaptă și, treptat, și-a întărit devotamentul pentru egalitate sub lege.

Nici unul dintre noi nu poartă personal vina pentru crimele comise de alții, desigur, nici pentru nereușitele generațiilor care ne-au precedat. Dar noi toți purtăm responsabilitatea de a ne asigura că astfel de tragedii nu se vor repeta – și, mai explicit, responsabilitatea de a ne asigura că nici o minoritate nu este marginalizată, persecutată, sau chiar să primească un statut mai prejos față de ceilalți cetățeni, doar pentru că are convingeri diferite de cele ale majorității. Acesta este un drept uman elementar. Ar trebui să ne unească pe noi toți, ca ființe umane.

Concentrarea politicii noastre externe pe egalitatea în fața legii este o prelungire a experiențelor noastre de acasă. Credem că moștenirile și experiențele prin care au trecut cetățenii noștri ne-au făcut mai puternici ca țară și că intoleranța poate duce la fisuri care, în cele din urmă, ne vor șubrezi națiunea. În această privință, America nu se deosebește de România, care s-a îmbogățit la rîndul său mult pe parcursul istoriei, prin experiențele diverselor credințe, naționalități și grupuri etnice care, împreună, sunt mai mult decît suma părților lor. Suntem convinși că, pentru o democrație puternică, națiunea nu se poate situa deasupra legilor care protejează drepturile individului, cu excepția cazurilor în care motive clare de securitate națională, care sunt dezbătute și aprobate de instanțe, cer acest lucru. Suntem, de asemenea, convinși că nici un oficial, la nici un nivel, nu ar trebui să se plece în fața a ceea ce James Madison a numit „*tirania majorității*”, prin supunerea drepturilor oricărui grup minoritar celor ale majorității. Responsabilitatea de a ne asigura că principiul potrivit căruia „*toți oamenii se nasc egali*” nu revine doar judecătorilor, ci tuturor oficialilor, aleși sau numiți, de la primărie pînă la președinție. Am încredere că liderii acestei țări și, da, ai acestui oraș, împărtășesc pe deplin acest punct de vedere.

Statul de drept

În cele din urmă, dăm o importanță considerabilă statului de drept, pentru că noi credem că este absolut crucial pentru păstrarea libertăților la care ne-am referit – și este crucial pentru păstrarea democrației în sine. Justiția care este subordonată politicii nu poate, de fapt, să fie considerată cu adevărat justă. Cetățenii cărora le este refuzată judecata – chiar dacă este vorba de o presupusă crimă și indiferent de dovezile existente – nu sunt, în fapt, egali potrivit legii, așa cum ar trebui să fie. Drepturile legale și garanțiile constituționale care nu sunt susținute în practică nu sunt mai mult decât niște foi de hîrtie. Iar liderii care consideră că sunt mai presus de lege, sau care își țin prietenii departe de atingerea legii sunt ei înșiși nedemocratici. Credem că acest principiu se aplică tuturor liderilor, indiferent de poziția politică sau situația familială sau importanța economică. Într-adevăr, aplicarea legii în ce îl privește pe Președintele Statelor Unite pe vremea scandalului Watergate, la începutul anilor '70, rămîne un moment care mi-a inspirat atît încredere în țara mea, cît și apreciere față de cît de important este cu adevărat statul de drept.

Credința americanilor că statul de drept trebuie să aibă întîietate influențează, desigur, multe dintre idealurile noastre de politică externă. Criminalii internaționali și despoții trebuie făcuți responsabili pentru crimele lor – în cadrul sistemelor interne de judecată, acolo unde ele funcționează, sau potrivit unor aranjamente speciale, în caz contrar. În multe țări, furnizăm pregătire și alte tipuri de asistență cu scopul de a îmbunătăți profesionalismul și capacitățile poliției, procurorilor și judecătorilor care se află în centrul sistemului de justiție. Ajutăm la întocmirea proiectelor de lege de care este nevoie pentru a asigura drepturile cetățenilor și luăm atitudine cînd figuri politice par să se interfereze în sistemul de justiție. În această țară, pentru a avea siguranța că nimeni nu este mai presus de lege, am sprijinit crearea Parchetului Național Anticorupție și am lucrat la sporirea prerogativelor sale. În final, aici, ca oriunde altundeva, susținem drepturile de proprietate. A putea stăpîni o proprietate reprezintă un semn de stabilitate în orice democrație și economie. Prin urmare, restituirea proprietăților către proprietarii de drept este crucială. Într-adevăr, cei care dețin proprietăți particulare și acele biserici care și-au pierdut proprietățile sunt printre marile victime ale comunismului, în toate statele din această regiune. Drepturile lor legitime trebuie reînstate. Dacă drepturile proprietății particulare ale cetățenilor există prin lege, dar nu în practică, statul de drept nu este susținut, iar drepturile de proprietate nu există cu adevărat.

Forme de guvernămînt

Fiecare dintre aceste drepturi implică responsabilități, desigur. Unele dintre aceste responsabilități revin cetățenilor: angajarea în probleme care afectează sănătatea unei țări; informarea în privința subiectelor de interes și contribuția la

decizii care pot fi luate la nivelul lor, în concordanță cu principiile democratice. Într-o democrație funcțională, conceptele de serviciu public și voluntariat nu sunt doar înțelese – sunt învățate și exersate de la vârste fragede. Cu alte cuvinte, democrația implică mai mult decât mersul periodic la urne: este muncă serioasă și cere ca cetățenilor să le pese suficient de propriul lor viitor și de cel al comunităților în care trăiesc și al țării lor, să își suflece mînele și să se implice în probleme care au importanță pentru ei.

Alte responsabilități revin guvernului: poate cel mai important lucru este că guvernele alese au în primul rînd responsabilitatea de a se asigura că legile sunt construite și aplicate pentru a proteja drepturile oamenilor pe care îi reprezintă. Pentru a se asigura că aceste din urmă responsabilități sunt îndeplinite în concordanță cu intențiile democratice, părinții fondatori ai Americii au instituit limite importante, un control al puterilor exercitate de autoritățile statului asupra puterilor oricărei ramuri a guvernului. Acest control este crucial pentru garantarea libertății căreia americanii îi sunt atît de dedicați.

Există multe forme de democrație, desigur, și recunoaștem și acceptăm pe deplin că forma aleasă poate fi diferită de la țară la țară. Nu se poate, cu alte cuvinte, ca „o singură măsură să se potrivească oricărei democrații”. Dar în fiecare țară, un sistem de responsabilitate este necesar pentru garantarea democrației, oricare ar fi forma sa. Americanii cred că autoritățile locale pot cel mai bine să înțeleagă nevoile cetățenilor lor. Respectăm acest principiu al descentralizării autorității în eforturile noastre de a încuraja dezvoltarea democrației în alte părți. Credem, de asemenea, că autoritățile alese de popor sunt mult mai receptive la nevoile și valorile alegătorilor lor. Într-adevăr, mulți m-au asigurat că oamenii acestei țări nu i-ar fi ales niciodată pe unii indivizi care, în diferite momente dinainte de 1989, au fost puși în funcție pe listele de partid – indivizi care au fost asociați cu activități nedemocratice în timpul regimului trecut, sau ale căror angajamente față de normele democrației erau discutabile.

Concluzie

Îmi aduc aminte perfect, pe cînd eram un copil de 4 sau 5 ani, că bunicul meu s-a apropiat de mine în timp ce treceam prin fața unui magazin unde flutura mîndru steagul american. Mi-a spus: „*Băiete, oricînd vei vedea steagul american, să te oprești și să îl saluți și să spui o rugăciune de mulțumire. Într-o zi vei înțelege ce reprezintă acest steag pentru lumea întreagă*”. Bunicul meu a murit cu mult timp în urmă, dar încă mă gîndesc la el cînd văd steagul țării mele. Patru decenii mai tîrziu, am ajuns să înțeleg binecuvîntarea de a trăi în America și să apreciez mai puternic libertățile pe care le avem. Și știu că aceste libertăți datează din timpul fondării Americii și din valorile și principiile care i-au făcut pe cetățenii acestei țări să își realizeze visurile.

Dacă vi se pare că am pictat un tablou al perfecțiunii sistemului democratic american, vă asigur că nu aceasta a fost intenția mea. Au fost multe momente în istoria țării mele – pe unele le-am menționat – când atașamentul cetățenilor sau liderilor Americii față de democrația adevărată nu a fost unul ferm. Lăcomia și ambiția există în țara mea ca oriunde altundeva; fără îndoială că acestea vor pune la încercare democrația noastră pe viitor, așa cum au făcut-o și în trecut. Mai mult, democrația în orice țară este ceea ce numim noi „o muncă în desfășurare”. America continuă să dezbată, să perfecționeze și să se lupte pentru drepturile enunțate de părinții noștri fondatori pentru a dobândi ceea ce Constituția noastră numește „o uniune mai perfectă”.

Dar sper că acest lucru oferă o perspectivă asupra faptului că America ține atât de mult la reinstaurarea libertății și democrației în locuri ca Afganistan și Irak. Sper că explică puterea angajamentului nostru în timpul războiului rece când ne-am împotrivit tuturor lucrurilor reprezentate de comunism. Sper că vă ajută să înțelegeți de ce dăm atâtă importanță faptului dacă democrația este înrădăcinată sau superficială sau dacă liderii înțeleg angajamentele pe care trebuie să le ia când reprezintă poporul unei societăți democratice.

Uneori, noi ca americani – inclusiv aceia dintre noi care reprezintă America în străinătate – vorbim direct despre limitările aduse democrației, pe care le depistăm în străinătate. Uneori ni se spune că ne depășim autoritatea diplomatică făcând asta. Cei care și-au exprimat această părere, desigur, împrumută de fapt o veche replică din zilele autarhiei și dictaturii comuniste. Adevărul este că suveranitatea națională nu poate exclude respectul pentru drepturile și integritatea oricărei ființe umane. Nu mai este acceptabil să spui că diplomații și-au depășit limitele când vorbesc public de probleme asociate cu democrația, drepturile omului, proprietatea privată, statul de drept în țările în care sunt acreditați.

Mulți dintre dumneavoastră înțeleg asta, desigur. Dar pentru aceia dintre dumneavoastră care se întreabă de ce vorbesc despre corupție sau despre o presă liberă sau despre blocajele cazurilor de restituire care sunt plimbate de colo-acolo în procese de apel astfel încât să nu fie făcută dreptate acasă sau la curțile internaționale, sper ca aceasta ajută la limpezirea lucrurilor. Vedeți dumneavoastră, ca ambasador, îmi reprezintă țara și valorile sale, așa fac și alți diplomați ai ambasadei noastre din București și ai biroului de informații de aici, din Cluj-Napoca. Știm că, pentru ca relația noastră bilaterală să se dezvolte și să se maturizeze, problemele legate de democrație trebuie să facă parte din dialogul nostru – mai ales având în vedere aspirațiile euro-atlantice ale României. România este prietenul și aliatul nostru și o democrație tânără, în dezvoltare. Pentru a o ajuta să facă față problemelor cu care se confruntă, trebuie să discutăm despre aceste probleme – nu pentru a emite judecăți, ci pentru a face drumul înainte mai

ușor. Este datoria noastră să spunem clar ce acțiuni vor ajuta relațiilor noastre bilaterale și care sunt cele ce le vor prejudicia.

În timpul petrecut de mine în România, ambasada noastră a lucrat ca echipă pentru a ajuta la ancorarea parteneriatului Americii cu această țară, avînd ca bază înțelegerea crescîndă din partea României a adevăratului înțeles al unor cuvinte ca „democrație” și „economie de piață”. Am făcut lucruri minunate împreună și sunt mîndru de ceea ce am realizat. Dar îmi cunosc țara și mai știu că tăria și amploarea parteneriatului nostru bilateral va depinde, în cele din urmă, de atașamentul României față de titlul de democrație pe care îl pretinde.

Am spus deseori că am încredere în viitorul României și în viitorul parteneriatului nostru și nu în mică măsură datorită tinerilor pe care i-am întîlnit în această țară. Adevărul este că pentru tinerii României – și aici mă refer la voi – sunt mai multe în joc decît pentru oricine altcineva în rapiditatea cu care are loc dezvoltarea democratică a României. Sper că recunoașteți că nu puteți lăsa ca viitorul României – adică viitorul vostru – să fie decis de alții. Cu alte cuvinte, puterea de a vă modela viitorul stă în mîinile voastre și cît de mult va putea crește pe mai departe parteneriatul dintre țările noastre va depinde mai puțin de ce ar face un ambasador sau o ambasadă, decît de faptul că vă veți implica sau nu să ajutați dezvoltarea democratică a acestei țări.

Acest vechi și frumos oraș Cluj-Napoca are o tradiție de excelență academică, o istorie de schimburi cu lumea și un respect față de diferitele credințe religioase, care este vizibil în turlele de piatră care delimitează grațios linia cerului. Adăpostește, de asemenea, o tînără generație care este pregătită să gîndească independent – pentru a provoca înțelepciunea convențională cu o viziune de construire a unui viitor mai luminos. Lecțiile istoriei care mă înconjoară în această sală și în acest oraș s-au dezvoltat timp de multe sute de ani; lecțiile Americii sunt mult mai tinere, dar nu mai puțin înrădăcinate. Folosiți-le pe toate pentru a crea viitorul pe care îl doriți și pe care orașul și țara voastră îl merită. În această misiune temerară aveți sprijinul meu deplin și parteneriatul poporului american.

Vă mulțumesc.

*

Michael GUEST (n. 1958), a fost ambasador al Statelor Unite ale Americii în România, în perioada septembrie 2001-mai 2004.

Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România¹

EMIL MOISE

Motto:

Nu biserica se transformă în stat, vă rog să luați bine aminte. Spre asta năzuia Roma în visurile sale! Cea de a treia ispită a diavolului! Dimpotrivă, statul se transformă în biserică, se ridică pînă la ea pentru a păstori asupra întregului pămînt ceea ce este ... suprema menire a credinței pravoslavnice pe lumea asta. Și luceafărul acesta se va aprinde în Răsărit.²

Ne confruntăm cu întrebarea privind rolul religiei în viața publică a „democrațiilor care se nasc”, și necesitatea vitală ca organizațiile religioase să devină parte a emergentei societăți civile în loc să caute alianțe politice nesănătoase cu statul³.

Să ne imaginăm că cineva (evident, rău intenționat) te leagă și te închide – pe tine sau pe copilul tău – într-o încăpere; sigur că, în acest caz, nu ai accepta că ești liber(ă) chiar dacă persoana (sau instituția) respectivă ți-ar spune că îți dă posibilitatea, în baza unei cereri – scrisă eventual de părinți –, să poți solicita să fii dezlegat(ă). Mai mult, situația nu se schimbă (ba din contră) dacă persoana care îți limitează libertatea ar susține că o face pentru „a-ți crea o personalitate activă, motivată și creativă, capabilă de opțiune și de decizie”⁴, prin urmare, spre binele tău (sau al copilului tău). Poți fi obligat(ă) să accepți această situație? Îmi imaginez că o veți considera revoltătoare, ceea ce înseamnă că ceva este realmente în neregulă cu modul în care a fost instituită.

Mutatis mutandis, lucrurile nu par a sta diferit în cazul reglementării predării disciplinei *Religie* în școlile publice din România. Elevii/ elevele sunt obligați/ obligate să participe la orele de *Religie* însă pot „alege”, la solicitarea scrisă a părinților, să nu frecventeze această disciplină, context în care putem afirma că se limitează libertatea de conștiință.

Viziunea personajului citat în prima parte a motto-ului implică nu o coexistență a *Bisericii Pravoslavnice* (Ortodoxe) cu statul ci, mai mult, o respingere a acestui *rău* prin reconstrucția Statului pe principii creștine.

În această lucrare voi analiza relația *Bisericii* cu statul în privința educației religioase în școlile publice din România. Analiza cantitativă și calitativă – a legislației vizînd educația religioasă, a modului în care legislația a fost aplicată și a unora dintre consecințele acestora – urmărește probleme care circumscriu termeni precum libertatea religioasă, noile fenomene religioase⁵ și care conduc la o redefinire a spațiului public și a rolului religiei, cu aspectele caracteristice: relația dintre stat și organizațiile religioase.

Se vor evidenția astfel întrepătrunderea și interrelaționarea celor două aspecte principale ale libertății religioase: aspectul formal, instituțional, legal și aspectul informal, conectat cu atitudinile personale și sociale față de noile forme și manifestări religioase.

Cea mai exploatată terminologie în încercarea de a defini situația religioasă contemporană depinde de noțiuni precum sincretism, secularism, eclecticism și pluralism.

Ipoteza de lucru care stă la baza acestui studiu este aceea conform căreia România este (sau ar trebui să fie) un stat secular, ipoteză justificată și de art. 29, alin. 5 din Constituția României: *culte religioase sunt autonome față de stat*. Am ales ca definiție a secularizării – „*procesul societal în care un sistem religios transcendent este redus la un subsistem al societății printre alte subsisteme și ale cărui susțineri au o audiență scăzută*”⁶.

În principal, lucrarea este structurată în două părți: o analiză normativă a legislației privind educația religioasă în România și un studiu de caz.

I. Legislația privind educația religioasă. Analiză normativă

În România, relația religiei cu educația (școlară) a fost reglementată prin Legea 84 din 24 iulie 1995⁷ – Legea învățămîntului – modificată și republicată în 1999⁸:

Art. 9

(1) *Planurile-cadru ale învățămîntului primar, gimnazial, liceal și profesional includ Religia ca disciplină școlară, parte a trunchiului comun. Elevul, cu acordul părinților sau al tutorelui legal instituit, alege pentru studiu religia și confesiunea.*

(2) *La solicitarea scrisă a părinților sau a tutorelui legal instituit, elevul poate să nu frecventeze orele de Religie. În acest caz, situația școlară se încheie fără această disciplină. În mod similar se procedează și pentru elevul căruia, din motive obiective, nu i s-au asigurat condițiile pentru frecventarea orelor la această disciplină.*

În varianta inițială, din 1995, în art. 9, alin. (1), teza a doua, *Religia* era reglementată ca disciplină *obligatorie* pentru învățămîntul primar, *opțională* pentru învățămîntul gimnazial și *facultativă* pentru învățămîntul liceal și profesional⁹.

În data de 25 iunie 1995, 57 de deputați au sesizat Curtea Constituțională asupra neconstituționalității prevederilor art. 9 alin. (1), teza a doua, susținând, în esență, că prin instituirea obligativității studiului religiei în ciclul primar se aduce atingere prevederilor constituționale ale art. 1, alin. (3), teza privind „libera dezvoltare a personalității umane”, ale art. 26 alin. (2) care prevăd că „persoana fizică are dreptul să dispună de ea însăși”, ale art. 29 alin. (1), (2) și (6) privind libertatea conștiinței și ale art. 45 alin. (5) privind obligația autorităților publice de a contribui „la asigurarea condițiilor pentru participarea liberă a tinerilor la viața politică, socială, economică, culturală și sportivă a țării”.

În temeiul art. 19 din Legea nr. 47/1992¹⁰ privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, Curtea Constituțională a solicitat și analizat punctele de vedere ale președinților celor două Camere ale Parlamentului și Guvernului. În baza art. 5 din aceeași lege și a art. 11 alin. 2 din *Regulamentul de organizare și funcționare a Curții Constituționale*¹¹, aceasta a solicitat și analizat informațiile Ministerului Învățământului, iar prin *Decizia 72 privind constituționalitatea unor prevederi ale Legii învățământului*¹², a stabilit că prevederile art. 9 alin. (1) din *Legea învățământului* sunt constituționale (sub aspectul analizat), întrucât art. 9 alin. (1), teza finală, din *Legea învățământului*, „permite o interpretare conformă prevederilor constituționale”: *Elevul, cu acordul părintelui sau tutorelui legal instituit, alege pentru studiu religia și confesiunea.*

În interpretarea (puțin forțată) a Curții Constituționale, deși menționată în textul legii ca atare, *Religia* nu trebuia înțeleasă ca disciplină obligatorie, obligativitatea constînd numai în introducerea acestei discipline în planurile de învățămînt.

Pe de o parte, interpretarea Curții Constituționale oferă o variantă de îmbinare a legii învățământului cu legislația internațională și națională într-un cadru legislativ coerent, eliminînd astfel interpretările conform cărora disciplina *Religie* este obligatorie; pe de altă parte însă, terminologia folosită de legiuitor în cazul discutat, al Legii învățământului, este una care poate (ușor) contribui la interpretări abuzive în privința libertății de alegere a frecventării orelor de *Religie* (referința este, în special la clasele din învățămîntul primar) – „e greu de presupus că fiecare director va fi dotat cu o copie a deciziei Curții pentru a o aplica întocmai, și că va reuși acest lucru”¹³.

Analiza mea va viza argumentul folosit de Curtea Constituțională pentru a demonstra că obligativitatea din textul legii nu se referă la obligativitatea studierii *Religiei*.

Astfel, în opinia Curții Constituționale, dreptul de a alege (religia și confesiunea) „semnifică și posibilitatea de a nu avea nici o opțiune religioasă”¹⁴.

Analizînd prin analogie, consider că argumentul folosit de Curtea Constituțională este unul falacios, întrucît dacă coroborarea tezei conform căreia *învățămîntul religios este obligatoriu* (premisa 1 – art. 9, alin. 1, teza a doua) cu

teza conform căreia *elevul, cu acordul părintelui..., alege pentru studiu religia ...*, (premisa 2 – ibid., teza finală), semnifică *posibilitatea de a nu avea nici o opțiune religioasă*, (concluzia C – concluzia Curții Constituționale) atunci coroborarea tezei conform căreia *învățământul primar și gimnazial este obligatoriu* (premisa 1' – art. 6 și art. 15, alin. 10) cu teza conform căreia *părintele ..., are dreptul de a alege forma de învățământ și felul educației copilului* (premisa 2' – art. 178, alin. 1¹⁵) va semnifica *posibilitatea de a nu alege nici o formă de învățământ sau educație* (concluzia C'), argument pe care, cred, nici măcar Curtea Constituțională nu ar fi fost de acord să-l considere valid¹⁶.

Însă, pentru disciplina *Religie*, nici caracterul de opțională (în varianta din 1995, pentru gimnaziu) nu poate fi corect argumentat, într-un stat de drept; o disciplină opțională instituie caracterul obligatoriu pe parcursul anului în care este aleasă – din oferta școlii elevii/ elevele își aleg un număr de discipline opționale (de regulă trei) pe ale căror ore, în anul școlar respectiv, trebuie să le frecventeze. Însă un/ o elev/ elevă își poate schimba religia pe parcursul anului, ceea ce înseamnă că poate să nu mai frecventeze orele acelei discipline, situația școlară rămânând neîncheiată (presupunând că a trecut de mijlocul anului școlar, nu își mai poate alege nici o altă disciplină). Pentru a rămâne în contextul respectării drepturilor și libertăților ființei umane, *Religia* nu poate fi reglementată în școlile publice decât ca disciplină facultativă.

În decembrie 1996, Sinodul Bisericii Ortodoxe Române și Adunarea Națională Bisericească au înaintat Senatului propunerea legislativă cetățenească, susținută prin semnăturile a 1.049.853 de „credincioși”, privind modificarea art. 9 alin. (1) din Legea învățământului nr. 84/1995.

Potrivit propunerii legislative, acest alineat urma să primească următoarea redactare:

Planurile învățământului primar, gimnazial, liceal și profesional includ religia ca disciplină școlară de bază¹⁷. Participarea la orele de religie se va face în funcție de apartenența religioasă și confesională.

Propunerea nu a fost adoptată în varianta solicitată întrucât, cu referire nemijlocită la obiectul inițiativei legislative, prin adresa nr. 9.304/ 1997, Ministerul Învățământului a precizat, următoarele:

1. În Legea învățământului nu există noțiunea de „disciplină de bază”. Art. 127 alin. (2) prevede că planurile de învățământ cuprind discipline obligatorii, opționale și facultative.

2. *Introducerea religiei ca disciplină obligatorie nu va avea consecințe negative asupra elevilor care nu aparțin unei credințe și confesiuni dintre cele recunoscute, potrivit legii. Există posibilitatea ca aceștia – foarte puțini – să primească spre rezolvare, în școală, individual sau în grup diverse sarcini didactice¹⁸.*

Din nou, susținerea privind disciplina *Religie* (punctul 2 al anexei) este cel puțin confuză: pe de o parte, legiuitorul a stabilit că *elevii „care nu aparțin unei credințe sau confesiuni dintre cele recunoscute oficial sunt foarte puțini (!)”*¹⁹; pe de altă parte, din text reiese că dacă un elev aparține uneia dintre „*credințele sau confesiunile recunoscute oficial*” este obligat (prin lege) să frecventeze orele disciplinei *Religie*²⁰ (ca și cum prin lege o persoană poate fi obligată să participe la slujbele religioase din biserică).

În varianta modificată și republicată a *Legii învățământului*, din 1999, caracterul disciplinei *Religie* este, din nou, unul ambiguu, aceasta fiind obligatorie (*parte a trunchiului comun*, art. 9, alin. 1) dar cu statut de opțională (*elevul poate să nu frecventeze orele de religie*, art. 9, alin. 2).²¹ Nici statutul de disciplină *opțională*, pentru *Religie*, nu este însă suficient clarificat întrucât opțiunea de a nu frecventa această disciplină nu este condiționată de alegerea altei discipline din pachetul de discipline opționale din planul de învățământ, existând posibilitatea – conform art. 9, alin. 2 – încheierii situației școlare fără această disciplină, ceea ce îi conferă și caracterul de disciplină *facultativă*.

Este evident, în urma analizei sub aceste trei planuri, că *Religia* are caracter de disciplină facultativă. Menționarea redundantă, în textul legii, a celorlalte două variante nu face decât să îngreuneze opțiunile în privința alegerii acestei discipline, mai exact în privința *renunțării* la frecventarea orelor acestei discipline.

Ambiguitatea legislativă este continuată și în unele acte normative cu caracter de lege, prin care se atentează la mecanismul de asigurare a libertății religioase. Astfel, Ordinul nr. 3670/17.04.2001²² cu privire la aplicarea Planurilor-cadru de învățământ pentru liceu în anul școlar 2001-2002, în contradicție cu *Legea învățământului* (art. 9), anulează caracterul de disciplină facultativă pentru disciplina *Religie*:

(...) Luând în considerare faptul că învățământul din România trebuie să contribuie la formarea la elevi a unei personalități active, motivate și creative, capabile de opțiune și de decizie, Ministrul Educației și Cercetării dispune:

(...) Art.5. Conform art. 9 din *Legea învățământului*, «*planurile-cadru ale învățământului primar, gimnazial, liceal și profesional includ Religia ca disciplină școlară, parte a trunchiului comun. Elevul, cu acordul părinților sau al tutorelui legal instituit, alege pentru studiu religia și confesiunea. La solicitarea scrisă a părinților sau a tutorelui legal instituit, elevul poate să nu frecventeze ora de religie.*» În această ultima situație, elevul își va alege, în locul disciplinei *Religie*, o disciplină opțională.

Ultima precizare din acest paragraf, care obligă la alegerea unei discipline opționale în cazul renunțării la frecventarea orelor de *Religie*, contrazice alineatul din *Legea învățământului* (art. 9, alin. 2) în care se prevede încheierea situației școlare fără disciplina *Religie* („*în acest caz situația școlară se încheie fără această disciplină*”).

În unele dintre anexele *Ordinului Ministrului Educației* se prevede²³, printr-o notă sub un tabel că „*elevii care nu studiază Religia își vor completa, în mod obligatoriu, schema orară cu un opțional ales în urma procesului de consultare*”.

Deși invocă, în preambulul *Ordinului*, „*formarea unei personalități capabile de opțiune și decizie*”, Ministrul Educației și Cercetării, printr-o notă în subsolul unui tabel, care contrazice chiar *Legea învățământului*, restricționează libertatea religioasă: dacă un/o elev/elevă (*la solicitarea scrisă a părinților...*) va dori să nu mai frecventeze orele disciplinei *Religie* (să presupunem ca și-a schimbat religia) la mijlocul semestrului al II-lea, nu va putea să-și mai aleagă un opțional, ceea ce va determina continuarea disciplinei *Religie*, împotriva dorinței (și a voinței) legitime a elevului/ elevei.

O situație ilegală de ascensiune (cel puțin în privința puterii) a Bisericii, cu sprijinul instituțiilor publice, este evidențiată și în scoaterea la concurs, în fiecare an²⁴, a posturilor titularizabile pentru disciplina *Religie*. Pentru a putea fi oferită spre titularizare, în condițiile legii, o catedră trebuie să prezinte garanția viabilității pentru o perioadă de cel puțin 4 ani. Mai mult decât atât, conform *Metodologiei*, nu pot fi oferite spre concurs catedrele pentru discipline opționale²⁵.

Pe de o parte, așa cum prevede legea, disciplina *Religie* are caracter de disciplină facultativă, deci nu poate fi titularizabilă (decît ilegal); pe de altă parte, existînd garanția libertății religioase, asigurată de reglementările internaționale²⁶ și de Constituția României, nu poate fi asigurată viabilitatea unei catedre pentru disciplina *Religie* – oricînd o persoană își poate schimba religia sau poate renunța la ea (fără a alege o alta), a gândi și a legifera altfel însemnînd o diminuare (considerabilă) a acestei libertăți.

În alin. 3 al art. 9 din *Legea 84/1995*, republicată în 1999, se prevede că, la cererea cultelor recunoscute oficial de stat, organizarea învățământului teologic specific pregătirii personalului de cult și activității social-misionare, în subordinea *Ministerului Educației Naționale*, se face „*proporțional cu ponderea numerică a fiecărui cult în configurația religioasă a țării, potrivit recensămîntului oficial reactualizat*”.

Această restricție²⁷ nu este corect justificată întrucît, pe de o parte, în cadrul recensămîntului, la întrebarea privind religia „*răspunsul nu este obligatoriu. Cel care este întrebat poate să declare religia de care aparține, poate să declare că este ateu sau poate să spună că este o problemă personală – și atunci se va considera nedeclarat. Adică, spre deosebire de celelalte întrebări, are dreptul de a nu răspunde la această întrebare*”²⁸.

Însă nici această situație nu este reglementată destul de clar întrucît, prin art. 21, alin. (1), lit. b), și alin. (2), din Hotărîrea Guvernului nr. 680/2001, *privind organizarea și desfășurarea recensămîntului populației și al locuințelor din România în anul 2002*²⁹, se stabilește că refuzul de a furniza personalului de

recensămînt informațiile prevăzute în formularele de înregistrare sau furnizarea de date eronate sunt considerate contravenții pentru care se aplică o amendă între 2 000 000 lei și 10 000 000 lei.

De asemenea, pe coperta I a formularului pentru recensămînt, 2002, este trecută mențiunea „Cetățenii au obligația de a furniza recenzorului informații complete și corecte”, iar la capitolul IV: *Date privind persoanele înregistrate în gospodărie*, la pct. 17. *Religia*, există doar două rubrici (*Ortodoxă* și *Altă religie*) fără a fi specificată și posibilitatea neapartenenței la una dintre religii.

În interviurile realizate cu recenzori, aceștia mi-au spus că au existat persoane care nu știau ce să răspundă la întrebarea privind religia sau persoane care dădeau răspunsuri de tipul „treceți ce este toată lumea”, sau „treceți ce au zis și ceilalți”³⁰.

Mai mult, deși 84% din populația României se declară ca aparținînd confesiunii creștin-ortodoxe, sondajul Gallup din septembrie 2003, „Intoleranță, discriminare și autoritarism în opinia publică”, comandat de Institutul de Politici Publice arată că (doar) 49,8% dintre respondenți/ respondente cred în viața de după moarte, iar 42,3% consideră că este mai important să fii om bun decît să crezi în Dumnezeu, ceea ce contravine principiilor de bază ale creștinismului³¹.

Pe de altă parte, *Conferința Generală a Organizației Națiunilor Unite pentru educație, știință și cultură*, a adoptat la Paris, la 14 decembrie 1964 *Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățămîntului*, care, la art. 3, lit. d, susține următoarele:

În scopul de a elimina sau preveni orice discriminare în sensul prezentei Convenții, Statele Participante își iau angajamentul să nu admită, în cazul unui ajutor eventual, dat sub orice formă, de către autoritățile publice instituțiilor de învățămînt, nici o preferință sau restricție bazate exclusiv pe faptul că elevii aparțin unui grup determinat;

România a devenit parte la această convenție prin *Decretul 149 din 2 aprilie 1964 pentru ratificarea Convenției privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățămîntului*³².

Restricția impusă prin art. 9, alin. (3), teza întîi a fost reglementată din august 1999 prin adoptarea *Legii 151 din 30 iulie 1999*³³ *privind aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 36/1997 pentru modificarea și completarea Legii învățămîntului nr. 84/ 1995*:

Culte recunoscute oficial de stat pot solicita Ministerului Educației Naționale organizarea unui învățămînt teologic specific pregătirii personalului de cult și activității social-misionare a cultelor, numai pentru absolvenții învățămîntului gimnazial sau liceal, după caz, proporțional cu ponderea numerică a fiecărui cult în configurația religioasă a țării, potrivit recensămîntului oficial reactualizat.

II. Studiu de caz

Voi continua lucrarea cu un studiu de caz, o analiză a modului în care s-au făcut demersurile introducerii educației *moral-religioase* în învățământul *de stat*³⁴, câteva dintre etapele parcurse și unele dintre consecințe. Alături de instrumentele menționate în introducerea lucrării – analiza cantitativă și cea calitativă – am folosit interviuri cu elevi/eleve, părinți ai acestora, profesori/profesoare, inspectori școlari. Materialele – procese verbale, dări de seamă, informări, adrese, cereri – au fost preluate din arhivele Episcopiei Buzăului și ale Seminarului Teologic Liceal din Buzău.

II.1 Predarea altor discipline, în afara religiei, de către absolvenți ai instituțiilor de învățământ teologic, în școlile de stat

Absolvenții seminarelor teologice, ai seminarelor monahale și ai institutelor teologice au fost angajați pentru predarea și a altor discipline în afara disciplinei *Religie*.

În 22.02.1991, Ministerul Învățământului și Științei și Secretariatul de Stat pentru Culte au emis o *Notă* comună cu numerele 32443, respectiv 1448, privind posibilitatea utilizării absolvenților de seminarii și ai institutelor teologice de grad universitar ca învățători, respectiv ca profesori cu studii superioare, pentru predarea unor discipline în școlile de stat începând cu trimestrul al II-lea al anului de învățământ 1990-1991.

În 26.02.1991, prin adresa nr. 1693, Cancelaria Sfântului Sinod din cadrul Patriarhiei Române solicită Episcopiei Buzăului selecționarea, de urgență, a preoților care, conform *Notei* Ministerului Învățământului și Științei și Secretariatului de Stat pentru Culte, corespund pentru a preda în școlile de stat, cu precădere din mediul rural, disciplinele: muzică, limba română, limba latină, limbi moderne.

Recomandările eparhiilor urmau să fie trimise inspectoratelor școlare teritoriale care „aveau nevoie” de cadre didactice.

În urma solicitării Episcopiei Buzăului³⁵, protopopiatele din județele Buzău și Vrancea, au întocmit table cu numele preoților care corespund (atît ca pregătire cît și ca metodologie) pentru a putea preda în școlile de stat, „cu precădere în mediul rural”, disciplinele prevăzute în nota comună:

– Protoeria Buzău³⁶: 71 preoți – 17 cu seminar teologic (notați, în continuare, cu ST), 54 licențiați în teologie (notați, în continuare, cu LT);

– Protoeria Pătîrlagele³⁷: 14 preoți – 14 LT;

– Protopopiatul Rîmnicu Sărat³⁸: 12 preoți – 12 LT ;

– Protoeria Panciu³⁹: 44 preoți – 35 LT, 1 ST;

– Protopopiatul Focșani: 44 preoți – 40 LT, 4 ST;

Ulterior, listele au fost trimise Inspectoratelor Școlare Județene Buzău și Vrancea.

II.2. Predarea religiei în școlile de stat: Scapă cine poate!

Deși în instituțiile de învățământ teologic s-a oferit oportunitatea pregătirii în scopul predării *Religiei* (existând clase cu această specializare în institutele teologice, seminarele teologice și seminarele monahale), din paragraful final al *Notei* reiese prioritatea care a fost acordată preoților în predarea acestei discipline⁴⁰. De asemenea, deși predarea acestei discipline are loc în școli ale Ministerului Educației – școli publice, prioritatea în decizii, în privința încadrării suplinitorilor, o dețin Secretariatul de Stat pentru Culte și „conducătorul unității centrale de cult” (aceste aspecte constituind unele dintre sursele neînțelegerilor în privința alegerii cadrului didactic, în unele școli; vezi infra, pp. 27- 28).

În adresa *Cancelariei Sfântului Sinod al B.O.R.*, nr. 5331/ 14.06.1990, către *Episcopia Buzăului*, se aduce la cunoștință că *Sfântul Sinod* în ședința sa de lucru din 08.06.1990 a examinat referatul *Cancelariei Sfântului Sinod* privind organizarea cursurilor de metodologie și didactică pentru preoții care vor predă religia în școlile din învățământul *de stat* în anul școlar 1990-1991.

În urma concluziilor la care s-a ajuns, *Sfântul Sinod* a hotărât (printre altele):

- la aceste cursuri vor participa câte un preot din fiecare protopopiat, rânduit de *Chiriah*, dintre preoții cu pregătire și vocație didactică, consilieri culturali de la centrele eparhiale și profesori de la seminariile teologice care predau *Omiletica* și *Catehetica*;

- organizarea cursurilor de metodologie și didactică va avea loc la Institutul Teologic Universitar din București în perioada 16-27 iulie 1990, într-o singură serie;

- în cursul lunii august, a.c., eparhiile, la rîndul lor, vor organiza, pe protopopiate sau grupe de preoți, seminarizarea acestor prelegeri folosind în acest scop pe preoții, consilierii și profesorii de seminar care au participat la cursurile de metodologie și didactică la Institutul Teologic Universitar din București.

Din cuprinsul Eparhiei Buzăului au participat la cursurile de metodologie și didactică, organizate de Institutul Teologic Universitar București, 8 preoți⁴¹.

În *Protocolul* încheiat între Ministerul Educației și Științei⁴² și Secretariatul de Stat pentru Culte⁴³, la 11.09.1990, privind introducerea educației moral-religioase în învățământul *de stat*, la pct. 3, se prevede că „educația moral-religioasă accentuează asupra elementelor de etică și istorie culturală. (...) Elaborarea programelor de învățământ și predarea se vor face în spirit irenic, ținînd seama de principiile vieții comune într-un stat modern”, iar la pct. 2 se menționează că educația moral-religioasă este obiect de învățământ și „are statut de disciplină opțională și facultativă”. Este interesant de remarcat că nici una dintre prevederile cheie ale acestui *Protocol* inițial nu au fost respectate⁴⁴: educația „moral-religioasă” nu s-a concentrat pe elemente de etică și istorie culturală, programele de învățământ și predarea nu au respectat (și nu respectă) spiritul irenic,

iar despre „*principiile vieții comune într-un stat modern*”... se pare că tendința este de a le combate și nu de a le promova.

În urma sesizării celor 57 de deputați asupra neconstituționalității prevederilor art. 9 din Legea învățământului, în punctul de vedere al președintelui Camerei Deputaților se considera că textele în discuție sunt constituționale. În acest sens, se arătau, în esență, următoarele:

Studiul religiei, în conformitate cu opțiunea elevului și acordul părintelui sau tutorelui legal, în măsura în care obiectul materiei și modalitatea de predare se integrează procesului normal de învățământ și se axează pe prezentarea unor elemente de cultură religioasă generale, abordate într-o manieră neutrală (sic!), nu poate fi considerat, ca și în cazul altor discipline, o modalitate de constrângere a subiecților în aderarea la o anumită religie⁴⁵.

Afirmațiile președintelui Camerei Deputaților sunt false întrucât, în contextul educațional dat, studiul religiei, în școlile de stat din România, nu se axează pe prezentarea unor elemente de cultură religioasă generală, iar prevederile punctului 3 din Protocol au fost încălcate de B.O.R., respectiv prin nerespectarea caracterului irenic al disciplinei *educație moral-religioasă* chiar din programa analitică⁴⁶. Astfel, pentru fiecare clasă, de la clasa I pînă la clasa a XII-a, *programa* începe cu *Semnul Sfintei Cruci* (semn specific Bisericii Ortodoxe și care, în cadrul altor confesiuni creștine este neacceptat). În *Abecedarul micuțului creștin*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1992, apărut cu aprobarea Comisiei Patriarhale Române pentru Învățământ și cu avizul Ministerului Educației Naționale nr. 32530/17.06.1990, se prezintă explicit, cu detalii în imagini, cum se face semnul crucii, caracteristic confesiunii ortodoxe.

Din interviuri cu eleve/elevi de diferite clase⁴⁷, a reieșit că la toate orele de religie li se solicită să facă acest *semn*, cu fața orientată către o icoană – aparținînd tot confesiunii ortodoxe și care rămîne în clasă tot timpul, nu numai la orele de religie – care este prezentă în toate sălile de clasă (icoanele ortodoxe nu lipsesc nici de pe pereții cancelariilor sau ai birourilor persoanelor din conducere, fiind însoțite, nu de puține ori, și de *Calendarul creștin-ortodox*); acceptarea, de către conducerea școlilor publice, a icoanelor pe pereții claselor și ai cancelariilor este o încălcare a libertății religioase și o promovare a intoleranței, sancționate prin *Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*, la care România este parte⁴⁸.

În una dintre școlile din Buzău⁴⁹, la clasele primare, în anul școlar 2001-2002, profesoara de religie le spunea elevelor/elevilor că „*dacă nu vin la școală cu cruciuliță la gît o să apară diavolul și vor păți numai lucruri rele*”. La una din clasele I, mama unei eleve mi-a spus că aceasta se trezea plîngînd noaptea, întrucît, la ea în clasă, pentru a fi mai convingătoare, profesoara le-a desenat *diavolul* pe tablă. În discuțiile purtate, printr-o elocvență pentru care ar fi invidiat-o și cei

patru evangheliști, profesoara respectivă mi-a spus că atât timp cât *Fecioara Maria* – care veghează la buna desfășurare a activității ei –, nu i-a atras atenția, înseamnă că nu a greșit⁵⁰.

Un exemplu similar s-a întâmplat și la altă școală⁵¹ unde mama unei eleve a trebuit să meargă cu aceasta la psiholog în urma unei povești predată la ora de religie (probleme similare avînd și alți copii, ceea ce i-a determinat pe părinți să solicite schimbarea profesorului respectiv).

Tot la aceeași școală, la clasele primare, în cadrul orei de religie, profesorul le-a spus elevelor/elevilor că „*pe umărul drept aveți un ingeraș, iar pe umărul stîng un drac, prin urmare aveți grijă cum vă închinați: dacă începeți cu partea stîngă, vă închinați dracului*”. Tot la clasele primare li s-a spus elevelor/ elevilor: „*dacă intrați într-o biserică adventistă, dă tractorul peste voi*” (în imediata vecinătate a școlii respective se află un așezămînt al confesiunii adventiste de ziua a șaptea).

Într-un liceu din Buzău⁵², la orele de religie, profesorul le-a spus elevelor/ elevilor, în anul școlar 2001-2002, că unele dintre confesiunile care nu sunt ortodoxe (dar care sunt printre confesiunile acceptate, legal, în România) sunt secte⁵³. Este interesant de observat că dintre confesiunile acceptate în România s-a referit numai la cele care au reprezentanți/reprezentante în Buzău.

Bisericile care nu aparțin confesiunii ortodoxe, sunt prezentate ca fiind un pericol pentru cei/cele care intră în ele. De asemenea, unele dintre confesiunile respective sunt prezentate ca *denigratoare* ale confesiunii ortodoxe; (din caietul de religie al unui elev de clasa a IX-a⁵⁴): „(...) *advențiștii denigrează Biserica Ortodoxă, (...) pentru ei biserica este stăpînită de diavol, iar singurul adăpost de acesta este casa lor*”; sau: „*Martorii lui Iehova este una dintre cele mai periculoase secte (...) este una dintre formele de fanatism religios*” – la una dintre clasele a III-a⁵⁵, profesoara de Religie le-a spus copiilor să nu vorbească cu cei din „*secta Martorii lui Iehova*” și în nici un caz să nu îi primească în casă.

La aceeași școală, în clasa a V-a (an școlar 2003-2004), profesoara de Religie le-a spus copiilor că Dumnezeu îi iubește numai pe ortodocși. Din colectivul clasei fac parte și două eleve care nu aparțin confesiunii ortodoxe și care participă la ora de Religie: una aparținînd confesiunii evanghelice, iar alta aparținînd confesiunii iudaice. Deși una dintre colege a protestat chiar în timpul orei: „*doamna profesoară, eu cred că Dumnezeu ne iubește pe toți – nu numai pe ortodocși, ci și pe colegele noastre*”⁵⁶, reacția negativă nu a întîrziat să apară, unii/unele colegi/colege îndepărtîndu-le, în pauză, pe cele două fete spunînd că sunt „*spurcate*”. Problema s-a discutat în ședința pe clasă, mama uneia dintre cele două eleve solicitîndu-i dirigintei să discute cu profesoara de Religie pentru a-și modifica discursul, cel puțin în cadrul școlii.

La mai multe școli și licee din (județul) Buzău⁵⁷, profesorul de religie (preot) le solicită elevelor/elevilor, la ora de religie, să prezinte aspecte din slujba ținută la una

dintre bisericile ortodoxe în duminica precedentă zilei în care are loc lecția. De asemenea, unele dintre eleve⁵⁸ mi-au spus că li se solicită ca la ora de *Religie* să nu stea cu *capul descoperit*. La același liceu, la deschiderea anului școlar, directorul a propus ca toate zilele de școală să înceapă și să se încheie cu o rugăciune.

Obligarea elevelor și a elevilor de a merge la biserică este întâlnită frecvent în școlile din mediul rural: în Grup Școlar Industrial (G.S.I.) Berca, în școala din Pleșcoi⁵⁹, în școala din Săgeata, în școala din Cîndești (anul școlar 2003- 2004). Dacă nu merg la biserică săptămînal, elevelor/elevilor li se scad puncte la notarea din cadrul orei de *Religie*. Asemenea situații sunt întâlnite și în alte județe⁶⁰. În comuna Săgeata, pentru astfel de „abateri” copiilor li se dau note sub nota de promovare a clasei, iar în Cîndești copiii sunt obligați să cumpere și trei lumînări. La școala din Joseni, profesorul (preot) de religie a pedepsit un elev⁶¹ în clasa a IV-a ținîndu-l în picioare toată ora (în prezența celorlalți copii) pentru că, în preajma sărbătorilor de Paște, a vizionat un film difuzat în localitate de membrii unei confesiuni protestante⁶². Astfel de comportamente sunt considerate infracțiuni și sunt pedepsite ca atare de legislația din România. Astfel, Codul Penal sancționează cu închisoare de la o lună la 6 luni sau cu amendă „*fapta de a obliga o persoană, prin constrîngere, să participe la serviciile religioase ale vreunui cult, sau să îndeplinească un act religios legat de exercitarea unui cult*”⁶³.

În G.S.I. Berca, unul dintre profesorii de *Religie* (preot) obligă copiii ca, în școală, să i se adreseze cu apelativul *Prea Cucernice Părinte*. De asemenea, pentru același profesor (preot) formula de salut trebuie să fie, obligatoriu, *Săru' mîna*.

În procesul verbal al *Conferinței preoțești*, Protoeria Buzău, încheiat în data de 28.08.1990⁶⁴ se menționează că „*acest subiect* (al educației moral-religioase, *n.m.*, E.M.) *ne dă mult de gîndit și ne întrebăm dacă noi putem acoperi atîtea ore de religie, dacă putem fi în același timp și preoți și profesori*”; după cum relevă studiul de față, întrebarea a rămas valabilă și după 14 ani de la adresarea ei inițială.

Prin adresa nr. 3407/ 12.09.1990 Episcopia Buzăului informează *Cancelaria Sfîntului Sinod* că, în cadrul întrunirilor organizate pe protopopiate, la cea de a treia parte, care a constatat în discuții pe marginea temelor prezentate, s-au făcut sugestii și propuneri, printre care:

– reintroducerea religiei în școlile de stat „*e o problemă care trebuie să mobilizeze nu numai pe preoți, ci și pe părinții copiilor, care părinți să solicite acest lucru*”;

– oficierea, în cadrul fiecărei instituții școlare, la începerea noului an școlar, a slujbei de *Sfeștaniei* și a *Te Deumului* (specific ortodoxe, *n.m.*, E.M.);

– înființarea la București, în cadrul Patriarhiei a unui „*post național de radio prin intermediul căruia să se expună învățăturile Bisericii noastre, să se facă o informare exactă și la timp asupra tuturor evenimentelor cu caracter bisericesc*”;

În primele zile ale anului 1991, Secretariatul de Stat pentru Culte a emis un *Apel- Invitație*⁶⁵ la dezbateri în cadrul unei sesiuni științifice cu tema „*O breșă*

între trecut și viitor; impactul religiei creștine în societatea românească contemporană”. La secțiunea a II-a, *Religie și Educație*, problematica de discutat era: *Criza moralei. Criza educației... Introducerea educației moral-religioase în școlile învățământului de stat*⁶⁶.

Pentru „organizarea de întâlniri și dezbateri, activități metodice și lecții deschise în vederea unei bune desfășurări a orelor de educație moral-religioasă” au fost emise *Circulara Sfîntului Sinod* nr. 641/ 1991 și *Comunicatul Ministerului Învățămîntului și Științei și Secretariatului de Stat pentru Culte*, din 01.02.1991.

La propunerea *Comisiei învățămîntului* pentru pregătirea personalului bisericesc, *Sfîntul Sinod* a aprobat⁶⁷ ca în cadrul primei întruniri preoțești, din luna iunie 1991, să se trateze subiectul „Educația moral- religioasă a tineretului”.

În adresa nr. 1519/ 08.05.1991, emisă de Episcopia Buzăului către *Cancelaria Sfîntului Sinod*, se menționează organizarea unor întruniri și dezbateri, în cadrul Eparhiei Buzăului, de comun acord cu cele două inspectorate școlare județene, Buzău și Vrancea. Au avut loc discuții cu privire la modul cum se desfășoară ora de educație moral-religioasă în învățămîntul de stat, greutățile întâmpinate în acest sens și propuneri pentru viitor. Printre „greutăți”, este menționat și faptul că orele de religie au fost programate la începutul sau sfîrșitul orelor, problema fiind nu lipsa de interes a elevilor/ elevelor pentru această disciplină (întrucît în procesele verbale, ale reprezentanților B.O.R., este menționat „un interes larg” al acestora pentru *Religie*), ci faptul că nu se respectă *Protocolul* încheiat între Ministerul Învățămîntului și Științei și Secretariatul de Stat pentru Culte, în care este precizat ca ora de religie să fie „inclusă în orar”⁶⁸.

Printre propuneri:

- organizarea de întruniri cu preoții în probleme de metodologie și didactică;
- intervenția în vederea schimbării denumirii disciplinei *educație moral-religioasă*;

În adresă se precizează că reprezentanții celor două inspectorate școlare județene s-au angajat să rezolve „favorabil” problemele sesizate (care revin unităților respective).

De asemenea, se menționează că în cadrul Inspectoratului Școlar Județean, la data de 30.04.1991, toți directorii de școli au fost îndrumați să „*includă această disciplină în orar, să aibă rubrică în catalog și să fie notată, iar lecțiile predate să fie menționate în condică*”.

În privința „interesului larg” acordat de eleve/elevi disciplinei *Religie*, diriginta unuia dintre liceele din Buzău⁶⁹ a solicitat acestora (clasa a XI- a), după începerea anului școlar 2002-2003, să scrie pe o foaie de hîrtie opțiunile pe care le-ar fi ales dacă li s-ar fi dat această posibilitate (*de regulă*, opțiunile sunt deja alese – dar nu de eleve/elevi sau părinții acestora – atunci cînd începe școala). Fiecare trebuia să aleagă trei opționale. Nici un/o elev/ă nu a ales *Religia*. Con-

sider că acest aspect este foarte important și cred că ar trebui să se insiste pe alegerea propriu-zisă a opționalelor de către eleve/ elevi, după ce aceste opționale sunt afișate la un avizier însoțite de o descriere a lor. De asemenea, un aspect la fel de important este și faptul că nici un/ o elev/elevă nu știau că *Religia* este disciplină opțională.

În interviurile realizate cu eleve/elevi de clasele a IX-a, a X-a, a XI-a și a XII-a⁷⁰, doar în două clase (din 19 analizate) procentul celor care au ales ca disciplină opțională *Religia* a fost 30%, în rest situându-se sub 20%, în unele clase existînd o singură preferință pentru această disciplină, iar în altele chiar nici una. 90% dintre elevele/elevii interviuate/intervievați nu știau că *Religia* este disciplină opțională și chiar facultativă (poate să nu fie aleasă fără a se face o altă în loc)⁷¹. Dintr-un total de 366 eleve/elevi, doar 51 au ales ca disciplină opțională *Religia* (le-au fost indicate 9 discipline, din care trebuia să își aleagă, fără precizarea numelui elevei/elevului, 3 opționale), reieșind astfel, un procent de 13.93% (din totalul elevelor/elevilor în clasele respective, au fost absente/absenți în timpul interviurilor 29 eleve/ elevi).

Nici cadrele didactice, în majoritate, nu știu că disciplina *Religie* are caracter facultativ, ceea ce afectează informarea elevelor/elevilor și a părinților acestora (nici o/un dirigintă/diriginte, din școlile analizate nu a anunțat copiii sau părinții de posibilitatea nefrecventării orelor de *Religie*). De altfel, reglementarea acestei discipline reflectă o duplicitate care, măcar în Legea învățămîntului ar fi trebuit evitată: *Religia* apare ca obligatorie în ofertă, iar cei/cele care doresc să nu frecventeze orele respective trebuie să solicite, în scris, acest lucru⁷². Varianta corectă ar fi trebuit să prevadă solicitarea celor care doresc să frecventeze orele de *Religie* și nu a celor care doresc să nu frecventeze aceste ore.

În școala unde predau⁷³, după ce am anunțat, la toate clasele unde am ore, că frecvența acestei discipline nu este obligatorie, aproximativ 30 de elevi/eleve și-au anunțat intenția de a nu mai participa. Este ușor de imaginat de ce intențiile lor nu s-au regăsit în practică. Doi dintre elevi (în vîrstă de peste 18 ani) au anunțat însă renunțarea la această disciplină⁷⁴. Ambii au fost însă *determinați*, de majoritatea cadrelor didactice care le predau, să reia frecventarea orelor de *Religie*. Ceea ce s-a și întîmplat, după nici trei săptămîni⁷⁵. Din discuții cu elevi/eleve de la diverse școli a reieșit teama acestora de a alege să nu frecventeze ora de religie.

În procesul verbal încheiat în data de 18.06.1991⁷⁶ la conferința preoțească din cadrul Protoieriei Buzău, cu tema „Educația moral-religioasă a tineretului și a întregului popor” se menționează că „*educația rece, scolastică, trebuie evitată sau, cel puțin, trecută pe locul doi.... Sfînta Scriptură trebuie să aibă primul rol în educație: a ajunge asemenea lui Dumnezeu, iată ținta de atins*”.

Nu lipsesc exprimările sexiste (și, evident, discriminatorii): „*Educația avînd la bază omul ca chip al lui Dumnezeu va trimite în lume bărbați capabili să*

cugete și să lucreze cu putere, care să fie stăpînii și nu robii împrejurărilor, bărbați cu idei largi, cu idei clare și avînd curajul convingerilor lor". Un asemenea exemplu de sexism în limbaj îl putem întîlni și în practica predării acestei discipline – la una din școlile din Buzău⁷⁷ la clasele a doua, profesoara de religie le-a explicat elevelor și elevilor, la lecția „Iubirea și purtarea de grijă a lui Dumnezeu față de lume” că *Dumnezeu se poartă cu noi ca un tată cu fiii lui*⁷⁸.

Se recunoaște totodată că, deși este creată posibilitatea predării religiei în școli, „o problemă care se ridică acum este pregătirea noastră din punct de vedere pedagogic pentru această deosebită lucrare cu tineretul țării”.

În referatul conferinței din 20.06.1991⁷⁹, parohia Unguriu, se dau ca exemple de educație pasajul din *Vechiul Testament* în care femeia este citată printre proprietățile bărbatului, alături de boul, asinul și alte dobitoace ale acestuia și pasajul în care este promovată metoda răzbunării – „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte...” – sugerîndu-se că „influențele educative” ale *profeților* asupra poporului evreu ar putea fi transpuse în „adevărate manuale de educație”:

Să nu dorești femeia aproapelui tău, nici ogorul lui, nici sluga lui, nici slujnica lui, nici boul lui, nici asinul lui și nici unul dintre dobitoacele lui (...)!

*Iar de va fi și altă vătămare atunci să plătească suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mină pentru mină, picior pentru picior.*⁸⁰

Se menționează că *Vechiul Testament* este o carte (sic!) puternic educativă. Este, cred, interesant de menționat că exemple care reflectă acest tip de educație, prin pedeapsă, se regăsesc și în manualele religioase ale confesiunii ortodoxe. În *Abecedarul ortodox* (vezi supra), un băiat, care este prezent și în imagini și în text, fiindu-i specificat și numele (Vasilică), este pedepsit de Dumnezeu pentru că a vrut să strice cuibul unei rîndunici. Pedeapsa ilustrează o metodă educativă care nu este tocmai în acord cu normele Ministerului Educației și Cercetării și nici, măcar, în acord cu învățătura creștină, aceea a dragostei și a recompensei: scara, pe care băiatul s-a „călărat” încercînd să strice cuibul rîndunicii, a alunecat, „*Vasilică a căzut și toată vara a zăcut bolnav în spital*”. În imagine Vasilică este prezentat căzut la pămînt, cu scara peste abdomen, peste membrele inferioare și peste unul din membrele superioare (în lecția *Fii buni cu vecinătorele*, pp. 36- 37); în această prezentare se poate identifica o ierarhie de putere, tendința putînd fi considerată ca fiind aceea de a dezvolta un caracter răzbunător; subsumîndu-se temei sugerată în titlu, conținutul lecției putea fi unul în care să se explice copiilor cum ar putea fi buni cu *vecinătorele* (oferind acestora hrană, construindu-le un adăpost, sau protejindu-le împotriva pericolelor ș.a.m.d.) și nu unul în care să poată fi identificat un conflict între copii și animale, conflict soluționat de *Dumnezeu* în favoarea animalelor⁸¹.

Tot o ierarhie de putere care poate ilustra metoda educației prin pedeapsă este identificată în una dintre imaginile lecției *Sfîntul Nicolae, prietenul copiilor*, pp.14-

15. (manualul confesiunii ortodoxe) în care, unuia dintre copii (băiatului) *Sfântul Nicolae* i-a adus în dar câteva nuiele; în text se menționează explicit că „*Sfântul Nicolae împarte daruri copiilor cuminți și credincioși*” (p.15). În *Pravila Bisericească*, se menționează că pentru copii „*în anumite împrejurări, o bătaie chibzuită și părintească le este de mult folos*”⁸², dîndu-se următorul citat din *Biblie* (*Proverbe* 13, 24): *Cine-și cruță nuiaua, își urăște copilul, iar cine-l iubește, îl pedepsește*.

În procesul verbal încheiat în data de 20.06.1991⁸³ la conferința preoțească cu tema „Educația moral-religioasă a tineretului” în cadrul Protoieriei Panciu, preotul din Rotilești considera că „*nu s-a procedat bine prin înființarea multor facultăți de teologie în care pătrund tineri nepregătiți și cu vicii, care vor face greutăți bisericii. De ce ierarhii Bisericii noastre și reprezentanții preoțimii din Parlament nu iau poziție față de străinii care vin în țară la noi și fac propagandă religioasă pe stadioane? De ce nu ne apărăm mai cu curaj religia noastră ortodoxă strămoșească?*”⁸⁴

Din același proces verbal, consider că sunt interesante unele dintre precizările protopopului care și-a centrat discursul pe „*mareă misiune a predării religiei în școli*”:

Criza morală în care se zbate astăzi poporul nostru este în bună măsură urmarea propagandei ateiste. Considerăm că ieșirea din această criză nu va fi posibilă fără ca tînăra generație să cunoască adevărurile creștine și să se deprindă cu practicarea valorilor morale creștine. Alături de Biserică, școala își poate aduce un mare aport în acest sens dacă va reveni la predarea religiei. În interesul viitorului moral al copiilor noștri, al neamului nostru, va trebui să apelăm la părinții copiilor și împreună să solicităm reintroducerea religiei. Generațiile noastre nu știu ce vor pentru că nu știu ce cred. (...) Educația laică se adresează intelectului, iar educația religioasă se adresează inimii. Religia nu trebuie să fie un compendiu de definiții, ea trebuie să fie trăire. E nevoie să se dea educației religioase rolul ei primordial. De educația religioasă au nevoie copiii dar și adulții. E nevoie de o catehizare a tuturor fiilor Bisericii noastre.

În opinia reprezentanților Bisericii Ortodoxe Române singura sursă morală, necesară pentru „*viitorul moral al copiilor noștri și al neamului nostru*” este religioasă – creștin-ortodoxă.

La încheierea lucrărilor conferinței, protopopul anunță că la începerea anului școlar se poate oficia, de comun acord cu conducerea școlii, *Sfeștania* și *Te Deum* și, de asemenea, se poate pune în clase cîte o icoană.

11.3 Unele dintre rezultatele introducerii educației religioase în școlile de stat

În data de 10.10.1990, la *Cancelaria Sfîntului Sinod*, este înregistrată, la nr.10809, o reclamație a unora dintre *credincioșii* din parohia Cănești, care, împreună cu preotul din parohie sunt nemulțumiți din cauza „*acutelor greutăți întâmpinate în privința reintroducerii religiei în școală din cauza conducerii școlii,*

reprezentată prin doamna directoare Iordan Florica, ce face parte din vechea nomenclatură comunistă, fostă secretar adjunct la primăria comunei noastre și instalată în mod abuziv ca director al școlii după revoluția din decembrie 1989".

Astfel, pentru a discredita persoanele care nu erau de acord cu inițiativa de a se preda religia în învățământul de stat, se foloseau sintagme care făceau referire la regimul comunist anterior anului 1989⁸⁵. Însă mecanismele folosite de cei nemulțumiți erau tot unele caracteristice sistemului comunist întrucât în cerere se solicita intervenția la forurile superioare:

Smeriți apelăm la Prea Fericirea Voastră a ne ajuta, intervenind la Guvernul României, ca în școala din satul nostru să se reintroducă religia cum a fost pînă în anul 1948, fiind un drept ce ni se cuvine. Această măsură va contribui la educarea sănătoasă a noii generații de copii și tineret, în spiritul moralei creștine și cinstei, adevărului, dreptății, al tuturor virtuților, moștenite de la strămoși spre binele Patriei noastre, spre slava Sfintei Biserici și bunăstarea întregului popor român⁸⁶.

Încă o dată se observă cum „educarea sănătoasă a copiilor și tineretului, binele patriei și bunăstarea întregului popor român” erau considerate nemijlocit dependente de morala creștină (se înțelege, ortodoxă).

De asemenea, este interesant de observat că se considera element de critică apartenența la *vechea nomenclatură comunistă*, iar scrisoarea îi era adresată patriarhului Teoctist căruia, după decembrie 1989, nu de puține ori, i s-au adus critici similare⁸⁷.

Prin adresa înregistrată la Episcopia Buzăului, la nr.4346/ 11.10.1990, preotul din parohia Cănești oferă mai multe explicații: directoarea școlii nu a permis oficierea *Te Deumului*, aplicarea în școală a unei icoane și predarea religiei. Mai mult, respectiva directoare „a avut același comportament ca și în regimul trecut cînd a fost secretară adjunctă și a persecutat poporul”.

Deși nu a avut acordul conducerii școlii, slujba a fost oficiată, la 1 octombrie 1990, iar icoana a fost prinsă în peretele din holul școlii, însă „în scurt timp a dispărut”.

Evenimentele s-au soldat cu diverse petiții, întocmite de „credincioși”, adresate patriarhului României, primului-ministru, președintelui României, în care se solicita reintroducerea religiei în școli, iar în alte petiții retragerea din funcție a directoarei.

În discuțiile purtate de preot cu un reprezentant al Inspectoratului Școlar, acesta din urmă îi dă dreptate directoarei, spre indignarea preotului care încheie *informarea* atenționînd că „starea de nemulțumire se menține în parohia din Cănești”.

Solicitîndu-i-se explicații, preotul comunei a declarat⁸⁸ că, între timp, la „presiunea credincioșilor”, directoarea „a fost nevoită să primească reintroducerea religiei în școală de la data de 29.10.1990”.

Dintre problemele evidențiate la conferința lunară⁸⁹ a preoților din Protoeria Buzău, conferință la care a participat și un reprezentant al Inspectoratului Școlar Județean Buzău:

- neasigurarea de către conducerile anumitor școli a timpului și spațiului necesare desfășurării orelor de educație moral-religioasă;
- interpretarea deformată, în majoritatea școlilor, a cuvintelor din *Protocol* „facultativ” și „opțional”.

Reprezentantul Inspectoratului Școlar a promis tot sprijinul „*luînd act de situațiile negative ce s-au ivit la nivelul unor școli și a asigurat de intervenția sa în punerea la punct și intrarea pe un făgaș normal*”.

Printre problemele evidențiate la întâlnirea dintre reprezentanții Protopopiatului Rîmnicu Sărat și reprezentanta Inspectoratului Școlar Județean Buzău, la sediul Protopopiatului:

- majoritatea preoților a raportat că ora de educație moral-religioasă nu este trecută în catalog și este fixată ori prea de dimineață (ex. Poșta Cîlnău), ori la ora cînd copiii trebuie să meargă acasă;
- la școlile nr.1 și 2 nu se pun la dispoziție clase din lipsă de spații, în aceste școli învățîndu-se în trei schimburi;
- „*avînd în vedere că această oră este opțională și facultativă, acest lucru făcîndu-se cunoscut elevilor chiar de diriginta lor, frecvența nu este satisfăcătoare*” (din interviurile realizate în diverse școli și licee din Buzău, reiese că 90% dintre elevele/elevii interviuate/intervievați nu știu că ora de religie este facultativă, puțînd fi încheiată situația școlară fără a se alege o altă disciplină în loc⁹⁰);
- învățămîntul moral-religios se desfășoară mai ușor la țară, acolo nefiind problema spațiului și nici a claselor paralele.

Inspectoarea a luat notă de cele semnalate de preoți și s-a angajat că va lua legătura cu directorii de la toate școlile pentru „*a se da concursul preoților de a putea să-și desfășoare activitatea în bune condiții*”.

Probleme similare au fost sesizate și în alte unități de învățămînt. În *Darea de seamă asupra desfășurării procesului de învățămînt moral-religios în școlile din cadrul Protopopiatului Buzău*⁹¹ se preciza că:

- „cu toată prezența preoților în școli, în unele din acestea ei au fost primiți cu oarecare rețineră și chiar cu ostilitate; la insistențe de 2-3 săptămîni orele de educație moral-religioasă au demarat, în unele școli mai ușor, în altele mai greu”;
- „problema cea mai grea este că în orarul școlilor nu a fost prevăzută ora de educație moral-religioasă”;
- „realitatea din teren este la această dată următoarea: în mediul rural toți preoții au intrat în școli și-și desfășoară activitatea didactică fără probleme deosebite; problema mai dificilă este în școlile din municipiul Buzău – aici acțiunea a demarat mult prea greu atît din motive obiective cît și subiective”;

— „la majoritatea școlilor din oraș se învață în trei schimburi; dacă ora de educație moral-religioasă era prinsă în orar, situația ar fi fost mult mai ușurată, dar la nici una din școli nu s-a întâmplat acest lucru; dacă Inspectoratul Școlar s-ar fi implicat mai mult, sarcina preoților ar fi fost ușurată”.

Există, de asemenea, numeroase *informări și rapoarte* privind modul în care s-a deschis anul școlar — *informări* făcute de parohii sau protopopiate în care sunt descrise slujbele oficiate cu ocazia deschiderii anului școlar.

Prin adresa nr.4121/02.11.1995 protopopul Protoieriei Focșani anunță episcopului din Buzău că la Școala Generală din Tîmboești, Vrancea, Inspectoratul Școlar Vrancea a repartizat pentru orele de religie o profesoară „*călcînd planificarea pe care Centrul Eparhial Buzău o înaintase în 07.09.1995*” (deși în cererea preotului din Parohia Tîmboești se menționează că profesoara respectivă este calificată prin absolvirea Institutului Teologic din București). O sesizare asemănătoare este făcută și de preotul din parohia Florești⁹², Vrancea, în care se precizează că preotul respectiv nu predă religia în școală deoarece inspectorul de specialitate „*a numit o tînără care are un curs de pregătire de o lună de zile*”; o asemenea situație este sesizată și în parohia Cîmpineanca.

Pe spatele adresei 4485/ 23.11.1995 la care este anexat raportul unui preot din Ruginești care „*a fost îndepărtat din școală, orele de religie fiind repartizate unui tînăr*”, este scrisă propunerea de a se face „*o nouă intervenție la domnul Prefect al județului Vrancea pentru reglementarea situației*”.

Astfel de situații mai sunt întîlnite și în prezent: în școala din parohia Fundeni — Zărnești, la angajarea cadrului didactic pentru predarea *Religiei*, în anul școlar 2002-2003, prioritate a avut preotul din comună, deși pentru post a candidat și o absolventă a unui seminar monahal și care în baza rezultatelor școlare foarte bune a obținut avizul conducătorului unității centrale de cult (în exemplul nostru, Episcopia Buzăului). Din interviul cu inspectorul școlar de specialitate a reieșit că ar fi fost de preferat ca postul respectiv să fie ocupat de absolventa seminarului monahal, dar prevederile legale, în astfel de situații, dau prioritate preoților motivîndu-se cu „*prioritatea studiilor superioare*”. Consider că această „prioritate” nu este bine întemeiată întrucît scopul studiilor superioare ale unui preot este catehizarea și nu profesoratul, pe cînd, în exemplul prezentat, scopul studiilor monahale a fost acela al predării *Religiei*.

II. Concluzii

Dacă în varianta imaginară din paragraful introductiv puteai opta pentru eliberarea ta (sau a copilului tău), propoziția definitorie putînd fi „Ești liber(ă) doar dacă soliciți”, în urma analizei pe cele două planuri (al legislației și al realității *de facto*) cred că putem defini situația în ceea ce privește libertatea de conștiință a elevelor/elevilor în școlile publice din România prin sintagma „*Scapă cine poate!*”⁹³.

Pe baza analizei întreprinse se poate evidenția ceea ce statul consideră a fi conținutul libertății religioase, dezvăluind nu numai ceea ce este libertatea religioasă în sine, ci și atitudinea statului în privința drepturilor ființei umane.

Deși conform prevederilor declarațiilor și convențiilor internaționale (și Legii învățământului)⁹⁴, învățământul trebuie să promoveze întărirea respectului față de drepturile ființei umane și libertățile fundamentale, înțelegerea, toleranța și prietenia între toate grupurile (rasiale, etnice sau religioase), cu referire la problematica educației religioase în școlile publice din România, conjuncția termenilor „religie” și „drepturile omului” devine falsă.

Urmărind legislația din România, cât și situațiile prezentate în studiul de caz, putem concluziona că educația religioasă, departe de a promova toleranța, inoculează comportamente de respingere, alianțele politice între Biserică și stat neputînd fi descrise – în rezonanță cu pasajul citat în motto –, decît ca nesănătoase.

Este relevantă, cred, opinia lui Olivier Gillet:

*Pot fi înțelese astfel, în contextul „renașterii creștine”, tendințele „fundamentaliste” pe care le-am putea defini drept voința unei părți a Bisericii de a restaura „credința” ortodoxă ca unic punct de referință în noua societate pe cale de a fi edificată. Credința ortodoxă ar fi singurul element motor, unificator și mobilizator, și ar determina soarta Bisericii, a statului și a națiunii, unite într-un mesianism în afara căruia nu ar exista mîntuire*⁹⁵.

Analizînd atît reglementările legislative cît și situația *de facto* putem spune, urmînd-o pe Ina Merdjanova, că în perioada postcomunistă tendința celor care elaborează prevederile constituționale în privința libertății religioase este de a interpreta noțiunea de „religie” în termeni creștini și, mai mult, în termenii bisericii creștine tradiționale. Această tendință „este alimentată de o lipsă comună a culturii religioase, ca să nu spun o ignoranță în chestiuni religioase, de înțeles după 45 de ani de îndoctrinare ateistă, dar greu de justificat la nivelul politicii de stat”⁹⁶.

Unii autori consideră că prăpastia dintre tendința generală din conținutul constituțiilor, pe de o parte, și particularitățile religioase, pe de altă parte, sugerează importanța chestiunilor religioase pentru elitele guvernamentale care încearcă să-și însușească religia pentru legitimitate politică⁹⁷. Riscul de a adînci această prăpastie devine și mai mare atunci cînd pentru această legitimitate este folosită – în sensul peiorativ al termenului – educația. Cu atît mai mult consider că măsurile legislative corective trebuie adoptate cît mai urgent, orice întîrziere implicînd pierderi de nerecuperat.

Note:

1. Cercetarea care stă la baza acestei lucrări face parte din proiectul *Harta actorilor și problemelor aderării la Uniunea Europeană*, proiect derulat de Fundația pentru o Societate Deschisă. Textele studiilor și anexele acestora pot fi accesate pe pagina de internet a Fundației, la adresa www.osf.ro. Rezumatele tipărite ale studiilor sunt disponibile, atît în limba română cît

și în limba engleză, la dresa *Fundației*, str. Căderea Bastiliei nr. 33, București; lucrarea este publicată, într-o primă variantă, în format electronic, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, nr. 7, aprilie 2004, <http://hiphi.ubbcluj.ro/JSRI>.

2. Părintele Paisie, personaj din F. M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, București: Cartea Românească, 1986, pp. 20-21.

3. Ina Merdjanova, "Religious Liberty, New Religious Movements and Traditional Christian Churches in Eastern Europe", *Religion, State & Society*, vol. 29, No. 4, 2001, p.272.

4. Așa cum se susține în Ordinul nr. 3670/17.04.2001 cu privire la aplicarea Planurilor-cadru de învățământ pentru liceu în anul școlar 2001-2002, care modifică gradul de libertate în privința alegerii frecventării orelor de religie, anulând caracterul facultativ în favoarea unuia opțional (mai restrictiv) pentru disciplina Religie.

5. Urmîndu-l pe István Kamarás, în locul noțiunilor „sectă” sau „cult”, care, de regulă, sunt folosite în sens peiorativ, și în locul noțiunii „noile mișcări religioase”, care se referă la un cerc restrîns, am preferat termenul „noile fenomene religioase”; vezi István Kamarás, "New Religious Phenomena and the Catholic Church in the Postcommunist Countries", versiune preliminară, publicată în manualul cursului *Religion, Globalisation, and the State*, Central European University, Budapesta. 2003.

6. Karel Dobbelaere, "Secularization theories and sociological paradigms: convergences and divergences", *Social Compass*, vol. 31, no. 2-3, 1984, p. 200, apud Ina Merdjanova, op. cit., p. 279.

7. Publicată în *Monitorul Oficial* nr. 167 din 31 iulie 1995 și republicată în *Monitorul Oficial* nr. 1 din 5 ianuarie 1996.

8. Publicată în *Monitorul Oficial* nr. 606 din 10 decembrie 1999.

9. O analiză critică a acestei variante inițiale, din perspectiva drepturilor ființei umane, este realizată de Renate Weber în articolul „Legea învățămîntului: între contestare și supra-apreciere”, publicat în *Revista Română de Drepturile Omului*, nr.9, pp.16-27; aspectele analizate de autoare vizează libertatea de conștiință, în legătură cu obligativitatea studiului religiei și accesul la educație al persoanelor aparținînd minorităților naționale.

10. Publicată în *Monitorul Oficial* nr.101 din 22 mai 1992.

11. Publicat în *Monitorul Oficial* nr. 190 din 7 august 1992.

12. Publicată în *Monitorul Oficial* nr. 167 din 31 iulie 1995.

13. Renate Weber, op. cit. p. 20.

14. Ceea ce ar însemna că art.9, alin.(1) nu este coerent întrucît în teza a doua se stabilește că religia (în ciclul primar) este obligatorie, iar în teza finală se oferă posibilitatea interpretării conform căreia religia este facultativă. Desigur, există și varianta de interpretare dată de Curtea Constituțională în preambulul Deciziei 72/1995, în care se precizează că „prin coroborarea tezei a doua cu cea finală din structura art. 9 alin. (1) rezultă că « obligativitatea » privește includerea religiei ca disciplină în planurile de învățămînt, religia și confesiunea rămînînd să fie alese sau nu”; însă, pe de o parte, această precizare putea fi făcută explicit în textul legii, iar pe de altă parte, introducerea religiei ca disciplină obligatorie în planurile de învățămînt, fără precizarea explicită în textul legii, poate fi interpretată ca obligativitatea studierii acesteia.

15. Toate articolele citate în această (ultimă) susținere a mea sunt preluate din Legea învățămîntului, nr. 84 publicată în 1995.

16. Cu alte cuvinte, susținînd un argument similar celui folosit de Curtea Constituțională, am ajunge la concluzia ca le este permis părinților să nu aleagă nici o formă de învățămînt sau educație pentru copiii lor, în condițiile în care sistemul legislativ din România obligă la un învățămînt general obligatoriu (pînă în clasa a X-a).

17. Această pretenție de acordare a unui statut privilegiat disciplinei *Religie*, evident exagerată, a B.O.R., confirmă intenția de transformare a statului în biserică („*suprema menire a credinței ortodoxe*”), așa cum susține părintele Paisie, personajul citat în motto-ul acestei lucrări; pentru o analiză a ascensiunii Bisericii (în privința bogăției și a puterii) vezi și Gabriel Andreescu, „*Investiția în religie nu e o investiție în civilizație*”, în *Ziua*, București, nr.2937, an X, 13 februarie 2004, p. 4, „*Cele două Români: Parcul Carol și Biserica Ortodoxă Română*”, în *Ziua*, București, nr.2972, an X, 25 martie 2004, p.4.

18. Se observă caracterul (pronunțat) ambiguu și totodată special pe care, conform acestei precizări, îl capătă statutul disciplinei *Religie*, despre care nu se poate spune ce este, ci mai degrabă ce nu este: disciplină obligatorie nu este, pentru că se poate renunța la frecventarea orelor acesteia, disciplină opțională nu este pentru că nu este prevăzută posibilitatea de a fi înlocuită cu o altă, disciplină facultativă nu este pentru că nu există posibilitatea ca elevilor/elevelor care nu optează pentru studierea acestei discipline („*foarte puțini*”!!!) să li se încheie situația școlară fără această disciplină, urmînd a rezolva „*diverse sarcini didactice*”.

19. Cel puțin două sunt problemele generate de o astfel de susținere: nu legiuitorul stabilește numărul persoanelor care aparțin uneia sau alteia dintre confesiunile religioase, iar dacă totuși, de dragul argumentului, am accepta că numărul acestor persoane este, într-adevăr mic, a preciza acest aspect în textul unei legi constituie un atentat la mecanismul libertății religioase, limitînd libertatea persoanelor de a-și schimba convingerile religioase.

20. Situație paradoxală în care de mai multe drepturi beneficiază persoanele care nu aparțin unor confesiuni recunoscute oficial.

21. Această situație se reflectă și în practică: în cataloagele școlare, în dreptul disciplinelor opționale se află trecută mențiunea „C. d. s. – Curriculum la decizia școlii”, mențiune care nu se află și în dreptul disciplinei *Religie*; de asemenea, *Religia* este trecută direct în planul disciplinelor de studiu al elevilor/elevelor, fără acordul acestora sau al părinților acestora, și nu figurează în oferta disciplinelor opționale.

22. Ordin valabil încă în anul școlar 2003-2004.

23. La specializările: Științe sociale, Matematică-informatică, Științe ale naturii, Turism și alimentație publică, Administrativ, Poștă, Economic, Industrie alimentară, Protecția mediului, Chimie alimentară, Agricol agromontan și veterinar, Silvic și prelucrarea lemnului, Telecomunicații, electronică, automatizări și electrotehnică, Mecanic, Lucrări-publice, construcții, Textile și pielărie ș.a.

24. Posturile sunt scoase la concurs de Inspectoratele Școlare Județene, dar sunt afișate și pe adresa de site a Ministerului Educației și Cercetării, prin urmare existînd și acordul acestui minister.

25. E.g., art. (2) al *Metodologiei privind mișcarea personalului didactic din învățămîntul preuniversitar* (Ordinul M.E.C. nr. 4927 din 2002, publicat în Monitorul Oficial nr. 257/14.04.2003): „*nu se constituie norme didactice vacante din ore opționale în vederea ocupării prin concursul național unic de titularizare*” (or, disciplina *Religie* nu are nici măcar caracter de disciplină obligatorie, fiind reglementată ca facultativă).

26. Amintesc numai prevederile corespunzătoare ale Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice, Convenția europeană a drepturilor ființei umane (art. 9) și Declarația privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță și discriminare pe bază de religie sau credință.

27. În varianta inițială a legii învățămîntului, publicată în 1995 și republicată în 1996, nu exista această restricție. Astfel, în art.9 alin.(2) se preciza despre cultele recunoscute oficial de către stat că „*pot solicita Ministerului Învățămîntului organizarea unui învățămînt specific, corespunzător necesităților de pregătire a personalului de cult*”, iar în *Ordonanța de Urgență nr. 36 din 10 iulie 1997 pentru modificarea și completarea Legii învățămîntului nr. 84/1995*,

publicată în Monitorul Oficial nr.152 din 14 iulie 1997, se preciza că „*pot solicita Ministerului Învățământului organizarea unui învățământ specific, corespunzător necesităților de pregătire a personalului de cult, precum și înființarea și funcționarea unor structuri de învățământ laic, în sistemul național de învățământ, sub coordonarea și controlul Ministerului Învățământului*”.

28. Gianina Buzea, „Recensămîntul 2002”, Interviu cu Aurel Camara, președintele Institutului Național de Statistică, 22, București, nr.13, an XIII (629), 26 mar.-1 apr. 2002, p.6; citatul îi aparține lui Aurel Camara; același gen de probleme au generat și întrebările privind etnia și intimitatea personală; este, cred, interesant de observat că interviul în care se menționează acest drept de a nu răspunde la anumite întrebări apare în penultima zi de desfășurare a recensămîntului – perioada în care s-a desfășurat recensămîntul a fost 18 – 27 martie 2002.

29. Publicată în Monitorul Oficial nr 439, din 06.08.2001.

30. Întrucît ne-am angajat în asigurarea deplinei confidențialități a informațiilor obținute în baza interviurilor, persoanele intervievate vor fi identificate astfel: S1, S2, S3, S4, S5 și S6. Informațiile mi-au fost furnizate de subiecții S1, S2, S3.

31. Vezi și Gabriel Andreescu, „*Cele două Români: Parcul Carol și Biserica Ortodoxă Română*”, Ziua, București, nr. 2972, an X, 25 martie 2004, p.4.

32. Publicat în Buletin Oficial nr. 5 din 20 aprilie 1964.

33. Publicată în Monitorul Oficial nr. 370 din 3 august 1999.

34. Sintagma „*învățămînt de stat*” este cea folosită de legiuitorul român în textul Legii învățămîntului, susținînd astfel relația de putere între învățămîntul centralizat și inițiativa locală sau învățămîntul alternativ; vezi și Renate Weber, op. cit. p.16.

35. Prin adresa nr.629 din 27.02.1991.

36. Adresa nr.876.

37. Adresa nr.52/22.03.1991.

38. Adresa nr.114/26.03.1991

39. Adresa nr.1168/29.03.1991.

40. Preferința pentru preoți, în predarea disciplinei Religie a rămas valabilă pînă astăzi, deși, pe de o parte, există specializări, cu absolvenți/absolvente, în acest sens (pe profil pedagogic) în seminarele monahale și în institutele teologice, iar pe de altă parte, pregătirea preoților are o altă menire, de multe ori aceștia fiind incompatibili (cel puțin ca timp) – din cauza obligațiilor pastorale –, cu predarea la catedră.

41. Adresa nr.2647/ 06.07.1990.

42. Înregistrat la nr.150052.

43. Înregistrat la nr.7758.

44. Această susținere anticipează, de fapt, una dintre concluziile prezentei lucrări; premisele care conduc la această concluzie se regăsesc în cuprinsul studiului.

45. Decizia 72 din 18 iulie 1995 privind constituționalitatea unor prevederi ale Legii învățămîntului, publicată în Monitorul Oficial nr.167 din 31 iulie 1995.

46. Programă analitică pentru predarea religiei în școală (apărută cu aprobarea Sfîntului Sinod al B.O.R.), București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1990.

47. Școala generală nr.1. Școala generală nr.15. Liceu Pedagogic, Grup Școlar Costin Nenîtescu, Grup Școlar Industrial Contactoare, Grup Școlar Servicii și Meserii, Colegiul Agricol Constantin Angelescu, Liceul de Artă, Liceul B.P.Hașdeu (toate din Buzău), Școala Generală Pleșcoi. Școala Generală Săgeata, Grup Școlar Industrial Berca.

48. Art.3, lit. d), vezi supra, p.12.

49. Liceul de Artă.

50. Am prezentat această problemă patologică inspectorului de specialitate (preot), care a avertizat profesoara în cauză.

51. Școala Generală nr.1.
52. Grup Școlar Industrial Contactoare.
53. Concept căruia (în cadrul orei respective, de religie) i s-a dat o definiție peiorativă: „grupare de credincioși ce s-au rupt de Biserică pe baza unor învățături înțelese greșit”.
54. Grup Școlar Industrial Contactoare.
55. Liceul de Artă, anul școlar 2003-2004.
56. S5.
57. Școala Generală Săgeata, Școala Generală Pleșcoi, Școala Generală Cîndești, Grup Școlar Costin Nenițescu, G.S.I. Berca.
58. G.S.I.Costin Nenițescu.
59. În anul școlar 2003-2004, am atras atenția asupra acestor aspecte în ședințele *Consiliului Profesorat*; motivația unui preot-profesor, erijat în avocatul colegului său (care obliga prezența copiilor la Biserică), a fost una în direcția considerării bisericii ca laborator (sic!) pentru ora de *Religie*; pentru a contura tabloul, dar departe de a-l completa, aș dori să mai menționez că aceluiși preot i s-a permis, tot în *Consiliul Profesorat*, să-și exprime dubiile (și obsesiile) în privința orientării mele sexuale (!) și să chestioneze ne/apartenența mea la confesiunea creștin-ortodoxă (!).
60. Vezi Mihaela Jigău, coordonatoare, *Învățământul rural din România, condiții, probleme și strategii de dezvoltare*, București, Ministerul Educației și Cercetării: MarLink, 2002, p.114.
61. Subiectul S5; mărturiile lui au fost confirmate de colegii/colegele de clasă.
62. Pentru că nu de puține ori am întâlnit exemple similare, voi menționa doar unul dintre articolele de lege care sunt încălcate prin astfel de comportamente: „*Nimeni nu poate fi supus torturii nici pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante*” – art. 3 din *Convenția europeană a drepturilor ființei umane*.
63. Art.318 Cod Penal, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 65 din 16 aprilie 1997.
64. Înregistrat la Episcopia Buzău la nr.3808/ 10.09.1990.
65. Înregistrat la nr.11304/ 03.01.1991.
66. Inițiatorul și coordonatorul lucrărilor sesiunii era prof. dr. Meroiu Grigore, insp. Gn. Secretariatul de Stat pentru Culte; apelul era semnat de Gheorghe Vlăduțescu.
67. Adresa este înregistrată la Patriarhia Română la nr.138/ 06.02.1991 și la Episcopia Buzăului la nr.521/ 14.02.1991.
68. Consider că aceasta este o falsă și totodată amuzantă problemă, întrucât includerea „în orar” înseamnă de la prima până la ultima oră. Mergînd pe raționamentul reprezentanților B.O.R., dacă pentru fiecare disciplină s-ar solicita în mod similar includerea, în această variantă, „în orar”, concluzia ar fi una imposibil de aplicat: școlile nu ar mai avea prima și ultima oră.
69. Grup Școlar Industrial Contactoare.
70. Interviuurile au fost realizate la Grup Școlar Contactoare Buzău și Grup Școlar Servicii și Meserii Buzău, în anul școlar 2002-2003.
71. Din acest punct de vedere, situația a rămas neschimbată: elevi și eleve cu care am discutat, de la cel puțin 8 școli și licee din Buzău, încă nu știu că *Religia* are statut de disciplină facultativă și mi-au spus că nimeni nu le-a transmis informații în acest sens; de altfel, din nou surprinzător, nici cadrele didactice nu cunosc acest lucru și nu puține au fost exemplele în care nici persoanele din conducerea școlilor nu cunoșteau statutul (ce-i drept ambiguu) al acestei discipline.
72. Este evident un proces care îngreunează mecanismul prin care se asigură libertatea de conștiință.
73. An școlar 2003-2004.

74. Deși ar fi interesantă, nu redau întreaga problematică generată de refuzul directorului în privința acceptării inițiale a cererii celor doi, pe motiv că, în conformitate cu litera Legii învățământului, cererea trebuia scrisă de părinții elevilor – aceștia însă împliniseră 18 ani.

75. Adus în discuție, mai mult tangențial, în *Consiliul Profesorat*, subiectul a fost evitat, sau a fost susținut în termeni care vizau mai mult imaginația preotului/profesorului de religie decât prevederile legale; deși eram buni prieteni (ne scriam mesaje periodice), unul dintre elevi mi-a transmis că ar fi mai bine să întrerupem legăturile (din cauza presiunilor la care este supus), ceea ce s-a și întâmplat: de asemenea, situația se reflectă și în notele mai mici și dezinteresul lui pentru disciplină pe care o predau, elevul încercând să mă evite, cerându-și scuze, deși i-am arătat aceeași deschidere pentru prietenie.

76. Înregistrat la Episcopia Buzăului cu nr. 2544/01.07.1991.

77. Liceul de Artă.

78. Textul este preluat din caietul unei eleve de clasa a doua (S6), care nu a putut înțelege prea bine cum stau lucrurile cu iubirea *Domnului*: pe de o parte pentru că ea este *fică* și nu fiu, iar pe de altă parte nu vedea cum profesoara (ca femeie) putea înțelege, și totodată transmite, iubirea unui tată pentru *fiii* lui – profesoara neputând fi nici tată nici fiu.

79. Înregistrat la Episcopia Buzăului cu nr.2408/ 21.06.1991.

80. Pasajele sunt din *Vechiul Testament*, *leșirea*, 20, 17, respectiv. 20, 23-24, *Biblia sau Sfinta Scriptură*, București: Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

81. În discuțiile pe care le-am avut, în anul 2001, cu inspectorul-preot din Inspectoratul Școlar Județean Buzău, acesta mi-a spus că respectivul manual fusese retras din *circulație*, dar că mai era folosit ca auxiliar. După ce a fost retras, în urma discuției avute, din școlile buzoiene, a apărut din nou, după două luni. Manualul a fost reeditat în 2002, cu același conținut.

82. Nicodim Sachelarie, *Pravila 136*, în *Pravila Bisericească*, (Buzău: Editura Sfintei Episcopii a Buzăului, 1999), p.30.

83. Înregistrat la Episcopia Buzăului cu nr.2837/ 03.07.1991.

84. Este des întâlnită această tendință de transmitere a opiniei conform căreia există o relație de identitate între apartenența religioasă (creștin-ortodoxă) și apartenența națională (română): vezi, de exemplu (dar nu singurul) numirea principalei ctitorii ortodoxe *Catedrala Mântuirii Neamului* (mă simt cel puțin dator să menționez articolul lui Gabriel Andreescu, „*Logica «mântuirii neamului» e anacronică*”, *Observator Cultural*, București, nr.213, 23.03–29.03.2004, pp. 4-6). Consecințele transmiterii acestei opinii în educație sunt dezastruoase: am întâlnit nu puține situații în care elevi sau eleve mi-au spus că cine nu este ortodox nu are ce căuta în «această școală», sau (un exemplu extrem, dar nu neapărat rar) situații în care elevi sau eleve au afirmat că, dacă ar avea o putere, ar omorî toate persoanele care nu aparțin confesiunii ortodoxe (în exemplul oferit, elevul și eleva care au susținut asemenea afirmații erau în clasa a IX-a, după 8 ani de frecventare a disciplinei *Religie*); sunt și cadre didactice, nu neapărat de *Religie* care susțin, violent, această opinie: când am solicitat retragerea icoanelor de pe pereții (publici) ai școlii, pe motiv că erau și copii ai altor confesiuni în școală, un profesor mi-a răspuns: „*dacă nu le convine, să plece în țara lor, de unde au venit*”.

85. În documentele din arhiva *Episcopiei*, astfel de sintagme sunt frecvent întâlnite atunci când o persoană (în special) publică, nu răspundea favorabil cererii de introducere a religiei în școli.

86. Din aceeași scrisoare.

87. Vezi în acest sens, Olivier Gillet (2001), *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, (București: Compania), p.13, 30 ș.a., dar nu numai.

88. Declarația a fost înregistrată la Episcopia Buzăului la nr.510/ 13.02.1991.

89. Înregistrată la Episcopia Buzău cu nr.1593/01.05.1991.
90. Vezi supra, nota nr.28.
91. Înregistrată la Episcopia Buzău cu nr.244/ 25.01.1991.
92. Înregistrată la nr. 4301/ 15.11.1995, Episcopia Buzăului.
93. Deși ar putea fi considerată un lux, ne putem măcar imagina varianta dezirabilă a fiind redată prin sintagma: „Beneficiază cine dorește!”
94. Art.26, alin.2) din *Declarația universală a drepturilor ființei umane, art. 13 din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, art. 4 din Legea învățământului*.
95. Olivier Gillet (2001), *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, București: Compania, p. 275.
96. Ina Merdjanova, op. cit., p.274.
97. John Markoff and Daniel Regan, "Religion, the state and politics: legitimacy in the world's constitutions", în Thomas Robbins and Roland Robertson (eds.), *Church-State Relations: Tensions and Transitions* (Transactions Books, New Brunswick, 1987), pp.161- 82, apud Ina Merdjanova, op. cit. p.278.

Bibliografie:

- Andreescu, Gabriel „Investiția în religie nu e o investiție în civilizație”, *Ziua*, București, nr. 2937, an X, 13 februarie 2004.
- Andreescu, Gabriel „Cele două Români: Parcul Carol și Biserica Ortodoxă Română”, *Ziua*, București, nr. 2972, an X, 25 martie 2004.
- Andreescu, Gabriel „Logica «mântuirii neamului» e anacronică”, *Observator Cultural*, București, nr 213, 23. 03 – 29.03.2004.
- Buza, Gianina „Recensămîntul 2002”, Interviu cu Aurel Camara, președintele *Institutului Național de Statistică*, 22, București, nr. 13, an XIII (629), 26 mar.- 1 apr. 2002.
- Dostoievski, F. M. *Frații Karamazov*. București: Cartea Românească, 1986.
- Jigău, Mihaela coord. *Învățămîntul rural din România, condiții, probleme și strategii de dezvoltare*, București, Ministerul Educației și Cercetării: MarLink, 2002.
- Olivier Gillet *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, București: Compania, 2001.
- Kamaras, Istvan „New Religious Phenomena and the Catholic Church in the Postcommunist Countries”, versiune preliminară, publicată în manualul cursului *Religion, Globalisation, and the State*, Central European University, Budapesta, 2003.
- Merdjanova, Ina „Religious Liberty. New Religious Movements and Traditional Christian Churches in Eastern Europe”, *Religion, State & Society*, vol. 29, No. 4, 2001.
- Sachelarie, Nicodim *Pravila Bisericească*, Buzău: Editura Sfintei Episcopii a Buzăului, 1999.
- Weber, Renate „Legea învățămîntului: între contestare și supra-apreciere”, *Revista Română de Drepturile Omului*, București, nr. 9, aprilie-iunie, 1995.
- **** *Abecedarul micuțului creștin*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1992
- **** *Biblia sau Sfînta Scriptură*. București: Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- **** *Programa analitică pentru predarea religiei în școală* (apărută cu aprobarea *Sfîntului Sinod* al B.O.R.). București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1990.

Emil MOISE, (n. 1968), absolvent al Facultății de Filosofie, Universitatea București, este profesor de discipline socio-umane la Colegiul „Dr. Constantin Angelescu” din Buzău, doctorand al Facultății de Științe Politice al Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative din București.

altera 24

Contents

Editorial	3
-----------	---

IDENTITIES – STRUCTURES AND CHARACTERISTICS

Brigid Laffan

Nations and Regions in Western Europe	5
---------------------------------------	---

In order to understand the dynamic of the European integration we should focus on the relationship between the national and international levels as well as on the one between the national and regional ones. It is only by analysing the importance of states, nations and regions extant in present day Europe that we can deal with issues like European identity or the character of the European communities now taking shape. The European Community, the present European Union, has stood out as a paramount regional organism since the rythm, the proportion and the environment of European integration changed after its member states decided in 1985 to demolish the borders within the European economic space and after the end of the cold war, since when the ex-communist states has looked upon it as the key element of their transition to market economy and a democratic regime. European integration succeeded in eliminating the obnoxious character of nationalism in the relationships between Western Europe states; it enabled them to confine their rivalries within acceptable limits. But as long as the public environment remains mainly national, this impedes the development of a real politics within EU. The development of the political community is also impeded by the assertion of national identity. The latter has not been replaced by regional identities, even though it may be weakened in some places. In shaping European identity, Europe should insist on social and citizenship rights which have become essential components of the European identity in the post-war period. Adding the "mezo"-level of administration is an attempt at bringing governance closer to citizens. "The Europe of Regions" is an enticing tool for filling the gap between Europe's political structures and the administrative ones. The political and constitutional standing of the regions within Europe depends on the position they hold within the states they belong to. The correlation between regions, nations and states is crucial in the future defining of the European governing structures.

Jean Sibille

The Recognition of the Cultural Value of the
Regional Languages in France

24

The recognition of the cultural value of languages, a vast topic, is dealt with in this study sociologically, psychologically, politically and, partly, legally. The author contends that languages are important culturally as they are a vehicle for literary works, past and present; they are important socially as they bring diversity into society which in its turn brings about a great openness toward the world; they are a key element of historical memory and a democratic society cannot be built on erasing memory, this is a trait of totalitarian regimes. Nevertheless, the French state and society are far from taking into account such a reasoning: what is no longer allowed to be said about Jews, African origin people or Arabs is allowed to be said about Corsicans, for instance. From a legal point of view, regional languages in France lack recognition by the state: there is not a single official text to give them the proper statute, nor one to name and list them. The European Charter for Regional or Minority Languages has not been adopted by France as it has been seen as non-constitutional. A regional language policy should strive to encourage the use of those languages, to provide them the means for survival, the material support, and especially to include their teaching in the education system.

Constantin Iordachi

Citizenship and National Identity in Romania:
A Historical Overview

35

This article is designed as a first historical overview of Romanian citizenship legislation from 1866 up to the present, a subject that has received so far a limited scholarly attention. It focuses on the historical roots of the institution of citizenship in Romania, on the main features of Romanian citizenship legislation, and on the relationship between citizenship and issues of state formation, construction of national identity, and the structuring of the private and public spheres. Special attention is devoted to social, ethnic, religious and gender groups excluded from Romanian citizenship, to their strategies of emancipation and their relation with the dominant national ideology. The evolution of citizenship in Romania has exhibited a close similarity with patterns of national developments in the third „time zone of citizenship” (according to Ernst Gellner’s classification), that of east-central Europe. First, Romanian national ideology promoted a “thick” and “primordial” definition of citizenship, since it attached to citizenship status substantive rights and duties and defined membership in the national “imagined community” on the basis of the myth of common origin and historical destiny. Second, the concept of citizenship in Romania evolved as a “competition” be-

tween two contrasting understandings of citizenship: a liberal one, which was "state-centred, secular and assimilationist" and an opposing Romanticist one which was "Volk-centred, and dissimilationist", a distinction that is usually presented as a French/German contrasting understanding of citizenship. However, citizenship legislation in Romania was not shaped exclusively by these ideological commitments, but exhibited specific characteristics, modelled by Romania's geo-political position, state policies and interests, as well as features of socio-political development.

DOCUMENT

Framework Bill on Regions	62
Bill on Establishing the Special Legal Status Region, the Szekler Land	71
Autonomy Statute of the Szekler Land as a Special Status Region. Bill	75
Genesis of a Bill (B.M.)	84
<i>On the Premises of the Legal Proposal regarding the Framework-Law on Regions and the Special Status for the Szekler Land.</i>	
<i>In drawing up the three bills, the initiator took into account that the autonomy of the Hungarians in Transylvania can be achieved on the basis of Western Europe stable models; such an autonomy implies a regionalist reform of the Romanian state and this, in its turn, makes necessary a constitutional reform. Thus, the bills should not be considered as simple legal initiatives, but also as a medium term political agenda.</i>	
<i>Al. Cistelean</i>	
Regionalisation – A Falling Due Debate	89
<i>Today Romania is one of the most centralised states in Europe so — even though it is an issue authorities, political parties and society alike are afraid or simply reluctant to deal with — regionalisation is a pressing matter as it has an economical, social, administrative and political stake. Against this background, the bills on regionalisation is built up according to "political correctness" principles and, while drawing from European models, it strives to voice Szeklers' specific claims.</i>	

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Sabina Fati

Civic Nationalism versus Ethnic Nationalism during the Period of the Memorandum	94
--	----

The failure of the Revolution in 1848 was followed by the emergence and development of a civic nationalism on the part of the Romanians, a kind of nationalism that was not directed against the "other", but a way of integrating the coexisting nations in Transylvania. The Romanians, as members of nation excluded from the political and administrative affairs of the time, were the best to understand that the autonomous principality of Transylvania could not make progress without a system of participation of all nations in the governing of the province. This short-lived political exercise along with the long constitutional autonomy traditions of the principality determined Romanians to stick to the idea of autonomy and to claim it both after Transylvania's union with Hungary and later, when Transylvania's union with Romania was discussed and when they realized they were about to know "the slavehood of Bucharest centralism". Nevertheless, Transylvania was never to enjoy autonomy again, the Transylvanian elites' attempts before and after 1918 to revert to the constitutional autonomy traditions of the principality turning out to be mere missed acts.

FACES OF EUROPE

Cristina Gheorghe

Valle d'Aosta / Vallée d'Aoste, a Special Status Region

106

The smallest and the least populated region in Italy, Vallée d'Aoste has enjoyed an autonomous status since 1948. Vallée d'Aoste is not the only region to enjoy such a status in Italy, Trentino-Alto-Adige, South Tyrol and Friuli-Venezia-Giulia are other special status regions of the Italian state. The Special Statute of Vallée d'Aoste includes the exercise of legislative power both in adjusting the legal provisions of the centre to the specific characteristics of the region and in issuing laws of its own. The region's decision-making bodies are a replica of the bodies at the national level: a council, a government and a president. As the main criterion in establishing the region was the linguistic one, the preservation and promotion of Franco-Provencale, French and German is provided for in the Special Statute and implemented both in education and administration.

DIALOGUE

The Central-European Forum on Regionalisation and Integration

113

The PRO EUROPE League, the Provincia Association, the Transylvania-Banat League and the Free European Alliance of the European Parliament organised the The Central-European Forum for Regionalisation and Integration at Cluj between 18-20 September 2003. Among the participants were experts and politicians from this country and from Western and East and Central European states, representatives of non-governmental organisations, journalists, political scientists.

The first thing noted by the participants was the gradual shift from an emotional discourse on regionalisation and regionalism to an open proper debate and analysis by the Romanian elites. As the present administrative structure dates from 1968, being as such another "heritage" of Ceaușescu's regime, it badly needs to be reformed and this reform should be coupled with and incented by Romania's accession to the EU.

What exactly a region is remains a matter for contention, but even lacking an official definition, there can be identified regions within a state, regions comprising several states and regions made up of parts of different state. The EU has shown a special interest in regions, an interest materialised in the financial support given to already existing regions in order to bring them closer economically. Experience proves that the more successful regionalisation is, the easier and more substantial the access to EU funding. EU has also shown political support for establishing regions, without making this a compulsory process, so it is within each state where the political struggle for the recognition of regions must take place. EU is going through two processes: enlargement and integration, its member states and candidate countries through regionalisation and regionalism, but the ultimate goal of these intertwined processes is development. A properly made regionalisation should not confine itself to receiving EU structural funds, but it should aim at generating welfare itself. On the other hand, EU itself is undergoing a process of rebalancing: a new hard core is emerging, consisting of federal states (even Italy is envisaging a constitutional federalisation), the West-East polarisation is giving way to a centre-periphery structuring.

As the experience of the Basque Country shows, autonomy should be coupled with the ability to make economic decisions, otherwise it fails; responsibilities coupled with possibilities; political autonomy needs decentralisation, decision-making to be brought closer to the citizens, political freedom and financial independence.

Unlike other regions in EU, that are usually ethnically based, Transylvania, having two major ethnic actors (Hungarians and Romanians), is about to create a transethnic regional identity.

Nation states find it easier to share their sovereignty with other nation states than with regions within them.

While regionalism in Romania is an issue the elites, including the political ones, have shown to be interested in, it is much too abstract for ordinary people; still, instead of spreading the concept of regionalisation, the political elites simply ignore it for fear they should lose popularity.

Regionalism in Romania could benefit from recovering its inter-war theoretical traditions both Romanian and Hungarian and connecting these two lines; it would also benefit from establishing a working group focusing on this topic.

ALTERA PARS

Michael Guest

Speech Delivered on Being Bestowed the Doctor Honoris Causa
Title by Babeş-Bolyai University of Cluj

159

Ambassador Michael Guest's speech delivered at Babeş-Bolyai University Cluj aims at explaining how America's historical experience has framed the way America views its relations with other countries, including Romania. Citizens' rights, the primacy of individual freedoms, equality under the law, the rule of law are the groundwork of American democracy. Democracy in any country is a "work in progress." America continues to wrestle with, debate, and refine the rights laid out by its founding fathers to achieve what the Constitution calls "a more perfect union." The ambassador's belief is that there is an inherent link between America's security and national interests, on the one hand, and a broadening sphere in which its democratic values are shared, on the other.

The lessons of history in the city of Cluj have developed over many hundreds of years; America's lessons are far younger, but no less deeply rooted, but both of them should be used by young people in Romania to create the future they want and deserve.

CASE STUDY

Emil Moise

The State-Church Relationship Regarding Religious Education
in Public Schools in Romania

167

The study sets out by analysing the legal framework on religious education in Romania and proves that the status of this object is compulsory coming thus against all constitutional provisions regarding freedom of consciuosness and the free development of human personality. The muddled character of laws allows for many and various legal abuses in schools, where religious education turns out to vent hatred and intolerance towards other religions than the one taken up by the majority: Orthodox Christianity. Instead of fostering understanding and instead of striving to achieve spiritual perfection of human beings, religious education becomes a tool for leveling diversity of opinions, diversity that is the very ground-work of any democratic society.

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restoration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

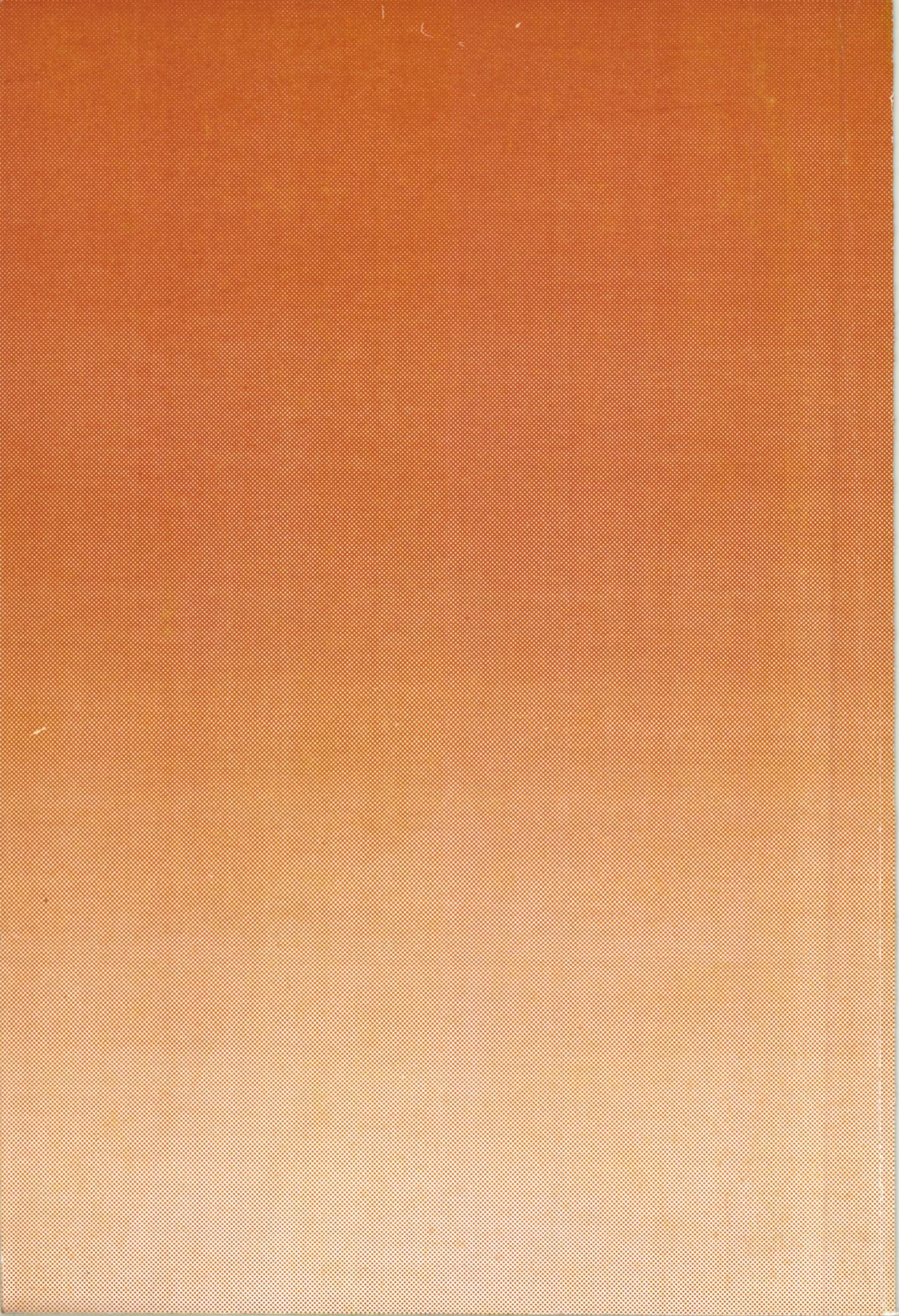
Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Judit Andrea Kacsó, István Haller

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

ANUL X. 2004

altera25

DILEMELE IDENTITĂȚII

Robert Parkin

• IDENTITĂȚI ȘI ALIANȚE REGIONALE
ÎNTR-O EUROPA ÎN CURS DE
INTEGRARE. O PROVOCARE
LA ADRESA STATULUI
NAȚIONAL?

Viktor Karády

• DILEMA SUPRAVIEȚUITORILOR
IDENTITATEA EVREILOR
MAGHIARI DUPĂ ȘOAH
(1945-1956)

Florin Anghel

• POLONI ȘI SLOVACI
ÎN BUCOVINA, 1937-1944

François Bocholier

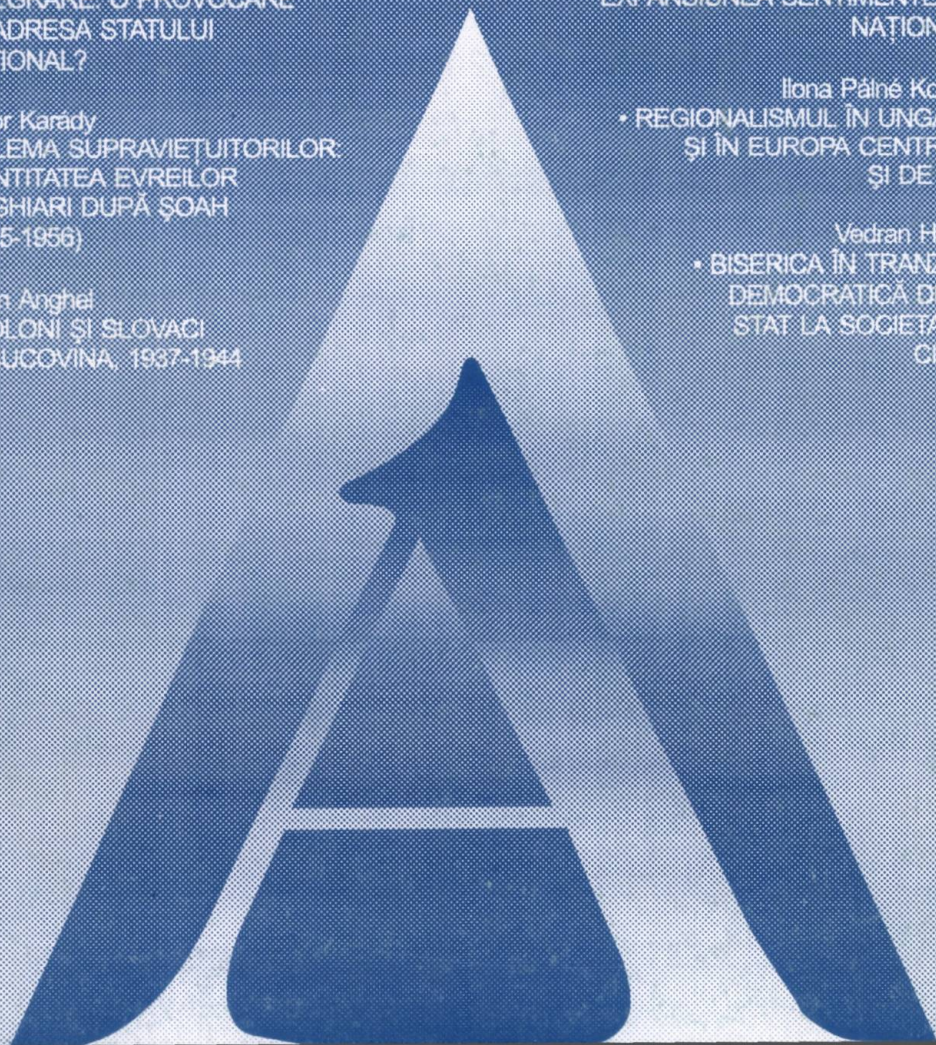
• ELITELE TRANSILVANE, ÎNTR-
IDENTITATEA REGIONALĂ ȘI
EXPANSIUNEA SENTIMENTELOR
NAȚIONALE

Ilona Pálné Kovács

• REGIONALISMUL ÎN UNGARIA
ȘI ÎN EUROPA CENTRALĂ
ȘI DE EST

Vedran Horvat

• BISERICA ÎN TRANZIȚIA
DEMOCRATICĂ DE LA
STAT LA SOCIETATEA
CIVILĂ

Editori:

Smaranda Enache • Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar de redacție: Doina Baci

Secretar tehnic de redacție: Judit-Andrea Kacsó

Redacția: Laura Ardelean, Marius Cosmeanu,
Lucian Nastasă, Victor Neumann, Ovidiu Pecican

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 440.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș

RO83 RZBR 0000 0600 00158270 (Lei);

RO51 RZBR 0000 0600 01913576 (Euro)

Adresa redacției:

Liga PRO EUROPA

540049 Târgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel: +40-(0)265-250182, Fax: +40-(0)265-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

ANUL X. 2004

altera 25

Cuprins

Editorial	3
-----------	---

DILEMELE IDENTITĂȚII

Robert Parkin

Identități și alianțe regionale într-o Europă în curs de integrare: o provocare la adresa statului național?	5
---	---

Viktor Karády

Dilema supraviețuitorilor: identitatea evreilor maghiari după Șoah (1945-1956)	23
---	----

Florin Anghel

Identitatea duală a unei comunități etnice: poloni și slovaci în Bucovina, 1937-1944. Manipularea etnică în timpul crizelor politice internaționale	37
---	----

ANALIZĂ

Ilona Pálné Kovács

Regionalismul în Ungaria și în Europa Centrală și de Est	50
--	----

Ioan Codruț Lucinescu

România și problematica federală în secolul XX și în perspectiva aderării la Uniunea Europeană	70
---	----

STUDIUL DE CAZ

István Haller

Discriminarea rasială în județele Mureș și Satu Mare	85
--	----

CONVERGENȚE TRANSILVANE

François Bocholier

- Elitele transilvane, între identitatea regională
și expansiunea sentimentelor naționale 94

DEZBATERE

- Regionalism și integrare europeană 140

ECUMENICA

Vedran Horvat

- Biserica în tranziția democratică de la stat la societatea civilă 170

RECENZIE

Ovidiu Pecican

- Lucian Nastasă, Levente Salat:
Maghiarii din România și etica minoritară (1920-1940) 188

- English Summary 191

Editorial

Revista **altera** a ajuns, iată, la zece ani de prezență neîntreruptă în spațiul publicistic din România.

Luînd în considerare condițiile dificile în care a fost editată de-a lungul celor zece ani de la apariția primului număr, editorii s-ar putea declara mulțumiți. Chiar dacă nu am reușit să respectăm întotdeauna calendarul aparițiilor, motiv pentru care cerem scuze cititorilor noștri împătimiți, **altera** a continuat să fie prezentă cu profilul ei unic pe taraba dezbaterilor publice. Dacă nu ar fi interpretat drept lipsă de modestie, numărul 25 ar putea fi considerat unul (semi)jubilare. Cele 25 de numere editate pînă în prezent, înseamnă cca. 5000 de pagini de text – o mică bibliotecă de specialitate. Să ne aducem aminte de numeroasele inițiative publicistice de valoare din „romanticii” ani '90, dispărute în intervalul devorator al tranziției și vom concede că simpla supraviețuire a „instituiției” **alterei** poate constitui un motiv de jubilație. Satisfacția acestei continuități se datorează în bună măsură generozității unor sponsori – cu precădere Fundației Heinrich Böll din Germania și Fundației Ch. St. Mott din SUA – care au asigurat stabilitatea financiară a muncii redacționale. Se datorează totodată zecilor de colaboratori de valoare – autori sau redactori – care ne-au pus la dispoziție, adesea în mod gratuit, studiile și articolele care au definit profilul calitativ al revistei. Se datorează, nu în ultimul rînd, mesajelor sutelor de cititori care și-au exprimat interesul, observațiile sau criticile față de conținutul revistei.

Dincolo de aceste satisfacții, nemulțumirile legate de imposibilitatea difuzării civilizate a revistei, într-un sistem de piață sălbatic, ne afectează însă și afectează în primul rînd nenumărații cititori care se află în imposibilitate de a avea acces la textele noastre. Venim în întâmpinarea dorinței acestora punîndu-le la dispoziție, începînd cu acest număr, dar adăugîndu-le treptat și pe cele anterioare, varianta electronică a revistei.

*

Conform promisiunii făcute în editorialul numărului trecut, disecarea problemei identității continuă și în paginile celui prezent. Complexitatea fenomenului, mergînd pînă la abordarea „*dilemelor identității*”, ne obligă la reținere atunci cînd suntem tentați de sentențiozitate în categorisirea indivizilor/colectivităților după criterii șablonarde, forțate sau arbitrare. Autorii acestui număr continuă să ne dezvăluie misterele identității încercînd să-și bîruiască propriile incertitudini.

Robert Parkin, spre exemplu, pune sub semnul întrebării, din unghiul de vedere al antropologului, clasică identitate națională bazată pe simpla apartenență la un stat național,

într-o Europă în plin proces de integrare, redescoperind accentele cuvenite identităților regionale: „cu toate că autonomia și receptivitatea crescută față de identitățile și revendicările locale sînt certe pentru unitățile subnaționale în general [...], nu există nici un semn că statele naționale ale Europei [...] sînt pregătite să-și cedeze suveranitatea către acestea.” Tradiționala manieră westfaliană domină încă: „...Dar chiar și așa, multe identități, inclusiv cele naționale din Europa secolului nouăsprezece [...] au fost conduse sau impulsionate de elite” – scrie autorul. Rămîne în discuție cît de responsabil se vor comporta în acest sens elitele europene în general, și cele naționale/regionale în special. Rolul lor poate fi determinant.

Pe de altă parte, Viktor Karády ne propune o adevărată vivisectie a unei identități profund dilematice: cea a evreilor maghiari de după Holocaust, identitate lesne recognoscibilă, chiar dacă în proporții diferite, în majoritatea țărilor europene, cu accente speciale în cele răsăritene care au parcurs și experiența comunistă. Caracterul istoric al fenomenului pare evident.

Complexitatea problemei este subliniată și prin studiul de caz al lui Florin Anghel referitor la contenciosul identitar polono-slovac al comunității „*tutajczy*” din Bucovina, aprig instrumentat politic într-o anumită perioadă istorică, o identitate duală devenită conflictuală prin manipulare.

Fidelă programului său de a analiza și dezbate problemele delicate ale vieții sociale – preluînd oarecum și din misiunea revistei *Provincia* care regretabil și, sperăm, temporar a fost nevoită să-și întrerupă apariția – **altera** continuă să publice cu prioritate studii și articole dedicate regionalismului și domeniilor colaterale acestuia. Studiul Ilonei Pálné Kovács, o reputată cercetătoare a domeniului din cadrul Centrului de Studii Regionale al Academiei Ungare, despre evoluția regionalismului în Ungaria, unde studiul regionalizării a demarat cu mai bine de trei decenii în urmă, poate fi considerat un autentic ghid practic de regionalizare și pentru țările vecine, chiar dacă succesele aplicative ale procesului se lasă încă așteptate și la ei, în bună măsură din cauza tradiționalei lipse de voință politică.

În cadrul amintitului domeniu colateral, nu mai puțin relevant ni se pare a fi și studiul lui Ioan Codruț Lucinescu referitor la problematica federală – larg dezbătută în numerele 6, 7 și 8 ale revistei noastre –, ale cărui concluzii merită să fie subliniate: „Nu este exagerată afirmația că România se găsește în fața unei revoluții de structură a sistemului său politic, afit la nivel instituțional cît și normativ. Integrarea României în UE nu trebuie tratată ca o simplă strategie de colectare a fondurilor europene de asistență financiară sau ca un bonus mediatic pentru guvernul de la București. Ea presupune reformarea întregului mecanism decizional, a modului de implementare a acestuia, precum și a criteriilor de legitimare politică pe care este bazat.”

În aceeași ordine de idei, incitante intervenții ale conferențiarilor de la Universitatea de Vară „Transilvania” (Ilieni, 2004), o manifestare tradițională a Centrului Intercultural al Ligii Pro Europa, nu fac decît să adauge noi accente la dezbaterile privind perspectivele regionale ale reformei statului român în contextul integrării europene. Așteptarea unui răspuns adecvat din partea elitei politice este legitimă, iar întârzierile în acest sens nu vor face decît să încarce și ele costurile integrării noastre europene.

Identități și alianțe regionale într-o Europă în curs de integrare: o provocare la adresa statului național?

ROBERT PARKIN

Introducere

În termeni generali, studiul de față reflectă un interes pe care am căutat să îl dezvolt în ultima vreme față de identitățile regionale în contextul integrării crescînde a Europei. Abordarea mea este la bază cea a antropologului, însă sunt conștient acum, mai mult decît aș fi în ce privește alte studii, că o mare parte a terenului a fost deja cartografiată de alte discipline (geografie, istorie, sociologie, politologie, cercetarea politicilor). Faptul că un adept al antropologiei își îndreaptă atenția spre acest subiect are cel puțin o implicație metodologică și una teoretică. Din punct de vedere metodologic, întrebarea este cum să se studieze regionalismul în condițiile în care situl tradițional de cercetare antropologică este mult mai mic, un sat, sau uneori un cartier urban, un grup de vînători sau de culegători, un grup de păstori în transhumanță etc. O posibilă soluție este munca de teren desfășurată în mai multe locuri, care, într-o oarecare măsură, constituie baza părților mai pronunțat etnografice ale acestui studiu. Din punct de vedere teoretic, există problema etnicității, pe care antropologia poate și-a arogat-o în mare parte, însă există totodată întrebarea cîte feluri de regionalisme se disting în mod convențional în Europa, atît înăuntrul cît și în afara cercurilor academice. Susțin, de aceea, recunoașterea identităților regionale în sine, care pot să nu implice etnicitatea ca atare, fiind de fapt în multe cazuri o chestiune a identității majoritare în cadrul statului național. Cu alte cuvinte, susțin că relația dintre regiune și statul național poate fi segmentată, precum și definită. Voi reveni pe scurt asupra acestui punct mai jos.

Cu toate că tema principală a acestei serii de articole și a seminariilor din care ele s-au inspirat o reprezintă comunitățile transnaționale, în contextul actual existența acestora este contrazisă la prima vedere de ideea convențională că

identitățile regionale există în întregime în cadrul granițelor statului național. Această idee trebuie restrînsă în mai multe moduri; în primul rînd, pentru că identitățile regionale se formează și transfrontalier în legătură cu revendicările iredentiste legate de teritoriul altui stat. Acesta nu este nici pe departe un fenomen nou în Europa. În al doilea rînd, europenizarea deschide calea formării alianțelor peste granițe (nu neapărat între regiuni limitrofe). Mai recentă, această evoluție este în momentul de față o chestiune mai degrabă birocratică, însă cei ce sunt – în funcție de perspectiva fiecăruia – fie cei mai extremi fie cei mai vizionari în această privință susțin dezvoltarea ei ca pe o alternativă la statul național. Aceste aspecte sunt cele asupra cărora voi insista atunci cînd voi ajunge la partea mai etnografică a acestui articol, care, dacă nu este altminteri specificat, se bazează pe interviurile mele cu funcționari guvernamentali locali din Bruxelles și din Marea Britanie. Voi cerceta în special ce implicații au aceste acțiuni pentru ideea larg răspîndită și deopotrivă de larg contestată potrivit căreia regiunile și instituțiile europene urzesc împreună planuri pentru a elimina statul național.

Antropologia și definiția regionalismului

Căderea Cortinei de Fier și prăbușirea comunismului în Europa de Est nu au eliminat diferențele fundamentale dintre cele două jumătăți ale continentului. Prăpastia despre care se fac previziuni că va continua să existe între ele este îndeobște percepută în termenii dezvoltării economice inegale și a marșului ezitant al unora dintre țări spre o democrație pluripartită. Totuși, o altă diferență se află în evoluția relației dintre statul național și regionalism. În vreme ce în Europa de Vest se fac încercări de instituționalizare a colaborării dintre instituțiile regionale și cele europene într-o punere la încercare a tradiționalului monopol al puterii deținut de statul național, în Europa de Est importante entități regionale tind să se transforme în noi naționalisme pe măsură ce state multietnice se descompun în părțile lor componente.

Această diferență se poate adăuga dificultăților instituționale ale extinderii unificării europene spre est. O excepție în acest sens o constituie Polonia, care și-a reformat de curînd structurile regionale în vederea intrării în Uniunea Europeană (UE): regiunile din această țară sunt acum mai puține dar mai mari și au puteri mai mari, chiar dacă nu într-atît de mari încît să ducă la autonomie (Paradowska 1997). Ca reformă preponderent birocratică, va fi interesant de văzut ce rezonanțe locale au sau pot dobîndi aceste noi structuri în viitor.

Eșecul antropologilor de a acorda destulă atenție schimbărilor recente ale regionalismului reflectă atît o lipsă de interes față de subiect în general cît și cantonarea lor în metodologia tradițională. Deși, de obicei, situl cîmpului de lucru este prezentat în contextul regional ca parte a introducerii, Boissevain are fără îndoială dreptate să susțină (1977:11) că tradiția antropologică a observării participante, față în față, în comunități mici nu se adaptează cu ușurință studierii structurilor regionale.

Regionalismul nu este îndeajuns cercetat nici de tradiția studierii comunităților, nici de simpla concentrare a cercetării asupra nivelului local în opoziție cu cel național sau global: identitățile locale și comunitare ca atare sunt prea mici.

Aceasta nu înseamnă că regiunile au fost ignorate în scrierile antropologice anterioare. Se remarcă asocierea populară a regiunilor cu conceptul de „provincialism” ca denotînd înapoiere (Kaschuba și Lipp 1979:15), regiunile fiind studiate din punctul de vedere al relației lor dialectice cu localitățile din componența lor, pe de o parte, și cu centrul național, pe de alta (de pildă, Schneider, Schneider și Hansen 1972, despre Sicilia și Catalonia). În anii '70, atît Boissevain (1977) cît și Freeman (1973), printre alții, deplîngeau neglijarea regionalismului în antropologie. Totuși, în vreme ce Boissevain pleda în favoarea studierii diferitelor nivele ale procesului și acțiunii sociale în care erau implicate identități și interese locale, regionale și naționale, pentru Freeman chestiunea părea să fie mai degrabă detalierea comparației dintre diferitele comunități, care, dusă la capăt cu rigurozitate, aproape că ar reduce regiunea la o *Kulturkreis*.

Și totuși, ce este pînă la urmă o regiune? După cum subliniază Tindale (1995:2), mărimea teritoriului sau numărul populației nu constituie criterii certe. Însăși definirea cuvîntului nu este întrutotul lipsită de echivoc, deoarece el se poate referi la unități supranaționale, dar și la unități subnaționale: de pildă, în contexte globale Europa de Vest poate fi ea însăși descrisă ca o regiune. În interiorul Europei însă, o regiune poate fi definită ca o zonă geografic compactă, avînd mărimea cuprinsă între o comunitate (echivalentă aproximativ cu ideea de *Gemeinschaft* a lui Tönnies ca implicînd mai cu seamă contacte directe) și statul național. Faptul că este compactă din punct de vedere geografic sugerează, de asemenea, că, asemeni statului național, ea este delimitată geografic și nu este enclavizată, și cu toate că poate avea autonomie, ea nu este suverană. O regiune se suprapune adesea cu o unitate administrativă, însă nu în mod necesar, după cum nu este necesar nici să fie recunoscută oficial. Antropologul îi caută îndeobște diferențierea în rîndul populației obișnuite. Această diferențiere nu este ceva pe care îl au toate regiunile, în special dacă sunt create de oficialități. Bunăoară, Scoția are în mod clar mai multă semnificație în acest sens decît Wessexul, care abia dacă este mai mult decît un slogan publicitar al industriei turistice, sau Avonul, o regiune birocratică înființată pentru regiunea Bristol.

Totuși, identitățile promovate pe cale birocratică sunt și ele construite cultural și, în principiu, nu mai puțin potrivite pentru analiza antropologică (cf. Shore 1993a; Shore și Black 1994). De aceea, este important și să se încerce și să se dea o definiție nu numai pentru regiune ci și pentru regionalism ca și concept, cel puțin să se poată distinge de alte concepte cu care este comparabil la prima vedere sau cu care pare să se suprapună parțial.

Pentru antropolog, în momentul de față cel mai evident dintre aceste alte concepte este probabil etnicitatea. Aici întrebarea principală este în ce măsură se

justifică includerea regionalismului în etnicitate? Cu certitudine, multe regionalisme se pretează unei abordări bazate pe etnicitate, cum ar fi Țara Bascilor și Catalonia în Spania, Bretagne în Franța, regiunile francofone și germanofone din Italia, Țara Galilor, Scoția și Ulsterul în Marea Britanie, Flandra și Valonia în Belgia, regiunile maghiare din România și Kosovoul albanez din Serbia. Într-adevăr, există uneori o tendință de a percepe aproape automat regionalismele europene ca fiind etnice la bază (de exemplu, MacDonald 1993:16 poate fi interpretat în acest fel).

Totuși, sunt multe cazurile în care acest lucru ar fi cel puțin dubios chiar dacă el nu este ușor de argumentat, mai cu seamă în mediul academic care a trebuit să se înfrunte cu sugestia că agenții de bursă londonezi (Cohen 1974) și Partidul Comunist Italian (ei bine, aproape; vezi Shore 1993b) reprezintă grupuri etnice, oricât de contrare intuiției ar părea aceste lucruri. Una dintre obiecții este că o astfel de abordare tinde să favorizeze subgrupurile din cadrul unei societăți, ignorând astfel posibilitatea de a acorda etnicitatea grupurilor majoritare din statul național. În ultimii ani au fost făcute unele studii despre etnicitatea majorității din Europa (de exemplu, Forsythe 1989, despre Germania; Just 1989, despre Grecia), dar realitatea este că, în general, etnicitatea sugerează o minoritate într-o oarecare măsură în opoziție față de majoritatea națională. Astfel, „majoritatea” devine echivalentă cu „națiunea”, iar relațiile etnice sunt în mare parte între majoritate și minoritate – cu alte cuvinte, între cei care au un stat și cei care n-au, dar care se află totuși în interiorul granițelor aceluși stat – și în mod definitoriu între două identități care sunt tratate ca relativ delimitate și ca absolut opuse una celeilalte. Aceasta este întrucâtva diferită de relația centru-periferie presupusă de regionalism, care, în cazul în care cei doi poli împărtășesc măcar unele elemente de identitate, este segmentată – adică, polii pot fi opuși la un nivel, în vreme ce la altul polul regional este clar inclus în cel național.

Cîteva exemple pot face această distincție mai clară. În Germania și Anglia – care, lăsînd deoparte minoritățile migrante urbane, se bucură amîndouă de un mare grad de omogenitate etnică – identitățile regională și națională nu se exclud reciproc. Ele nu se exclud reciproc neapărat nici în Franța și Italia, unde există subidentități majoritare în unele regiuni și identități etnice minoritare în altele. Poți fi normand sau gascon fără a înceta să fii francez: identitatea regională se include în identitatea ta națională. În Bretagne sau Catalonia, pe de altă parte, identitatea regională se poate considera ca excluzîndu-se reciproc cu identitatea națională: amîndouă identitățile există pe un nivel care este direct comparabil. Desigur, statul francez este suficient de puternic pentru a-și menține suveranitatea asupra tuturor regiunilor sale, ceea ce nu înseamnă însă că el este binevenit în toate. El poate chiar întîmpina rezistență. Însă în primele două cazuri acest lucru nu se poate face în numele diferenței etnice, așa după cum s-ar putea în ultimele două. Un alt exemplu îl reprezintă Navara (MacClancy 1993), unde populația

locală se pare că nu se poate hotărî dacă este spaniolă, bască sau navareză, aceasta din urmă fiind percepută, cel puțin în parte, ca o identitate regională mai degrabă decît separată etnic. Regiunea cultivatoare de viță-de-vie Rioja, nu foarte îndepărtată, se află în proces de ascedere la un astfel de statut.

Distincția este contestată deschis în unele cazuri. Regionalismul din Alsacia și Lorena datorează mult graiului german tradițional al locuitorilor lor, care în majoritatea altor cazuri ar fi socotit drept un semn al unei etnicități separate de cea franceză dominantă. Cu toate acestea, ambele regiuni se consideră pe sine de mult timp ca fiind franceze. Mult mai frecvent însă se poate face o distincție atunci cînd o etnicitate majoritară devine izolată într-o altă țară din cauza unei granițe internaționale. Regionalismul german poate fi socotit non-etnic în Bavaria și etnic în nordul Italiei. Nesuprapunerea etnicității cu unele regionalisme reiese și din faptul că nu toate minoritățile etnice alcătuiesc o regiune, o entitate care necesită în mod evident continuitate geografică. Minoritățile etnice urbane, care sunt în mod frecvent dispersate, scapă acestei categorii, după cum îi scapă populațiile de origine imigrantă recunoscută ca atare. Astfel, finlandezii din Suedia, portughezii din Spania, spaniolii din Belgia și turcii din Germania nu contribuie la regionalismul european și nici comunitățile imigrante ale căror origini – și de aceea și definire etnică, cel puțin în parte – se află în afara Europei. Cu toate că Marea Britanie, Franța și Germania au toate semnificative populații imigrante de acest ultim fel, fiecare cu propria sa agendă politică pentru viitor, dispersarea în orașele acestor țări, amestecarea rezidențială cu populații mai stabile în aceleași orașe și condițiile urbane se combină în general ducînd la prevenirea apariției oricărei identități regionale. În orice caz, în vreme ce își afirmă diferența etnică, se poate ca imigranții să nu simtă că aceasta este incompatibilă cu identitatea britanică, franceză sau germană.

Identitățile regionale pot traversa granițele naționale la fel de bine după cum se pot încadra în ele, în acest caz ele fiind probabil divizate în ceea ce, în contextul actual, ar putea fi numit subregionalisme. Un exemplu deosebit de interesant este regiunea lingvistică franco-provensală. Mișcările lingvistice și culturale franco-provensale revendică existența unei regiuni care acoperă nu numai zona aceea, ci și sud-vestul Elveției și estul Franței pînă în împrejurimile Lyonului. Deși acestea sînt zone pe care naționaliștii francezi le-ar considera Alpii francofoni, adepții acestor mișcări susțin diferența lor față de limbile naționale franceză și italiană. Un element, Valle d' Aoste din nord-vestul Italiei este o regiune francofonă oficial autonomă în cadrul statului italian. Neoficial, totuși, ea poate fi văzută ca parte a acestei identități regionale franco-provensale mai largi, întinsă pe teritoriul mai multor țări. Aceasta îi diluează propria particularitate regională, în vreme ce îi întărește poziția față de Roma în virtutea apartenenței sale la un regionalism transfrontalier mai întins. Desigur, această identitate multiplă este supusă contextualizării și există diferențe dialectale în interiorul zonei franco-provensale

înseși, însă diferitele nivele ale identității sînt totuși reale pentru populația locală (anchete de teren, 1994). Nu toate aparentele exemple intră în această categorie: de pildă, în Catalonia sunt prea puține revendicările de unificare a părții franceze cu El Principat, regiunea catalonă dinăuntrul Spaniei, care se bucură în prezent de o autonomie considerabilă (vezi O'Brien 1993:112-13).

Regionalismul și birocrăția

Regionalismul nu este însă doar o mișcare populară – el poate fi totodată un instrument birocratic. Guvernările naționale pot regionaliza administrația, fără ca aceasta să implice nimic din identitățile regionale populare, un bun exemplu în acest sens reprezentîndu-l Marea Britanie și, în ultima vreme, țări precum Irlanda și Grecia, care practic au fost nevoite să inventeze regiuni și structuri regionale pentru a administra asistența financiară acordată de UE. Birocrațiile locale și regionale pot sprijini aceste acțiuni, în același timp ele pot căuta și să împrumute o parte din legitimitate de la identitățile locale. Iar acolo unde acestea nu există, se poate ca birocrațiile să caute să le creeze. Acest fenomen seamănă cu ideile naționaliste din secolul al nouăsprezecelea – pe care identitățile locale și regionale se găsesc acum în situația de a le pune la încercare. Procesul poate avea loc treptat, reflectînd mai degrabă vederile personale ale birocraților decît o politică prestabilită. Problema reală din punct de vedere antropologic, totuși, este faptul că birocrațiile sînt tot așa de capabile să genereze sensuri, identități și simboluri care le sprijină și le exprimă ca orice altă colectivitate. Antropologii au început abia de curînd să recupereze această viziune, mare parte a progresului provenind din studiul birocrațiilor europene (de exemplu, Shore 1993a; Shore și Black 1994).

Politicele regionale europene datează de fapt de dinainte de Tratatul de la Roma din 1957. Milward îi găsește originile într-o soluție de compromis în tratarea restructurării industriei carbonifere belgiene din Borinage, în sudul țării, pe vremea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (1994:111-18). Deși la început Franța a rezistat cu îndrîjire acestei acțiuni, Borinage a devenit o asemenea piatră de încercare a hotărîrii CECO încît identificarea sa ca regiune a trebuit susținută cu puțină mistificare. În formularea lui Milward (ibid.:115): „Odată ce fuseseră lansate planurile de dezvoltare regională, eforturile geografilor, sociologilor, istoricilor și economiștilor de la începutul anilor '60, de a descrie și defini natura regională unică a Borinage sînt un exercițiu de pedanterie academică”.

Cu toate acestea, deși întotdeauna subordonată politicilor de dezvoltare economică, în special celor de ocupare a forței de muncă, ideea politicilor regionale a fost adoptată de birocrați și politicieni deopotrivă. Pentru birocrăția UE de azi, într-adevăr, regionalismul rămîne o chestiune de politici strîns legată de un dezavantaj economic relativ. Politica UE este de a se realiza cea mai mare uniformitate infrastructurală posibilă în cadrul Europei, astfel încît concurența să

se poată desfășura în condiții de egalitate. Regiunile sunt văzute drept cheia acestei politici, argumentul fiind că, altminteri, cei cu infrastructura cea mai slabă vor pierde atât investiții cât și mînă de lucru. Politicile regionale sunt justificate și în termeni politici și culturali, ceea ce poate părea contradictoriu, în funcție de care document oficial este citit. Astfel, pe de o parte, ea este percepută ca păstrînd diversitatea Europei (ECUK 1994:3), iar pe de alta ca încurajînd solidaritatea europeană prin convergența economică (CEC 1984:9).

În trecut, delimitările oficiale ale regiunilor de către UE erau clar influențate de această perspectivă exclusiv economică, ignorîndu-se adesea ideile populare de regionalism și, astfel, creîndu-se posibilitatea conflictului cu ele. Astfel, din cele șapte regiuni în care este împărțită Franța, regiunea aflată în stagnare Pas de Calais este scoasă în evidență, în vreme ce, de pildă, Normandia și Burgundia sînt ignorate. Olanda este împărțită brutal în Nord, Sud, Est și Vest, în vreme ce Republica Irlanda formează o regiune în sine (CEC 1991). În Anglia, comasarea Dorsetului cu Gloucestershire, a Hampshire cu Buckinghamshire și a Lincolnshire cu Derbyshire în aceleași regiuni pare prea puțin justificată din perspectiva identităților locale (ECUK 1994:21). În Germania, UE respectă, după cum se știe, sistemul landurilor, dar acesta este la rîndul lui rezultatul istoric a numeroase compromisuri cu identitățile locale. În mod evident, majoritatea acestor defîniri ignoră atât cerințele istoriei, cât și ale identităților locale referitoare la nivelul regional.

Totuși, între timp s-a ajuns la recunoașterea faptului că implementarea politicilor poate fi, de fapt, consolidată de cultivarea altor aspecte, mai strîns legate de identitate. Ca urmare, ideea unei „Europe a regiunilor” a intrat de acum în gîndirea birocratică a însuși Bruxellesului (Shore 1993a; Shore și Black 1994:291, 294-5); ele sînt uneori denumite „mezonivele ale guvernării” (Mazey 1995:79). Aceasta este în parte o reacție la faptul că acolo unde conflictele regionale cu centrele naționale au fost inițial bipolare, regiunile au în prezent tot mai mult puterea de a se folosi de rivalitatea Bruxellesului cu centrele naționale. Experiența lui Shore și Black a arătat că birocrații de la Bruxelles au fost destul de conștienți de această posibilitate și chiar pregătiți să profite de ea, deși ideea lor de regionalism popular părea să fie totuși preponderent una etnică. Aceasta a fost totodată o poziție confidențială din cîte se pare sau cel puțin susținută cu discreție, care, diseminată prea mult, ar da argumente din belșug euroscepticii lor de pretutindeni.

Asociații regionale oficiale și neoficiale

Totuși, inițiativele regionale au de fapt o istorie destul de îndelungată ca mijloace de contracarare a naționalismului, una care precede și care a fost inițial independentă de încercările instituționalizate de unificare a Europei prin EEC și succesorii săi, chiar dacă europenizarea și regionalizarea, ca idei, s-au împletit. După cum sugerează Harvey (1994:4), „Regionalizarea, defalcarea problemelor pe zone ușor de mînuit,

a făcut acum loc unui regionalism agresiv". Totuși, el mai adaugă: „O «mișcare» regională – în opoziție față de «regionalizare» – presupune participarea publică” (ibid.:10). Dacă încercările inițiale de promovare a regionalismului și de a conferi ideii o expresie instituționalizată dincolo de granițe au venit de la înseși câteva regiuni, trebuie recunoscut faptul că la început aceasta a fost o mișcare în mare parte birocratică. Prima asociație care a fost înființată, la Geneva în 1951, a fost Consiliul European al Municipalităților care în 1981 a devenit Consiliul European al Municipalităților și Regiunilor (vezi CEMR n.d.), cea mai vizibilă expresie a sa fiind fenomenul înfrățirii orașelor. Adunarea, inițial Consiliul Regiunilor Europene a fost fondată mult mai târziu, în 1985, ca reacție la prima conferință a Parlamentului European cu regiunile Comunității Europene pe atunci (vezi AER 1993).

Aceste două organisme sînt oficiale, în sensul în care ele implică reprezentanți ai unor guvernări locale sau regionale constituite în mod binemeritat, însă neoficiale la nivel european, întrucît ele nu au fost înființate cu intenția reprezentării oficiale și instituționale a regiunilor: cu alte cuvinte, ele nu se bucură de un statut oficial echivalent cu cel al Comisiei Europene sau al Parlamentului European. Astfel de organisme există într-adevăr, organisme care, deși poate luptă pentru o recunoaștere adecvată, se bucură din punctul de vedere al formei de statut oficial ca instituții ale integrării europene. Există două foruri principale, unul aflat sub auspiciile Consiliului Europei, celălalt sub cele ale UE. Congresul Autorităților Locale și Regionale ale Europei este responsabil pentru multele activități ale Consiliului Europei legate de guvernarea regională și locală. Astăzi, totuși, speranțele politicianilor regionali și locali sînt mult mai mult concentrate asupra organismului UE, Comisia Regiunilor, preconizată prin Tratatul de la Maastricht din 1992 și înființată în 1994. CR are doar un rol consultativ, însă cu drept de a fi consultată într-un număr crescînd de domenii politice, unul cheie fiind coeziunea socială. Aceasta în mod special este recunoscută ca o chestiune de competență regională, prin rolul larg al regiunilor în administrarea fondurilor structurale (de pildă, asistența acordată de Bruxelles regiunilor cu probleme de dezvoltare specifice), și este legată de principiul subsidiarității (în esență, faptul că funcțiile administrative ar trebui îndeplinite de nivelul cel mai de jos al administrației pentru a fi eficiente, ceea ce, în mod logic, ar crește responsabilitatea democratică). CR are, de asemenea, dreptul de a-și prezenta opinia în alte chestiuni, inclusiv propuneri legislative cu privire la care a fost consultată Comisia Social-Economică, fie din proprie inițiativă, fie la inițiativa Comisiei, și se poate întruni din proprie inițiativă.

Deși organism oficial cu oarecare autonomie, CR pare să fie stînjenită ca și organism democratic de către structurarea sa. Aceasta se datorează în parte rolului său pur consultativ, o restricție impusă în ciuda apelurilor la transformarea ei în cea de a doua cameră a Parlamentului European. Aceste apeluri au fost lansate inițial în Germania și se zice că ideea inițială a CR ar fi venit din Bavaria, un land

german cu un înalt nivel de identitate și cu autonomie câștigată prin puteri proprii. Totuși, nu există nici o prevedere, doar o așteptare, ca reprezentanții să aibă mandate democratice (în sensul în care ei să fie cel puțin reprezentanți aleși ai autorităților pe care le reprezintă în CR). Această ambiguitate a condus la încercarea fostului guvern conservator al Marii Britanii de a se sustrage acestei prevederi prin numirea în CR de funcționari publici nealeși și de membri ai organismelor administrative independente nominal dar care se bazează pe finanțare guvernamentală, deși pînă la urmă această încercare a fost blocată de Camera Lorzilor. Un alt indiciu al dorinței acelei guvernări de a menține controlul este că reprezentarea din Marea Britanie s-a bazat nu pe autoritățile locale ca atare, ci pe planificarea regiunilor, ale căror rezonanțe locale au fost limitate, ca să nu spunem mai mult. Alte țări par să fi fost mai pregătite să joace rolul democratic, majoritatea covârșitoare a reprezentanților fiind aleși în organismele pe care le reprezintă în cadrul CR. Totuși, numirile în sine sunt făcute de guvernele naționale, reprezentarea fiind calculată pe o bază națională, în funcție de populația statului respectiv. Deși implicarea reprezentanților Marii Britanii în sesiunile plenare ale CR este recunoscută în momentul de față ca fiind printre cele mai bune (*Regions and Cities of Europe* 6, ianuarie 1996), aceasta reflectă mai degrabă frustrarea locală față de guvernarea centrală a Marii Britanii decît entuziasmul de la Whitehall pentru ideea regională. O altă fisură în credibilitatea democratică a CR este faptul că membrilor aleși care își pierd susținerea în circumscripțiile locale nu li se cere să demisioneze din CR și adesea nici nu o fac. Ca urmare, CR a câștigat un fel de reputație de refugiu pentru politicienii care nu au fost realeși.

Opiniile sunt diferite în ceea ce privește gradul de importanță pe care îl va dobîndi CR. Pentru unii, ea este o etapă pe drumul spre o Europă cu adevărat federală. Jacques Blanc, pe de altă parte, fostul său președinte dar și un apărător fervent al statului național, crede că acesta din urmă va continua să fie cea mai importantă unitate administrativă și politică a Europei și vede regionalismul într-adevăr ca pe „antidotul la separatism” (citat în Tyler 1994). Aceasta este o opinie destul de diferită față de percepția frecventă a birocraților și politicienilor din afara CR, că ea ar fi abia puțin mai mult decît un atelier de dezbatere a unor chestiuni minore, sau un forum pentru politicienii regionali și locali ambițioși, sau amîndouă (anchete de teren, 1996).

Un alt element regional care ar trebui menționat aici este crearea a opt megaregiuni pentru și de către UE, toate traversînd explicit granițele naționale (“zone de cooperare transfrontalieră”; vezi *Europe 2000+* 1995). În prezent, acestea tind să fie legate de zone politice specifice. Astfel, de exemplu, regiunea Mării Nordului, compusă din nordul și centrul Angliei, nordul Olandei și întreaga Danemarcă, este menită să trateze problema poluării mediului. În același chip, regiunea Arcului Atlantic, compusă din 32 de regiuni din sud-vestul Angliei, coasta atlantică a Spaniei și Franței și întreaga Irlandă, Scoție, Țară a Galilor și Portugalia,

are ca centru de interes chestiuni precum șomajul în zonele marginale și colaborarea în problema poluării cu petrol, deși unii din cei implicați se referă și la dimensiunea „celtică” a acestor regiuni (Helm 1996:18). Unele din aceste alianțe își au originea în inițiative locale, însă au fost adoptate de UE pentru anumite obiective, cum ar fi transportul. Această dimensiune a condus la Perspectiva Dezvoltării Teritoriale Europene a UE, care, deși nu are caracter de obligativitate pentru statele membre, trasează bazele pentru cooperarea regională viitoare la acest nivel, combinând explicit regiuni ale unor state membre diferite. Deocamdată, rațiunea este iarăși pur și simplu egalizarea economică și socială a dezvoltării diferitelor părți ale Europei. Totuși, după cum vom vedea, autoritățile locale creează ele însele alianțe transfrontaliere între ele, care dublează această dezvoltare oficială a Bruxellesului. La fiecare nivel, credibilitatea democratică rămîne o problemă, în prezent fiind greu de creditat sugestia lui Harvey potrivit căreia astfel de alianțe „pot crea în timp un nivel intermediar de autoritate, între regiune și centrul european, mai relevant decît vechiul stat național” (1994:60) – desigur, în contextul identității populare. Asemenea alianțe nu sînt întotdeauna populare, de pildă, euroregiunii Schleswig, situată de o parte și de alta a graniței germano-daneze, i se opun majoritatea danezilor locali, de teama dominației germane (Bendixen 1997).

Conflicte intrabirocratice: strategiile locale raportate la Bruxelles și la centrele naționale

Voi trece acum la prezentarea unor poziții etnografice și birocratice cu privire la regionalism așa cum sunt ele percepute mai cu seamă de autoritățile locale și regionale din Marea Britanie — de la Bruxelles și din țară. Un prim punct este faptul că există conflicte clare în unele cazuri între reprezentanții regionalismului la diferite nivele birocratice și, respectiv, între politicile lor. Acest lucru este exemplificat de Marea Britanie, pe care Bruxellesul a împărțit-o, ca pe alte țări membre UE, în regiuni a căror definire este în mare parte arbitrară din punctul de vedere al identităților populare (CEC 1992:6). Totuși, biroul Marii Britanii din cadrul UE nu respectă întotdeauna granițele trasate de Bruxelles: de pildă, pentru anumite scopuri, Londra a redus regiunea „Sud-Vest” după împărțirea Bruxelles-ului, compusă din Dorset, Somerset, Avon, Wiltshire, Gloucestershire, Devon și Cornwall, la regiunea „Vest”, din care lipsesc ultimele două (cf. ECUK 1994). În chip asemănător, potrivit altui informator, în vreme ce autoritățile locale din estul Angliei își doreau o regiune mică, în componența căreia să intre Norfolkul, Suffolkul și Cambridgeshire, biroul Marii Britanii de la Bruxelles a insistat pe crearea unei regiuni „Est” care să includă și Bedfordshire, Essex și Hertfordshire. Mai mult, ambele reprezentanțe pot fi modificate sau chiar respinse în totalitate la nivelul autorităților locale: de pildă, Dorset, Hampshire și Normandia Inferioară au un birou comun la Bruxelles, înființat în aprilie 1995. Această „regiune” nu este numai transregională

potrivit delimitărilor Londrei sau ale Bruxelles-ului (Hampshire face parte din regiunea „Sud”, iar Dorsetul din Regiunea „Vest”, în împărțirea făcută de Londra), ci și transnațională.

Opiniile informatorilor diferă însă în ce privește rațiunea acestei încălcări. Pentru unul din ei, la nivelul local în sudul Marii Britanii, rațiunea a fost impunerea mandatele acestor trei autorități ca regiune comună și „exprimarea acestei unități” explicit; s-a considerat, de asemenea, că era cu atât mai bine cu cât sursa de informații cu privire la politicile UE era mai apropiată și că efectele locale ale informațiilor respective vor avea astfel un impact mai mare. În biroul reprezentativ din cadrul Bruxelles-ului a existat mai multă precauție, această „regiune” (Dorset, Hampshire, Normandia Inferioară) nefiind reprezentată ca avînd o identitate proprie sau ca fiind mai mult decît o simplă structură de cooperare pentru a obține informații și fonduri de la Bruxelles și de a face lobby acolo. În jargon UE, adîncițitatea (adică principiul că banii UE trebuie să reprezinte un plus, iar nu să înlocuiască finanțarea națională) este cel puțin la fel de importantă ca subsidiaritatea. Nu a existat nici o pretenție de evitare sau ocolire a Whitehallului sau Parisului – lucru care era socotit drept o concepție greșită comună. În orice caz, au fost mult mai puțini bani disponibili direct de la Bruxelles decît de la sau prin Londra sau Paris. Totuși, a avea un birou la Bruxelles era considerat un lucru important pentru a se asigura că nu erau ratate fondurile existente și s-a dovedit, totodată, un lucru justificat din punct de vedere financiar. Istoria acestei alianțe anume a fost reprezentată de asemenea, ca întîmplătoare și neplanificată, generată de legăturile pe care Dorsetul și Hampshire le dezvoltaseră fiecare independent cu Normandia Inferioară în privința mai cu seamă a schimbului de informații. Mai recent, Insula Wight li s-a alăturat, deși, cu nivelul de trai și cu rata șomajului pe care le are, ea este o zonă mai defavorizată. Acest lucru nu a fost perceput ca o problemă, atîta vreme cît puteau fi evitate conflictele referitoare la finanțare: astfel nu au existat asemenea conflicte între Hampshire și Dorset, deoarece ele erau eligibile pentru fonduri diferite într-o anumită măsură, chiar dacă ambele au beneficiat de KONVER (programul de asistență UE pentru zonele care în trecut au avut legătură cu apărarea).

Biroul regional al Devonului și Cornwallului a fost înființat într-o manieră *ad hoc* asemănătoare, inițial de Consiliul Comitatului Cornwall în asociere cu Consiliul Comitatului Plymouth, Consiliul Comitatului Devon alăturîndu-li-se ulterior. Deși nu există o alianță structurată cu regiuni franceze ca în cazul anterior, legăturile dintre Cornwall și Bretagne și dintre Devon și Calvados au fost considerate importante. Aceasta s-a întîmplat în ciuda rivalității dintre Cornwall și Bretagne în ce privește pescuitul – deși reală, ea era veche de secole și nu a fost văzută ca un impediment în dezvoltarea cooperării în ansamblu. Iarăși, rațiunea de a avea un birou reprezentativ comun a fost să se asigure eliberarea de fonduri către autoritățile

locale, fonduri care altfel s-ar fi dus într-altă parte, chiar în afara Uniunii, de pildă în Europa de Est, chiar dacă destinația lor inițială ar fi fost Londra. Nu a existat nici o aluzie referitoare la folosirea biroului pentru afirmarea identităților regionale ca atare, care, dată fiind identitatea aparte a Cornwallului ca însăși marginea celtică a Angliei, poate fi greu de susținut pentru cauze interne, în ciuda pretensei geneze a alianței după modelul regiunilor muntoase și insulelor Scoției, o altă regiune periferică cu probleme economice grave și de durată.

Se poate socoti diferența de perspectivă din cadrul primei alianțe ca reflectînd apropierea relativă față de Bruxelles și agendele relațiilor publice respective: ceea ce țin autoritățile locale să justifice în fața alegătorilor lor este făcut să pară mai puțin presant în mediul de seră al instituțiilor europene. Totuși, sînt mai înclinat să cred că diferența în acest caz poate fi la bază una personală. Biroul regional al Nordului Angliei de la Bruxelles, de pildă, este văzut ca avînd o agendă politică definită pentru autonomia regională sub forma unei adunări regionale, pentru care este interesată să facă lobby la fel de mult ca pentru oricare alt lucru. În cazul Devonului și Cornwallului, se pare că a existat mai multă convergență între biroul de la Bruxelles și cel de acasă decît în cazul Dorsetului și Hampshire.

Revenind la Dorset, el pare să țină în mod deosebit la integrarea împreună cu alte regiuni în organisme precum Conferința Regiunilor Maritime Periferice; Asociația Regiunilor Europene, care nu este limitată la statele UE; Protocolul celor Cinci Regiuni, care leagă cinci regiuni din cinci țări din vestul Europei; și Regiunea Arcului Atlantic, înființată pentru a aduce la lumină profilul neglijatei coaste atlantice a Europei (Consiliul Comitatului Dorset n.d.:21-6). Asociația Regiunilor Europene, de pildă, este menită „să întărească reprezentarea regiunilor în cadrul instituțiilor europene” (ibid.:22), precum și să joace rolul de canal de comunicare cu Bruxelles-ul, ocolind centrele naționale. Ea este percepută ca jucînd un rol similar celui al înseși Asociației Consiliilor Comitatelor din cadrul Marii Britanii, care funcționează ca și „conductor al comentariilor consiliilor comitatelor către Comisie” (ibid.:21), ocolind similar guvernarea națională de la Whitehall. În ce privește Dorsetul, cooperarea dintre regiuni are în mod destul de conștient o dimensiune politică, precum este și o chestiune de îmbunătățire, de exemplu, a infrastructurii ori legăturilor comerciale. Arcul Atlantic este cu franchețe descris drept „un lobby politic” în broșura oficială (ibid.:22), care afirmă de asemenea (ibid.:21): „Cooperarea cu alte organisme este esențială dacă Dorsetul dorește ca opinia sa să fie acceptată în Europa. Adevărul este că Comisia va acorda mai multă atenție mai multor autorități care conlucrează decît ar acorda uneia singure”.

Asemenea inițiative pot cu siguranță fi încurajate la nivele superioare. Totuși, alianțele formate de autoritățile locale din proprie inițiativă trec adesea peste granițele regionale din viziunea Bruxellesului sau a centrelor naționale. Fără a fi concepute pentru a li se opune sau a le desfiinde neapărat pe acestea din urmă,

alianțele pot fi văzute ca un exercițiu de fortifiere a puterii locale, în care autoritățile locale profită de sprijinul Bruxelles-ului pentru inițiativele locale în vreme ce în același timp produc soluții care se adecvează doar circumstanțelor locale. Această procedură a ajuns să fie cunoscută în cercurile autorităților locale din Marea Britanie ca „ocolirea Whitehallului”, cu toate că nu este percepută invariabil ca relevantă sau de dorit nici măcar în aceste cercuri.

Totuși, un indiciu al faptului că multe regiuni sînt ele înseși deplin conștiente de posibilitățile pe care le poate oferi integrarea europeană este că aproape cincizeci dintre ele din întreaga Europă își înființaseră birouri permanente la Bruxelles pînă în 1992 (CEC 1992:2) și 130 pînă în 1996 (Helm 1996:18). Nu toate sunt secesioniste sau autonomiste, nici, precum comitatele engleze Essex și Lancashire, nu sunt neapărat regiuni în nici o accepțiune birocratică normală a termenului (Tindale 1995:4). Totuși, există o tendință crescîndă în unele cercuri de a defini toate identitățile și instituțiile subnaționale ca fiind regionale, inclusiv pe cele locale și urbane.

Să examinăm alte cîteva exemple implicînd autorități regionale sau locale din Marea Britanie și să arătăm gradul în care multe din aceste alianțe sunt încă bazate pe politici, deși sunt născute din inițiative locale. Țara Galilor este parte a grupului zonelor miniere din Europa și totodată a Interreg II a UE împreună cu ambele părți ale Irlandei. Centrul European al Țării Galilor de la Bruxelles pretinde că el a jucat un rol esențial în a determina CE să accepte relevanța granițelor maritime în acest context. Scoția este legată de regiunile nord-scandinave, datorită interesului comun față de mediul înconjurător și educație, precum și cu Țara Galilor și cu Aarlborg din Danemarca datorită interesului față de învățămîntul din zonele periferice. Essexul are împreună cu Picardie (Franța) un birou la Bruxelles și anumite proiecte cu Picardie (Franța) ce presupun cooperarea în calificarea forței de muncă, în învățămînt și turism. Cele două sunt văzute ca similare în proximitatea capitalelor lor naționale precum și ca avînd industrii majore (de automobile, de prelucrare a alimentelor, electronică) în comun, și există un aranjament și cu Turingia din estul Germaniei, rezultînd astfel o triplă alianță, justificată prin aspecte culturale precum și economice ale cooperării, și în termenii dezvoltării apropierei autorității locale din fiecare zonă de cetățenii respectivi. În general, s-a considerat că există o puternică conștiință europeană în Essex, în ciuda prezenței unor parlamentari eurosceptici (cel mai cunoscut, Teddy Taylor).

Kentul are legături cu Nord Pas de Calais și cele trei provincii belgiene, o alianță care are statut juridic, chiar dacă fiecare partener păstrează un birou separat la Bruxelles. În cazul Kentului, ideea biroului este de a risipi zvonurile potrivit cărora Kentul ar fi relativ prosper și de a obține partea cuvenită de la biroul din Bruxelles pentru cetățenii Kentului, care sînt înclinați să vadă în UE mai cu seamă o sursă de șomaj (ofițerii de la vamă, transportatorii de marfă, fermierii în urma crizei bolii vacii nebune etc.). De asemenea, conflictul dintre Sussexul de Vest și cel de Est cu privire la granițele dintre ele le-a împiedicat pe amîndouă să intre în această alianță după cum ar fi dorit Kentul.

Informatorul nostru de la biroul din Bruxelles al Kentului a sugerat că comitatele care nu se află la graniță, precum cele de cealaltă parte a Londrei, au fost în general mult mai puțin interesate în alianțe transfrontaliere. Autoritățile din Anglia de Est au manifestat deocamdată puțin interes, cu toate că cel puțin Gloucestershire, Somerset, Avon și Wiltshire, și mai îndepărtate de orice graniță internațională, cooperează pentru înființarea unui birou propriu la Bruxelles. Oxfordshire are într-adevăr aranjamente *ad hoc* cu Turingia, pentru care este un canal de obținere a expertizei silvice a universității, și de asemenea, cu Perm (Rusia), o zonă producătoare de armament acum dezafectată, ca și Oxfordshire. Totuși, comitatul nu consideră că merită să își înființeze un birou la Bruxelles, deși în momentul de față contează pe Bruxelles pentru niște finanțări de bază în domeniul educației, mediului și transportului.

Pe de altă parte, Forumul Regional West Midlands, o inițiativă regională care include 5,5 milioane de persoane din Warwickshire, Herefordshire, Staffordshire și Shropshire, are alianțe strânse cu birourile reprezentative germane, cu toate că nu văd în structura rigidă a acestora un model de urmat. West Midlands se află în același timp în Zona Metropolitană de Nord-Est după împărțirea Bruxellesului, care mai include Dublinul, Frankfurtul, Ile de France și așa-numitul Randstad din Olanda, precum și în Arcul Atlantic, situându-se tocmai în afara regiunii Capitalelor Centrale, care se întinde de la Ruhr și Paris prin Belgia și Londra, dar care se termină la Banbury (Oxfordshire). Acesta este locul în care am găsit subliniată ideea West Midlands-ului ca o regiune cu identitate proprie, în opoziție cu East Midlands, care a fost delimitată ca aflându-se de cealaltă parte a Străzii Watling (un vechi drum roman care traversează regiunea în direcția sud-est – nord-vest). Această identitate era percepută ca deținând un aspect economic, coeziunea ei provenind din regenerarea economică, însă informatorul respectiv spera că ar putea apare un sentiment de identitate populară din ea: un proces și o idee dirijată de aparatul birocratic, dacă nu de elite, deși finalizarea era văzută ca aflându-se „la cincizeci de ani distanță”. Pe de altă parte, reprezentantul Adunării Regionale a Yorkshire-ului și Humberside-ului era mult mai interesat de regenerarea economică decât de identitatea regională, susținând pur și simplu că ceea ce el numea „cultură” urma — în cazul în care ea ar exista — să își poarte singură de grijă. Și în cazul nord-estului Angliei, se prevedea apariția unei puternice identități locale după ce Adunarea va fi fost înființată. Aceasta, din nou, era o inițiativă regională datînd din 1987, constituită juridic, însă nerecunoscută oficial. Această nerecunoaștere nu a contat: atîta vreme cît exista uniformitate politică în regiune, după cum este în mod invariabil, Whitehallul putea face prea puțin pentru a contracara această încercare de a da regiunii o oarecare libertate de manevră. De aceea, în acest caz, identitatea regională este percepută mai degrabă ca venind în sprijinul unui program politic (în sensul larg) decât ca exprimînd unul economic. Adunarea ca atare nu are alianțe cu străinătatea, deși autoritățile locale luate în parte au.

Încheierea de alianțe transfrontaliere nu se limitează la Marea Britanie și poate avea loc fără să includă neapărat Marea Britanie; după cum am văzut, ea poate încorpora regiuni din afara UE (vezi Harvie 1994:60). Un exemplu remarcabil al primului tip de alianțe transfrontaliere îl reprezintă alianța celor „patru Motoare” dintre Baden-Württemberg, Rhone-Alpi, Catalonia și Lombardia, care cu siguranță se percepe pe sine drept modelul unei modalități alternative de organizare a Europei, cu existența unei adunări legislative ca și premisă pentru aderare și cu o concentrare pe înalta tehnologie (ibid.:59,62). O alianță similară există între Saarland, Lorraine și Luxemburg, la inițiativa remarcabilului politician social-democrat german și fost primar al Saarlandului, Oskar Lafontaine.

Un exemplu de alianță dincolo de granițele UE este așa-numita “Euroregiune Nysa” compusă din regiunile de graniță ale Saxoniei de Est din Germania, Boemiei de Nord din Republica Cehă și Silezia Inferioară din Polonia. Aceasta a fost fondată în 1991, din inițiative locale, cu toate că lipsa oricărei tradiții de autonomie locală în aceste state foste comuniste a avut ca rezultat un început încet, deciziile majore trebuind adeseori supuse aprobării centrelor naționale. Unul din centrele de greutate ale acestei alianțe îl constituie orașul Gorlitz/Zgorzelec, un vechi oraș german de provincie care acum este situat pe granița germano-poloneză, unde locuitorii de fiecare parte pot trece de cealaltă parte folosind doar cărțile simple de identitate (atâta vreme cât rămân în zona de graniță) și unde serviciile de transport cu autobuzul peste graniță pot fi plătite în oricare dintre cele două monede. La nivel mai general, există colaborare în ce privește serviciile publice (mai ales în cazul urgențelor și al apărării împotriva dezastrelor), promovarea comerțului și turismului, lupta împotriva infracționalității și stimularea culturii (Irek 1999).

Concluzie

Aceste interviuri și alte informații arată o trecere de la un relativ entuziasm pentru alianțele regionale și cooperarea cu Bruxellesul pentru a ocoli mîna moartă a centrului național, la o viziune pur pragmatică axată mai degrabă pe cooperarea în obținerea de fonduri și pe schimbul de informații, decît pe crearea unei identități în sine. Multe alianțe au loc între zone cu profil economic sau social similar. Foarte multe depind încă de tensiunile dintre nivelul local (diferit de cel regional) și cel național. Totuși, este evident că chiar și în Anglia, în vreme ce conștiința populară a identităților regionale poate să rămînă slabă, identitățile locale pînă la nivel de comitat pot fi foarte vibrante (cf. Young et al.1996). Politicienii locali pot fi în mare măsură motivați de realizările pentru zona lor locală și vor urma orice strategie care ar putea pluti în aer la un moment dat pentru a le obține.

În același timp, există limitări clare pentru cooperarea regională atît în cadrul granițelor naționale cît și în cadrul celor europene. Regiunile nu doar cooperează, ci și concurează, iar regiunile mai înstărite sprijină regionalismul ca pe un mijloc

de distanțare față de vecinele lor mai sărace și de păstrare a pozițiilor lor privilegiate (Liga Lombardă, de pildă). Ele se pot chiar alia cu centrul național împotriva altor regiuni. Dezvoltarea regională nu a funcționat în unele zone în mod evident, cum ar fi Mezzogiorno din sudul Italiei și anumite părți ale Spaniei și Greciei, care continuă să rămână de fapt încă și mai mult sub media europeană din punct de vedere economic în ciuda direcționării de fonduri structurale către ele. Aceste regiuni nu au de aceea puterea de a face alianțe utile: exemple remarcabile, precum Alianța Celor Patru Motoare, sînt între regiuni relativ prospere al căror principal interes este să își mențină acea prosperitate (cf. Harvie 1994:6). Un alt considerent este acela că politicienilor locali de cele mai multe ori le displace introducerea de noi instituții regionale, pe care le percep fie ca aflîndu-se în competiție cu propria lor putere ca organ ales, fie, ca în cazul Marii Britanii, ca reprezentînd încă un palier al guvernării centrale situat deasupra lor.

Mai general, cu toate că autonomia și receptivitatea crescute față de identitățile și revendicările locale sînt certe pentru unitățile subnaționale în general, pînă la nivelul orașului, nu există nici un semn că statele naționale ale Europei, care sînt încă membre de primă linie ale UE, sînt pregătite să își cedeze suveranitatea către acestea. Cu toate că statul național este adesea perceput ca slăbit nu numai în urma uniunii sale cu UE, ci și a renunțării la politicile de protecționism social și la economiile naționalizate, UE se întemeiază încă pe o serie de tratate internaționale între state suverane, în tradiționala manieră westfaliană. În plus, chiar și directivele Bruxellesului trebuie ratificate de parlamentele naționale pentru a beneficia de puterea legii în fiecare din statele membre. Nici secesiunea nu este imposibilă, după cum o demonstrează cazul Groenlandei (teritoriu dependent de Danemarca, NB): UE nu poate fi comparată cu Statele Unite din 1861. Nivelul național continuă să rămână important indiferent de sentimentul național popular ca atare, care în Marea Britanie și Danemarca este ostil integrării complete, în vreme ce cedează unei identități mai „europene” asociată cu o regionalizare lărgită în Germania, de exemplu, și în Belgia. Aceasta din urmă aproape că a încetat să mai existe ca stat național din cauza devoluției extensive a puterilor și funcțiilor statului către cele trei regiuni administrative (dar și populare) ale sale (Flandra, Valonia și Bruxellesul).

În ansamblu, totuși, multe state naționale europene vor voi și totodată vor fi în stare să opună rezistență față de ritmul schimbării într-un regionalism dus pînă la capăt. Nu este, de aceea, de mirare că gînditorii mai radicali așteaptă de la alianțele transfrontaliere să reconfigureze Europa prin producerea de regiuni de mărimea unui stat care să șteargă granițele naționale tradiționale (precum în documentul *Europa 2000+*). Pentru antropolog, incidental, aceasta are efectul interesant că polaritățile centru-periferie sunt inversate: Bretagne este periferică în Franța, însă destul de centrală în Arcul Atlantic, al cărui sediu administrativ se află la Rennes (Helm 1996:18). Totuși, interviurile mele de pînă acum indică faptul

că această evoluție este una îndepărtată, dacă se va împlini vreodată: poate fi destul de dificil să se găsească identități regionale propriu-zise în unele părți ale Europei, în vreme ce pentru oficiali există întotdeauna probleme mai presante de rezolvat. Dar chiar și așa, multe identități, inclusiv cele naționale din Europa secolului nouăsprezece, precum și multe identități locale din Marea Britanie a aceluiași secol (despre aceasta din urmă, cf. Young et al. 1996), au fost conduse sau impulsionate de elite. De asemenea, regiunile, ca națiunile, sînt idei pentru care uneori oamenii sînt gata să moară, ceea ce nu este cazul Europei, deocamdată. Nu va exista, după toate probabilitățile, o situație stabilă, ci una în care instituțiile și politicienii locali, regionali, naționali și europeni vor continua să-și dispute puterea, după cum fac în alte sisteme „federale”.

Bibliografie

- AER 1993. The Assembly of European Regions (broșură neoficială).
- Bendixen, Grit 1997. Danish Pact Reveals Divisions, în *European* 4-14.5.97.
- Boissevain, Jeremy 1977. Towards a Social Anthropology of Europe, în Boissevain, J. și Friedl J. (editori) *Beyond the Community: Social Processes in Europe*, The Hague: Netherlands Department of Education and Science.
- CCE (Comisia Comunităților Europene) 1984. *The Regions of Europe: Socio-Economic Situation and Development of the Community's Regions*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- CCE 1991. *Working for the Regions*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- CCE 1992. *Helping Europe's Regions*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- CEMR n.d. The Council of European Municipalities and Regions: History, Structures, Activities (broșură neoficială).
- Cohen, Abner 1974 (ed). *Urban Ethnicity*, London: Tavistock.
- Dorset County Council n.d. *Dorset County Council in Europe: Reaching Out to the Future*, Dorchester: Dorset County Council.
- ECUK (European Commission in the United Kingdom) 1994. *The West, a Region of the European Union*, London: HMSO.
- Europe 2000+ 1995. *Regional Planning for the Year 2000*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Forsythe, Diana 1989. German Identity and the Problems of History, în Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald și Malcolm Chapman (editori) *History and Ethnicity*, London and New York: Routledge.
- Freeman, S. 1973. Introduction to European Social Organisation, în *American Anthropologist* 75, 743-50.
- Harvie, Christopher 1994. *The Rise of Regional Europe*, London and New York: Routledge.
- Helm, Sarah 1996. Arc of Influence Puts Nations in the Shade, *Independent* 11.7.1996, 18.
- Irek, Malgorzata 1999. Self-governance at the Border: Local Initiatives in the “Dreilaendereck”, ms.
- Just, Roger 1989. Triumph of the Ethnos, în Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald și Malcolm Chapman (editori) *History and Ethnicity*, London and New York: Routledge.

- Kaschuba, Wolfgang, și Carola Lipp 1979. *1848 – Provinz und Revolution: kultureller Wandel und soziale Bewegung im Königreich Württemberg*, Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde.
- MacClancy, Jeremy 1993. At Play with Identities in the Basque Area, în Sharon McDonald (ed.) *Inside European Identities: Ethnography in Western Europe*, Oxford and Providence: Berg.
- McDonald, Sharon 1993. Identity Complexes in Western Europe: Social Anthropological Perspectives, în Sharon McDonald (ed.) *Inside European Identities: Ethnography in Western Europe*, Oxford and Providence: Berg.
- Mazey, Sonia 1995. Regional Lobbying in the New Europe, în Martin Rhodes (ed.) *The Regions and the New Europe*, Manchester: Manchester University Press.
- Milward, Alan S. 1994 (1992). *The European Rescue of the Nation State*, London: Routledge.
- O'Brien, Oonagh 1993. Good to Be French? Conflicts of Identity in North Catalonia, în Sharon McDonald (ed.) *Inside European Identities: Ethnography in Western Europe*, Oxford and Providence: Berg.
- Paradowska, Janina 1997. Rysowanie Polski, *Polityka* 20.12.97, 20-2.
- Schneider, P., J. Schneider și E. Hansen 1972. Modernization and Development: the Role of the Regional Elites and Noncorporate Groups in the European Mediterranean, *Comparative Studies in Society and History* 14, 328-50.
- Shore, Cris 1993a. Inventing the "People's Europe": Critical Approaches to European Community "cultural policy", *Man* n.s.28, 778-800.
- Shore, Cris 1993b. Ethnicity as Revolutionary Strategy: Communist Identity Construction in Italy, în Sharon McDonald (ed.) *Inside European Identities: Ethnography in Western Europe*, Oxford and Providence: Berg.
- Shore, Cris și Annabel Black 1994. Citizen's Europe and the Construction of European Identity, în Victoria Goddard, Joseph Llobera și Cris Shore (editori), *The Anthropology of Europe: Identities and Boundaries in Conflict*, Oxford and Providence: Berg.
- Tindale, Stephen 1995. *Devolution on Demand: Options for the English Regions and London*, London: Institute for Public Policy Research.
- Tyler, Christian 1994. Territorial Champion, *Financial Times* 19.12.94.
- Young, Kenneth, et al. 1996. *In Search of Community Identity*, Bristol: Rowntree Foundation.

Traducere de Doina Baci

*

Robert PARKIN este secretar asistent al Centrului Britanic de Studii Durkheimiene din Oxford și cercetător la Institutul de Antropologie Socială și Culturală din cadrul Universității Oxford, specializat în problemele identității, etnicității și naționalismului în Europa, dar și în cercetarea interculturală a relațiilor de rudenie și în istoria antropologiei. Printre cele mai importante volume ale sale se numără *The Munda of Central India: An Account of their Social Organization* (1992), *The Dark Side of Humanity* (1996), *Kinship: An Introduction to Basic Concepts* (1997).

Robert Parkin, *Regional Identities and Alliances in an Integrating Europe: A Challenge to the Nation State?*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Dilema supraviețuitorilor: identitatea evreilor maghiari după Șoah (1945-1956)

VIKTOR KARÁDY

Identitatea colectivă: câteva generalități

Este un lucru comun în sociologie că studiul identității colective aparține de cea mai complexă zonă de probleme a științelor sociale, mai cu seamă din cauza dificultății de a găsi indicatori obiectivi pentru definirea socială și autodefinirea grupurilor. Un autor a rezumat nu demult această complexitate spunând că „Evreitatea este în parte religie și în parte naționalitate, într-un amestec schimbător”. Această afirmație era, desigur, gândită ca o vorbă de spirit ce simplifica în mod necesar problema în vreme ce includea câteva din componentele sale principale. Printre acestea, trebuie fără îndoială subliniat faptul că identitatea colectivă este un *construct*, alcătuit din componente variabile, care subînțelege că ea este întotdeauna o chestiune de *definire* voluntară sau arbitrară. Dacă așa stau lucrurile, forma identității colective trebuie să aibă *caracteristici* esențial istorice, care se schimbă în timp și în funcție de context(ul social). Din astfel de afirmații simplificatoare se pot, în multe chipuri, dezvolta diferite perspective asupra naturii reale a identității colective. Mă voi referi pe scurt la câteva din perspectivele majore utile în contextul de față, înainte de a le aplica situației post-Șoah din Ungaria.

Odată acceptat faptul că identitatea colectivă este un *construct istoric* compus din diferite elemente, trebuie înțeles că importanța și greutatea acestora variază mult în timp. Aceasta este în realitate o afirmație fundamentală dacă se reexaminează cele mai pertinente analize ale marcatorilor identității evreiești, de la denominațiune și practici religioase, limbă și folosirea limbii, folclor, trăsături fizice, separația și competența socio-economică și pînă la modelele intelectuale sau comunitatea de destin. Este destul de clar că specificitatea religioasă și economică a avut mai multă relevanță în ghetouri. În cazurile limită de astăzi se pot găsi evrei în Diaspora sau chiar în Israel cu un puternic sentiment de apartenență la poporul evreu, însă lipsiți de orice formă „obiectivă” de „evreitate”. Evreii „moderni”, convertiți sau „asimilați” din punct de

vedere cultural, pot dovedi în multe cazuri caracteristici spirituale sau antropologice hotărât „evreiești”.

Odată ce identitatea este considerată o chestiune de definire, este inevitabilă întrebarea: *de către cine se face această definire?* Membrii unei comunități își definesc diferența față de ceilalți într-un alt fel decât o definesc cei din afara ei. Pe deasupra, atât unii cât și ceilalți pot sugera mai multe definiții în același timp. De aceea, adeseori există definiri *interne* ale evreității aflate în competiție, adică moduri de a stabili cine este evreu și ce este (sau ce ar trebui să fie) un evreu, elaborate de cei care se consideră evrei, precum și definiri sociale sau *externe* aflate în competiție, adică definiri elaborate de cei din afara grupului. Aici intrăm în miezul problemei. Odinioară, în timpurile de dinaintea emancipării, definirile interne și externe nu lăsau loc unei divergențe prea mari întrucât religia constituia criteriul suprem, cu toate că atât cei dinăuntrul grupului cât și cei din afara lui puteau completa definițiile cu attribute morale, economice, intelectuale diferite. Pe măsură ce s-au impus secularizarea și modernizarea, atât definirile interne cât și cele sociale ale evreității au tins să se diferențieze foarte mult și să dea naștere unor dezvoltări conflictuale.

Într-adevăr, conflictele apar din utilizări colective diferite ale definirii identității, care în general răspund unor scopuri sociale specifice. Întrebarea este nu numai pentru cine, ci și *în ce scopuri* se definește cineva pe sine sau definește pe alții într-un anumit fel. Evreii secularizați sau „moderni” din Diaspora ar sublinia, de pildă, implicațiile spirituale, intelectuale sau etice ale iudaismului precum și contribuția istorică specifică a evreilor la modernitate, spre deosebire de tradiționala evocare a diferenței denominaționale. Definirile date de cei din afara comunității pot varia de la stereotipuri și attribute pozitive sau negative pînă la tot felul de fantasmagorii (mai cu seamă antisemite). Se poate adăuga că majoritatea acestor afirmații conflictuale despre cine și ce este un evreu trădează un mare grad de interdependență. Atît evreii cât și neevreii se referă la definiții propuse de fiecare celuilalt pentru a le contrazice, schimba sau detalia. Astfel de afirmații constituie un vast cîmp de bătălie spirituală ale cărei mize sînt adeseori diferența și separarea sociale. Dovezile abundă în acest sens în ce îi privește pe antisemiți, pentru care faptul de a face din evrei țapi ispășitori pentru toate relele sociale funcționează ca un fel de clasificare primitivă care le permite să se situeze pe ei înșiși în partea bună (sau nobilă) a societății. Însă chestiunea nu este mai puțin esențială pentru grupurile evreiești, mai cu seamă în ce privește tensiunile dintre cei care au atins grade sau stadii istorice diferite de secularizare și mobilitate socială. Autodefinirea în termenii ortodoxiei sau „modernității” pare a fi un puternic instrument de legitimare a opțiunii unei persoane ca fiind diferită și superioară celor adoptate de ceilalți.

Odată ce este afirmat acest fel de relație între definiții conflictuale, mai cu seamă între autodefiniții, este inevitabil să se pună întrebarea referitoare la o altă

situație conflictuală generată de experiența unei *identități colective date*. Astfel de conflicte sunt deosebit de persistente și vehemente în grupuri aflate sub presiune sau în pericol, ca evreii. În circumstanțele contemporane, toți cei interesați pot, trebuie într-adevăr să elaboreze modele de atitudine pentru a se putea împăca cu identitatea lor, acceptînd-o ori refuzînd-o, revendicînd-o sau disimulînd-o, fiind mîndri sau rușinați de ea, urînd-o sau apreciînd-o, pentru a numi doar opțiunile diametral opuse. Astfel, în trecutul istoric al evreității moderne este ușor de diferențiat între persoanele cu același statut social sau intelectual, însă care manifestă *relații complet diferite* cu condiția lor evreiască dată. Aceasta confirmă teza că identitatea nu este în nici un caz determinată doar obiectiv – prin naștere, educație, consens social. Întotdeauna ea este în același timp o chestiune de alegere sau de *strategie* existențială. În cazurile limită implicațiile identității impuse din afară se pot chiar eluda fără ca această eludare să atragă o despărțire de experiența „diferenței”.

Astfel, în studiul identității, trebuie făcută sistematic o distincție între *marcatorii obiectivi* ai identității (limbă, trăsături antropologice, competențe culturale etc.) și cei legați doar de experiența interioară, adică *stările de conștiință*. Semnificația celor dintîi se poate asocia cu sau poate diferi de cea a celor din urmă. În circumstanțele moderne autonomia conștiinței identitare tinde să devină maximă în sensul în care experiența unor forme extreme de alteritate poate fi cuplată cu forme nu mai puțin complete de „asimilare”. Aceasta explică atît *dependența* identității – ca experiență – de circumstanțele istorice cît și transformările sale în timp – uneori în timpul unei singure generații – adică remarcabila lor natură schimbătoare ce a dus adesea la revenirea la modele anterioare pentru aceleași grupuri sau aceiași indivizi în timpul unei singure vieți. Atitudinile strategice pot într-adevăr evolua odată cu situațiile, și cu atît mai mult odată cu schimbări dramatice de felul celor la care au fost expuși evreii înainte, în timpul și după Șoah în Europa Centrală și de Est. Cazul ungar oferă exemple izbitoare de reversibilitate similară.

Contextul situațional al strategiilor identitare post-Șoah

Pentru a interpreta descoperirile referitoare la noile opțiuni identitare de supraviețuire adoptate de evrei, trebuie să ne amintim că evreii de dinainte și de după Șoah din Ungaria difereau nu numai ca număr – redus la doar o treime din cifra inițială – ci și ca structură socio-profesională și intelectuală precum și în ceea ce privește perspectivele de creștere a mobilității în cadrul ierarhiilor sociale. Profilul social al unui grup este strîns legat, după cum vom vedea, de opțiunile sale identitare.

Un factor major al acestei evoluții poate fi clar legat de *selecția socială operată de persecuțiile* înseși. Vărsarea selectivă de sînge s-a datorat în Ungaria unui set variat de circumstanțe. Păturile înstărite și/sau educate ale evreilor locali

au fost într-o anumită măsură cruțate de Soluția Finală datorită eforturilor prietenilor și aliaților lor neevrei sau chiar din conducere a statului. Deportările în lagărele de muncă au dezrădăcinat aproape complet jumătatea provincială a evreilor locali, însă numai parțial cealaltă parte, care trăia în Budapesta. Aceasta a însemnat totodată că o proporție ridicată, fără precedent pînă în acel moment, a acestora din urmă s-a putut îndrepta către convertire (lucru pe care tovarășii lor întru credință nu apucaseră să îl încerce) în lunile pline de panică din primăvara și vara anului 1944. Deși solicitate sub presiune și constrîngere, numeroasele botezuri din acea perioadă au modificat profund și definitiv compoziția denominațională a persecutaților. Cei din unele orașe provinciale (ca Szeged și Debrecen) au fost deportați în lagăre austriece unde riscurile era oarecum mai reduse în comparație cu cel de la Auschwitz. Grade dovedite de asimilare, precum acelea demonstrate de botez sau de căsătorii mixte, implicau o măsură de protecție de către partenerii sociali, autoritățile oficiale sau biserici. Cei bogați și cel mai bine situați și-au putut uneori cumpăra libertatea prin corupție sau negociere colectivă. Salvarea puternicei familii Weisz sau „trenul protejat” escortat de SS în Elveția au constituit ilustrări bine cunoscute ale acestui fapt.

Astfel, chiar dacă selectivitatea nu a funcționat întotdeauna în vreun sens de „supraviețuire a celui mai bine adaptat (social)” – întrucît, pentru a da un contraexemplu, femeile și vîrstnicii din Budapesta au fost mai puțin expuși decît bărbații și tinerii în general – ea a introdus o pîrtinire bine delimitată în distrugere. În ansamblu, ea a provocat, în mod destul de paradoxal, o mișcare de mobilitate ascendentă și modernitate a supraviețuitorilor atît în ce privește stratificarea socio-profesională cît și tradiționalismul. Odată cu cvasieliminarea comunităților provinciale, au rămas foarte puțini evrei ortodocși în Ungaria. Evreimea rurală a suferit pierderi mult mai grele decît cea din capitală. Straturile mai înalte ale clasei mijlocii urbane au fost în general mai ocolite de decimare decît evreii de rînd sau de condiție joasă. Convertiții sau cei pregătiți pentru asimilare au supraviețuit în proporție mai mare decît alții. Drept concluzie generală, se poate afirma că supraviețuitorii reprezentau secțiunile mai maghiarizate din punct de vedere cultural și mai bine integrate din punct de vedere social ale evreimii din Ungaria.

Aceste trăsături de bază au devenit mai marcate de noile perspective de mobilitate și integrare socială deschise de Eliberare, din cauze destul de evidente. Noul regim nu numai că a ridicat imediat toate restricțiile care fuseseră aplicate împotriva evreilor în baza legislației antisemite de după 1938, ci în multe chipuri, aspecte ale discriminării negative anterioare au fost transformate în aspecte pozitive, astfel că evreii au fost mai tentați decît oricînd înainte de un nou început care implica abandonarea (dacă nu dezertarea de la) a rămășițelor identității lor specifice. Apelul la intrarea în noua structură a puterii a fost urmat fără întîrziere: evreii nu aveau cum să nu fie considerați drept sprijinitori politici firești ai noului

regim, ca antifasciști cu acte în regulă ce se aflau. O „schimbare de gardă” de un nou tip a impus schimbarea rapidă a personalului funcționăresc necorespunzător al vechiului regim. Nevoia de funcționari de încredere și de un personal politic nou i-a pus în mod colectiv pe evrei într-o bună poziție de negociere pe multe piețe de activitate ce aparțineau prin tradiție clasei de mijloc, în virtutea atât a „capitalului lor politic” cât și a pregătirii lor profesionale specifice. Ea a deschis totodată căi de succes pînă atunci inaccesibile în cadrul forțelor armate, în carierele diplomatice și în nou formată birocratie politică a statului-partid, care, practic vorbind, ofereau șanse de integrare socială completă mai bune decît oricînd înainte.

Asemenea noi perspective fără precedent de succes profesional în aparatul de stat s-au dovedit a fi cu atât mai tentante cu cît alte căi, mai tradiționale, de accedere la carierele clasei de mijloc au fost treptat închise în urma preluării puterii de către comuniști. Acum calea clasică a existenței „burgheze independente” era cea mai compatibilă cu menținerea diferitelor forme de identitate evreiască specifică. Discursul antiburghez din ce în ce mai isteric al noului regim a început încă din 1946, perioada în care a fost introdus noul sistem monetar și în care au fost naționalizate principalele întreprinderi capitaliste. Ea a fost urmată de exproprierea micii burghezii comerciale și industriale și de transformarea liber profesioniștilor în bugetari în cadrul întreprinderilor administrate de stat. Astfel noile modele de integrare oferite de regim în curînd s-au schimbat dintr-o simplă tentație într-un imperativ aproape inevitabil, odată ce conducerea stalinistă a ajuns să fie stabilită definitiv după „anul de cumpănă” 1948. Prețul său social a fost nu mai puțin decît eliminarea tuturor căilor majore de ascensiune socio-profesională deschise (și adesea rezervate de preferință) evreilor pînă în acel moment. Astfel, atracția căii comuniste s-a cuplat în același timp cu respingerea brutală, distrugerea pînă la urmă, a modurilor de existență economice și lumii sociale evreiești anterioare.

Așadar, sîngerosul proces de restratificare și condițiile socio-politice post-Șoah din Ungaria au fost favorabile numai în parte creșterii mobilității sociale a evreilor. Pentru mulți evrei ele au reprezentat un nou fel de dezastru economic și existențial. Indiferent în ce fel au fost modelate aceste condiții, ele au funcționat ca simplu cadru sau ca o determinare exterioară a opțiunilor identitare. Ele au demonstrat într-adevăr un grad pînă atunci necunoscut de *asimilare obiectivă* și au însemnat pentru mulți o chemare la o nouă experiență de integrare socială, însă au lăsat totuși deschise un set de opțiuni și de strategii care puteau include, după cum la fel de bine puteau exclude calea comunistă. Avem aici ingredientele unui caz pilot pentru o criză a identității. Pe de o parte, factorii identitari „obiectivi” și multe interese aparent nu mai puțin „obiective” militau în favoarea integrării pozitive în noul regim, însă mulți alți factori i-au făcut pe evrei să aleagă opțiunile diametral opuse. Pe de altă parte, toate aceste cauze „obiective” au fost acutizate de experiența „subiectivă” a Șoahului, care la rîndul său, putea duce la evoluții complet divergente.

Predispozițiile socio-politice, atracția și constrângerea nu au fost destul pentru a canaliza opțiunile identitare ale evreilor în aceeași direcție, oricât de mare s-a dovedit impactul lor. Pe deasupra, opțiuni opuse puteau găsi cauze la fel de satisfăcătoare de legitimare. Astfel evreimea post-Șoah din Ungaria s-a găsit într-o situație istorică excepțional de „deschisă”, într-o stare cu adevărat „prometeică”, în care contextul situațional putea motiva mai multe opțiuni opuse fără a fi suficient pentru a impune vreuna din ele în mod exclusiv asupra celorlalte. Acest caracter unic al situației istorice s-a datorat unicității experienței Șoahului.

Opțiunile identitare ca reacții la Șoah

În mod evident, trauma cauzată de Șoah a constituit experiența primară în determinarea tuturor alegerilor existențiale ulterioare ale evreimii supraviețuitoare. Oricare variabile contextuale ar fi intrat în joc, importanța ultimă a Șoahului a consolidat conștiința evreilor referitoare la *radicala lor alteritate colectivă* și prin aceasta a limitat opțiunile evreilor la acelea care reprezentau o *rupere de trecut*.

Este binecunoscut faptul că odinioară evreimea ungară fusese puternic angajată față de maghiaritate atât cultural cât și politic. Aceasta însemna, printre altele, că majoritatea ei și pătura sa oficială au îmbrățișat marile cauze naționale după revoluția din 1848 (care a exclus sprijinirea mișcărilor desimiliaționiste de tip sionist sau folkist) și că în Ungaria de după Trianon limba lor maternă era aproape în totalitate maghiara. Comunitățile cele mai ortodoxe sau chiar hasidice împărtășeau această identificare națională cu țara gazdă, deși se opuneau cu hotărâre oricărei concesiї față de laicismul sau secularizarea denominațională. Acum această „simbioză iudeo-maghiară”, comparabilă doar cu modelele occidentale, s-a prăbușit ca urmare a Șoahului, spre deosebire de evoluțiile occidentale sau chiar de celelalte evoluții est-europene. Într-adevăr, spre deosebire de Polonia sau de Occidentul ocupat de naziști, în Ungaria evreimea a căzut înainte de toate victimă „național-socialismului” local, deși ocupația germană din martie 1944 a servit drept condiție necesară pentru realizarea destinului său tragic. Altundeva naziștii erau atât dușmanii evreilor cât și ai statului național sau, pînă una alta (ca în Polonia), ai elitei naționale și restului populației. Acest fapt esențial i-a putut, într-o oarecare măsură, uni pe evrei și neevrei, chiar și într-o societate fundamental antisemită ca cea poloneză, în lupta lor împotriva nazismului și a putut face din Eliberare o experiență euforică comună (deși atare unitate nu avea nici o șansă de a rezista după aceea). În Ungaria nu a existat nici o mișcare notabilă de rezistență și nici prea multă acțiune colectivă de protejare a evreilor (în ciuda actelor individuale de curaj ale unor capete bisericești, atât catolice cât și protestante, sau ale oficialilor antinaziști), astfel că învingerea Reich-ului și a acoliților săi ungari a lăsat grosul evreilor și neevreilor la fel de divizați ca întotdeauna. Ceea ce era mai presus de orice îndoială drept Eliberare pentru evrei a părut mai mult ca o altă

ocupație pentru majoritatea neevreilor. Armata de eliberare a fost primită aici ca instrument al dominației străine. La timpul convenit imaginea publică a noului regim a ajuns să fie identificată cu cea a asuprașilor sociali anteriori, cea a a evreilor și a clasei de „proli”. În asemenea circumstanțe modelul normal anterior al identificării iudeo-maghiare nu a putut fi păstrat. Toate opțiunile identitare ce au urmat au inclus o distanță distinctă față de trecutul național, care a fost reevaluat considerabil negativ de către supraviețuitori.

Însă marcatorii „obiectivi” ai identității evreiești „asimilate” sau „moderne” nu s-au putut sustrage unei reevaluări în termenii conștiinței „normalității”. Memoria persecuțiilor și simpla idee că au putut avea loc astfel de monstruoziități au dezvoltat puternic sentimentul alterității evreiești radicale, o alteritate care putea fi validă de acum. Acest lucru era valabil nu numai în contextul ungar. Totuși, modelul post-Șoah de alteritate a fost probabil o experiență existențială încă și mai crucială în Ungaria, unde supraviețuitorii au fost primiți cu sentimente amestecate, unde au fost puține sau aproape nici o împărtășire publică organizată a doliului, unde autoritățile au refuzat ideea compensărilor materiale specifice sub pretextul sărăciei extreme a țării (și, de asemenea, sub pretextul că – după cum s-a exprimat un tovarăș comunist: „în vechiul regim întreaga clasă muncitoare a suferit”), unde „naziștii mărunți” s-au bucurat de imunitate exagerată în cadrul „partidului de masă” comunist și unde demagogia noului regim populist a permis, începînd din 1946, manifestări antisemite colective nesancționate ori de cîte ori erau direcționate împotriva „claselor exploatare”.

Astfel, în loc să profite de pe urma efectelor dezastruoase ale Șoahului, generalizînd conștiința alterității evreiești, consecințele Eliberării au adîncit prăpastia dintre percepția de sine a evreilor – esențial, ca victime – și definirea socială a evreității – esențial, ca străini indezirabili. Tensiunea dintre acestea două a dat naștere unor noi modele de identitate evreiască care, în fiecare caz, au tîns să arunce o punte peste prăpastie fie prin acceptarea în deplină cunoștință de cauză a alterității (însă de un tip calitativ diferit în comparație cu ceea ce sugerau antisemiții) fie prin minimizarea sau disimularea alterității în virtutea sistemului de valori comunist sau liberal-național. Oricare au fost aceste opțiuni, trebuie subliniat că fiecare a constituit o reacție la apariția situației post-Șoah. Reconstrucția identității evreiești după 1945 nu prea s-a putut inspira din valorile tradiționale sau moștenite, precum bunurile culturale specifice, particularitățile antropologice sau competențele socio-profesionale, ca odionioară, din cauza mai sus menționatei avansări a „asimilării obiective”. Sub acest aspect evreimea ungară putea fi socotită complet „occidentalizată”. Astfel, autodefiniția evreiască a devenit, mai mult decît oricînd în istoria modernă a Ungariei, pur reactivă sau reflexivă în natură, cu unică referință la pericolele și necesitățile colective din trecutul apropiat și, implicit, din prezent – fie că ele erau recunoscute deschis sau tacit, disimulate sau alungate printre gîndurile

„reprimare”. Dincolo de variabilitatea opțiunilor identitare reale, caracterul esențial *reactiv* al autoînțelegerii iudeo-maghiare a servit drept *model* implicit *de unificare* a evreimii post-Șoah.

Aceasta a contribuit prea puțin la minimizarea conflictelor dintre strategiile de conturare a sinelui: într-adevăr reacțiile la aceeași traumă colectivă au luat trei forme total diferite: comunismul, sionismul și remodelarea opțiunilor asimilaționiste anterioare. Elemente ale acestora au putut fi, în anumite cazuri, combinate sau ele puteau fi adoptate succesiv în timp, fără a înceta să fie conflictuale, fiecare opunându-se celorlalte. În această privință conflictele nu au apărut doar în interiorul familiilor sau cercurilor de prieteni și aliați, ci și în cadrul propriilor opțiuni ale unei persoane în perioade diferite ale vieții sale. O criză identitară sfîșia atît grupurile cît și sinele. Adulții puteau să se înscrie în Partidul Comunist și în același timp să își boteze copiii sau să își îndrepte rudele tinere să se înscrie în mișcarea tinerilor sioniști (lucru posibil din punct de vedere legal). În anii 1945-1949, care au figurat ca zilele de glorie atît ale Sionismului cît și ale popularizării comunismului printre evreii unguri, numărul botezurilor a fost la fel de mare ca în timpul valului crescînd al fascismului din 1932-1933.

Receptivitatea față de noile opțiuni identitare, oricît de contradictorii au fost ele, însemna și că fiecare includea o combinație adesea ambiguă, confuză sau contradictorie de atitudini și feluri de comportament reprezentînd forme de distanțare față de opțiunile asimilaționiste „naive” (adică sincere) anterioare, care dovediseră o eficiență socială iluzorie. Practic, dorința de „rupere de trecut” nu a însemnat că modelele asimilaționiste anterioare au fost respinse cu totul (căsătoriile mixte sau botezul): dimpotrivă. Ocazional s-a apelat la ele cu aceeași conștiinciozitate ca înainte, însă într-o nouă nuanțare. Astfel, cadrele comuniste se puteau căsători cu fiice provenite din rîndul clasei muncitoare pentru a crește „capitalul politic” al familiei lor. Chiar și botezul era altfel căutat decît înainte, întrucît intrarea într-o biserică creștină nu era totdeauna precedată de ieșirea din mozaism. Declararea acesteia din urmă era adesea „uitată”, din motive strategice evidente (de pildă, pentru a nu întrerupe sursele de la Joint...). Nimic în afara traumei monstruoase a Șoahului nu poate explica caracterul complet haotic și recursul simultan la opțiunile identitare care înainte s-ar fi exclus reciproc.

Cele trei opțiuni. Echivalența funcțională a sionismului și comunismului

Totuși, „ruperea de trecut” a marcat fiecare opțiune. Sub acest aspect, sionismul și comunismul au intrat în primii ani ai noului regim într-o puternică concurență și au devenit *echivalente funcționale*, intrînd într-o puternică concurență fără să fie însă întotdeauna opțiuni incompatibile. (Membri ai Hahomer Hatsair simțeau în mod justificat că asociau idealuri socialiste sionismului.) Ambele însemnau și acordau într-adevăr, chiar dacă cu totul diferit, despărțirea cea mai

radicală de practicile trecutului, mai cu seamă în ce privește atitudinile evreiești esențiale față de societate și identitate. Să rezumăm întâi câteva din similaritățile esențiale, iar apoi diferențele dintre comunism și sionism în Ungaria. În ciuda aparențelor, cel dintâi pare să fi avut tot atîta greutate cît al doilea.

În primul rînd, atît sionismul cît și comunismul erau concepute ca proiecte legate de *utopiile sociale* sau societățile ideale care trebuiau construite de mai multe generații. În ambele astfel de societăți încărcătura evreității într-un mediu social ostil urma să fie complet dazamorsată, iar „alienarea evreiască” înlăturată odată pentru totdeauna. Aceasta era temelia spirituală pe care se baza echivalența funcțională a celor două opțiuni.

În al doilea rînd, ambele se întemeiau pe principii *universaliste*, chiar dacă opuse. Comunismul promitea „normalizarea” condiției sociale a evreimii prin integrarea sa în structura socială fără clase („dizolvarea maselor”) care, printre alte tipuri de diferențiere, urma să ignore discriminarea rasială, denominațională sau etnică. Sionismul apela la nu mai puțin universalul principiu al națiunii. Evreii urmau să fie „normalizați” ca popor distinct și ca stat național înființat în rîndul celorlalte state și popoare. Caracterul lor secular (deoarece sionismul religios abia dacă exista în Ungaria) confirma înrudirea ideologică a sionismului și comunismului sub acest aspect. Ambele propuneau în realitate o ideologie a *modernizării* în conformitate cu principii universale, deși pentru sionism o astfel de modernitate trebuia întruchipată de noul stat evreiesc, care să servească drept cămin pentru evreii dispersați în întreaga lume.

În al treilea rînd și ca o consecință, universalismul era o componentă majoră nu numai a ideologiei comuniste și sioniste, ci și a practicii lor politice prin referința lor supremă la o *comunitate* ideală. Destul de evident, pentru comuniști această comunitate cuprindea toată partea „progresivă” și „pașnică” a umanității (în contrast cu „imperialiștii”, „reacționarii”, „instigatorilor la război”), în vreme ce pentru sioniști ea se limita doar la evreii din diaspora. Totuși, sub formă oricît de diferită, ambele opțiuni dezvoltau și legitimau o idee (și un sentiment de apartenență la) a comunității universale, pînă atunci imposibilă sau oprimată, mai cu seamă pentru evrei. Mult stigmatizatul „cosmopolitism evreiesc” de dinainte și-a putut astfel găsi corespondentul pozitiv în „internaționalismul proletar”, în vreme ce manifestările internaționale de „solidaritate evreiască” nu mai puțin vehement denunțate înainte au beneficiat de o reevaluare ca și valori în unificarea și restabilirea de mult cuvenită a poporului evreu. Să mai adăugăm că această reevaluare a fost pe cît de spirituală, pe atît de practică. Tot așa cum a fost operaționalizată interdependența la nivel politic, economic și chiar militar între mișcările și țările „lumii progresive” (după cum au dictat interesele Moscovei), la fel și ajutorul reciproc al evreilor din întreaga lume și-a făcut simțite efectele la Budapesta și în alte locuri din Europa de Est prin serviciile filantropice ale organizațiilor sioniste sau prin faimoasa Joint.

În al patrulea rînd, dintr-o perspectivă mai istorică și sociologică, ambele opțiuni erau *noi* pentru evreimea ungară întrucît înainte de cel de-al doilea război mondial ele atinseseră doar o minoritate nesemnificativă din rîndurile sale. Comunismul, în ciuda succesului său trecător din 1919, aproape a dispărut în anii interbelici din peisajul politic al țării și din rîndul intelighenției evreiești, nu în ultimul rînd deoarece majoritatea liderilor și activiștilor săi trăiau (sau dispăreau) ca emigranți. Sionismul a apărut doar din rezistența evreiască și Șoah ca opțiune identitară majoră. Astfel, în deprecierea generală a valorilor tradiționale, atît comunismul cît și sionismul propuneau un nou început cu noi principii care nu aveau cum să fie încă compromise și care erau învăluite în aura eroică a nonconformismului.

În al cincilea rînd, poziția lor ideologică foarte radicală permitea și motiva un nivel înalt de *suprainvestire* a ambelor opțiuni cu valori afective, morale, politice și chiar estetice. Organizarea militantă a mișcărilor comunistă și sionistă s-a adăugat în mod evident acestei suprainvestiri întrucît ea accentua ritualurile lor colective, căldura comunității de militanți și fervoarea așteptată din partea celor implicați în ea. Însă speranțele specifice evreilor legate de aceste opțiuni utopice au fost ele însele cruciale în creșterea caracterului lor suprainvestit. Evreii puteau într-adevăr aștepta – în special de la comunism – recompense simbolice și sociale mai mari decît alții întrucît erau îndatorați acestei ideologii a salvării *ca evrei*, nu numai ca membri ai unei clase dominate (spre deosebire de „cadrele clasei muncitoare” promovate din rîndul maselor). Suprainvestirea răspundea atît pentru sioniști cît și pentru comuniști unei atitudini de răzbunare împotriva destinului tragic al evreimii și a dorinței de a se opune riscului antisemitismului ucigaș.

În ultimul rînd, la un nivel psiho-sociologic esențial, comunismul și sionismul echivalau prin punerea în scenă, chiar dacă în moduri diferite, a subminării și depășirii relației evreiești cu societatea, moștenită din trecut (ca mediu „gază”, în care evreii erau doar „tolerați”) cum era ea reflectată în modelele stereotipe de comportament. Ele implementau de fapt *eliminarea docilității evreiești* prin distrugerea unor atitudini vechi de veacuri a evreului rușinat sau dominat. De aici înainte, fie ca părtași la puterea comunistă sau ca viitori cetățeni ai statului Israel, evreii urmau să se afirme cu o conștiință de sine pozitivă, discreditînd obiceiurile anterioare, precum teama de ceilalți, evitarea conflictelor deschise, străduința de a nu răspunde provocărilor antisemite. Modelul oprimatului urma să fie definitiv condamnat la dispariție din manierele evreiești. Comunismul și sionismul au contribuit astfel la un fel de revoluție, una a comportamentului public tradițional al evreilor.

Astfel de trăsături comune explică, cel puțin în parte, faptul că trecerea de la sionism și comunism și viceversa era relativ ușoară. Un sionist timpuriu din 1945 putea deveni un comunist fervent pînă în 1949, iar mai tîrziu (după 1956) putea

reveni la idealurile statului evreu. Sionismul și comunismul oferă o multitudine de exemple de reversibilitate a opțiunilor identitare ale evreilor din acea vreme.

Totuși, în mod evident, cele două opțiuni principale contrastau în multe feluri. Nu numai că comunismul accentua valorile pur universale spre deosebire de insistența sionismului asupra naturii particulare a destinului istoric evreiesc; comunismul a apărut de la început ca incompatibil cu majoritatea ingredientelor culturale ale evreității, înainte de toate religia, dar și cu majoritatea trăsăturilor de mentalitate tradițională – cu tradiționalismul în sine, pînă la urmă. În vreme ce sionismul era destinat să integreze evreimea de toate statuturile sociale și nuanțele spirituale, comunismul s-a dovedit a fi extrem de selectiv în recrutările sale și a provocat (după cum vom vedea) nivelarea drastică și disimilarea a orice era considerat ca propriu evreiesc în cei care erau admiși în rîndul militanților săi.

Toate acestea fiind spuse, nu trebuie ignorată cea de a treia opțiune identitară, în ansamblu, cea mai tradițională, care se putea dovedi la o privire mai atentă ca opțiunea majorității, cea a continuării unei *forme revizuite a modelului asimilaționist național*. După anii de tranziție ai guvernului de coaliție (1945-1947) sionismul a fost într-adevăr interzis și pasibil de persecuție. Ani buni nu a fost permisă emigrarea legală. Cel mai probabil însă comunismul nu a implicat majoritatea evreimii supraviețuitoare. Majoritatea acestora a căutat un *modus vivendi* sub constrîngerea stalinistă fără să se implice mai mult decît era inevitabil. Aceasta cu atît mai mult cu cît distrugerea condițiilor „burgheze” de trai a restrîns considerabil libertatea de alegere și în chestiuni de identitate socială. Practica religioasă se limita strict la sinagogă, iar mișcarea anticlericală oficială a regimului și represiunea rețelelor „sectariste” au organizate au afectat comunitatea evreiască după cum au afectat-o „autodizolvarea” forțată a asociației sioniste și nu mai puțin arbitrara unificare a celor trei rețele organizatorice religioase, întocmai ca a celorlalte biserici.

În aceste circumstanțe, conformismul politic a constituit soarta comună a evreilor și a neevreilor. Presiunea regimului a egalizat condițiile economice și strategiile de supraviețuire. Exilarea în zonele rurale subdezvoltate a fost exercitată în mod egal asupra sectoarelor evreiești și neevreiești ale fostelor clase mijlocii urbane înstărite, tot așa după cum epurările politice le-au rarefiat fără discernămint rîndurile din administrația publică. Nenorocirea stalinistă a creat o platformă comună între evreii și neevreii neimplicați și a pregătit implicit calea pentru o viitoare *apropiere*. Suferința comună a avut același efect ca și în momentele cruciale anterioare de apropiere ale istoriei naționale. În 1956 Revoluția din Octombrie și urmările ei (cu o rezistență de tipul „Frontului Popular” unit împotriva comunismului) urmau să fie o experiență comună crucială sub acest aspect, comparabilă ca importanță cu 1848 pentru reconstrucția unui nou fel de înțelegere iudeo-maghiară. Nu este surprinzător că indicatorii asimilării – precum căsătoriile mixte în afara cercurilor de partid – au demonstrat clar puterea acelei opțiuni identitare „neutre”, nici comuniste, nici sioniste.

Comunismul și identitatea evreiască

Deoarece, fără îndoială, comunismul era opțiunea cu totul și cu totul nouă precum și șansa cea mai puțin ortodoxă de reconstrucție a identității evreiești post-Șoah, trebuie să îi cercetăm implicațiile mai îndeaproape. Dacă nu a fost în mod necesar opțiunea majoritară a supraviețuitorilor, el a implicat totuși o parte semnificativă a generațiilor mai tinere și pe cei activi din punct de vedere economic, pentru care el putea contribui evident la îmbunătățirea perspectivelor de carieră. Întrucât existau 190.000-200.000 de supraviețuitori înregistrați în 1946 (numărul înainte de căderea definitivă a Cortinei de Fier) și întrucât se ajunsese la acest număr după ce Șoahul redusese drastic mărimea familiilor evreiești, intrarea în *nomenklatura* a afectat direct sau indirect (prin relații de rudenie cu actorii politici) cele mai multe cercuri evreiești. Trebuie afirmat însă că majoritatea noilor cadre nu era evreiască. Totuși prezența evreiască în comunismul ungar s-a dovedit a fi chiar mai spectaculoasă decât în alte țări, din cauza vizibilității publice crescute a posturilor ocupate de evrei în presă, în eşaloanele superioare ale forțelor de represiune și în birocrăția politică: principalii patru șefi de partid erau evrei prin naștere (printre ei „cel mai bun elev al lui Stalin”). Astfel din anii săi de început, imaginea publică a regimului a devenit cea de „guvernare evreiască”. Dacă realitățile politicilor de partid au invalidat adeseori cu cruzime această imagine, implicarea evreiască în comunism a continuat să poarte mai multă importanță din cauza însuși faptului că ea părea să fie mai compromițătoare: ea nu putea decât să crească natura suprainvestită menționată anterior a opțiunii evreiești comuniste. În acest punct trebuie să ne îndreptăm atenția spre implicațiile sale practice ca model limită al identității evreiești bazate pe un înalt grad de autoafirmare colectivă combinată cu disimilarea forțată, cu estomparea marcatorilor specificității.

Într-adevăr, de la început, o componentă implicită a angajării comuniste a evreilor a constituit-o ambiguitatea începutului și rezultatului acestei angajări.

Faptul de a fi părtaş la statul-partid oferea avantaje evidente. Însă acestea trebuiau plătite printr-o aliniere comportamentală totală și un conformism care excludea, printre alte lucruri, manifestările oricăror aspecte ale identității specific evreiești. Aceasta impunea de fapt cel mai mare grad posibil de asimilare într-o nouă tonalitate. Se aștepta din partea cadrelor evreiești să adopte nu numai „platforma” politică a partidului, ci și manierele, stilul vestimentar, exprimarea, obiceiurile comportamentale, modul de viață „populiste”. „Linia partidului” trebuia să depășească și să anihileze diferențele dintre cadrele de diferite origini, să le dea o formă unică. Cadrele evreiești au acceptat cu bună știință modelul. Copiii lor au fost educați în spiritul laic astfel încât să declare, în cazul în care ar fi fost întrebați, că nu aparțineau de nici o denominație, „fiind atei și comuniști”. Tăcerea voluntară cu privire la evreitate a devenit într-adevăr regula în interiorul familiilor. Copiii au fost crescuți de regulă în totală ignoranță față de propria lor descendență, față de martiriul părinților și rudelor lor. Un astfel de tabu referitor la evreitate

respectat în sfera privată era menit să funcționeze ca o profeție care se împlinește tocmai din cauză că a fost făcută. Dacă cineva disimulează complet faptul că este evreu, evreitatea sa încetează să existe...

Doctrina comunistă a impus și un veritabil tabu *public* cu privire la toate chestiunile evreiești începînd cu 1949. Pînă atunci sute de cărți, articole, pamflete fuseseră publicate, iar filme și piese de teatru fuseseră jucate an de an referitoare la Șoah. După aceea practic nu s-a mai putut face nici o mențiune explicită nici măcar despre antisemitismul istoric. Evreii ca ținte ale Soluției Finale au fost amestecați în vocabularul eufemist al stalinismului cu alte „victime ale fascismului”. Mass media și manualele deopotrivă controlate de stat insistau asupra rezistenței antifasciste ca experiență populară fără să îi amintească pe sioniști sau rolul jucat de evrei. Acest tabu a afectat de-a valma operele literare, discursul politic și științele sociale (istoriografie, demografie, folclor, etnologie). Într-un fel atît Șoahul cît și trecutul evreiesc al Ungariei au fost excluse din memoria colectivă (după cum au fost eliminate toate celelalte referințe la comunități specifice de natură etnică sau denominațională atunci cînd nu își găseau loc în schema evoluționistă dictată de marxismul oficial bazat pe „lupta de clasă”).

Trecutul evreiesc nu a fost singura victimă a revizuirii arbitrare a istoriei de către viclenia stalinistă. O altă victimă au fost evreii contemporani din afara țării. După înființarea Israelului (destul de ciudat, cu eforturi comune ale diplomației sovietice și americane), a fost lansată o campanie antisionistă în statele satelite, ce a avut ca rezultat înăbușirea brutală a restului mișcărilor sioniste. Deoarece granița dintre lupta împotriva sionismului (un „cerber al imperialismului”) și măsurile antievreiești era dificil de stabilit, campania a căpătat adesea (mai ales în Cehoslovacia și în Rusia) nuanțe explicit antisemite. Așa s-a întîmplat și în timpul procesului lui Rajk (care s-a soldat cu mai multe victime evreiești) și în persecuția „liderilor sioniști”. Legăturile de familie sau prietenie cu cei din Israel și din Occident au fost eliminate cu forța la fel cum au fost interzise relațiile oficiale dintre Comunitatea Israelită și Evreimea Mondială.

Însă nici măcar cadrele evreiești bine situate nu se puteau simți în siguranță din cauza presupusei lor origini burgheze. Începînd din 1949 nu areori ele au fost luate drept ținta epurărilor interne din partid ca „elemente burgheze”. Mai important, conformismul ideologic nu i-a protejat pe evrei împotriva discriminării propriu-zise, deoarece administrația *nomenklaturii* îmbrățișa tocmai principiile care contribuiau la exploatarea și manipularea potențialelor diviziuni dintre evrei și neevrei în cadrul ierarhiei. Astfel, în loc să neutralizeze efectele variabilelor contextului, comunismul le-a maximizat semnificația ca pe un bun sau ca pe o înclinație în carierele politice. Evreii nu erau plasați în poziții care să controleze „lobby-urile neevreiești”. Ca urmare, în loc să dispară sau să se estompeze, conștiința evreității a fost acutizată sub acoperămintul politicilor comuniste oficiale de nediscriminare.

Astfel, jocurile murdare practicate pe seama adeptilor evrei de către utopia stalinistă s-au adăugat la prețul evreilor unguri plătit global regimului prin *declasarea* socio-profesională pe care au trăit-o majoritatea membrilor săi la începutul anilor '50. Acest preț avea să fie încă și mai mare odată cu dispariția rapidă a mirajului comunist marcat în Ungaria de „programul din iunie 1953” al primului guvern condus de Imre Nagy. După ce suprainvestiseră în angajamentul lor față de comunism, cadrele evreiești au fost printre primele care s-au întors împotriva stalinismului și care și-au reinvestit speranțele în „socialismul democratic” sau „socialismul cu față umană”. Lupta ce a urmat împotriva despotismului moscovit a recreat un nou tip de atașament al evreilor față de cauzele naționale colective, deoarece mulți evrei și neevrei și-au unit eforturile în anii „dezghețului” și în „frontul popular” revoluționar din zilele lui octombrie 1956. Ei au suferit împreună represiunea comunistă (înăuntrul și în afara închisorilor) tot așa după cum, mai târziu, au rezistat testului mișcărilor dizidente din anii '70 și '80. Este, de asemenea, adevărat că multe foste cadre evreiești (la fel ca și altele) și-au păstrat legăturile anterioare, de care a continuat să depindă cariera lor. Acest lucru este mult mai puțin valabil în ce îi privește pe urmașii lor. Pe ansamblu, evreii au fost cu mult suprareprezențați printre rebelii din 1953-1956, printre eroii intelectuali din 1956 și printre conducătorii dizidenței ulterioare. Opțiunile identitare iudeo-maghiare au fost astfel îmbogățite cu un nou model marcat de un angajament naționalist reînnoit (dacă nu șovinist) și – în anii '80 – de eliberarea de tabuul iudaismului. Mulți s-au remarcat printre susținătorii cauzei maghiare transilvănene precum și în procesul normalizării vieții comunității evreiești.

Dar să mă mulțumesc doar la a aminti aceste evoluții recente: interpretarea lor în termenii reconstrucției unei posibile simbioze iudeo-maghiare și o identitate integrată într-o nouă tonalitate trebuie rezervate unui studiu separat.

Traducere de Doina Baci

*

Viktor KARÁDY, licențiat al Facultății de Sociologie din cadrul Universității Sorbonne din Paris și deținător al diplomei de expert demograf conferită de aceeași universitate, profesor la Universitatea Central-Europeană din Budapesta, unde predă cursuri referitoare la istoria socială a evreimii central-europene și la educația elitelor din Europa Centrală. Autor al volumului *Gewalterfahrung und Utopie. Juden in der europäischen Moderne* (1999) și a numeroase studii din care amintim *Lawyers and the Rise of Fascism in Hungary. Study of the internal divisions of a 'liberal' Profession in the early 1940s* și *Symbolic Nation Building in a Multi-Ethnic Society. The Special Case of the Nationalization of Surnames in Hungary (1867-1918)*.

Viktor Karády, *Survivors' Dilemmas: Jewish-Hungarian Identity after the Shoah (1945-1956)*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Identitatea duală a unei comunități etnice: poloni și slovaci în Bucovina, 1937-1944.

Manipularea etnică în timpul crizelor politice internaționale

FLORIN ANGHEL

Colonizările polone și slovace: identitate etnică și interese politice

Undeva, la sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX, în regiunile sărace, din afara modernității europene, din Podolia și Volînia, definirea identității etnice, în lipsa elementului definitoriu, bielorus sau ucrainean, se făcea în funcție de religie. *Tutajszы* – „*locuitori de aici*”, din zonă, se considerau toți acei localnici, slavi ortodocși, care veneau în contact cu polonii catolici. Nimeni, pînă la primul război mondial, nu a fost interesat în a circumscrie într-o arie etnică o masă compactă puțin alfabetizată, rurală, fără legături cu marile centre urbane sau cu zonele industriale. Conflictele de natură etnică au izbucnit abia după proclamarea și instaurarea autorităților și simbolurilor noilor state (Polonia, Lituania, pentru scurtă vreme Ucraina independentă) și aplicarea, în sens agresiv, a unor politici naționale discriminatorii. Regiunea Czadca, din teritoriul Teschen (pol. *Cieszyn*, ceh. *Tešín*), se află la frontiera etnică polono-slovacă. Comunitate catolică, slavă, situată într-un teritoriu care, pînă la sfârșitul secolului XX a cunoscut întîmplător entitatea statală (Slovacia anilor 1939-1945), locuitorii de aici – poate slovaci prin așezare și împrumuturi ocupaționale și cotidiene – vorbesc o limbă polonă impregnată, firesc, cu termeni dialectali (literații acceptă că ar putea fi slovacă rurală veche). Pînă la 1918, nici acești agricultori și păstori, munteni, destoinici de altfel, nu s-au întrebat vreodată dacă sunt altceva decît „*tutajszы*” de religie catolică, în ciuda faptului că familiile întregi, vreme de mai bine de un secol înainte, străbătuseră cîteva sute de kilometri distanță pentru a se așeza în Bucovina.

Studiul de caz de față își propune să evoce un eveniment pe cît de complex, pe atît de puțin cunoscut istoriografiei române. Motivul alterității (în raport cu românii)

poloni/slovaci în Bucovina ultimilor ani interbelici a apărut pe fundalul unei necruțătoare rivalități polono-cehoslovace pentru obținerea primatului strategic în Europa Centrală. Disputa etnică reflectă o competiție politică și o transbordare, în sens geografic, a unei alte crize de amploare, a aceleia pentru regiunea Teschen.

România, al treilea factor geopolitic al acestei inedite bătălii pentru influență, a dat dovadă, pînă la sfîrșit, de un pragmatism fără echivoc, conturînd verdicte în funcție de interesul strategic și de evoluțiile generale (politice, diplomatice, militare) din Europa Centrală. Legat de evoluția procesului de disputare/manipulare a identității etnice a polonilor/slovacilor din Bucovina (de către statele mamă), reacția românească poate fi structurată în cel puțin trei etape cronologice fundamentale:

1. 1937-1940

Publicarea, de către Jan Šeba, ministrul Cehoslovaciei la București, în 1936, a volumului „*La Russie et la Petite Entente dans la politique mondiale*”, în care se aduceau acuze diplomației polone și se punea în discuție, în același timp, caracterul polon al comunităților slave catolice din Bucovina a declanșat, practic, ostilitățile. Ele au fost preluate în toate mediile, locale sau centrale: au apărut ostilități între locuitorii comunelor, între cei doi diplomați acreditați la București, Jan Šeba și Miroslaw Arciszewski (apoi, din 1938, contele Roger Raczyński), în paginile celor două publicații din România – „*Kurier Polski*” și „*Naše Snahy*” (slovac). Polonia a dovedit că a avut la București, pînă în vara anului 1940, un avantaj incontestabil, îndeosebi pentru faptul că nu mai era un secret că Mica Înțelegere dădea vădite semne de dezintegrare, iar viitorul statului cehoslovac era nesigur în fața agresivității germane. România a ținut să marcheze, politic și diplomatic, această competiție: de la 1 mai 1938, reprezentanțele diplomatice de la Varșovia și București au fost ridicate la rang de ambasadă și, tot în aceeași lună, primul ministru, Patriarhul Miron Cristea, se afla în vizită oficială în capitala polonă (e drept, pentru a arăta rezerva Bucureștilor față de o preconizată frontieră comună polono-ungară în Ucraina subcarpatică). Chiar dacă în martie 1939 statul slovac și-a proclamat independența și, în paralel, a izbucnit „problema” polonă demarată de Reich, România nu a acordat guvernului de la Bratislava un avantaj imediat.

2. 1940-1944

Este perioada guvernării Ion Antonescu, a pierderii totale a influenței polone, ca urmare a schimbării regimului politic din România și a unei politici externe exclusiv în cadrul Axei, ceea ce a dus la o evidentă apropiere între București și Bratislava. Anul 1940, deja, semnalează limpede „oboseala” propagandei polone din România în ceea ce privește argumentele aduse pentru a dovedi valabilitatea punctului său de vedere. În schimb, prin hebdomadarul slovac de la București, „*Naše Snahy*”, se observă un avantaj al părții slovace în rezolvarea problemei identitare de către autoritățile române.

3. După 1944 și, mai ales, după 1990

După încheierea celui de-al doilea război mondial și, respectiv, după căderea comunismului a avut loc o reevaluare a situației fie prin dezinteresul uniformizator al regimului comunist (eliminarea studiului în limba maternă, probleme legate de reprezentarea religioasă, interdicții de a călători în Polonia și/sau Cehoslovacia), fie prin eforturile făcute de către autoritățile române de a respecta realitățile istorice-etnice (după 1990).

Comunitățile polone, cehe și slovace din România nu au provocat niciodată incidente care să dăuneze statului de adopție și, în plus, au dat dovezi concludente de profund angajament și respect în momente cruciale pentru istoria românilor. Deputatul polon în Sfatul Țării de la Chișinău a votat la 27 martie 1918 Unirea Basarabiei cu România. Unirea necondiționată a Bucovinei cu Țara s-a realizat, în noiembrie 1918, și cu asentimentul unanim al polonilor din provincie. La rîndul lor, cehii și slovaci, locuind în zona de Vest a Transilvaniei (Bihor, Satu Mare, Arad) și în Banat, au acceptat — de la bun început și necondiționat — Actul de la 1 Decembrie 1918. Ludovik Mrazek, cel mai cunoscut ceh din România, a devenit ministru între 1920-1922, membru al Academiei Române și a fondat Institutul Geologic din București. Primul Parlament al României Mari (din 1919) și ultimul (din 1939-1940) au avut în rîndurile lor doi reprezentanți de marcă ai polonimii bucovinene: deputatul Stanisław Kwiatkowski (1919-1920) și senatorul Tytus Czerkowski (1939-1940).

Faptul istoric este acela că polonii și slovaci au început să se stabilească în Bucovina după 1780 și, îndeosebi, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, atît ca urmare a acțiunilor de colonizare organizate de către guvernul de la Viena, cît și datorită evenimentelor din Polonia (dispariția statului în 1795, revoluția populară din 1831). Munteni la origine, din regiunea Czaдка, între Śpis și Orava, la frontiera polono-slovacă, coloniștii vorbeau o limbă polonă cu multe împrumuturi din slovacă.¹ Evident, aici este vorba despre grupul etnic consistent din punct de vedere numeric pentru că, o altă parte, constituită din funcționari sau specialiști, era incontestabil de etnie polonă (prin limbă, educație, religie și familie). Mai mult, unele comunități vorbitoare de polonă au plecat de pe teritoriul propriu-zis slovac, aducînd cu ele obiceiuri și tradiții slovace. De religie catolică, noii veniți au întemeiat Pleșa, Poiana Micului, Solonețu Nou, Cacica, Tereblecea, Crăsnioara Veche. Așezați în Bucovina, coloniștii au beneficiat de bunăvoința Vienei de a permite, în provincie, libertatea folosirii limbii polone și a personalului etnic polon în biserici și școli ale statului. Orice reminiscență slovacă — aceea care a fost — s-a eliminat pe parcursul secolului al XIX-lea, cu excepția noilor coloniști sosiți din zona Trenčinului (Slovacia central-răsăriteană) la mijlocul secolului al XIX-lea și care, la 1910, numărau în jur de o mie de suflete. La sfîrșitul secolului al XIX-lea deja, istoricul cernăuțean de etnie germană Raimund Kaindl a lansat opinia potrivit căreia muntenii așezați în Bucovina la sfîrșitul secolului al

XVIII-lea ar fi fost, în fapt, *slovaci* care, în anumite condiții pe care Viena le-a asigurat, s-au *polonizat* (îndeosebi prin intermediul bisericii polone din Lwów).²

Această realitate etnică și politică nu a stîrnit, din nefericire, curiozitatea istoricilor români. Cei care s-au aplecat asupra problemei, puțini, au dat dovadă de un consistent și constant interes politic (Ion Nistor, Silviu Dragomir).

Ministru pentru Bucovina în guvernele liberale, Ion Nistor și-a manifestat în repetate rînduri neprietenia față de comunitatea polonă din provincia pe care o reprezenta. În 1922, printr-o măsură fără precedent pînă atunci (față de un grup etnic de mici dimensiuni), Nistor a solicitat guvernului și a obținut închiderea școlilor de stat cu predare în limba polonă, inclusiv a liceului polon de la Cernăuți³. În continuarea deciziei politice, istoricul s-a oprit, într-o substanțială monografie, asupra colonizării Bucovinei cu slovaci aduși din Trenčín, începînd cu 1803⁴. Fără a face apel la o documentație credibilă, Ion Nistor aduce în discuție, pentru 1890, cifre fără fundamente pentru etnicii slovaci din două comune tradițional considerate polone: 622 la Poiana Micului și 725 la Solonețul Nou. Recensămîntul austro-ungar din 1910 nu mai înregistrează slovaci în respectivele localități datorită, opinează istoricul citat, *polonizării excesive făcute prin școală și biserică*.⁵

Din aceeași școală istorică, înainte de primul război mondial (influențat, evident, de teoriile lui Kaindl), bucovineanul Aurel Morariu considera că *slovacii* au fost întemeietorii, *pînă la 1840*, ai coloniilor Soloneț, Pleșa și a celei de lîngă orașul Solca. *Slovacii s-au polonizat*, continua Morariu, între 1816-1850, cînd școlile primare din Bucovina au trecut sub conducerea Consistoriului Romano-Catolic (polon) din Lemberg (Lwów-ul polon).⁶

La sfîrșitul secolului al XX-lea, însă, un istoric slovac din România, Paul Dancu, stabilește, în urma unei ample cercetări antropologice, că slovacii au început să se așeze la sfîrșitul secolului al XVIII-lea cu precădere în Satu Mare, Bihor și Maramureș și că abia la mijlocul secolului al XIX-lea au intrat și în Bucovina⁷. La rîndul lor, istorici și lingviști poloni strîns legați de spațiul bucovinean, precum Emil Biedrzycki⁸ sau Małgorzata Willaume⁹, au negat influența slovacă în limba sau tradițiile coloniștilor poloni din Poiana Micului, Solonețul Nou și Pleșa, chiar dacă au acceptat faptul că acești locuitori proveneau dintr-o regiune cu evidente interferențe etnice.

Foarte recent, într-una dintre cele mai bine documentate monografii despre Bucovina în perioada austriacă¹⁰, istoricul Constantin Ungureanu repune în circulație teoriile lui R. Kaindl și Ion Nistor opinînd, pe baza documentelor austriece de arhivă, că cei doi înaintași nu au greșit. Ungureanu merge mai departe, chiar, decît cei doi și propune teza primatului identitar absolut al slovacilor inclusiv pentru comunități recunoscute drept polone în toate polemicile: spre exemplu, Cacica. Elementele de limba slovacă – nu prea multe, recunoaște autorul – s-au pierdut pe parcursul secolului al XIX-lea, datorită frecventării școlii în limba polonă și a preoților de aceeași etnie. Transcenderea identitară a slovacilor în poloni – merge mai departe acest excurs –

s-ar fi produs în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, când în Austro-Ungaria populația a început să fie înregistrată în statisticile oficiale după ultimul criteriu, al limbii materne. Urmare a acestui fapt, aproape toți slovacii (n.n. — rezultă clar din acest argument că erau vorbitori de polonă), armenii de religie romano-catolică și un număr mic de evrei au fost considerați etnici poloni.¹¹

Recensământul populației României, efectuat în decembrie 1930 după două criterii (etnie și limbă maternă), releva faptul că, la nivelul întregii țări, locuiau 48.310 poloni (0,3% din total), din care 38.265 aveau polona drept limbă maternă și 51.842 cehi și slovaci (nu era trasată o delimitare), din care 43.141 aveau drept limbi materne ceha și/sau slovacă.¹²

Surse și evoluții ale disputei identitare bucovinene

Paradigma etnică polon/slovac a fost în mod evident legată, în perioada 1937-1944, de comanda politică, în contextul confruntării acerbe dintre guvernele de la Praga și Varșovia pentru obținerea supremației regionale în Europa Centrală. Ministrul cehoslovac la București, Jan Šeba, consemna în toamna anului 1936 că, la frontiera româno-polonă, trăia „o minoritate polonă puțin numeroasă, formată din sate slovace polonizate”¹³. Mai mult ca sigur, intenția polemică a diplomatului ar fi trecut puțin observată, cel puțin în opinia publică românească, dacă nu ar fi fost conjugată cu o acțiune politică de mare impact: *Aranjamentul relativ la relațiile școlare și intelectuale dintre România și Cehoslovacia*, semnat la 22 octombrie 1936.

Analiza atentă a textului documentului relevă nenumărate fisuri, voite sau nu, și incredibile confuzii în desemnarea exactă a școlilor ceh și slovace din România care ar fi beneficiat de stipulațiile convenției. Nu putem decât presupune că partea română a fost obligată să accepte punctul de vedere cehoslovac, în baza relațiilor de alianță, fără să bănuiască vreun moment consecințele gestului și amploarea fără precedent a crizei ce urma să se declanșeze. *Aranjamentul* bilateral profita de lipsa unei strategii coerente românești în privința școlilor minoritare și consimțea (fără consultarea, măcar, a comunităților vizate) trimiterea de profesori și învățători cehi și slovaci nu doar în regiunile etnic consacrate (județele Bihor, Satu Mare, Caraș, Arad), ci și în localități recunoscute pînă atunci drept etnic polone: Poiana Micului, Solonețul Nou și Boian. Mai mult, în aceste sate bucovinene au fost trimise două cadre didactice — Hilda Gudernova și Rudolf Kovalik¹⁴ (înmormîntat la cimitirul catolic, polon, din Poiana Micului) — cu o personalitate extrem de puternică și, putem presupune, cu strînse legături cu autoritățile de la Praga. Ambii au sosit în Bucovina la începutul anului 1937, moment care marchează, practic, declanșarea crizei.

În paralel cu acțiunea celor doi profesori, hebdomadarul slovac din București „*Naše Snahy*” a demarat o virulentă campanie de presă prin care se viza popularizarea istoriei coloniilor slovace din Bucovina. Peter Pavel Doval anula, cu argumente puțin sustenabile, caracterul identitar polon al comunei Pleșa (slovacă: Plešivec), afirmînd

că toți cei 2.500 de locuitori erau slovaci¹⁵ (deși figurau, în toate statisticile, fără a se face presiuni asupra lor, drept poloni). În întreaga Bucovină, continua P.P.Doral, se regăseau *peste 10.000 de slovaci polonizați*¹⁶, toți veniți în a doua parte a secolului al XIX-lea din regiunea Trenčín și polonizați cu timpul datorită instrucției rudimentare și favorizării elementului polon de către administrația austro-ungară.

Odată propagată, criza politică dintre Varșovia și Praga — de altfel, nimic nou în relațiile dintre cele două capitale — a cunoscut dimensiuni ce nu puteau fi bănuite, nici măcar de către autoritățile române, rămase impasibile de la debutul ei. La 6 februarie 1937, Direcția Politică Europa Orientală din Ministerul Polon de Externe avertiza, într-o amplă *Notă* oficială, Legația României la Varșovia asupra faptului că „acțiunea de slovacizare” a comunității polone din Bucovina „face parte din strădaniile cehoslovace de conexiune teritorială cu U.R.S.S.”. „Eforturile de deznaționalizare a minorității polone din Bucovina — continua textul diplomatic — corespund unei activități febrile și condamnabile a guvernului de la Praga în rîndurile ucrainenilor din Galiția Orientală, unde aceste uneltiri s-ar întîlni cu alte uneltiri nu mai puțin vinovate, inspirate de Moscova și întreținute cu bani și emisari cehi și ruși”¹⁷. Lobby-ul politic polon în România a dovedit, la acest moment, că poate funcționa ireproșabil: la 11 februarie 1937, în Camera Deputaților, Alexandru Procopovici interpela Ministerul Educației Naționale în legătură cu „cazul” Poiana Micului, unde sosise deja învățătorul slovac Rudolf Kovalik. Parlamentarul român acuza violent faptul că, „în urma unei înțelegeri între guvernul nostru și guvernul cehoslovac, minoritatea care se credea pînă mai deunăzi polonă a fost declarată, fără motiv, slovacă”¹⁸. Discursul deputatului român prezenta situația comunității locale în culori extrem de sumbre, arătînd că vinovați sunt deopotrivă guvernul român și cadrele didactice slovace din Bucovina. „În școala românească a statului, din Poiana Micului — arăta Al. Procopovici — se predă acum limba polonă și limba slovacă. Certurile dintre cei doi învățători (polon și slovac, n.n) se țin lanț, copiii înșiși sînt instigați unii împotriva altora, părinții lor se învrăjbesc, satul se împarte în tabere dușmane”¹⁹.

Cum arată, practic, oferta de schimbare a identității etnice în studiul nostru de caz?

Revenind la Poiana Micului, știm deja că slovacul Rudolf Kovalik, odată ajuns în localitate, a început să promită sătenilor că are posibilitatea de a aduce vite de rasă din Cehoslovacia, de a clădi o școală nouă, slovacă, de a ridica o biserică și, mai ales, o fabrică de postav unde ar fi urmat să lucreze doar aceia care ar fi făcut parte din comunitatea slovacă.²⁰ Putem fi siguri de faptul că învățătorul Kovalik a dispus de fonduri bănești (poate guvernamentale) pentru a-și pune în aplicare măcar o parte din programul enunțat mai sus. Că este așa, ne asigură și un raport confidențial al Siguranței Române, din 20 aprilie 1937, înaintat primului ministru Gheorghe Tătărescu și ministrului de Externe, Victor Antonescu, din care rezultă limpede că promisiunile

lui Kovalik începeau să dea roade „întrucât unii locuitori s-au declarat deja de origine slovacă” (aproximativ 70 de familii). Mai grav însă, continua același raport, este faptul că propaganda (dar, mai ales, avantajele materiale) începea să-și facă simțite efectele și în rîndul locuitorilor de etnie română sau ucraineană din satele din jur, dornici acum să se numească „*slovaci*”, ceea ce — subliniază textul respectiv — a provocat nedumerirea Ministerului de Externe și a Ministerului Educației de la Praga.²¹

Pentru a preveni rezultatele acțiunii lui Kovalik, din vara anului 1937 autoritățile centrale de la Varșovia au demarat un amplu program financiar de refacere a tuturor locuințelor și fermelor etnicilor din Poiana Micului, Solonețul Nou și Pleșa, de construire a „*Caselor Polone*” („*Dom Polski*”) și, în plus, de înființare a unor mici întreprinderi cu profil alimentar care să valorifice imensul potențial agrar al regiunii. Din vara-toamna anului 1937, pentru a stopa „*slovacizarea*”, la Poiana Micului statul polon a finanțat construirea și intrarea în funcțiune a unei întreprinderi de fabricare a produselor lactate, *Polunt*, care avea menirea de a colecta și de a procesa laptele de la fermierii poloni. Producția obținută era vîndută subvenționat, iar sumele se reîntorceau, aproape în totalitate, pentru finanțarea fermelor polone bucovinene.²²

În vara anului 1938, tot la Poiana Micului (localitate situată într-o excepțională poziție geografică, foarte aproape de mănăstirile ortodoxe Humor și Voroneț), Oficiul Național Polon pentru Turism a deschis o tabără rezervată studenților și tinerelor cadrelor didactice. În numai două luni, iulie și august, la Poiana Micului și-au petrecut vacanța peste 600 de tineri poloni, cu misiunea dinainte anunțată de a revitaliza spiritul național.²³

În aceeași perioadă și în aceeași localitate — Poiana Micului — 21 de profesori și studenți ai Universității din Bratislava au desfășurat cursurile de vară ale instituției slovace,²⁴ amploarea manifestării fiind marcată, evident, de criza internă declanșată în Cehoslovacia (situație ce avea să se concretizeze, pentru scurtă vreme, în înțelegerile de la München, din septembrie 1938). Evident, universitarii slovaci dezbăteau, pe diverse secțiuni, probleme legate de istoria, limba și cultura comunității bucovinene de la Poiana Micului.

Propaganda slovacă a început să piardă din intensitate pe parcursul anului 1938 atît datorită situației de criză cronică din interiorul federației de la Praga, cît și din cauza încetării din viață, la 8 martie 1938, a lui Rudolf Kovalik.²⁵ Comunitatea locală, lipsită de avantajele imediate promise de învățătorul defunct, a început să-și piardă interesul pentru o posibilă schimbare de identitate etnică. În plus, statul polon a capacitat resurse importante, financiare și umane, pentru a restabili situația statistică. La Poiana Micului, spre exemplu, în vara anului 1938 au fost invitați să le vorbească localnicilor despre Polonia și polonitate doi binecunoscuți universitari: Mieczyslaw Malecki (de la Universitatea Jagellonă din Cracovia) și Grigore Nandriș (de la Universitatea din Cernăuți).

La 7 martie 1938, în urma presiunilor făcute de guvernul polon pe lângă autoritățile de la București, prefecții județelor Cernăuți și Cîmpulung, însoțiți de toți liderii comunității polone din Bucovina, au efectuat o deplasare oficială la Poiana Micului și Pleșa.²⁶ Raportul oficial întocmit de către cei doi demnitari, înaintat imediat presei (deși multe alte informații, cel puțin la fel de importante, erau cenzurate), releva avantajul politic al alianței româno-polone (încheiate la 3 martie 1921). Nu avem nici o îndoială că Bucureștii au analizat cu atenție, în primăvara anului 1938, situația disputei etnice și a stabilit că, la acel moment, partida câștigătoare nu putea fi decât Polonia. În textul documentului pe care l-am amintit, în urma unei vizite de numai câteva ore, cei doi reprezentanți ai guvernului român au stabilit că, în comunele vizate, locuiau 70% *etnici poloni* și 30% *etnici slovaci*.²⁷

Cîteva zile după redactarea și publicarea raportului oficial, care se dorea exhaustiv, istoricul polon bucovinean Marian Gotkiewicz publica în gazeta cernăuțeană „*Kurier Polski w Rumunii*” un text ce își propunea ca, pe baze științifice, să demonteze aserțiunile slovace și să stabilească înființarea cronologică a coloniștilor poloni, așezările lor fiind întemeiate în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, în contextul prăbușirii Republicii nobiliare polone.²⁸

Demonstrația lui Gotkiewicz a fost continuată, pe parcursul întregului an 1938, de nenumărate prezentări și istorii ale diferitelor asociații și societăți culturale, sportive, profesionale, a diverselor școli și biserici, a unor personalități locale.

În contextul limpezirii atitudinii Bucureștilor față de disputa etnică – dar și al calmării spiritelor locale, agitate de numeroasele promisiuni, proiecte și intervenții politice – s-a produs prăbușirea Cehoslovaciei și proclamarea, la 6 octombrie 1938, a autonomiei Slovaciei, cu un guvern cu puteri sporite, condus de monseniorul Josef Tiso.²⁹ În Bucovina, vara și toamna lui 1938 marchează un evident reflux al propagandei slovace (se poate observa și o precaritate a finanțării ei): familiile convertite în 1937 de către Rudolf Kovalik au acceptat nesilite să revină la vechea identitate. Un compromis, în favoarea polonilor, poate fi considerat și acela că familiile polone au acceptat ca învățătorul slovac să fie înmormîntat în cimitirul catolic polon din Poiana Micului. Totodată, în baza unor mărturii neverificate, se pot emite supoziții potrivit cărora cea mai mare parte a acelor care s-au declarat „*slovaci*” în 1937-1938 au primit, cu diverse ocazii, sume de bani pentru cheltuieli curente. Să nu uităm, însă, că și statul polon a finanțat, consistent, comunitatea din Poiana Micului, subvenționînd fermele agricole și firmele de producție alimentară din localitate.

Cîștigul mediatic și politic obținut în vara-toamna anului 1938 de către partea polonă a fost copios utilizat de către liderii locali. În „*Kurier Polski*” din 8 august 1937 — număr ales la împlinire — redacția dădea publicității un editorial ce constituia o critică virulentă la adresa statului cehoslovac, a versiunii identității slovace a comunității catolice slave din Bucovina și a liderilor locali care nu reacționau la propaganda finanțată de la Praga (între altele, toate publicațiile în limba polonă din

România primeau subvenții de la Varșovia). Este vizibilă o standardizare obositoare a mesajului politic, deloc diferit de cel utilizat în media polone. Publicația bucovineană scria, spre exemplu, că „Cehoslovacia este filiala Kominternului și placa de răspîndire a bolșevismului în întreaga Europă.”³⁰ La fel ca la Cernăuți, popularul „*Illustrowany Kurier Codzienny*” din Cracovia susținea, la 6 noiembrie 1938 (dar și în alte ocazii), într-un articol intitulat *Slovacizarea populației polone din Bucovina* că statul cehoslovac a provocat un adevărat „dezmăț” propagandistic în România, cu scopul de a se apropia de U.R.S.S. și de a crea din alianța Micii Înțelegeri un pion al intereselor sovietice în Europa Centrală. Verdictul în legătură cu etnia bucovinenilor aflați în dispută are, în cuprinsul textului, o nuanță eminemamente politică: „Este adevărat — releva editorialistul — că muntenii poloni din Bucovina au venit din Slovacia, dar au venit din satele polone din Czadca, care acum (n.n., după integrarea regiunii Teschen în Polonia) se întorc la Polonia!”³¹. Este o dovadă lămuritoare, credem, a conjugării problemei teritoriale a Teschenului (unde se situează și cele cîteva localități de unde ar fi plecat, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, primii coloniști poloni spre Bucovina) cu cea a disputei etnice din a doua parte a anilor '30.

Relatările din presa de limbă polonă reprezentau, pînă la urmă, o prelungire a atitudinii și acțiunii oficiale a Varșoviei, deloc lipsite de exagerări. Într-un *Aide-Memoire* al Legației Polone la București, din 3 februarie 1938, înaintat ministrului român de Externe, situația din satele bucovinene căpăta culori extrem de violente pe care, în realitate, nu le-a atins niciodată.³² Documentul susținea că ministrul cehoslovac la București, Jan Šeba, într-o conferință ținută la Universitatea din Cernăuți, a instigat „împotriva populației ce se opunea realității etnice (adică împotriva polonilor)”. În plus, relatau diplomații poloni, învățătorii cehi și slovaci au adoptat gesturi sfidătoare la adresa Poloniei: pe fațada școlii din Poiana Micului a fost montată o inscripție cu textul „școală cehoslovacă”, asociația „Dom Polski” din aceeași localitate nu își mai putea desfășura ședințele din cauza „provocărilor”, iar cadrele didactice slovace au creat „incidente regretabile cu ocazia comemorării Mareșalului Piłsudski”.³³

La sfîrșitul anului 1938, mai precis la 5 noiembrie 1938, s-a consemnat și prima intervenție autorizată a guvernului român în legătură cu disputa polono-slovacă din Bucovina. Acesta este momentul în care o decizie defavorabilă Cehoslovaciei nu ar mai fi putut afecta relațiile dintre București și Praga (federația se afla în plin proces de disoluție). Cunoscutul istoric transilvănean Silviu Dragomir, comisar general pentru Minorități (cu rang de ministru) în guvernul Patriarhului Miron Cristea, a elaborat un amplu document explicativ, pe care l-a înaintat Ministerului de Externe.³⁴ În mod ingenios, Silviu Dragomir evita să dea o sentință în ceea ce privește disputa: excursul lui științific poate fi interpretat, totodată, ca o poziție politică, agreată de guvern. Istoricul pleacă de la premisa că locuitorii catolici slavi din Bucovina sînt slovaci dar că, în timp, datorită favorizării polonilor de către administrația vieneză, ei și-au pierdut identitatea. „E ușor de explicat — pretinde istoricul și omul politic român — cum această populație slovacă —

despărțită de trunchiul său național (n.n., nu apare informația că, totuși, pînă la 1918, nu a existat nici statul polon) – ajunsă sub influența polonă, fiind de aceeași rasă slavă, într-un timp relativ destul de scurt, s-a polonizat aproape cu desăvîrșire. În prezent, bătrînii mai vorbesc întrucîva limba slovacă, alterată însă cu elemente de infiltrație polonă; generația tînă, însă, a devenit cu totul polonă. După sentimentele naționale, întreaga această populație de origine slovacă se prezintă ca aparținînd colectivității polone.”³⁵ Ce putea face statul român? Soluția demnitarului are evidente conotații biblice: „este explicabilă și acțiunea cehoslovacă în ce privește conaționalii deznaționalizați, dar este justificabilă și intervenția polonă pe cale diplomatică în scopul de a feri populația devenită deja polonă de pericolul acțiunii opuse”.³⁶

Regele Carol al II-lea, mult mai pragmatic decît oamenii săi politici, a decis ca polonii să fie cei învingători. De altfel, șansa le-a suris din momentul în care Tytus Czerkowski, liderul comunității polone, a decis ca Uniunea Polonă să adere necondiționat la Frontul Renașterii Naționale, susținînd regimul politic instaurat la 10 februarie 1938. Drept răsplată, între altele, după alegerile parlamentare din 1939, suveranul l-a numit pe Czerkowski în Senat³⁷, fără ca acesta să îndeplinească vreo condiție electorală.

Ultimatumul sovietic din 26-28 iunie 1940 a marcat ocuparea Nordului Bucovinei (cu Cernăuți) și a Basarabiei de către Armata Roșie; localitățile disputate de poloni și slovaci au rămas, însă, în componența României. Modificările de substanță din politica externă românească survenite în timpul guvernului Ion Gîruntu, în vara anului 1940, schimbarea regimului politic (la 6 septembrie 1940) și, din toamna anului 1940, intrarea României în Axă (alături, între alte state, de Slovacia), au dus la evoluții insolite în ceea ce privește disputa etnică din Bucovina. Deja, din primăvara anului 1940, erau evidente pozițiile comune româno-slovace în legătură cu revendicările teritoriale ale Ungariei³⁸, ceea ce a determinat o revenire în forță a propagandei slovace.

La 10 martie 1940, deja, oficiosul slovac din România, „*Naše Snahy*”, dădea publicității un amplu articol, un excurs istoric în fapt, în care se susținea că există dovezi documentare incontestabile din care rezultă că, din 1779 deja, slovaci din regiunea Trencin au întemeiat coloniile Crănsișoara Veche, Clocucica, Pleșa, Poiana Micului (declarată drept „comună națională slovacă”) și Solonețul Nou.³⁹ Argumentația științifică a autorului se baza, evident, pe monografia publicată de Ion Nistor în 1930 și pe teoriile emise de diverse personalități politice și științifice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, din Germania și Austro-Ungaria.

Între București și Bratislava, din toamna anului 1940,⁴⁰ s-a demarat un amplu proces de colaborare politică, militară, culturală și propagandistică. În Slovacia, prin presă, radio (Radio Bratislava a inaugurat „*Ora României*”), reuniuni publice, traduceri, la Lectoratul Românesc de la Universitatea din Bratislava, România era zilnic și favorabil prezentată. Intelectuali de marcă s-au aflat în capitala slovacă, între 1941-1943: George Georgescu și Filarmonica Națională, pianistul Dinu Lipatti, scriitorii Liviu Rebreanu și Nichifor Crainic, istoricii Victor Papacostea și Ioan Lupaș.

În schimb, guvernul Antonescu a acceptat necondiționat caracterul etnic slovac al localităților Poiana Micului, Solonețul Nou și Pleșa. Mai trebuie adăugat că, în urma unui incident armat creat de grupe de legionari, la 28 octombrie 1940 au fost rupte relațiile diplomatice cu Polonia, iar Ambasada de la București a fost închisă.⁴¹

Convenția culturală dintre România și Slovacia, parafată în februarie 1943⁴² dar neintrată în vigoare datorită condițiilor excepționale ale războiului, consfințește decizia politică din toamna anului 1940. *Articolul 11* al textului, care interesează cel mai mult studiul de față, circumscrie fără echivoc aria de interes imediat a statului slovac: „guvernul român se obligă să susțină, pentru minoritatea slovacă din România, școli în limba slovacă” (urmează o listă de 14 localități, între care Poiana Micului și Solonețul Nou). Același articol al *Convenției* mai stipula: „guvernul român este de acord cu guvernul slovac să acorde școlilor slovace din România un ajutor benevol, îndeosebi ca spor de salariu pentru învățătorii care vor funcționa la aceste școli”.⁴³

În esență, guvernul de la București accepta să intervină direct în disputa etnică polono-slovacă, printr-o decizie politică discutabilă, acceptînd, în plus, și o autonomie a activităților didactice și culturale desfășurate de către cadrele didactice slovace în școlile de stat românești. S-a produs, astfel, o reluare a unei situații existente pînă în 1939 asigurată, însă, școlilor în limba polonă și cadrelor didactice ale acestora. Condițiile de război, statutul militarizat al Bucovinei, fragilitatea politică și financiară a statului slovac nu au permis definitivarea proiectului etnic conturat prin *Convenția* bilaterală din februarie 1943. Schimbarea regimului politic românesc, la 23 august 1944, și urmările imediate ale acestuia (inclusiv ruperea relațiilor diplomatice cu Slovacia) au anulat orice șanse de recuperare, în sens etnic slovac, a celor trei comune bucovinene.

Sfîrșitul războiului mondial și instaurarea regimurilor comuniste în Polonia, Cehoslovacia și România au anulat, de la bun început, orice intenții de a rediscuta problema etnică din cel puțin două motive: școlile minoritare în aceste limbi (polonă și slovacă) au fost desființate și, în același timp, locuitorii au fost solicitați să plece spre statele lor de origine. Numai între 1945-1947, în trei transporturi organizate, au plecat spre Polonia 523 persoane. Acest proces a continuat pînă la începutul anilor 50, conform *Acordului româno-polon privind repatrierea*, semnat la 9 ianuarie 1947.⁴⁴ Doar 65 de familii din Poiana Micului, care au plecat la 6 februarie 1947, au stabilit drept destinație Cehoslovacia.⁴⁵

După 1990, în condiții de libertate a expresiei etnice și lingvistice, între multe alte probleme cu care au fost confruntate localitățile analizate (izolare, infrastructură deficitară, stare economică precară, lipsa personalului calificat, etc.) nu a mai apărut aceea etnică în sensul că, după proclamarea independenței Slovaciei (1993), nici un demnitar de la Bratislava nu a mai deschis oficial dezbaterile. A venit rîndul, sperăm, oamenilor de știință – istorici, filologi, sociologi, antropologi – să stabilească adevărul așteptat vreme de cîteva decenii.

Note:

1. O dezbatere mai recentă, din punct de vedere polon: Daniel Henciuc, Florin Pintescu, *Din istoria polonezilor din Bucovina (1771-2002)*, Suceava, 2002, pp.27-103 passim. La fel, Krzysztof Nowak, W czadeckiem i na Bukowinie, în *Polonus*, Suceava, nr.6 (79), 2000, p.4-6 și nr.3 (76), 2000, pp.10-11.
2. Daniel Henciuc, Florin Piteșcu, *op.cit.*, p.44.
3. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, A.M.A.E.), fond. 71/1920-1944 România, vol.385, f.6-9; Florin Anghel, Evoluția comunității polone din România, 1919-1926, în *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, 2000, nr.3(37), p.23-37.
4. Ion Nistor, *Cehoslovacii și Români. Expunere istorică*, Cernăuți, 1930, p.300.
5. *Ibidem*, f.301-302.
6. Aurel Morariu, *Bucovina, 1774-1914*, București, 1915, pp. 44-45.
7. Paul Dancu, *Kolonizowanie Slovakov do Satmarskej, Ugočskej a Marmarošskej župy v 18 a začiatkom 19 storočia*, Nădlac, 1997, p.12.
8. Emil Biedrzycki, *Historia polaków na Bucowinie*, Kraków, 1973.
9. Małgorzata Willaume, *Polacy w Rumunii*, Lublin, 1982.
10. Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpînirii austriece (1774-1918). Aspecte etnodemografice și confesionale*, Chișinău, 2003.
11. *Ibidem*, p. 106.
12. Sabin Manuilă, Considerațiuni asupra prezentării grafice a etnografiei României, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, extras, tom XXI, mem.14, 1939, p.6. La fel, *Anuarul statistic al României*, vol. I, București, 1938, pp.34-37.
13. A.M.A.E., fond 71/1920-1944 România, vol. 385, f. 141-142.
14. Abia în toamna anului 1937, la un an după semnarea *Aranjamentului*, săptămînalul slovacilor din România a publicat lista celor 25 de cadre didactice sosite din Cehoslovacia la școlile cehe și slovace. *Naše Snahy*, București, an II, nr.25, 19.09.1937.
15. Peter Pavel Doval, Dajte kulturne prava slovakom v Bukovinie, în *Naše Snahy*, an I, nr.4, 15.10.1936.
16. Idem, Slovaci v Bukovine su Poliaci od...Trenčina, în *Naše Snahy*, an I, nr. 8-9, 23.12.1936.
17. A.M.A.E., fond 71/ 1920-1944 România, vol.385, f.144.
18. *Ibidem*, f.151.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, f.164.
21. *Ibidem*, f.164.
22. *Archiwum Akt Nowych*, Warszawa, fond Minister Spraw Zagranicznych, Departament Konsularny, vol.1130, f. 110-113.
23. A.M.A.E., fond. 71/1920-1944 România, vol.385, f.217.
24. *Ibidem*.
25. *Naše Snahy*, an III, nr.11, 10.03.1938.
26. *Kurier Polski w Rumunii*, Cernăuți, an VI (VIII), nr 243 (373), 6.03.1938.
27. *Ibidem*, 13.03.1938.
28. Marian Gotkiewicz, Czy górale bukowinscy są słowakami?, în *Kurier Polski w Rumunii*, an VI (VIII), 3.04.1938. Opinia lui Gotkiewicz a fost reluată, recent, de un alt specialist polon al problemei, Krzysztof Nowak, „O dusze” górali bukowinskih. Polsko-czechosłowacki konflikt na Bukowinie po I wojnie światowej, în vol. *Bukowina. Razem czy oddzielne* (red. Kazimierz Feleszko), Pila-Warszawa, 2000, pp.207-221; *Idem*, Bukowina w opiniach polskich służb

dypłomatycznych, konsularnych i wojskowych w Rumunii (1918-1939), în vol. *Kontakty polsko-rumunskie na przestrzeni wieków*, red. Stanisława Jakimowska, Elżbieta Wieruszewska, Suceava, 2001, pp.87-105.

29. Milică Moldoveanu, Statul independent slovac, în vol. *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol.III, București, 1983, pp.11-15. Vezi și Rudolf Chmel, *The Slovak Question in the 20-th Century*, în vol. *Scepticism and Hope. Sixteen Contemporary Slovak Essays*, ed. Miro Kollar, Bratislava, 1999, p. 80 și următoarele.

30. *Kurier Polski w Rumunii*, 8.08.1937.

31. *Ilustrowany Kurier Codzienny*, Krakow, 6.11.1938.

32. A.M.A.E., fond 71/1920-1944 România, vol.385, f.171-174.

33. *Ibidem*. Textul documentului a fost publicat și în volumul *România-Polonia. Relații diplomatice*, vol.I (1918-1939), ediție de Florin Anghel și Dumitru Preda, București, 2003, pp.190-191.

34. A.M.A.E., fond. 71/1920-1944 România, vol.385, f. 217-218. Documentul a fost publicat și în volumul *România-Polonia. Relații diplomatice*, pp. 190-191.

35. A.M.A.E., fond 71/1920-1944 România, vol. 385, f. 217-218.

36. *Ibidem*.

37. Daniel Henciuc, Florin Pintescu, *op.cit.*, p.142; Jan Bujak, Działacz polski z Banilowa-senatorem rumunskim, în vol. *Polacy i rumuni na drodze do wzajemnego poznania*, ed. Stanisława Jakimowska, Elżbieta Wieruszewska, Suceava, 2002, pp.116-123.

38. Pe larg, Florin Anghel, O alternativă de colaborare în interiorul Axei. Spre o altă Mică Înțelegeră, 1941-1944, în *Revista istorică*, t.VII, 1996, nr.3-4, pp. 233-257.

39. V. Uradnik, Slovaci v Bukovinie verni slovenskemu rodu, în *Naše Snahy*, an V, nr.10, 10.03.1940.

40. A.M.A.E., fond 71/1920-1944 România, vol.512, f.120. Vezi și Florin Anghel, *O alternativă de colaborare în interiorul Axei*, p.233-257.

41. A.M.A.E., fond.71/1939 E9, vol.125, f.22.

42. *Idem*, fond 71/1920-1944 România, vol.512, f.140-142.

43. *Ibidem*.

44. Daniel Henciuc, Florin Pintescu, *op.cit.* p.174-180.

45. *Ibidem*, f.176-177.

*

Florin ANGHEL (n.1968), licențiat al Facultății de Istorie, Universitatea din București, doctor în istorie și lector la Facultatea de Istorie a Universității „Ovidius” din Constanța, membru al Institutului „Adam Mickiewicz” al Ministerului de Externe și al Ministerului Culturii din Polonia. Autor al volumului *Construirea sistemului “Cordon Sanitaire”. Relații româno-polone, 1919-1926* (2003) și a numeroase studii și articole publicate în reviste academice din România, Polonia, Lituania, Letonia, Ucraina, Republica Moldova.

Florin Anghel, *Identitatea duală a unei comunități etnice: poloni și slovaci în Bucovina, 1937-1944. Manipularea etnică în timpul crizelor politice internaționale*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Regionalismul în Ungaria și în Europa Centrală și de Est

ILONA PÁLNÉ KOVÁCS

Introducere

Fiecare dintre țările central-est-europene în tranziție a trebuit să se confrunte cu reforma sa teritorial-administrativă. Primii pași au fost făcuți – în mod firesc – la nivelul aranjamentelor locale, întrucât atât legitimarea politică a schimbării de regim, cât și sistemul de valori al elitei politice care a efectuat schimbarea au favorizat nivelul local. Către mijlocul anilor nouăzeci însă s-a putut constata că atât administrația națională, capacitatea de funcționare a serviciilor publice, cât mai ales politicile de dezvoltare regională nu se pot dispensa de rolul ce revine autoguvernărilor* de nivel intermediar. Constatarea însă nu a fost urmată întotdeauna de fapte. Reformele consecvente au fost frinate nu numai de lipsa consensului politic, de gelozii puterii centrale, ci și de incertitudini profesionale. Studiul de față va urmări evoluția procesului regionalizării mai ales în Ungaria, dar mă voi strădui să prezint în paralel și evenimentele desfășurate în acest domeniu în țările învecinate.

Un mileniu de istorie al județelor** maghiare

Vremuri schimbătoare, conținuturi variate, dominante constante

Statulitate ungară posedă o tradiție milenară chiar și în context european, chiar dacă suveranitatea sa a fost adesea limitată în decursul istoriei. Bazele statului ungar au fost puse, ca garanție a apartenenței la Europa, de primul rege maghiar,

* Termenul de *autoguvernare* (*önkormányzat*, *selfgovernment*), impus în literatura de specialitate maghiară, a fost preferat termenului uzitat în spațiul francofon (și românesc) de *autonomie*, *autoadministrație*, considerându-se că acesta exprimă mai exact esența noțiunii dezbătute. (N.trad.)

** Întrucât în sistemul administrativ-teritorial românesc comitatului ungar (*megye*) îi corespunde județul, am preferat folosirea termenului din urmă. (N.trad.)

Ștefan. Spiritul și structura statului, clădite pe latifundiile regale, s-au dovedit a fi fost perene, în ciuda faptului că timp de o mie de ani Ungaria nu a avut o constituție scrisă. Extinzând rețeaua latifundiilor regale, Ștefan cel Sfânt a reușit să stăpânească întregul teritoriu al țării prin crearea județelor regale. Am putea spune că autoritatea statală este de-o vîrstă cu județele. Centrul sistemului administrativ era amplasat în cîte o cetate de pămînt rămasă de la slavi, iar acolo unde nu existau cetăți corespunzătoare erau construite altele noi. În fruntea județului se afla prefectul (*ispan*), care administra atît moșiile cetății cît și populația aparținătoare acesteia. Autoritatea județeană s-a extins treptat și la populația maghiară liberă de pe teritoriile învecinate județelor.

La începutul veacului al XIII-lea sistemul județelor regale a început să se destrame datorită donațiilor făcute din patrimoniul regal. Județele au devenit tot mai mult un cadru instituțional al solidarității nobiliare. Mișcările nobilimii județene îndreptate împotriva autorității baronilor latifundieri erau sprijinite și de puterea regală în descreștere. Diploma prin care i se acordă nobilimii județene dreptul la autoguvernare datează din anul 1232, iar către sfîrșitul veacului, așa-zisele județe nobiliare devin autoguvernări politice ale nobilimii în frunte cu un prefect, ca reprezentant al puterii regale și numit de acesta. Administrarea teritoriilor transilvane era similară, deși avea de la început trăsături specifice. În timpul stăpînirii otomane cea mai mare parte a țării a aparținut Imperiului Otoman, fiind împărțită, în conformitate cu sistemul structurii statului otoman, în *sangeacuri*.

În timpul stăpînirii habsburgice județul nobiliar s-a întărit din nou, pe de o parte ca instrument al stăpînirii feudale, pe de altă parte ca redută a mișcărilor de independență împotriva stăpînirii habsburgice. Faptul că județul reprezenta simultan interesele puterii centrale prin persoana prefectului, respectiv cele ale forțelor politice județene, a devenit o sursă de tensiune tot mai accentuată în cadrul consiliilor acestora. Subprefectul, ca locțiitor al unui prefect fidel curții (care adesea nici nu locuia pe teritoriul județului respectiv, iar numirea sa era pe viață), a devenit cu timpul prima oficialitate a autoguvernării județene. Sistemul de organizare al județului a fost dublat încetul cu încetul de așa-zisul sistem de administrare, servind drept instrument de limitare a tendințelor de autoguvernare ale județelor. Pe lîngă sistemul administrației publice la nivel județean s-au întărit unitățile mai mici, plășile, care nu au deținut însă niciodată competențe de autoguvernare.

Iosif al II-lea, regele „pălăriaș”, a acționat deschis împotriva nobilimii maghiare organizate în cadrul județelor atunci cînd în 1784 a lichidat autonomia județelor nobiliare. Iosif al II-lea nu numai că a lovit în autonomia județelor, ci le-a modificat și limitele. În numele raționalizării a împărțit Ungaria în zece circumscripții, iar Ardealul în trei, numind în fruntea acestora inspectori regali cu competențe aproape nelimitate. Odată cu moartea lui Iosif al II-lea, sistemul circumscripțiilor a luat sfîrșit, revenindu-se la sistemul autoguvernărilor nobiliare anterioare.

În cadrul reformelor ce-și propuneau să pregătească transformările burgheze ale Ungariei, au avut loc dezbateri importante despre rolul județelor. Unii considerau județele drept garanție a independenței naționale și a libertății comunităților din sînul județelor. Alții în schimb vedeau în ele o frînă importantă a transformărilor burgheze și a unei administrații centralizate moderne, datorită ponderii puterii nobilimii feudale din județe. Sistemul legislativ al revoluției din 1848 a considerat sistemul județean drept bastion al constituționalității, dar își propusese să democratizeze această instituție feudală așezînd-o pe baze democratice reprezentative. Datorită evenimentelor revoluționare nu mai rămăsese timp pentru adoptarea legii. Autoritatea instituită după înfrîngerea revoluției, a impus un sistem administrativ asemănător reformelor lui Iosif al II-lea. Ungaria a fost împărțită în cinci circumscripții eliminîndu-se complet autonomia județeană, în fruntea circumscripțiilor fiind numiți prefecți, iar în fruntea județelor, comiți.

Compromisul austro-ungar de la 1867 a deschis calea către consolidarea administrației publice. Au luat naștere legile referitoare la autoritățile locale și comune, administrația teritorială fiind integrată în sistemul administrativ al statului. Legile respective, făceau distincția, după modelul austriac, între competențele administrative ale județelor și cele ale statului central, au păstrat, chiar dacă într-o măsură mai redusă, drepturile politice ale județelor, de exemplu, dreptul de opinie în chestiunile politicii naționale. În această perioadă demarează, dincolo de organizarea administrativă a județelor, crearea așa-zisului sistem administrativ deconcentrat al statului, cu instituții subordonate ministerelor. Armonizarea activității organelor administrației județene cu cele ale administrației de stat era asigurată de așa-zisul comitet administrativ.

În perioada horthystă de după revoluția burghezo-democratică din 1918, respectiv cea socialistă din 1919, administrația publică este așezată în mod stabil pe două piloane: cel al autoguvernării locale și cel al administrației de specialitate al statului. În această perioadă tendințele centraliste au devenit tot mai puternice.

Teritoriul și împărțirea teritorială ale județelor au fost puternic influențate de pacea de la Trianon. Din cele 66 de județe au rămas doar 33, și din acestea numai 10 au rămas neatinse. În 1923 au fost integrate așa-zisele județe amputate, astfel că numărul lor a scăzut la 25. Organele de conducere ale județelor erau parțial alese, parțial delegate. Prefecții numiți de șeful statului în fruntea județelor au obținut puteri politice tot mai mari, fiind adesea înzestrați chiar și cu puterile speciale ale inspectorilor guvernamentali. Între diferitele nivele ale administrației s-a creat astfel o puternică ierarhizare. În cazul administrațiilor județene controlul revenea prefectului, iar comunele și orașele erau subordonate – prin intermediul plășilor – județelor. În timpul celor două războaie mondiale, precum și în perioada interbelică, competențele autoguvernărilor locale și teritoriale au dispărut tot mai mult, puterea teritorială fiind preluată de instituțiile deconcentrate, tot mai numeroase, subordonate direct puterii

centrale. Timp de câțiva ani, după cel de-al doilea război mondial, a continuat dezbaterea politică și profesională pe marginea întrebării dacă să fie adoptat sistemul administrației autoguvernărilor sau modelul sfaturilor sovietice. Chestiunea a fost tranșată de relațiile de putere. În 1950 a fost lichidată independența administrativă a reprezentanților teritorială prin așa-zisa lege a sfaturilor și a fost introdus un sistem ierarhic de administrare teritorială. În cadrul acestui sistem rolul cheie era jucat de sfaturile județene care trebuiau să satisfacă simultan interesele locale și cele centrale. În practică însă, datorită logicii sistemului, nu puteau satisface decât funcțiile celei din urmă. Județele omnipotente controlau pe deplin sfaturile locale și teritoriale, puteau influența în mod direct personal politicile locale și tot ele erau cele care împărțeau resursele de dezvoltare în funcție de propriile priorități și simpatii. Limitele județelor au fost modificate în 1949, numărul lor stabilizându-se de atunci la 19.

Proiecte de reformă de împărțire teritorială

De-a lungul istoriei, numărul și limitele județelor nu au constituit niciodată un fetiș pentru reformatorii și cercetătorii administrației publice. În cursul istoriei, îndeosebi în secolul XX, au fost inițiate numeroase proiecte de reformă care nu au fost traduse niciodată în practică. Începînd cu anii '20, au fost inițiate mai multe zeci de proiecte de organizare teritorială, cuprinzînd atît soluții de tipul județelor mari/regionale cît și de județe mici/zone urbane. Conform diferitelor proiecte, numărul unităților teritoriale cu unul sau două nivele, se cifrau între 6 și 90 (Hajdú 2001). În sine, diferitele modele geografice erau clădite adesea pe un sistem de argumente rezonabile, împărțirea bazîndu-se ba pe sistemul serviciilor urbane, ba pe cel al relațiilor de comunicare și infrastructurale, ba pe identitatea peisajului, ba pe comunitatea economică. Eșecurile inițiativelor demonstrează fără echivoc că, dacă politicul nu-și clarifică corelațiile și conținuturile constituționale, sau dacă vrei, politice, ale exercitării puterii de stat în contextul diviziunii teritoriale, atunci nu pot fi identificate limitele teritoriale adecvate ale administrației publice.

Concluziile acestei treceri sumare în revistă pot fi următoarele: județele sînt unități ale statului ungar cu o tradiție de o mie de ani, conținutul și limitele lor în schimb s-au modificat încontinuu. În anumite perioade, ele au constituit în mod clar un cadru al descentralizării, al rezistenței împotriva autorităților centrale, totodată reprezentante ale unor puteri străine, asupritoare. În același timp, județele au purtat în sînul lor, de la bun început, și scopul și mijloacele centralizării. Această ambivalență nu a dispărut nici pînă astăzi, chinurile facerii cu care se încearcă crearea nivelului intermediar după schimbarea de regim putînd fi în bună măsură explicate prin aceasta.

Schimbarea de regim – redistribuirea autorității teritoriale

Este unanim recunoscut în mediile politice și de specialitate că una dintre cele mai semnificative evenimente politice și de drept public de după schimbarea

de regim a fost adoptarea legii autoguvernărilor locale. După dezbateri parlamentare vehemente, cu sute de amendamente, a luat naștere legea care a modificat în mod radical sistemul autorității teritoriale de până atunci. Caracteristicile structurale cele mai importante ale noului sistem de autoguvernare pot fi descrise în trei puncte: atomizarea și accentuarea excesivă a rolului localităților, eliminarea autoguvernării de nivel intermediar, expansiunea administrației de stat deconcentrate.

„Toată puterea localităților!”

Intenția legislatorului era să plaseze societatea locală în centrul sistemului, dreptul de autoguvernare fiind declarat ca drept al comunității locale. În sistemul anterior al consiliilor, cele 3200 de localități fuseseră administrate de 1600 de consilii. Cu ocazia primelor alegeri libere, în toamna anului 1990, toate localitățile și-au constituit autoguvernări proprii, independent de numărul locuitorilor. Această măsură s-a bucurat în mod indiscutabil de o primire pozitivă mai ales în localitățile cărora li s-a oferit pentru prima oară prilejul să-și aleagă propriul organ reprezentativ și propriul primar. În virtutea acestei legi, autoguvernările locale au obținut putere de decizie în mai toate domeniile vieții publice locale, independent de mărimea și de capacitățile lor. Iar noii politicieni locali aleși au vrut să demonstreze că libertatea și puterea constituie garanția dezvoltării, făcând puternice presiuni asupra guvernului pentru obținerea resurselor. Transformarea aparent politică și de drept public a dus de fapt și la schimbări radicale în domeniul dezvoltării localităților. Față de politica de dezvoltare urbano-centrică de până atunci, în politica primului guvern de după schimbare s-a impus un sistem de dezvoltare prioritară a micilor așezări.

Detronarea județelor

Majoritatea parlamentarilor și specialiștilor erau de părere că localitățile vor deveni într-adevăr independente numai dacă puterea și influența nivelului intermediar, al județelor, vor scădea la minim. Mai mult, autorități politice semnificative au pus sub semnul întrebării necesitatea existenței autoguvernării județene și au propus ca atribuțiile teritoriale să cadă în sarcina asociațiilor autoguvernărilor locale. Majoritatea a optat în final pentru autoguvernarea județelor, dar într-o formă deosebit de limitată. Apelându-se la principiul subsidiarității, la modă în Europa, în cadrul legii se stipula că autoguvernările județene nu pot îndeplini alte atribuții decât cele pe care autoguvernările locale nu sînt în stare sau nu doresc să le îndeplinească. În urma acestor reglementări, autoguvernările județene au fost înzestrate cu atribuții administrative privind unele instituții teritoriale (spitale, biblioteci, cămine sociale, instituții pentru protecția copiilor etc.). Chiar și disputa dintre județe și orașele de reședință ale acestora a fost tranșată în favoarea orașelor, fiind introdus așa-zisul concept al orașelor de jurisdicție județeană. Orașele mai

mari de 50.000 de locuitori declarate de parlament orașe de jurisdicție județeană îndeplinesc pe teritoriul lor și atribuțiunile autoguvernării județene, și nu deleagă reprezentanți în adunarea acestora. În consonanță cu rolul secundar al județelor, alegerea corpului reprezentativ al acestora nu se făcea în mod direct, ci printr-un sistem destul de complicat de electori.

O deconcentrare excesivă

De slăbirea autorității autoguvernărilor județene au profitat, în pofida intenției legislatorului, nu localitățile, ci administrația centrală (Pálné Kovács 1995). Guvernarea a înființat o serie întreagă de organe administrative de stat deconcentrate la nivel județean și regional, fără a asigura o coordonare unitară a acestora și neglijând în mod special afirmarea intereselor teritoriale.

În concluzie, putem spune că schimbarea de regim a favorizat localitățile și a marginalizat autoguvernările teritoriale. Intențiile probabil bune care-și propuseseră să democratizeze administrația teritorială și să aducă mai aproape decizia de cetățean, au avut neașteptate efecte secundare:

- o parte a localităților (mai ales cele mici) nu și-au putut îndeplini atribuțiunile decât la un nivel calitativ și profesional scăzut, adesea la limita legalității;
- în ciuda acestei situații, autoguvernările locale nu au recunoscut posibilitățile oferite de sistemul asocierilor, sistemul dezintegrându-se în continuare prin despărțirea așezărilor și ieșirea din sistemul notariatelor integrate;
- locul autoguvernărilor județene marginalizate a fost ocupat de zeci de instituții și agenții deconcentrate ale statului, care îndeplineau atribuții care ar fi trebuit supuse controlului democratic al reprezentanților locali.

Corecțiile prudente ale administrației teritoriale

Modificarea legii autoguvernării

În mai toate programele partidelor care au participat la alegerile din 1994 se putea citi că, deși în fond sistemul autoguvernărilor fusese un succes, era necesare de corecții, mai ales în privința asocierii autoguvernărilor locale și a nivelului intermediar.

Din cauza diferențelor politice de opinie, reforma, deși bine fundamentată din punct de vedere profesional (Verebélyi, 1995), a dus la rezultate îndoielnice:

- A fost pusă în aplicare alegerea directă a autoguvernării județene, partidele politice fiind introduse în adunările județene pînă atunci ferite de politica de partid; în același timp, autoguvernările județene nu au primit atribuțiuni sporite în mod semnificativ, creîndu-se astfel un conflict puternic cu legitimarea sa politică amplificată.

– Au luat naștere reglementări obligatorii, sau mai degrabă orientative, referitoare la colaborarea dintre județ și orașele de jurisdicție județeană, respectiv între capitală și aglomerația sa urbană. Formele de coordonare propuse nu au reușit să anuleze conflictul dintre județe și reședința lor.

– A fost lansat un program de modernizare și integrare a organelor administrației teritoriale de stat și au fost desființate regiunile inspectoratelor republicii.

– Au fost introduse anumite stimulente în bugete pentru facilitarea asocierilor, respectiv au fost introduse reglementări privind limitarea separării comunelor; cu toate acestea nu s-au petrecut schimbări semnificative nici în privința competențelor, nici în cea a finanțărilor.

Politică regională fără regiuni

Din punctul de vedere al exercitării autorității teritoriale, pe lângă legea autoguvernării și reforma administrației teritoriale de stat, măsura cea mai importantă și poate cea mai contradictorie a fost adoptarea legii dezvoltării teritoriale în 1996. Legea s-a conturat în cursul unui lung proces de pregătire și furtunoase dezbateri, deoarece toate cercurile de interese așteptau din partea acestei legi rezolvarea problemelor politice și de dezvoltare teritorială acumulate de ani de zile.

Înainte de schimbarea de regim, mai ales în anii '70, se aplicase o strategie de dezvoltare puternic concentrată pe orașe, peste 80% din resurse fiind alocate orașelor în timp ce aproape 50% din populație trăia la țară. Această politică de dezvoltare se bazase pe binecunoscuta teorie a centrului, conform căreia aprovizionarea unei zone revine centrelor urbane desemnate. Ca urmare a acestei teorii s-a accelerat procesul de atrofiere a satelor mici, producându-se o migrație accentuată spre orașe. Indiscutabil însă, diferențele regionale înainte de schimbarea de regim au fost mai reduse față de contradicția dintre sat și oraș. Această particularitate se datora nu atât succesului politicii de dezvoltare teritorială, cât mai ales politicii economice protecționiste, redistributive, care ținuse în mod artificial în viață producțiile incapabile de concurență de piață în zonele industriei grele și în cele agricole cu caracteristici slab productive.

După schimbarea de regim, liberalismul modelului economiei de piață a fost poate prea repede pus în aplicare de către guvern, fapt care a dus în mod inevitabil la amplificarea dramatică a diferențelor regionale. În zonele estice și nord-estice ale țării, cu industrie grea și economie agrară tradițional înapoiată, s-a produs o criză economică, iar șomajul a crescut exponențial. Guvernul a fost obligat să trateze problemele regionale în mod prioritar. Resursele de dezvoltare, respectiv majoritatea determinantă a finanțărilor speciale a fost orientate spre aceste zone – cu rezultate modeste, în opinia majorității specialiștilor, pentru că, pe de o parte, prin dezvoltarea exclusivă a infrastructurii nu poate fi demarată o

relansare economică, pe de altă parte, pentru că măsurile referitoare la dezvoltarea regională au fost luate aproape exclusiv pe baza deciziilor centrale, decizii care nu au fost capabile să formuleze o politică adecvată condițiilor locale.

Cauza eșecul politicilor regionale anterioare poate fi căutată, printre altele, în centralism, care la rîndul său fusese strîns legat de problemele politice și administrative ale nivelului intermediar. Nu este deci întîmplător faptul că cuvîntul cheie al schimbării modelului politic regional a devenit descentralizarea.

Principiile care stăteau la baza reglementărilor dezvoltării teritoriale căutaseră să țină cont atît de problemele proprii cît și de așteptările Uniunii Europene:

- Guvernarea dorise să pună bazele unei politici regionale valabile pentru întreaga țară – principiul programării.

- Obiectivul politicii regionale fusese stabilit pe de o parte prin creșterea competitivității, a eficienței teritoriilor dezvoltate, pe de altă parte prin echilibrarea diferitelor teritorii – principiul inovației și aditionalității.

- Obiectivul stabilirii criteriilor de finanțare era ca resursele să ajungă într-adevăr la regiunile cele mai nevoiașe – principiul concentrării.

- Legislatorul și-a dat seama că dezvoltarea regională nu este o atribuție exclusivă a statului, atrăgînd în procesul formării și finanțării politicii de dezvoltare și actorii economici – principiul parteneriatului.

- Observația cea mai importantă a fost că dezvoltarea teritorială nu poate fi dirijată de la un singur centru, actorii nivelelor regionale trebuind să fie părtași în procesul decizional – principiul subsidiarității și al descentralizării.

Autogovernările județelor așteptaseră de la legea dezvoltării teritoriale ceea ce ar fi trebuit să fie reglementat de constituție, respectiv de legea autogovernărilor locale. Incertitudinea în privința descentralizării autorității și neîncrederea față de autogovernările județene și-a pus amprenta asupra reglementărilor privind politica regională. Legea referitoare la descentralizarea dezvoltării teritoriale, respectiv, la unitățile planificării teritoriale luase naștere fără să se fi putut baza pe un model de administrație teritorială certă. Luase naștere deci legea politicii regionale fără regiuni. Legislatorul a încercat să evite această contradicție prin introducerea unei instituții specifice, și anume, prin crearea consiliilor de dezvoltare teritorială.

Instituțiile de parteneriat, binecunoscute deja în Europa Occidentală, sînt chemate în general să cupleze tendințele de drept public ale autogovernărilor la cele ale sferei economice în privința dezvoltării (Halkier et al. 1998). Ocazional pot fi utile și în elaborarea unor programe comune de dezvoltare, în acumularea de resurse pentru îndeplinirea programelor, un singur lucru nu pot face: să țină locul autogovernărilor teritorial-regionale bazate pe principiul reprezentării și înzestrate cu legitimitate politică.

În conformitate cu reglementările ungare, consiliile de dezvoltare teritorială cu competențe la nivel național, județean sau eventual regional, au fost înființate

prin delegare. Conform reglementării din 1996, membrii acestora erau convocați din rândurile reprezentanților autoguvernărilor, camerelor economice, întreprinzătorilor și ministrerelor. Președinții consiliilor județene de dezvoltare erau tocmai președinții adunărilor acestora. Majoritatea membrilor fuseseră delegați de așa-zisele asociații micro-teritoriale constituite de autoguvernările locale. Compoziția consiliilor era mai mult sau mai puțin adecvată armonizării activității actorilor interesați în baza principiului parteneriatului. Legea a înzestrat cu puteri semnificative aceste organisme de tip corporativ. Consiliile de dezvoltare teritorială decid asupra concepției de dezvoltare a comitatelor și sînt împuternicite să distribuie subvențiile de stat în sistem de proiecte. Pe baza acestor competențe, consiliile de dezvoltare ale comitatelor au devenit niște autorități mai puternice decît adunările comitatelor alese în mod direct.

O altă caracteristică a legii era că nu a fost capabilă să demareze și să amplifice procesul creării unor regiuni mai extinse decît județele. Legea definise drept unitate dominantă a dezvoltării teritoriale județul, îngăduind totuși posibilitatea creării unor regiuni mai mari, fără a avea caracter obligatoriu, cu excepția a două regiuni: în zona de aglomerație a capitalei și în zona lacului Balaton. Una dintre cauzele fundamentale ale ezitărilor din jurul regiunilor, dincolo de problemele politice ale autorității, a fost incertitudinea în jurul frontierelor geografice ale acestora. În primăvara anului 1998 însă parlamentul a adoptat Concepția Națională a Dezvoltării Teritoriale care delimita șapte așa-zise regiuni statistice de planificare ca unități NUTS 2. Dat fiind însă faptul că legea nu a impus crearea consiliilor regionale, așa-zisele consilii voluntare nu au luat în considerare frontierele regiunilor statistice.

Noul guvern instalat în 1998 a formulat în programul său posibilitatea reorganizării administrație teritoriale. Primul pas în cadrul acestui proces a fost făcut prin modificarea legii dezvoltării teritoriale. În cele șapte regiuni statistice a devenit obligatorie înființarea consiliilor de dezvoltare teritorială. În aceste consilii însă rolul decisiv le revenea reprezentanților guvernării centrale în detrimentul actorilor locali, motivîndu-se că pentru programele de nivel regional este nevoie de obținerea unor resurse internaționale, îndeosebi din UE, deoarece Fondurile Structurale pot fi utilizate în general la acest nivel. Tendințele vehemente de regionalizare însă au pălit cu timpul, în esență organizarea deconcentrată a administrației de stat a fost un eșec: odată cu întărirea consiliilor de dezvoltare teritorială autoguvernările comitatelor au fost și mai mult marginalizate. Obligativitatea înființării regiunilor nu a fost asociată cu o redistribuție a resurselor, astfel că dintre cele trei nivele (regiune, județ, microregiune) regiunile au rămas veriga cea mai slabă a sistemului instituțional de dezvoltare teritorială. Trebuie adăugat că sistemul bine consolidat de-a lungul anilor care a inclus un șir întreg de actori locali în politica de dezvoltare nu dispune nici pînă astăzi de vreo fracțiune

din resursele de dezvoltare comunitară, rolul redistribuției centrale, sectoriale rămânând în continuare dominant.

Seria reformelor în Europa Centrală și de Est

În procesul schimbării de regim țările central-est-europene și-au reorganizat în mod substanțial, asemenea Ungariei, sistemul exercitării autorității publice teritoriale. La nivel intermediar au fost lichidate autoguvernările, în locul lor fiind instalate oficii sectoriale și generale ale administrației centrale de stat, și doar în ultimii ani au fost făcuți pași în direcția unei descentralizări propriu-zise.

În Polonia reforma teritorială regională a intrat în vigoare din 1997. În fruntea celor 16 voievodate stau organe reprezentative alese cu competențe politice regionale autonome. În cadrul voievodatelor însă au luat ființă nu numai organe ale autoguvernării ci și unități ale administrației de stat, atrăgând astfel conflictul inevitabil dintre mareșal și voievod, decepțiile fiind amplificate și prin faptul că, în ciuda existenței regiunilor cu organe alese, administrarea fondurilor structurale a fost organizată după tipic centralizat.

În România, pornind de la cerințele UE, urmînd recomandările tehnice ale acesteia finanțate din programul Phare, există regiuni de dezvoltare începînd din 1998, în fruntea cărora se află consilii și agenții de dezvoltare care funcționează în baza legii de dezvoltare regională. În cadrul județelor din România autoadministrațiile s-au păstrat, dar autoritatea și independența lor, ca și a celorlate autoguvernări/autonomii este deosebit de slabă în raport cu cea a prefecților, reprezentanți ai autorității statului (*Horváth-Veress*, 2003).

În Slovacia, regiunile înființate tot în 1996 (8 *kraje*) au servit scopuri exclusiv administrative. Aplicarea unor reforme teritoriale cuprinzătoare a fost frînată printre altele și de conflicte interetnice. Următorul val al reformei a înzestrat cele opt regiuni – după dimensiunea lor, mai degrabă unități de nivelul județelor – cu competențe de autoguvernare. În același timp regiunile de tip NUTS 2 au fost configurate separat de împărțirea administrativă, semnalînd astfel o mare nesiguranță în privința diviziunii teritoriale, nemaivorbind de lipsa de generozitate constatată în domeniul descentralizării puterii (*Hardi – Mezei*, 2003).

În Slovenia autoguvernările locale puternic integrate au posibilitatea asocierii lor în cadrul unor „regiuni”, respectiv au luat naștere și primele inițiative de reformă în direcția regionalizării. Legea adoptată în 1999 privind politica regională își propunea în primul rînd să organizeze sistemul instituțional de dezvoltare regională a țării. Pînă în prezent autoguvernările locale au decis înființarea a 22 de agenții, dar sistemul instituțional al politicii de dezvoltare și cel al resurselor au rămas destul de centralizate (*Tüske*, 2002).

În Cehia, reforma regională a devenit în 1997 un obiectiv constituțional. Cele 14 regiuni nu sînt identice cu împărțirea NUTS întrucît Uniunea a considerat că

aceste circumscripții sînt prea mici. În felul acesta numărul regiunilor de tip EU este de 8, cel al circumscripțiilor administrative este 14. De la delimitarea regiunilor se poate constata o tendință de corectare a frontierelor (Halász, 2000), instabilitatea fiind amplificată de proiectul redefinirii teritoriilor plășilor (Blazek, 2001), finalizat în cele din urmă prin desființarea organismelor acestora. O specialitate a administrației teritoriale cehe este că, în locul structurilor duale obișnuite, administrația centrală de stat și cea a autoguvernării locale au fost comasate în cadrul unui singur organism.

În Bulgaria, în urma reformei teritoriale, în locul integrării s-a produs dezintegrarea administrativă. Au fost reînființate cele 28 de regiuni desființate în urmă cu un deceniu, care sînt exclusiv organe administrative în frunte cu un guvernator. Unitățile NUTS nu posedă instituții, iar frecvențele modificări ale împărțirii teritoriale semnaleză absența unei concepții coerente. În același timp nu lipsesc atribuțiunile de autoguvernare locală, nivelul așezărilor fiind puternic integrat cu doar 262 de unități ale autoguvernării locale (Drumeva, 2001).

Rezumînd cele constatate mai sus, putem conchide că în ultimii ani, în privința nivelului teritorial intermediar al țărilor aderante sau candidate la aderare au fost luate măsuri de mai mică sau mai mare importanță. Pare interesant că, în timp ce presiunile datorate obligativității organizării sistemului NUTS au avut un efect benefic asupra reformelor teritoriale, totuși nu s-a ajuns peste tot la un sistem teritorial corespunzător. În țările mai mici, dimensiunea nou createlor „regiuni administrative” nu respectă nici pe departe criteriile de mărime legate de condițiile dimensionale ale unităților NUTS 2. Regiunile de dezvoltare, independent de faptul că în fruntea lor funcționează sau nu autoguvernări alese, posedă instituții proprii (comisii de monitoring, agenții), asemenea țărilor din Europa Occidentală. Aceste fapte ne avertizează că reforma administrativă regională necesită o compănire mai cuprinzătoare, dincolo de înființarea coercitivă a unităților NUTS 2.

Aderarea la Uniune – o nouă situație pentru Ungaria

În 2002 părea că și Ungaria se va urni din punctul mort. Noul guvern anunțase un program ferm de regionalizare fixîndu-și drept obiectiv pentru 2006 alegeri pentru autoguvernări regionale. Lucrările pregătitoare au demarat și au apărut chiar primele rezultate. Activitatea de analiză efectuată pînă acum era legată în bună parte de așa-numitul grup IDEA (IDEA, 2003, 2004). Parlamentul a adoptat legea referitoare la asocierea micro-regiunilor care-și propunea să integreze sistemul administrației fărîmîtate la nivelul de jos, respectînd totuși libertatea de asociere a autoguvernărilor localităților. Este caracteristic pentru cultura jurisprudenței publice ungare că legea se află în prezent pe masa Curții Constituționale tocmai din cauza presupusei încălcări a dreptului la asociere. Adevărul este că, fără reorganizarea nivelului de bază, nu poate fi reformat nivelul

intermediar. Bogatele experiențe ale reformelor europene ale asocierii autoguvernărilor arată că pentru a putea crea un sistem modern al serviciilor publice integrarea este inevitabilă (*Somlyódiné Pfeil*, 2003).

În privința construcției regionale progresul a fost și mai redus. Deși așa-numitul program IDEA, menit să pregătească reforma administrativă a publicat o serie de studii și în domeniul reformei regionale (*Horváth M.* 2004), la nivel guvernamental se poate constata că introducerea autoguvernărilor regionale alese în 2006 nu mai figurează pe ordinea de zi. Reforma regională ar necesita un consens politic fundamental, presupunând totodată o reformă radicală a constituției, respectiv a legii autoguvernării și legii electorale, șansele acestora fiind minime dacă luăm în considerare constelația politică actuală. Ceea ce nu înseamnă abandonarea definitivă a reformei regionale.

Ceea ce trebuie precizat de la bun început este că regionalizarea în Ungaria nu constituie o obligație externă față de UE, ci o provocare a modernizării și a democratizării țării, ceea ce constituie în mod fundamental un interes național, la care trebuie și se poate răspunde în funcție de condițiile date. Problema regionalismului așteaptă o rezolvare mai ales pentru că sistemul exercitării autorității teritoriale este până în zilele noastre neterminat. Statul ungar este centralizat, iar fără un nivel intermediar puternic nu poate fi imaginată o administrație descentralizată și un sistem de autoguvernare funcțional. Deceniul zece a fost irosit cu dezbateri neproductive în jurul chestiunii județelor. Dezbaterile regionale pot fi încheiate cu succes numai *dacă există o strategie clădită pe consens politic și profesional*.

Problema județelor, respectiv a regiunilor nu este una de dezvoltare teritorială, de organizare și administrare, de eficiență dimensională, ci una fundamental politică. Structura puterii este determinată în mod fundamental nu de măsura independenței asigurate la nivel local, ci de greutatea nivelului intermediar. Problema dezbătută în mod prioritar nu trebuie să fie cea a dimensiunii, ci faptul că vrem sau nu să transformăm structura autorității prin întărirea nivelului intermediar.

În prezent, motivațiile regionalizării în Ungaria sînt legate în mod determinant de dezvoltarea economică teritorială. Problema construcției regiunilor de succes este mult mai complexă decît relațiile politice, instituționale și, mai ales, de eficiență dimensională (*Harding et al.* 1999). Managementul dezvoltării teritoriale de succes nu depinde doar de dimensiunea geografică, ci mai degrabă de capacitățile de colaborare și adaptare, de structurile de rețea, flexibile ale acestora. Regiuni neintegrate, create artificial, cu actori conflictuali nu pot aduce beneficiile unor teritorii de dimensiuni mai mari. Întărirea regiunilor de dezvoltare, a consiliilor și agențiilor poate asigura tranzitoriu utilizarea resurselor UE. Prin administrarea Fondurilor Structurale Uniunea a stabilit mai degrabă pretenții de natură profesională, de eficiență și legislativă decît de autoritate politică (*Pálné Kovács*, 2003).

Construcția regiunilor politice, într-un viitor mai îndepărtat, poate fi autentică numai dacă se va putea ajunge la un consens din punct de vedere profesional, or aceasta ar necesita elaborarea unei strategii pe termen mai lung.

Strategia construcției regionale

În cursul elaborării strategiei construcției regionale trebuie să decidem mai întâi în privința conținutului și nu a dimensiunii regiunilor. Problema județului sau a regiunii nu este una a organizării sau dezvoltării teritoriale, sau una administrativă, ci una în mod fundamental politică, este chiar problema centralizării sau descentralizării puterii. Tradițiile și reflexele centralizatoare ale organizării statale ale Ungariei, respectiv cultura politică maghiară nu pot accepta sau acceptă cu multă greutate modelul descentralizat. Structura puterii și mai ales competențele și dimensiunea autorității centrale pot fi influențate nemijlocit de ponderea nivelului intermediar și nu de independența nivelului local. Generozitatea legislatorului față de autoguvernările locale în privința distribuirii competențelor și resurselor a fost în detrimentul nivelului mezo și nu a celui propriu, central. Succesul reformei regionale depinde de orientarea *top down* (de sus în jos) sau *bottom up* (de jos în sus) a acesteia, respectiv dacă puterea va pune în aplicare la nivel regional interese teritoriale sau centrale. Problema fundamentală este dacă construcția regională se produce în detrimentul autorității și resurselor guvernamentale sau are loc doar o simplă deconcentrare. Aceasta din urmă poate fi considerată un pas înainte față de sistemul centralizat al construcției statale actuale, dar nu îndeplinește nici pe departe necesitățile democratice ale „noului regionalism” (Keating, 1997).

Sfera funcțiilor regionale

Înainte de a ne lansa într-o dispută privind dimensiunea optimă a județelor, este bine să clarificăm care sînt funcțiunile pentru care trebuie, respectiv este recomandabil să fie organizate diferitele nivele, printre care și regiunile. Pentru clarificarea funcțiunilor regionale nu este suficient să facem inventarul condițiilor în care se desfășoară diviziunea muncii, respectiv a competențelor autorităților publice de astăzi, ci trebuie să punem în balanță și domeniile în care apare dimensiunea, respectiv coeziunea regională a dezvoltării economice și sociale la nivelul de astăzi și de mâine.

– Necesitatea treptei regionale apare cel mai clar, după cum s-a mai spus, în domeniul dezvoltării teritoriale. Aceste funcții atrag la rîndul lor altele, cum ar fi subvenționarea dezvoltării economice, cercetarea, transferul de tehnologie, funcții financiare, de marketing etc. Aceste funcții nu necesită în mod prioritar instrumente ale autorităților publice, deși îmbinarea cu elemente ale serviciilor politice, administrative sau umane este neîndoielnică.

— Indiscutabil că o parte însemnată a sistemelor infrastructurale lineare necesită, în primul rând din motive tehnice, un management regional, mai vast decât cel al județelor. Nu este întâmplător că administrația căilor ferate sau cea a apelor a depășit de mult limitele județelor. Dezvoltarea drumurilor publice merge în același sens, respectiv pe parcursul diferențierii rețelelor de drumuri dimensiunea care leagă regiunile, respectiv țările, devine tot mai importantă. Trebuie să recunoaștem însă că organizarea și administrarea acestor sisteme cade în afara sferei autorității publice (chiar dacă adesea statul este investitorul, respectiv proprietarul), respectiv, hotarele lor nu coincid, în cazul lor organizarea unor frontiere administrative standard nefiind posibilă.

— Unele funcții de servicii umane de nivel superior (de ex. învățământul superior, sistemul clinic, cercetarea) se organizează de asemenea în sisteme regionale. Administrarea acestora însă nu este în mod specific o atribuție teritorială și nu necesită instrumente clasice de autoritate publică: universitățile au autonomie, sistemul sanitar în multe țări este organizat în afara sistemului general al administrației publice.

— Protecția mediului și a naturii este organizată și astăzi în cadru regional, nu se limitează la frontiere administrative tocmai datorită atribuțiilor sale specifice.

— Organizarea activității clasice de administrație și justiție se orientează în primul rând după necesitățile clientelei, trebuie deci să rămână cât mai aproape de domiciliu, dar trebuie să i se asigure totodată și condițiile tehnice, infrastructurale și profesionale adecvate. Nu poate fi vorba deci de organizarea activității administrative a autorității publice între hotare aleatorii, chiar dacă aparent guvernarea posedă în acest domeniu cel mai larg spațiu de manevră. Organizarea administrației la nivel regional poate fi justificată în domenii în care necesită un nivel profesional superior sau alte condiții de funcționare speciale și nu presupune un aflus semnificativ al clienților. Aceste domenii pot fi organizate la nivel regional numai în cazuri excepționale.

Porcând de la punctele de vedere de mai sus, necesitatea administrației publice regionale nu este univocă. O parte semnificativă a funcțiunilor regionale amintite nu necesită cadre administrative solide. Putem concludiona că astăzi trebuie să stabilim sfera funcțiunilor regionale nu la nivel ipotetic, ci pe baza analizei profunde a sistemului instituțional al administrației publice, pe baza unor modelări matematice, conectându-le la reforma oricum necesară a serviciilor publice. Pregătirea pentru reforma teritorială trebuie să fie substanțială întrucât structura serviciilor, nevoile lor tehnice interne și prioritățile valorilor lor politice, distribuția sferelor de competență ale autoguvernărilor, respectiv finanțările se află într-o strânsă corelație. Dacă luăm în considerație tendințele existente pe plan internațional în domeniul administrativ, respectiv de organizare a serviciilor, atunci putem observa că:

- circumscripțiile administrative și de servicii mai integrate, cuprinzând teritorii mai vaste, oferă o calitate și un nivel profesional și tehnic superioare;
- orașele își asumă un rol din ce în ce mai mare în domeniul serviciilor;
- totodată există o nevoie mai pronunțată privind implicarea în procesul de decizie a organizării serviciilor furnizate în afara localității, din partea autoguvernărilor și a grupurilor de consumatori;
- respectiv, această implicare este necesară și pentru posibilitatea afirmării și reprezentării intereselor la nivelul cel mai de jos al așezărilor, ba chiar și la nivelul fragmentelor de localități.

Numărul nivelelor administrației teritoriale

Chiar dacă ar apărea necesități administrative clare care să justifice introducerea nivelului regional, ar trebui bine chibzuit dacă regiunea trebuie să se instituționalizeze prin înlocuirea vechilor nivele sau să se constituie noi regiuni clădite peste vechile forme administrative. Opțiunea aceasta nu mai este doar tehnică ci mai ales politică. Proiectul reformei administrativ-teritoriale prezente în programul de guvernare din 2002, navighează, se pare, cu dibăcie între cerințele ideologice și profesionale și posibilitățile politice:

- aparent nu mărește numărul nivelelor administrației teritoriale;
- respectiv, nu desființează unități teritoriale deja existente.

Concepția proiectului se bazează ca element de structură, atât în jos, cât și în sus, pe județe, limitele regiunilor și ale micro-regiunilor mulindu-se pe cele ale județelor. În plus, județele însele sînt purtătoare ale mai multor funcțiuni, constituind în continuare un cadru geografic pentru diferitele elemente ale sistemului instituțional de stat. Județul rămîne deci un nivel administrativ chiar dacă va fi, în conformitate cu intențiile exprimate, cea mai slabă verigă a administrației publice viitoare. Rămîne de văzut dacă micro-regiunile vor reprezenta sau nu un astfel de nivel. În modelul realizat există elemente care ar putea evolua spre un cvasi-nivel administrativ, atrăgînd după sine și dezavantajele unui număr prea mare de nivele. Astfel de elemente sînt:

- personalitatea juridică independentă a asociațiilor de micro-regiuni;
- competențele ce le revin;
- formarea unei construcții de finanțare normativă;
- fixarea frontierelor micro-regiunilor prin reglementare juridică.

Fie că vom defini micro-regiunea drept un nivel de administrație publică, fie că nu, ea este o unitate sistematizată, separată în cadrul administrației, deci atunci cînd analizăm sistemul în totalitatea sa, respectiv structura sa internă, nu putem face abstracție de ea. În acest caz însă locul unui singur nivel intermediar va fi ocupat de trei. Unul dintre punctele slabe ale reformei este tocmai faptul că duce la crearea tranzitorie a trei nivele teritoriale, iar pe termen lung la cel puțin două, astfel obiectivul unei administrații mai profesionale și mai ieftine fiind pus sub semnul întrebării.

Statutul de drept public al nivelelor administrative

După ce se conturează numărul, conținutul și funcțiunile nivelelor administrative poate urma elaborarea detaliată a conținuturilor de drept public ale acestora. În măsura în care regionalizarea politică este planificată pe o perioadă mai lungă, există posibilitatea ca statutul nivelului regional să ajungă treptat la faza autoguvernării depline. Instituționalizarea juridică a nivelului regional poate fi imaginată în mai multe variante:

- Înțărirea consiliilor de dezvoltare regională constituie în esență primul nivel al regionalizării, în momentul în care demarează colaborarea la scară regională între actorii de drept public ai regiunii în îndeplinirea unei funcțiuni importante.

- Autoguvernările dintr-o regiune se pot asocia și în cadrul reglementărilor actuale în scopul executării unor atribuțiuni comune, adecvate reorganizării regionale a anumitor servicii publice, și poate demara și procesul de canalizare a unor interese politice către coeziunea regională și prin intermediul diferitelor forme de colaborare a autoguvernării județene și a altor autoguvernări locale.

- Regionalizarea poate fi extinsă și în sfera administrației de stat în cazul în care hotarele teritoriale și centrele organelor administrației de stat de competență regională coincid. Trebuie să subliniez că față de o regionalizare făcută de sus, subordonată guvernării, cu reprezentanțe regionale ale unor oficii integrate, nu putem avea mari speranțe.

Cerințelor ridicate de Carta Europeană a Autonomiei Regionale însă, niciuna dintre soluțiile de mai sus nu corespund. Condiția *sine qua non* a regiunii politice, respectiv autonome, este existența organelor reprezentative alese direct, asigurarea constituțională a drepturilor fundamentale ale autoguvernării. Rămîne să decidem dacă crearea regiunilor cu organe reprezentative alese este recomandabil să se realizeze în faza de început sau cea finală a regionalizării. Ambele modele au avantaje și dezavantaje. Reforma poloneză și cea italiană au ales prima cale, regiunile spaniole în schimb se formează în procesul treptat al întăririi statutului lor, adaptat funcțiunilor lor largite (Garcia, 1998).

Numărul, centrul și limitele regiunilor

Procesul de regionalizare politică ajunge în faza în care devine necesară trasarea unor frontiere și judecarea alternativelor geografice abia după clarificarea unor probleme politice, constituționale, respectiv de organizare administrativă menționate anterior. În trasarea acestora a fost implicată de altfel destul de frecvent branșa administrativă și cea a geografiei politice (Hajdú, 1996). Putem presupune că trasarea frontierelor nu va deveni nici în viitor o chestiune interă a științei, este o naivitate să credem că o alternativă impecabilă din punct de vedere profesional poate fi transpusă în viață dacă se lovește de o rezistență importantă. Numărul și configurația regiunilor se vor constitui în urma unei serii întregi de

compromisuri și vor depinde în mare măsură dacă vor lua naștere deasupra județelor sau în locul acestora. În regionalizarea de deasupra județelor baza de pornire va fi constituită la noi fără îndoială de regiunile statistice. Regiunile vor deveni un cadru teritorial autentic și durabil dacă se vor dovedi a fi apte pentru cât mai multe activități și funcțiuni, dacă în interiorul hotarelor acestora se va încheia într-adevăr un fel de coeziune. Din acest punct de vedere, problema centrelor regionale este importantă, deoarece stabilirea funcțiunilor regionale are loc în mod determinant în cadrul centrelor. Până când nu are loc stabilirea centrului regional și se desfășoară o competiție pentru aceste funcții, până atunci nu se poate produce nici consolidarea sistemului organizatoric regional. Urmînd această logică, guvernul cochetează cu unificarea organelor regionale ale administrației de stat și organizarea unor oficii guvernamentale regionale (Bércesi-Ivancsics, 2004).

Întărirea identității regionale

Polemica desfășurată de mai bine de un deceniu în jurul temei județelor arată că incertitudinea politică și scăderea șanselor de a-și reprezenta interesele pot afecta semnificativ identitatea teritorială, coeziunea dintre localități, eficiența și nivelul profesional al muncii administrative și al organizării serviciilor. În privința clarificării exercitării autorității teritoriale nici localitatea și nici guvernul nu sînt de fapt interesați: nici sus, nici jos nu este deci sprijinită crearea unui nivel intermediar puternic. Crearea regiunilor politice presupune deci o pregătire politică intensă, întărirea identității regionale sau pur și simplu construirea ei. În zilele noastre, despre identitatea regională mai mult se vorbește decît se știe. În zilele noastre identitatea regională nu mai înseamnă doar o legătură naivă cu locul, o utilizare individuală a spațiului, ci un reflex conștient cuplat cu dispariția acestor legături spațiale, respectiv un proces de modernizare adecvat acestuia în cadrul deschiderii tot mai largi a spațiului național și internațional.

Identitatea regională cîștigă în ultima vreme noi valențe în cadrul unor corelații ample datorate mai ales politicii regionale a UE și a aprofundării integrării. Relația negativă sau pozitivă a societății și a elitei politice locale cu spațiul are un caracter dinamic, poate fi constructivă sau distructivă în aceeași măsură (Schulz, 1994). La noi, după schimbarea de regim, am fost martorii acestui din urmă proces. Societatea nu posedă nici cele mai elementare informații despre menirea autoguvernărilor teritoriale. Partidele nu sînt capabile să prezinte programe la nivelul județelor iar majoritatea parlamentarilor sînt legați cel mult de circumscripția lor electorală directă, nu și de județul lor. Organizațiile societății civile se formează îndeosebi la nivel local, astfel că nu reușesc să se conecteze la procesele politice sau de apărare a intereselor specifice la nivelul județelor. Pe ruinele identității județene poate fi construită oare o identitate regională? Oare straturile mai largi ale societății sînt conștiente de valențele unei autoguvernări teritoriale cu reprezentanțe alese în mod direct? Deocamdată este

greu să răspundem la această întrebare. Exemplele din străinătate însă trebuie să ne atenționeze. În timp ce în Anglia sînt majoritari cei care ar dori să existe organe alese în fruntea regiunilor, în Portugalia majoritatea a votat împotriva creării regiunilor (Tomaney, 2002).

Convingerea celor indiferenți și a celor cu interese contrare necesită un program de acțiune și o strategie de comunicare bine chibzuite:

- Este importantă popularizarea instituțiilor regiunilor de dezvoltare teritorială cu statut, atribuții și hotare consolidate.

- Parteneriatul dintre actorii delegați în consiliile regionale de dezvoltare trebuie extins cît de mult posibil, activitatea lor și comunicarea dintre ei nu pot fi limitate la împărțirea unor resurse de dezvoltare și la participarea la ședințe.

- Actorii regionali trebuie cointeresați în cooperarea regională. Dacă în cursul cooperării nu obțin succese palpabile, avantaje materializabile pe planul propriu, atunci regionalizarea va fi primită în cele din urmă cu dezinteres sau chiar i se va putea opune rezistență. Analizele noastre arată că actorii regionali: subliniază necesitatea regiunilor, îndeosebi în scopul obținerii resurselor europene; argumentările preluate în mod servil de la experții din țară sau de peste hotare nu acoperă însă nici pe departe o convingere autentică.

- Competiția dintre regiuni și din interiorul regiunilor este inevitabilă, ba mai mult dezirabilă, dar numai dacă funcționează mecanismele normative și informale de negociere ale concilierii și echilibrării intereselor dintre regiuni.

- Regiunile pot deveni actori maturi numai dacă li se oferă posibilitatea reprezentării intereselor proprii pe arena națională.

- Regiunea trebuie să-și croiască drum în domeniul publicității pentru a-și face cunoscut numele și profilul.

- Actorii regionali, mass media și sistemul educațional trebuie să-și fixeze drept obiectiv răspîndirea informațiilor legate de regiuni.

- Trebuie sprijinită orice instituție, formă de organizare sau tip de activitate (cultură, viață publică, artă, sport etc.) care sînt capabile să întărească în conștiința individului sau a grupului o relație pozitivă față de regionalism, respectiv identitatea față de propria regiune.

În final trebuie să subliniem că nu credem că strategia construcției regionale trebuie cîdărită neapărat pe o campanie negativă față de județe. Astăzi încă nu poate fi demonstrat cu certitudine că regiunile de dezvoltare vor fi capabile să se transforme în unități politice, după cum nici faptul că mecanismul politic al statului ungar poate accepta regiunile în locul județelor. Profilul viitor al administrației publice ungare nu poate fi decît schițat, configurația sa depinzînd doar în parte de sistemul condițiilor impuse de Uniunea Europeană, fiind determinat în mod decisiv de calcule, hotărîri și cercetări de specialitate și de politică internă, de convingerea societății, respectiv a elitei politice și administrative.

Bibliografie:

- Bércesi F. – Iváncsics I.: A megyei közigazgatási hivatalok regionális alapokra helyezésének lehetőségei, *Magyar Közigazgatás*, 2004, An LIV. Nr. 6, pp. 321-333.
- Blazek, J.: Regional Development and Regional Policy in the Czech Republic: An Outline of the EU Enlargement Impacts, *Informationen zur Raumentwicklung*, 2001/12, pp. 757-769.
- Drumeva, E.: Local Government in Bulgaria, In: Kandeveva, Emilia (ed.): *Stabilization of Local Governments*. LGI Books, Budapest, 2001, pp. 141-179.
- Emiliewicz, Jadwiga – Wolek, Artur: *Reformers and Politicians*. SEAP, Warsaw, 2002.
- Garcia, E. M.: Multidimensional Decentralization in Spain: Variable Geometry Decentralization, *International Review of Administrative Sciences*, 1998, Nr.4.
- Hajdú Z.: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon, *Tér és Társadalom*, 1996, Nr.1, pp. 5-23.
- Hajdú Z.: *Magyarország közigazgatási földrajza*, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.
- Halász I.: Az új regionális önkormányzatok alkotmányos helye és szerkezete az egyes kelet-közép-európai országokban, *Állam és Jogtudomány*, An XLI, 2000, pp. 97-142.
- Halkier, H. – Danson, M. – Damborg, C. (eds.) 1998: *Regional Development Agencies in Europe*, Jessica Kingsley, London.
- Harding, A. – Wilks-Heeg, S. – Hutchins, M.: Regional Development Agencies and English regionalisation, *Government and Policy*, 1999, Nr. 6, pp. 669-685.
- Horváth M. Tamás (red.): *A regionális politika közigazgatási feltételei. Variációk az uniós csatlakozás küszöbén*. IDEA-MKI, Budapest, 2004.
- Horváth R. – Veress E.: Regionális politika és területfejlesztés Romániában. *Magyar Kisebbség*. 2003. Nr. 1. pp. 3032.
- IDEA: *A közigazgatási szolgáltatások korszerűsítési programja*, Belügyminisztérium, Budapest, 2003, 2004.
- Keating, M.: The Invention of Regions: Political Restructuring and Territorial Government in Western Europe. *Environment and Planning C. Government and Policy* 1997. Nr. 4. pp. 383-398.
- Mezei I. – Hardi T.: A szlovák közigazgatás és területfejlesztés asszimmetriái. *Tér és Társadalom*, 2003. 4.
- Pálné Kovács I.: A megyereformok ellentmondása. *Társadalmi Szemle*, 1995. Nr. 1. pp.41-51.
- Pálné Kovács I.: A területfejlesztés irányítása. *PTE KTK. Habilitációs előadások*, Pécs, 2003.
- Schulz, V. (Hrsg.): *Region und Regionalismus*. 1994. Runge, Cloppenburg
- Somlyódiné Pfeil E.: *Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2003.
- Surazska, W. – Bucek, J. – Malikova, L. – Danek, P.: Towards Regional Government in Central Europe. *Government and Policy*, 1997. 4. pp. 437-463.
- Tomaney, J.: The Evolution of Regionalism in England. *Regional Studies*, 2002. 7. pp.721-733.
- Tüske T.: A szlovén regionális politika törvényi háttere. In: Mezei C. (red.): *Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyve 2002*, Pécs, 2003. 126-143
- Verebélyi Imre: A helyi közigazgatási rendszer fejlődésének főbb irányai. *Magyar Közigazgatás*, 1995. Nr. 2. pp. 65-78.

Traducere de Elek Szokoly

*

Ilona PÁLNÉ KOVÁCS (n. 1954), doctor în drept, profesor la Catedra de Științe Politice a Universității din Pécs, specialistă în administrație publică, sisteme de autoguvernare, dezvoltare teritorială, politici regionale europene. Membră a Societății Ungare de Științe Politice, a Societății Ungare de Științe Regionale, a European Association of Researches on Federalism, a Regional Science Association etc. Publicații mai importante: *Helyi politika, The Basic Political and Structural Problems in the Working of Local Governments in Hungary, Regionális politika és közigazgatás, Regional Development and Governance in Hungary, A területfejlesztés irányítása* etc. Premii: Premiul Academiei Ungare, Premiul Pro Civitate și Premiul Științific al autoguvernării orașului Pécs și altele.

Ilona Pálné-Kovács, *Regionalizmus Magyarországon és Kelet-Közép-Európában*, studiu preluat cu permisiunea autoarei.

România și problematica federală în secolul XX și în perspectiva aderării la Uniunea Europeană

IOAN CODRUȚ LUCINESCU

Spațiul românesc, cu particularitățile cunoscute datorită istoriei sale tumultuoase, s-a dorit totuși a fi racordat la noile realități geopolitice determinate de cursul evenimentelor istorice. Recursul la istorie demonstrează o legătură directă între existența tradiției ideii federaliste și proiectele unității statale românești.

Începînd cu secolul al XIX-lea au existat numeroase formule de federații și confederații din care românii urmau să facă parte, într-o primă fază ele fiind în majoritate propuneri ale reprezentanților români pentru federații româno-maghiare, ca posibile rezolvări ale problemei naționale în teritoriile din Transilvania și Ungaria locuite de români. Nicolae Bălcescu și Dumitru Brătianu au fost cuceritori de Mazzini care la mijlocul secolului trecut făcea planuri pentru înfăptuirea unei Europe federale democratice și republicane, avînd la bază statul național. Ideea unității poporului român, pan-românismul cum îl numea Bălcescu, era scopul tuturor planurilor de federalizare la care ar fi urmat să participe teritoriile românești. „Pacea nu se va putea stabili în regiunea Dunării de Jos, spunea Bălcescu, dacă nu se va întemeia o federație bazată pe principiul egalității naționalităților conlocuitoare. Trebuie recunoscute trei națiuni de sine stătătoare: cea maghiară, cea iugoslavă, cuprinzînd pe croați, dalmați, sloveni și sîrbi, și cea română, cuprinzînd pe românii din Transilvania, Banat, Ungaria, la care se vor adăuga românii din celelalte provincii românești. Determinarea teritoriului se va face pe cale plebiscitară, urmîndu-se indicațiile majorității”¹.

Dumitru. Brătianu și Simion Bărnuțiu au fost de asemenea adepți ai acestor formule, iar Ion Maiorescu susține un proiect de dimensiunea celor gîndite de Mazzini și propune Dietei din Frankfurt, la 1848, crearea unei federații dunărene care să cuprindă spațiul dintre Marea Baltică și Marea Neagră incluzîndu-i și pe

români și pe unguri, totul sub conducerea Germaniei: „O astfel de Ungarie, explica Maiorescu, legată prin alianță ofensivă și defensivă cu România, alipite amîndouă de Germania printr-o legătură de stat, înlătură pericolul panslavismului, asigură Răsăritul Europei și cîștigă Germaniei o influență necesară ce i se cuvine pînă la Marea Neagră”². Însă cel care a produs cel mai laborios, dar și cel mai realist proiect federalist este Aurel C. Popovici, care în preajma primului război mondial era convins de faptul că rezolvarea problemei naționale a românilor din afara granițelor Regatului României este posibilă numai în cadrul unui Imperiu Habsburgic federalizat.

Primul război mondial a distrus lumea pentru care fuseseră elaborate aceste proiecte, creînd o alta nouă care presupunea, în general, soluții la nivel supranațional. Pe plan intern, România Mare se autodefiniște în Constituția din martie 1923 drept „stat național unitar”, deși există obiecții din partea minorităților săsești și secuiești care invocă Tratatul între Principalele Puteri Aliate și Asociate și România (semnat de guvernul Al. Vaida-Voevod la 10 dec. 1919) și care în articolul 61 prevedea autonomie locală pentru comunitățile secuiești și săsești în domeniul educației și al religiei, Alianții păstrîndu-și dreptul de a verifica aplicarea prevederilor sale. Bucureștiul promovează însă modelul francez, de orientare centralistă, adică exact antipodul alternativei federale.

Pactul Societății Națiunilor, adoptat de Conferința Păcii la 28 aprilie 1919 și intrat în vigoare la 10 ianuarie 1920, a fost primit cu mare emoție și încredere de majoritatea statelor europene, în special de cele mici și mijlocii, fiind considerat ca o mare victorie a popoarelor, deoarece statutul noului for mondial prevedea drepturi egale între țările mari și mici și, în consecință, făcea posibilă o democratizare reală a relațiilor internaționale. Aceste transformări politice au fost posibile datorită noilor realități survenite odată cu terminarea primului război mondial, cînd marile imperii continentale se destramă și istoria consemnează atît triumful principiului naționalităților cît și dreptul la autodeterminare al națiunilor.

Este perioada de profunde mutații, cînd statele devin entitățile, termenii noilor relații internaționale, impunîndu-se ideea că nici o țară, indiferent de puterea și influența sa, nu are dreptul să-și impună voința altor parteneri. De altfel, statutul Societății Națiunilor a oficializat acest înalt principiu, destinat unei pașnice conviețuiri interstatale. Așadar, sub autoritatea forului mondial, în condiții spirituale, politice și juridice favorabile, concepția asocierii sau a uniunii pe baze federale a unor state suverane a putut să se dezvolte și să se concretizeze pe arena politică europeană; concomitent, modelele deja existente de federații sau confederații au fost din nou examinate și analizate din perspectiva transformărilor politice survenite.

Deoarece ideea federală trebuia să constituie nu numai un instrument util conviețuirii pașnice, ci și un instrument care nu trebuia să lezeze drepturile lor de

state suverane și egale, asocierile de tip federal din centrul și sud-estul Europei care cuprindeau fără excepție țări mici și mijlocii abia constituite sau atunci întregite, au întâmpinat importante obstacole politice și nu au putut să le cuprindă pe toate. Aceasta cu atât mai mult cu cât una din marile puteri europene învingătoare, Franța, urmărea să fructifice statutul de cea mai importantă putere continentală a momentului și să încurajeze asocieri de acest tip, dar în primul rând spre beneficiu propriu.

Un asemenea înțeles au dat România, Cehoslovacia și Iugoslavia planului de Confederație danubiană³ propus de Franța în anul 1920. La baza noii forme de organizare regională, teoreticienii Confederației nu urmăreau să pună principiul egalității între țările partenere, fiind favorizat acel stat care oferea cele mai importante concesii economice pentru industria și finanțele franceze, în speță Ungaria. În esență, planul de Confederație danubiană urmărea constituirea unui spațiu economic unitar în centrul căruia Ungaria ar fi avut o poziție dominantă iar Franța ar fi putut impune o politică care ar fi satisfăcut interesele sale economice și politice. Statele din zonă respingând ferm planul Confederației danubiene, au conștientizat de asemenea necesitatea realizării rapide a unor alianțe regionale complexe care să le ajute să facă față cu succes pretențiilor politice și economice ale marilor puteri și în același timp să poată respinge orice încercare de revizuire a vreunui tratat din cadrul sistemului Versailles. Se observa o pronunțată apropiere a punctelor de vedere între Belgrad, București și Praga. Primul ministru sârb Pasič, de pildă, afirma în aprilie 1920: „mai mult ca oricând, avem nevoie unul de celălalt”, deoarece numai unite aceste state își puteau impune punctul de vedere în fața marilor puteri. Atitudinea României a fost clară și neechivocă de la început, în acest sens la 24 februarie 1920 primul ministru Alexandru Vaida-Voevod, aflat la Londra, îl asigura pe Nicolae Iorga, președintele Camerei Deputaților, că „vom combate orice tendință privind înființarea unei Confederații danubiene...”⁴.

Geneza primei asocieri zonale central-europene de lungă durată – Mica Înțelegere – realizată în anii 1920-1921, se baza pe idei federale real democratice, inițiativa putând fi pusă în practică cu succes deoarece răspundea dezideratelor politice și economice ale părților semnatare. Aceasta nu a apărut dintr-o dată, ci s-a cristalizat chiar de la sfârșitul războiului mondial, România Mare făcându-și intrarea pe scena europeană prin activitatea neobosită a marelui diplomat Take Ionescu, care a militat pentru crearea unui sistem de alianțe ce să cuprindă Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia și Grecia, a unui bloc „de la Marea Baltică la Marea Egee”, care să se opună oricăror acțiuni revizioniste⁵.

Încercarea de restaurare în Ungaria a dinastiei de Habsburg a grăbit în primăvara și vara anului 1921 organizarea Micii Înțelegeri doar cu trei parteneri – Cehoslovacia, România și Iugoslavia, state care își rezolvaseră în cea mai mare parte problemele interstatuale. Numeroasele tensiuni și disensiuni politice (atât între Polonia și Cehoslovacia, cât și între Grecia și Iugoslavia) nu au îngăduit realizarea planului

ambitios conceput de Take Ionescu. Dar și opera înfăptuită numai de cele trei state dovedește concret că o nouă experiență istorică se desfășura pe plan european, deoarece în anii imediat următori, Mica Înțelegere a izbutit să creeze în Europa Centrală un climat prielnic pentru colaborarea cu toate țările regiunii, ceea ce însemna că se făcuseră pași importanți în vederea constituirii unei „zone continentale” care trebuia să cuprindă toate statele și că începuseră să se înfăptuiască relații interstatuale, de conviețuire pașnică, dominate de principiile Statutului Societății Națiunilor⁶.

În perioada interbelică – turbulentă și critică, de dezorientare și fanatism –, intelectuali de anvergură internațională, susținători ai idealului european, au încercat crearea unei ordini politice bazată pe o uniunea europeană. Eforturile lor reprezintă unele din cele mai strălucite pagini europene...

Reacțiile în țară în anul 1930 față de proiectul Briand sînt elocvente și evidențiază interesul cu care elita politică și intelectuală românească dorea să răspundă unor asemenea inițiative modernizatoare. Juristul și diplomatul V.V. Pella, în articolul intitulat *Uniunea Federală Europeană, a doua renaștere a Europei*, reliefează înaltele valori morale cărora trebuie să le răspundă Uniunea pentru a asigura „a doua renaștere a Europei, a acestei Europe pe care foarte mulți oameni politici și economiști o consideră astăzi ca fiind pe pragul prăbușirii”⁷. Transpare o idee definitorie pentru ceea ce trebuie să însemne viitoarea construcție federală europeană, care în mod absolut necesar să constituie o realizare originală și capabilă să reziste amenințărilor externe, atît politice cît și economice: „Precum s-a spus de către mulți oameni politici și economiști, Europa nu poate aștepta nimic nici de la Rusia sovietică, ce vrea să o cucerească și s-o supună dictaturei roșii, și nici de la Statele Unite, care vor s-o cumpere și s-o supună dictaturei financiare... Europa nu poate fi salvată decît printr-o cooperare bazată pe principiul egalității între toți membrii societății europene, printr-o cooperare care să nu stînjenească cu nimic normalizarea și consolidarea acelor state care reprezintă astăzi națiuni...”⁸. Acest principiu al egalității politice care trebuie să guverneze relațiile interstatuale, este reliefat și în răspunsul oficial al guvernului român, dat la 8 iulie 1930 și care manifesta, totuși, anumite rezerve. Astfel, România considera că Uniunea Europeană „se putea sprijini pe o bază precisă și recunoscută de toate statele membre ale Societății Națiunilor, adică pe respectul tratatelor, al integrității teritoriale, al independenței, suveranității și egalității între state”⁹.

În ciclul de prelegeri organizat de Institutul Social Român în anul 1930 referitor la experiența politică și socială contemporană, Dimitrie Gusti susține o conferință referitoare la problema federației statelor europene, pe fondul prezentării Memorandumului Briand de Uniune Europeană opiniei publice europene. Acesta semnaleză numeroase asemănări între federație și confederație, afirmînd că federația este expresia concilierii a două principii antitetice, cel al autorității și cel al libertății, putîndu-se defini astfel: „dau puțin din libertatea mea pentru a crea o autoritate care să-mi garanteze restul libertății”¹⁰.

În concepția sociologului român, federalismul reprezintă un contract politic, deoarece părțile semnatare păstrează inițiativa și suveranitatea deplină, mai puțin partea care privește obiectul și scopul contractului. De aici reiese recunoașterea drepturilor membrilor federației de a participa la o putere centrală și implicit, independența lor față de centru. Astfel, conchidea Gusti, „federalismul este deci departe de a fi un nivelator, menit a șterge frontierele și originalitatea, ci dimpotrivă, fiecare membru al federației nu numai că își păstrează individualitatea, dar chiar o completează și o îmbogățește prin crearea armoniei federale” care îi întrunește pe toți la un loc, în scopul de „a conlucra și înfăptui în comun ceva mai bogat, mai demn, mai frumos, mai impunător, decât ar fi putut face fiecare izolat”¹¹. Ideile lui Di. Nitrie Gusti se regăsesc sub alte forme, dar avînd aceeași esență, la juriști de mare prestigiu precum V.V. Pella care afirma că în confederație, statele „urmăresc să asigure împreună propășirea morală și materială a întregii comunități”; prin urmare ea constituie obiectul dreptului internațional și nu al celui constituțional și o atare organizație trebuie să aibă în vedere egalitatea juridică dintre statele componente¹². Pe aceeași poziție se situează și Nicolae Dașcovici care arată că „suveranitatea națională, ca și libertatea individuală, unește ceva absolut” și, prin urmare, asemenea ei „poate primi limitări voluntare pe cale contractuală”; deci confederația înseamnă o asociație contractuală între state suverane, delimitîndu-se clar de federație, ajunsă în stadiul de stat-uniune.

Însă asocierile de tip federal nu reprezentau din start un succes democratic garantat, dezamăgirea produsă de experiența hispano-americană, care a demonstrat că federalismul poate fi astfel manevrat încît să ajungă la centralism, autoritarism, paternalism, ca și la alte forme autoritare, impunînd rețineri și serioase precauții chiar și în cercurile celor mai ardente susținători ai federalismului. De asemenea începeau să fie cunoscute adevăratele fațete ale federalismului sovietic, care nu respecta nici principiul naționalităților, și nici dreptul la autodeterminare al popoarelor¹³.

Nevoia întăririi coeziunii interne a Micii Înțelegeri a fost nu o dată împărtășită de Titulescu celorlalți reprezentanți ai statelor interesate. La întîlnirea din luna decembrie 1932 a reprezentanților Micii Antante, el a comunicat partenerilor săi îngrijorarea pe care i-o producea caracterul prea vag și lipsit de trăinicie a legăturilor dintre cele trei state și a sugerat în același timp soluția potrivită pentru lichidarea acestei deficiențe¹⁴. Astfel, Titulescu a propus ca statele membre să hotărască pe viitor numai în comun asupra orientării politicii lor externe în ansamblu și a poziției care urma să fie adoptată față de cele mai importante acte diplomatice internaționale¹⁵. Propunerea lui a fost încadrată în Pactul de reorganizare a Micii Înțelegeri, semnat la Geneva la 16 februarie 1933, în care se menționează: „Orice tratat politic al fiecărui stat membru al Micii Înțelegeri, orice act unilateral, care ar schimba situația politică actuală a unuia dintre statele Micii Înțelegeri față de un al treilea stat, ca și orice acord economic care ar comporta

consecințe politice importante vor cere de acum înainte consimțământul unanim al Consiliului Miciei Antante. Tratatul politic actual încheiat de către fiecare membru al Miciei Antante cu statele terțe vor fi progresiv și pe cât posibil unificate¹⁶. De asemenea, pentru a realiza stabilitatea zonei, cele trei state apreciau că este necesar să se organizeze astfel încât să-și poată unifica politica generală, formând o entitate internațională superioară, deschisă și altor state, ce ar fi dorit să participe și să acționeze sub obediența principiilor călăuzitoare incluse în statutul Miciei Înțelegeri¹⁷. În același timp, examinarea celor 12 articole ale Pactului releva atât idei practice, cât și concepții teoretice, utilizate și astăzi de unele uniuni zonale sau de reuniuni cu caracter internațional. Merită menționate constituirea unui organ director pentru aplicarea politicii lor comune, ale cărui decizii trebuiau luate în unanimitate – Consiliul Permanent, președinția prin rotație, principiul egalității absolute între statele participante, sau prevederea, deja menționată, în legătură cu consimțământul unanim al părților; pentru coordonarea intereselor economice ale celor trei țări se hotăra înființarea unui Consiliu Economic¹⁸.

Stipulațiile noului pact au creat condițiile dezvoltării și consolidării mai departe a Miciei Înțelegeri pe o bază organică și stabilă, documentul subliniind caracterul federal al zonei continentale făurite, în anii 1920-1921, de România, Cehoslovacia și Iugoslavia.

Nicolae Titulescu, referindu-se la situația creată prin semnarea Pactului arăta că cele trei state creaseră, în fond, un mecanism în vederea coordonării intereselor lor economice, dar și „o coeziune politică desăvârșită, care să le permită unitatea de acțiune diplomatică pe toate fronturile și să asigure astfel Miciei Înțelegeri caracterul unui organism internațional unificat”¹⁹.

Ideea formării unor grupări regionale, cu caracter federal, începe să se contureze și în sud-estul Europei la începutul anilor '30, fapt ce atestă, din nou, speranțele care se legau de această formă de asociere pentru menținerea păcii și a unei dezvoltări economice durabile. Sprijinindu-se pe principiul naționalităților, constituindu-și și consolidându-și statele naționale suverane, țările din această zonă a continentului au putut trece în deceniul al patrulea de la național la regional, tinzând să-și făurească un spațiu economic relativ unitar. Astfel, guvernele celor șase state interesate de proiect – Turcia, Grecia, România, Bulgaria, Albania și Iugoslavia –, au sprijinit inițiativa organizării unor Conferințe interbalcanice neoficiale, destinate să strângă legăturile între statele regiunii, să caute soluții pentru rezolvarea crizei economice ce lovise grav regiunea, conferințe care reprezentau și un excelent prilej de sondare reciprocă, în scopul creării unui pact de uniune balcanică²⁰.

România este și în acest caz un partizan înfocat al proiectului, luând parte și aducând o contribuție importantă la elaborarea principiilor fundamentale care să guverneze noua asociere federală sud-europeană. Multitudinea de interese comune și

dorința efectivă de colaborare duc la accelerarea discuțiilor și la apropierea punctelor de vedere, astfel că la cea de-a patra Conferință balcanică, desfășurată la Salonic în noiembrie 1933, este adoptat în unanimitate Statutul Uniunii Balcanice (Pactul balcanic)²¹. Pe baza acestuia, apare oficial ultima formă de asociere interstatală din perioada interbelică la 9 februarie 1934, prin semnarea la Atena a Pactului Înțelegerii balcanice, de către miniștrii de externe ai Turciei, României, Greciei și Iugoslaviei. În ciuda faptului că, în final, acest pact regional nu a cuprins decât patru din cele șase state ale regiunii, părțile semnatare au căutat permanent mijloace practice pentru înfăptuirea unei colaborări în special economice cu toate țările regiunii. O trăsătură specifică acestei organizații, apărută într-un moment în care revizionismul se afirma din ce în ce mai puternic, o constituia menținerea ordinii teritoriale consfințite de sistemul Versailles, înscriindu-se astfel ca o acțiune majoră în slujba securității mondiale²². De asemenea și Protocolul anex, parte constitutivă a Pactului, dezvăluia importantul efort ce se depunea pentru întărirea securității, deoarece la punctul 1 apărea limpede importanța pe care părțile contractante o acordau Convențiilor de definire a agresiunii, punând în vigoare în propriul lor pact principiile de bază ale acestor importante documente²³. Înțelegerea balcanică reprezintă o structură complexă prin ideile și principiile statuate, această asociație federală sud-est europeană căutând formule noi de conviețuire și colaborare între state. Statutul Înțelegerii balcanice începe cu hotărârea unei colaborări efective, regulate și consecvente prin Consiliul Permanent, organ conducător, compus din cei patru miniștri de externe, care nu puteau lua decizii decât în unanimitate.

Ideea unanimității, principiu ce a fost respectat mereu, era pentru părțile contractante, nu numai un important element de procedură, ci avea și o semnificație de fond, deoarece pe de o parte dădea o putere reală deciziilor, iar pe de alta era un obstacol în orice fel de încercare a vreunui stat participant în a-și afirma supremația; președinția prin rotație în Consiliul Permanent era în fond, punerea în aplicare a acestui principiu²⁴. Deși principiile politice le determinaseră pe cele economice, din textul statutului economic adoptat reiese clar faptul că se dorea ca, în viitor, factorul economic să devină un element de bază al zonei federale continentale în cadrul căreia colaborarea urma să se efectueze fără nici o încălcare a drepturilor suverane ale statelor participante.

În ciuda eșecului Înțelegerii balcanice, ideile de bază ale noii asocieri interstatuale au lăsat amprente solide, devenind practică curentă în relațiile politice internaționale. Astfel, a rămas o experiență istorică (la fel ca în cazul Micii Înțelegeri), irizație de state mici și mijlocii care s-au afirmat, prin punerea în practică a ideii federale democratice, drept factori activi în realizarea unor relații interstatuale bazate pe principiul respectului reciproc și al deplinei egalități în drepturi.

De asemenea, s-a demonstrat un fapt extrem de important, din păcate înțeles pe deplin de țările europene numai după distrugerea efectivă a continentului în

cursul celui de-al doilea război mondial și anume că o reală colaborare la nivelul Europei poate exista și se poate consolida numai sub obediența forței dreptului și a unei democratizări profunde a societăților.

Instaurarea regimului comunist după cel de-al doilea război mondial nu a produs mutații în statutul politic intern, România rămânând „un stat național, unitar și indivizibil”. Prin urmare, Regiunea Autonomă Maghiară apare ca o excepție care vine să confirme regula, existența sa fiind efemeră.

Pe plan extern, încercările Moscovei de a-și apropia „sateliții” pînă la stadiul de uniune politică și economică au eșuat din cauza rezistenței puternice întâmpinate chiar din partea elitei comuniste aflate la putere în statele est-europene. Obiectivul acestei elite era acela de a deține controlul intern absolut și nu de a deveni simpli prim-secretari într-o imensă Uniune Sovietică. Consiliul Economic și de Ajutor Reciproc – CAER – înființat în ianuarie 1949, a eșuat lamentabil din cauza situației economice precare în care se aflau toate statele comuniste (URSS, în loc să profite de pe urma acestuia, a ajuns să acorde sprijin masiv Poloniei, RDG, Bulgariei, pentru ca economiile lor să nu se prăbușească, devenind prin urmare o povară). Planul Valev din anii '60, care trebuia să fie primul pas real în direcția disoluției autorității pe plan intern a țărilor est-europene, urmărind să se creeze un spațiu economic distinct care să cuprindă teritorii din URSS, România și Bulgaria (controlat de Moscova), a fost respins cu vehemență de Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al PCR. În acest sens, Plenara CC al PCR din 5-8 martie 1963 este categorică: orice coordonare a planurilor de dezvoltare economică din țările socialiste trebuie să se realizeze în spiritul principiilor proclamate de Declarația de la Moscova din 1960, de respectare a independenței și suveranității naționale, de egalitate deplină în drepturi, de înțajutorare tovărășească și de avantaj reciproc²⁵.

Prăbușirea regimurilor comuniste în 1989 a deschis orizonturi care la un moment dat păreau pierdute pentru totdeauna. „Reintrarea în Europa” a fost, fără îndoială, una dintre rarele teme în jurul cărora s-a putut organiza imediat un anumit consens în majoritatea societăților postcomuniste. Se părea, la începutul anilor '90, că totalitarismul nu fusese decît un soi de exil din care popoarele central și est-europene se întorceau la locurile lor de baștină. În acea vreme, Europa reprezenta în ochii românilor – ca și pentru polonezi sau unguri de altfel – mai puțin o piață comună cu regulile și constrîngerile sale, cît un proiect politic și intelectual.

Declanșarea formalităților de asociere a evidențiat însă că eventuala integrare a României în UE nu va fi nici o opțiune de civilizație și nici un gest reparatoriu. Înainte de orice altceva, UE este o disciplină; o disciplină a activității economice, o disciplină a acțiunii sociale. Integrarea europeană nu poate avea loc în lipsa unei societăți eficiente, care să știe să-și folosească într-un cît mai mare grad resursele și așa foarte limitate. Și este mai mult decît clar că nu putem aspira la o

astfel de societate cu moștenirea politică și socială comunistă. De aici în ultimul deceniu au pornit aprinse polemici referitoare la transformările structurale absolut necesare pentru a nu mai fi, așa cum din păcate ne-am obișnuit, codașii Europei.

În ultimă instanță, „cusurul” procesului de integrare europeană este că el aparține, fundamental, politicii interne și nu se pretează la inițiative diplomatice răsunătoare și la acte spectaculoase de politică externă. Căci integrarea europeană nu se joacă la nivelul imaginilor, ci la cel al structurilor, nu este o problemă de credibilitate politică, ci o chestiune de consubstanțialitate socială și de compatibilitate economică. Or, la aceste capitole suntem repetenți, nefiind capabili nici după 14 ani să aplicăm politici economice și sociale europene. Mentalitatea comunistă a statului atotștiutor și incapacitatea clasei politice în ansamblul său de a adapta structura internă spre randament maxim, se răzbună cu tărie asupra noastră.

Mi se pare edificatoare în acest sens întrebarea retorică a politologului Daniel Barbu²⁶: „Cine-ar putea îndrăzni să conceapă în România, un stat care să guverneze fără să administreze, un stat articulat, în care familiile, corpurile profesionale, grupurile minoritare, comunitățile locale, Bisericele și regiunile să se autoadministreze în virtutea unui contract de solidaritate și potrivit unui principiu de subsidiaritate, un stat al cărui drept de ingerință să fie strict delegat și permanent controlat de familii, corpuri profesionale, grupuri minoritare, comunități locale, Biserici și regiuni, un stat pregătit, prin exercițiul sistematic al subsidiarității, să se integreze în Uniunea Europeană?”

Sarcina unei democrații creștine, de exemplu, ar fi în opinia profesorului Barbu mai puțin aceea de a „moraliza” în sens creștin practicile politice, cât de a argumenta, pe temeiul principiului de subsidiaritate, că federalismul de tip regional este, pe de o parte, mediul cel mai propice pentru dezvoltarea unui bun regim democratic și pentru participarea unui număr cât mai mare de cetățeni, într-un număr cât mai mare de ocazii, la viața publică și, pe de altă parte, calea cea mai directă spre integrarea europeană.

În România însă, acum ca și în veacul trecut, statul este admirat necondiționat în calitatea sa de autor istoric și garant juridic al națiunii. Cu acest titlu, pare obligatoriu ca el să nu poată fi altfel decât strict centralizat și birocratic. Într-un asemenea climat, descentralizarea este condamnată să rămână o simplă operație de delocalizare administrativă, fără efecte de autonomie în plan politic și jurisdicțional²⁷.

Dincolo de dezbaterile referitoare la buna sau reaua credință a celor care promovează proiecte politice de reformă internă, realitatea nu poate fi trecută cu vederea și nu este deloc îmbucurătoare pentru evoluția României post-decembriste. Odată cu evoluția economiei de piață, resursele tind să se orienteze către regiunile în care maximizarea utilizării lor este posibilă; de aceea, regiunile mai sărace, care au avut parte de o dezvoltare industrială artificială, cum ar fi nord-estul, care include în totalitate regiunea istorică a Moldovei și sudul, respectiv cea mai extinsă

zonă agricolă – Cîmpia Română, suportă foarte greu tranziția și ajustările structurale necesare într-o economie liberă. Spre deosebire de aceste zone, vestul și centrul țării concentrează zonele cele mai bogate și mai puternic dezvoltate din punct de vedere al veniturilor populației și al potențialului economic, precum și ca atractivitate pentru investitori.

Astfel, disparitățile regionale sînt destul de evidente și în absența instrumentelor de echilibrare, tind să devină structuri disipative. Forțele centrifuge devin periculoase atunci cînd centrul este puternic și sărac, iar provincia sau o parte din provincie este bogată și marginalizată, în acest caz unitarismul și centralismul devin surse de instabilitate nu numai la periferie, ci și la centru. Acesta este motivul pentru care unele state europene, în mod tradițional centraliste și unitare ca Franța, Italia și Spania, au stopat nemulțumirile și tendințele centrifuge de la periferie delegînd regiunilor anumite puteri care pînă atunci fuseseră apanajul birocrăției centrale. Cînd diferențelor etnice și culturale li s-au adăugat nemulțumirile provinciilor față de centralism și unitarism, presiunile separatiste au crescut considerabil (Țara Bascilor, Lombardia, Tirolul de Sud).

Conștientizarea contribuției diferențiate la PIB, care se distribuie apoi uniform, ar putea deveni un punct vulnerabil dacă guvernele nu se preocupă mai mult de echilibrarea disparităților regionale. Mizînd pe acest gen de nemulțumire (în ansamblu, Transilvania are o contribuție mai importantă la bugetul României decît primește), au apărut lideri ca Sabin Gherman care, prin intermediul Ligii Pro-Transilvania (devenită din aprilie 2003 Partidul Ardelenilor), sugerează schimbarea radicală a sistemului politic și social intern, invocînd necesitatea unei federalizări politice și economice după modelul german.

Combinarea stabilității cu flexibilitatea, descentralizarea prin regionalizare economică și admiterea compromisului dintre unitate și diversitate sînt căile de transformare a contradictoriului într-o structură viabilă și stabilă. Prin autonomie locală, identitatea specifică fiecărei comunități nu numai că se conservă, dar se și dezvoltă în concordanță cu nevoile ei reale. Modalitatea concretă de rezolvare a problemelor depinde astfel de gradul de participare la luarea deciziilor privind colectivitatea. Găsirea de soluții și gestionarea comunităților de către membrii lor aleși și responsabili față de alegători detensionează relațiile dintre centru și periferie și responsabilizează colectivitatea.

La nivelul societății civile există o clară preocupare referitoare și la viitorul model politic al continentului european, avînd loc dezbateri și luări de poziție pe această temă. Astfel, cunoscutele personalități Gabriel Andreescu și Adrian Severin au elaborat studiul intitulat "Un concept românesc al Europei federale" (a obținut premiul Fundației pentru o Societate Deschisă), considerat ca fiind cea mai clară și detaliată viziune românească referitoare la viitorul Europei²⁸. Se propune un legislativ bicameral, un executiv cu puteri certe dar limitate, controlat de legislativ,

un sistem judiciar compus dintr-o Curte Federală Supremă și curți federale locale, funcționând la nivelul subiecților federației, precum și un președinte al Europei federale, în ale cărui atribuții ar urma să intre reprezentarea federației.

Ținând seama de diversitatea culturilor europene, ca și de dimensiunile continentului, se sugerează ca președintele Federației Europene să fie ales indirect, de către Parlamentul European, urmînd ca funcțiile sale să se limiteze la aceea de reprezentare, de garant al Constituției federale, de moderator al proceselor federale și de mediator între instituțiile federale, între acestea și cele statale/naționale, între actorii guvernării și societate.

Fiecare stat federat își va păstra un legislativ și un executiv propriu, al cărui șef va fi un președinte ales prin vot universal și direct. Între aceste instituții și cele federale, ca și între ele și administrațiile locale, Constituția federală va face o foarte clară departajare de competențe.

La nivelul Federației va funcționa un Congres al puterilor locale și regionale care, de regulă, va adopta recomandări. De asemenea, el va concerta eforturile de colaborare inter- și intra-regională și va aviza – sau chiar aproba – înființarea de noi regiuni. Principala sa preocupare va fi proiectarea și administrarea politicilor de dezvoltare în profil teritorial.

Prima secțiune a viitoarei Constituții va defini setul de valori comune menit să constituie reperele unei Europe sociale, juste și solidare, avînd ca nucleu Carta drepturilor fundamentale completată, în timp ce a doua secțiune a Constituției ar urma să se refere la principalele instituții europene. Problema care se pune în legătură cu această Constituție – mai cu seamă referitor la drepturile fundamentale pe care le-ar recunoaște cetățenilor europeni – este dacă ea să aibă putere juridică sau numai relevanță politică. În opinia autorilor, această Constituție ar trebui să aibă valoare juridică, iar contestațiile privind aplicarea și încălcarea ei să fie supuse unei Curți Constituționale²⁹.

Interesantă este referirea la structurile de apărare ale Federației Europene; forțele armate europene vor trebui alcătuite și conduse plecînd de la premisa că NATO va fi instituția unui organism confederat, Federația Europeană-SUA, competentă cu apărarea comună. Se pare însă că evoluțiile de ultimă oră duc tocmai la o distanțare clară între structurile militare NATO și cele ale viitoarei Armate Europene.

În opinia celor două personalități, un asemenea sistem este suficient de bine organizat și de riguros structurat încît să asigure coerența și eficiența politicilor europene la nivel federal, regional, național/statal și local. Pe de altă parte, sistemul este suficient de flexibil și descentralizat spre a garanta libertatea cetățenilor pe plan local și apărarea intereselor naționale în ceea ce privește statele Federației.

În ceea ce privește România, o poziție oficială preliminară pe marginea subiectului integrării poate fi decelată în baza a două surse: declarațiile politice ale oficialilor

români, inclusiv cele referitoare la modificările constituționale necesare pentru pregătirea aderării la UE și documentele de poziție privind capitolele de negocieri pentru aderare. La nivel declarativ, viziunea oficialilor români privind modul de organizare politică al UE este una clar interguvernamentală. În consecință, modelul federal centralizat este ferm respins în favoarea unei formule în care statul național își păstrează statutul său privilegiat de principal garant și executor de suveranitate, precum și cel de reper de identificare politică (A. Năstase, 2001). Opțiunea preferată de guvernul român privind structura politică a UE³⁰ corespunde prin urmare unei federații de state-națiuni, bazată pe un pilon comunitar consolidat și unul interguvernamental restructurat (Ministerul Integrării Europene, 2002).

Această poziție este completată de o matrice orizontală de putere între instituțiile comunitare și una cât mai uniformă între statele-membre, caracterizată de următoarele elemente: întărirea rolului și legitimității politice a Comisiei prin alegerea în comun a președintelui acesteia de către Parlamentul European și Consiliul de Miniștri, crearea unui „Comitet al Parlamentelor Naționale”, după modelul Comitetului Economic și Social și al Comitetului Regiunilor, generalizarea procedurii de co-decizie la nivelul Parlamentului European și a votului cu majoritate calificată la cel al Consiliului de Miniștri, definirea unui „catalog al competențelor” la nivelul Uniunii corelat cu principiul subsidiarității, păstrarea gradului de naționalizare a fondurilor structurale și de coeziune, ridicarea profilului Politicii Externe și de Securitate Comună și formularea unei Constituții Europene care să prevină modificarea facilă a termenilor care au constituit baza negocierilor de aderare (Ministerul Integrării Europene, 2002). Alte opinii vehiculate de principalii factori de decizie români includ propunerea constituirii unei „a doua camere” a Parlamentului European, compusă din reprezentanți ai parlamentelor naționale, aplicarea mai susținută a mecanismului „cooperării întărite” (H. Puwak, 2002), prevenirea „disoluției identității naționale” (M. Geoană, 2002), definirea conținutului și formei identității europene (A. Severin, 2002), precum și asumarea de către UE a unui rol mai activ la nivel global (V. Pușcaș, 2002)³¹.

Angajamentele asumate pînă în prezent de Guvernul României prin documentele sale de poziție în cadrul negocierilor de aderare depășesc însă în amploare declarațiile oficiale de orientare interguvernamentală. Cu toate că nucleul dur de exercițiu al suveranității rămîne temporar concentrat la nivel guvernamental, negocierile de aderare sugerează începutul unui proces de reconfigurare graduală a parametrilor de suveranitate a României în direcția modelului actor-centric de suveranitate multi-etajată. Sub presiunea UE și sub rezerva unor perioade de tranziție a căror durată medie nu depășește șapte ani (de ex., maximum de 15 ani este de prevăzut pentru recunoașterea dreptului de proprietate asupra terenurilor pentru cetățenii UE), Guvernul român a acceptat amendarea masivă a modului de redistribuire a competențelor de suveranitate de la nivel național la cel regional sau european. O

decizie importantă în acest sens o reprezintă inițierea măsurilor legale pentru implementarea politicii comunitare de dezvoltare regională și cooperare transfrontalieră. Prin Legea nr.151/1998, modificată și completată prin Ordonanță de Urgență nr.268/2000, au fost stabilite obiectivele, competențele și instrumentele specifice politicii de dezvoltare regională în România. Acestea includ 8 regiuni de dezvoltare, cu o populație medie de 2,8 milioane locuitori și un venit PIB/locuitor de circa 21,6-40,3% din media PIB UE-15, coordonate decizional și executiv atât la nivel central (consiliu național și ministere) cât și regional (prin consilii și agenții de dezvoltare). Cele 8 regiuni de dezvoltare se adaugă celor două regiuni transfrontaliere cu Ungaria și Bulgaria în care au fost deja investite 45 milioane euro în ultimii cinci ani, majoritatea din fonduri PHARE. În ciuda lipsei actuale de autoritate juridică și de competențe politice, regiunile de dezvoltare vor deveni cu siguranță din ce în ce mai relevante politic în viitorul apropiat, prin asumarea unor funcții politice asemănătoare unităților regionale actuale ale Uniunii. Un prim pas în acest sens îl constituie amendarea până la sfârșitul anului 2003 a cadrului legal-instituțional necesar implementării Fondurilor Structurale și a Fondului de Coeziune, măsură care printre alte obiective, va facilita dezvoltarea de parteneriate directe între organisme regionale și Comisia Europeană³².

Un al doilea palier de redistribuire sau de exercitare combinată a competențelor de suveranitate națională este cel european. Și în acest caz, documentele de poziție ale capitolelor de negocieri (CN) sînt mai ambițioase politic decît majoritatea declarațiilor oficiale. Obiectivele politice ale acestora includ: eliminarea tuturor restricțiilor naționale privind libera circulație a mărfurilor, persoanelor, serviciilor și capitalului (CN 1,2,3,4); coordonarea strînsă la nivel european a politicii externe și de securitate conform prevederilor titlului V al Tratatului consolidat UE (CN 27); supravegherea multilaterală a politicilor economice, financiare, monetare și fiscale (CN 10, 11, 28, 29); armonizarea politicii de vize, imigrație, azil, precum și eliminarea controlului la trecerea frontierei interne a UE din momentul aderării (CN 24). Alte măsuri importante includ egalizarea drepturilor de rezidență, electorale, muncă și proprietate ale rezidenților UE cu cele ale cetățenilor români (CN 2), fapt care reprezintă un prim pas în direcția reconfigurării civice a contururilor normative („euromentalitate”) ale comunităților locale și regionale.

Discrepanța dintre orientarea preponderent interguvernamentală a declarațiilor oficiale și atitudinea mai flexibilă la nivelul negocierilor de aderare stimulează două efecte negative: pe plan intern, ea facilitează condițiile pentru formarea unui „efect de bumerang” împotriva aderării; pe plan extern menține România într-o situație incomodă. Decalajul declarații-acțiune politică poate servi cu succes un set de interese electorale pe termen scurt, dar riscă să gripeze inutil atât pregătirea referendumului pentru aderare cât și procesul post-aderare³³. Datele existente referitoare la sprijinul public privind distribuția de competențe între Guvernul

României și Uniunea Europeană sînt, din nefericire, destul de precare. Ele nu includ referințe despre marea majoritate a politicilor publice implicate în procesul de integrare (externă, socială, educație, justiție, mediu, transporturi etc), nici despre dimensiunea sprijinului public față de descentralizarea anumitor competențe naționale la nivel regional. Din perspectiva pregătirii referendumului pentru aderare și a procesului post-aderare (deși nu este deloc sigur că România va deveni membră a UE în 2007), Guvernul trebuie să devină mai responsabil în privința informării corecte a opiniei publice despre implicațiile concrete ale procesului de integrare atît la nivel național cît mai ales la cel european și regional/subnațional.

Nu este exagerată afirmația că România se găsește în fața unei revoluții de structură a sistemului său politic, atît la nivel instituțional cît și normativ. Integrarea României în UE nu trebuie tratată ca pe o simplă strategie de colectare a fondurilor europene de asistență financiară, sau ca pe un bonus mediatic pentru guvernul de la București. Ea presupune reformarea întregului mecanism decizional, a modului de implementare a acestora, precum și a criteriilor de legitimitate politică pe care acestea sînt bazate.

Și la nivel continental, cel puțin teoretic, situația ne este favorabilă. Tratatul de la Nisa conferă României un loc important printre puterile europene ale secolului XXI-lea; conform textului declarației privind lărgirea UE, România va avea 14 voturi în Consiliul UE, 33 de locuri în Parlamentul European, 15 locuri în Comitetul Economic și Social și 15 locuri în cadrul Comitetului Regiunilor. Astfel, integrarea europeană oferă României o oportunitate unică de abandonare a statutului său marginal în raport cu politica europeană și de a se afirma prin inițiativele sale ca membru contribuitor la patrimoniul politic și de valori al Uniunii Europene.

Note:

1. Gorge Ciorănescu, *Românii și ideea federalistă*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p.32.
2. *Ibidem*, p.17.
3. Eliza Campus, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale*, București, Editura Politică, 1988, p.92.
4. *Ibidem*, p.95.
5. Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918-1940*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996, p.27.
6. E.Campus, *State mici și mijlocii....*, p.103.
7. „Universul” din 9 iunie 1930.
8. *Ibidem*.
9. Reponse du gouvernement roumain. Documents relatifs a l'organisation d'un regime d'union federale europeenne, în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, nr.1-3/1930, p.63.
10. Dimitrie Gusti, Problema federației statelor europene în: „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”, 1-3/1930, p.9.
11. *Ibidem*.

12. V. V. Pella, Uniunea Federală Europeană, a doua renaștere a Europei, în *Universul* din 9 iunie 1930.
13. E. Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, Editura Academiei Române, 1993, p.22.
14. Ion M.Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Editura Științifică, 1966, p.228.
15. *Ibidem*.
16. *Ibidem*, p.229.
17. *Ibidem*.
18. Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu (coordonatori), *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p.201.
19. Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, București, Editura Politică, 1980, p.317.
20. E.Campus, *State mici și mijlocii...*, p.169.
21. E.Campus, *Ideea federală...*, p.107.
22. E.Campus, *Din politica externă...*, p.344.
23. E.Campus, *Ideea federală...*, p.108.
24. *Ibidem*, p.110.
25. *Istoria României în date* (coordonator Constantin C. Giurescu), București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p.424.
26. Daniel Barbu, *Republica absentă*, București, Editura Nemira, 1999, p.256.
27. *Ibidem*, p.258.
28. Gabriel Andreescu, Adrian Severin, Un concept românesc al Europei Federale, în *Studii Internaționale*, nr.6, 2001, p.4-40.
29. *Ibidem*, p.29.
30. Corneliu Bjola, Orizonturi politice românești: Suveranitate politică, integrare europeană și alegeri europene, în *Studii Internaționale*, nr.7, 2002, p.92.
31. *Ibidem*, p.93.
32. *Ibidem*, p.94.
33. *Ibidem*, p.95.

*

Ioan Codruț LUCINESCU (n. 1972), istoric specializat în istorie interbelică, este absolvent al Facultății de Istorie a Universității București și cercetător științific în cadrul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. Pe lângă numeroase studii și articole publicate în reviste de specialitate, este coautor al volumelor *Dicționar de istorie politică a României (1853-2002)*, *România și Uniunea Europeană. O cronologie istorică și România și integrarea euro-atlantică*, apărute în anul 2004.

Ioan Codruț Lucinescu, *România și problematica federală în secolul XX și în perspectiva aderării la Uniunea Europeană*, studiu publicat cu permisiunea autorului

Discriminarea rasială în județele Mureș și Satu Mare

ISTVÁN HALLER

1. Introducere

În cursul anului 2000, Consiliul Europei, prin Direcția Generală pentru Drepturile Omului și Secretariatul Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, a lansat programul *Non-Discrimination Review* în cadrul Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est. În următorul an s-a format grupul de experți din România (Renate Weber — FSD, Eugen Crai — UNICEF, Haller István — Liga PRO EUROPA), selectați cu acordul Consiliului Europei. Acest grup a contactat o serie de experți care să identifice prioritățile pentru România. În urma consultărilor, au fost selectate trei domenii: cel al educației, al accesului la servicii publice și locuri de muncă, al sistemului judiciar.

După analizarea legislației interne și a tratatelor internaționale în domeniu, grupul de experți a decis realizarea unui studiu de caz în județul Mureș. Alegerea județului s-a bazat pe:

- a) diversitatea etnică a județului, cu o compoziție echilibrată între majoritari și minoritari;
- b) existența celei mai numeroase comunități de romi din România;
- c) existența unor situații interetnice conflictuale la începutul anilor '90;
- d) expertiza Ligii PRO EUROPA în domeniu, organizație care urmărește fenomenul discriminării în regiune de mai bine de un deceniu.

Pentru a avea o evidență a discriminărilor în toate domeniile vieții sociale, în mod comparativ pentru două județe (Mureș și Satu Mare), Liga Pro Europa și-a propus pentru anul 2004 realizarea prezentului studiu.

2. Clarificări terminologice

În conformitate cu terminologia internațională, prin discriminare rasială se înțelege „orice deosebire, excludere, restricție sau preferință întemeiată pe rasă,

culoare, ascendență sau origine națională sau etnică, care are ca scop sau efect de a distruge sau compromite recunoașterea, folosința sau exercitarea în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale în domeniul politic, economic, social și cultural sau în orice alt domeniu al vieții publice” (*Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială*¹). Prin urmare, în studiul de față se consideră discriminare rasială și fenomenul cunoscut de opinia publică sub denumirea de discriminare etnică.

Discriminarea poate fi de trei tipuri:

a) *Discriminarea directă* apare în situația în care „o persoană este tratată mai puțin favorabil decât alta, dacă ar putea fi tratată într-o manieră similară” (*Directiva Consiliului Uniunii Europene nr. 2000/43/CE din 29 iunie 2000 privind implementarea principiului tratamentului egal acordat persoanelor indiferent de originea lor rasială sau etnică*²). Exemple clasice pentru discriminările directe sînt anunțurile de angajare care specifică „exclus romi” sau afișele cu conținut similar expuse la intrarea în baruri sau discoteci.

b) În cazul *discriminării indirecte*, „o prevedere, un criteriu sau practică aparent neutră dezavantajează anumite persoane [...] față de alte persoane” (*Directiva 43/2000*). Exemplul tipic al acestei forme de discriminare îl reprezintă introducerea obligativității unor uniforme scumpe în unele școli generale, care are drept urmare dirijarea copiilor proveniți dintr-un mediu sărac spre alte școli.

c) *Discriminarea structurală* înseamnă slaba reprezentare a unor categorii de persoane în diferite domenii. Spre exemplu, datele statistice relevă procente foarte scăzute de prezență a minorităților în justiție.

Dacă primele două forme de discriminări pot fi contracarate prin sancțiuni (conform *Ordonanței 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare*³), discriminarea structurală impune contramăsuri cu caracter sistemic: evidențierea ei — prin metode statistice — trebuie să fie urmată de elaborarea de măsuri speciale (numite și măsuri pozitive sau, în mod greșit, discriminare pozitivă). Aceste măsuri au scopul de a asigura „progresul unor grupuri rasiale sau etnice sau al unor indivizi avînd nevoie de protecția care poate fi necesară pentru a le garanta folosința și exercitarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale în condiții de egalitate”, cu condiția ca ele „să nu aibă drept efect menținerea de drepturi distincte [...] după realizarea scopurilor pentru care au fost adoptate”. Între măsurile speciale se numără alocarea de locuri speciale pentru tinerii romi în învățămîntul liceal și universitar.

O formă specifică a discriminării este comisă prin atingerea demnității personale (prin discursul instigator la ură sau prin hărțuire) care este definit ca un „comportament manifestat în public, avînd caracter de propagandă naționalist-șovină, de instigare la ură rasială sau națională, ori acel comportament care are ca scop sau vizează atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptat împotriva unei persoane, unui grup de persoane sau unei

comunități” (*Ordonanța 137/2000*). Declarația în public a dorinței de a evacua populația romă din zona centrală a unui oraș reprezintă o astfel de discriminare, întrucât creează pentru această comunitate o atmosferă de intimidare (dacă dorința respectivă este „motivată” și prin afirmația că romii reprezintă un focar de infecție, atmosfera devine de-a dreptul ostilă, degradantă, umilitoare).

3. Metodologia folosită

În prima fază a realizării studiului au fost organizate trei întâlniri cu specialiștii din cele trei domenii selectate, iar a patra întâlnire — beneficiind de participarea sociologilor — a fost consacrată elaborării detaliate a metodologiei. La aceste întâlniri au fost invitați reprezentanți ai autorităților, ai comunităților minoritare (s-a urmărit situația comunităților maghiare, rome, evreiești, germane) și experți.

A urmat perioada de colectare a informațiilor (ținând cont de propunerile participanților la întâlniri), prin obținerea datelor statistice, realizarea de interviuri (cu aproximativ 50 de persoane: reprezentanți ai diferitelor autorități, cadre didactice, judecători, procurori, cetățeni obișnuiți) și de chestionare (au fost completate aproximativ 400 de chestionare de către funcționari publici, cetățeni din Tîrgu-Mureș, deținuți din Penitenciarul Tîrgu-Mureș).

Pornind de la această experiență, prezentul studiu

- a) urmează metodologia anterior elaborată;
- b) analizează toate domeniile vieții sociale⁴.

4. Situația geografică și politică a celor două județe

Județul Mureș, situat în zona centrală a României, cu o suprafață de 6.696 km², are 4 municipii (Tîrgu-Mureș — reședință de județ, Sighișoara, Reghin și Tîrnăveni), 7 orașe (Sovata, Luduș, Iernut, Miercurea Nirajului, Ungheni, Sîngeorgiu de Pădure, Sărmașu), 91 de comune și 487 de sate.

Județul Satu Mare se află în partea nord-vestică a României, cu o suprafață de 4.418 km², și are în componență un municipiu (Satu Mare, reședința de județ), 4 orașe (Carei, Negrești Oaș, Tășnad, Ardud), 57 de comune și 176 de sate.

Ambele județe au parcurs o istorie frământată: după ocuparea otomană a Ungariei Centrale, teritoriul județului Mureș a aparținut Principatului Transilvaniei, iar cel al Sătmarului a reprezentat zona tampon dintre Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Transilvania. La sfîrșitul secolului al XVII-lea ambele județe au devenit parte a Imperiului Habsburgic, iar după primul război mondial, a Regatului României. Schimbările de putere (între 1940 și 1944 importante părți din ambele județe au revenit Ungariei), precum și de proporție etnică a populațiilor au creat tensiuni între comunitatea română și cea maghiară. În competiția pentru dominația politică, economică și culturală s-a folosit ca mijloc și discriminarea rasială.

În ambele județe, numărul romilor este considerabil. În Mureș se află cea mai numeroasă comunitate de romi înregistrată în România (conform

recensămîntului din 2002). Alte comunități tradiționale, cum ar fi evreii (afecțați de Holocaust) și germanii (afecțați de o emigrarea masivă datorită situației politice și economice) sînt pe cale de dispariție.

	1930	1956	1966	1977	1992	2002
Români	185.367	243.72	278.386	297.205	317.541	308.628
	43,54%	47,78%	49,57%	49,10%	52,05%	53,22%
Maghiari	176.99	231.875	249.675	268.251	252.651	227.673
	41,57%	45,18%	44,46%	44,31%	41,41%	39,26%
Germani	33.379	20.074	20.625	18.807	4.588	2.002
	7,84%	3,91%	3,67%	3,11%	0,75%	0,35%
Romi	17.444	13.804	11.402	20.019	34.798	40.834
	4,10%	2,69%	2,03%	3,31%	5,70%	7,04%
Evrei	11.405	3.241	1.053	646	199	148
	2,68%	0,63%	0,19%	0,11%	0,03%	0,03%
Alți	1.136	547	457	417	276	577
Total	425.721	513.261	561.598	605.345	610.053	579.862

Structura demografică a județului Mureș în funcție de apartenența etnică (1930-2002)

	1930	1956	1966	1977	1992	2002
Români	147.135	180.930	203.780	227.630	234.541	217.100
	48,87%	53,60%	56,70%	57,80%	58,52%	58,82%
Maghiari	95.104	145.880	147.594	152.738	140.392	129.998
	31,58%	43,22%	41,07%	38,78%	35,03%	35,22%
Germani	24.893	3.588	4.427	6.395	14.351	6.380
	8,27%	1,06%	1,23%	1,62%	3,58%	1,73%
Romi	4.787	2.283	1.750	5.256	9.823	13.517
	1,59%	0,68%	0,49%	1,33%	2,45%	3,66%
Evrei	23.164	3.433	573	320	79	40
	7,69%	1,02%	0,16%	0,08%	0,02%	0,01%
Alți	6.022	1.417	1.269	1.501	1.603	2.061
Total	301.105	337.531	359.393	393.840	400.789	369.096

Structura demografică a județului Satu Mare în funcție de apartenența etnică (1930-2002)

Românii sînt, în general, de religie ortodoxă și greco-catolică, maghiarii reformati, romano-catolici și unitarieni, iar germanii evanghelici (în principal în județul Mureș) și romano-catolici (în principal în județul Satu Mare). Repartiția religioasă a comunităților de romi se apropie în general de cea a populațiilor majoritare, un procent mai ridicat înregistrîndu-se în cadrul bisericilor neoprotestante (adventiste, penticostale).

În urma alegerilor parlamentare din noiembrie 2000, pentru județul Mureș din 9 deputați 4 reprezentau UDMR, 2 PDSR, 2 PRM, 1 PNL; din 4 senatori 2

UDMR, 1 PDSR, 1 PRM; pentru județul Satu Mare din 6 deputați 3 reprezentau UDMR, câte unul PDSR, PRM și PNL; din 2 senatori ambii erau din partea UDMR.

4. Rezultatele studiului

4.1. Observații generale

Persoanele interviewate și chestionate nu înțelegeau noțiuni cum ar fi „discriminare”, „discriminare rasială”, „măsuri speciale”, „discriminare indirectă”, „integrare socială” și neagă din principiu existența fenomenului discriminării, chiar dacă recunosc deficiențele existente. Tipice au fost răspunsurile de genul: „nu, la noi nu există discriminare rasială; da, la noi foarte puțini dintre angajați sînt minoritari” sau „nu, la noi nu există discriminare; da, la noi nu se respectă legislația privind minoritățile naționale”. Chiar și o bună parte a persoanelor aparținînd comunităților minoritare au considerat că termenul de discriminare rasială a fi prea „dur”; spre exemplu, mai mulți romi au afirmat: „nu, nu sînt discriminat, dar dacă mă duc la bar, nu sînt servit; dacă mă duc la autorități, refuză să-mi soluționeze problemele”. Nici noțiunea de apartenență etnică nu este cunoscută, foarte mulți români chestionați fiind revoltați, refuzînd răspunsul sau afirmînd: „eu sînt majoritar, nu etnic”. Stereotipurile negative cu privire la romi sînt atît de înrădăcinate, încît ele au fost reafirmate chiar dacă persoanele în cauză, reprezentanți ai unor instituții publice, cunoșteau scopul interviurilor (de exemplu: „țigarii, oriunde ar locui, degradează din punct de vedere social zona respectivă”).

La fel, există deficiențe serioase în cunoașterea legilor. Procentul răspunsurilor corecte la întrebări (pentru funcționarii publici, întrebările s-au referit exclusiv la legile care îi privesc direct, cum ar fi Legea funcționarilor publici sau Legea autorităților publice locale; în chestionare erau date două variante, cea incorectă fiind mai defavorabilă minorităților) variază între 30-40% în cadrul funcționarilor de etnie română și între 60-75% în cadrul funcționarilor de etnie maghiară. În cazul acestor chestionare, în care erau doar două variante de răspuns, procentul de 50% ar fi putut fi atins prin răspunsuri date la întîmplare.⁵

Parțial din necunoaștere, parțial din inerție sau chiar reavoință, noile legi care prevăd utilizarea limbii materne, introducerea unor măsuri speciale, combaterea discriminării nu sînt respectate. Fără a oferi o listă exhaustivă, iată cîteva exemple de prevederi a căror nerespectare este o practică curentă și nu o excepție. Legea nr. 178/1997 stipulează utilizarea de traducători autorizați în procedura penală pentru persoanele care nu vorbesc bine limba română, totuși în acest scop sînt folosiți grefieri sau cetățeni care se află în mod incidental în sala de judecată. Ordonanța de urgență nr. 31/2002 interzice organizațiile și simbolurile cu caracter fascist, rasist sau xenofob și promovarea cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii, totuși autoritățile refuză să

ia atitudine împotriva lor, spre exemplu, Ministerul Culturii analizează de mai bine de un an conținutul unor cărți antisemite, în loc să dea o soluție tranșantă și rapidă asupra difuzării lor. Legea 416/2001 prevede garantarea unui venit minim, dar Guvernul alocă sume de cinci ori mai mici decât cele prevăzute de lege.

4.2. Egalitatea accesului la educație și formare profesională

Datele recensământului din 1992 au dezvăluit serioase probleme în educația unor comunități etnice. Educația romilor se oprește în general la nivelul școlii primare, iar în cadrul comunității maghiare proporția celor cu educație de nivel universitar este mai redus decât media pe țară. În cadrul comunității de evrei și de germani nu există deficiențe.

Nivelul de educație	Români	Maghiari	Romi	Germani	Evrei
Total	89,49	7,39	1,41	0,56	0,05
Nedeclarat	84,92	5,76	5,57	0,91	0,10
Fără școală	86,54	2,95	8,37	0,14	0,01
Școala primară	89,90	6,21	2,25	0,41	0,02
Gimnazii, școli generale și prima treaptă de liceu	87,61	9,14	1,31	0,70	0,02
Școli profesionale, complementare sau de ucenici	90,57	7,69	0,39	0,54	0,02
Licee	90,96	7,44	0,15	0,59	0,08
Școli postliceale de specialitate și tehnice de maiștri	92,30	6,28	0,06	0,62	0,05
Instituții de învățământ superior	92,90	5,13	0,03	0,74	0,31
Neștiutori de carte	85,63	2,44	9,66	0,12	0,01

Nivelul de educație a populației din România cu vârsta de peste 12 ani pentru cele cinci comunități studiate, 1992

Dintre neștiutorii de carte, 10% sînt romi.

Datele statistice privind județul Mureș din anul școlar 2003-2004 arată o pondere în scădere spre nivelele superioare ale celor care învață în limba maghiară. Educația în limba germană este relativ bine dezvoltată, dar majoritatea elevilor nu provin din comunitatea germană. Educație în limba romani nu există, chiar și predarea limbii romani reprezintă o problemă.

	În limba română	În limba maghiară	În limba germană
% în populația județului	53,2	39,3	0,4
% în grădiniță	61,8	36,9	1,3
% în învățământul primar	65,9	34,1	1,0
% în învățământul gimnazial	66,3	32,7	1,0
% în învățământul liceal	72,3	26,1	1,6
% în învățământul profesional	78,3	21,7	0,0
% în învățământul postliceal	92,1	7,9	0,0

Educația în limbile minoritare pe nivele și tipuri de educație în județul Mureș

În județul Satu Mare fenomenele sînt similare; totodată, datele arată că din rîndul comunității maghiare mulți părinți optează pentru învățământul în limba română, înregistrîndu-se chiar un fenomen interesant: o parte a părinților care optează pentru educație în limba maternă în școala primară își trimit copiii la grădiniță în

limba română, pentru a le facilita învățarea limbii la o vîrstă preșcolară. Educația în limba germană este mai bine dezvoltată doar la nivel de grădiniță și liceu.

	În limba română	În limba maghiară	În limba germană
% în populația județului	58,8	35,2	1,7
% în grădiniță	71,6	25,6	2,8
% în învățămîntul primar	69,0	29,5	1,5
% în învățămîntul gimnazial	72,0	26,9	1,1
% în învățămîntul liceal	76,6	20,7	2,7
% în învățămîntul profesional	83,7	16,3	0,0
% în învățămîntul postliceal	72,3	27,7	0,0

Educația în limbile minoritare pe nivele și tipuri de educație în județul Satu Mare

Numărul celor care învață în limba română și aleg opțional învățarea limbii maghiare este infim — la nivelul județului Satu Mare există 37 de astfel de elevi.

În județul Mureș limba romani este predată pentru 24 de copii în grădiniță, 798 de copii în școlile primare, 405 în gimnazii și 18 în licee, iar în județul Satu Mare pentru 135 de copii în școlile primare, 230 în gimnazii, 12 în licee.

Din cele 505 clase primare cu efectiv incomplet din județul Mureș, 218 sînt cu predare în limba maghiară, 4 în limba germană, iar din 277 de clase V-VIII, 92 cu predare în limba maghiară și 2 în limba germană. Aceste date arată că procentul claselor cu efectivul incomplet din județul Mureș în care învățămîntul se desfășoară într-o limbă minoritară este aproximativ la nivelul procentului claselor cu efectiv complet. În județul Satu Mare numărul claselor cu predare în limbile minorităților cu efectivul incomplet este semnificativ mai mic decît procentul claselor cu efectiv complet în limbile minorităților: din cele 194 de clase primare cu efectiv redus 53 sînt în limba maghiară și 3 în limba germană, din cele 48 de clase gimnaziale 19 în limba maghiară și 1 în limba germană. Din cele 10 clase liceale, profesionale, postliceale cu efectiv redus nici una nu este în limba minorităților.

În județul Mureș, în anul școlar 1997-1998 (datele privind anul școlar 2002-2003 și anul școlar 2003-2004 au fost considerate de inspectorat drept confidențiale!) au existat 15 unități de învățămînt liceal în care educația s-a desfășurat exclusiv în limba română, 23 de unități au fost bilingve (din care una româno-germană, celelalte româno-maghiare). Din cele 5630 de locuri, 4585 au fost pentru educația în limba română (81,6%), 1005 în limba maghiară (17,9%), 40 în germană (0,7%). Din cele 70 de profile, 20 (28,6%) erau accesibile în limba română și maghiară (două dintre ele și în limba germană), 46 exclusiv în limba română (65,7%), 4 numai în maghiară (5,7%). În Tîrgu-Mureș, unde ponderea populației maghiare a fost aproximativ 50%, 89 de clase de liceu au fost în limba română (70,6%), 27 în limba maghiară (29,4%). În anul școlar 2003-2004 există două licee cu predare în limba maghiară.

În județul Satu Mare, din cele 50 de licee, școli profesionale și instituții de învățămînt postliceal, 26 (52%) sînt exclusiv în limba română, 11 (22%) în limba maghiară, 1 (2%)

în limba germană, 12 (24%) fiind bilingve (cu clase de predare în limba română și maghiară). Din cele 76 de profile, 2 (2,6%) sînt accesibile în trei limbi (matematică-informatică și filologie), 23 (30,3%) în română și maghiară, 49 (64,5%) doar în română, 2 (2,6%) doar în maghiară (religie romano-catolică și religie reformată).

În cadrul învățămîntului în limbile minorităților lucrează un număr mai mare de persoane necalificate. În județul Mureș, din cele 86 de educatoare necalificate, 62 predau la secțiile maghiare (72,1%), 3 la secția germană; din cele 71 de învățătoare necalificate, 59 (83,1%) sunt la secțiile maghiare, 5 la secțiile germane. Din cele 32 de persoane care predau limba romani, numai 13 sînt calificate (40,6%). În învățămîntul gimnazial în limbile minorităților, datorită lipsei cadrelor didactice din aceste comunități, unele materii sînt predate în limba română. Spre exemplu, la Tîrnăveni (un oraș cu aproximativ 30.000 de locuitori din județul Mureș) există profesori maghiari doar la limba maternă, matematică, fizică și geografie, la celelalte materii nu. Totodată, elevii de la secțiile maghiare și germane au mai multe ore pe săptămînă (cu 15-20%), avînd și mai multe teze, examene decît cei de la secțiile române.

	% elevi maghiari	% cadre didactice care predau în limba maghiară din totalul cadrelor didactice				
		total	titulari	detașați	suplinitori	
					calificați	necalificați
Nivel preșcolar	36,9	35,2	31,8	57,9	35,6	72,1
Nivel primar	34,1	38,4	38,0	47,1	18,4	83,1
Cl. V-VIII	32,7	29,2	30,8	38,7	6,5	47,0
Cl. IX-XII	26,1	21,0	21,0	47,3	11,3	72,2
Profesional	21,7	20,0	17,9	0	18,2	66,7

*Structura cadrelor didactice care predau în limba maghiară în județul Mureș,
anul școlar 2003-2004*

	% elevi maghiari	% cadre didactice care predau în limba maghiară din totalul cadrelor didactice				
		total	titulari	detașați	suplinitori	
					calificați	necalificați
Nivel preșcolar	26,6	21,4	21,7	9,1	27,0	19,5
Nivel primar	29,5	29,0	29,2	7,7	39,	20,9
Cl. V-VIII	26,9	29,3	28,3	24,5	31,9	30,4
Cl. IX-XII	20,7	20,2	20,3	10,5	21,	22,2
Profesional	16,3	11,1	7,2	0	20,0	15,0

*Structura cadrelor didactice care predau în limba maghiară în județul Satu Mare,
anul școlar 2003-2004*

În județul Satu Mare, în cazul învățământului în limba maghiară, numărul persoanelor necalificate este mai scăzut, dar în ce privește educația în limba germană de nivel preșcolar și primar, procentul cadrelor didactice necalificate este semnificativ mai mare decât pentru întregul personal didactic (17,4% și 13,7 față de 10,1% și 7,9%). Din cele trei persoane care predau limba romani, doar una este calificată.

În aceste condiții, rezultatele obținute de elevii care învață în limba maghiară sau germană sînt ușor mai slabe decât rezultatele elevilor de la secțiile române. În județul Mureș, la examenul de capacitate⁶ media elevilor din clasele cu predare în limba maghiară a fost 7,39, iar cea a celor în germană 7,31, față de media generală de 7,44; la bacalaureat media elevilor din clasele cu predare în limba maghiară a fost de 7,82 față de media generală de 7,88 (însă cea a claselor cu predare în limba germană a fost mai mare — 7,92). În județul Satu Mare fenomenele sînt similare: la examenul de capacitate media generală a fost 7,55, media claselor cu predare în limba maghiară 7,46, media claselor cu predare în limba germană 7,85; la bacalaureat media generală a fost de 7,74, față de 7,60 (media claselor cu predare în limba maghiară) respectiv 7,61 (media claselor cu predare în limba germană).

Deși 36,8% din școlile județului Mureș sînt bilingve⁷, conform interviurilor realizate nu există un multiculturalism real în școli. Dacă sînt mai rare cazurile în care serbările se desfășoară exclusiv în limba română în aceste școli, la fel de rare sînt și situațiile în care apar pe coridoare inscripții bilingve sau imagini ale personalităților aparținînd culturii minorităților. De obicei, cultura minoritară nu poate depăși limitele claselor în care se desfășoară educația în aceste limbi; ba mai mult, există școli unde cabinetele de religie în care învață și copii greco-catolici, romano-catolici și reformați sînt amenajate exclusiv cu simboluri ortodoxe. Din cele 38 de licee din județul Mureș, 14 poartă numele unor personalități românești, cîte unul numele unor personalități maghiare, respectiv germane (Bolyai Farkas și Joseph Haltrich). La nivelul școlilor generale care poartă numele unor personalități, 85% dintre acestea sînt românești, iar 15% poartă numele unor personalități maghiare.

În județul Satu Mare 27,9% din școli sînt multilingve. Din cele monolingve, 79,9% sînt în limba română, 19,5% în limba maghiară, 0,6% în germană; din cele multilingve 87,1% în română și maghiară, 2,9% în maghiară și germană, 2,2% în română și germană, 7,9% sînt trilingve. Din cele 50 de instituții de învățămînt liceal, profesional și postliceal, 8 poartă numele unor personalități românești, două numele unor personalități maghiare, cîte una are nume german, respectiv latin.

Doar 18,5% dintre directorii liceelor din județul Mureș sînt maghiari, la celelalte licee în care se desfășoară educație și în limba maghiară directorii adjuncți sînt maghiari. La școlile generale din municipiul Tîrgu-Mureș situația este și mai defavorabilă, aici doar 5% din directori sînt maghiari, directori adjuncți maghiari existînd la 85% din școli (din anul școlar 2004-2005 nu mai există nici un director maghiar în școlile generale din Tîrgu-Mureș, ultimul, de la Școala generală nr. 7, fiind schimbat de Inspectoratul

Școlar al Județului Mureș prin „reorganizare”. Ulterior, Ștefan Someșan, inspectorul școlar general, a declarat că nu se pune problema discriminării întrucât „un mare mahăr de la UDMR” a fost numit director adjunct⁸). Aceste situații, ca și modul de numerotare a claselor (primele litere din alfabet pentru clasele cu predare în limba română), creează în copiii minoritari sentimentul cetățeanului de rang inferior. În același timp, conform unui sondaj de opinie realizat în Tîrgu-Mureș, doar 8% din populația românească se opune multiculturalismului în școlile bilingve.

Copiii romi se află într-o situație specială, mai multe fenomene concurînd la neînscrierea copiilor în școli sau la abandonul școlar: sărăcia, slaba educație a părinților (sistemul educațional din România se bazează încă pe însușirea materiei în afara școlii, cu sprijinul consistent al familiei), traumele datorate discriminării, nu în ultimul rînd datorită unor tradiții și mentalități existente în comunitățile de romi (mariajul copiilor, desconsiderarea educației). Există și fenomenul abandonului neînregistrat: mulți copii romi înscriși la școală nu frecventează cursurile; totuși ei nu sînt trecuți ca absenți, din „bunăvoință”.

Interviurile au relevat diferite atitudini discriminatorii la adresa romilor: refuzul de a înscrie copii romi în unele școli, înscrierea lor în clase separate (nu pentru a oferi educație în limba romani, ci pentru „a proteja” copiii neromi⁹). Această atitudine primește un sprijin substanțial și din partea părinților majoritari: peste 20% din cei chestionați au recunoscut că doresc să evite clasele cu romi. Cele mai dese discriminări se manifestă prin pasivitatea cadrelor didactice, care nu acordă nici o atenție copiilor romi din clasă (acordîndu-le notă de trecere doar ca să „scape” de ei cît mai repede sau lăsîndu-i repetenți pentru a forța părinții să-și trimită copiii la Școala specială). Procentul mare (peste 90%) de copii romi la Școala Specială nr. 1 din Tîrgu-Mureș — rezervat, oficial, pentru copii cu dizabilități mentale — este efectul acestei discriminări, la care contribuie, poate, și părinții, întrucît în această școală se oferă și o masă caldă, iar copiii pot termina cu ușurință cele opt clase. În cazul comunității de romi care se află în apropierea Școlii Speciale nr. 1, peste 60% din copii învață la această școală, în cazul unei alte comunități, aflate mai la distanță, procentul este de 15%.

O formă de discriminare indirectă se aplică de unele școli care impun obligativitatea uniformelor școlare costisitoare, prin urmare părinții mai săraci — mulți dintre ei romi — evită aceste școli. În mod similar, părinții din unele clase decid organizarea unor ore suplimentare cu plată, ceea ce are ca efect scoaterea copiilor mai săraci din respectivele clase.

Conform celor relatate de cadrele didactice romi, viitorul copiilor romi depinde în foarte mare măsură de modul în care se raportează la ei învățătoarele. Succesul școlar, acolo unde există, se datorează unor cadre didactice foarte inimoase, care s-au implicat în mod deosebit în sprijinirea acestor tineri.

Ministerul Educației și Cercetării și-a manifestat dorința de a stopa fenomenul segregării. În comunicatul de presă din 23 aprilie 2004, se arată următoarele:

„Ministerul Educației și Cercetării interzice formarea grupelor în învățământul preșcolar, precum și a claselor I-a și a V-a, cuprinzând exclusiv sau preponderent elevi romi. Acest tip de organizare a grupelor/claselor, indiferent de motivele invocate, constituie o formă de segregare. În acest sens, Inspectoratele Școlare Județene vor transmite Ministerului Educației și Cercetării, până la data de 28 mai 2004, o informare privind dimensiunea segregării la nivelul fiecărui județ, precum și planul de măsuri inițiat în vederea eradicării acestui fenomen.

Totodată, inspectoratele școlare vor lua măsurile care se impun pentru promovarea principiilor școlii inclusive, o școală interculturală, deschisă tuturor, cu un *curriculum* care reprezintă diversitatea culturală a populației, în care fiecare copil beneficiază de acces egal la o educație de calitate.

Segregarea este o formă gravă de discriminare. În cadrul sistemului educațional, cu excepția școlilor/claselor cu predarea tuturor disciplinelor în limba romani, segregarea constă în separarea fizică, intenționată sau neintenționată, a copiilor romi de restul copiilor în școli, clase, clădiri și alte facilități, astfel încât numărul copiilor romi față de cei neromi este disproporționat de mare în raport cu procentul pe care copiii romi de vîrstă școlară îl reprezintă din totalul populației de vîrstă școlară în respectiva unitate administrativ teritorială. MEC va monitoriza aplicarea planului de măsuri și supune atenției inspectoratelor școlare Ordonanța nr. 137 din 31 august 2000, aprobată prin Legea nr. 48/2002, care prevede sancționarea tuturor formelor de discriminare, inclusiv în domeniul educației.”

Ca măsură specială pentru a sprijini educația copiilor romi din județul Mureș, din cele 38 de licee, în 21 au fost admiși 77¹⁰ de elevi romi pe locuri speciale (34 la Tîrgu-Mureș, 14 la Tîrnăveni, 13 la Reghin, 4 la Dumbrăvioara, 4 la Gurghiu, 3 la Sighișoara, 3 la Sărmașu, 2 la Deda). În județul Satu Mare există 10 elevi romi în cinci licee din reședința de județ.

Locurile speciale oferite însă nu pot fi utilizate în totalitate și datorită lipsei unui sistem de burse pentru tinerii romi. Spre exemplu, la Școala Normală „Mihai Eminescu” (Liceul Pedagogic) din Tîrgu-Mureș, unde s-a format o clasă de romi cu 22 elevi, datorită condițiilor sociale ale familiilor lor, 6 elevi au abandonat școala după prima lună, încă doi după primul an de școală, rămînînd în prezent 14 elevi, din care unul singur își poate plăti taxele (cazare, masă, transport). Pentru o parte din ei (7) societatea civilă a oferit burse, ceilalți aflîndu-se în pragul abandonării liceului.

Se observă o tendință pozitivă în privința locurilor speciale la universități. În prezent, 15 romi învață la Universitatea „Petru Maior” din Tîrgu-Mureș, acum un an erau doar 2.

4.3. Discriminarea și nediscriminarea în programa școlară

Programele școlare, conform cărora se elaborează manualele, nu prevăd prezentarea grupurilor minoritare. Problema nediscriminării este, de asemenea, evitată.

Doar în clasele cu predare într-o limbă minoritară se predă istoria și tradiția minorității respective (în clasele VI-VII, cu o oră pe săptămână).

La materia „Cultură civică”, care se predă în clasele V-VIII, programa școlară nu prevede nimic privind minoritățile, drepturile minorităților, probleme privind discriminarea. Programa din clasa a VI-a amintește non-discriminarea ca un principiu al Convenției ONU cu privire la drepturile copilului, iar cea de clasa a VIII-a se referă la egalitatea de șanse, dar amintește doar „problema sărăciei și a bogăției”, nu și problema egalității de șanse între persoane aparținând diferitelor comunități etnice.

La materia „Istorie” nu se predă istoria României, ci „istoria românilor”, excluzându-se astfel istoria minorităților naționale. Astfel, în loc să se prezinte și elemente ale istoriei acestor comunități, materia „Istoria românilor” este bazată pe stereotipuri negative față de tot ceea ce nu aparține de cultura română.

Atît manualele școlare, cît și materialele didactice sau caietele speciale pentru elevi utilizate în școli întăresc stereotipurile negative față de minorități. În comparație cu românii, care sînt „dintotdeauna”¹¹, minoritățile descind din popoare migratoare barbare cu o cultură inferioară, respingătoare: „populațiile migratoare au găsit în provincia Dacia Romană o populație cu o civilizație superioară”; „nenumărate seminții barbare din răsăritul depărtat trecură pe-aici valuri-valuri, ca peste o stîncă de piatră. Ostrogoți, sarmați, roxolani, vizigoți, avari, huni și alte felurite neamuri asiatice lăsară în urmă jale și moarte”; „barbarii veniți din pustietăți”;¹² „Hunii au fost migratori care au atras atenția prin sălbăticia vieții lor [...] Cicatrici adînci le brăzdau obrazul, aveau corpurile deformate de atîta stat pe cai și hrana lor era sărăcăcioasă. Ei nu simțeau nevoia de mîncăruri gătite la foc, se hrăneau cu rădăcini de ierburi sălbatice și cu carne pe jumătate crudă pe care o puneau pe spatele cailor. [...] Hainele, din pînză de in și din blană de șobolan sălbatici, erau purtate fără a fi schimbate pînă se rupeau în petice, datorită folosirii zilnice. [...] Umblau de colo-colo fără să are vreodată pămîntul, fără locuri stabile, fără lege, fără cămine, locuind în căruțe. [...] Lăcomia de aur era, în schimb, nemăsurată. Acestei lăcomii și nevoii de hrană pentru ei și cai, i-au căzut pradă multe așezări daco-romane, hunii lăsînd în urma lor durere și moarte”¹³. În cadrul istoriei universale, la sedentarizarea popoarelor migratoare (la care se face referire în general prin termenul de „barbari”¹⁴) este prezentată lumea slavă. Maghiarii apar doar ca cei care au pus stăpînire pe Transilvania. Manualele de Istoria României din clasa a VIII-a menționează formarea statului maghiar, colonizarea secuilor și sașilor. Răscoalele țărănești, chiar dacă au implicat în principal țaranii maghiari, sînt prezentate ca revolte ale românilor împotriva nobilimii maghiare (răscoala de tip husit de la Bobîlna condusă de Budai Nagy Antal și cea a cruciaților conduși de Dózsa György¹⁵). Adunarea stărilor privilegiate din Transilvania este tratată în sens etnic, mentalitate total străină epocii: „Constituită în 1437, în timpul răscoalei de la Bobîlna, alianța numită Unio Trio Nationum (uniunea celor trei națiuni) era formată din maghiari, sași și secui și avea ca scop sprijinirea reciprocă în fața celor care le-ar fi putut afecta

interesele politice sau economice (de fapt, împotriva românilor, majoritari în Transilvania). Practic, prin această alianță, membrii celor trei etnii (desigur, frunțașii acestora) își asigurau monopolul politic în Transilvania prin înlăturarea românilor”¹⁶. În general, istoria Transilvaniei din epoca medievală este fals etnicizată, neașezându-se anumite fenomene în contextul lor istoric real (de pildă, condiționarea calității de nobil de apartenența la religia catolică este prezentată ca o invenție a regelui maghiar cu scopul de a exclude românii ortodocși din viața politică a Transilvaniei).

În epoca modernă, multe din materialele didactice nu menționează nimic despre Holocaust¹⁷, mai mult, Ion Antonescu este prezentat ca un personaj pozitiv în istoria României, un continuator al idealurilor nobile: „«Treceți Prutul!» Puține cuvinte, multe înțelesuri! Ele cuprind toate năzuințele de libertate și victorie asupra dușmanului, toate speranțele unui popor de a-și vedea reîntregit pământul strămoșesc, toată ura împotriva cotropitorului, toată încrederea unui conducător în capacitatea de luptă a armatei sale”¹⁸. Altele menționează însă și efectele negative ale regimului antonesciano-legionar: „perioada guvernării legionare s-a caracterizat prin: măsuri antisemite (antievreiești); limitarea și încălcarea drepturilor cetățenești; utilizarea terorii și a asasinatului politic”¹⁹.

Programa școlară, manualele de istorie, materialele didactice nu conțin nici o informație cu privire la romi.

Introducerea unor cursuri opționale, cum este „Istoria evreilor: Holocaustul”, nu schimbă în mod fundamental situația, ele nefăcând parte din trunchiul comun obligatoriu.

4.4. Egalitatea pe piața muncii

Statisticile oficiale cu privire la șomaj nu sînt relevante, întrucît multe persoane care și-au pierdut locurile de muncă sau care nu au reușit să se încadreze în câmpul muncii nu sînt incluse în categoria „oficială” a șomerilor. Comparînd statisticile pe categorii de vîrstă și populația considerată a fi activă, se observă că la toate minoritățile, în special la romi, procentul populației active este mai mic față de procentul minorităților în grupurile de vîrstă care ar putea fi active.

	Total	Români	Maghiari	Romi	Germani	Evrei
Populația între 15-64 de ani	15.117.874	13.559.130	1.092.258	223.638	78.739	3.814
		86,69%	7,22%	1,48%	0,52%	0,03%
Populația între 25-64 ani	11.158.870	10.006.296	825.759	138.014	63.2	3.371
		89,67%	7,40%	1,24%	0,57%	0,03%
Populația activă	10.465.544	9.500.784	698.798	115.927	44.477	2.089
		90,78%	6,68%	1,11%	0,42%	0,02%

Numărul și procentul persoanelor din România pe categorii de vîrstă și populația activă pentru comunitățile studiate, 1992

Chestionarele aplicate în comunitățile de romi și interviurile realizate cu lideri romi în Tîrgu-Mureș arată că peste 90% din populația adultă romă din municipiu nu are loc de muncă. Cei care lucrează sînt angajați în principal în domenii unde salariul

este mic și persoanele de altă naționalitate ar refuza condițiile respective de lucru (spre exemplu, în salubritate). O parte a romilor și-a pierdut locul de muncă după anul 1990, o altă parte la începutul anilor 2000 (cînd s-au desființat locurile de muncă tradiționale de la fabrica de conserve și de la fabrica de cărămidă din oraș, respectiv cînd municipalitatea a încheiat un contract pentru salubritatea orașului cu Penitenciarul Tîrgu-Mureș). Spre exemplu, în comunitatea din Valea Rece, procentul celor care și-au pierdut locurile de muncă în ultimii 15 ani, după care nu a mai reușit să se angajeze, este de 65%.

Pentru ameliorarea situației, la data de 9 mai 2003 s-a organizat prima bursă a locurilor de muncă pentru romi. În județul Mureș au fost oferite 227 de locuri, din care aproximativ două sute de locuri au fost oferite de autorități, instituții publice (la îndemnul guvernului care dorea să demonstreze utilitatea acțiunii). Firmele private nu au arătat un interes real pentru a oferi locuri de muncă romilor²⁰. Din cei aproximativ 400 de romi care s-au prezentat, 153 au fost angajați pe o perioadă de probă (86 în Sighișoara, 31 în Tîrgu-Mureș, 6 în Reghin și 30 în Eremitu).

A doua bursă a locurilor de muncă pentru romi, organizată la 23 aprilie 2004 în 5 localități din județul Mureș, a oferit peste 200 de locuri de muncă, cu participarea a 15 firme private. Din cele 300 de persoane interesate, 40 au fost angajate, cu contract de muncă, imediat, alte 90 de persoane au fost angajate pentru o perioadă de probă.

În județul Satu Mare, cu ocazia bursei locurilor de muncă pentru romi din 2004, au fost oferite 109 de locuri de muncă, cu participarea a 11 firme private și a 3 oameni de afaceri. Din cele aproximativ 200 de persoane interesate, 62 au fost angajate cu contract de muncă (în scopul protejării salariaților nu s-a admis angajarea pentru o perioadă de probă).

Mentalitatea funcționarilor care răspund de programele de reducerea șomajului este una defavorabilă comunității de romi. La întrebarea „Care este motivul pentru care comunitățile de romi au nevoie de măsuri speciale?”, 31% din angajații Direcției Generale de Muncă și Solidaritate Socială Mureș au afirmat că nu este nevoie de măsuri speciale, 61% au considerat că din vina comunității de romi (datorită automarginalizării sau a tradițiilor romilor), doar 8% au explicat necesitatea măsurilor speciale referindu-se la situația lor defavorizată care se menține de mai multe secole.

Agenciile Județene pentru Ocuparea Forței de Muncă organizează cursuri de calificări și recalificări, aceste cursuri sînt gratuite pentru persoanele cu o situație socială defavorabilă. În județul Satu Mare, în cursul anului 2004, 12 romi au participat la astfel de cursuri. AJOFM Satu Mare și Inspectoratul Școlar al Județului Satu Mare au elaborat un proiect comun pentru anul 2005 cu scopul de a oferi cursuri de calificare pentru 65 de persoane din rîndul comunității de romi (zidari și împletitori de nuiete). Datorită unui deficit de comunicare a instituțiilor cu comunitățile de romi, persoanele intervievate din Livada și Cidreag (comuna Halmeu) nu știau de existența facilităților privind cursurile de calificare.²¹

Ramură economică	Români (%)	Maghiari (%)	Romi (%)	Germani (%)
Total populație activă	90,78	6,68	1,11	0,42
Agricultură	92,57	4,55	1,37	0,26
Silvicultură, exploatarea forestieră și piscicultură	87,24	8,08	0,58	0,33
Industria extractivă	90,41	7,26	0,82	0,30
Industria prelucrătoare	89,64	8,24	0,90	0,50
Producția și distribuirea energiei electrice, gazelor și apei	92,11	6,15	0,50	0,44
Construcții	90,70	6,43	1,26	0,40
Comerț	90,09	7,58	0,85	0,46
Activitatea hotelieră și de alimentație publică	91,35	6,82	0,45	0,38
Transporturi și telecomunicații	92,58	5,32	0,67	0,31
Finanțe, bănci, asigurări	92,44	6,86	0,07	0,49
Tranzacții imobiliare și închirieri de bunuri	92,01	5,01	1,10	0,62
Cercetare-dezvoltare, informatică, activități și servicii economice	94,14	4,26	0,13	0,68
Administrația publică și asigurări sociale	94,85	3,73	0,43	0,24
Învățământ	91,21	6,97	0,13	0,88
Sănătate și asistență socială	90,92	7,50	0,16	0,54
Cultură, sport, turism, activități asociative și alte servicii pentru populație	86,02	8,71	0,31	0,81
Alte activități și ramură neidentificată	85,49	8,84	3,43	0,71
Persoane în căutarea primului loc de muncă	86,59	7,26	4,36	0,40
Grupă de ocupație				
Corpul legislativ și al executivului, înalți funcționari ai administrației publice, conducători și funcționari superiori din unități economico-sociale și obștești	92,40	5,56	0,32	0,56
Specialiști cu ocupații intelectuale și științifice	93,31	5,03	0,02	0,72
Tehnicienii și asimilați	92,28	6,33	0,02	0,52
Funcționari administrativi	91,90	6,55	0,24	0,52
Lucrători operativi în servicii, comerț și asimilați	90,66	7,59	0,39	0,42
Agricultori și lucrători calificați în agricultură	93,13	4,03	1,35	0,20
Muncitori și meseriași	89,04	8,72	0,87	0,49
Operatori pe ansambluri de mașini, instalații, utilaje și lucrători asimilați	91,50	6,48	0,64	0,39
Lucrători necalificați	96,30	7,66	4,36	0,43
Forțele armate	92,99	5,15	0,76	0,18
Ocupații nedeclarate	85,46	5,90	5,28	0,48
Persoane în căutarea primului loc de muncă	86,59	7,27	4,36	0,40

Populația activă din România pe ramuri și grupe de ocupație pentru patru comunități studiate, 1992²³

Nu este lipsit de semnificație faptul că procentul persoanelor aparținând minorităților naționale este semnificativ mai mic în ramuri „strategice” cum ar fi producția și distribuirea energiei electrice, gazelor și apei, transporturi și

telecomunicații, cercetare-dezvoltare, informatică, activități și servicii economice, administrația publică și asigurări sociale. Procentul romilor este mai scăzut în ramuri unde aspectul exterior sau stereotipurile prevalează: activitatea hotelieră și de alimentație publică, finanțe, bănci, asigurări²², sănătate și asistență socială.

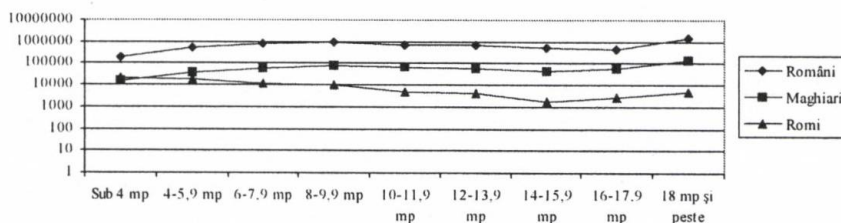
La grupe de ocupații se observă în mod similar un dezechilibru, minoritățile fiind în situație defavorabilă în ce privește ocupațiile mai bine salarizate, „de vîrf”, care necesită o calificare mai ridicată.

4.5. Egalitatea în privința locuințelor și drepturilor de proprietate

Statisticile naționale arată că populația romilor locuiește preponderent în spații mici, sub 8 mp/persoană. Pentru comunitatea română și maghiară repartizarea suprafețelor de locuit ce revine unei persoane cunoaște două vîrfuri, unul apropiat de 8 mp/persoană, celălalt de peste 18 mp. La comunitatea germană și evreiască tendința este una crescătoare.²⁴

Suprafața camerelor de locuit ce revine unei persoane	Români	Maghiari	Romi	Germani	Evrei
sub 4 mp	10,47	8,87	53,53	3,34	0,00
4-5,9 mp	11,09	9,74	19,76	5,30	1,85
6-7,9 mp	11,39	9,38	7,67	6,68	1,85
8-9,9 mp	11,31	10,62	5,26	8,06	3,70
10-11,9 mp	11,20	12,08	3,56	10,61	7,41
12-13,9 mp	11,37	10,11	3,02	11,39	11,11
14-15,9 mp	11,26	11,34	1,99	14,34	25,93
16-17,9 mp	10,83	15,55	3,26	16,70	14,82
18 mp și peste	11,08	12,35	1,93	23,58	33,33

Repartiția procentuală la nivel național în cadrul celor patru comunități etnice în funcție de suprafața camerelor de locuit ce revine unei persoane, 1992

Repartizarea la nivel național a suprafețelor camerelor de locuit ce revine unei persoane în funcție de apartenența etnică, 1992 (scală logaritmică)

Situația locuințelor, în special în comunitățile de romi, este foarte critică în județul Mureș. Există fundații externe care se implică în construirea caselor, dar de multe ori comunitățile majoritare se opun realizării unor astfel de proiecte (într-un caz a fost nevoie să se apeleze la poliție pentru a ține situația sub control). După datele Prefecturii județului Mureș, 2013 case ar trebui construite în comunitățile de romi, alte 3062 ar trebui recondiționate (aceste cifre nu includ familiile care locuiesc în chirie dar își vor pierde locuința datorită retrocedării proprietăților). Numărul cazurilor soluționate din cele 5.000 este sub 300 (în anul 2003 acesta era sub 100). Prefectura Județului Satu Mare nu dispune de astfel de date, avînd știință doar de faptul că pentru 66 de familii au fost acordate ajutoare în scopul reabilitării locuințelor.

Multe dintre terenurile romilor nu sînt întabulate, pentru casele construite pe acestea nu există autorizații de construcție. Deși ar exista o deschidere din partea autorităților pentru soluționarea situației, aceasta întîrzie din lipsa unor fonduri special acordate în acest scop și datorită sărăciei celor în cauză.

Din sesizările privind nerespectarea dreptului de proprietate (nerestituirea bunurilor confiscate ilegal în timpul regimului comunist) înregistrate de Liga PRO EUROPA, Biroul pentru Drepturile Omului, peste 60% provin din partea cetățenilor de etnie maghiară.

Liderii comunității evreiești și germane din județul Mureș, prin interviurile acordate, au considerat că și retrocedarea bunurilor acestor comunități este tîrăgănată. Situația este similară și în județul Satu Mare, unde comunitatea evreilor a întocmit o listă cu 77 de imobile care i-au fost confiscate, fiind retrocedat unul singur pînă în momentul de față (pe plan național lista cuprinde aproximativ 1700 de imobile confiscate în timpul regimului comunist, din care doar 5 au fost retrocedate). În județul Satu Mare liderii comunității maghiare au afirmat că procedura de retrocedare a bunurilor comunității și bisericilor maghiare se desfășoară corespunzător.

4.6. Egalitatea accesului la locuri publice

În anii anteriori, pînă la apariția Ordonanței de urgență nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, în foarte multe locuri publice era îngăduit accesul romilor. Această situație este în schimbare, totuși, există încă locuri publice unde romii nu au acces. Astfel, romii din Strada Dealului (Tîrgu-Mureș) s-au plîns că nu sînt serviți în barurile din zonă sau cei din Gornești (jud. Mureș) nu sînt lăsați să intre în discoteca din sat.

Pentru a evita acuzația de rasism, la unele localuri s-a afișat cerința privind „ținuta obligatorie”, dar practic scopul îl constituie limitarea accesului romilor (pentru alte persoane nu se cere ținută obligatorie), sau se afișează „club — intrarea doar pentru membri”, dar calitatea de membru este verificată doar în cazul romilor.

În zona centrului Tîrgu-Mureșului, din 20 de localuri publice (restaurante, cofetării etc.), în 10 au fost observați romi, în celelalte zece s-a recurs la testare (cu sprijinul unui rom îmbrăcat tradițional). În toate aceste localuri persoana respectivă fost servită, în mod amabil, civilizată.

Liderii romilor din Satu Mare au afirmat că după apariția Ordonanței de urgență 137/2000 nu au mai existat situații în care romii să nu fi fost serviți în localuri publice.

4.7. Egalitatea accesului la serviciile sociale

Famiiliile de romi care au locuință se confruntă cu condiții precare de locuit: în multe locuri conducta de apă, gaz, cablajul electric se oprește la limita dintre neromi și romi. Date statistice județene nu există, dar cele naționale arată dificultățile, mai ales în domeniul accesului la apă potabilă și la încălzire centrală.

	Români	Maghiari	Romi	Germani	Evrei
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Locuințe cu apă potabilă (%)	52,3	61,5	23,1	68,9	96,9
Locuințe cu electricitate (%)	97,5	98,5	91,0	99,5	99,8
Locuințe cu încălzire centrală (%)	40,5	36,0	14,4	37,0	78,1

Condițiile de locuit, la nivel național, 1992

În județul Mureș, pentru 2002, au fost plătite doar 50% din ajutoarele sociale prevăzute de legislație. Pentru anul 2003, necesitățile au fost evaluate la 250 miliarde lei, dar au fost prevăzute inițial în bugetul național numai 35,5 miliarde lei (14%). După rectificări, a fost asigurat 35% din venitul minim garantat. Situația este la fel de critică pentru anul 2004, când bugetul național asigură din nou numai 17% din venitul minim garantat. Persoanele angajate în baza faptului că făceau parte din grupuri dezavantajate și-au pierdut locurile de muncă obținute, întrucât statul nu a putut oferi avantajele prevăzute de lege angajatorului. Nerespectarea de către statul român a legislației în domeniul social afectează în primul rând comunitățile de romi.

La Prefectura Județului Satu Mare se cunoaște numărul persoanelor care trebuie să beneficieze de venitul minim garantat (3240), însă nu și faptul că acest sprijin social nu se plătește integral.

4.8. Egalitatea oportunităților de natură economică

În județul Mureș s-au derulat în ultima perioadă patru proiecte economice cu impact asupra comunității de romi, două în domeniul cărămidăriei și două în domeniul tâmplăriei. Alte proiecte așteaptă să fie finanțate. În comuna Apold s-a înființat o asociație agricolă a romilor. În județul Satu Mare nu se cunoaște existența unor astfel de proiecte.

4.9. Egalitatea în ceea ce privește cetățenia

Cetățenia română se dobândește, în conformitate cu prevederile legale, prin naștere. Inclusiv copilul găsit pe teritoriul statului român este considerat a fi cetățean român, chiar dacă nici unul dintre părinți nu este cunoscut.

Cetățenia română se poate acorda, la cerere, persoanei fără cetățenie sau cetățeanului străin, dacă îndeplinește condițiile stabilite de lege.

Cetățenia română nu poate fi retrasă persoanei care a dobândit-o prin naștere.

Nu există prevederi legale, dar nici practici prin care persoanele aparținând celor patru comunități studiate ar fi dezavantajate în ce privește acordarea sau retragerea cetățeniei. Dar pentru a se bucura de toate drepturile conferite de cetățenia română, persoanele au nevoie de acte de identitate, cartea de identitate fiind dovada cetățeniei române. Acest act se întocmește și se eliberează de către formațiunea de evidență a populației de la locul de domiciliu sau reședință al persoanei fizice, pe baza cererii scrise a acesteia și a documentelor cu care se face dovada numelui, stării civile, cetățeniei române, a domiciliului și, după caz, a situației militare. Întrucât o mare parte a romilor locuiesc în imobile neîntabulate, ei nu pot face dovada domiciliului, prin urmare nu pot primi decât cărți de identitate provizorii, a căror valabilitate nu poate depăși un an. Astfel ei trăiesc într-o stare de „provizorat permanent”, cu frica de a nu mai primi cărți de identitate, aflându-se la cheremul „bunăvoinței” autorităților. În momentul de față, în județul Mureș problema cărților de identitate provizorie este rezolvată, în anii anteriori însă autoritățile au refuzat eliberarea actelor, iar poliția a organizat razii în comunitățile de romi pentru a aplica amenzi contravenționale tuturor celor care nu aveau buletine de identitate.

4.10. Egalitatea în ceea ce privește libertatea de mișcare

În conformitate cu prevederile legale, evidența cetățenilor români care domiciliază în România se ține după principiul locului de domiciliu al acestora²⁵. Orice mutare trebuie anunțată la serviciul de evidență populației în termen de 15 zile, iar o ședere mai lungă de 45 de zile într-o altă localitate decât cea prevăzută în actele de identitate trebuie anunțată la acest serviciu.

Aceste prevederi legale reprezintă restricții pe de o parte pentru grupurile de romi seminomade, cărora li se poate refuza șederea pe raza unei localități, pe de altă parte pentru persoanele care își întemeiază o familie într-o altă localitate, dacă cel cu care este căsătorit nu poate face dovada domiciliului (și are carte de identitate provizorie). În cazul din urmă, persoana în cauză va fi considerată ca locuind ilegal pe raza localității respective.

Până în momentul de față nu au avut loc expulzări colective de persoane, dar primarul municipiului Tîrgu-Mureș, dr. Dorin Florea, a afirmat de mai multe ori (începînd cu mai 2001) că romii (chiar și cei care locuiesc cu forme legale) vor fi expulzați din zona centrală a localității, iar persoanele acuzate de cerșetorie au fost scoase cu forță în afara orașului.

4.11. Egalitatea tratamentului în fața tribunalelor sau a altor organe ale justiției

Conform datelor neoficiale²⁶, în județul Mureș procentul procurorilor de etnie maghiară este de 2%, al judecătorilor de 10%, al avocaților de 25%. În județul Satu Mare aceste procente sînt de 20%, 5%, respectiv 15%.

Parchetele și instanțele refuză în mod constant implementarea legislației privind folosirea limbii materne în fața acestor instituții. În loc de traducători autorizați, în situația în care cineva nu înțelege bine limba română (după aprecierea președintelui Judecătoriei Tîrgu-Mureș, cam 10-15% din cei care se prezintă în fața instanței), se recurge la persoane care se află accidental în sala de judecată, ori grefieri sau avocați. În județul Satu Mare aproximativ 20% din persoane ar avea nevoie de traducere, lucru care la parchete se soluționează prin audierea acestor persoane de procurori maghiari sau prin utilizarea traducătorilor autorizați (la intrarea în Palatul Justiției din Satu Mare este afișată o lungă listă a traducătorilor), la Tribunal însă sînt folosiți drept traducători avocați sau grefieri.

De asemenea, este obstrucționată implementarea legislației care prevede interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvîrșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii. Există sentințe care dovedesc refuzul judecătorilor de a da soluții favorabile (și conforme cu hotărîri ale consiliilor locale, legilor, tratatelor internaționale cum ar fi Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale) în domeniul drepturilor minorităților. Spre exemplu, instanțele din Tîrgu-Mureș au refuzat impunerea inscripționării bilingve a denumirii străzilor în zona centrală a municipiului.²⁷

În cadrul interviurilor, procurorii au considerat că există un grad mai mare de criminalitate în rîndul comunității de romi, explicabilă nu numai prin sărăcia existentă, ci și prin mentalitățile și atitudinile culturale ale comunității.

Stereotipurile referitoare la romi par să aibă efecte deosebit de grave. Parchetele lucrează cu un număr insuficient de procurori, fapt ce nu permite desfășurarea unor anchete serioase: la Judecătoria Tîrgu-Mureș 12 procurori anchetează anual 2500 de cazuri, la Tribunalul Mureș 9 procurori soluționează 9.000 de dosare, 2000 cu trimitere în fața instanței. Media este de 2 cazuri de soluționat pe zi de un procuror (în realitate chiar mai multe, întrucît unii dintre procurori participă la ședințele de judecată și nu la anchete). Problemele sînt similare și în județul Satu Mare. La Parchetul de pe lîngă Judecătoria Satu Mare 6 procurori soluționează anual 5000 de sesizări, iar la Parchetul de pe lîngă Tribunal 9 procurori 600 de cazuri. În această situație — strîngerea probelor fiind practic imposibilă —, procurorii se bazează pe declarații, inclusiv ale presupușilor făptuitori, obținute de multe ori prin constrîngere. Deși în această situație posibilitatea de a comite erori este mare, instanțele decid în aproape toate cazurile conform rechizitoriilor (numărul cazurilor în care instanța ia o decizie contrară opiniei procurorilor este între 10-20 pe an), în primul rînd pentru că și judecătorii sînt supraîncărcăți (la Judecătoria Tîrgu-Mureș 22 de judecători soluționează 12.000 cazuri

pe an, la Tribunalul Satu Mare tot 22 de judecători 4.000 de cazuri), în al doilea rînd din „colegialitate”, întrucît procurorul care greșește va fi sancționat.

Chestionarea deținuților din Penitenciarul Tîrgu-Mureș relevă rezultate care pot fi interpretate în sensul efectelor produse de stereotipuri²⁸: condamnările pentru aceleași fapte sînt mai severe pentru romi decît pentru români și maghiari. Pentru a avea o mai bună reprezentativitate, au fost analizate două delincvențe: furtul și furtul calificat. În situația furtului, media pedepsei pentru români a fost de 2,91 ani (88,9% recidiviști), pentru maghiari de 2,96 ani (50,0% recidiviști), pentru romi 3,28 ani (100% recidiviști). În cazul furtului calificat, românii au fost condamnați în medie la 3,12 ani²⁹ (65,2% recidiviști), maghiarii la 3,11 ani (58,3% recidiviști), romii la 3,72 ani (66,7% recidiviști³⁰).

În timpul urmăririi penale și al procesului 26,8% din români aveau avocat angajat, în cadrul maghiarilor acest procent era de 20,8%, iar în cazul romilor de 15,8%.

Întrucît, conform specialiștilor, criminalitatea este cauzată de lipsa educației și de șomaj, au fost verificate prin chestionar și aceste aspecte. Nivelul mediu educațional al celor din Penitenciarul Tîrgu-Mureș a fost de 10,9 ani în cazul românilor, 9,3 ani în cazul maghiarilor și 7,0 ani în cazul romilor (paradoxal, reiese un nivel educațional mai ridicat al romilor din penitenciar decît al celor din comunitățile de romi studiate în libertate). În momentul comiterii infracțiunii, aveau loc de muncă 33,9% dintre români, 37,5% dintre maghiari, 26,3% dintre romi. Prin urmare, nu atît aspectul educațional, cît mai degrabă cel social are relevanță pentru criminalitate.

Rămîne în continuare nesoluționată problema proprietăților confiscate ilegal în perioada comunistă. Instanțele refuză soluționarea favorabilă a cazurilor, iar dacă ele sînt soluționate favorabil, autoritățile nu le execută. Experiența Ligii PRO EUROPA demonstrează că procentul minoritarilor (în special cel al maghiarilor) ale căror cereri nu au fost rezolvate favorabil este mai mare. Comunitatea evreilor de ani de zile nu reușește să obțină proprietatea a 20 de imobile care i-au aparținut și care, conform legislației, ar fi trebuit retrocedate.

4.12. Tratamente egal din partea forțelor de ordine

Experiența Ligii PRO EUROPA și a altor organizații de drepturile omului (naționale și internaționale) arată că romii sînt cei care devin cel mai frecvent victime ale abuzurilor poliției sau ale organelor de urmărire penală. În situația în care depun plîngere împotriva acestor abuzuri, soluționarea cazurilor se tergiversează pînă cînd victimele își retrag plîngerea.

Raziile efectuate în comunitățile de romi (organizate cu regularitate) au avut drept urmare semnarea unor protocoale între poliție și liderii comunităților, prin care cei din urmă promit semnalarea oricăror nereguli în comunitate, cum ar fi apariția persoanelor străine, în schimbul stopării raziilor. Astfel, liderii

comunităților de romi au devenit, oficial, informatorii poliției, ceea ce poate avea efecte negative asupra autorității liderilor în cadrul propriei comunități.

4.13. Egalitatea în privința siguranței personale

Organizații de drepturile omului, dar și membri ai comunității evreiești din Tîrgu-Mureș au semnalat atît existența unor grupări extremiste, cît și acțiuni de vandalizare a cimitirelor evreiești din județul Mureș. Nici poliția și nici parchetele nu au luat măsuri împotriva grupărilor extremiste, poliția considerînd că distrugerea pietrelor funerare și desenarea svasticii pe gardul cimitirului sînt opera unor copii care se joacă, iar autorii acțiunilor au rămas astfel neidentificați.

În situația în care romii devin victime ale unor abuzuri sau delincvențe, de foarte multe ori cazurile nu sînt soluționate în mod favorabil. Spre exemplu, Liga PRO EUROPA a observat că în cazul unor accidente de mașini, soldate cu decese, procentul cazurilor în care șoferii au fost achitați este mult mai mare dacă victima este de etnie romă decît în alte situații³¹.

4.14. Egalitatea tratamentului în închisori

În perioada cercetată nici deținuții din Penitenciarul din Tîrgu-Mureș, nici persoanele eliberate nu au considerat că ar exista un tratament diferențiat al persoanelor minoritare. Condițiile de detenție, tratamentele aplicate de personalul închisorii nu au caracter discriminatoriu.

4.15. Egalitatea participării în alegeri

Conform Legii nr. 70/1991 privind alegerile locale³², „organizațiile legal constituite aparținînd minorităților naționale sînt asimilate partidelor politice, alianțelor politice și alianțelor electorale” (art. 103). Prin egalitatea acordată de această lege, la alegerile locale din iunie 2000 au participat

- 20 de organizații pentru alegerea primarului, dintre care 6 cu succes:
 - Uniunea Democrată Maghiară din România a cîștigat în 148 localități;
 - Forumul Democrat al Germanilor din România în 14 localități;
 - Uniunea Ucrainenilor din România în 3 localități;
 - Uniunea Democrată a Slovacylor și Cehilor din România în 2 localități;
 - Comunitatea Rușilor Lipoveni din România în 1 localitate;
 - Uniunea Croaților din România în 1 localitate;
- 42 de organizații pentru consiliile locale, dintre care 22 cu succes:
 - Uniunea Democrată Maghiară din România a cîștigat 2.451 mandate de consilieri;
 - Partida Romilor 160 mandate;
 - Forumul Democrat al Germanilor din România 78 mandate;
 - Centrul Creștin al Romilor din România 33 de mandate;

Uniunea Democrată a Slovacilor și Cehilor din România 28 de mandate;
Uniunea Ucrainenilor din România 26 de mandate;
Alianța pentru Unitatea Romilor 22 de mandate;
Comunitatea Rușilor Lipoveni din România 18 mandate;
Partidul Liber Democrat Maghiar din România 15 mandate;
Uniunea Sîrbilor din România 14 mandate;
Asociația Civică Pro Odorhei - Udvarhelyért Polgári Egyesület 8 mandate;
Uniunea Croaților din România 6 mandate;
Uniunea Democrată a Ucrainenilor din România 6 mandate;
Forumul Tineretului Secuiesc 6 mandate;
Comunitatea „Bratsvo” a Bulgarilor din România 5 mandate;
Uniunea Bulgară din Banat 4 mandate;
Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România 2 mandate;
Uniunea Democratică a Croaților din România 2 mandate;
Uniunea Bulgară din România, 2 mandate;
Comunitatea Etniei Romilor din România 1 mandat;
Uniunea Elenă din România 1 mandat;
Uniunea Polonezilor din România „Dom Polski” 1 mandat;

• 33 de organizații pentru consiliile județene, dintre care 4 cu succes:
Uniunea Democrată Maghiară din România a câștigat 135 mandate de consilieri;

Partida Romilor 4 mandate;

Forumul Democrat al Germanilor din România 4 mandate;

Asociația Civică Pro Odorhei - Udvarhelyért Polgári Egyesület 4 mandate.

Noua Lege pentru alegerea autorităților administrației publice locale (nr. 67/2004) a limitat drastic accesul organizațiilor minorităților naționale la procesul electoral, prin prevederile care stabilesc că:

a) prin minoritate națională se înțelege acea etnie care este reprezentată în Consiliul Minorităților Naționale (excluzînd acele comunități care se consideră a fi grup etnic, dar nu sînt reprezentate în Consiliu; printre acestea se numără secuii, care au participat la alegerile din 2000, dar nu au mai putut participa la cele din 2004 ca urmare a acestei prevederi);

b) pot depune candidaturi organizațiile cetățenilor aparținînd minorităților naționale reprezentate în Parlament (punînd în situație de inferioritate acele organizații care nu sînt reprezentate în Parlament, dar au o susținere locală puternică, cum ar fi Centrul Creștin al Romilor din România sau Alianța pentru Unitatea Romilor);

c) pot depune candidaturi și alte organizații ale cetățenilor aparținînd minorităților naționale legal constituite care prezintă la Biroul Electoral Central o listă de membri, dar numărul membrilor nu poate fi mai mic de 15% din numărul total al cetățenilor care la ultimul recensămînt s-au declarat ca aparținînd minorității

respective (creînd o discriminare față de partidele politice românești, care nu trebuie să beneficieze de sprijinul a 15% din numărul total al populației românești);

d) dacă numărul membrilor necesari pentru îndeplinirea condițiilor de la pct. c) este mai mare de 25.000 de persoane, lista membrilor trebuie să cuprindă cel puțin 25.000 de persoane domiciliate în cel puțin 15 din județele țării și municipiul București, dar nu mai puțin de 300 de persoane pentru fiecare dintre aceste județe și municipiul București (încă o limitare în plus față de prevederea anterioară, care afectează comunitatea maghiară și romă, care au fost prezente la alegerile locale din 2000 cu mai multe organizații).

Aceste restricții legislative au fost completate și de altele, formale (hotărîrea guvernamentală care stabilea cum trebuie să arate lista susținătorilor organizațiilor minoritare a apărut cu o săptămînă înainte de data limită a depunerii listei), care au avut ca efect absența la alegerile locale a organizațiilor minorităților care nu erau prezente în 2004 în Parlamentul României. Uniunea Civică Maghiară, deși a strîns numărul necesar de semnături (peste 50.000), a fost exclusă de la participarea la alegerile locale din iunie 2004 pe motiv că lista susținătorilor nu a respectat forma cerută de hotărîrea guvernamentală.

După alegerile locale din 2004, din cei 1.274 de consilieri locali din județul Mureș³³, 459 reprezintă Uniunea Democrată a Maghiarilor din România, 27 Partida Romilor Social Democrată din România, 3 Forumul Democrat al Germanilor din România. În Consiliul Județean, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România a obținut 15 locuri (din 35).

Organizații ale minorităților naționale	Județul Mureș ³⁴
Uniunea Democrată a Maghiarilor din România	122.474 38,84%
Partida Romilor	3.857 1,22%
Centrul Creștin al Romilor din România	2.356 0,75%
Forumul Democrat al Germanilor din România	1.17 0,37%
Federația Comunităților Evreiești din România	479 0,15%

Rezultatele obținute de organizațiile minorităților naționale la alegerile pentru Camera Deputaților din noiembrie 2000, județul Mureș

4.16. Egalitatea în privința dreptului la asociere și demonstrație pașnică

Legislația nu prevede restricții pe criterii etnice privind înregistrarea asociațiilor, au fost însă cazuri în care cererile de înregistrare au fost respinse. Spre exemplu, un grup de romi a dorit să înființeze o asociație denumită „Flacăra

Hădăreni” (în memoria evenimentelor din 20 septembrie 1993, când trei romi au fost linșați și 14 case de romi incendiate). Cererea lor a fost refuzată pînă la schimbarea denumirii (în „Speranța Hădăreni”).

În alte situații, autoritățile au intervenit pentru a stopa unele activități ale organizațiilor. Spre exemplu, s-a declanșat procedura de urmărire penală împotriva membrilor Consiliului Național al Secuilor, care a inițiat dezbateri și a înaintat un proiect de lege privind autonomia Ținutului Secuiesc. Prim-procurorul României a considerat că — din moment ce conform Constituției, România este stat unitar — orice acțiune care vizează autonomia unei regiuni este acțiune împotriva ordinii constituționale. Astfel de acuze nu au fost aduse, spre exemplu, la adresa organizațiilor monarhiste, deși ele sînt la fel de „anticonstituționale”.

Hărțuirea membrilor Consiliului Național al Secuilor s-a manifestat și prin reținerea lor de către Poliție, fără explicarea motivelor reținerii.

4.17. Egalitatea în sectorul public

Discriminarea structurală, subreprezentarea minorităților în sectorul public este un fenomen general.

Procentul maghiarilor în rîndurile funcționarilor publici din județul Mureș este de 20% dintr-o populație care se cifrează la 40%. Un număr relativ redus de funcționari români cunosc limba maghiară (aproximativ 20% din cei chestionați). La Primăria municipiului Satu Mare procentul funcționarilor maghiari este și mai scăzut (10%), dar procentul celor care vorbesc limba maghiară este mai mare (50%). Unele dintre instituțiile administrației locale au experți romi (Prefectura Județului Mureș, Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Primăria orașului Tîrnăveni), dar în afara lor nu există alți angajați romi. În sistemul judiciar acest tip de discriminare este și mai accentuat: în județul Mureș procentul maghiarilor în rîndul procurorilor este de 2%, al judecătorilor 10%, al avocaților 25%.

Prin interviuri, funcționarii publici maghiari (care participă la procedura de angajare) au afirmat că la angajare se practică o discriminare, întrucît ei sînt în minoritate, iar colegii lor români țin seama de criteriul prezervării procentului de 80% – 20% între angajații majoritari și minoritari.

	Funcționari români	Funcționari maghiari
Este normal ca în cadrul funcționarilor publici procentul minorităților să fie egal cu procentul minorităților din localitate?	47%	80%
Este util să se angajeze experți romi? ³⁵	59%	90%
Procentul minorităților în cadrul funcționarilor publici este aproximativ egal cu procentul minorităților din localitate?	65%	60%

Procentul răspunsurilor afirmative la întrebările privind acceptarea persoanelor minoritare în cadrul autorităților publice, chestionar aplicat la angajații Primăriei mun. Tîrgu-Mureș

Mentalitățile funcționarilor publici au fost testate prin chestionare, reieșind rezultatul de mai sus.

Una dintre condițiile pentru candidații la angajarea în cadrul poliției sau penitenciarului este proveniența dintr-un mediu familial „organizat”. Întrucât această noțiune se poate interpreta într-un mod subiectiv, există pericolul unei discriminări indirecte aplicate romilor.

Există și alte criterii prin care se practică discriminare indirectă, cum ar fi taxele ridicate de înscrierea pentru concurs. Spre exemplu, Curtea de Apel Tîrgu-Mureș a lansat un post de femeie de serviciu pentru care taxa de participare la concurs a fost fixată la 500.000 lei. Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, sesizat în acest caz, a considerat că perceperea unor astfel de taxe este legală și nu reprezintă o discriminare.

La nivelul Prefecturii Județului Mureș s-a format un Birou Județean pentru Romi, cu trei angajați, din care unul singur este rom. Există experți romi și la nivelul unor primării: doi la Tîrgu-Mureș, cîte unul la Sighișoara și Tîrnăveni.

La Prefectura Județului Satu Mare postul de expert rom a rămas vacant din primăvara anului 2004, cînd persoana angajată și-a înaintat demisia. Ulterior postul a fost chiar desființat. În aceste condiții, la Prefectura Județului Satu Mare nu există informații actualizate cu privire la situația romilor. Există experți romi în două comune: Terebești și Socond.

Cu ocazia interviurilor realizate, membrii comunităților de romi din Tîrgu-Mureș au declarat că sînt tratați într-un mod discriminatoriu de autorități, fiind adesea umiliți, jigniți. Din acest motiv, ei preferă să evite instituțiile publice, poliția, iar liderul lor este, de regulă, cel care contactează autoritățile, dacă nu este absolut necesară prezența personală.

În domeniul serviciilor medicale liderii comunităților de romi și membrii comunităților din județul Mureș au afirmat că situația este normală. Persoanele îndreptățite la venitul minim garantat au fost incluse în sistemul asigurărilor de sănătate și au fost înscrise la medicul de familie, la medicație compensată și la alte drepturi similare. Există 6 mediatori sanitari romi în județul Mureș, care au atribuția de a facilita accesul romilor la serviciile medicale publice. În județul Satu Mare nu există mediatori sanitari romi.

4.18. Egalitatea cu privire la libertatea de exprimare și accesul la informație

Accesul la informație este garantat prin publicațiile în limba maternă ale comunităților, programele în limbile minoritare ale posturilor de televiziune și radio.

Legea audiovizualului acordă atenție atît protecției culturii române, cît și protecției culturii minorităților naționale, prevede chiar că „în localitățile în care o minoritate națională reprezintă o pondere mai mare de 20%, distribuitorii vor asigura și servicii de transmitere a programelor care sînt libere la retransmisie, în limba minorității respective” (art. 82).

În programul televiziunii publice sînt incluse emisiuni pentru minorități. Spre exemplu, în săptămîna 7-13 iunie 2004 au fost identificate pe cele două posturi naționale (România 1 și TVR 2) 2,5 ore în limba maghiară, 1,5 ore în limba germană și 1 oră pentru celelalte comunități etnice din România, la care se adaugă 4,5 ore în limba maghiară transmise prin Studioul din Cluj. Aceste emisiuni sînt în general în zile de lucru, între orele 15-16, mai rar 17-18.

Unele dintre televiziunile private transmit știrile și în limba maghiară.

Societățile care oferă programe de televiziune pe cablu distribuie și programe de televiziune din Ungaria și Germania.

La Radio Tîrgu-Mureș se alocă timp pentru emisiune în limba maghiară (50 ore/săptămîna), germană (1 oră/zi) și pentru comunitatea de romi (emisiune bilingvă română-romanes, 1 oră/săptămîna)³⁶.

Unele dintre posturile de radio private au programe în limba maghiară, în special programe de știri. În Tîrgu-Mureș un post local de radio emite bilingv, dar cu precădere în limba maghiară.

Există două cotidiene maghiare cu distribuție națională și un cotidian în limba germană. În Tîrgu-Mureș, din cele 4 cotidiene, unul este în limba maghiară, celelalte în limba română, iar în Satu Mare din 5 cotidiene unul este de limbă maghiară.

Pe lîngă cotidiene, există un număr considerabil de reviste și publicații în limba maghiară.

Nu există reglementări care să restricționeze acordarea licențelor de emisie pentru posturile care emit în limbile minorităților.

Există însă o practică negativă a unor instituții (chiar și publice) care publică anunțuri plătite doar în ziarele de limbă română sau cu precădere în aceste ziare. Datorită acestei practici, membrii comunităților minoritare sînt obligați să cumpere publicațiile de limbă română pentru a obține informațiile respective, totodată, în mod indirect, se oferă prin aceasta o finanțare publică mai accentuată pentru publicațiile de limbă română. Spre exemplu, în perioada 15 septembrie - 15 octombrie 2003 cotidianul *24 ore mureșene* a publicat pe o suprafață de 3.446 cm² anunțuri publicitare ale instituțiilor subordonate Prefecturii Județului Mureș, cotidianul *Cuvîntul liber* 10.461 cm², iar cotidianul de limbă maghiară, *Népújság* 2.062 cm². În perioada 29 septembrie - 1 octombrie 2004 instituțiile subordonate Prefecturii Județului Satu Mare au publicat articole publicitare pe o suprafață de 1030 cm² în cotidianul *Gazeta de Nord-Vest*, 1020 cm² în cotidianul *Glasul Sătmăruului*, 750 cm² în cotidianul *Informația zilei*, 500 cm² în cotidianul *Viața*, față de 560 cm² în cotidianul *Friss Újság*.

4.19. Egalitatea cu privire la libertatea gîndirii, libertatea conștiinței și a religiei

Deși nu există o lege prin care Biserica Ortodoxă Română să fie considerată biserică de stat, prin cutumă ea este așezată într-o poziție privilegiată față de alte

religii. De la ceremonia de investire a președintelui României, o serie de instituții publice oferă exclusivitate Bisericii Ortodoxe (laboratoarele de religie din școli, bisericile din penitenciare etc.).

În urma confiscărilor din perioada comunistă, bisericile minoritare și-au pierdut o serie de bunuri, între care și imobile. Tot atunci Biserica Unită cu Roma (Biserica Greco-Catolică) a fost desființată, bunurile bisericii revenind Bisericii Ortodoxe Române. Legislația privind redobândirea bunurilor confiscate oferă posibilitatea atît comunităților minoritare, cît și bisericilor minoritare să-și recîştige drepturile, însă în realitate acest proces se desfășoară deosebit de lent (spre exemplu, comunitatea evreilor din județul Mureș nu a redobîndit nici unul dintre imobilele revendicate), existînd foarte multe piedici din partea autorităților locale și a justiției. Totodată, această legislație exclude lăcașele de cult (*Ordonanța de urgență nr. 94/2000 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut cultelor religioase din România*, art. 1), ceea ce afectează în mod deosebit Biserica Unită cu Roma, care astfel nu-și primește înapoi bisericile confiscate și trecute în proprietatea Bisericii Ortodoxe Române.

4.20. Egalitatea privind cultura și limba

Legislația actuală nu interzice afișarea unor inscripții în limbile minorităților naționale, ea prevede dimpotrivă obligativitatea autorităților publice locale de a afișa anunțurile și informațiile publice în limba acelor minorități care ating un procent de 20% din populația unității administrative respective.

Într-o interpretare limitativă însă („tot ce nu este prevăzut de lege este interzis”), există tendința de a nu permite inscripționările bilingve, spre exemplu, inscripțiile bilingve ale unor firme au fost considerate ca fiind „neconstituționale”, prin urmare nu au primit avizele necesare. În altă ordine de idei, unele instituții au refuzat inscripționările bilingve pe considerentul că legea nu definește clar ce anume intră în categoria anunțurilor și informațiilor de interes public (spre exemplu, Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Prefectura Județului Mureș, Ministerul Administrației Publice, ca și instanțele din Tîrgu-Mureș au considerat că denumirea străzilor nu intră în această categorie).

Chiar dacă în mod evident o informație are caracter public, în lipsa unor prevederi care să sancționeze nerespectarea prevederilor legale, autoritățile pot refuza afișarea bilingvă fără a se teme de nici un fel de consecințe.

Astfel se poate observa că, în general, pe coridoarele instituțiilor publice, toate inscripțiile și informațiile destinate cetățenilor sînt afișate exclusiv în limba română. Există puține excepții (cum ar fi Primăria municipiului Tîrgu-Mureș).

Nu sunt respectate prevederile legale privind utilizarea limbii materne de autoritățile locale. Răspunsurile funcționarilor Primăriei municipiului Tîrgu-Mureș la chestionarele elaborate arată clar această situație:

	Funcționari români	Funcționari maghiari
Este nevoie de utilizarea limbii maghiare în relația cu publicul?	24%	100%
Funcționarii publici cunosc limba maghiară?	29%	50%
Numărul persoanelor care se adresează autorităților în limba maghiară este foarte redus?	24%	60%
Răspunsurile la scrisori în limba maghiară sînt date în această limbă		
foarte rar?	18%	20%
în multe cazuri?	29%	30%
în toate cazurile?	17%	40%

Procentul răspunsurilor afirmative la întrebările privind utilizarea limbii maghiare în cadrul Primăriei municipiului Tîrgu-Mureș

Întrucît în județul Mureș numărul funcționarilor publici care cunosc limba maghiară este semnificativ mai redus decît proporția populației respective, în majoritatea cazurilor comunicarea dintre autorități și cetățenii de limbă maghiară se desfășoară în limba română. În județul Satu Mare procentul funcționarilor publici care vorbesc limba maghiară este de aproximativ 50%. Chiar dacă funcționarii cunosc limba maghiară, foarte rar primesc scrisori în această limbă, răspunsurile acordate fiind bilingve (pe considerentul că altfel nu ar avea valoare juridică).

În cadrul instituțiilor de cultură din județul Mureș există secții maghiare (Teatrul Național Tîrgu-Mureș, Teatrul de Tineret Ariel, Ansamblul Folcloric Mureșul). În Satu Mare Teatrul de Nord are secția română și maghiară.

Muzeele însă, care au un public mixt și care ar trebui să reflecte multiculturalitatea României, să educe în acest sens vizitatorii, nu sînt preocupate de prezentarea culturilor minoritare.

Muzeul de Etnografie din Tîrgu-Mureș este conceput în așa fel încît să întărească un patriotism greșit înțeles al tineretului și nu să ofere cunoștințe reale despre etnografia comunităților din județul Mureș³⁷. Astfel, hărțile expuse nu sînt etnografice, ci geografice (cu munți vulcanici, zone colinare, podișuri, lunci și depresiuni). Rar apar și expozate care reprezintă comunitățile minoritare (spre exemplu, între opt costume populare, este expus un singur port femeiesc maghiar de pe Tîrnave și un singur port săsesc tot din regiunea Tîrnavelor). Cultura romilor nu este reprezentată prin nici un exponat. Similar, în instituțiile de cultură unde ar exista posibilitatea de a forma o secție reprezentativă pentru cultura romilor (de pildă, Ansamblul Folcloric Mureșul), autoritățile locale nu arată nici un interes în acest sens.

Secția de etnografie a Muzeului de Istorie din Satu Mare tratează patru zone etnografice: Oaș, Ugocea, Codru și Cîmpia, primele trei fiind zone românești, cea din urmă zonă mixtă, cu elemente maghiare și germane (șvabești). De aici rezultă și proporția exponatelor care reprezintă cultura comunității maghiare, respectiv germane. Spre exemplu, în prima sală sînt 16 porturi din care la patru se specifică apartenența culturală (trei maghiare, unul german).³⁸ Într-o altă sală mai apar 10 porturi din zonele etnografice Oaș și Codru. La prezentarea interioarelor locuințelor, apare cîte o cameră

din zona Oaş şi Codru, cîte o jumătate de cameră cu specific maghiar, respectiv german. Obiectele de ceramică maghiară sînt din Hollóháza, ceea ce nu are legătură nici cu zona Satu Mare, nici cu etnografia întrucît ele nu sunt artefacte populare autentice.

Prezenţa unor personalităţi aparţinînd minorităţilor în denumiri de străzi, statui publice este mult sub procentul sau aportul cultural al acestor comunităţi. În Tîrgu-Mureş cu o populaţie maghiară de circa 50%, 57 de străzi poartă numele unor personalităţi româneşti, 18 ale unor personalităţi maghiare, 3 denumiri ar aparţine culturii maghiare dar au fost „traduse” (cum ar fi cel al lui Kinizsi Pál, devenit „Paul Chinezu”), 3 aparţin culturii universale. În Satu Mare 113 străzi poartă numele unor personalităţi româneşti, 8 străzi numele unor personalităţi maghiare — cifră comparabilă cu cele 7 denumiri ale unor personalităţi aparţinînd culturii universale (Danton, Voltaire etc.). În acest oraş, în care cultura şvăbească a fost omniprezentă, doar două străzi au rezonanţă germană: Ravensburg şi Wolfenbütel (ambele denumiri de localităţi din Germania, nicidecum ale unor personalităţi locale). Strada care comemorează Holocaustul poartă numele de „Evreilor Martiri” în Tîrgu-Mureş şi de „Martirilor Deportaţi” la Satu Mare.

5. Concluzii

Chiar dacă există o situaţie aparent favorabilă minorităţilor naţionale, cu măsuri speciale aplicate în diverse domenii, discriminarea rasială poate fi observată în toate domeniile vieţii sociale.

În educaţia pentru romi măsurile speciale vin în sprijinul formării unei elite a acestor comunităţi prin facilitarea absolvirii unui liceu sau facultăţi, dar problemele serioase din cauza cărora copii romi nu pot termina primele opt clase nu-şi găsesc soluţii. Teoretic, este asigurată educaţia în limba maternă pentru multe din minorităţile naţionale, practic însă nu există nici manuale nici cadre didactice calificate care pot preda în aceste limbi. Pe de altă parte, programa şcolară, manualele — în loc să educe în spiritul toleranţei — întăresc sentimentele, stereotipurile negative faţă de minoritari.

Problemele din sistemul educaţional duc în ultimă instanţă la limitarea accesului la locuri de muncă. Persoanele din comunităţile cu o pregătire mai slabă nu îşi găsesc un loc de muncă sau se angajează în domenii mai slab salarizate. Există şi alte deficienţe, moştenite din trecut, cînd accesul persoanelor minoritare era mult limitat în „funcţii cheie” (de exemplu, funcţionari administrativi). Chiar cu o educaţie similară, minoritarii trebuie să se obişnuiască să accepte un rol secundar (cum ar fi postul de director adjunct în şcoli).

Aşadar, slaba pregătire profesională are ca urmare problemele sociale. În special comunităţile de romi trăiesc în condiţii precare, într-un spaţiu mic, fără facilităţi (apă potabilă, curent electric, etc.). Ajutoarele sociale, prevăzute de lege, se acordă doar parţial; astfel sărăcia împinge oamenii în situaţii extreme ce au ca efect abandonul şcolar şi folosirea copiilor în cîştigarea existenţei.

Acest cerc vicios al discriminării și al efectelor sale este perpetuat și de stereotipurile negative, formate de școală și de societate, care au urmări cum ar fi limitarea accesului în locurile publice și culpabilizarea colectivă pe baza apartenenței etnice.

Nu se formează doar stereotipuri negative la adresa comunităților minoritare, ci și stereotipuri pozitive față de majoritari. Prin urmare, din punct de vedere simbolic, majoritarii trebuie să-și etaleze dominanța (spre exemplu, prin denumiri de străzi sau școli).

Și drepturi elementare, cum ar fi dreptul la asociere sau egalitatea participării la alegeri, sînt afectate de prevederi și practici discriminatorii.

Deși în ultima perioadă au fost adoptate o serie de legi pentru garantarea drepturilor minorităților naționale din România și combaterea discriminării rasiale, efectele acestora sînt mult diminuate chiar de autoritățile care ar trebui să le asigure aplicarea. Discriminarea rasială este un fenomen existent în orice societate, a cărui combatere începe de la recunoașterea sa. Din păcate, societatea românească nu a ajuns încă la acest prim nivel, în care să accepte o confruntare autentică cu propriile realități, limitîndu-se la adoptarea formală a unor legi pentru a se conforma „modelului european”. Doar studiile punctuale pot sensibiliza opinia publică cu privire la natura și dimensiunile fenomenului pentru a începe un dialog consistent pe această temă cu diferiți factori ai societății.

Note:

1. Adoptată de Adunarea Generală a ONU la 21 decembrie 1965. România a aderat la Convenție prin Decretul nr. 345 din 14 iulie 1970 publicat în *Buletinul Oficial nr. 92 din 27 iulie 1970*.

2. În continuare *Directiva 43/2000*.

3. Publicat în *Monitorul Oficial nr. 431 din 2 septembrie 2000*, modificat prin Legea 48/2002 pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 137/2000 publicat în *Monitorul Oficial nr. 69 din 30 ianuarie 2002* și Ordonanța 77 din 28 august 2003 pentru modificarea și completarea Ordonanței Guvernului nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, publicat în *Monitorul Oficial nr. 619 din 30 august 2003*.

4. Aceste domenii sînt prevăzute în *Identificarea și dezvoltarea politicilor și normelor juridice pentru combaterea discriminării*, elaborată de Lanna Hollo, consultantă pentru Consiliul Europei, în cadrul proiectului *Non-discrimination Review*.

5. Chestionarele în cauză au fost aplicate în județul Mureș.

6. La examenul de capacitate din cele patru probe la care sînt supuși cei care învață într-o altă limbă decît cea română, două sînt în această limbă. În afară de materia Limba și literatura română (care se cere la același nivel pentru copiii maghiari și germani ca și în cazul elevilor români), și pentru materiile la alegere dintre Istoria românilor și Geografia României.

7. Școlile monolingve sînt în proporție de 64,3% române, 35,7% maghiare, cele bilingve 97,9% româno-maghiare, 2,1% româno-germane.

8. Adriana Cercel: Directorii maghiari acuză ISJ Mureș de discriminare, *România liberă*, 4 octombrie 2004.

9. O astfel de situație a apărut în localitatea Ungheni din județul Mureș, unde au fost formate clase aproape în exclusivitate din copii români și clase aproape în exclusivitate din copii romi.

Comunitatea romilor a considerat că se aplică o discriminare, conducerea școlii a afirmat că elevii au fost separați nu pe criteriul etnic (dovadă că în clasele „de romi” erau 2-3 români, iar în clasele „de români” 2-3 romi), ci pe baza rezultatelor anterioare. Acest lucru însă nu s-a confirmat, romii din clasele „de români” având rezultate anterioare mai slabe decât mulți romi din clasele „de romi”. La întrebarea legată de motivul pentru care romii cu rezultate bune la învățătură au fost separați de colegii lor români cu rezultate similare nu s-a primit un răspuns clar.

10. În anul școlar anterior numărul liceenilor romi a fost de 28.

11. „Cea mai importantă constatare a călătorului francez [în Transilvania secolului al XVIII-lea] era aceea că românii locuiesc din vremuri imemorabile pe văile adânci ale râurilor din acea parte a țării, adică DINTOTDEAUNA!” Maria Ochescu, Sorin Oane: *Istoria românilor, caietul elevului, clasa a IV-a*, Editura Teora, 1998.

12. Cleopatra Mihăilescu, Tudora Pițilă: *Istorie, suport didactic, clasa a IV-a*, Editura Aramis, 2003.

13. Maria Ochescu, Sorin Oane: *Istoria românilor, caietul elevului, clasa a IV-a*, Editura Teora, 1998. Mai multe manuale școlare subliniază caracterul primitiv al hunilor (de exemplu, Liuba Gheorghită, Sorin Oane: *Istoria universală antică și medievală pînă la anul 1000, manual pentru clasa a V-a*, Editura Teora), pornind de la falsă ipoteză istorică conform căreia maghiarii ar fi descendenții hunilor. Termenii în care sînt descrise năvălirile tătarilor sînt mai puțin ofensatori decât cei folosiți cu referire la huni. Toate manualele prezintă exclusiv descrierea romană a hunilor, nu și ale altor popoare migratoare cum ar fi vandalii, spre exemplu.

14. Magda Stan, Cristian Vornicu: *Istorie, manual preparator, clasele V-VIII*, Editura Niculescu, 2001, realizat pe baza tuturor manualelor alternative ale ciclului gimnazial.

15. În ambele cazuri numele conducătorilor apar românizate (Anton cel Mare din Buda și Gheorghe Doja), în cazul ultimului condamnarea lui la moarte fiind considerată un simbol al cruzimii maghiarilor față de români. Acest simbol și-ar pierde efectul dacă elevii ar afla adevărul istoric.

16. Magda Stan, Cristian Vornicu: *Istorie, manual preparator, clasele V-VIII*, Editura Niculescu, 2001.

17. Acest termen nu apare în curriculumul școlar.

18. Maria Ochescu, Sorin Oane: *Istoria românilor, caietul elevului, clasa a IV-a*, Editura Teora, 1998.

19. Magda Stan, Cristian Vornicu: *Istorie, manual preparator, clasele V-VIII*, Editura Niculescu, 2001.

20. În cursul anului 2003 au fost organizate și alte trei burse ale locurilor de muncă, pentru diferite categorii defavorizate (altele decât romi), la care au participat 400 de firme.

21. AJOFM a purtat discuții cu liderul comunității de romi din județul Satu Mare și cu reprezentanții comunităților din Arad și Viile Satu Mare.

22. Chiar și în subramura de cercetare științifică și dezvoltare tehnologică sau în învățămîntul superior și postuniversitar procentul romilor este mai mare (0,11% respectiv 0,22%) decât în ramura finanțe, bănci, asigurări, ceea ce arată că în afara lipsei educației adecvate funcționează și alte criterii de selecție.

23. Numărul populației active evreiești fiind foarte redus (2.089), datele statistice sînt irelevante.

24. Condițiile de locuit depind de mai mulți factori cum ar fi: mediul de viață (rural/urban), numărul membrilor de familie, vîrsta medie a comunității, sărăcia.

25. Datorită acestui principiu, toate facilitățile din domeniul sanitar și social (nu demult și educațional) sînt acordate pe criteriul domiciliului.

26. Autoritățile afirmă că nu există date statistice bazate pe apartenența etnică a angajaților parchetelor sau a instanțelor.

27. Vezi *Altera* 22/23, Inscripționarea bilingvă a străzilor din Tîrgu-Mureș.

28. Este nevoie de studii mai aprofundate în mai multe penitenciare pentru a evidenția cu siguranță aceste efecte.

29. Pentru a aprecia diferențele, se observă că romii au fost condamnați mai sever pentru furt simplu decât neromii pentru furt calificat.

30. Recidiva nu poate fi o cauză a condamnărilor mai severe, întrucît la furt calificat procentul celor cu recidivă între români și romi este aproape egal.

31. Din cele 12 cazuri reclamate de rudele victimei ca fiind nesoluționate, într-unul singur victima nu a fost romă. În cele din urmă, în acest caz s-a obținut condamnarea șoferului, în celelalte nu.

32. Cu modificările ulterioare.

33. La alegerile locale din iunie 2004, în județul Mureș, au participat următoarele organizații ale minorităților naționale: Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (43 candidați pentru Consiliul Județean, 1.077 pentru consilii locale, 57 pentru primari), Partida Romilor Social Democrată din România (118 candidați pentru Consiliul Județean, 869 pentru consilii locale, 222 pentru primari), Forumul Democrat al Germanilor din România (10 candidați pentru consilii locale), Uniunea Culturală a Rutenilor din România (1 candidat pentru consiliul județean și 1 candidat pentru consiliul local).

34. Organizațiile altor minorități care au primit voturi: Uniunea Bulgară din Banat - România 972 (0,31%), Liga Albanезilor din România 970 (0,31%), Uniunea Culturală a Rutenilor din România 484 (0,15%), Comunitatea Italiană din România - Trei Ierarhi 475 (0,15%), Uniunea Culturală a Albanезilor din România 192 (0,06%).

35. Doar 53% din angajați știau că la Primăria Municipiului Tîrgu-Mureș există experți romi. În mod interesant, la Consiliul Județean Mureș, unde nu există experți romi, 20% din funcționari au crezut că există, ceea ce arată că aproximativ o treime din funcționari știu concret de existența acestor experți.

36. Postul emite 18 ore pe zi, 126 ore pe săptămînă.

37. „Pentru elevi, alături de procesul cunoașterii sistematice dobîndite în școală, patriotismul primește noi dimensiuni. Din copilărie, ei percep că țara sîntem noi toți, pămîntul pe care-l muncim, că ea se servește cu muncă cinstită și la nevoie cu jertfă.” *Revista Muzeelor* nr. 4-6/2000, articol semnat de directoarea Muzeului Etnografic din Tîrgu-Mureș. Prin modul în care muzeul prezintă exponatele, prin „noi toți” se poate înțelege în exclusivitate comunitatea românească.

38. Este interesant faptul că la exponatele din Oaș, Ugocea, Codru nu apare inscripția „port românesc din ...”, acest lucru fiind considerat a fi „subînțeles”.

*

István HALLER (n.1962) a absolvit Facultatea de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter și redactor la mai multe reviste (*Erdély Figyelő*, *Gazeta de Mureș* etc.). din 1993 este coordonatorul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa, din 2001 expert în probleme de discriminare rasială în cadrul proiectului Consiliului Europei „Non-Discrimination Review”. A publicat studii și articole în reviste din România, Ungaria și Germania.

István Haller, *Discriminarea rasială în județele Mureș și Satu Mare*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Elitele transilvane, între identitatea regională și expansiunea sentimentelor naționale

FRANÇOIS BOCHOLIER

Istoriografia nu prea s-a aventurat pînă acum să încerce un studiu diacronic și comparativ al tranziției de la Austro-Ungaria la statele care i-au succedat¹. Extraordinara precipitare a evenimentelor, dezintegrarea din toamna lui 1918 și rupturile considerabile care îi urmează, tind să descurajeze orice cercetare care să includă anii de dinainte și de după conflict: adesea ele nu le oferă practic istoricilor decît o concluzie destul de tragică pentru reflecțiile lor asupra declinului și a căderii imperiilor² sau dimpotrivă nu constituie decît o uvertură la evenimentele care au marcat destinul frămîntat al unui stat sau al altuia din Europa Centrală și de Est în secolul al XX-lea³.

Cu toate acestea, evoluția structurilor economice, sociale și chiar teritoriale se înscrie în esență într-un interval mai lung sau cel puțin într-o periodizare care nu se suprapune în mod firesc aceleia a evenimentelor politice: una dintre întrebările principale începînd cu anii 1880 și pînă în a doua jumătate a secolului al XX-lea este astfel aceea a extinderii progresive a fenomenelor legate de răspîndirea în estul și sud-estul continentului european a modelului societăților occidentale din epoca industrială: dezvoltarea învățămîntului de masă, a administrației publice, profundele transformări sociale și viziunea nouă despre lume pe care acestea o produc... Mai multe teorii recente asupra naționalismului au demonstrat într-o manieră complexă felul în care aceste evoluții sînt în mod intrinsec legate de avîntul mișcărilor naționale⁴.

Or, se consideră în general și pe bună dreptate că tratatele de pace din 1919-1920 validează triumful modelului statului național în Europa⁵. Un studiu mai atent al continuităților și al rupturilor petrecute înainte și după primul război mondial în Europa Centrală ne-ar permite să explicăm mai bine impactul dezvoltării

structurilor statului național asupra evoluțiilor sociale și asupra coeziunii entităților preexistente.

Am ales cazul Transilvaniei⁶: istoria sa de principat cvasi-independent în secolul al XVI-lea și al XVII-lea ar fi putut justifica, în epoca națiunilor, o construcție națională (*nation-building*) și chiar o relansare a unei mitologii unificate proprii, a unui „transilvanism”⁷, purtător al proiectului unui stat independent. Cu toate acestea, declinul și apoi căderea imperiului austriac au dus tot mai mult la sfîșierea sa între memorii de inspirație națională radical divergente, respectiv maghiară, română și germană⁸. În acest studiu vom pune problema impactului construcțiilor naționale din Transilvania de dinainte și de după primul război mondial asupra identităților moștenite, proprii acestei provincii. Vom constata avîntul periodic al unor forme de „transilvanism” între 1876 și 1930 și vom încerca să le apreciem semnificația reală.

În acest scop ne vom interesa, înainte de toate, de categoriile sociale purtătoare prin excelență ale proiectelor identitare: „elitele”⁹ intelectuale și politice¹⁰. Între acestea, elitele transilvane românești par să fie un caz deosebit de instructiv, fiindcă în rîndul acestora s-a exprimat în modul cel mai frapant ambiguitatea identității regionale transilvane și influența statului național asupra destinului social al elitelor.

Transilvania, periferie orientală a Ungariei unitare

Începînd cu compromisul austro-ungar Transilvania este supusă influenței dezvoltării de structuri-tip ale statului național, promovată de noul guvern de la Budapesta: una dintre primele acțiuni ale guvernului Andrassy, chiar fără acordul explicit al Împăratului-rege, este aceea de a numi un Comisar special în provincie pentru a pregăti integrarea sa deplină și integrală în regat¹¹. Legea, denumită a Uniunii din decembrie 1868, confirmînd dispariția definitivă a societății stărilor (*Stände*) și a privilegiilor moștenite – abrogarea așa-numitelor *nationes* istorice, egalitatea între toate confesiunile – este doar preludiul unei serii de legi administrative, de raționalizare și de centralizare, promulgate între 1870 și 1886: teritoriile privilegiate, precum *fundus regius* (*Königsboden*) săsesc și scaunele secuiești (*székely székek*) cu statut special sînt dizolvate și integrate unei organizări teritoriale unificate, bazate pe plan local atît pe comitate (*megye*) cît și pe orașele „cu drept jurisdicțional” (*törvényhatósági jogú városok*), puse pe picior de egalitate. Legile administrative din 1886 consacră o stare care va rămîne neschimbată pînă în 1918¹². Împărțirea comitatelor se străduiește să respecte, chiar dacă în mică măsură, particularismele transilvane săsești și secuiești – mărimea medie a unui comitat transilvan rămîne considerabil inferioară mediei naționale¹³. Numărul orașelor libere este în schimb redus în mod drastic: din unsprezece orașe libere regale transilvane (*szabad királyi városok*) doar Kolozsvár (/Cluj) și Marosvásárhely (/Tîrgu-Mureș) își păstrează statutul special după 1876, celelalte

fiind retrogradate la rangul de orașe simple, „cu consiliu municipal” (*rendezett tanácsú városok*). O adevărată clasă de funcționari de profesie, supravegheată de trimisul guvernului în comitat (*ispán*¹⁴), ia ființă. Modelul urmat este de inspirație iozefinistă¹⁵ și „liberală”¹⁶, și în același timp un instrument de luptă pentru a asigura proiectul național maghiar susținut de *gentry* (mica nobilime); dar are și funcția de a menaja, fie și într-o măsură mai mică, elitele istorice locale prin crearea unui comitet de co-administrare a comitatului (*közigazgatási bizottság*), asigurându-le participarea în administrația locală la paritate teoretică cu funcționarii statului.

Nimic nu mai distinge, din punct de vedere administrativ, comitatele situate pe vechiul teritoriu al Principatului Transilvaniei după 1876 de cele din restul țării, pînă la punctul în care chiar termenul de Transilvania tinde să dispară din limba oficială și academică¹⁷. Cu toate acestea, regiunea rămîne marcată de trăsături specifice. Unele sînt moștenite: compoziția etnică și religioasă extrem de fragmentată și complexă – în sînul unui ansamblu aparent unitar apărînd numeroase particularisme sau așa-numite țări¹⁸ – puternica amprentă lăsată în plan local de societatea stărilor¹⁹ și de secolele de viață statală separată – Codul civil în vigoare în comitatele transilvane este Codul civil austriac din 1811, extins asupra provinciei în 1853, menținut la data Unificării din 1868²⁰. Altele sînt induse de efectele nefaste ale centralizării, adăugate inegalităților produse de dezvoltarea inegală a revoluției industriale din Ungaria între 1867 și 1914. În pofida unor vechi avantaje, susceptibile de a constitui baza unei dezvoltări industriale moderne – tradiția urbană și artizanală, bogăția resurselor minerale și carbonifere –, Transilvania are de suferit datorită situației sale de periferie teritorială: regiune „orientală”, enclavizată, ea nu beneficiază decît parțial și uneori tardiv de rețeaua de căi ferate construită de la Budapesta către exterior. În mod tradițional exportatoare de produse artizanale către regiunile de cîmpie care o înconjoară, în principal către Valahia și Moldova, ea are de suferit din cauza teritoriului vamal comun austro-ungar atît datorită concurenței produselor fabricate de Boemia sau de Austria cît și datorită politicii vamale a statului maghiar care are în vedere, înainte de toate, să apere interesele puternicei industrii agro-alimentare și să susțină dezvoltarea unei industrii manufacturiere în Ungaria centrală.

Idealul național: derivat paradoxal al nemulțumirilor regionale (1867 – 1914)

Premisele nemulțumirilor și ale particularismului nu lipsesc în Transilvania la începutul secolului al XX-lea. În Ținutul Secuiesc, de pildă, motivele de insatisfacție nu încetează să se acumuleze după 1867: pierderea ultimelor privilegii odată cu reforma administrativă înseamnă retrogradarea localităților cu statut de orașe libere la statutul de orașe simple și chiar de comune, lucru care nu trece fără proteste²¹. Dar mai întîi de toate, războiul vamal dintre România și Monarhie din 1886 pînă în 1893 este cel care cristalizează nemulțumirea micilor producători lipsiți de principala

lor piață de desfacere și curînd constrînși să muncească ca zilieri sau să părăsească țara²². În 1902, un congres general al secuilor se reunește la Tușnad și își formulează articol cu articol doleanțele față de statul centralizat²³. Cu toate acestea, cauza secuiască capătă mai degrabă conturul unei cauze naționale maghiare: multiplele asociații secuiești înființate în primul deceniu al secolului se află sub patronajul EMKE, uniunea culturală a maghiarilor din Transilvania²⁴. Nici alte mișcări active între 1900 și 1914, de factură mai pronunțat culturală și ținînd de nemulțumirea provinciei față de centralizarea excesivă a statului, nu se pot sustrage acestui paradox: constatarea declinului intelectual și a relativei stagnări economice a vechii provincii care avusese un trecut glorios se amplifică într-un apel la mobilizare pentru apărarea maghiarității, în contextul întăririi spectaculoase și neliniștitoare a organizațiilor economice, sociale și politice ale românilor din Transilvania²⁵. Este necesară de altfel perspectiva serioasă a unei înțelegeri între guvernul Tisza și Partidul Național Român pentru a se încerca constituirea primului *lobby* politic transilvan în parlamentul de la Budapesta: în 1914, István Bethlen e inițiatorul unei „Uniuni Transilvane” (*Erdélyi Szövetség*), reactivată între 1917-1918, care pretinde din partea statului o politică mai agresivă de apărare și promovare a intereselor economice și sociale ale maghiarilor din Transilvania²⁶.

Elita politică română din Transilvania, aprig opusă unei integrări a Transilvaniei într-o monarhie maghiară unificată, ar fi putut constitui nucleul unui puternic regionalism. Încă de la nașterea mișcării politice a acesteia în secolul al XVIII-lea ea nu a încetat să-și bazeze revendicările pe integrarea ei ca „a patra națiune”²⁷ în sistemul politic local, reafirmîndu-și totodată loialitatea față de împăratul de Habsburg care garantează echilibrul din principate și care a contribuit în mai multe rînduri la emanciparea ei. Inițial, reacția ei la legea Uniunii pare să se conformeze următoarei strategii: ea reclamă reînființarea principatului și a legilor votate de Dieta de la Sibiu între 1863 și 1865. Această strategie „pasivistă”, de boicotare a noului cadru național maghiar, culminează prin înaintarea unui Memorandum împăratului Franz-Iozef în 1892²⁸. Nu e mai puțin adevărat că în același timp elita română din Transilvania începe să-și definească identitatea nu doar în cadrul restrîns al provinciei ci și în acela mai larg al tuturor vorbitorilor de română: Partidul Național Român (PNR) îi atrage pe aceștia la mișcările românești din Banat, din Crișana și din Maramureș, care pînă în acel moment urmaseră o politică pragmatică de integrare în viața politică maghiară. Logica națională, care o lasă în urmă pe cea teritorială, își află concretizarea după eșecul Memorandumului, cînd la congresul său din 1905, PNR se hotărăște să abordeze o politică activistă și să renunțe la cererea autonomiei pentru Transilvania în favoarea unei revendicări a „drepturilor națiunii române”²⁹. În 1906, în celebrul său plan de reorganizare a Monarhiei pe baze federative, intelectualul român Aurel Popovici imaginează o provincie orientală lărgită, care să-i includă pe toți românii din

Austro-Ungaria într-un singur ansamblu administrativ³⁰. În sfârșit, în cadrul elitei românești formate după 1880, identificarea cu destinul regatului român vecin, preferat datorită ascensiunii puterii sale de la Războiul de Independență din 1878 și pînă la Congresul de la București din 1913, e tot mai puternică, fără a se putea totuși vorbi despre un iredentism propriu-zis³¹.

În rîndul elitelor săsești din Transilvania, avînd în vedere distanța geografică și cele șapte secole de separare, o identificare cu destinul Germaniei ar putea părea problematică în alt fel³². Or, dacă sașii au de suferit mai ales datorită desființării jurisdicției și a administrației lor autonome (*Sachsen-Universität* și *Sachsengraf*) și datorită retrogradării tuturor orașelor lor libere la rangul de simple orașe cu consiliu subordonate comitatului³³, conștiința îngustă a intereselor bisericii evanghelice și ale burgheziei săsești tinde să lase locul unei apartenențe etnice germane: încă din 1848, figura tutelară și martirul sașilor, episcopul Stephan-Ludwig Roth adresase o scrisoare de susținere și de solidaritate parlamentului din Frankfurt³⁴. În 1870-71, marea majoritate a elitei săsești se entuziasmează de victoriile prusace și de întemeierea noului *Reich*, în timp ce un pamflet apărut la Leipzig în 1882 la inițiativa ligii „*Allgemeine Deutsche Schulverein*”³⁵ atrage atenția opiniei publice asupra situației dramatice a „fraților de sînge” sași, „copii în primejdie” pe care „mama lor germană” nu trebuie să-i abandoneze³⁶. După 1890, atît în cercurile conducătoare săsești („Partidul Negru”, *Schwarzen*) cît și în rîndul opoziției „verzi” (*Grünen*), în mai mare măsură reprezentativă pentru burghezia mică și mijlocie a orașelor, identificarea cu diferite forme de identitate pan-germană face progrese, chiar dacă ia forme diferite: „negrii” creează conceptul unei duble loialități, loialitatea de cetățean al statului maghiar și loialitatea spirituală și culturală față de „poporul german” (*deutsches Volk*); „verzii”, refractari față de maghiarizare și refuzînd politica de compromis cu guvernul revendică, în ceea ce îi privește, în primul rînd o unire pragmatică a tuturor germanilor din regatul maghiar, în același timp subscriind la ideea unei mari Germanii spirituale (*geistiges Alldeutschland*)³⁷. În sfârșit, chiar dacă numărul sașilor care emigrează în Germania rămîne neînsemnat, o proporție tot mai mare a tineretului elitei săsești pleacă pentru a-și face studiile superioare la universitățile din *Reich*³⁸.

Asociațiile culturale, al căror rol cheie în „trezirea” popoarelor și în procesul de *nation-building* în Europa centrală în secolul al XIX-lea este binecunoscut, chiar dacă își concentrează activitatea asupra istoriei, a culturii sau a dezvoltării regionale, capătă toate, în Transilvania, un caracter net național³⁹. Asociația română ASTRA, la data participării sale la expoziția universală de la București din 1906, insistă asupra elementelor apartenenței sale la „Dacia”, la marea comunitate culturală română⁴⁰. De cealaltă parte, rivala sa maghiară EMKE plasează în centrul preocupărilor sale re-maghiarizarea teritoriilor transilvane prin colonizare și școlarizare – așa încît, în primul rînd, să se formeze o continuitate etnică maghiară de la Cîmpia Panonică (*Alföld*) pînă în inima Ținutului Secuiesc⁴¹.

Astfel, înaintea primului război mondial, identificările regionale specifice cunosc un clar regres în Transilvania. În mare parte, așa cum s-a văzut, acestea fuseseră sprijinite de societatea stărilor și de reprezentanții săi: aristocrația mare și mijlocie, breslele orășenești, comunitățile care beneficiau de privilegii juridice și teritoriale⁴². Dezvoltarea structurilor statului național în Ungaria după 1867 este concepută de către promotorii săi ca o operă de modernizare a cadrului social. Ea accelerează dispariția vechilor structuri și în schimb oferă elitelor transilvane perspective noi, cu condiția ca acestea să accepte să se identifice cu națiunea politică maghiară⁴³.

Practic, în timpul ultimilor ani de pace, Budapesta pare să devină tot mai mult centrul politic nu doar al maghiarilor din Transilvania ci și al șefilor partidului sășesc și ai PNR care, în 1890 și respectiv în 1905, au decis să ia parte la viața politică națională⁴⁴. Dar, în timp ce elitele maghiare profită din plin de această dezvoltare a statului național ocupînd, de pildă, numeroase funcții în administrație sau în învățămîntul superior public fie în Transilvania, fie chiar în capitală⁴⁵, elitele săsești și românești își văd cariera frînată sau chiar blocată. Așa cum foarte bine a arătat Benedict Anderson, în statul modern perspectivele ascensiunii sociale frînează sau chiar anihilează conștiințele identitare potențial divergente⁴⁶. Existența parțială a acestor condiții în Ungaria în 1914 explică de ce procesul de maghiarizare nu trebuie redus pur și simplu la o manipulare a cifrelor de către statul maghiar naționalist⁴⁷. Însă politica elitei conducătoare de la Budapesta, atît prin politica de maghiarizare forțată cît și prin refuzul de accepta democratizarea țării⁴⁸, multiplică în acel moment constrîngerile și blocajele din Ungaria. *Reich*-ul german și noul regat român, angajate la rîndul lor într-un proces de construcție bazat pe principiile statului național, dobîndesc atunci o tot mai mare forță de atracție asupra unei părți a elitelor săsești și românești, în defavoarea perspectivei unei replieri regionale transilvane care nu se mai poate sprijini pe nici o bază administrativă sau juridică și care nu oferă nici alternativă⁴⁹, nici soluție de viitor de promovare în lumea noii societăți industriale.

Cazul elitelor române ilustrează bine aceste considerații teoretice. O primă categorie este reprezentată de cei pe care susținătorii Partidului Național îi califică drept „renegați”: funcționari, învățători și profesori de stat, ei se integrează în statul național maghiar, naționalist, cu riscul de a fi asimilați rapid și complet. Numărul lor a fost fără îndoială mai mare decît cel pe care îl susține istoriografia tradițională⁵⁰. Însă dezvoltarea Ungariei „liberale”⁵¹ în cadrul pieței unificate a Monarhiei a permis și apariția unor importanți independenți (avocați, medici) și antreprenori (bancheri, comercianți) români. Aceasta mică elită este cea care preia controlul PNR la începutul secolului al XX-lea și inițiază o politică activistă de participare la viața națională: chiar dacă e hotărîtă să lupte împotriva maghiarizării, ea reprezintă o formă de integrare parțială în statul ungar. La începutul deceniului

al doilea, ea este violent atacată de o altă grupare politică, numită a „bărbaților de oțel” (*oțeliți*), care îi reproșează concesiile și chiar complicitate cu sistemul în vigoare: această mișcare a cărei figură de seamă este poetul și publicistul Octavian Goga, este reprezentată în marea ei majoritate de intelectuali (dascăli, scriitori, preoți) pentru care lupta pentru limba și cultura română e atât o problemă ideologică și morală cât și o problemă de perspectivă socială. Limitați la a preda în cadrul sistemului confesional unde susțin tutela autorității religioase, o parte dintre ei aleg exilul în regatul român vecin. Cei care rămân sînt la baza inițiativei cîtorva manifestări în mod clar iredentiste ale românilor din Transilvania înainte de 1914. Ei formează și majoritatea acelor membri ai elitei române care „trădează”, alăturîndu-se României odată cu izbucnirea războiului mondial, atîta vreme cît ea rămîne neutră și, teoretic, aliatul Austro-Ungariei.

O fragilă autonomie de circumstanță (1918-1920)

Deznodămîntul primului război mondial surprinde elitele transilvane într-o situație delicată deoarece, spre deosebire de frontul de vest, frontul de est tocmai se reînchisese cu victoria Puterilor Centrale: la tratatul de la București din mai 1918, România înfrîntă trebuie să accepte cedarea trecătorilor și a vîrfurilor muntoase din Carpați; șase luni mai tîrziu, cînd revoluția izbucnește în toate teritoriile Ungariei regale, trupele sale traversează tocmai aceste trecători și ocupă, între sfîrșitul lui noiembrie 1918 și sfîrșitul lui ianuarie 1919, întreaga Transilvanie istorică⁵².

Pentru elitele române acest scenariu este unul de totală surpriză odată ce, în ciuda loialității lor față de Monarhie, ele au fost prinse în vîrtejul evenimentelor, tratate cu ostilitate de statul maghiar după incursiunea din august-septembrie 1916 a armatelor Bucureștiului în Transilvania. Înlocuirea proiectului național maghiar cu un proiect național pan-românesc nu putea decît să le cîștige adeziunea. Există totuși cîteva momente de derută și de nesiguranță în noiembrie 1918, care anunță deja regionalismul transilvan românesc de la începutul anilor 1920: unirea cu România a tuturor teritoriilor locuite de „românii din Transilvania, Banat și Țara Ungurească” proclamată solemn de elita politică română din Transilvania la 1 decembrie 1918 e precedată de o dezbatere aprinsă în rîndul conducătorilor PNR asupra eventualelor condiții ce ar trebui puse acestui act⁵³: tradiția de rezistență față de statul centralizat, acutizată de lupta împotriva maghiarizării, provoacă teama de a fi absorbiți pur și simplu de un nou stat român ale cărui elite politice provin, în majoritatea lor, din rîndul claselor sociale (aristocrația, marii proprietari) pe care PNR le combate în Transilvania. Amintirea înăbușirii sîngeroase a răscoalei țărănești din 1907, imaginea pe care o lasă clasa politică de la București și „blestemul oriental” (bizantinismul, corupția, delăsarea)⁵⁴ care pătează reputația regatului român în ochii transilvănenilor instruiți la Viena și Budapesta, nu fac decît să întărească această neîncredere. Declarația de la Alba-Iulia, formarea unui

guvern transilvan provizoriu („Consiliul Dirigent”), negocierile duse la București cu guvernul Brătianu în decembrie 1918, sînt consecința acestor dileme și a compromisurilor ce le-au urmat. Prin două decrete-lege din 24 decembrie, guvernul român recunoaște unirea și acceptă ca noile provincii transilvane⁵⁵ să fie conduse provizoriu de către Consiliul Dirigent, cu excepția chestiunilor de politică externă ale regatului și a celor legate de conducerea unui război (armată, poștă, telecomunicații, căi ferate...)⁵⁶.

Astfel, la acest sfîrșit de 1918 și încă la începutul anului următor, în ciuda ocupației de către armata română, se deschide o scurtă perioadă în care Transilvania nu mai are de suportat, într-o măsură atît de mare, apăsarea structurilor statului național: Ungaria e cuprinsă de convulsiile Revoluției și ale Republicii Sfaturilor, statul român central nu exercită încă decît o autoritate indirectă asupra provinciei. Dacă elitele conducătoare săsești se resemnează repede la a accepta integrarea în România Mare în schimbul garanțiilor Consiliului Dirigent⁵⁷, se dezvoltă în schimb cîteva proiecte alternative maghiare sau secuiești: Árpád Páal, subprefect (*alispán*) al comitatului Udvarhely (Odorhei) pînă în ianuarie 1919, promovează ideea unei republici secuiești⁵⁸, în timp ce Elemér Gyárfás, avocat, vechi prefect (*ispán*) al comitatului Kis Küküllő (Tîrnava Mică) remite Consiliului Dirigent în mai 1919, un proiect de independență al Transilvaniei după modelul elvețian⁵⁹. Totuși, aceste proiecte țin mai degrabă de un exercițiu teoretic al unor personalități izolate decît de niște veritabile alternative politice. În marea lor majoritate, elitele administrative maghiare din Transilvania – în parte originare din provincie – rămîn mai mult ca niciodată fidele logicii naționale, avînd în vedere că alternativa propusă e aceea a unui jurămînt față de regele României, cerută încă din ianuarie 1919 de către Consiliul Dirigent – lucru care nu mai permite deloc perspectiva unei „a treia căi” transilvane: consecințele acestui impas sunt demisiile în masă, expulzările, un aflux de refugiați în Mica Ungarie.

În ciuda caracterului său aproape exclusiv românesc⁶⁰, Consiliul Dirigent, stabilit la Sibiu (Nagyszeben, Hermannstadt) apoi la Cluj (Kolozsvár), din decembrie 1918 pînă în aprilie 1920, reprezintă singura experiență modernă de guvernare autonomă a Transilvaniei. Considerîndu-se eminentement provizoriu, născut într-un context agitat – campania militară împotriva Ungariei nu ia sfîrșit decît noiembrie 1919 –, el acționează într-o manieră ambiguă pe baza structurilor lăsate de statul maghiar unitar. Unul dintre principiile fondatoare ale declarației de la Alba-Iulia din decembrie 1918 e acela al sufragiului universal: *Marele Sfat Național*, organ legislativ din care se constituie ulterior Consiliul Dirigent, se întrunește în iulie 1919 și adoptă acest principiu ca bază a noii legi electorale⁶¹. Însă în același timp Consiliul Director, care menține aproape în întregime legislația administrativă și civilă maghiară în vigoare⁶², mai reduce puțin din „autoadministrarea locală” (*Selbstverwaltung/Önkormányzat*): prefectul (*ispán*) primește

noi puteri de numire și de decizie, în timp ce adunările reprezentative locale (adunările de comitat/*județene*, adunările orașenești, adunările comunale) sînt dizolvate pe motiv de lipsă de reprezentativitate⁶³, iar prerogativele lor sînt transferate autorităților administrative și comitetelor „reprezentative”, provizorii, numite. Abia în noiembrie 1919 un decret al Consiliului Dirigent anunță viitoare alegeri locale pe baza sufragiului universal⁶⁴ dar în februarie-martie 1920 nu procedează decît la alegerea adunărilor comunale⁶⁵.

Unificarea „cu furca”⁶⁶ și limitele sale

Chiar dacă Consiliul Dirigent nu contestă prin nimic structura administrativă maghiară, simpla sa existență garantează un anumit particularism transilvan în cadrul noii Români Mari. Or, în pofida victoriei la alegerile generale din noiembrie 1919 a unei coaliții al cărei element principal este Partidul Național Român, Bucureștiul, unde domină vocea Partidului Național Liberal al lui Ionel Brătianu, nu întîrzie să-și impună propria viziune centralistă asupra unificării țării: guvernul condus de către guvernantul transilvan Alexandru Vaida-Voevod e demis de rege în circumstanțe contestabile, chiar în absența primului ministru care se afla în călătorie în străinătate. Cîteva săptămîni mai tîrziu începe distrugerea progresivă și sistematică a organelor descentralizate transilvane: Consiliul Dirigent e înlocuit de o Comisie Regională de Unificare (*Comisia Regională de Descărcare și Unificare*) însărcinată să procedeze la lichidarea ministerelor (*resorturi*) vechiului Consiliu. Între aprilie 1920 și 1 mai 1922, data dispariției ultimei direcții generale ministeriale a Transilvaniei de la Cluj, ministerele de la București preiau puțin cîte puțin controlul direct asupra administrației transilvane numindu-și reprezentanți în fiecare *județ* (comitat) sau înființînd diverse sub-direcții regionale, simple organe locale ale ministerului central, fără putere de decizie. Uneori, întregul eșalon local e suprimat iar atribuțiile sale sînt predate direcțiilor generale situate la București⁶⁷.

Legea administrativă generală din 1925 încoronează unificarea la scara întregii țări⁶⁸. Principiul de *Selbstverwaltung* (autoadministrare), în pofida afirmațiilor legiuitorului⁶⁹, e definitiv abandonat. Împărțirea uniformă a comitatelor, care de acum se vor numi *județe*, nu doar că este păstrată⁷⁰ dar e și întărită după principiile deja în vigoare în România mică din 1914⁷¹: astfel, toți funcționarii dintr-un județ vor fi de acum numiți de către autoritatea administrativă și se renunță la structura dublă (*ispán/alispán* în comitate, *jegyző/bíró* în comune) care avea rolul de a proteja poziția elitelor locale în sistemul de la 1876-1886⁷². Desigur că sufragiul universal masculin e în vigoare la alegerile pentru *consiliul județean* și *consiliul comunal*, dar 2/5 dintre membri sînt aleși din oficiu, din rîndurile administrației locale și al camerelor profesionale. În plus, recurgerea la administrațiile municipale provizorii (*comisiuni interimare*), permise de lege (art. 276), se va dovedi aproape permanentă în orașele sau în comunele în care românii se mențin în proporție

constant minoritară⁷³. Principiul „oraşului liber”, pe plan de egalitate cu judeţul, dispare în favoarea celui de „municipiu”, care nu e decât un tip mai special de comună⁷⁴. Dându-i atribuţii omnipotente prefectului, chiar mai mult decât legea maghiară din 1876, legea din 1925 adoptă modelul francez, fără ca totuşi să pretindă diplome profesionale autentice pentru exercitarea funcţiei (art. 330). În ciuda numeroaselor modificări pe care le suferă legea până în 1938 şi a instabilităţii legislative caracteristice regatului român în această epocă, modelul centralist rămâne aproape neschimbat. Doar legea administrativă din 1929, votată de noua majoritate în care domină românii transilvani şi aplicată cu greu în 1930 şi în prima parte a anului 1931, încearcă un proces de descentralizare prin crearea a şapte regiuni (*directorate ministeriale*) înzestrate cu personalitate juridică şi cu prefecţi de regiune⁷⁵ însă aceste „directorate ministeriale” au mari dificultăţi în a se impune: scurta lor existenţă e copleşită de conflicte de competenţă cu ministerele care continuă să comunice în mod direct cu funcţionarii lor din teritoriu⁷⁶.

Chiar mai mult decât după 1867, o conştiinţă regională transilvană specifică are toate motivele de a se dezvolta puternic în elanul acestei unificări grăbite⁷⁷. Proiectul pan-românesc al statului naţional e perceput nefavorabil în măsura în care par să-i lipsească rădăcinile: acesta nu poate invoca continuitatea istorică pentru a legitima efortul său de unificare, aşa cum era cazul statului maghiar la data proclamării unirii Transilvaniei; lucru care nu îl împiedică totuşi să înmulţească măsurile de românizare şi de limitare a drepturilor şi prerogativelor minorităţilor maghiară şi săsească⁷⁸. El se loveşte, de asemenea, de amintirea altor experienţe anterioare de construcţie statală modernă, fie că e vorba de proiectul naţional-maghiar sau de scurta dar semnificativa experienţă de auto-administrare pe care a reprezentat-o Consiliul Dirigent pentru elita română din Transilvania⁷⁹. Mai mult, integrarea administrativă precipitată e departe de a reduce toate particularităţile obiective ale provinciei: cea mai mare parte a codului civil în vigoare în Transilvania e moştenit din vremea Monarhiei⁸⁰ iar problema unificării legislative devine o adevărată *serpent de mer* în întreaga perioadă interbelică⁸¹. Chiar mai mult decât în cadrul Ungariei istorice, regiunea e izolată geografic, de aceasta dată de bariera impunătoare a Carpaţilor: nu există decât trei legături feroviare importante care traversează Carpaţii în 1920 şi abia în 1938 e finalizată linia care uneşte, prin Bucovina, Transilvania centrală de Iaşi şi de Moldova⁸². Statul român urmaş al „Vechiului Regat” din 1914, grevat de datoriile cauzate de un război aspru, se dovedeşte incapabil de a depune efortul financiar şi uman necesar bunei administrări a unei ţări care şi-a mărit suprafaţa de mai bine de două ori. Politica sa autarhică are efecte contradictorii asupra economiei transilvane: regiunile apropiate de graniţa maghiară au o agricultură care asigură pâinea ţării iar industria de prelucrare beneficiază parţial de pe urma industriei din sudul Transilvaniei dar deplînge lipsa investiţiilor străine⁸³. Teoretic, situaţia economică relativă a provinciei se

ameliorează: din regiunea cea mai săracă a unei țări mai dezvoltate, ea devine regiunea cea mai bogată a unei țări mai rurale, mai puțin industrializate, care are de oferit o piață de optsprezece milioane de locuitori. În același timp ea are totuși de suportat poveri fiscale ridicate din partea statului central care încearcă să profite de pe urma relativei sale prosperități⁸⁴.

Renașterea regionalismelor sau exacerbarea naționalismelor? (1920 – 1930)

Chiar mai mult decât în anii care urmează Unirii din 1868, regionalismele transilvane, după o izbucnire trecătoare și spectaculoasă, își pierd rapid din forță în această perioadă.

Traumatismul înfrângerii și prăbușirii construcției naționale maghiare și deriva reacționară a guvernului de la Budapesta provoacă un adevărat șoc electric în rîndul elitelor maghiare din Transilvania. Mobilizarea în jurul culturii și al presei, sosirea exilaților social-democrați de la Budapesta⁸⁵, contestarea păturilor conducătoare tradiționale aparținînd aristocrației, provoacă în rîndul elitelor intelectuale ale burgheziei radicale apariția unui puternic curent de revendicări. Pe lîngă sloganurile de democratizare și de chemare la activism a minorității maghiare⁸⁶, Partidul Popular Maghiar (*Magyar Néppárt*), grupat în jurul arhitectului Károly Kós, al vechiului funcționar Árpád Pál și al jurnalistului István Zágoni, promovează, la începutul anilor 1920, ideea unei Transilvanii federale, a unei „Elveții Orientale” împărțite după un sistem național de cantoane, reluînd, în parte, propunerile unui Oszkár Jászi, de acum în exil, de restructurare mai globală a Bazinului Dunărean⁸⁷. Acest „transilvanism federalist” găsește un ecou favorabil în rîndul cîtorva membri izolați ai Partidului Național Român sau al cîtorva intelectuali sași precum Heinrich Zillich⁸⁸. Dar, mai ales prin aspectele sale literare și istoriografice, prin evocările sale incantatorii ale Transilvaniei independente, tolerante și luminate a secolului al XVII-lea⁸⁹, el are mai mult o semnificație internă, mobilizatoare a energiilor maghiare. Începînd din 1923-24, într-un partid unificat (*Országos Magyar Párt*) al tuturor maghiarilor, controlat de cercurile conducătoare ale elitei aristocratice din Cluj, pe cînd Budapesta își reînnoiește legăturile cu „frații” săi transilvani⁹⁰, acest „transilvanism” se transformă într-o revendicare a drepturilor culturale și etnice ale minorității maghiare pe baza autonomiei la care au dreptul „minoritățile”. Acuzate fără îndoială prematur că nutresc intenții iredentiste, elitelor maghiare din Transilvania nu le rămîne de ales decât să adopte resemnate o atitudine de izolare și de consolidare internă a pozițiilor lor, lucru care se concretizează mai ales printr-o epocă de aur culturală și artistică.

În ce privește specificitatea secuiască, nu asistăm la nici o renaștere a unei identități distincte, în ciuda eforturilor intelectualilor români și chiar a statului însuși de a întreține această ficțiune: teoria românească care consideră o mare

parte a secuilor ca fiind vechi români maghiarizați, nu face decât să provoace efectul opus celui scontat în rîndul elitelor din Ținutul Secuiesc⁹¹.

Pentru a doua oară, aflați în situația unei minorități într-un stat național în construcție, elitele săsesești înclină din ce în ce mai puțin hotărîte spre un regionalism „mic-săsesc” (*kleinsächsisch*) sau chiar și mai puțin spre unul trans-etnic în Transilvania. Una dintre motivațiile care le-a influențat decizia de a se alătura unirii a fost perspectiva de a avea un rol hotărîtor în conducerea tuturo: germanilor din România Mare⁹²: începînd din 1923 ia ființă Uniunea Germanilor din România (*Verband der Deutschen in Rumänien*). Desigur, aceasta nu e foarte activă, dar identitatea întii de toate germană a sașilor este de acum un loc comun⁹³. Ea nu are consecințe politice asupra elitelor tradiționale burgheze ale comercianților și industriașilor grupați în jurul bisericii evanghelice, dar e deja plină de sens pentru burghezia mică și mijlocie care se alătură mișcării *Selbsthilfe*: această asociație de întrajutorare, fondată în 1922 de către funcționarul bancar Fritz Fabrizio – după un sejur în Germania în timpul căruia a intrat în contact cu cercurile apropiate național-socialiștilor – răspîndește, în această epocă, idei de inspirație *völkisch* despre rasa germană⁹⁴.

Flacăra regionalistă din rîndul românilor transilvani merită o atenție cu atît mai specială cu cît, în cadrul statului național unitar român, s-ar fi putut aștepta dispariția sa imediată. Dimpotrivă, după dizolvarea brutală a organelor autonome, chestiunea regionalismului politic al elitelor române transilvane din Partidul Național Român (PNR) capătă un loc central în dezbaterea publică națională. Cîteva manifestări spectaculoase marchează acest conflict dintre ardeleni și *regătenii* din *Vechiul Regat*⁹⁵ care culminează în 1922-23: cea mai semnificativă o reprezintă fără îndoială, boicotul de către PNR al încoronării lui Ferdinand, Rege al României Mari, organizată simbolic la 15 octombrie 1922 la Alba-Iulia, orașul în care aceiași ardeleni proclamaseră unirea cu România în 1918. La originea acestei indignări, pe lîngă motivele deja amintite mai sus – refuzul centralismului, al autoritarismului, ostilitatea față de ideologia Partidului Național Liberal din *Regat* – se află și problema perspectivelor sociale oferite elitelor române transilvane de proiectul statului național al României Mari: contrar primelor așteptări din vremea Consiliului Dirigent și a guvernului Vaida, transilvănenii ajung cu greu să-și facă loc în rîndul înaltei administrații și al ministerelor. Recalificarea vechilor înalți funcționari ai Consiliului Dirigent e dificilă. O parte este pur și simplu demisă⁹⁶, o alta e invitată să se alăture ministerului central la București, dar acest drum costisitor nu e ușor⁹⁷; o ultimă parte, în sfîrșit, e reangajată în cadrul unor eventuale/subordonate direcții locale ale ministerelor dar condițiile sînt dificile: relativa precaritate a veniturilor, politizarea și precaritatea funcțiilor⁹⁸. Al doilea motiv de nemulțumire al ardelenilor este acela al invadării provinciei de către elitele regatului averse de posturi și de avantaje oficiale⁹⁹: la noua Universitate

română de la Cluj, proporția regătenilor e foarte mare¹⁰⁰, în timp ce profesorii transilvăneni din învățământul secundar confesional nu își ascund ambițiile universitare la primul lor congres general din ianuarie 1919 de la Sibiu¹⁰¹. Cu toate acestea, studiarea noastră sistematică a listelor de prefecți și subprefecți, a listelor de deputați din Transilvania din prima jumătate a anilor 1920 demonstrează că această pretinsă invadare e în mare parte exagerată¹⁰². Cel puțin la fel de semnificativ pare a fi numărul transilvănenilor exilați în regatul român înainte de 1914 care s-au întors în provincia lor de origine cu avantajul legăturilor făcute în regat. În schimb, dacă studiem situația politică a transilvănenilor și capacitatea lor de a influența deciziile puterii, constatăm practic o semnificativă marginalizare între 1920 și 1928: dintre cei 84 de membri ai celor șase guverne care se succed în această perioadă, cincisprezece sînt „transilvăneni” (18%, incluzînd Banatul și Crișana). Dacă luăm în considerare cele două guverne liberale din 1922-26 și 1927-28 care votează cea mai importantă parte a legislației din această epocă, căreia îi aparține și Constituția țării, din 32 de membrii, doi (6%) sînt „transilvăneni” proveniți din elitele politice provinciale de la 1914¹⁰³, iar alți patru, de origine transilvană, au avut deja o carieră în *Regat* înainte de 1914¹⁰⁴. Aceasta nu înseamnă că elita transilvană rămîne grupată în bastionul său carpatic în jurul PNR, partidul său istoric regional: începînd din 1920, o parte importantă a acesteia se alătură, din oportunism sau din convingere, partidelor din sud precum Partidul Poporului sau Partidul Liberal. Însă membrii transilvăneni ai acestor partide naționale se plîng în mai multe rînduri de lipsa lor de influență asupra conducerii centrale de la București¹⁰⁵.

Nemulțumirile par astfel, în cele din urmă, să fie în principal legate mai degrabă de această pierdere importantă de funcții și de pîrghii ale puterii în statul centralizat, după frumoasele iluzii ale anului 1919, decît de absența perspectivelor sociale atrăgătoare. E de avut în vedere că în același timp membrilor clasei transilvane de mijloc li se oferă noi oportunități de carieră: cantonați în orașele sau în tîrguri mai mari înainte de 1914, ei reușesc să se afirme în orașele mari din provincie care pînă acum au fost ultra-dominate de burghezia săsească și de cea maghiară. În pofida condițiilor dificile și a dispariției „guvernului” de la Cluj, carierele în administrație și învățămînt sînt de acum larg deschise și încurajate de stat. Pentru tînăra generație instruită în liceele de stat și la universitatea națională română de la Cluj, regionalismul mai vechii generații ale cărei cariere au fost modelate în cadrul Ungariei de la 1914, capătă în curînd un aer desuet.

Însuși acest regionalism regresează începînd cu a doua jumătate a anilor 1920: PNR alege de timpuriu soluția cîștigării puterii la București, în alianță cu un partid din sud, mai degrabă decît cea a unei replieri sau chiar a separatismului¹⁰⁶. De altfel chiar o majoritate a PNR-ului a pregătit un proiect de dizolvare a Consiliului Dirigent în februarie 1920¹⁰⁷, cînd împreună cu guvernul Vaida își credea asigurate

pozițiile în capitală. În 1926, PNR fuzionează cu principalul partid de opoziție din *Regat*, Partidul Țărănesc: urmează o campanie politică activă de manifestații și întruniri la care sloganurile de democratizare a vieții publice naționale înlocuiesc definitiv manifestațiile propriu-zis regionaliste. Accederea la putere a noului partid la sfârșitul lui 1928 și participarea sa activă la treburile țării pînă în 1933 încoronează acest efort de integrare și confirmă posibilitatea transilvănenilor, de acum consolidată, de a face carieră în administrația și în politica națională¹⁰⁸.

Posibilitatea de a spera la o carieră în sînul statului și identificarea cu proiectul național pan-românesc nu înseamnă totuși că identitatea românilor din Transilvania își pierde specificitățile, fiindcă cealaltă chestiune arzătoare rămîne aceea a rivalităților cu maghiarii și cu sașii, la rîndul lor, așa cum am văzut, uniți durabil în jurul identității lor naționale și care păstrează funcții dominante în societatea transilvană. Astfel, ca și în cazul agitației maghiarilor din Transilvania de dinainte de 1914, din spatele unui aparent regionalism, și elitele române transilvane revendică o mai mare prezență din partea statului pentru a le ajuta să-și asigure un loc mai bun în cadrul societății urbane¹⁰⁹. Acest tip de regionalism deturnat, transformat în revendicare ultra-naționalistă, e cel care în curînd va prevala. El joacă un rol particular în rîndul tineretului studentesc român de la Cluj care, în ciuda posibilităților deschise de a face carieră în administrația publică, e neliniștit de importanța sistemului de putere și a relațiilor pe care minoritățile le păstrează în plan local¹¹⁰.

Concluzie: finis transsylvaniae

Făcînd o comparație între cele două tentative de construcție națională de dinainte și de după 1918, ies la lumină paralelisme tulburătoare: identificările naționale dobîndesc o forță considerabilă, regionalismele, în ciuda unor avînturi pasagere, au tendință regresivă. În cadrul naționalității dominante – cea maghiară înainte de 1918, cea română mai apoi – perspectivele oferite și constrîngerile exercitate de către stat înving sau reduc puternic orice veleitate de identitate divergentă. Pentru minorități, aceasta reprezintă un contra-model, indiferent de tipul național care se impune. În secolul al XIX-lea „transilvanismele” se regăsesc în primul rînd asociate vechii societăți a Stărilor și nu prea par să aibă perspective de viitor pentru a-și asigura inserția în cadrul societății din epoca industrială. În secolul al XX-lea, ele se străduiesc să renască sub o nouă formă, adaptată vieții moderne, care ar putea oferi o alternativă la statul național. Ele sînt cu siguranță deliciul unor literați nostalgici pasionați de istorie, dar adevăratele alianțe pan-transilvane și trans-etnice nu ajung niciodată dincolo de stadiul de speculații intelectuale¹¹¹. Spre deosebire de fenomenele regionaliste și chiar separatiste din Croația, Slovacia sau din Galiția de după 1918, vechea fragmentare identitară din Transilvania – fie ea de ordin social, religios, etnic sau geografic –, reînviată și exacerbată în jurul a trei identificări

naționale divergente, blochează în mod constant orice identificare pan-regională, de teama de a nu dăuna intereselor proprii „tabere”.

Există cu toate acestea diferențe notabile de grad între perioada de dinainte și cea de după primul război mondial. Nu se poate vorbi despre o simplă răsturnare de situație. Elita minorității maghiare nu are aceeași atitudine și nici aceeași poziție socială în cadrul României Mari ca elita emergentă a naționalității române în cadrul Monarhiei. Înainte de 1914, politica maghiară de *nation-building* era în concordanță cu ierarhia socială și cu procesul de urbanizare și modernizare din Transilvania. Viața politică și administrativă locală, desigur nedemocratică, se bazează pe un compromis cu elitele istorice ale provinciei, după principiul de *Selbstverwaltung*. După 1918, politica de stat „pan-românească” răstoarnă brusc acest proces în numele majorității etnice „mute” țărănești a cărei purtătoare de cuvânt rămîne o elită românească alfabetizată, aflată desigur într-un progres permanent, dar încă copleșită de pozițiile sociale, economice și intelectuale păstrate de către fosta națiune a statului maghiar: statul, prin legislație, printr-o centralizare administrativă ce sufocă orice viață politică locală, se vede constrîns să recurgă la măsuri coercitive mult mai numeroase decît statul maghiar „liberal” din epoca Compromisului și chiar cu o garanție de succes mai mică deoarece maghiarii și sașii, prin pozițiile lor sociale și economice moștenite, se pot opune cu succes românizării. Se dezvoltă așadar un dublu sentiment de neputință și de resentiment din partea românilor din Transilvania, căruia îi răspunde o rigiditate defensivă din partea minorităților „privilegiate”, în fața agresiunilor legislative ale statului.

Din această confruntare ia naștere deriva anilor 1930-40: în 1935, vechiul prim-ministru Vaida-Voevod, conducătorul istoric al PNR, apologet al regionalismului transilvan în 1922, dorește o lege numită *numerus valachicus* care să instituie cote etnice românești în cadrul întreprinderilor și al administrației de stat. „Renovatorii” pro-naști ai lui Fabrizious preiau atunci controlul organelor reprezentative săsești, în timp ce elita maghiară transilvană adoptă o atitudine de așteptare a unei posibile revizuirii a frontierelor. *Diktatul* de la Viena din 30 august 1940, împărțind Transilvania în două și aducînd naționalismele la o stare de paroxism, va materializa în fapt sfîrșitul dramatic al unei idei care deja demult nu mai era în conștiința oamenilor, aceea a primatului identității transilvane asupra identificărilor naționale.

Note:

1. Poate doar cîteva studii economice și sociale, precum acela excelent al lui Berend, Iván, Ranki György, *Economics Development in East Central Europe in the 19-th and 20-th Centuries*, Londra, 1974, vin să contrazică această afirmație. Pentru Transilvania, lucrarea lui Bíró Sándor, *The Nationalities Problem in Transylvania, 1867-1940*, Social Sciences Monographs, Boulder, Columbia Univ. Press, 1992 (noi vom folosi aici reeditarea maghiară din 2002: *Kisebbségben és többségben: Románok és magyarok (1867-1940)*, Budapesta, 2002) rămîne o încercare izolată și din păcate foarte pîrtinitoare.

2. Michel, Bernard, *La chute de l'Empire austro-hongrois*, Laffont, 1991.
3. Astfel, la momentul actual în România, specialiștii secolelor al XIX-lea și al XX-lea aparțin de două catedre universitare distincte.
4. A se vedea, în mod special Gellner, Ernest, *Nations et Nationalisme*, Payot, Paris, 1989.
5. Cea mai mare parte a sintezelor consideră că acest triumf corespunde unei înrăutățiri generale a soartei „comunităților etnice” din Europa care, din „naționalități” ale imperiului devin „minorități” în cadrul noilor state naționale. Jelavich, B. *History of the Balkans*, Cambridge University Press, 1983, vol. 2, p. 136. Michel, Bernard, *Nations et Nationalismes en Europe centrale*, Paris, 1995, cap. 10.
6. Termenul de „Transilvania” se referă, în acest studiu, dacă nu e însoțit de o specificare explicită, la regiunea istorică (*Siebenbürgen*, *Erdély*, *Ardeal*) și nu la ansamblul teritoriilor dobândite de România din teritoriul Ungariei în 1920, așa cum tinde să fie folosit în prezent în mod curent.
7. Acest neologism s-a format după termenul maghiar „*transsilvanismus*”: a se vedea mai jos și Lengyel, Zsolt K., *Auf der Suche nach dem Kompromiß: Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928*, München, Verl. Ungarisches Institut, 1993, p. 1.
8. Politologul Tony Judt le denumeste atrăgător „arhipelaguri de memorii conflictuale” (citată de Capelle-Pogăcean, A., „Roumanie, l'utopie unitaire en question”, *Critique Internationale*, ianuarie 2000, 6, p. 110).
9. Pentru sensul acestui cuvânt, la interferența istoriei politice a „oamenilor cu putere” și a istoriei sociale tradiționale a „claselor conducătoare”, Charle, Christophe, *Les Élités de la République*, Fayard, Paris, 1987, p. 10.
10. Se vorbește de asemenea uneori, pentru Europa de Est, despre *intelligentsia*. Despre rolul crucial al acestor elite în formularea proiectelor naționale, a se vedea: Hroch, Miroslav *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei der kleinen Völkern Europas*, Praga, 1968. NB: studiul nostru axându-se pe chestiunea conștiinței regionale a elitelor provenite din rindul naționalităților istorice din Transilvania, chestiunea specifică a identității și a integrării/asimilării locale a elitei de confesiune iudaică nu va fi abordată aici.
11. Barany, George, „Ungarns Verwaltung (1848-1918)”, în Wandruska, Adam, Urbanitsch, Peter, dir., *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Viena, vol. 2, 1975, p. 387.
12. Ibidem, p. 421-431 și *Magyarország Története*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, vol. 6, 1979, p. 1236-43; Köpeczi, Béla, dir., *Erdély története*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, vol. 3, 1987, pp. 1634-37.
13. Dar, asociată legii electorale foarte restrictive din 1874, ea nu permite constituirea de comitate cu o potențială dominanță politică română așa cum ar fi putut fi, de pildă, vechea zonă a regimentelor române de frontieră (*Grenzer*) din zona Năsăud: mai multe comitate sînt contopite în 1876; Naszód își pierde independența pentru a forma împreună cu Beszterce (/Bistrița, Bistritz) comitatul Bistrița-Năsăud (Nistor, I.S., *Comuna și județul, evoluția istorică*, Cluj, Dacia, 2000, p. 101).
14. Cuvîntul „prefect” traduce, în lipsa unei variante mai bune, termenul de *ispán* (conte, comes) de origine medievală.
15. Puterea maghiară își reasumă măsurile de raționalizare și de profesionalizare deja încercate de administrația austriacă în Transilvania îndeosebi sub conducerea lui Iosif al II-lea (Roth, Harald, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln, Böhlau Verlag, 1996, pp. 83-86) și în epoca neo-absolutistă (Barany, *op. cit.*, p. 343).
16. În sensul ideologiei Partidului Liberal maghiar (*Szabadelvű Párt*) din 1875.
17. Se vorbește, în termeni geografici, despre: *Délkeleti Felföld* (Țara de Sus din sud-est), și în termeni politici, despre Ungaria de Est sau despre *Királyhágon túli kerület* (Districtul de dincolo de Piatra Craiului) evocat de Kós, Károly, *Erdély, kultúrtörténeti vázlat*, Cluj, Erdélyi

Szépmíves Céh, 1929, reed. 1934, în facsimil: Budapesta, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, p. 85.

18. Separarea religioasă a românilor între uniți și ortodocși, specificitatea micilor țări în care se păstrează cultura populară, precum Kalotaszeg (Călățele), Țara Moților, izolarea și specificitatea sașilor din nordul Transilvaniei (Bistritz / Beszterce, Bistrița), a Ținutului Secuiesc etc. ... : o enumerare neexhaustivă în Roth, *op. cit.*, p. 12.

19. Astfel, breslele întârzie să dispară în Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea. Pál Iudit, *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 187.

20. Barany, *op. cit.*, p. 353 și Legea XLIII /1868, art. 12 în *Magyar Törvénytár*, 1896. Legea în vigoare în restul țării e aceea a dreptului cutumiar maghiar (din care face parte *tripartitum* al lui Werbőczy).

21. Pál, *op. cit.*, p. 75.

22. *Ibidem*, p. 190.

23. *Erdély története*, *op. cit.*, vol. 3, p. 1525.

24. *Ibid.* și Lengyel, *op. cit.*, p. 140. Acțiunea se concretizează mai ales prin construcția unei căi ferate prin Ținutul Secuiesc, terminată în 1909.

25. Károly Kós, tânăr intelectual transilvan, partizan al descentralizării, apropiat de cercurile burghez-radical din Budapesta, este impresionat și șocat de numărul mare și de entuziasmul țăranilor prezenți la reuniunea jubiliară a ASTREI din 1911 (citat de Kántor, Lajos, *Itt valami más van...Erdélyi Krónika (1911 – 1914)*, Budapesta, Héttorony Könyvkiadó, 1992, p. 12 și LENGYEL, *op. cit.*, p. 50).

26. Lengyel, *op. cit.*, pp. 42-46. Romsics, Ignác, *Bethlen István*, Budapesta, 1991, pp. 56-66.

27. În sensul medieval de „*natio*” și cu referire la „*Unio trium nationum*” (maghiară, secuiască, săsească) care controlează sistemul politic din Transilvania începând din secolul al XV-lea.

28. Hitchins, Keith, „*Die Rumänen*”, în Wandruska, Adam, Urbanitsch Peter, dir., *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Viena, vol. 3, 1980, pp. 596-597 și Hitchins, Keith, *A Nation affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania, 1860-1914*, București, Enciclopedica, 1999, p. 135sq și pp. 338-343.

29. Hitchins, *op. cit.*, 1980, p. 601.

30. Popovici, A., *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich: împărțirea sa cuprinde Banatul, Crișana și Bucovina* (Turda, Marius, „Aurel C. Popovici and the Symbolics Geography of the Romanians in the Late Habsburg Empire (1890-1910)”, *Revue Roumaine d'Histoire*, 1997, nr. 1-2, pp. 115-120)

31. Tânărul activist, publicist și scriitor Ioan Slavici proclamă din 1884 : „pentru toți românii, soarele răsare la București!”, citat de Nouzille, Jean, *La Transylvanie*, Strasbourg, Revue d'Europe Centrale, 1993, p. 198.

32. Pentru o privire sintetică asupra transformării identității săsești în identitate germană, Roth, Harald, „Autostereotype als Identifikationsmuster”, în *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen: Stereotypen in einer Multiethnischen Region*, Köln, Böhlau, Siebenbürgisches Archiv, 33, 1998, p. 183, nota 12.

33. Din șase orașe libere săsești nici unul nu își păstrează statutul după 1876. Kronstadt (Brașov), care numără mai mult de 20.000 de locuitori, este retrogradat, în timp ce orașe ale Ungariei centrale mai puțin populate își păstrează rangul (statistici și statutul orașelor din Ungaria în Deák, E., *Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone (1780-1918)*, vol. II/1, Budapesta, 1989).

34. Erdély története, op. cit., vol. 3, p. 1383 și Wagner, Ernst, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen, 1191-1975*, Köln, 1981: „Vom fi puternici dacă și Germania e puternică“ afirmă Roth în scrisoarea sa.

35. Ligă naționalistă care are ca obiectiv apărarea și promovarea sistemului educativ și cultural al comunităților germane din afara Reichului, în special din Austro-Ungaria. (Möckel, Andreas, „Kleinsächsisch oder Alldeutsch? Zum selbstverständnis der Siebenbürger Sachsen von 1867 bis 1933“, în *Siebenbürgen zwischen der beiden Weltkriegen*, ed. de W. König, Böhlau Verlag, 1994, p. 132.

36. *Ibidem* și Mac Arthur, Marylin, *Zum Identitätswandel der Siebenbürger Sachsen*, Böhlau, Köln, 1990, p. 94.

37. Lutz Korodi, răspunzându-i în 1905 contelui Apponyi, președinte al Camerei Deputaților, citat de Möckel, art. cit., p. 140.

38. Această tradiție a studiilor făcute în țările germane pare să reînvie la începutul secolului al XIX-lea în cercul elitelor intelectuale (ecleziastice, pedagogice) ale minorității săsești. (Gündisch, Konrad, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Bonn, 1998, p. 128).

39. E vorba în principal despre *Verein für die Siebenbürgische Landeskunde* (1840), *Asociațiunea Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român* (ASTRA, 1861), *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME, 1859) și *Erdély-részi Magyar Közművelődési Egyesület* (EMKE, 1885).

40. Despre această expoziție și despre scandalul provocat în presa maghiară de atitudinea românilor transilvăneni: Bíró, op. cit., pp. 160-162.

41. Lengyel, op. cit., pp. 40-41.

42. Însăși această societate avea mari dificultăți în a defini o solidaritate pan-transilvană în rândul elitelor, chiar dacă experiența independenței din secolele al XVI-lea și al XVII-lea crease o anumită conștiință regională. (Gündisch, Konrad, „Ständische Autonomie und Regionalität im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Siebenbürgen“ în *Minderheiten, Regionalbewußtsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*, Siebenbürgisches Archiv, 2000, pp. 21-49).

43. A se face distincție, pentru această epocă, între cetățenia „ungară” și apartenența la poporul maghiar (*magyarság*), care se definește etnic prin termenul de „maghiar”.

44. Înființarea publicației *Lupta*, jurnal al PNR la Budapesta, viața parlamentară activă dintre 1905 și 1910, asociația studențească română de la Budapesta, *Petru Maior*...

45. Primul ministru transilvan este baronul Dezső Bánffy, din 1895 până în 1899.

46. Anderson, Benedict, *L'imaginaire national*, Paris, La Découverte, 1996, pp. 66-75.

47. Între 1880 și 1910, procentajul populației de limbă maternă maghiară crește de la 30% la 34% în Transilvania. În aproape toate orașele, numărul românilor scade considerabil (Deák, E., op. cit.). Numărul tot mai mare de greco-catolici care se declară de limbă maternă maghiară – desigur, mai ales în Partium și în Nord – ne permite să ne facem o bună idee despre procesul de maghiarizare.

48. Despotismul din administrație, manipulările electorale, manifestările șovine maghiare rămân monedă curentă în Transilvania și, așa cum o arată alegerile generale din 1910, nu tind aproape deloc să scadă în perioada direct premergătoare războiului.

49. Nepăsarea repetată a Vienei față de soarta românilor dar și față de cea a sașilor din Transilvania după 1867 dăunează grav credibilității unei ipotetice soluții „habsburgice”. Sașii preferă tot mai mult o identitate germană unei pseudo-identități austriece (ea însăși problematică chiar la Viena). Cît despre românii foarte activi în Partidul Belvédère, ei urmăresc mai degrabă unitatea tuturor românilor aflați sub sceptrul habsburgic (a se vedea mai sus subiectul lui Aurel Popovici).

50. A se vedea listele românilor prezenți în administrația comitatelor și chiar în administrația centrală în jurul anului 1914, stabilite de Bíró, S., *op. cit.*, pp. 60-67.

51. În sensul respectului absolut față de activitatea economică liberă și de inițiativa privată între 1867 și 1914 (Bíró, *ibid.*, p. 267).

52. Detalii cronologice la Țepelea, Ioan, 1919, *o campanie pentru liniștea Europei*, Cluj, Dacia, 1995.

53. A se vedea relatarea detaliată a reuniunii PNR din 30 noiembrie 1918 la Clopoșel, I., *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, pp. 111-118.

54. Despre stereotipurile și stigmatele aplicate de cei din occident orientalilor: Said, Edward, *Orientalism*, Londra, 1978.

55. Începînd din această epocă începe să fie utilizat termenul de Transilvania pentru ansamblul teritoriilor atașate României la sfîrșitul primului război mondial.

56. *Monitorul Oficial*, DL 3631 și DL 3632, 26 decembrie 1918.

57. Însă acest lucru nu trece fără reticențe și neînțelegeri interne (Ciobanu, Vasile, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Ed. Hora, 2001, pp. 65-67).

58. Lengyel, *op. cit.*, p. 103-111.

59. *Ibidem*, p. 153 după Gyárfás, Elemér, *Erdélyi problémák*, 1903-1923, Cluj, Erdélyi Irodalmi Társaság, 1923.

60. Dintre *șefii de resort*, cu funcție echivalentă aceleia de ministru, și *secretarii generali*, cu funcție echivalentă aceleia de șef de cabinet, doar sasul Lutz Korodi nu este român transilvănean.

61. Cu toate acestea, femeile sînt excluse de la vot, în ciuda angajamentelor din declarația de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918.

62. *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, Decretele I și II, 27 ianuarie 1919.

63. Sufragiul era foarte restrîns, după modelul legii electorale maghiare de la 1874 revizuită în 1912: jumătate dintre consilii erau constituite din alegătorii cei mai de vază ai comunei, așa-numiții „viriliști” (*virilisták*).

64. *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, Decretul XXII, 12 noiembrie 1919.

65. Onișor, Victor, „Principii de organizare administrativă ale Ardealului”, *Arhiva pentru știință și reformă socială*, 1920, 2, nr. 1-3, p. 8. Primele alegeri generale locale nu vor avea loc decît în februarie 1926.

66. Pentru acest termen, a se vedea nota 77.

67. A se vedea îndeosebi: *Gazeta Oficială*, seria a II-a, 30/07/1920, Serviciul Podurilor și Drumurilor Publice, 31/08/1920, Serviciul Contenciosului. Arhivele Naționale Române, București, fondul CD-A-2-1922, f.24.

68. *Legea pentru Unificarea Administrativă publicată în Monitorul Oficial din 24 iunie 1925*, cu deslușiri și îndrumări de Aurel Dobrescu, Sibiu, Editura Bratu, 1925.

69. Constituția din 1923 formulează ca principiu ideea „descentralizării” pentru toate legile administrative viitoare.

70. Sînt făcute, totuși, anumite modificări în împărțirea pe *județe* a Transilvaniei, în general în detrimentul minorităților etnice (Illyés, Elemér, *Nationale Minderheiten in Rumänien, Siebenbürgen im Wandel*, Viena, ed. Wilhelm Braumüller, 1981, p. 34).

71. În mod deosebit, *Legea administrativă generală* din 1894, *Legile comunale* din 1894 și 1908. (Onișor, Victor, *art. cit.*).

72. Subprefectul (fostul *alispán*) nu e decît un adjunct al prefectului, numit de acesta (articolul 353).

73. Bíró, *op. cit.*, p. 450.

74. Pe de altă parte, primarul său e numit de către Ministrul de Interne dintr-un număr de trei candidați propuși de consiliul municipal (art. 31 al legii din 1925), în timp ce în celelalte comune el este ales.

75. *Îndrumător în Arhivele de Stat, Direcțiunea Jud. Cluj*, Cluj, 1975, studiu introductiv: regiunea „IV-Cluj” cuprindea *județele* fostei Transilvanii istorice.

76. Arhivele Naționale ale României – dir. Cluj, fondul Directoratul Ministerial IV, anul 1931, dr. 1.

77. Presa Partidului Național Român transilvan vorbește, pentru a o califica, despre *unificarea cu furca*. Cuvîntul îi aparține lui Ioan Suciu, președintele demisionar al Comisiei de Unificare, *Patria*, 22/06/1920, p. 1.

78. Partidul Liberal, aflat la putere din 1922 pînă în 1926 și din 1927 pînă în 1928, votează o întreagă serie de legi școlare și religioase care limitează drepturile minorităților. Constituția din 1923 nu le recunoaște drepturi colective. În sfîrșit, reforma agrară votată în 1921 le privează bisericile și diferitele instituții colective de vaste proprietăți. A se vedea o enunțare exhaustivă la Mikó, Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története, 1918 December 1-től, 1940 Augusztus 30-ig*, Budapesta, Studium, 1941, p. 30, 50sq, 75.

79. Amintirile lui Zaharia Boilă, atașat de presă pentru CD, evocă foarte bine atmosfera de exaltare din această perioadă. Manuscris nepublicat, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, MTO/1920, pp. 436-524.

80. Pe lîngă codul austriac valabil în Transilvania istorică, în Banat și Partium se aplică codul cutumiar maghiar (Ionașcu, Aurelian R., „Problema unificării legislației civile în cugetarea juridică românească (1919-1941)”, *Pandectele române*, București, 1942, 21, p. 147).

81. *Ibidem*, p. 155. După multiple unificări și revizuiuri parțiale, noul cod civil unificat nu e promulgat decît în 1940. Aplicarea sa e amînată *sine die* înainte de a fi pur și simplu extins codul din *Regat* în 1943 (Iancu, Gh., „Unificarea legislativă, sistemul administrativ al României (1919-1939)” în *Dezvoltare și modernizare în România interbelică (1919-1939)*, culegere de studii, univ. Cluj, București, Politica, 1988, p. 39).

82. Iancu, Gheorghe, *The Ruling Council: the Integration of Transylvania into Romania, 1918-20*, Cluj, FCR, Centre d'Études Transylvaines, 1995, p. 204.

83. Despre problemele agricole, Ciobanu, *op. cit.*, p. 93. Despre dezvoltarea industrială, Báthory, L., *Societățile carbonifere și sistemul economic și politic al României (1919-1929)*, Cluj, Pr. Univ. Clujeană, 1999, p. 5, p. 13. Despre investiții, într-o comparație cu Ungaria, revista *Societatea de Mîine*, 30/08/1925, p. 614, 20/03/1927, p. 152.

84. Bíró, S., *op. cit.*, p. 284sq face contabilizarea acestor poveri.

85. Exilații sînt numeroși în principalul cotidian radical-burghez din Cluj, *Keleti Újság* fondat în 1919. (Jordáky, L., „Emigráns írók”, în *Romániai magyar irodalmi lexicon*, I, p. 459-461 citat de Lengyel, p. 168).

86. „Kiáltó Szó” [Proclamație], manifest din 23 ianuarie 1921 (Mikó, *op. cit.*, p. 19).

87. O prezentare exhaustivă la Lengyel, *op. cit.*, pp. 213-232.

88. *Ibidem*, p. 268sq.

89. Ideea [transilvanismului federalist, n.trad.] e îmbrățișată aici de prozatori mai conservatori, legați de mediile aristocratice de la Cluj, care la rîndul lor evocă această perioadă glorioasă dar mai curînd ca simbol al rezistenței poporului maghiar în fața invadatorilor.

90. Transilvăneanul István Bethlen, pe vremea aceea prim-ministru la Budapesta, e vărul viitorului șef al OMP în 1926, contele György Bethlen. Despre relațiile subterane dintre Budapesta și Cluj, Bárdi, Nándor, „Aktion Osten, die Unterstützung ungarischer Institutionen in Rumänien durch das Mutterland Ungarn in den 1920er Jahren”, *Ungarn-Jahrbuch*, 1997 (23), pp. 287-333.

91. Lengyel, *op. cit.*, p. 202. Cu toate acestea, se observă că cei cîțiva „renegați” maghiari, de timpuriu atrași către partidele românești în 1919, provin în marea lor majoritate din Ținutul Secuiesc: vechea tradiție de schimburi cu *Regatul*, cunoașterea din partea lor a limbii române, le acordă, fără îndoială, perspective inedite de promovare socială. A se vedea jurnalul *Új Világ* înființat la Sibiu în aprilie 1919 în jurul lui Béla Maurer.

92. Prezenți în Banat și Partium (*Schwaben*) dar și în Bucovina, în Basarabia și în Dobrogea.

93. Una dintre principalele reviste culturale săsești din epocă se intitulează evocator: *Ostland*.

94. Ciobanu, *op. cit.*, p. 178. Dar mișcarea nu va lua cu adevărat avînt decît după 1930.

95. De ex. *Regatul român* în cadrul frontierelor sale din 1914.

96. *Patria*, 12 februarie 1921, cazul lui Teodor Filipescu de la Direcția de Greutăți și Măsurători din Cluj.

97. Pe lângă costurile acestui transfer (mutarea în altă casă, costul vieții la București dublu față de cel de la Cluj), trebuie luată în calcul și ostilitatea sau lipsa de înțelegere a funcționarilor centrali (a se vedea, de pildă, Biblioteca Academiei Române, *Correspondența Iorga*, 284, f. 121, plîngerea unui funcționar central al ministerului industriei care protestează împotriva politicii ministrului Tăslăoanu (1920) de a numi doar transilvăneni în posturile importante ale ministerului).

98. Exemplul profesorului Iuliu Moldovan, inspector general pe probleme sanitare în Transilvania, care face obiectul unei anchete administrative abuzive. Demisionează la 1 ianuarie 1924. E înlocuit de un regătean apropiat al PNL (Moldovan, Iuliu, *Memorii*, p. 56-57).

99. Același fenomen pare să se producă în Slovacia prin sosirea masivă a funcționarilor cehi. (Kirschbaum, S.J. *Slovaques et Tchèquees; essai sur un nouvel aperçu de leur histoire politique*, Lausanne, L'Âge d'Homme, 1987, p. 121sq).

100. La drept, 42% dintre profesori; la litere, 50%; la medicină și științe, 76%. (cifre în Ghibu, Onisifor, *Universitatea românească a Daciei Superioare*, București, 1929, p. 72). Mulți dintre aceștia sînt susținători ai PNL.

101. Pușcaș, Vasile, *Universitate. Societate. Modernizare. Organizarea și activitatea științifică a universității din Cluj, 1919-1940*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1995, p. 52sq.

102. Dintre cei 22 de subprefecți din Transilvania (în sensul larg al termenului) în 1925, 15 (68%) sînt în mod sigur de origine transilvană, 6 (27%) sînt după toate probabilitățile (nume de familie) tot transilvăneni, unul singur pare să provină din *Regat*. Dintre cei 22 de prefecți din 1923-24, 17 (77%) sunt, în mod confirmat, de origine transilvană. (Date: *Calendarul Administrativ pe anul 1925*, Cluj și *Anuarul funcționarilor de stat ai Ministerului de Interne pe anul 1923*, București).

103. E vorba despre Aurel Cosma, originar din Banat și Nicolae Zigre, originar din Partium, care demisionează după patru luni petrecute ca subsecretar de stat la Ministerul de Interne. Despre acest subiect, Lengyel, *op. cit.*, p. 154.

104. Gh. Cipăianu, Alex Lapedatu, cercetători universitari, Traian Moșoiu, militar de carieră, Vasile Sassu, magistrat, cu toții activi în București în 1914.

105. Jurnalul *Adevărul*, 1925, 14/10/1914, 5/02/1925, Apel al parlamentarilor PNL originari din Transilvania de a forma un bloc transilvan în Cameră.

106. Contrar unor acuzații din epocă sau dorințelor propagandei maghiare (a se vedea chestiunea broșurii *Ardealul Ardelenilor* din vara anului 1922 evocată de Rusu-Abrudeanu, Ion, *Păcatele Ardealului față de sufletul Vechiului Regat*, București, 1930, p. 486sq), acesta nu a fost niciodată luat serios în considerare, nici chiar la momentul dizolvării CD, al alegerilor din martie 1922 sau al votării Constituției.

107. Iancu, Gh., *op. cit.*, 1995, pp. 225-227.

108. Cum s-a văzut mai sus, B. Anderson a demonstrat foarte bine în ce fel posibilitățile de ascensiune către centru joacă un rol determinant în succesul integrării elitelor regionale.

109. Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare (1918-1930)*, București, Humanitas, 1998, p. 221.

110. Revista Țara Noastră a poetului naționalist transilvănean Octavian Goga, viitor prim-ministru al unui guvern antisemit de extremă dreaptă în 1938, ilustrează foarte bine această derivă. A se vedea despre acest subiect *Ibidem* și Lengyel, *op. cit.*, p. 257-58.

111. Precum acest slogan repetat cu zel la începutul anilor 1920 de către membrii elitei celor trei naționalități: „Transilvania transilvănenilor!” (Ardealul ardelenilor!, Vaida în decembrie 1920, Erdélyi nemzeteké!, articol al lui Károly Kós, februarie 1922), citat de Lengyel, *op. cit.*, p. 219.

Traducere de Liviu Bold

*

François BOCHOLIER (n.1973), istoric, absolvent al Ecole Normale Supérieure, licențiat în istorie la Universitatea Panthéon-Sorbonne (Paris I), fost însărcinat cu politica cărții și a bibliotecilor de pe lângă Ambasada Franței la București, fost elev străin al Colegiului Eötvös din Budapesta și bursier al Academiei Franceze la Cluj, actualmenete predă la Universitatea Marc-Bloch (Strasbourg II). A publicat numeroase studii și articole referitoare la istoria Transilvaniei și a spațiului central-est-european.

François Bocholier, *Les élites transylvaines, entre identité régionale et essor des sentiments nationaux*, studiu preluat cu permisiunea autorului.

Regionalism și integrare europeană

Între 22 și 25 iulie 2004, Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa a organizat la Hieni cea de a treia ediție a Universității de Vară Transsylvania. Dezbaterele desfășurate pe parcursul celor patru zile s-au grupat în jurul temelor: *Lărgirea UE și noile frontiere: oportunitate sau barieră? Identități concurențiale și/sau complementare: identitate europeană, națională, regională, Entități economice regionale în procesul descentralizării și 2008 — spre un vot regional? (Așteptările regionale și programele politice din România)* și s-au bucurat de contribuția unor referenți de marcă, reprezentanți ai cercurilor academice, ai societății civile și ai partidelor politice, printre care Gabriel Andreescu, Miklós Bakó, Claudiu Coșier, Smaranda Enache, Gusztáv Molnár, Ana Ludușan, Ovidiu Pecican, Zoe Petre, Cristian Pîrvulescu, Eginald Schlattner, Zsolt Szilágyi și alții. Redăm mai jos o selecție a intervențiilor din cadrul acestor dezbateri.

Gábor Kolombán: Ne aflăm într-un moment — România și dumneavoastră, tînăra generație — care ar putea fi caracterizat prin inscripția postată la pasajele de cale ferată din Statele Unite: „Expresul de New York, fie că stați, fie că nu stați pe șine, va trece exact în două minute prin acest pasaj”. Ca să realizați despre ce vreau să vorbesc: Uniunea Europeană ni se va întîmpla, dacă nu se întîmplă ceva cu Uniunea Europeană. În momentul de față, problema integrării europene nu este în mîna multora dintre noi, și nici chiar în mîna unora care se consideră a fi decidenți în acest proces.

România va fi parte a Uniunii Europene, după unele estimări optimiste în 2007, după unele estimări realiste în 2010, și după unele estimări pesimiste nu va fi deloc, în cazul în care după 2010 nu va mai exista Uniunea Europeană. Poate că unii dintre dumneavoastră consideră că această ultimă perspectivă nu este serioasă, că nu trebuie luată în considerare. Eu am o altă părere. Eu cred că existența Uniunii Europene nu este o problemă despre care putem vorbi ca despre o certitudine; apar semne care arată că Uniunea Europeană nu este o structură viabilă din mai multe puncte de vedere.

Prima problemă a Uniunii a apărut odată cu integrarea primelor țări din Europa Centrală și de Est. Sunt mulți cei care au încercat în istorie să integreze această parte a Europei, însă nu există nici un precedent de succes în această privință. Uniunea Europeană a făcut acest pas și acum va suporta consecințele acestei decizii, lucru care deja se vede din disputele cu privire la constituția Europei, din disputele privind drepturile de vot în guvernul Uniunii Europene, din problemele privind finanțarea proceselor de dezvoltare din țările Europei de Est cooptate deja în Uniune și din problemele rezultate din problematica protecției mediului și a politicilor comunitare agrare, unde s-a ajuns la un compromis în mai toate cazurile prin negocierile acestor țări, negocieri care nu mai satisfac țările care au semnat tratatul de aderare, ele încercând să renegocieze sau să schimbe lucrurile odată ce au intrat în forurile de decizie.

Scopul meu cu această prezentare este să re poziționez puțin problematica regionalismului și a regionalizării, a dezvoltării regionale din poziția în care există la ora actuală în discursul public, într-o altă poziție care, după părerea mea, ar trebui să fie de așa natură încât să ofere răspunsuri la o serie de întrebări sau pericole care provin din procesele aflate în derulare în Uniunea Europeană.

Primul lucru pe care doresc să îl fac este să vă dau o definiție a regiunii pe care eu o consider operațională. Există mai mult de 30 de definiții în literatura de specialitate, însă în opinia mea, ca să putem vorbi despre regiune, despre entitatea care este obiectul dezvoltării regionale și al politicilor regionale, este nevoie de trei lucruri care să fie prezente în regiunea respectivă, regiune care este o arie geografică, deși acest lucru nu mai este așa de important. Deja prima modificare a definiției clasice este această deviere spre o definiție mai vagă sau mai *soft* a marginilor sau a granițelor unei regiuni în direcția regiunilor culturale, în direcția regiunilor virtuale ș.a.m.d. Din punctul de vedere al politicilor regionale, faptul că regiunea este o zonă geografică bine definită este un element subsidiar, nu este unul esențial al definiției.

Primul element esențial al definiției unei regiuni este *regionalismul*. Regionalismul înseamnă că regiunea există înainte de toate în mintea oamenilor. Există ca urmare a unui proces istoric și socio-economic; regiunea apare ca o entitate emergentă într-un spațiu fizic sau spiritual-cultural. Această problematică a emergenței regionale este o problemă extrem de importantă și creează dificultăți în politicile de dezvoltare regională, pentru că problema emergenței le scapă, de regulă, decidenților și politicienilor. Eu sunt de părere că emergența apare undeva în domeniul unui proiect de parteneriat cu bunul Dumnezeu. Emergența este o caracteristică a sistemelor complexe, ceea ce înseamnă că sistemul ca atare are niște proprietăți care nu se pot deduce pe cale cauzală, pornind de la elementele sistemului. Faptul că există multe elemente într-un sistem face ca interacțiunea, interrelaționarea lor să aibă ca rezultat o entitate nouă, care poate fi percepută,

dar este dificil sau chiar imposibil s-o deducem din analiza componentelor. Raționamentele umane acționează, de regulă, la nivelul componentelor, de aceea emergentele ne scapă.

Al doilea element esențial al definirii acestui concept de regiune este *regionalizarea*, ceea ce înseamnă că din partea sistemului politic în care regiunea respectivă dorește să funcționeze există o abordare prin care de sus în jos se creează niște cadre administrative, instituționale privind competențele, domeniile de activitate și puterile care sînt atribuite acestei regiuni. Dacă nu există niște prerogative bine definite în Constituție, regionalizarea se întîmplă într-un mod haotic sau *à la roumain*. Este cam același lucru.

Dacă regionalismul este, să zicem, un proces de jos în sus, cu mari simplificări putem spune că regionalizarea este un proces de sus în jos. Al treilea element este nașterea unei structuri dedicate regiunii respective. Aceasta înseamnă că se naște în primul rînd o structură instituțională. Apar instituții specializate pentru funcționarea regiunii respective, dar nu toate aceste structuri sînt de nivel constituțional. Pot să apară și la nivelul social al comunității regionale respective și, cînd spun social, mă gîndesc la formarea unui capital social în regiunea respectivă care are importanță pentru posibilitățile de dezvoltare ale regiunii.

În regionalism vorbim, de regulă, de identitate regională, cultură regională și multe alte caracteristici specifice care definesc regiunea în conștiința oamenilor care locuiesc în regiunea respectivă. Dacă din această definiție lăsăm la o parte cîte un element, vom găsi diferite forme de regiuni existente în lume. De exemplu, în lipsa unui regionalism puternic, se nasc toate regiunile artificial create, cum ar fi regiunile de dezvoltare, regiunile industriale, regiunile turistice, care sînt forme specifice de organizare, mai degrabă în scopul unui demers economic. Pe de altă parte, de pildă, în lipsa regionalizării, cînd avem și regionalism și avem și ceva instituții, atunci avem cazul regiunilor care nu au competențe administrative și în care apare la nivel regional un deficit democratic foarte pronunțat. În cazul în care structurile nu sînt bine constituite sau lipsesc în totalitate, dar avem un regionalism și o regionalizare, vom întîmpina probleme legate de modernitate. S-ar putea să întîlnim cazul unei regiuni tradiționale sau să avem probleme de eficiență și competitivitate ale regiunii respective. Așadar, vom avea o regiune aflată într-o situație periferică, care nu este în stare să joace un rol în competiția economică globală sau chiar la nivelul unei zone mai vaste sau al unui continent. Pot fi descoperite în această descriere euro-regiunile. Toate tipurile se pot deduce din această definiție.

Unde este poziționată la ora actuală problematica regională? Unde ne aflăm la ora actuală? Unde se află regionalismul în România în discursul public?

Primul element al acestei poziționări este că nu noi am născocit regionalismul. Regionalismul este un produs importat din Uniunea Europeană. Din analiza trecutului nu prea îndepărtat – în anii '94-'97-'98 a apărut pentru prima dată în

România sub formă legiferată acest concept de politici regionale și politici de dezvoltare – e clar că această poziționare este corectă. Într-adevăr, Uniunea Europeană, prin programele pe care le-a finanțat – inclusiv cercetarea cu privire la Carta Verde, aducerea Cartei Verzi în fața Guvernului, Legea privind dezvoltarea regională –, toate sînt oarecum un fel de implementare a modelului instituțional european sau cel puțin se doresc a fi acest lucru. Aici intervine problematica politicilor regionale europene și problema fondurilor structurale.

În continuarea acestei idei se poate deduce al doilea element al acestei poziționări, care spune că regiunile sînt o modalitate sau un instrument de dezvoltare și de acces la fondurile Uniunii Europene. Puteți auzi adesea aceste argumente: dacă nu avem structurile regionale implementate, atunci România nu va avea acces la fondurile Uniunii Europene ș.a.m.d.

Al treilea element al acestui discurs este că regiunea este o sursă de instabilitate internă, un pericol pentru *status quo*-ul politic al României, în speță pentru integritatea și unitatea statului național român. Aici apare problema statului național unitar, așa cum este ea statuată în Constituție. Probabil că sînt și alte elemente definitorii ale acestei poziționări în sfera publică românească. Am ales doar cîteva dintre ele pe care eu cred că trebuie să le schimbăm în discursul politic.

Dacă vă uitați la aceste note definitorii și la definiția pe care v-am dat-o, vom vedea că din această definiție nu se poate deduce în mod explicit sau foarte ușor această poziționare. Am impresia că această poziționare nu are, de fapt, nimic de-a face cu conceptul de regiune, ea apare din alte surse de putere și de informații.

Aș putea să spun că regiunea, regionalismul, problematica dezvoltării regionale au devenit un fel de inamic public în România datorită faptului că prin nouitatea apariției acestor concepte în gîndirea politică românească ele au reușit să atragă în jurul lor o serie de temeri care, de fapt, au alte surse cauzale. [...]

Prima problematică se referă la integrarea în Uniunea Europeană. Și în România, ca și în toate țările Europei Centrale și de Est, integrarea în Uniunea Europeană a fost un proces de eludare a posibilelor pericole simțite față de această integrare. După ce în '89 țările central-est-europene au scăpat de sub influența imperiului sovietic, jocul jucat a fost: „Alergăm voios în brațele Uniunii Europene!” Aceasta era o dorință firească. Probabil mai țineți minte astfel de discursuri: „Noi *sîntem* în Europa. Noi nu mergem, ci *sîntem* în Europa.” „Identitatea noastră, faptul că trăim pe continentul european ne îndreptățește să fim integrați în Uniunea Europeană, și problemele noastre, toate suferințele pe care le-am îndurat vor dispărea.” „Uniunea Europeană este soluția pentru toate problemele noastre.” Cu cît posibilitatea integrării a devenit mai reală, aceste iluzii și așteptări au început să se risipească și au apărut o serie de temeri care se aflaseră în subconștientul societății, se vorbea despre ele, dar, foarte interesant, prin mecanismele publicității, ale accesului la sursele mass media, au fost oarecum blocate. [...]

Temerile provin din două surse. Prima teamă referitoare la Uniunea Europeană provine din faptul că Uniunea Europeană este un sistem birocratic care a fost conceput pentru gestionarea celor patru libertăți fundamentale care stau la baza acestei Uniuni, iar acest proces de gestionare este la ora actuală mult mai complicat încît să poată fi gestionat de o birocrație. Prima problemă este, așadar, natura birocratică a conducerii Uniunii Europene.

Una dintre caracteristicile care rezultă ca o consecință a primei probleme, este deficitul democratic al Uniunii Europene. Cunoașteți acest fenomen. Din ce în ce mai puțini sunt cei care participă la alegerile din Uniunea Europeană. Cel puțin formal, cei care decid asupra soartei Uniunii Europene, în cazurile cele mai fericite, posedă 30-40% din voturile cetățenilor Uniunii Europene. Deficitul democratic și distanța dintre popor și aleși este foarte mare. O distanță care nu mai poate fi acceptată de cultura europeană. Europa nu este o structură socială unde marile distanțe dintre conduși și conducători sînt acceptate. Deficitul democratic este un răspuns al poporului la sistemul care s-a creat: cineva din Bruxelles face jocurile, iar noi spunem că se întîmplă că vom intra în Uniunea Europeană.

A treia problemă la care, din păcate, cei care au pus bazele Uniunii Europene nu s-a gîndit – eu cred că nu s-au gîndit, deși am informații că erau conștienți de ceea ce fac – este problema globalizării care are loc în lume. Din păcate, puterea pe care firmele multinaționale o au în influențarea proceselor economice la ora actuală scapă de sub controlul statelor naționale și al guvernelor. Practic, la ora actuală, nu statele și guvernele fac politicile economice, ci firmele multinaționale și organizațiile internaționale de creditare și finanțare. Asta înseamnă că nu există nici un control democratic asupra economiei, ceea ce nu înseamnă că avem o economie liberalizată.

Ce consecințe are acest fenomen? Consecința este o Europă cu două viteze. Cei care cred că integrarea va face să avem aceleași standarde de viață, salarii ș.a.m.d., sînt în situația melcului care așteaptă ca circulația de pe autostradă să se oprească și ei să traverseze liniștiți. O strategie mai fezabilă este să-ți iei catrafusele și să te duci acolo. Asta este cea mai eficientă formă de dezvoltare regională pentru un individ...

A doua problemă care apare tot din puterea firmelor multinaționale, este aceea a capitalizării unor resurse care nu sînt capitaluri. Există două astfel de resurse. Prima este resursa umană, dar din păcate, aceste organizații internaționale cred că ea este capital și interesul lor este ca resursa umană să fie capital și să aibă mobilitatea capitalului și toate celelalte lucruri convenabile lor. Un capital foarte important pentru dezvoltarea regională este capitalul social. E foarte interesant cum un concept pe care l-am știut de pe vremuri că există, încrederea între oameni, relațiile de prietenie, rudenie, de interreciprocitate, foarte interesant că în jurul anilor '60-'70 începe să apară sub denumirea de capital social și, dacă mergeți pe pagina de Internet a Băncii Mondiale, o să vedeți că există o droaie de bani alocați pentru programe care lucrează cu capital social.

Ultima problemă este pământul; acesta poate fi considerat pământ agricol, arabil, de regulă despre asta se vorbește, dar în general pământul nostru. Ce s-a întâmplat anul trecut? Uniunea Europeană a impus în Constituția României libertatea de vânzare a pământului către cetățenii Uniunii Europene. Asta înseamnă că pământul este capital. Se poate vinde, se poate investi, se poate cumpăra ș.a.m.d. E adevărat că înainte de Constituție, o jumătate din Banat era deja vîndută italienilor, dar probabil că ei știuseră dinainte cum stau lucrurile. Acest lucru s-a întâmplat și în Irlanda, mari suprafețe, mari terenuri sînt vîndute germanilor în Irlanda ș.a.m.d.

Concluzia mea din aceste temeri este că oamenii sînt conștienți de aceste pericole care apar datorită evoluției Uniunii Europene și de faptul că acesta nu este un proces participativ, nu pot să-l influențeze, iar Uniunea Europeană va fi diferită, probabil, de cea care este la ora actuală, dar nu datorită nouă, ci datorită celor care au puterea să o schimbe.

Legînd ceea ce am spus despre regionalizare cu problemele cu care ne confruntăm în cadrul Uniunii Europene, dacă noi percepem regiunea cum ar trebui să o percepem și dacă adoptăm politicile regionale adecvate, atunci o serie dintre pericolele care ne amenință odată cu integrarea, ar putea fi cel puțin diminuate sau unele dintre ele chiar evitate, prin crearea de piețe regionale pentru produse agricole, prin crearea de rețele de produse alimentare de calitate. Nu noi am născocit aceste lucruri. Se practică deja și în Occident. Nu toată lumea vrea să mănînce Danone, care nici așa n-are gust. I se adaugă arome. Lumea se va putea diviza în această privință a gusturilor.

Regionalizarea are posibilitatea, sau cel puțin oferă șansa, să umplem golul de democrație. Dacă avem puteri regionale, dacă avem alegeri regionale, această politică la nivel regional este destul de apropiată de oameni încît să umple golurile de democrație. Dacă avem regionalism, atunci înseamnă că vom avea oameni care vor dori și vor avea posibilitatea să participe la procesul de dezvoltare și la politicile de dezvoltare. Fără regionalism, oamenii nu vor participa la aceste procese, le vor considera ca venind din afară, de la București, de sus de undeva, dar nu de la ei. Dacă avem structuri adecvate regiunilor, atunci aceste structuri vor fi în stare să creeze un mediu economic care să – eu folosesc acest concept de *embeddedness* – încorporeze firmele multinaționale care apar în localități, astfel încît ele să nu mai facă ceea ce vor sau ceea ce fac într-un alt mediu unde nu sînt sub control. Firmele multinaționale nu pot fi controlate la nivelul statelor, dar pot fi controlate la nivel local pentru că managerii cumpără pîinea din localitatea respectivă și timpul lor de lucru se termină pe la ora opt seara, trebuie să doarmă undeva. Există tot felul de posibilități prin care comunitatea locală prin influențarea capacităților de producție la nivel local poate să schimbe puțin din această stare de subordonare sau de aservire, de dependență unilaterală față de aceste firme.

Ca să avem o față mai umană a Uniunii Europene trebuie să avem participare, un grad mai crescut de integrare și o interdependență reală. Nu numai noi trebuie

să depindem de structuri, ci și ele trebuie să depindă de noi. Procesul electoral nu prezintă suficientă independență pentru a rezolva acest lucru. El nu mai constituie nici la nivel național o soluție, darămite la nivel european.

Ca să ajung la o concluzie: o abordare rațională, conștientă a fenomenului european necesită și conștientizarea efectelor negative a problemelor și nu numai a oportunităților legate de Uniunea Europeană. Nu vorbesc de oportunități, pentru că ele există. Sînt foarte mulți oameni care vorbesc despre ele, și e bine așa, pentru că fac Uniunea Europeană mai atractivă pentru cetățenii europeni. Dar există și o altă latură a acestor fenomene despre care trebuie să știm, și re poziționarea regionalismului este, din punctul meu de vedere, scoaterea sa din sfera birocratico-distribuitoare de fonduri în sfera afirmării comunităților locale și a participării comunitare la procesele de dezvoltare.

Smaranda Enache: Prezența reprezentanților diferitelor partide aici este legată de faptul că, într-un fel sau altul, s-au pronunțat asupra necesității reformei sistemului de partide din România, dar și asupra necesității reformei structurii teritorial-administrative a României, care este, totuși, și astăzi rodul gîndirii politice a elitei pe care o conducea Nicolae Ceaușescu.

Structura teritorial-administrativă a României de astăzi, cu mici schimbări neesențiale, a fost concepută și legiferată în 1968. Sigur că a existat o lege a dezvoltării regionale, a regiunilor de dezvoltare în 1998. Sigur că Parlamentul României nu demult, în iunie, a adoptat o nouă lege care reia multe din elementele legii din 1998 privind dezvoltarea regională. Sigur că, între timp, acquis-ul comunitar, în cadrul capitolului 21, de politici regionale, a dat naștere la documente de poziție ale Guvernului României. Sigur că, între partidele politice – așa cum ați văzut și în mapa Dumneavoastră – există oferte de regionalizare care, însă, nu vin de la întreg partidul, ci de la anumite persoane. Este aici un document privind Transilvania al domnului Ioan Rus care, nu demult, s-a pronunțat din nou pentru o construcție regională a partidului, a PSD, însă mai puțin a României sau cel puțin asta nu s-a înțeles foarte clar. Există un document al domnilor Viorel Coifan și Ion Păun Otiman (PNL, n.red.), de la Timișoara, care au elaborat și ei un model de regionalizare. Lipsește din dosar, dacă nu mă înșel, propunerea lui Sabin Gherman care, poate, a fost cel mai incendiar dintre regionaliști. Lipsește, de asemenea, propunerea Acțiunii Populare care a fost adoptată la un congres. Acțiunea Populară și-a construit partidul pe regiuni, așa încît în aprilie s-a născut a doua regiune, să zicem, a partidului, și anume Acțiunea Populară Transilvania cu sediul la Cluj, după ce cu cîteva luni înainte se constituise Acțiunea Populară Oltenia.

Există anumite propuneri. Nici aceste propuneri nu sînt, de fapt, sisteme coerente, ci doar schițarea unei intenții de strategii, de politici publice neduse pînă la capăt. Aș adăuga faptul că UDMR-ul de la bun început a avut un focus pe

Transilvania și pe regionalizare, pe dezvoltare regională, și are paragrafe importante în programele sale privind și conceptul de autonomie, atât autonomie colectivă, cât și autonomie personală. Este foarte cunoscut Memorandumul pe care l-au scris membrii Asociației și revistei Provincia privind reforma regională administrativă a României cu regiuni constituționale asemănătoare Scoției, Cataloniei, care în loc să ducă la o dezbatere publică a dus la o cvasi-excludere a lor sau marginalizare, anatimizare a lor în dezbaterile publice din România. În ciuda acestor obstacole, dezbaterile a continuat.

Trebuie să vedem cât din ceea ce aceste grupuri de reflecție, fie academice, fie politice aduc ca ofertă este o imitație și cât este un produs local, o nevoie?

Gábor Kolombán în acest discurs al lui euro-sceptic era, de fapt, foarte euro-optimist pentru că, arătând ceea ce nu funcționează în instituțiile Uniunii Europene, ne arăta de ce deficitul democratic al Uniunii Europene și al birocrăției trebuie corectat printr-un regionalism care să fie capabil să ducă decizia politică mai aproape de cetățean sau, mai corect spus, să ducă cetățeanul mai aproape de decizia politică.

Trebuie să spun că și eu sînt adeptă acestei reforme a statului român. M-am întrebat de multe ori de ce, după ce am parcurs o tranziție de 14 ani, după ce istoria ne-a împins din Europa de Est oarecum în Europa Centrală prin apariția unor state mari ca Ucraina și Belarusia între noi și cea ce fusese Uniunea Sovietică, respectiv simburile ei, Rusia, după ce am adoptat aproape întregul *acquis* comunitar, după ce am preluat aproape toate instituțiile europene, acest stat nu funcționează. El este nedemocratic, și asta o spune orice cetățean. Nu fac decît să reiau opiniile pe care bunul simț al cetățeanului de pe stradă îl transmite. Este nedemocratic, netransparent. Este scump, în loc să fie ieftin. Este greoi, în loc să fie rapid. Este consumator de servicii, în loc să fie furnizor de servicii. Este deasupra noastră, în loc să fie sub noi, sub controlul corpului social. El controlează societatea. Este în economie, în loc să fie în afara economiei. Are o administrație politizată, în loc să aibă o administrație performantă și rapidă.

De ce oare? Națiunile nu sînt nici unele mai bune sau mai rele și nici românii nu sînt mai puțin calificați și nici cetățenii României să funcționeze bine. De ce oare cu toate instituțiile europene create de 14 ani, de bine sau rău, tot sistemul legislativ european, de bine de rău, întîmplat, cu un euro-conformism destul de mare, această structură statală nu funcționează? Răspunsul este că structura aceasta a fost creată în 1968, respectiv mai devreme, și a fost creată să servească o anumită ideologie centralistă și să servească o anumită elită care avea anumite scopuri.

Bineînțeles că în 2004 acea elită ar trebui să nu mai existe. Dar să nu ne ascundem după deget. Faptul că obstacolul principal al dezvoltării noastre nu a fost îndepărtat – forma statului este aceeași –, dezvăluie că această formă servește încă elitele politice. Faptul că nici un partid nu și-a pus pe agendă ca principal obiectiv modificarea acestei structuri din 1968, că puținele contestații apar ca niște rebeliuni

individuale ale unor membri ai unor partide prestigioase ne transmite același mesaj: de la dreapta la stînga, de la PRM la PSD, la PNL, la PD, la UDMR, la PUR există un consens nemărturisit că acea structură pe care a inventat-o Nicolae Ceaușescu este încă, în acest moment, și pare a fi o perioadă de timp convenabilă elitei. Dar în judecarea acestei structuri începe să se accentueze distanța dintre elite și cetățeni. Dezangajarea cetățenilor în alegerile locale, numărul scăzut de participanți la vot arată că și în România se manifestă acest *malais* al acestei construcții europene, și anume că oamenii nu mai simt că pot influența prin votul lor cea ce urmează să se întîmple. Și atunci se dezangajează totalmente. Frustrarea cetățenilor crește, satisfacția transpartinică, mulțumirea transpartinică, dimpotrivă, sporește.

Ce se va întîmpla în acest moment? Care sînt forțele care, totuși, vor să spargă acest pact care există între toate partidele românești importante, de a menține structura teritorial-administrativă a României în forma creată de Nicolae Ceaușescu? Sigur, înlocuind în această reprezentare prim-secretarii de județ cu prefecții, care sînt tot la fel de obedienți și tot atît de utili în menținerea la fiecare nivel de decizie a filosofiei centraliste de organizare. Pînă în ultimul sat funcționarul public reproduce, de fapt, o mentalitate care există la nivelul central. De aceea, nu este satisfăcător cînd ni se răspunde: întîi să faceți să funcționeze satisfăcător administrația publică locală și pe urmă să venim cu forme noi, să inventăm noi birocrații pe umerii sărmanilor contribuabili. Acele administrații să funcționeze. Ele funcționează, dar funcționează conform acelei mentalități. Ele sînt atît de lipsite de adecvare față de nivelul la care lucrează încît, de fapt, reproduc un model foarte central de organizare a societății, de percepere a provocărilor, a răspunsurilor care se dau.

Să vedem cine sînt actorii care lipsesc de pe marea scenă, dar care există în societatea românească, pe care acest *status quo* politic îi deranjează sau nu îi mai satisface, care vor să transforme partidele, dar și toată structura teritorial-administrativă a României într-o structură regională care să fie dotată cu corpuri legislative regionale, cu executive sau, dacă vreți, guverne regionale și care ar putea împinge la transformări constituționale necesare pentru acest nou tip de organizare pînă în 2008.

Este realist să ne gîndim că pînă în 2008 s-ar putea întîmpla o asemenea transformare majoră care nu s-a produs în ultimii 60 de ani? Istoricii vor spune că nu s-a produs în ultimii 100 de ani. S-ar putea întîmpla în 4 ani? Nu știu, dar de aceea i-am invitat pe colegii mei. Îmi cer scuze că am fost puțin mai extinsă în comentariile mele decît se cade unui moderator, dar am vrut să încerc să introduc în dezbatere cîteva teme pentru ca ele eventual să fie reluate dacă se consideră importante. Dacă nu, orice altă tematică, orice altă abordare, care să ne ducă spre un răspuns. E bine, trebuie, se poate să avem alegeri regionale în 2008?

Miklós Bakk: Eu sînt într-o situație deopotrivă ușoară și grea. Grea, pentru că la întrebarea aceasta, cine vor fi actorii, într-o singură frază n-aș putea să răspund

sau aș putea răspunde foarte general. Sînt într-o situație ușoară pentru că totuși am lucrat la un proiect care implicit a dat un răspuns la această întrebare: cine vor fi actorii care vor dirija evenimentele politice spre alegeri regionale posibile din 2008?

Am lucrat într-un timp și am condus lucrările unei echipe de experți mandatate de domnul Szilágyi Zsolt și de domnul Toró Tibor pentru a elabora un proiect de autonomie înglobat într-un proiect de regionalizare. De ce „proiect de autonomie” și de ce „proiect de regionalizare”?

Motivația autonomiei celor doi deputați de la UDMR, care sînt membri fondatori ai Consiliului Național Maghiar din Transilvania, nu cred că necesită explicație. Motivarea regionalului este, însă, un lucru care trebuie puțin explicat în ce privește atitudinea politicianilor maghiari. Sînt relativ puțini în piața politică creată de UDMR a politicianilor maghiari cei care și-ar găndi menirea lor, vocația lor și tot programul comunității maghiare eminamente ca pe un proiect regional. Acest prim pas acum cu acest proiect care nici în cadrul comunității maghiare și nici în cadrul elitei maghiare n-a fost încă discutat serios, deși a avut loc lansarea sa, această primă cotitură cred că s-a făcut, de redefinire spre o construcție politică regională.

De unde am pornit eu? Trebuie să fac o confesiune: la începutul anilor '90 am lucrat într-un atelier al Uniunii Democratice Maghiare care a elaborat primele statute de autonomie. Pe urmă am fost membru al Grupului Provincia care a reușit prin acel Memorandum din 2001 să introducă în dezbaterea publică chestiunea regionalizării. Așadar, prin experiența proprie era semnificativ pentru mine ca aceste două lucruri, aceste două problematici să fie conexe și înglobate într-un singur proiect, concepție care a fost acceptată și de acei puțini politicieni care m-au mandatat și de membrii grupului de experți. Și pentru că doamna Enache a cerut să vorbesc și despre acest grup, am să încerc să-i nominalizez. Este vorba de colegul meu, dr. Bodó Barna, lector universitar la Cluj la Catedra de Științe Politice, expertul UDMR Székely István, Gáll Kinga care este momentan membru în Parlamentul European prin lista FIDESZ-ului, Kovács Péter care este șef de catedră de drept internațional la Miskolc și Lőrincz Csaba, expert parlamentar în Ungaria. Aceștia sunt oamenii care s-au ocupat de această problemă. Cei din Ungaria în prima fază și-au asumat rolul de filtre profesionale ale chestiunii. Substanța concretă a realității românești experții din România o dau. Ceilalți, prin bagajul profesional, au încercat să devină filtre sau elemente comparatoare cu alte situații și documente europene.

Cum s-a gîndit acest proiect? Am considerat că este un proces în care trebuie inițiată o dezbatere publică care nu numai să afecteze politică, ci și să o tranșeze și să ajungă în societatea civilă și în mass media. Pe de altă parte, dar și conexas cu acest scop, ne-am dat seama că, dacă este vorba de lansarea unei debateri publice, trebuie cumva inițiat un discurs și un limbaj adecvat. Acest discurs și limbaj adecvat a fost cel al regionalismului cum a fost conceput, în primul rînd, în documentele Consiliului Europei. Acest proiect are mai multe părți. *Legea-cadru*

privind regionalizarea, care începe cu o definiție a regiunii și această definiție, practic, preia elementele din niște documente ale Consiliului European, proiecte care dau definiția regiunii. Totodată, așezarea în centrul proiectului a conceptului de regiune avea o dublă menire din punctul specific al nostru, al politicianului maghiar sau al comunității maghiare. Pe de o parte, am considerat că va permite un discurs cu care problema poate fi prezentată chiar și la foruri internaționale pentru că limbajul regionalismului este un limbaj cvasi-universal în aria europeană. Pe de altă parte, am considerat că limbajul regionalist este limbajul prin care pot fi cooptați parteneri politici care să înțeleagă ce este autonomia teritorială, ceea ce dorește comunitatea maghiară.

Acest set de proiecte de documente a instituit un limbaj și un discurs și a instituit un proces care am considerat că, probabil, trebuie să înceapă să aibă un prim discurs esențial și hotărâtor înaintea accederii României la Uniunea Europeană și să se termine după acest act.

Totuși s-ar putea pune întrebarea din partea Dumneavoastră: atunci de ce am făcut noi o propunere legislativă dacă am încercat să dăm un proiect pe un termen mediu și care să instituie discursul și limbajul? Din două considerente. Primul: concepțiile totuși politice în mare parte trebuiesc formulate în limbaj juridic. Acesta are o explicație filosofică mai adâncă. N-aș vrea să zăbovesc aici, dar Heller Ágnes – un foarte cunoscut filosof de origine maghiară care a trăit în Australia și a predat și la New York, actualmente face navetă între Budapesta și New York – spunea într-un eseu foarte frumos că limbajul juridic este limbajul modernității. Pentru că limbajul juridic este cel care reușește să transfere sau să formuleze interese specifice într-un limbaj care este cât de cât universal și care introduce chestiunea și în domeniul politic.

Pe de altă parte, foarte concretă, noi știm că actualmente în cultura politică românească un politician nu poate fi constrâns la o dezbatere politică prin eseuri, prin diferite studii în reviste de specialitate sau literare. Politicianul trebuie să simtă o „amenințare” printr-un proiect care poate să apară pe masa lui parlamentară și această „amenințare” am considerat noi că poate fi o circumstanță lansatoare a dezbaterii publice.

De asemenea, am considerat că un text juridic poate fi revelator de probleme, și anume, un text juridic bine formulat, dar sumar, poate să conțină tematizarea acelor probleme importante care trebuie dezbătute.

Voi enumera aceste probleme. Acest pachet de proiecte legislative conține trei elemente, trei proiecte de lege, dar după cele spuse trebuie înțelese puțin între ghilimele. Primul proiect este o lege-cadru privind regiunile. Această lege pornește cu definiția regiunii. Regiunea, cum este definită în acest proiect-lege, nu poate fi adoptată fără modificarea Constituției, dar pentru că am mizat pe termen mediu și am spus că acest set de documente trebuie să fie un dirijor de proces de dezbatere

publică și un proces politic, am avut în vedere o a doua modificare a Constituției, lucru care s-a preconizat înainte de intrarea României în Uniunea Europeană. Pe de altă parte, trebuie să spun că această lege-cadru este destul de radicală. Ea împinge România spre un fel de cvasi-federalism, și anume, nu numai că dă competențe foarte mari regiunilor, nu numai că aceste competențe sînt definite în sens pozitiv prin enumerarea sferelor de competențe ale regiunilor și ale decidenților regionali, ci totodată limitează sferele de competență ale centrului. Proiectul enumeră foarte clar care sînt competențele care rămîn în sarcina guvernului de la București – sînt competențele cunoscute din federații funcționale, și anume, securitatea națională, domeniul militar, finanțele, politica externă și cîteva domenii unde se pot emite legi-cadru. În rest, totul rămîne la latitudinea regiunilor.

Pe de altă parte, pentru că am spus că am dorit să fim revelatori de probleme am introdus în această lege-cadru cîteva soluții la probleme de care se tem politicienii. A spus Gábor Kolombán că politicienii se tem de niște chestiuni care apar legate de regionalizare.

O temere este chestiunea solidarității naționale. Unde dispăre solidaritatea națională? Am instituționalizat acest lucru în proiectul nostru prin preconizarea unui Consiliu al Solidarității și a unui fond de solidaritate create între regiuni, iar fondul solidarității ar urma să fie alimentat numai de către regiuni și pentru regiuni și guvernul de la București ar putea contribui la acest fond, dar nu ar putea să scoată nici o sumă din el. Poate să pluseze fondul central, dar n-are putere de decident asupra lui, fondul este al Consiliului de Solidaritate.

Pe de altă parte, am creat un mecanism de dialog între regiuni și guvernul central în afară de cele clasice. Acest lucru este cerut în literatura de specialitate legată de autonomie.

Mai conține două legi acest pachet. O lege privind crearea regiunii cu statut special Țara Secuilor și însuși Statutul regiunii Țării Secuilor. În legea-cadru în mod deliberat nu ne-am ocupat de chestiuni de decupaj teritorial. De ce? Pentru că în discursul public de pînă acum, în rarul discurs public ce a avut loc legat de această chestiune am sesizat un lucru interesant: problematica fundamentală legată de constituționalitate, de mecanismele, de competențele este tot timpul deteriorată de diferite chestiuni particulare legate de decupajul teritorial. Că atunci care este, mă rog frumos, granița între Banat și Crișana? Noi în mod voit am evitat ca acest proiect de lege, ca discursul său politic să fie viciat cu aceste probleme pentru că aceste probleme pot fi separate și pot fi subiectul sau obiectul unor discuții politice ulterioare. În plus, cu privire la statutul Secuimii, am încercat să definim regiunea secuiască ca o regiune care funcționează pe baza acestei legi-cadru, dar este regiune cu statut special cu cîteva specificități în competențe legate de specificul cultural, etnic și istoric al zonei. Sînt două chestiuni specifice. Odată bilingvismul clar și radical al regiunii. Nu numai că acest bilingvism ar trebui acceptat de Parlamentul

de la București, ci și instituirea practică a acestui bilingvism ar trebui să fie o competență regională. Măsurile concrete prin care se impune în diferite instituții acest bilingvism face parte din competența regiunii.

Cealaltă specificitate este o lege electorală numai pentru regiune pentru că am văzut și în literatura de specialitate și în toată istoria discuțiilor Har-Cov așa cum apare ea distorsionată în mediile publice centrale, practic, că apar temeri ale comunităților că imixtiunea Bucureștiului sau neimixtiunea Bucureștiului nu permite pentru o comunitate maghiară sau română ponderea naturală în puterile locale. Această lege electorală adoptată după un model belgian, între comunitățile lingvistice, este o lege electorală foarte liberală, dar care, totuși, păstrează proporțiile lingvistice din regiune creind liste separate pentru cele două comunități lingvistice.

Acesta este proiectul lansat spre dezbaterea publică. Dezbaterea publică nu prea s-a lansat, deci este un eșec. Dar cum în politică nu sînt succese totale, nici eșecurile nu sînt totale. Sînt mici semne că, totuși, ideile lansate de aici vor avea o continuitate pe termen mediu, poate și pe termen lung.

Cristian Pîrvulescu: Și eu am un avantaj și un dezavantaj. Am avantajul de a veni din Regat, de a fi regățean la o masă la care sînt, mai ales, transilvăneni maghiari sau români și un dezavantaj, în egală măsură, pentru că din Regat problematica regionalizării se vede altfel. Se vede altfel pentru că realitatea socială și cultura pare să fie diferite.

Eu aș vrea să fac întîi un mic excurs istoric pentru că problematica regionalizării este o problemă politică, administrativă, dar și o problemă culturală și, implicit, o problemă mitologică.

Cînd în 1968 Nicolae Ceaușescu, împreună cu experții săi, a propus revenirea la sistemul județelor s-a considerat că a făcut o restituție istorică. Și aici cred că este una dintre problemele pe care trebuie să le înțelegem: restituție istorică pentru că regionalizarea României a fost realizată de regimul comunist după 1948 pe model sovietic.

Nicolae Ceaușescu a fost un lider naționalist. Comunismul românesc a fost un național-comunism. Pentru a încerca să-și legitimizeze regimul – iar Nicolae Ceaușescu a reușit să legitimizeze regimul într-o anumită perioadă – avea nevoie de recursul la simboluri istorice, iar județele erau un asemenea simbol. Iată de ce e foarte dificil astăzi să punem în discuție, mai ales pentru o parte a publicului român, problematica regionalizării și, mai ales, a depășirii organizării județelor.

Pe de altă parte însă, istoria română, așa cum mulți dintre Dumneavoastră o parcurgeți în frumoasa și eficienta școală românească – așa am văzut într-un sondaj de opinie că este și frumoasă și inteligentă – este una mitologică. În realitate, statul român, atunci cînd s-a constituit în 1858, nu s-a constituit ca un stat național unitar (obsesia pe care constituționaliștii români au avut-o și în 1991). Nu, România

a fost o confederație. Prima formă de organizare a statului român în devenire, conform Convenției de la Paris – pe care n-o s-o găsiți în manualele de istorie niciodată foarte bine prezentată – era o formă confederativă. Moldova și Țara Românească, Muntenia, erau unite doar printr-un guvern care își avea sediul, în cea ce privește părțile generale, la Focșani, cu două guverne separate la București și la Iași, cu două parlamente. Era o variantă care nu avea nici un fel de legătură cu statul unitar. Doar încercarea de a specula momentul istoric și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza au permis, pînă la urmă, constituirea ceva mai tîrziu, în 1862, a unui stat care începe să se dezvolte ca un stat unitar.

Altfel spus, istoric discutînd, există elemente pentru a pune problema regionalizării chiar și în vechiul Regat, nu doar în Transilvania, însă această problematică a fost ocultată permanent de construcția mitologică a statului. Imediat după 1848, Nicolae Bălcescu a devenit unul dintre ideologii statului unitar român creînd un mit istoric cu care și astăzi avem de a ne confrunta: mitul lui Mihai Viteazul unificatorul. Mihai Viteazul unificatorul ar fi fost cel care *avant la lettre* – pentru că sentimentul național nu exista nici măcar în Europa Occidentală atunci la 1600 –, ar fi vrut să înfiripe un stat unitar. Ieșind din contextul istoric, dar răspunzînd romantismului epocii în care trăia, Nicolae Bălcescu a construit mitologia pe baza căreia mai tîrziu statul național român se va edifica. Or, un alt element important în apariția statului român este 1918. În egală măsură o să înțelegeți de ce este foarte dificil astăzi să se discute problematica regionalizării cu și de clasa politică românească, dependentă vrînd-nevrînd de istoria interbelică.

În 1918 România a avut un noroc extraordinar. Contextul politic a făcut ca toate previziunile optimiste ale clasei politice regățene din 1916 să fie depășite, contrar acțiunilor militare și intereselor din acel moment ale României. În primul rînd, este vorba despre o unire cu Basarabia în martie 1918, apoi după înfrîngerea puterilor centrale, unirea cu Transilvania, Bucovina și Banat. A fost o surpriză. În fond nimic nu anunța în februarie 1918 această situație sau în 1917, cînd armatele române de abia reușeau să oprească ofensiva germană pe frontul de la Mărăști, Mărășești și Oituz.

În aceste condiții problema cea mai importantă era a integrării noilor regiuni într-un stat cu o tendință unitară. Deși inițial la Alba Iulia a fost discutată o variantă federativă, această variantă federativă a fost ocultată imediat. Aici chiar și partidele care în Transilvania, în varianta habsburgică sau austro-ungară de după 1869, au militat pentru autonomie, n-au mai fost interesate de acest subiect pentru că unul dintre cele mai vechi partide românești, Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, care se revendică de la Cîmpia Libertății de la Blaj, 1848, a fost un partid autonomist în Transilvania din Austro-Ungaria. Numai că acest partid cînd a ajuns în Regatul României nu a mai militat pentru așa ceva. Mai ales după 1926, momentul în care realizează unificarea cu Partidul Țărănesc regățean, este interesat

de cu totul alte elemente. Devine clientelar și clanizat și nu mai poate în nici un fel să promoveze aceste lucruri, ceea ce nu înseamnă că în interiorul acestui partid nu au existat persoane care și-au amintit că a existat o promisiune federalistă în 1918 la Alba Iulia.

În 1934 a existat un proiect de constituire federativă a României propus de unul dintre apropiații lui Iuliu Maniu. (În 1934 Iuliu Maniu deja se retrăsese din PNT în urma conflictelor existente. Urma să revină. Era la Bădăcini atunci și aștepta momentul prielnic.) Este vorba de preotul Boilă care constata că la 14 ani – exact cam câți avem și acum – de la Unire și la 11 ani de la noua Constituție nu se făcuse nimic pentru respectarea promisiunilor de la Alba Iulia. Acel proiect de constituție federativă rămîne, mai degrabă, de interes teoretic, dar cred că are un efect asupra primei reforme de regionalizare care este realizată în România sub regim autoritar.

România n-a avut capacitatea să se regionalizeze și să pună în discuție într-un regim parlamentar un asemenea proiect – vedeți că mă feresc să spun cuvîntul democratic. Mi-e greu să definesc România interbelică ca o Românie democratică, dar o Românie parlamentară era. Era o partidocrație, era vorba despre partide clanizate și clientelare, cam cum sînt și cele actuale, care nu puteau comunica în nici un fel cu societatea.

Poate așa o să înțelegeți mai bine de ce în 1937 la alegeri Partidul „Totul pentru țară”, partidul legionar care avea o puternică mișcare de masă, a reușit să aibă un succes important: 15% din voturi oficial, neoficial se pare că scorul era mult mai mare. Acest succes chiar l-a înspăimîntat pe Rege și consilierii săi, astfel că, în februarie 1938, Carol al II-lea a dat o lovitură de stat, a desființat sistemul partidelor în aplauzele mulțimii – asta trebuie să o spunem – și a venit cu o nouă propunere constituțională și o propunere de regionalizare a României. Noile regiuni ale României pe care le înființa Carol al II-lea în 1938 erau ținuturile. Carol încerca să revină – vedeți aici contau foarte mult și informațiile pe care profesorul și mentorul său Nicolae Iorga i le dădea – încerca să revină la o variantă care să se apropie puțin de situația medievală. Acea experiență nu a reușit și nu a reușit și datorită contextului politic și datorită prăbușirii monarhiei lui Carol în 1940 în condițiile în care Germania și aliații săi deja dominau Europa.

Astfel că revenirea la sistemul județelor a apărut ca o restituție istorică foarte importantă, iar cînd în 1948 comuniștii au venit cu regimul regiunilor și raioanelor sovietice, s-a părut că este (și chiar era) o formă administrativă impusă. Ea n-a fost niciodată foarte bine interiorizată. Ceaușescu a revenit, maltratînd în bună măsură județele interbelice, la sistemul județelor, nu neapărat pentru că avea în vedere vreo reformă administrativă, ci pentru că voia să pozeze într-un lider legitim care readuce la lumină elementele naționale. Acesta este contextul istoric în care ne găseam în 1990, atunci cînd, teoretic, România se schimba.

Cine sînt, însă, agenții schimbării? Pentru că, sociologic și cultural vorbind, nu există o Românie, o cultură politică românească. Există Românii și culturi politice românești. Eu vă spuneam la început că mă definesc ca regățean. Deci îmi dau o definiție regională. Nu ca un Mitică. Asta nu îmi place.

Pe de altă parte, elementele de identitate regională sînt puternice. În Oltenia, în Moldova, în Banat, spre exemplu. Nu putem în nici un fel să negăm aceste lucruri. Chiar și conflictele regionale sînt o realitate. Nu este singurul clivaj care există în România. Interesant este însă că în 1990, atunci cînd s-au format partidele politice românești, agenții de care vroiam să vorbesc, acestea nu s-au format în legătură cu clivajele. Pe de o parte, fostul partid comunist a murit odată cu Ceaușescu în mod spectaculos. Pe 25 decembrie 1989 a fost împușcat Ceaușescu și comunismul a murit odată cu el. Frontul Salvării Naționale era un nou partid și acest nou partid nu avea nici un fel de problemă de reformare internă pentru că era nou. Era, efectiv, partidul noii perioade. În consecință, în raport cu acest nou partid, se reînființează partidele istorice: Partidul Național Țărănesc care fusese desființat în 1947, cu o oarecare dificultate Partidul Național Liberal pentru că PNL-ul nu a fost desființat niciodată, și PDSR-ul care, de asemenea, nu fusese niciodată desființat oficial.

În România, spre deosebire de țările vecine care au avut o evoluție democratică dar și economică mult mai rapidă, nu am avut partide noi care să preia mesajele sociale pentru că în perioada comunistă nu a putut exista o societate civilă structurată în interiorul căreia să poată să se înființeze forme de opoziție. Asta se întîmpla în Ungaria, asta se întîmpla în Cehia, asta se întîmpla pînă și în Bulgaria, după 1985, atunci cînd avusese loc schimbarea de la Moscova. Ca atare, partidele politice românești au fost niște partide artificiale. Au fost niște partide – FSN-ul în primul rînd a fost un partid artificial – ale administrației pentru că Parlamentul României nu era un partid militant, ci un partid al administrației. Cum foarte bine spunea doamna Enache, primul secretar era șeful județului, primul secretar era secretarul Partidului Comunist Român. Nu mai exista stat. Și cred că aici o să înțelegeți o parte din problema pe care o discutăm astăzi. Comuniștii au desființat statul. Partidul este o organizație privată care reprezintă interesele private ale membrilor săi, nu poate reprezenta interese publice. El ajunge să ocupe instituții pe baza alegerilor libere și acolo, prin instituții, promovează tot interese private, însă, încercînd să le medieze cu alte interese private, să le transforme în interese publice. Însă comuniștii au desființat concurența politică, au ocupat statul și l-au desființat: el a devenit statul lor. Partidul Comunist Român nu s-a reformat, pur și simplu, vechii activiști de partid, deveniți acum prefecți, subprefecți, administratori, n-au făcut decît să continue aceeași tradiție. Problema este că în România nu avem prea mult stat, cum consideră unii ultraliberali, ci avem prea puțin stat, adică nu avem un spațiu public în care să ne putem manifesta. Există numai spațiu privat: baroniile de care vorbesc

și care sînt fie românești, fie maghiare, pentru că nu există aici diferențe foarte importante, sînt private. Este vorba de excesul de privat într-un domeniu care ar trebui să fie un domeniu public. Noi nu am reușit să reinventăm statul pentru că nu am reușit să reinventăm partidul.

Astăzi partidele politice românești ajung la problema care mă interesează pe mine în perspectiva regionalizării. Partidele politice românești sînt într-o toală lipsă de comunicare cu societatea. Există o criză a sistemului partidelor românești pentru că partidele românești sînt partide oligarhice. În România avem o partidocrație și încă una care s-a consolidat în ultimii patru ani. S-a consolidat, în primul rînd, printr-un sistem legislativ. O serie de legi care au fost elaborate, inclusiv cu concursul UDMR, dar și al PNL și PD, au dus la transformarea sistemului de partide românesc într-un sistem osificat. Mă refer aici la legea partidelor politice, Legea 14/2003. Ea a fost aprobată în prima sa formă aproape în unanimitate de Parlament în vara anului 2002. După o reacție a societății civile, a cîtorva organizații neguvernamentale, care au cerut președintelui Iliescu să retrimită legea Parlamentului, acesta, în mod surprinzător, a trimis-o. S-a reluat dezbaterea în Parlament și atunci prietenul și colegul Zsolt Szilágyi a repus în discuție o serie de teme. Era cît pe ce în Camera Deputaților să reușească, numai că a venit la momentul oportun reprezentantul Guvernului, domnul Gașpar, care a adus PSD-ul la disciplină și legea a trecut în varianta în care PSD-ul, dar și celelalte partide o doreau. Cea ce vreau să vă sugerez este că actualul sistem legislativ convine foarte bine partidelor existente pentru că exclude de la competiție noile partide. Atît în ceea ce privește noile partide românești, cît și în cea ce privește partidele minorităților naționale. Uniunea Civică Maghiară s-a confruntat deja, ca organizație etnică, cu consecințele acestei legi pentru că nu s-a putut înregistra în alegerile locale de anul acesta. În egală măsură Alianța Romilor, un adversar al Partidei Romilor, nu s-a putut înregistra. Organizația Regelui Cioabă nu s-a putut înregistra. Sabin Gherman nu s-a putut înregistra. Foarte multe organizații nu au putut să se înregistreze ca o consecință a acestei legi. Partidele românești nu se pot înregistra, de asemenea, decît dacă produc un fals. 25.000 de semnături este foarte greu să fie realizate de un grup de inițiativă într-un termen foarte scurt, fără să fie tentat de falsificări.

Pe de altă parte, nu este nici o legătură între numărul de semnături și realitatea militanților aceluși partid. În plus, partidele locale nu se pot înființa pe baza acestei legi, nu pot participa la alegerile locale, și nici partidele regionale. Legea a fost astfel gîndită încît să limiteze apariția partidelor regionale, obsesia permanentă pentru politicienii din Parlamentul de la București. Este nevoie de 18 organizații județene pentru a înființa un partid politic în România. Optsprezece organizații județene înseamnă puțin mai mult decît poate să dea în momentul de față o regiune în sensul ei istoric. Iată că partidele politice nu pot legislativ deveni actori ai

regionalizării. Atunci înseamnă că problema trece – așa cum se și vede – pe seama societății civile. Partidele politice și-au creat și o lege electorală – aici iarăși complicitatea UDMR a fost, din punctul meu de vedere, extraordinară – care să favorizeze actualul sistem de partide. Și când spun complicitatea UDMR-ului chiar știu despre ce vorbesc pentru că în urma presiunilor societății civile românești s-a înființat o comisie pentru elaborarea legislației electorale. În acea comisie partidele politice au fost reprezentate în funcție de proporția lor din Parlament, iar ideea, spre exemplu, a votului uninominal era agreată în mod diferit de două grupări politice: PSD-ul care avea șase reprezentanți în comisie și Alianța care avea patru, dar era respinsă cu vehemență de UDMR și PRM. În această comisie UDMR-ul și PRM-ul au realizat o alianță și a funcționat perfect această alianță: UDMR-ul a propus regulile jocului, PRM-ul le-a susținut. Regula presupunea ca schimbările de principiu să poată fi adoptate cu o majoritate de două treimi din voturi. De exemplu, trecerea de la votul proporțional la cel uninominal era o schimbare de principiu. Din acel moment s-a știut că nici o reformă nu se mai poate înfăptui în România pentru că sînt 17 membri în comisie – comisia funcționează încă – și e nevoie de 12 voturi. Pînă la urmă, comisia și-a desfășurat lucrările de la începutul lunii decembrie, cînd a fost înființată, numai pentru a modifica raporturile dintre anumite articole, anumite prevederi din legislația electorală existentă.

Cu toate acestea, introducerea pragului electoral de 5% la alegerile locale, prevederile privind înregistrarea organizațiilor minorităților etnice, altele decît cele parlamentare, au făcut ca competiția politică din România să scadă. Una din cauzele bipolarizării vieții politice după alegerile locale românești din 2004 este chiar legea electorală. Pentru că alegătorii au fost obligați să voteze rațional și noi, alegătorii, am votat cu cei care aveau șanse să depășească pragul de 5% și cei care aveau șanse să ocupe funcțiile care se disputau. Astfel că partidele mici, inclusiv cele regionale, au fost, pur și simplu, scoase din joc. Și a fost ceva ce a fost presupus de la început. Nu este vorba de o consecință, ci ne-am aflat în fața unei modelări politice.

Partidele politice actuale nu doresc să se reformeze și tocmai de aceea au creat un sistem legislativ care să le protejeze. Se tem de concurență pentru că ele nu au capacitatea să se reformeze. Constatăm acum disputele din interiorul PSD-ului, care este cel mai expus pentru că este cel mai mare și pentru că nu și-a pus niciodată problema după 1990 că structurile sale de partid nu corespund unei vieți de partid normal. A constatat că, deși avea 70% dintre primari, deși controla aproape 95% dintre consiliile județene, a pierdut. Calculele PSD-ului erau altele. Ei sperau să cîștige 70% dintre primari și a cîștigat 54%. Este totuși suficient de mult. Dar calculele lor de a controla cam 30 de consilii județene – în realitate în momentul de față au direct 18 de consilii și indirect controlează încă vreo 8, deci

26 de consilii – de a obține cam 45% din voturi și au obținut doar 33% din voturi s-au dovedit greșite. Și asta pentru că structura lor de partid nu poate să ducă la îndeplinirea obiectivelor pe care le au. Este greoaie, birocratizată, este incapabilă să comunice cu societatea.

Partidele mici, deși au probleme de structură, probleme cu militanții, au norocul că sînt mici. PD-ul a avut norocul că a fost permanent atacat de PSD, că a pierdut o parte din oportuniști, astfel încît în campania electorală a putut foarte bine folosi baza minimă de militanți pe care o mai avea. Pe de altă parte, PD-ul are tradiția unui partid electoral foarte eficient. Însă, nici PNL-ul, nici PD-ul nu sînt partide care să aibă o bază militantă foarte bine structurată și care să aibă o relație directă cu societatea. Ele rămîn în continuare birocratice și oligarhice și constatăm acum luptele care există în interior pentru distribuția pozițiilor, inclusiv pentru listă pentru parlamentare care dezvăluie această situație. Or, eu cred că orice reformă în România, pentru a avea succes, trebuie să fie o reformă a partidelor politice. Fără reforma partidelor politice o regionalizare și alegeri regionale în 2008 sînt imposibile.

Pe de altă parte, eu mai cred ceva: că este eronat ca în România să avem un calendar electoral în care toate alegerile sau aproape toate să fie aglomerate într-un an. Eu aș zice că în eventualitatea în care se poate produce o regionalizare în România, alegerile regionale să se desfășoare în alt an decît 2008. Spre exemplu, 2009. În 2009 vom mai avea alegeri. Știm sigur că alegerile prezidențiale data viitoare se vor desfășura în 2009 și nu în 2008. În orice caz, se vede acum foarte clar care este capcana calendarului electoral.

Cred că problema Constituției se poate rezolva. L-am auzit pe domnul Năstase la New York spunînd că vizează problema restructurării Constituției. Domnul Năstase pleacă de la premisa că are prima șansă în alegerile prezidențiale, că va deveni președinte, dar timp de patru ani a muncit cu energie ca să transforme președintele într-o formalitate. Ca președinte, el va deveni o formalitate. Și atunci pentru a putea recupera situația – recunoștea în declarația de la New York situația asta – va propune modificarea Constituției dacă va deveni președinte, pentru a-i da președintelui un rol mai important. Se poate profita de o asemenea oportunitate pentru a modifica articolul 3 din Constituție, însă nu trebuie modificat prin introducerea regiunii acolo. Am propus la Forumul Constituțional, încă din 2002, ca la acel articol să se introducă o singură propoziție suplimentară: „Alte forme de organizare administrativă se stabilesc prin lege”. Pentru că articolul respectiv prevede organizarea administrativă a României și nu conține regiuni. Spune: „România este organizată în comune, orașe, unele orașe pot fi municipii, și județe”. Nu regiuni. Și, ca atare, regionalizarea administrativă și politică este imposibilă.

Din punctul meu de vedere, miza pe care o avem este miza reformării partidelor politice și, din acest punct de vedere, cred că atît perioada în care sîntem,

cît și perioada imediat următoare ar putea fi foarte propice. Reforma trebuie să înceapă de jos în sus, iar din punctul meu de vedere, această reformă ar trebui să presupună, în primul rînd, apariția circumscripțiilor uninominale pentru alegerea consilierilor locali și județeni, pentru a-i responsabiliza pe reprezentanții partidelor la nivel local și pentru a începe o reconstrucție a partidelor de jos în sus. Pentru că niciodată reforma de sus în jos nu reușește.

Zsolt Szilágyi: Modul în care o țară central-est-europeană aplica principiile și realitatea autonomiilor existente în Europa și în țările europene arată exact în ce măsură acel stat este pregătit pentru integrare, în ce măsură este „un stat european”. Am discutat aici despre autonomii regionale subînțelegîndu-se că acestea au o componentă teritorială, însă, dacă lărgim puțin aria de analiză, observăm că autonomiile pot fi de mai multe feluri. Există într-o societate foarte multe feluri de comunități care se autoguvernează: avocații, biserica, parlamentarii, bancherii au autonomii conferite prin lege, au un anumit domeniu în care ei sînt stăpîni, guvernul României, dar îndeosebi parlamentul, puterea centrală acceptînd acest transfer de putere. Pe de altă parte, integrarea europeană scoate în evidență faptul că într-un anumit punct puterile centrale reprezentate prin capitalele țărilor europene devin din ce în ce mai puțin importante pentru că ele sînt transferate la un supranivel, și anume, la Bruxelles. În același chip, prin devoluție o parte din aceste puteri se deleagă la un nivel mai jos, autonomiile reflectînd astfel și o eficientizare a administrației statale.

România, așa cum arată în momentul actual, este un stat extrem de centralist și de centralizat, și în care nu numai că nu sînt aplicate experiențele pozitive europene, ci mai mult, ele sînt prezentate ca un posibil pericol. Paradigma unificării europene se realizează pe baza integrării, a includerii diversităților existente, a stabilizării acestor procese de integrare, aceasta fiind calea pe care se realizează progresul. În România avem de a face cu o gîndire generală care neagă tocmai această paradigmă, această gîndire bazată pe diversitate.

Dacă sîntem atenți la formulările care apar în presă sau în rîndul politicianilor – și bineînțeles că voi fi puțin șocant –, observăm că cine nu este român, cine nu este ortodox, cine nu este bucureștean și bărbat sau heterosexual, este socotit un pericol pentru societate. S-a și spus pe șleau că nu poate fi un bun patriot un român care nu este ortodox. Prin urmare, greco-catolicii nu pot fi buni patrioți.

Se neagă diversitatea care există în această țară. Care este interesul? Omogenizarea țării? Sau ar fi o pură constatare a realității? Mă îndoiesc. În momentul în care noi vorbim despre stat unitar, național, avem de-a face cu această gîndire omogenizatoare. Niciodată, dacă nu depășim această gîndire, nu vom reuși să modernizăm România după chipul Europei. În acest sens, un exemplu concret este Spania, stat declarat prin Constituție drept unitar. Și ce fel de stat este el în

realitate? Spania este un stat puternic autonomizat, unde se aplică principiul autonomiilor asimetrice, al regionalismului asimetric, unde diferitele regiuni pot avea competențe tot mai multe pe măsură ce se înțeleg cu centrul, cu Madridul. Dacă ar fi să ne concentrăm asupra Cataloniei, de exemplu. L-am invitat la Sovata în luna aprilie a acestui an pe Ignacio Gardanc ca lector la o conferință despre autonomii. Ignacio Gardanc, care conducea lista catalanilor pentru alegerile europene, susținea că grupul său se va prezenta la Madrid la guvernul central și va cere o și mai mare autonomie financiară. Și l-am întrebat: „Ignacio, nu aveți suficientă autonomie?” „Ba da, dar trebuie ca ea să fie mult mai solidă din punct de vedere financiar.” „Și totuși, ce cuprinde autonomia voastră?” „Poliția este a noastră: nu există poliție spaniolă, numai poliție catalană. Spitalele: unde se face un spital și cum funcționează el noi decidem. Pușcăriile: noi decidem. Nemaivorbind de școli, ș.a.m.d.” Actualmente ei vor să ridice baza financiară a autonomiei în așa fel încât majoritatea, mai mult de 50% din toate taxele plătite de ei, să rămână la nivel regional, al autonomiilor, care s-au format pe regiuni istorice – Catalonia, fără doar și poate, este ca și Transilvania, o regiune istorică a Europei. Aceste autonomii nu sînt un fenomen static. Ele se schimbă. Care este reacția dacă cineva vine, cum a venit, de exemplu, grupul Provincia – permiteți-mi să vă laud din nou pentru rolul de pionierat pe care l-ați avut – și a propus României rezultatele spirituale ale unui atelier prin care se preconiza modernizarea europeană a României. „Agenți străini, diversioniști, rătăciți, neștiutori, provocatori, extremiști, radicali, vînduți ungurilor ș.a.m.d.!” Ei și-au prezentat propunerile politicianilor – fiindcă niciodată o autonomie nu s-a format fără articularea interesului –, însă România măcinată de oligarhia politică, oligarhia partidelor și de centralismul excesiv, a creat o lege a partidelor prin care nu se permite în mod democratic articularea interesului pașnic, civilizat, european. România interzice prin legea partidelor activitatea partidelor regionale. Ba mai mult decît atît: a venit Parlamentul European prin Comitetul Mixt Interparlamentar România-Uniunea Europeană, pe 6 aprilie, la ultima ședință, cu documentul final, punctul 12, stipulînd că legea partidelor trebuie schimbată. Și peste o lună este votată în Parlament Legea alegerilor locale, care instituționalizează monopartidismul în rîndul minorităților, în rîndul comunităților naționale, iar după ce se inițializează o moțiune de condamnare a României în Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, după ce Partidul Popular European – cea mai puternică forță europeană – trimite o comisie de monitorizare, după ce Comisia de la Veneția este rugată să întocmească un raport comparativ despre acest procedeu, Senatul României merge înainte ca armata sovietică, fără scrupule și adoptă același text pentru alegerile parlamentare. Actuala elită politică – din acest punct de vedere – pune în pericol șansele de integrare prin negarea ideii regionalismului, prin negarea ideii partidelor regionale, făcînd imposibilă dezvoltarea democratică, europeană a regionalismului

și astfel furîndu-ne nouă viitorul. Peste zece ani ne vom da seama că nu am făcut lucrurile la timpul lor, că România este istoria jumătăților de măsură și de asta stăm aici, în curtea din spate. Cele zece țări au fost deja acceptate în vreme ce noi ne-am tot lăudat cît de bogată este România și că România nu a avut datorii externe, dar sîntem în continuare codași.

Federalismul din Austria, din Germania, din Elveția, regionalismul din Spania, din Belgia, autonomiile existente chiar și în țările scandinave, în Polonia ș.a.m.d. au făcut din Europa un spațiu extrem de bogat și de eficient administrat. Centralismul excesiv, negarea regionalismului, negarea autonomiilor au făcut din România un stat oligarhic dominat de baroni care au interesul perpetuării centralismului și o țară neeuropeană care este criticată de Europa și întotdeauna trebuie acceptată prin decizii politice și nu prin criterii de eficiență.

Revenind la întrebarea dacă în 2008 vom avea vot regional pentru instituții regionale, trebuie să realizăm că, în cazul în care acceptarea României în Uniunea Europeană va fi decisă pe criterii de eficiență, România nu va fi acceptată poate încă alți 10 ani. Ea va fi acceptată dora dacă se va lua o decizie politică în sensul în care Europa are nevoie de România, de ieșirea la Marea Neagră, și România vrea să adere chiar dacă este coruptă, are baroni, e o zonă stabilă, model, cum zice Markó Béla sau domnul Năstase „Am rezolvat toate lucrurile, mai sînt mici deficiențe de ordin etnic”. Nu se va organiza un vot regional în cazul în care România nu va fi acceptată, în cazul în care Uniunea Europeană nu va dori să-și asume riscul să integreze o țară care nu este capabilă să îndeplinească nici măcar criteriile politice, darămite pe cele structurale. Pe de altă parte, eu sînt sigur că PSD-ul va face o regionalizare chiar și anul viitor dacă Uniunea Europeană îl va constrînge, însă, din păcate, va fi cum a fost și cu privatizarea, se va fura tot. Regionalizarea va fi, de fapt, pesedisto-udemerizată, și anume, se va fura ideea europeană a regionalismului, se vor întări oligarhiile și clanurile locale, iar toată regionalizarea pentru ei se va reduce la o tehnică de comunicare, de prezentare a vitrinei. Noi nu trebuie să schimbăm, de fapt, realitatea românească – și asta spune Ministerul de Externe de foarte multe ori – doar imaginea României trebuie schimbată. Se va fura din nou o idee europeană și vom fi din nou înșelați, se va face o regionalizare care nu va fi regionalizare, ci o tehnică de comunicare.

Smaranda Enache: Cei care sînteți sau sîntem membri ai unor partide politice este bine să ne gîndim în ce proporție în partidele din care facem parte, indiferent care ar fi ele, există persoane sau grupuri care au un program politic reformator care militează pentru un anume lucru și în ce proporție sînt prezenți în partide oameni care au înțeles politica ca pe o formă de asociere, un soi de bussiness colectiv și personal în care scopul este propulsarea liderilor pentru ca în urma propulsării și membrii să ocupe anumite poziții.

Inițial, partidele erau grupuri de oameni care aveau o viziune despre felul în care să schimbe societatea, aveau așadar un *parti pris* și despre societate în sine și despre ce vroiau ei să facă în această societate, erau grupuri de militanți. În schimb, astăzi este vorba de persoane care fac o investiție, ca orice investiție de capital, în bussiness. Până când partidele noastre nu vor avea mai mulți militanți pentru anumite idei, nu se vor avea loc reformele de care societatea are atîta nevoie. De aceea, de pildă eu și alte persoane sîntem cunoscuți în societatea românească cu o conotație: nouă ni se spune regionaliști. Am intrat în politică pentru că aducem în politică un program. S-ar putea să fie un eșec, s-ar putea ca la capătul acestei aventuri politice să figurăm în dosarele Dumneavoastră cum figurează Viorel Coifan: avem aici un program Viorel Coifan și nu un program PNL; avem un punct de vedere Ioan Rus, dar nu avem un model PSD.

În schimb, în societatea civilă avem un model *Memorandum* al grupului Provincia, nu putem să spunem că este Ovidiu Pecican sau Szokoly Elek sau alții de la această masă. Când aceste programe de reformă vor ajunge să fie îmbrățișate de partide, indiferent care vor fi ele, când vor fi în rîndul lor militanți pentru niște idei, când vom ști în partidul nostru că omul care stă lîngă noi este angajat pentru protecția romilor, celălalt este un ecologist, celălalt este regionalist, altul e autonomist, al cincilea e un federalist, atunci vom ști ce se întîmplă. Deocamdată avem partide masificate în care nu există militanți pentru idei. Militanții pentru idei sînt în afara partidelor. Cred că marea miză a politicii românești este fie ca partidele să descopere că trebuie să militeze pentru anumite idei, fie ca militanții din afara partidelor să vrea să intre în politică.

Tibor T. Toró: Aș dori să fac o precizare în legătură cu acest Bloc Reformist pentru că această caracterizare potrivit căreia el ar fi fost ceva balcanic este de natură să creeze confuzie. Blocul Reformist este deja istorie: zece ani a existat o platformă politică în cadrul UDMR, o platformă reformistă, autonomistă care s-a autodizolvat atunci cînd n-au mai existat posibilitățile și condițiile pentru existența ei, atunci cînd pluralismul a ajuns la un nivel atît de jos încît ne-am decis să ne autodizolvăm. Într-adevăr acei oameni și acele idei care au stat la baza funcționării Blocului Reformist au fost moștenite de alte organizații, în primul rînd, de Uniunea Civică Maghiară care este o organizație alternativă la UDMR, dar Blocul Reformist reprezintă o istorie încheiată.

Proiectul nostru politic privind regionalismul și autonomia regională în România face parte, de fapt, dintr-un proiect de autonomie mai mare. Doar ca introducere am să vă spun că se compune, de fapt, din două forme de autonomie ce pornesc de la datele concrete ale comunității noastre, și anume, mai puțin de jumătate din maghiarii care trăiesc în România trăiesc în Secuime în bloc compact (numărul lor se ridică la aproximativ 700.000 de oameni). Puțin mai mult de

jumătate trăiesc în diferite regiuni din Transilvania în condiții de conviețuire interetnică de la 5-50%, dar nu formează nici pe departe un bloc compact ca în Secuime. Din aceste două condiții foarte diferite de viață rezultă că nu există o soluție comună pentru păstrarea identității comunității maghiare, ci trebuie găsite strategii diversificate. Dacă pentru Secuime există o strategie foarte clară privind autonomia acestei regiuni, pentru celelalte comunități această autonomie regională ajută doar parțial, iar autonomia culturală, în sensul larg al cuvântului, ar fi o soluție pentru păstrarea identității acestor comunități.

În consecință, am inițiat niște proiecte legislative pentru ambele forme de autonomie. Proiectul nostru de autonomie personală sau autonomie culturală a ajuns în luna iulie pe masa Parlamentului, în Camera Deputaților, sub forma a două propuneri legislative: o lege-cadru privind autonomia personală care practic e creată pentru toate minoritățile naționale din România, iar cea de a doua reprezintă un fel de aplicare concretă a acestei legi-cadru pentru comunitatea maghiară. Dezbaterile lor în Parlament va urma în septembrie, probabil, și cred că va fi o dezbaterie interesantă și poate că vom putea să revoluționăm un pic și această abordare a problematicei minorităților naționale.

UDMR are în programul său un întreg capitol separat despre regionalism, despre parteneriatul strategic al comunităților naționale din Transilvania privind politicile regionale. Acest capitol a fost inițiat de această platformă politică numită Blocul Reformist, și acum figurează în programul UDMR, dar în practica politică se regăsește mai puțin decât pe hîrtie din păcate, datorită centralizării partidului și datorită acestor pacturi politice sau politici cu partidele de guvernămînt din ultimii opt ani. UDMR a fost la guvernare din 1996 pînă în 2000, respectiv din 2000 încoace, de cînd a urmărit această practică a protocoalelor politice cu partidul de guvernămînt și nu a reușit să impună în aceste protocoale sau convenții nici un punct esențial privind regionalismul sau autonomia regională. Eu cred că nici nu a încercat de fapt. Toate aceste pacturi politice au avut alte subiecte, mai degrabă economice, referitoare la interese de grup sau chiar și interese personale ale liderilor, dar nicum nu au ajuns pe ordinea de zi a dezbaterilor aceste puncte privind niște decizii strategice referitoare la autonomia regională. Acest lucru a condus la apariția unor organizații sau unor cadre organizatorice deasupra Uniunii Democrate Maghiare din România. Eu voi vorbi aici despre două: Consiliul Național Maghiar din Transilvania, respectiv un fel de substructură autonomă a ei, Consiliul Național Secuiesc. Aceste structuri sînt niște inițiative politico-civice fără personalitate juridică care, practic, sînt un fel de mișcări politico-civice cu un scop precis de a pune în primul rînd pe ordinea de zi a dezbaterii publice problematica autonomiei, problematica regionalismului și, bineînțeles, de a face presiuni asupra politicului ca să meargă înainte pe această cale. În primul rînd, bineînțeles, presiunile sînt exercitate asupra Uniunii Democrate Maghiare care reprezintă în Parlament comunitatea maghiară.

Se poate aborda această problematică a autonomiei maghiarilor, a autonomiei regionale a maghiarilor din două perspective. Grupul condus de prietenul meu, Bakk Miklós, a lucrat pe un proiect – despre care a și vorbit – o lege-cadru privind autonomia regională în România, care, de fapt, nu a făcut altceva decât să codifice, să pună în formă de inițiativă legislativă ideea regionalismului asimetric.

Regionalismul asimetric înseamnă crearea posibilității prin lege ca anumite regiuni din țară, unde există condiții istorice, geografice, politice, economice și, respectiv, există un sprijin popular pentru această idee, să aibă posibilitatea de a se constitui ca regiuni cu statut special, diferit de celelalte unități administrative. Dacă nu va fi acceptat acel proiect care este inclus și în programul Acțiunii Populare, atunci măcar să încercăm în anumite regiuni în țară unde sînt întrunite aceste condiții speciale. Nu ne gîndim aici la regiunile unde o anumită comunitate națională, maghiarii de pildă sînt majoritari, ci la faptul că există o serie de regiuni în România unde există ceva special față de celelalte și unde ideea regionalismului este poate mai populară și unde sînt întrunite aceste două condiții: Banatul, Dobrogea și Țara Moșilor, bunăoară, ar putea fi regiuni cu statut special.

Actualul sistem administrativ-regional nu permite însă așa ceva. Dacă nu este acceptată ideea unei reforme adevărate a regiunilor, atunci să facem niște proiecte pilot în anumite regiuni unde există condițiile.

Bineînțeles, Ținutul Secuiesc în acest proiect este important pentru noi pentru că acolo trăiesc maghiarii, dar eu fiind bănățean, maghiar din Banat, pentru mine tot aceeași importanță o prezintă și Banatul ca o regiune, după părerea mea, specială. Ar fi bine ca el să aibă un statut special, să primească autonomie. Cred că și condițiile sînt întrunite, atît cele geografice cît și cele istorice; în plus, prind să se contureze și condițiile politice, voința politică necesară. Deocamdată, din toate partidele care actualmente au importanță în sistemul de partide, partidele parlamentare, nu am reușit să găsesc niște politicieni curajoși care să facă un program politic. Eu cred că este totuși doar o chestiune de timp. În momentul de față, acest proiect de lege-cadru privind regiunile autonome ar fi o ofertă ca să testăm ideea regionalismului prin aceste proiecte pilot, însă ar fi bine să fim mai mulți care să sprijinim această propunere legislativă, pentru ca ea să nu fie un proiect maghiar, ca să dăm un caracter tranșnic acestui proiect. Sînt sigur că va suscita o dezbatere interesantă cînd va ajunge în Parlament deși n-am nici un dubiu că proiectul va fi, bineînțeles, respins, dar, totuși, va fi un pas mare înainte în ideea regionalismului.

Noi am primit, cîțiva deputați din UDMR, o solicitare din partea Consiliului Național Secuiesc să fim inițiatorii, să ne dăm semnătura ca să ajungă la dezbatere parlamentară, deși noi am fost elaboratorii acestui proiect, nu sîntem autorii, dar totuși ne-am dat numele. Bineînțeles, am făcut o serie de modificări la acest proiect și am ajuns pînă la urmă la o formă de compromis și am depus pe masa Parlamentului statutul autonomiei Ținutului Secuiesc. Pe de altă parte, există

variantea proiectului Bakk, care totuși deschide posibilitățile și pentru alte regiuni, nu numai pentru Ținutul Secuiesc. Nu știu care e varianta mai bună. Eu am fost ferm convins pînă acum că varianta pe care am elaborat-o cu Bakk Miklós este mai bună pentru că, totuși, îndepărtăm acest caracter național-etnic și atunci găsim parteneri din partea românilor. Marea mea mirare este că acum la Tușnad, domnul Davide Zaffi din Tirolul de Sud – un italian, deci minoritar în Tirolul de Sud, dar majoritar în Italia – a spus că, după părerea dînsului, există mult mai multe șanse din punct de vedere politic ca să găsim o soluție doar pentru cazul particular al Ținutului Secuiesc și nu pentru toate în ansamblu. S-ar putea ca domnul Zaffi să aibă dreptate și să pornim o dezbatere cu elita politică actuală, în special din București, care are gândire centralistă, și să ajungem la un compromis doar pentru Ținutul Secuiesc. Bineînțeles, prin presiuni internaționale, prin dialog, prin pacturi politice ș.a.m.d. Nu aș fi eu foarte fericit dacă ar fi așa, mai ales pentru că sînt bănățean și eu aș dori o soluție pentru ca și Banatul să aibă o șansă.

În concluzie, acestea sînt inițiativele noastre legislative care, cred, au fost, totuși, niște premiere în Parlamentul României. Proiectul statutul autonomiei Ținutului Secuiesc a trecut prin toate procedurile parlamentare. A fost dezbătut în comisia de administrație publică. A primit un aviz negativ, bineînțeles, din partea guvernului. Un aviz negativ din partea Consiliului Legislativ. Un raport negativ din partea acestei comisii. A avut o dezbatere, zic eu, civilizată în plenul Parlamentului, dacă facem abstracție de cîteva păreri din partea deputaților de la România Mare. Spre mirarea mea, a fost o dezbatere civilizată, chiar prietenoasă, despre problematica autonomiei, care, în opinia mea, este un succes pentru noi. Aceeași lucruri s-a întîmplat în Senatul României. Vor urma, probabil, alte proiecte pentru că toate organizațiile politice și civice din Ținutul Secuiesc doresc o formă sau alta de autonomie pentru Ținutul Secuiesc.

Aș aminti un ultim lucru: am avut încă un amendament la legea dezvoltării regionale care este departe de a fi o soluție pentru regionalismul din România, dar totuși încearcă să creeze niște condiții pentru dezvoltarea regională; ea este o lege nouă, care s-a născut sub presiunea Uniunii Europene, dar, de fapt, nu aduce nimic nou față de aceea din '98 privind dezvoltarea regională care a fost elaborată de Convenția Democrată, ba chiar mai deteriorează puțin situația, mai centralizează puțin structurile. Noi am încercat cu cîțiva colegi din UDMR să introducem ideea regionalismului asimetric. Legea vorbește despre regiunile de dezvoltare care în mod normal nu au personalitate juridică. Eu am introdus un amendament potrivit căruia aceste regiuni de dezvoltare să poată primi statut special prin legi organice, încercînd același truc pe care l-am încercat și la amendarea Constituției. Și acolo, la articolul 3, am avut același amendament: pot fi create alte forme de unități administrativ-teritoriale prin lege organică. N-a fost acceptat, bineînțeles, însă toate aceste presiuni asupra puterii pot conduce la un moment în care să se rupă barajul și

să ajungem la un regionalism adevărat. Eu cred că România nu are altă șansă decât să facă această reformă, însă care va fi acea elită care va face reforma? Așa cum se întreba și colegul meu Zsolt Szilágyi, se va face o reformă de formă sau o reformă adevărată? Și, în perspectiva aderării la Uniunea Europeană, când se va face acest lucru: înainte, sub presiunea aderării sau după aderare, sub presiunea fondurilor europene? Cu cât se face mai târziu cu atât vom pierde mai mult.

Smaranda Enache: Revenind la ce spunea domnul Kolumbán Gábor, evident că putem asista și chiar vom asista la o regionalizare. Nu putem spune că nu există nici o inițiativă, ea există chiar din partea acestui guvern PSD care ne propune în loc de județe niște mega-județe fără personalitate juridică și ale căror fonduri sînt puternic controlate de un centru. Pentru noi toți este extrem de important ca atunci când se face o reformă a statului, ea să devină una autentică și funcțională. Sigur, garanții nu există nici dacă regiunile ar fi construite pe fundamentul vechilor provincii, dar, în orice caz, ar exista un grad mai mare de coerență a regiunilor care s-au format în istorie dintr-o activitate umană pentru anumite infrastructuri, anumite resurse, anumite relații, chiar o anumită geografie. Aceste regiuni au un fel de caracter natural. A trasa într-un birou niște regiuni și a spera că ele vor funcționa, fără a ține cont de tradiții, de infrastructuri, de resurse, comportă un anumit risc. Oare această clasă politică a noastră este dornică să facă un experiment cu regiuni artificiale care ar putea să consume foarte mulți bani și foarte mult timp și, lucru și mai grav, ar putea compromite idea de regionalizare? Oamenii ar putea să înceapă să se roage să se revină la statul centralizat pentru că era mai bun. Așa s-a compromis și ideea de economie de piață: unii oameni, o anumită generație plînge după serviciile sigure. Sistemul de pensii s-a compromis și el: lumea se duce la mormîntul lui Ceaușescu și își amintește că le purta de grijă. Este foarte stupid ca marile reforme să fie ratate și, odată cu ele, ideile care stau la temelia lor și interesul cetățenilor să fie ratate.

Ovidiu Pecican: S-au spus lucruri de o intensitate mereu crescîndă și nu pot adăuga foarte multe la acestea. Pot nuanța ici și colo, cred, sau pot ridica noi întrebări.

Aș începe cu precizarea poate interesantă legată întrucîtva de luarea de cuvînt a domnului Cristian Pîrvulescu care m-a inspirat și mi-a dat, totodată, și prilejul unei mici săgeți amicale cu privire la o parte a discursului domnului Ráduly. Ideea sa este că în Țara Secuilor județele sînt profund impopulare pentru că județele au fost o formă de organizare teritorială și politică, dacă vreți, dar în orice caz administrativă medievală specifică sudului actualei României. Dar, la origine, județ înseamnă de fapt reședința unui jude – termen de origine latină (*judex*). Important este că scaun (*szék*) înseamnă același lucru: este reședință judecătorului, a aceluia

care împarte dreptatea. Ce mi se pare demn de a fi adăugat este că atunci când Carol al II-lea a încercat o reformă care ar privi acest *mezzo government*, acest regionalism, a optat la sfatul profesorului Iorga, a cărei Academie de la Vălenii de Munte a fost restaurată de Ceaușescu exact în 1968 –, la sfatul lui a optat pentru termenul de ținuturi. Ce înseamnă ținut, spre deosebire de județ? Vine, desigur, de la latinescul *teneo, tenere* ș.a.m.d. „a ține” sau „a deține”. E un însemn de proprietate, de apartenență și poate fiindcă domnul Iorga era din Moldova, este un termen acreditat în administrația medievală a Moldovei. Poate e o simplă chestiune de terminologie, dar mi se pare important să o clarificăm.

De fapt, ce ne dorim? Vrem ca accentul să cadă asupra caracterului de unități de împărțire a dreptății? Atunci putem merge pe sugestia conținută de cuvântul județ, scaun sau oricare alt sinonim demn de a reprezenta acest lucru. Sau dimpotrivă, vrem să mergem pe o idee care astăzi ne pare drept foarte capitalistă, cea a proprietății? Atunci ținuturile poate ar fi mai potrivite. Asta doar în cea ce privește opțiunile noastre viitoare, presupunând că totuși, în pofida tuturor asigurărilor pe care le primim de două zile încoace ba de la domnul Coșier, ba de la domnul Kolumbán, că regionalizarea este un proiect imposibil sau că, în cel mai rău caz, cu toată zarva pe care o iscăm noi cu discuțiile noastre și în presă dar și aici, nu facem altceva decât să-i stînjenim, că lucrurile ar trebui să decurgă așa pîș-pîș, pe vîrfuri, pentru a nu speria porumbeii.

Ce să vă spun? Mie mi se pare că perspectiva expertului am avut-o: l-am pomenit pe domnul Coșier, pe domnul Pîrvulescu. Am avut și mai avem aici printre noi și politicieni; perspectiva lor am văzut-o, cu un accent suplimentar pe poziționările foarte personale. Adică am sărit din zona discursului academic și oarecum neutru înspre o angajare foarte directă. Cred că asta e bine. Cred că, atunci când ajung să fie întruchipate de oameni, ideile au o forță pe care altminteri riscă să și-o vadă disipată. Domnul Ráduly a vorbit din ipostaza administratorului de astă dată, politician desigur, dar cu o nouă experiență în calitatea domniei sale de primar. Mie ce îmi mai rămîne? Sigur experiența de simplu cetățean, individ care se întâmplă să trăiască în România astăzi și să caute soluții pentru o viață mai bună. Asta mă leagă foarte mult, probabil, de majoritatea dintre Dumneavoastră chiar și de cei care au celelalte calități: politician, expert, etc.

Pînă la urmă, însă, am fost asigurat că din punct de vedere tehnocratic – ca să nu mai folosesc cuvîntul birocrație, birocraț – regionalizarea e imposibilă sau, în orice caz, e atît de complicată încît n-are rost să ne gîndim la ea, dacă nu va veni de undeva de sus. Apoi am fost asigurat de domnul Kolumbán că ceea ce putem spera este o regionalizare făcută cu ordin de la stăpînire, poate de la Bruxelles, poate de la Washington. Ce îmi rămîne mie de făcut ca bugetar, ca simplu om care merge la serviciu, are copii, vrea să se descurce? Am să vă spun ce-mi rămîne mie personal: cred că îmi rămîne totul. Este de făcut totul împotriva acestor evidențe de seriozitatea

căroră nu mă îndoiesc. Într-adevăr, tradiția istorică mă descurajează. Mă descurajează și realitatea aceasta complexă pe care experții de abia apucă să o descifreze pentru că este mutabilă. Și, cum spunea domnul Coșier, trebuie să fim cu doi pași înaintea Europei, trebuie să știm ce vor gândi în viitor. Or, noi adeseori nu pricepem care sînt formularele de completat într-o anumită perspectivă, să zicem aceea a aplicării pentru un proiect. Ca ardelean, trebuie să recunosc că am citit puțină istorie și am observat că petiționarismele ardelenesti n-au dus la nimic. Au dus la glorie. Memorandiștii au făcut un pic de temniță, nu foarte grea și nici foarte ușoară, temnița e temnița la urma urmei, dar n-au rezolvat mare lucru.

Așadar, care ar fi soluțiile? Eu cred că sînt două soluții posibile. Prima ar fi o mișcare civică de proporții fiindcă iată, am constatat că sistemul, *establishment*-ul este oligarhic, este foarte greu de clintit, unii își dau mîna peste capetele noastre și fac acolo la vîrf ceea ce cred ei de cuviință. O mișcare civică de proporții mi se pare utopică. N-am experiența lui Szokoly Elek, n-am experiența nici a lui Smaranda Enache, a lui Cristian Pîrvulescu în acest domeniu. Eu m-am trezit mai tîrziu, atunci cînd mi-am dat seama că egoismul meu de individ care vroia să ajungă scriitor, să promoveze, să dea autografe, era de fapt superfluu cînd lumea moare de foame împrejur sau e năucită sau emigrează sau are alte probleme. Mi-e foarte clar că o mișcare civică de proporții în România, avînd în vedere cît de puțin receptivă este adeseori populația la inițiativele civice, e dacă nu utopică, atunci în orice caz, o chestiune de termen mediu sau lung. Poate că – vorba unui alt amic al meu care lucrează la Delegația Comisiei Europene la București – nu ne rămîne decît să sperăm cea ce speră prin excelență, zice el, intelectualul român, adică să fim cît mai repede ocupați. Sigur, ocupați simbolic de data asta. Am scăpat de turci cu bine. După ce am scăpat de austrieci, ne lăudăm că am fost sub austrieci și am învățat ceva de la ei. Am scăpat și de ruși și am învățat să ne ferim de ei. Acum așteptăm o nouă ocupație, mai interesantă, mai democratică, aducătoare de bani, de prosperitate. La urma urmei, e legitim să sperăm asta. N-avem, cred, un proiect alternativ în raport cu această situație așa că dați-mi voie să vă spun că, dacă mișcare civică de proporții nu sîntem în stare să facem – nu vreau deloc să discut despre varianta terță și cea mai radicală: instigare la nesupunere civică etc. – atunci haideți să ne rugăm la bunul Dumnezeu ca UE, din considerente politice, să spună că România ar trebui regionalizată. La urma urmei, dacă ne uităm înspre UE constatăm că pe lîngă regiunile de tipul Catalonia ș.a.m.d., statele înseși, statele naționale se comportă ca niște regiuni ale Europei. Europa e aproape paralizată, a dobîndit peste noapte, în luna mai, încă zece regiuni. Se discută acum cum o să votăm în Consiliu, cum o să luăm deciziile? Cîte viteze să avem, ce să facem cu ele? Cum ambreiam, cum folosim marșarierul? Va fi foarte dificil.

Totuși, istoria foarte recentă a demonstrat că e posibil: vine un război în Irak, intrăm în NATO; s-a epuizat nu știu ce criză, s-au ridicat vizele. Dacă, Doamne

ferește, în Kosovo se înfurie unii pe alții, s-ar putea ca noi să dobîndim ce nici nu visăm, ceea ce mă duce iarăși cu gîndul la experiența românească din secolul XX. Eu îi văd pe românii secolului XX ca pe niște băfătoși cu ochii în lacrimi: adică după ce au avut un *success story*, la urma urmei și-au dublat țara, și-au dublat populația, i-am văzut pe toți plîngîndu-se. Ba că n-avem una, ba că-i nasol: acum-a-s rușii, înainte erau alții, cine știe ce o să mai fie. Cum vom funcționa noi în acest club, ca o ultimă, penultimă regiune, nu știm ce se va întîmpla după și dacă vor intra România și Bulgaria în Uniune. Părerea mea este că vom intra în 2007 din aceste rațiuni pe care le-am pomenit, că se va lua o decizie politică. Dacă asta se va întîmpla, nu văd de ce din același motiv, *deux et machina*, cei de la Bruxelles n-ar pune degetul pe hartă spunînd „alegeri regionale în România chiar în 2008!”. Dacă se va vota în 2008, atunci întrebarea este cine și cum va vota. Toată România va vota, teoretic. Practic, s-ar putea să constatăm că au votat mai mult ardelenii și că ceilalți ori au votat cu nu, ori nici nu au catadicsit să meargă la vot, gîndindu-se că iarăși – așa cum spunea Vadim prin '90-'91 –, după harta huntingtoniană cineva încearcă să destabilizeze, să sfîșie trupul sfînt al țării. Dacă însă UE va promova suficient de inteligent ideea, s-ar putea ca înșiși oamenii politici din România să facă lobby pentru aceste alegeri, iluminați dintr-o dată. În acest caz, votul va arăta poate un pic altfel pentru că există o masă de votanți, știm foarte bine, în anumite zone ale țării – nu le mai menționez – care merg după cum cîntă lăutarul.

Revin însă la poziția mea absolut individuală, de cetățean neangajat în politica de partid, dar interesat de politică vrînd-nevrînd oarecum constrîns de realități fiindcă nu-mi ajunge salariul, mă enervează idioții, nu mai suport să văd programe imbecile de televizor, am ajuns ca la postul de televiziune B1 să aflu pe ce stradă nu se poate circula în București, însă despre județul meu natal aud o dată la trei luni, în cel mai bun caz, cîte o știre. Cred că așteptînd să văd dacă cerul se va umple de stelele regionalizării Uniunii Europene și contrazicînd expertii, care de la luciditate alunecă foarte ușor la o prezentare sumbră a realităților, m-aș înhăma la o mișcare civică de proporții la care vă chem pe toți!

Biserica în tranziția democratică de la stat la societatea civilă

VEDRAN HORVAT

1. Introducere

Cînd Papa Ioan Paul al II-lea exclama în discursurile lui de la începutul anilor '90 că Dumnezeu a învins în Europa de Est nu știa probabil că peste numai zece ani nu va putea să confirme această presupusă victorie. Poate nici măcar una à la Pyrrhus, deoarece așteptările foarte mari față de noul rol al religiei în țările tranziției postcomuniste¹ nu s-au realizat. Multe dintre ele nu au fost confirmate concret de situația de fapt, lucru ce face proclamata victorie a lui Dumnezeu destul de ambivalentă.² Dimpotrivă, în anii din urmă a avut loc un declin minor dar continuu al religiozității chiar și în țările cu o puternică moștenire religioasă tradițională, precum Polonia, coroborat cu un ritm de desecularizare a societății mai puțin alert decît cel așteptat. De asemenea, nu s-au adeverit nici prognozele potrivit cărora religia — în special catolicismul — va trăi o revigorare inspirat fiind de exemplul catolicismului polonez care va fi folosit drept model universal de revigorare a catolicismului occidental intrat în letargie.³

Întrebarea care se pune este: care este rolul și locul religiei în perioada de tranziție la democrație și în situația socială care a copleșit în ultimii ani nu numai Europa Centrală și de Est, ci și Europa de Sud-Est? „În cele din urmă, este adevărat că procesul complex de politizare a religiei și, paralel, de impregnare a politicii cu religie a fost foarte evident. Rămîne totuși întrebarea: care este rolul general al politicii în societate și în ce fel poate fi subordonat rolul religiei evenimentelor politice sau numai nivelului politic al societății?”⁴ Religia, îngrădită de regimurile comuniste, în cele din urmă, odată ce schimbările democratice au devenit vizibile și manifeste, a fost în stare să se dezvolte ca un factor liber și egal al societății. Acum, ea are șansa de a-și redefini locul în contextul social mai larg și de a reînființa noi modalități de interacțiune cu alți actori sociali. Principalul obiectiv al acestui studiu este să examineze aceste modalități ale noilor perspective prin

care religia își poate găsi și defini un nou rol în societatea de tranziție, mai ales în regiunea balcanică. În același sens, principalele probleme care vor fi explorate sînt separarea sau desprinderea de stat și definirea rolului religiei în spațiul parțial coincident al societății civile și politice. Implicarea bisericii (sau a altor instituții religioase) în viața politică este în continuare o implicare adeseori a instituțiilor religioase dominante în realitatea laică cotidiană. De aceea, o parte a studiului de față va fi închinată definirii distincțiilor dintre angajamentul social al religiei ca parte a societății civile și implicarea sa în politică care ne azvîrle înapoi în lumea (pre)modernă. Iarăși spun însă că biserica, în calitatea ei de sumă a credincioșilor care sînt parte a societății, nu poate fi complet independentă față de aceasta; în unele domenii nu poate fi evitată o influență reciprocă. Ce fel de relație ar trebui stabilită între stat și biserică pentru a răspunde adecvat la toate criteriile democratice, dar și religioase, constituie o problemă pe care fiecare religie trebuie să o rezolve în vreme ce caută mecanisme de comunicare cu diferiții actori sociali. Religia continuă să fie un fapt de maximă relevanță socială și politică. Viitorul său depinde de problemele pe care le va aborda, iar în vremea din urmă acestea au tins să fie mai degrabă profane decît sacre.

În această cercetare voi folosi mai cu seamă o abordare analitică dar și una polemică pentru a ridica noi probleme care afectează religia în societățile aflate în tranziție. Drepturile religioase ale omului în perioada tranziției democratice sînt și ele foarte importante, însă ele nu vor fi incluse în lucrarea de față. Aceasta va apela la științele sociale și la literatura sociologică actuală și se va fundamenta în principal pe opiniile unor autori eminenți care au cercetat această problemă specifică vreme de mai multe decenii și dintre care cea mai mare parte trăiesc în țări aflate în tranziție, precum ar fi Tomka, Vrcan, Zrinšcak și Borowik.

De asemenea, este necesar să subliniem că, fără să ignore diferențele dintre religiile din această regiune și pozițiile lor față de stat, studiul de față va aborda locul și rolul instituțiilor religioase în general. Totuși, cu foarte puține excepții, majoritatea aspectelor se vor referi la creștinism.

2. Religia în perioada de tranziție de la comunism la postcomunism

Deși s-ar fi putut presupune că tranziția spre democrație/economia de piață liberă va aduce în societate diferite elemente adecvate secularizării – sau o scădere a influenței religioase într-o societate anume, procesele sociale care au avut loc în țările europene post-comuniste au luat, cel puțin la început, o direcție contrară. Simplu și clar spus, tranziția a început cu o creștere a religiozității.⁵ În paralel cu tendința de deprivatizare a religiei, bisericile (mai cu seamă cele dominante) au început să revină la pozițiile lor anterioare din care urmau să fie capabile să își propage influența în societate și să umple vidul axiologic creat de căderea regimurilor comuniste. Unii autori încearcă să arate că pentru aceste societăți

religia încă mai este crucială în funcționarea lor generală. „Deși recentul război de pe teritoriul fostei Iugoslavii nu a fost unul religios, bisericile au jucat un rol-cheie la nivelul simbolic de menținere a unor identități naționale separate și la nivelul proceselor sociale complexe. Natura contradictorie și nesigură a proceselor de tranziție a complicat și mai mult rolul religiei în societate și a împiedicat parțial adaptarea ei la noile circumstanțe sociale, lucru ce poate fi văzut în diferitele roluri pe care religia trebuie să le joace, în așteptările contradictorii ale publicului față de biserică și în conflictul social acut care divizează societatea.”⁶

Totuși, fără să-i minimalizăm impactul, războiul reprezintă doar unul din elementele care au influențat puternica reparație a religiozității pe scena socială a tranziției. „Întrucât tranziția este un proces complex, succesul său...se bazează pe transformarea concertată a tuturor domeniilor vieții sociale. Contradicțiile profunde apărute în tranziția către o societate pluralistă și către economia de piață, care au modelat însuși procesul tranziției, rezultă și ele în parte din istorie.”⁷ Termenul de tranziție este uneori foarte ambivalent. „Nu este sigur către ce anume se îndreaptă țările aflate în tranziție și, de aceea, nici cât de mult va dura tranziția... Transformarea politică și economică s-a încheiat deja cu succes în multe țări și, totuși, nimeni nu vrea să declare că tranziția s-a încheiat.”⁸ Sute de milioane de cetățeni ai democrațiilor nou-născute într-o întinsă zonă geografică, de la Ungaria, Republica Cehă și Croația până în Kazahstan și Kirghistan au trăit în ultimul deceniu consecințe grave și inevitabile: inegalitate, șomaj și sărăcie crescînde, o mulțime de probleme sociale noi, războiul etc.⁹

Potrivit unor date relevante (European Values Study din 1999), există mari diferențe de religiozitate între țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est rezultate dintr-un mare grad de diferență între națiuni și din inaplicabilitatea tezei modernizării, mai ales din cauza istoriilor și tradițiilor religioase diferite, dar și a specificităților modernizării comuniste și a altor specificități ale regimurilor comuniste.¹⁰ Ca atare, trebuie subliniat că este imposibil să se vorbească la modul general despre țările postcomuniste și mai mult decît îndoielnic că ele să fie împărțite în țări catolice și ortodoxe în încercarea de a găsi modele similare de schimbări religioase. Este foarte limpede că, din diferite motive, în unele țări rolul religiei continuă să fie crucial în funcționarea de ansamblu a societății, lucru ce totuși este rareori compatibil cu gradul lor de modernizare.¹¹ Chiar și așa, religia încă posedă atributele unei realități sociale foarte relevante, care este „în strînsă legătură cu anumite nevoi sociale elementare, dar și cu dispute politice și ideologice serioase.”¹²

Perioada de tranziție tulbură și haotică de la comunismul monolitic la democrația liberală, pluralism și economia de piață, în lipsa unor acte legislative privitoare la religie, a fost și în unele cazuri încă mai este, chiar și pentru biserică, un moment potrivit pentru a acționa în direcția revenirii la pozițiile anterioare. „După căderea zidului Berlinului, majoritatea bisericilor au încercat cel mai adesea să dobîndească

pozițiile dominante pe care le ocupaseră înainte de impunerea comunismului și socialismului; ba mai mult, aceasta redevine dintr-o dată o zonă spirituală redeschisă care este de maxim interes pentru noile mișcări religioase.”¹³ Totuși, de-a lungul anilor, în majoritatea țărilor aflate în tranziție au fost aplicate dispoziții legale mai mult sau mai puțin adecvate, însă amploarea desecularizării nu a fost atât de mare pe cât s-ar fi putut crede inițial. Desecularizarea nu a pătruns, după cum era de așteptat, la „nivelul molecular” al țesăturii sociale, ea a rămas mai mult la nivelul evenimentelor sociale manifeste. „După cum a arătat pe larg în scrierile sale sociologul maghiar Miklós Tomka, presupusului proces de desecularizare i-a luat locul în anii '80 o revitalizare a religiei, care a constituit o premisă crucială a procesului de regenerare a societății împotriva statului totalitar”.¹⁴

În prezent, în unele țări de tranziție mai dezvoltate, statul și biserica deja semnează divorțul noului mariaj „postcomunist”, însă în același timp își promet unul altuia că vor rămâne parteneri oficiali în rezolvarea chestiunilor care privesc binele și câștigul comun al societății. Reînființarea relației lor este, poate, cea mai importantă chestiune pentru rezolvarea tuturor problemelor legate de locul religiei în noile democrații.

Însă calea pînă la acest moment anume a fost uneori foarte grea. Pînă la el „bisericele s-au confruntat cu dilemele rezultate de pe urma faptului că se aflau în dictaturi autoritare ale regimurilor totalitare care restrîngeau nu numai libertatea bisericilor, ci libertăți umane chiar mai fundamentale. Adeseori ... bisericile au servit ca unice instrumente instituționale (sau ca umbrelă protectoare) pentru orice opoziție a societății civile. Există o vastă literatură sociologică comparativă care atestă rolul bisericii creștine de moașă a unei societăți civile renăscute (sau nou-născute în unele cazuri) în tranziția de la dictatură.”¹⁵

Cu cîțiva ani înainte de căderea comunismului, în anii '80, elita puterii comuniste din unele țări mai dezvoltate (precum Slovenia) ajunsese la un acord cu privire la împărțirea puterii cu biserica după modelul „economia este a sistemului, moralitatea a bisericii”. Acum „biserica încă mai aplică acest «compromis istoric» cu regimul comunist, care astfel, fără să vrea, mai cu seamă după căderea sa și în timpul introducerii democrației, a autorizat biserica să își extindă «suveranitatea» morală asupra politicului și a statului însuși”.¹⁶ În unele țări aflate în tranziție (precum Croația), încă se mai întîmplă că biserica să vorbească în mod public despre deciziile politice ale statului și să pătrundă în domeniul lui de jurisdicție, nu ca purtător de cuvînt al societății civile, ci în nume propriu. În același timp, „în tranziție biserica a acționat foarte pragmatic cu sloganul «Trecutul nostru este viitorul nostru»”¹⁷. Se pare că această direcție ar putea fi interesantă pentru definirea viitorului loc al religiei în societate. Foarte recent, unul din cărturarii și teoreticienii eminenți în domeniul religiei, sociologul croat Srdjan Vrcan a confirmat această perspectivă într-o formulare aproape identică: „Șansa – astăzi – religia trebuie să și-o găsească în trecut”¹⁸. Totuși, nici înainte de începerea perioadei de tranziție nu a fost destul de clar rolul religiei. Enciclica papală, *Centesimus*

Annus, este, de pildă, consacrată problemei țărilor postcomuniste propunându-și să reducă traumele tranziției dificile către democrația politică și economia de piață. „Instituțiile democratice înființate în țări în care, printre altele, majoritatea covârșitoare a populației nu are nici un fel de experiență a democrației occidentale au nevoie de sprijinul unei societăți structurate, însă le lipsește în toate sectoarele o cultură antreprenorială care poate stimula dezvoltarea unei asemenea societăți. Confruntate cu un gol extraordinar de credință, apatie morală și o fragmentare generalizată a societății – cea mai grea moștenire a comunismului – numai o nouă cultură a speranței, Papa ar spune o nouă solidaritate, poate asigura baza unei democrații capabile să reziste riscurilor dezintegrării și violenței sociale, resuscitării unei crize naționale deopotrivă vechi și noi și haosului economic.”¹⁹

Totuși, înainte de a vorbi despre noul rol al religiei în societatea de tranziție, ar trebui amintit faptul că în trecutul recent „relația bisericii cu democrația a fost pentru multă vreme una conflictuală”²⁰. În legătură cu aceasta, nu este o surpriză că sistemele totalitare adesea se consolidează reciproc. Structurile interbelice ale Bisericii Catolice, mai ales acelea care au fost patriarhale și autoritariste, au apărut din nou cu mici modificări în timpul comunismului ca o formă a unei religii noi, seculare. Convertibilitatea lor s-a reconfirmat în perioada de tranziție, când ele și-au schimbat eticheta și au redevenit religioase. Rămîne sub semnul întrebării dacă democrația și creștinismul, ca modele diferite, pot fi îndeajuns de compatibile pentru a colabora cu succes în cadrul societății. Unii autori socotesc acest lucru posibil, ba chiar necesar. „Creștinismul și democrația se completează reciproc. Creștinismul asigură democrației sistemul de credințe care integrează preocupările sale pentru libertate și responsabilitate, individualitate și comunitate. Democrația asigură creștinismului un sistem de guvernare care își echilibrează preocupările pentru demnitatea umană, pluralismul și progresul social”²¹.

Unii autori consideră că în țările aflate în tranziție „înainte de toate este necesară o cooperare educațională și culturală crescută pentru a ajuta democrația să prindă rădăcini puternice în conștiința oamenilor. În unele țări mai ales – subliniază Papini – biserica poate face foarte mult pentru a încuraja spiritul de solidaritate...deși trebuie să evite ispita de a-și afirma voința de putere temporală”²².

Odată cu schimbările democratice, „rolul bisericii a crescut în mai multe feluri semnificative. Cetățenii din întreaga lume postcomunistă sînt acum liberi din punct de vedere juridic să practice religia...În multe țări se aplică o legislație ce permite educația religioasă în școli. Merită remarcat faptul că nu numai că biserica a fost relativizată în unele cazuri ca și organizație religioasă, ci ea a devenit totodată mai activă politic”²³.

Totuși, o mare importanță trebuie acordată respectării drepturilor religioase ale omului care a apărut odată cu căderea regimurilor comuniste. „Una din caracteristicile Marii Schimbări a reprezentat-o reabilitarea și renașterea religiei

în toate țările foste comuniste...Caracteristica de bază a acestei situații vizibil îmbunătățite a libertății religioase este faptul că, cu excepția Albaniei, aceasta nu s-a manifestat în principal printr-o schimbare de ordin legislativ, ci printr-o îmbunătățire radicală a comportamentului factorilor guvernamentali față de indivizii și comunitățile religioase...S-a dovedit însă că aceste așteptări sau previziuni au fost premature”²⁴.

Cauza înșelării unei așteptări atât de optimiste a fost simplă. În cazul în care identificarea etnoreligioasă tradițională nu aruncat țara în război, cum s-a întâmplat în statele de pe teritoriul fostei Iugoslavii, fapt ce a fost uneori impulsionat chiar de liderii instituțiilor religioase, s-a putut constata un alt comportament, mai puțin brutal, însă totuși nedemocratic. „Religia sau biserica istoric dominantă într-o regiune a căutat reînstituirea tuturor privilegiilor sale pierdute în timpul comunismului și, văzînd în celelalte comunități religioase niște rivale, a căutat să influențeze autoritățile statului în sensul limitării drepturilor celorlalte comunități religioase și ale ateilor...Astfel, în momentul de față se poate observa în întreaga zonă o luptă între biserica sau religia dominantă, care dorește să restrîngă activitățile denominațiunilor rivale, și numeroarelor grupuri religioase vechi și noi, care sînt amenințate de perspectiva monopolului bisericii naționale dominante.”²⁵

Și totuși, este o experiență cotidiană a oamenilor obișnuiți ca „mulți reprezentanți ai bisericilor dominante să nu înțeleagă deplin conceptul de libertate religioasă; poate că nu surprinzător, deoarece în mod istoric acestea nu au experiența unor astfel de situații întrucît nu au cunoscut decît condiția fie de privilegiate fie de oprite.”²⁶ „Potrivit rolului său social de ansamblu, Bisericii i s-au acordat de aceea noi însărcinări care, în parte, sînt incompatibile cu nevoia de adaptare la noile circumstanțe sociale.”²⁷ Însă acestea sînt foarte adesea însărcinări dificile și încercări la care cu greu se poate face față. „Așteptările contradictorii pe care instituțiile publice de stat nu sînt capabile să le împlinescă și care au apărut chiar în anii din urmă, mai cu seamă în straturile pauperizate ale societății sau în rîndul simplilor «învinși» în război și în procesul de tranziție sînt în multe cazuri direcționate către Biserica Catolică”²⁸.

Desigur, cea mai importantă problemă care trebuie înțeleasă cu privire la locul viitor al religiei în țările aflate în tranziție este relația dintre instituțiile religioase (le vom denumi biserici) și stat (guvernare) care s-a schimbat radical în ultimul deceniu. Majoritatea țărilor aflate în tranziție au moștenit modelul rigid de separare dintre biserică și stat al perioadei comuniste pe care l-au transformat într-un nou pact social între cele două elite.

3. Relația stat-biserică și tranziția spre democrație

„O separare autentică a bisericii de stat pare de înțeles din perspectiva atât a unor lideri și activiști ai bisericii naționale dominante cît și a liderilor politici.

Impulsul este acela de a introduce o legislație care să plaseze obstacole în calea activității diferitelor grupuri religioase – aproape întotdeauna minoritare – încercându-se restrângerea dezvoltării lor sau chiar eliminarea lor de pe scenă. Forțe extrem de puternice acționează în statele balcanice pentru o revenire la o situație istorică în care comunitatea religioasă dominantă este privilegiată de stat în vreme ce alte comunități religioase sînt obstrucționate în activitatea lor.²⁹

Nu cu mult timp în urmă, unii intelectuali au constatat un fel de haos în țările balcanice postcomuniste în presupusele și nu prea reușitele încercări de separare a bisericii de stat. Totuși, va dura ceva timp pînă biserica va deveni un „tărîm cu instituții separate, cvasi-autonome al societății civile ca «spațiu public liber»”.³⁰

Pentru a rezuma trecutul, putem spune că represiunea suferită de religie în timpul comunismului în domeniul relațiilor dintre Biserică și Stat a fost exprimată chiar prin noțiunea separării lor. De pildă, pe teritoriul fostei Iugoslavii acest proces a fost declarat oficial în prima Constituție a fostei Iugoslavii, în 1946, și a fost reluat în toate versiunile ulterioare, prezentat de regulă ca un principiu modern, aplicat în întreaga lume. Nici măcar Franța, singura țară europeană cu un model strict de separare, nu a aplicat un asemenea tratament public religiei. Religia a fost tratată ca o realitate socială retrogradă, tratament foarte adesea mascat sub formularea că ea aparține de sfera privată. Pe de altă parte, tratamentul politic concret al religiei, vizibil în faptul că Biserica era singura instituție socială care nu se afla complet sub controlul autorităților, amplifică cu ușurință semnificația politică reală a diferitelor acțiuni ale bisericii. Această relație în principal ostilă dintre stat și biserică, caracteristică întregii perioade comuniste, poate fi împărțită în două faze: o represiune gravă și un model mai liberal, cu oportunități crescute de acțiune publică.³¹

Relația Biserică/Stat reprezintă poate cea mai relevantă și semnificativă problemă legată de noua poziție a religiei în societatea de tranziție și, de aceea, ea trebuie soluționată. Cu toate acestea, ea constituie încă un mare obstacol în calea multor democrații renăscute deoarece ea poate reprezenta un test, iar rezultatul acestuia – un eșec. Cercetări recente arată că în majoritatea țărilor aflate în tranziție oamenii continuă să aibă o mare încredere în Biserică ca instituție, cu mult mai multă decît în instituțiile publice și de stat. Mai mult, apartenența la o biserică anume, dominantă, continuă să reprezinte unul din marcatorii nu numai ai naționalității, ci și ai identității culturale în general și se presupune că statul trebuie să ia măsuri pentru a o proteja. În același timp, el nu trebuie să facă discriminări împotriva altor comunități religioase și să le încalce dreptul la egalitate. „Faptul că statul *respinge exclusivitatea* oricărei religii prin acordarea de drepturi egale tuturor religiilor nu trebuie perceput ca dispreț față de mesajul religios în sine. În cele din urmă, tocmai această libertate este cea care dă posibilitatea tuturor religiilor de a susține că mesajul lor este absolut. Însă statul ca «patrie a tuturor cetățenilor» trebuie să garanteze libertatea credinței și a practicii religioase pentru toți cetățenii

și trebuie, de asemenea, să le protejeze libertatea și egalitatea pentru a nu fi amenințate sau periclitare de alte comunități religioase.”³²

Odată cu căderea comunismului, s-a întâmplat ca bisericile, strict separate pînă în acel moment de stat, să se reunească cu el pentru o scurtă perioadă. După aceea însă – iar acest proces încă mai continuă – ele au semnat divorțul și au înlocuit acest tip de pact prin crearea unei relații noi, de parteneriat. Însă unde anume ar trebui să se afle granița dintre stat și biserică în societatea democratică (post)modernă? Cînd i se poate permite bisericii să intre în sfera publică fără să fie acuzată că se amestecă în treburile statului? „Jose Casanova, inspirîndu-se în principal din studii de caz catolice moderne, susține că, dimpotrivă, există un rol adecvat pentru religia publică în modernitate. Casanova remarcă că dintr-o perspectivă normativă a modernității, religia poate intra în sfera publică și-și poate asuma o formă publică numai dacă acceptă sancționarea principiului libertății de conștiință. De asemenea, ea poate face acest lucru numai dacă acceptă o diferențiere legitimă a sferelor în societatea modernă (însă diferențierea nu înseamnă autonomie totală).”³³

Argumentele lui Casanova vorbesc în favoarea unei desprinderi complete a bisericii de stat și de partidele politice. În opinia lui, sînt trei condiții care permit religiei să intre în sfera publică în mod legitim: atunci cînd vrea să își protejeze nu numai propria libertate, ci toate libertățile și drepturile moderne (inclusiv chiar dreptul unei societăți civile democratice de a exista împotriva unui stat absolutist, autoritarist); de a supune îndoielii autonomia absolutizată juridic a sferelor seculare și pretențiile lor de a se organiza potrivit principiilor diferențierii funcționale fără a lua în seamă considerente etice sau morale; și de a proteja lumea tradițională de imixtiunea administrativă sau juridică a statului.³⁴ Sau după cum subliniază Casanova: „Ceea ce numesc «deprivatizare» a religiei moderne este procesul prin care religia își abandonează locul atribuit în sfera privată și intră în sfera nediferențiată a societății civile pentru a lua parte la neîntreruptul proces de contestare, legitimare discursivă și retrasare a limitelor”³⁵.

Cu toate că am să scriu despre rolul religiei în contextul societății civile, aici aș dori să dau una din definițiile deprivatizării, un proces imanent tranziției. În democrațiile occidentale dezvoltate există trei modele de relație între biserică și stat: a) modelul bisericii de stat (Finlanda, Grecia, Marea Britanie) care preferă o comunitate religioasă dominantă; b) modelul separării și cooperării (Germania, Austria, Italia, Spania) în care biserica este separată de stat, însă nu și de societate, ceea ce implică faptul că comunitățile religioase au unele îndatoriri sociale și c) modelul separării rigide, conceptul secular sau al laicității (Franța). Rămîne încă de văzut care model anume va prevala în țările aflate în tranziție. Unele din ele s-au decis să urmeze binecunoscutul model al cooperării dintre biserică și stat. De pildă, acordurile pe care le-a semnat Croația sînt foarte asemănătoare celor italiene și spaniole și ele duc la mai multe tipuri de statut social și juridic al diferitelor comunități religioase.³⁶

Totuși, prin separarea statului și bisericii, s-ar fi putut crede că se presupune că biserica trebuie să rămână în afara societății, adică să fie pasivă în privința influențării societății, potrivit unei „înțelegeri” cu statul. În circumstanțele sociale ale tranziției marcate de atât de multe dificultăți și anomalii, este greu de crezut că biserica nu va încerca să fie sau să rămână activă. Însă interpretările diferite cu privire la viață, lume și adevăr dintre stat și biserică pot uneori deveni sursa incoerenței.

Bunăoară: „Legea seculară și neutră a statului are în vedere reglementarea chestiunilor sociale și culturale fără a lua în considerare chestiunea teologică a «adevărului». În cadrul bisericii însă, legea trebuie întotdeauna pusă în balanță cu datoria sa față de adevărul revelației divine și față de propăvăduirea cuvântului lui Dumnezeu.”³⁷ Însă nu numai cauze legate de „adevăr” pot fi sursa conflictului dintre stat și biserică. Puterile legale ale bisericii și statului concurează creînd astfel conflicte și probleme de loialitate...există diferențe între convingerile religioase și valorile (îndatoririle) seculare precum și tensiuni între biserică și stat și modurile lor de structurare.³⁸

Ar putea fi acceptată opinia potrivit căreia cooperarea strînsă între stat și biserică ar avea ca rezultat consecințe negative. „Baza principiului (separării) se află în faptul că statul și diferitele biserici îndeplinesc funcții sociale diferite, care, dacă sînt fuzionate, le-ar putea afecta pe ambele”.³⁹ Așadar, de ce ar putea fi separarea într-atîta de importantă?

„Separarea aduce cu sine emanciparea. Ea eliberează bisericile de sub dominația statului. Ea eliberează statul de sub tutela denominațională. Ea eliberează individul de limitele confesionalismului și ale sistemului bisericii...Conceptul separării protejează bisericile de incorporarea în structura organizațională a statului. El împiedică statul să accepte o confesiune religioasă ca fiind a sa proprie.”⁴⁰

Separarea statului și bisericii implică tipul de neutralitate în care „statul nu se identifică cu nici una din biserici, se abține de la intervenția în activitățile bisericilor și nu asigură privilegiile pentru nici una din ele.”⁴¹

Potrivit așa-numitului „test al lămîii” (*lemon-test*) elaborat de Curtea Supremă a Statelor Unite (1971) pentru a stabili dacă o lege a fost făcută în spiritul neutralității, „o lege sau politică supusă testului trebuie să îndeplinească trei condiții pentru a fi constituțională: a) reglementarea trebuie să aibă un obiectiv secular; b) ea nu trebuie să asigure avantaje nici uneia dintre religii și nici să îi interzică nici una dintre activități; c) nu trebuie să existe nici o imixtiune între stat și biserică.”⁴² Și totuși, unii autori susțin că „toate studiile de caz arată o dorință a statului de a controla religia grupurilor etnice nedominante, ceea ce implică că o protejează pe cea dominantă.”⁴³

Astăzi, am putea accepta teza potrivit căreia statele moderne au depășit programul liberal tradițional de separare strictă dintre stat și societate. Cu alte cuvinte, acesta a fost modificat substanțial (lucru pe care îl vom explica în secțiunea privitoare la

societatea civilă). În zilele noastre, „biserica și statul trebuie să adopte o împărțire precisă a competențelor și responsabilităților: ori de câte ori sînt în joc «chestiuni comune», statul trebuie să se limiteze la aspectele seculare, iar biserica la cele spirituale ale respectivelor chestiuni”⁴⁴ pentru a soluționa eficient problema. În legătură cu aceasta, conceptul de separare a bisericii și statului nu poate fi înțeles „ca depășit în aceste noi domenii ale interacțiunii sociale și culturale. Mai degrabă, el este realizat din nou într-o separare precisă a competențelor în contextul coordonării și cooperării.”⁴⁵ De pildă, „gîndirea socială catolică este pluralistă prin insistența ei asupra caracterului de serviciu limitat al statului. Statul există ca un instrument de promovare a justiției și libertății. Obiectivele ordinii publice încredințate în principal sau primordial statului pentru realizarea binelui comun sînt patru: pacea publică, moralitatea publică, bunăstarea și justiția, libertatea oamenilor”⁴⁶. În același timp, această gîndire „se opune cu vehemență perspectivei potrivit căreia sfera publică este sinonimă cu guvernarea sau cu organizarea politică oficială a societății.”⁴⁷ Potrivit clasicei distincții catolice dintre stat și societatea civilă – John Courtney Murray fiind reprezentantul acestei viziuni – „grija reală a statului față de religie se restrînge la grija sa pentru libertatea religiei. Grija sa constă în recunoașterea de către stat a pretenției bisericii, în cadrul *libertas ecclesial*, de imunitate juridică în chestiunile legate de religie.”⁴⁸ „Totuși, un stat democratic s-ar comporta necorespunzător dacă ar fi indiferent față de religie... De asemenea, în concordanță cu principiul neutralității, el poate asigura anumite forme de sprijin bisericilor. Un stat democratic are multe îndatoriri în îndeplinirea cărora se poate în mod just baza pe activitățile bisericilor ca parteneri. Cultura, educația și serviciile medicale, de pildă, sînt domenii în care, cel puțin în Europa, structurile dominante se bazează de multă vreme și vor continua să se bazeze atît pe sprijinul statului cît și pe al bisericii... Un astfel de sprijin este totuși (din perspectiva statului de această dată) compatibil cu principiul neutralității statului numai dacă statul nu face diferențe între diferitele biserici în acordarea sprijinului său. Dacă se acordă sprijinul, atunci el trebuie acordat tuturor bisericilor fără deosebire.”⁴⁹

În opinia unor autori, o separare reușită a bisericii de stat depinde și de atitudinea liderilor cercurilor religioase. „Chiar și creștinii care au susținut (sau puținii care continuă să susțină) vreo variantă de sponsorizare a bisericii de stat ar apela totuși în general și la o versiune a unei doctrine a «libertății» bisericii față de prea mult control sau imixtiune guvernamentală”.⁵⁰

Viitorul acestei relații nu este definit în acest moment. El există ca o posibilitate în golul dintre vechiul model liberal care presupunea neutralitatea statului și lipsa competenței acestuia în chestiuni legate de „adevăr” și „suflet”, care nu permitea imixtiunea statului în convingerile religioase ale cetățenilor săi, și noul model etnoreligios în care statul preferă ca religia care este parte a identității naționale și culturale să aibă ca atare un rol de participant activ în discriminarea împotriva altor comunități religioase.

4. Religia între stat și societatea civilă

Schimbările sociale care însoțesc tranziția au plasat religia într-o situație socială nouă și în relații nou stabilite între actorii sociali. Bisericele s-au găsit în golul căscat între „a fi instrumentalizate de către politică” și „a juca un rol activ ca unul din membrii societății civile”, între implicarea politică și angajarea socială. Foarte adesea dezorientate de noile reguli ale „jocurilor tranziției”, ele au căzut uneori în ispită și au făcut o anumită înțelegere cu unele guverne pronaționale pentru a-și redobândi poziția lor anterioară. Totuși, au existat unele persoane din cercurile bisericești care au fost mai conștiente că biserica aparține mai degrabă societății civile decât domeniului politic. Unul dintre cele mai importante elemente ale „schimbărilor de după 1989 l-a constituit diferențierea societății civile și formarea societății politice. Aceste schimbări revoluționare au necesitat răspunsuri din partea bisericii și a ierarhilor săi, cu atât mai mult cu cât aceștia erau orientați mai mult către trecut decât spre viitor.”⁵¹ Ne-am ocupat deja de această poziție specifică.

4.1. Religia ca parte a societății civile

Este posibil în ziua de azi ca bisericile să contribuie la construirea societății civile fără să devină politizate sau să se afunde într-o lume secularizată? Pentru a-și păstra rolul, ele devin un participant la o societate civilă aparte: o societate a „contrastelor”. Numai bisericile instituționalizate în mod corespunzător au capacitatea de a se adapta societății civile și de a deveni parte a ei.⁵² Este important să reamintim că, în timpul dictaturilor comuniste, majoritatea bisericilor au reprezentat matricea societății civile, „singurele instituții de tip neguvernamental”⁵³ din timpul comunismului.

Cu mult timp în urmă, un celebru sociolog al religiilor, Ernst Troeltsch „susținea același lucru atunci când afirma că biserica timpurie, în pretenția ei de a fi concepută ca o sferă separată a cărei autoritate venea de la Dumnezeu și de la conștiința în fața lui Dumnezeu și nu de la stat, și-a adus principala contribuție la teoria socială pentru impune un *novum* în istorie: «spațiile libere» din societate nu își preiau legitimitatea direct de la stat.”⁵⁴

În aceeași idee, există autori care susțin că „biserica însăși înflorește cel mai mult și cel mai liber în societățile care, la modul general, permit piețele libere și libertatea de exprimare, de asociere și de circulație.”⁵⁵ Gîndirea socială catolică postconciliară împărtășește, ba chiar susține cu tărie același punct de vedere atunci când confirmă ceea ce Casanova numește drept o „nouă formă de «religie publică în lumea modernă», societatea civilă care nu este văzută ca o sferă privată neutră, ci mai degrabă ca una egală cu statul”.⁵⁶ Totuși, nu se poate să nu fim de acord cu faptul că biserica este înăuntrul societății civile, însă nu pe deplin parte a ei, întrucît autoritatea ei decurge de la Dumnezeu și nu de la stat și nici de la aspectul asociațional al societății civile. Din această cauză, ea nu se concepe de obicei pe sine ca o simplă asociație printre altele ale societății civile, echivalentă complet cu celelalte asociații libere.⁵⁷

Cu toate acestea, subliniază Casanova, „deși biserica nu epuizează în nici într-un caz societatea civilă, ea tindă să aparțină mai degrabă acestui domeniu decît statului”.⁵⁸ Totuși, „societatea civilă oferă o zonă de libertate, spontaneitate, creativitate, o ancorare la nivelul firului de iarbă a «apartenenței». Ea rămîne principala locație pentru ancorarea virtuții. Practic, tradițiile morale sînt adînc înrădăcinate în instituțiile religioase, iar statul neutru nu poate promulga cu ușurință o teorie unitară a virtuții.”⁵⁹ În mod ironic însă, mecanismele voluntare, dispersate și bazate pe libera alegere ale societății civile nu sînt capabile să garanteze îndeplinirea nevoilor umane fundamentale sau a unei justiții corect împărțite.⁶⁰

Se ridică însă o altă întrebare. Este mai mult decît îndoielnică măsura în care o înțelegere a separării bisericii de stat promovează sau restrînge rolul bisericii de structură mediatore în societatea civilă. Spațiul de acțiune care este permis bisericii în învățămînt, bunăstare socială, sănătate sau presă rămîne încă de hotărît în fiecare țară aflată în tranziție.⁶¹ Totuși, „se presupune că biserica va trebui să se pronunțe și chiar se va pronunța într-o paletă foarte largă de probleme sociale. Totuși, există un fel de prăpastie între așteptările ca, de exemplu, biserica să se pronunțe în ce privește problema șomajului, sărăciei și chiar avortului, și nivelul oarecum mai scăzut de acceptare a opiniei că biserica dă cu adevărat răspunsuri adecvate problemelor sociale.”⁶²

Totuși, continuă să rămînă întrebarea ce fel de putere politică trebuie să aibă biserica pentru a ajunge la rezultate semnificative? Pentru a face aceasta, biserica trebuie să intre în domeniul politicii, apoi să fie în stare să vadă o legătură între problemele sociale curente și dezvoltarea democrației și societății civile, și în cele din urmă să neutralizeze posibilele interpretări politice ale acțiunilor sale.⁶³ Stilul de influențare de către biserică a „culturii și societății s-a schimbat după cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican însă”, unii autori mai cred că „nu există nici o dovadă că ambițiile sale de a avea oarecare acces legitim și un cuvînt de spus și influență asupra calității și moralității vieții publice au scăzut în toate felurile.”⁶⁴

4.2. Religia ca parte a societății politice

În timpul deceniului tranziției, aproape fiecare biserică sau comunitate religioasă semnificativă din punct de vedere social din țările postcomuniste s-a găsit în situația de a se confrunta cu ispita de a se lăsa folosită de ordinea politică și de a dobîndi o oarecare putere politică pentru sine. După cum știm deja, cea mai mare parte a lor pur și simplu nu au putut rezista. Evident, ceea ce s-a întîmplat este rezultatul suprapunerii religiei cu politica și al creării de noi procese sociale pe care unii autori le-au numit „politizarea religiei” sau „impregnarea cu religie a politicii”. Același model este reprodus la nivel național, „sacral se naționalizează; naționalul se secularizează”.⁶⁵ Multe comunități religioase au devenit sisteme de interpretare a „adevărurilor” naționale.

Înainte însă de a analiza acest fenomen, să amintim unele influențe contradictorii asupra relațiilor dintre religie și națiune. Este binecunoscut faptul că comuniștii au încercat să reprime religia. „Legătura dintre religie și părțile tradiționale ale societății a fost încă și mai mult sprijinită de faptul că elita conducătoare era predominant atee. Din această cauză, Biserica a fost singura instituție care nu era direct controlată de stat și care putea da glas opoziției față de regimul comunist.”⁶⁶ De asemenea, se poate afirma că „Rolul crucial pe care l-a jucat religia în regenerarea societății în opoziție cu stăpânirea comunistă a fost marcat de religiozitatea crescândă din unele țări începând cu 1978.”⁶⁷

Încercări cruciale la care a fost supusă religia în timpul acestui deceniu de tranziție, mai cu seamă pe teritoriul fostei Iugoslavii, au fost, în opinia lui Vrcan, următoarele:

a) mobilizarea politică a resurselor religioase semnificative și tradiționale și o mai mare vizibilitate a simbolismului religios în favoarea scopurilor politice ale strategiilor politice dominante;

b) conferirea unei ciudate legitimități religioase de către respectivele instituții religioase strategiilor politice dominante de orientare clar naționalistă;

c) reînvierea religioasă a zonei în anii nouăzeci, din păcate însă în urma marelui val de etnicizare a politicii și politizare a etnicului;

d) reînvierea a fost sprijinită de o fuzionare a naționalizării sacrului cu sacralizarea națiunii ce a culminat în instrumentalizarea politică a religiei și instrumentalizarea religioasă a politicii;

e) o schimbare radicală a poziției sociale a religiei vădind înclinația de a întări cât de mult posibil rolul central tradițional al instituțiilor religioase în cadrul noului sistem social în funcțiune și al noilor structurări instituționale sistemice precum și al totalității culturale a religiei în sistemul cultural și simbolic de ansamblu.⁶⁸

Ceea ce trebuie iarăși subliniat este faptul că biserica din multe țări europene postcomuniste, pentru a consolida rolul public al religiei și pentru a o readuce pe scena socială, s-a folosit de canalele politice. Cu alte cuvinte, ea a colaborat cu statul, adesea orientat pronționalist. Cu toate acestea, nu trebuie neglijat potențialul politic al bisericilor ca forțe sociale și nici faptul că ele constituie o parte semnificativă a societății atât politice cât și civile. Acest fapt a fost mai mult decât limpede atunci când Biserica Catolică Poloneză, prin intermediul mișcării sociale „Solidaritatea”, a contribuit la căderea regimului comunist din Polonia. Totuși, țările aflate în tranziție se confruntă uneori cu alte forțe din Biserica Catolică care nu sînt departe de a prelua rolul oficial al guvernării. Nu cu mult timp în urmă, Slovenia „secularizată” s-a aflat în situația de a se confrunta cu unele influențe puternice venite din unele cercuri religioase. „Cu toate că Slovenia a introdus democrația parlamentară și a organizat alegeri libere, Biserica Catolică încă se pretinde a fi nu numai reprezentantul, ci și purtătorul de cuvînt legitim din punct de vedere moral al națiunii slovene.”⁶⁹ În cazul

acesta, a fost mai mult decât evident că biserica reprezenta o opțiune politică anume, cea de dreapta în cazul de față.

Este binecunoscut faptul că în timpul războiului, atât Biserica Ortodoxă cât și cea Catolică erau legate de identitățile naționale distincte implicate în război. Însă, în Iugoslavia în perioada de după război, analizând unele evenimente recente, putem vedea că bisericile încă se descriu, poate chiar mai apăsător, drept naționale și că le este greu să abandoneze anumite poziții politice (de pildă, Biserica Catolică Croată). „Apelurile religioase la valorile identității și solidarității au interacționat cu partidele politice și cu o reconturare a culturilor politice. Dorindu-și să joace din nou un rol predominant, instituțiile religioase oficiale au căutat să stabilească legături puternice cu statul și teritoriul său. Contribuind semnificativ la relegitimarea puterii în termeni istorici și metafizici, ele au subliniat dimensiunea sfântă și transcendentă a națiunii. Această abordare a fost deosebit de pregnantă în cazul creștinismului ortodox.”⁷⁰

Se pare uneori că aceste biserici sînt departe de proclamatele poziții ale bisericilor oficiale potrivit cărora „este exclusă implicare politică directă; biserica nu are daruri politice speciale și o astfel de implicare este socotită dăunătoare misiunii de ansamblu a bisericii. Însă un rol de activist social al bisericii este legitim și încurajat.”⁷¹

Prin „amestecarea sacrului cu profanul și folosirea religiei ca marcator al identității, naționalismul a înființat noi surse de legitimare, în același timp perpetuînd discriminarea și acutizînd conflictul.”⁷² Această direcție poate fi de înțeles pentru democrațiile tinere care nu au avut timp să construiască o infrastructură puternică deoarece „naționalismul este adesea singurul lucru care poate umple golul existent în statele în care asociațiile civice sînt slabe și principalelor instituții politice le lipsește prestigiul ca urmare a proastei lor funcționări cronice.”⁷³

Implicarea istorică și socială a bisericilor în societățile aflate în tranziție este foarte profundă și este foarte probabil ca această situație să persiste în viitor. Procesele sociale sînt încă foarte strîns legate de politică, iar religia poate foarte adesea să se descopere ca fiind semnificativă politic. Dimpotrivă, dacă am dori să separăm artificial religia, societatea și politica, aceasta ar însemna că credincioșii nu s-ar putea implica în viața politică. Ca atare, religia este una din arenele pe care poate fi testată și verificată democrația. Tensiunile sociale pot și ele fi interpretate religios și unele biserici au cale liberă pentru a acționa în probleme sociale relevante.⁷⁴ În afara politicii, desigur...

Concluzie

Scopul principal al studiului de față a fost să arate modul în care procesele sociale tulburi din societățile postcomuniste aflate în tranziție influențează religia și modul în care religia răspunde acestor noi provocări. Afirmările autorilor prezentate în acest studiu au arătat că uneori religia întîlnește multe obstacole în drumul său spre stabilirea de noi relații cu statul pe de o parte și cu nou născuta

societate civilă pe de alta, și în același timp spre păstrarea angajamentului față de principiile democratice, care intră uneori în conflict cu structurile ierarhice și rigide ale bisericii. S-a arătat că represiunea exercitată de regimurile comuniste de-a lungul multor ani și eliberarea asociată cu puternice identificări etnoreligioase au dăunat mult comunităților religioase.

Astăzi, se poate vedea că acestea au câteva obiective de atins pentru a avea un punct de pornire clar și o temelie pentru dialogul cu alți actori sociali: desprinderea bisericii de stat și toate tipurile de comportament politic, respectarea drepturilor religioase ale omului și participarea la construcția societății civile sînt cele mai importante dintre ele. Totuși, circumstanțele sociale tulburi care însoțesc tranziția nu acționează în sensul neutralizării legăturilor strînse ale religiei cu naționalismul. Iar aceasta este una din posibilele direcții în care s-ar putea îndrepta religia, avertizează unii autori. Făcută în trecut, identificarea religioasă cu formele etnice și naționale ale identității derivată din istorie reprezintă un posibil punct de pornire pentru menținerea religiei în societate. Chiar și așa, religia poate avea o contribuție importantă în societate cu condiția să fi depășit adecvat toate provocările modernității.⁷⁵ Însă, „tensiunile dintre tradiție și memorie pe de o parte, și modernitate pe de alta nu sînt suficiente pentru a nega nevoia continuă de raportare la tradiție”,⁷⁶ care este încă, în cazul unora din țările aflate în tranziție, o realitate cotidiană.

Note:

1. Voi folosi sintagma de „societate aflată în tranziție” pentru acele societăți care au avut un regim comunist și care parcurg un proces de democratizare ce duce la postcomunism.

2. Srdjan Vrcan, Torn between tremendous challenges and tormenting responses: Religion in the Nineties in the area of former Yugoslavia, Conferinta ISORECEA, Zagreb, decembrie 2001, www.isorecea.org/abstracts.htm

3. *Vjesnik*, 18.12.2001 Intervju sa Srdjanom Vrcanom: „Crkva i Vlada spremne su (p)ostati partneri.”

4. Sinisa Zrinscak, Roles, attitudes et conflicts: la religion et les Églises dans les sociétés en transition, *Social Compass* 49 (4), 2002, pp.509-521; Srdjan Vrcan, The war in ex-Yugoslavia and Religion, *Social Compass* 41 (3), 1994., pp.413-422.

5. În unele țări (fosta Iugoslavie) ea s-a încheiat prin sublinierea diferențelor confesionale care au fost instrumentalizate în scopul menținerii unei atmosfere conflictuale.

6. Zrinscak, *op.cit.*, pp.509-521.

7. *Ibid.*

8. *Ibid.*

9. *Ibid.*

10. Miklós Tomka, Contradictions of secularism and the preservations of the sacred, în Laermans, R., Wilson, B., Billiet, J. (ed) *Secularization and Social Integration. Papers in Honor of Karel Dobbeaere*. (Leuven, Leuven University Press, 1998); Miklós Tomka, Religion, Church, State and Civil Society in East-Central Europe, în Borowik, I. (ed) *Church-State Relations in Central and Eastern Europe*. Krakow, Nomos, 1999, în Zrinscak, *Roles, attitudes...*

11. *Ibid.* Zrinscak, *Roles...*

12. *Ibid.*
13. Ales Crnic, The concept of religion in times of transition, Conferinta ISORECEA, Zagreb, decembrie 2001, www.isorecea/abstracts.htm
14. Zrinscak, Religion and society in tension: Social and legal status of religious communities in Croatian transition circumstances, în Richardson, J. (ed.), *Regulating Religions. Examples around the Globe*, (Chicago: Kluwer Academic Press, Chicago, 2003).
15. Coleman, John. A.: A limited state and vibrant society: Christianity and Civil Society, în *Civil Society and Government*, ed. de Nancy L. Rosenblum și Robert C. Post, (Princeton, 2002), p.227.
16. S. Hribar, Church as the Criteria of Truth, p.15 în Rizman, Rudolf M.: The Radical Right Politics in Slovenia, în *State Building in the Balkans*, p.332.
17. A. Agh, Neo-traditionalism and Populism from Above in East-Central Europe (manuscris), p.10, în Rudolf M. Rizman, *The Radical Right Politics in Slovenia*, p.332
18. *Vjesnik*, 25 January 2003. Prilog Panorama, interviu sa dr. Srdjanom Vrcanom: „Religija danas svoju sansu mora naci u proslosti”.
19. Roberto Papini, Christianity and Democracy in Europe, în *Christianity and Democracy in Global Context*, John Witte Jr. (ed) Boulder, 1993, p 48.
20. *Ibid.*
21. Witte (ed), *Christianity and Democracy in Global Context*, p.12.
22. *Ibid.* p.59, (În drumul său spre o democrație liberală și o economie de piață, fiecare țară aflată în tranziție se confruntă cu tentativele religiilor (de stat) dominante de a participa la societatea politică, nu civilă!).
23. Leslie Holmes, *Postcommunism: An Introduction*, Cambridge: Polity Press, 1997., p.286.
24. Paul Mojzes, *Religious Human Rights in Postcommunist Balkan Countries, Religious Human Rights in Global Perspective*, Johan D. van der Vyver and John Witte Jr. (ed.), Martinus Nijhoff Publishers, Hague, 1996, p.270.
25. *Ibid.*, p.271.
26. *Ibid.*, p.272.
27. Zrinscak, *Roles, attitudes...*
28. *Ibid.*
29. Mojzes, *op.cit.*, p.283.
30. Coleman, *Christianity and Civil Society*, p.227.
31. Zrinscak, *Roles, attitudes...*
32. *Religious Human Rights in Global Perspective*, p.203.
33. Coleman, *A limited state and vibrant society: Christianity and Civil Society*, p.234.
34. Casanova, Jose, Public Religions in the Modern World, Chicago: University of Chicago Press, 1994.), pp.40-66 în Coleman, John. A.: *A limited state and vibrant society: Christianity and Civil Society*.
35. Casanova, *op.cit.*, p.65.
36. Zrinscak, *Religion and society in tension...*
37. Heckel, Martin, The Impact of religious rules on public life in Germany, în *Religious Human Rights in Global Perspective*, p.192.
38. *Ibid.*, p.193.
39. *Religious Human Rights in Global Perspective*, p.252.
40. *Ibid.* p.199.
41. Balázs Shanda, Religious freedom in Hungarian Law (1988), teză de licență, Budapest, în *Religious Human Rights in Global Perspective*, p.253.

42. Orlin, T., Religious Pluralism and Freedom of Religion, in the Strength of Diversity, Dordrecht 1992, p.107 in *Religious Human Rights in Global Perspective*, p.253.
43. Kerr, A.Donal (ed), *Religion, state and ethnic identity*, (New York, NY University Press, 1992), p.13.
44. *Religious Human Rights in Global Perspective*, p.200.
45. *Ibid.* p.201.
46. Coleman, *A limited State and Vibrant Society: Christianity and Civil Society*, p.237.
47. *Ibid.* p.234 (Elsthain, Jaean Bethke, Relationship of Public to Private, *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, ed. Judith Dwyer (Collegeville, Minn: Liturgical Press, 1994.), p.796.
48. Coleman, *op.cit.*, p.233.
49. *Religious Human Rights in Global Perspective*, p.254.
50. Coleman, *op.cit.*, p.224.
51. Borowik, Irena, Religion and Civil Society in Poland in the Process of Democratic Transformation, Conferinta ISORECEA, Zagreb, decembrie 2001, www.isorecea.org/abstracts.htm
52. Kamarás, István, The Churches as Civil Society: 'Civil Churches' within Official Churches in Contemporary Hungary, Conferinta ISORECEA, Zagreb, decembrie 2001. www.isorecea.org/abstracts.htm
53. Merdjanova, Ina, Religion and Civil Society in Eastern Europe, Conferinta ISORECEA, Zagreb, decembrie 2001
54. Ernst Troeltsch, The Social Theory of the Christian Churches, vol.1, (New York, Harper and Row, 1960), in Coleman, *Christianity and Civil Society*, p.224
55. Michael Novak, The Spirit of Democratic Capitalism, (Lanham, MD.: Madison Books, 1991), in Coleman...
56. *Ibid.* Coleman, p.232.
57. *Ibid.* pp.224-225.
58. Casanova, Public religions..., pp.40-66, in Coleman, p.224.
59. Council on Civil Society, A Call to Civil Society, (New York, Institute for American Values, 1998), p.8, in Coleman, p.244.
60. *Ibid.*
61. *Ibid.* p.233.
62. Zrinscak, *Roles, attentes...*
63. *Ibid.*
64. Coleman, p.233
65. Zrinscak, *op.cit.*
66. *Ibid.*
67. Tomka, M. Contradictions of secularism and the preservations of the sacred, in Zrinscak, *Roles, attentes...*
68. Vrcan, Torn Between Tremendous...
69. Rudolf M.Rizman, The Radical Right Politics in Slovenia, in *State Building in the Balkans*, (Ravena: Longo Editore, 1996), p.332.
70. Vrcan, La guerra in ex Yugoslavia: una guerra di religione contemporanea o una guerra con le religion impegnatissime o una guerra di fede?, Split, Manuskript, 1993.
71. *Christianity and Democracy in Global Context*, p.24.
72. Vrcan, The War in ex-Yugoslavia and Religion, Split, 1993, in Cvitkovic, Ivan, On the role of religions in a war, in Janjic, D., (ed) *Religion and War*, pp.197-209.

73. Callagher, Tom, Nationalism and Democracy in SE Europe, p.106, în *Experimenting with Democracy*, Geoffrey Pridham and Tom Gallagher (ed), (London: Routledge, 2000).

74. Zrinscak, *op.cit.*

75. Intervju sa Srdjanom Vrcanom, Crkva i Vlada su spremne..., *Vjesnik*, 18. decembrie, 2001.

76. Harvieu-Leger, D. Religion as a Chain of Memory, Polity Press, 2000, în Zrinscak, S. *Roles, attendees...*

Bibliografie:

Cărți:

Agh, A.: Neo-traditionalism and Populism from Above in East-Central Europe (manuscris), în *State Building in the Balkans*, 1996, Ravena: A.Longo Editore.

Balázs, Shanda, Religious freedom in Hungarian Law (1988), Ph.D. Dissertation, Budapest, în *Religious Human Rights in Global Perspective*.

Casanova, Jose: *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994.

Coleman, John, A.: A Limited State and Vibrant Society: Christianity and Civil Society în *Civil Society and Government*, volum editat de Nancy L. Rosenblum și Robert C. Post, Princeton, 2002.

Council on Civil Society: *A Call to Civil Society*, New York, Institute for American Values, 1998.

Elsthain, Jean Bethke: Relationship of Public to Private, *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, ed. Judith Dwyer, Collegeville, MN: Liturgical Press, 1994.

Gallagher, Tom: Nationalism and Democracy in SE Europe, p.106, în *Experimenting with Democracy*, Geoffrey Pridham și Tom Gallagher (ed.), London: Routledge, 2000.

Harvieu-Leger, D. *Religion as a Chain of Memory*, Polity Press, 2000.

Heckel, Martin: The Impact of Religious Rules on Public Life in Germany, în *Religious Human Rights in Global Perspective*, Johan D. van der Vyver și John Witte Jr. (ed.), Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996.

Hribar, S.: Church as the Criteria of Truth, p.15 în Rizman, Rudolf M.: The Radical Right Politics in Slovenia, în *State Building in the Balkans*, Ravena, A.Longo Editore, 1996.

Kerr, Donal A.: (ed), *Religion, State and Ethnic identity*, New York, NY University Press, 1992.

Mojzes, Paul: Religious Human Rights in Postcommunist Balkan Countries, în *Religious Human Rights in Global Perspective*, Johan D. van der Vyver și John Witte Jr. (ed).

Novak, Michael: *The Spirit of Democratic Capitalism*, Lanham, Md.: Madison Books, 1991.

Orlin, T.: Religious Pluralism and Freedom of Religion, în *The Strength of Diversity*, Dordrecht 199., în *Religious Human Rights in Global Perspective*.

Papini, Roberto: Christianity and Democracy in Europe, în *Christianity and Democracy in Global Context*, John Witte Jr. (ed) Boulder, 1993.

Tomka, Miklós, Contradictions of secularism and the preservations of the sacred, în Laermans, R., Wilson, B., Billiet, J. (ed) *Secularization and Social Integration. Papers in Honor of Karel Dobbealaere*. Leuven, Leuven University Press, 1998.

Tomka, M., Religion, Church, State and Civil Society in East-Central Europe, în Borowik, I. (ed) *Church-State Relations in Central and Eastern Europe*. Krakow, Nomos, 1999.

Troeltsch, Ernst: *The Social Theory of the Christian Churches*, vol.1, New York, Harper and Row, 1960.

- Vrcan, Srdjan: La guerra in ex Yugoslavia: una guerra di religione contemporanea o una guerra con le religion impegnatissime o una guerra di fede?, Split, Manuskript, 1993.
- Vrcan, Srdjan.: The War in ex-Yugoslavia and Religion, Split, 1993., în Cvitkovic, Ivan, On the role of religions in a war, în Janjic, D, (ed.) *Religion and War*.
- Zrinscak, Sinisa, Religion and Society in Tension: Social and Legal Status of Religious Communities in Croatian Transition Circumstances, în Richardson, J. (ed.), *Regulating Religions. Examples around the Globe*, Chicago: Kluwer Academic Press, 2003

Alte surse:

- Borowik, Irena: Religion and Civil Society in Poland in the Process of Democratic Transformation, Conferinta ISORECEA, Zagreb, decembrie 2001, www.isorecea.org/abstracts.htm
- Crnec, Ales, The Concept of Religion in Times of Transition, Conferinta ISORECEA, Zagreb, decembrie 2001, www.isorecea/abstracts.htm

Traducere de Doina Baci

*

Vedran HORVAT este licențiat în Sociologie și Studii Comparate Croate al Universității din Zagreb și master în Democrație și Drepturile Omului în Europa de Sud-Est. Reporter al cotidianului *Vjesnik*, colaborator la *Transitions Online*, specializat în probleme sociale și religioase precum și în cele referitoare la migrație; el este, de asemenea, membru al Asociației pentru Studiul Internațional al Religiei în Europa Centrală și de Est.

Vedran Horvat, *Church in Democratic Transition Between the State and the Civil Society*, studiu publicat în *Religion in Eastern Europe*, vol.XXIV, nr.5, octombrie 2004, și preluat cu permisiunea autorului.

MAGHIARII DIN ROMÂNIA ȘI ETICA MINORITARĂ (1920-1940)

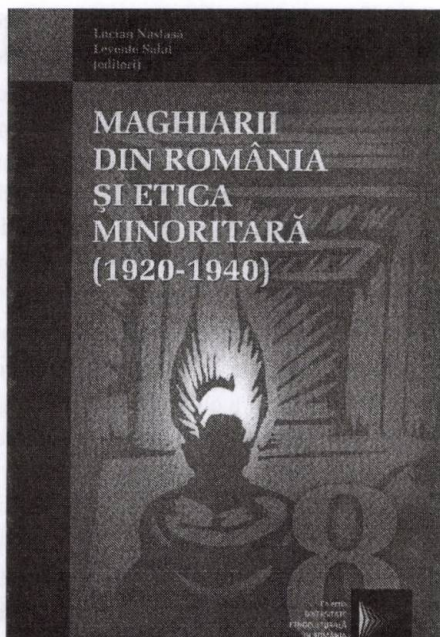
LUCIAN NASTASĂ,
LEVENTE SALAT (EDITORI)

Cluj, Centrul de Resurse pentru
Diversitate Etnoculturală, 2003, 312 p.

VOCI MAGHIARE DIN TRANSILVANIA INTERBELICĂ

O antologie de mare utilitate și de un deosebit interes publică Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală din Cluj în 2003. Editorii ei, Lucian Nastasă și Levente Salat, un istoric și un politolog validați prin cercetări proprii în domeniul istoriei și, respectiv, al politologiei, au intitulat-o *Maghiarii din România și etica minoritară (1920-1940)* și au inclus în ea douăzeci și patru de texte scrise de șaisprezece publiciști maghiari interbelici. Unii dintre ei, socotiți mai reprezentativi, apar în cuprins de mai multe ori, alții o singură dată. Oricum, însă, toți semnează texte pe care editorii le consideră „esențiale pentru înțelegerea diverselor fenomene complexe ce au apărut din statutul de «minoritar» al populației maghiare după sfârșitul primului război mondial” (p. 43).

Motivul inițiativei de a pune la dispoziția publicului larg o astfel de antologie este expus în Nota asupra ediției după cum urmează: „Prea mulți istorici au abordat problema comunității maghiare din România în perioada interbelică, în tomuri chiar impresionante prin dimensiuni, fără a-și impune vreodată rețineri pentru faptul că nu posedă nici măcar cele mai elementare cunoștințe de limbă și cultură maghiară, lăsând așadar deoparte în cadrul analizelor tocmai ceea ce ar fi trebuit să constituie sursele de bază. În felul acesta au apărut istorii trunchiate, statice, în mod evident distorsionate, care au perpetuat incomplet și uneori cu texte vădit ofensatoare, percepții anistorice asupra unei comunități căreia i se cuvine indiscutabil un loc sensibil diferit în panteonul trecutului nostru. Este și aceasta o motivație în plus pentru noi în asumarea volumului de față, căutând să stimulăm întregirea din mers a ceea ce trebuia cunoscut de multă vreme” (p. 43).

Din lămuririle acestea s-ar putea deduce că scopul principal al antologiei ar fi aducerea mai aproape de experții în explorarea trecutului o categorie de izvoare cel mai adesea neglijate de aceștia. Totuși, socotesc că volumul *Maghiarii din România și etica minoritară* țintește mai cu seamă înspre informarea celor interesați de dinamica publică actuală a maghiarilor și rădăcinile ei. Nu este un secret pentru nimeni că UDMR-ul s-a afirmat, încă din zilele schimbării din 1989, ca principalul, dacă nu unicul purtător de cuvânt al maghiarimii din România, asumînd, totodată, în discursul său, marile teme moștenite de la exponenții interbelici ai intereselor comunității lor. Prin urmare, a aduce sub ochii românilor textele care au vertebrat discursul¹ maghiar dintre cele două războaie mondiale este mai mult decît a oferi argumente suplimentare istoriografiei române. Oferta vizează, mi se pare mie, în primul rînd reliefaarea metamorfozelor și a complexității ideologice a unui gen de discurs a cărui utilitate se va valida proeminent mai ales în înțelegerea fundalului actualității publice, a raportării maghiarilor la majoritatea românească.

Într-un alt plan, fără îndoială, antologia lui Lucian Nastasă și a lui Levente Salat se recomandă atenției tuturor acelor care, nedumeriți de unele evoluții publicistice ale autorilor maghiari de după căderea comunismului, vor să înțeleagă, în spiritul istoriei culturii, în ce măsură și în ce fel se raportează ele la existența unui „transilvanism” interbelic, cît din tezele acestuia a traversat deceniile ce despart prezentul de vremea afirmării aceuia și cum s-au metamorfozat ele.

Nu în ultimul rînd, desigur, rămîn importante vocile înseși, autorii textelor. Scrise, unele, cu vădit talent literar, altele într-un spirit mai pragmatic ori mai științific, textele sînt, fiecare în felul său, exemplare. Menționez explicit, atît pentru cunoscători, cît și pentru cei care le vor întîlni pentru întîia oară, numele de pe lista antologaților (cu mențiunea că în versiunea maghiară, conform uzanței, numele precede prenumele): Károly Kós, István Sulyok, Miklós Krenner, József Horváth, György Bernády, Ármin Kabos, Artúr Balogh, Veridicus, Sándor Tavaszy, Dezső László, Sándor Makkai, Árpád Paál, József Venczel, Áron Tamási, Lajos Imre, Károly Molter.

Rămîne pilduitor pentru întregul volum, ca și pentru intenția antologatorilor, spiritul invocat în 1954 de Sándor Tavaszy: „Relația maghiaro-română se va clarifica doar atunci cînd bunurile culturale adevărate ale celor două popoare vor deveni achiziții vii ale fiecăruia, atunci cînd marii scriitori, artiști și oameni de știință ai maghiarilor și românilor nu vor fi folosiți doar ca oratori spre a rosti discursuri festive, pentru a stîrni porniri pătimașe și dușmănoase, pentru a-și spori propria vanitate națională, ci toți aceștia se vor înclina în fața spiritelor de geniu, a descoperirilor și contribuțiilor lor, îmbibîndu-și și înnobilîndu-și sufletul în «umanul și religiosul» plăsmuit de aceștia”.

Închei menționînd calitatea traducerilor lui Marius Cosmeanu, Paul Drumaru, Mária Kovács, Annamária Nastasă-Kovács și Florica Perian, aptă să transpună într-o limbă românească fluentă și bogată ideția autorilor. □

Ovidiu Pecican

altera 25

Contents

Editorial

3

DILEMMAS OF IDENTITY

Robert Parkin

Regional Identities and Alliances in an Integrating Europe: A Challenge to the Nation State?

5

Being a breakthrough by examining regional identities from an anthropological standpoint, the study pushes for the recognition of these regional identities in their own right, which may not involve ethnicity as such, regional identities actually being a matter of the majority identity within the nation state in many cases. Although there is sometimes a tendency to view European regionalisms almost automatically as basically ethnic, regional identities do not exist entirely within nation state borders, as europeanization is opening up a new path for alliances to be formed between regions across borders, providing thus an alternative to the nation state.

The lack of fit between ethnicity and some regionalisms is also shown by the fact that not all ethnic minorities compose a region, an entity which obviously requires geographical contiguity.

Regionalism is not only a popular movement – it can also be a bureaucratic instrument. National governments may regionalize administration, without implying anything about regional identities. Bureaucratically promoted identities are themselves culturally constructed and in principle no less suitable for anthropological analysis.

In the past, the EU's official delimitations of regions were clearly influenced by an exclusively economic perspective, often ignoring, and thus potentially conflicting with popular notions of regionalism. Today, it has been recognized that the cultivation of other, more identity-related aspects of regionalism may actually reinforce the implementation of policies. As a result, the idea of a Europe of regions has now entered the bureaucratic thinking of Brussels itself.

Although increased autonomy and responsiveness to local identities and demands are on the cards for sub-national units, there are no indications that the nation states in Europe, who are still first-line members of the EU, are ready to yield their sovereignty to them.

Viktor Karády

Survivor's Dilemmas:

Jewish-Hungarian Identity after the Shoah (1945-1956)

23

The study contends that collective identity is a historical construction composed of various elements whose importance vary strongly in time. The process of modernization and the tragic and convoluted history of the 20th century brought about a gap between the internal and external definitions of Jewish identity in Hungary. They also account for the remarkable changeability of identity as an existential strategy, a changeability often leading to forms of reversibility for the same groups or individuals during their life cycle.

Paradoxically enough, although the post-Shoah circumstances had opened up a way toward upward mobility and modernity for Jewish-Hungarians, in the end they turned into another trap. Jews could not help being considered as the natural political supports of the new regime, duly certified antifascists as they were. Unprecedented new prospects for professional success in the state apparatus proved to be all the more tempting as other, more traditional roads to middle class careers were progressively closed down following the Communist take-over. Consequently, opposite identity choices could find equally satisfactory reasons of legitimacy. Reactions to the same collective trauma took three utterly different shapes, but all implying a break-away from the past: communism, zionism and the remodelling of earlier assimilationist options. In the early years of the new regime, communism and zionism were functionally equivalent as they shared common traits: both options were new, they were conceived as social utopias, they both resided upon universalistic principles. On the other hand, communism appeared from the outset to be incompatible with most of the cultural ingredients of Jewishness, such as religion above all, but also with many other traits of traditional mentality. Later, zionist movements were suppressed and from 1949 onwards even well established Jewish cadres could not feel secure, they often being taken as targets of internal party purges as „bourgeois elements“. Having overinvested their commitment to communism, Jewish cadres were among the first to turn against Stalinism and reinvest their hopes in „democratic socialism“. Jewish-Hungarian identity choices were thus enriched with a new pattern, marked by a renewed nationalist engagement and - in the 1980s - by the liberation from the taboo of Judaism.

Florin Anghel

The Dual Identity of an Ethnic Community:

Poles and Slovaks in Bukovina, 1937-1944.

Ethnic Manipulation during International Political Crises

37

For a long time, the different identity of the Slav communities in Bukovina was given exclusively by their religion: Catholic or Orthodox, as they had already in-

fluenced each other prior to their settling here, there Polish and Slovakian roots being intertwined. Their ethnic differentiation took place only under the pressure of the political competition between the respective nation states: Poland and Chekhoslovakia. The native academics as well as the press, biased by the general changing political circumstances and depending on their ethnic background, contended a Slovakisation of the Poles or a Polisation of the Slovaks by turns. The third political actor involved in this struggle, Romania, proved no constancy, only pragmatism in its pursuit of its own interests. The Romanian state took sides according to the rise and fall of Poland and Chekhoslovakia on the international scene, with no regard to the rights or welfare of the minority communities involved. The end of the Second World War and the establishment of the communist regime put an end to this ethnical dispute by simply eliminating its object: Polish and Slovakian schools were done away with and most of the minority communities in the region were required to leave for their country of origin.

ANALYSES

Ilona Pálné Kovács

Regionalism in Hungary and in Central-Eastern Europe

50

Every one of the Central-Eastern European countries in transition has had to face its territorial and administrative reform. Once the first steps were taken at the local arrangements level, it became clear that sustainable development policies could not be drawn up and implemented without there being a reformed intermediary tier. Consistent reforms to this end were hampered by the lack of political consensus, by the reluctance of the administrative centre to let a series of competencies to be taken over by a subnational level, but also by professional uncertainties. The counties, backed up by a millenium of history, have been a matter for contention in this controversial reform, at a certain point Hungary finding itself in the position of developing a regional policy without regions. Whether the envisaged regions will simply add one more level of government or they will wipe out of existence the present counties remains to be seen, but what is more important for a successful reform is the reinforcement of regional identities.

Ioan Codruț Lucinescu

**Romania and the Federal Problems in the 20th Century
with a View to its Accession to the European Union**

70

The study is a historical survey of the federalist projects designed by Romanian thinkers and politicians and of the federalist bodies Romania was part in. On the whole, federalism was conceived of only as a union of nations and not at all as domestic arrangements. In its 1923 Constitution, Greater Romania was defined as a „unitary

national state" as it followed the French centralist model, the exact opposite of federalism. On the international scene, Romania, Chekhoslovakia and Yugoslavia formed the Little Entente in 1921. The Balkan Entente, an alliance formed in 1934 by Yugoslavia, Romania, Greece, and Turkey, reinforced the Treaty of Versailles.

In the postwar period, Romania remained a unitary national state, the Hungarian Autonomous Region being a shortlived exception.

The return to Europe is difficult as it presupposes genuine internal reforms, not only resounding international decisions. Nowadays federalism is seen by Romanians only as a prelude to state dissolution.

The European Union is still perceived exclusively as a union of nations, Romanian officials do not realize the importance of internal administrative reform and are blind to the Europe of regions. There have been established eight regions for development, but mainly under the pressure of Romania's accession to the EU and designed only to benefit from the european structural funds. This gap between political statements and political actions will most likely have a boomerang effect, missing the chance of reasserting Romania as valuable contributing member to the EU.

CASE STUDY

István Haller

Racial Discrimination in the Counties of Mureş and Satu Mare 85

The case study shows that, although at a first sight the present situation seems favourable to national minorities, racial discrimination pervades all the fields of social life.

There are special provisions in the education for Roma that are designed to support the emergence of a Roma elite by facilitating their graduation of higher forms of education, but Roma children cannot graduate elementary school. Theoretically, mother tongue education is provided for many national minorities, but practically it turns out that there are neither trained teachers nor handbooks for this field. On the other hand, the curricula and handbooks, instead of nurturing tolerance, only reinforce the extant negative stereotypes concerning minorities.

The drawbacks in the educational system lead to the diminishing of job opportunities, the persons belonging to minority communities having a poorer education are bound to be employed in poorly paid positions if they are employed at all. There are also other deficiencies, inherited from the communist past, when persons belonging to minority communities were not allowed to hold key positions. Nowadays, even with a similar training, minority persons must get used to putting up with secondary positions. On the whole, a poor professional training results in social problems. It is especially Roma communities that live in precarious conditions and the social assistance provided for by law is given only partially; this poverty, in its turn, leads to school abandonment.

This vicious circle of discrimination and its consequences is passed on by the negative stereotypes extant both in school and society on the whole, stereotypes manifested in limiting the access to public places and collective attribution of guilt grounded on ethnic belonging.

At the same time, negative stereotypes concerning minorities are coupled with positive stereotypes concerning majority. Consequently, the majority must display their prevalence also symbolically (the naming of streets and schools, for instance).

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

François Bocholier

The Transylvanian Elites,

between Regional Identity and the Rise of National Feelings

194

The research deals with the question of the political integration of Romanian Transylvanian elites in Greater Romania after 1918. This proved to be a very difficult process because their aspiration for self-government – justified by the cultural specificities and separate history of the province – clashed with the centralist and unilateral policy of Bucharest. Comparing the two attempts at nation building before and after 1918, similarities are striking: national identifications were growing stronger while regionalism was diminishing. Within the dominant nation – Hungarian before 1918, then Romanian – the prospects offered and the constraints exerted by the ruling nation overcame or strongly diminished any divergent identity. In the 20th century, identities alternative to the majority one strived to come to life again in a new form, adjusted to modern life. Although they could have been a valid alternative to the national state, genuine pan-transylvanian and trans-ethnic alliances remained only unfulfilled projects for fear they should harm the interests of one's own „side”.

Nevertheless, there are notable differences between the periods before and after the first World War as the Hungarian minority's elite held a different position and championed a different attitude within Greater Romania than the emergent elite of the Romanian nationality within the Monarchy.

The Vienna Diktat of the 30th of August 1940, dividing Transylvania into two parts and raising nationalisms to paroxysm, put a concrete end to the idea of the primacy of the Transylvanian identity over national identities.

DEBATE

Regionalism and European Integration

140

The Intercultural Centre of the PRO EUROPA League organised the third edition of the Transsylvania Summer University at Ilieni between the 22nd and the 25th of July 2004. Among the participants there were academics, politicians, political scientists

and representatives of the civil society. Considering the development of the European political scene, Romania will take part in the process of European integration no matter whether this country will have a genuine political commitment towards this end or not. Still, the genuineness of its commitment can make a real difference in smoothing Romania's accession to EU and, within this context, regionalisation and regionalism are significant coordinates. Then, what is a region? In a necessary revision of its definition, a region's territorial borders become less important, while the idea of regionalism, the existence of a region in the mentality of its inhabitants gains a first-rate position, as regionalisation does, too, namely the political will to establish a regional institutional framework. The eight regions for development were created by the Romanian decision makers under the pressure of EU policies and since, in the process, the various regionalisms extant in Romania were not taken into consideration, the country was deprived by an important instrument – the regional tier of government – on its way to accession. At present, regionalism should no longer belong to a bureaucratic sphere that distributes EU structural funds, but it should shift to reasserting large local communities.

The present administration is expensive, instead of being cheap; it lacks transparency, it controls society instead of being controlled by it. In order to change this state of affairs, a reform is necessary because the present structures were established during the communist regime and were meant to serve a centralist ideology and the communist elite.

At the request of the DAHR, a series of legal proposals (The Framework Bill on Regions, the Bill on Establishing the Special Legal Status Region, the Szeklar Land, the Autonomy Statute of the Szeklar Land as a Special Status Region) were drawn up by experts in order to initiate a debate on the issue, but they were rejected altogether, in present day Romania any regionalist discourse being perceived as a threat to the state. In spite of the mythologisation of history according to which Romania has always been a unitary national state, historical facts show the contrary.

Contrary to the widespread opinion that Romania is still a statist country, one can see that this country lacks a depoliticised, well-functioning state structure, the governing structure being a "partycracy". On the other hand, regionalism cannot find a political actor to champion it because the law on parties precludes the establishment of regional parties, thus making wider the gap existing now between parties and society.

By rejecting diversity and regionalism, the political elite is jeopardising Romania's accession to EU, the regionalist discourse of the political party now in power is used only abroad and boils down to a mere communication technique.

As a conclusion, there are two possible solutions to Romania's current problems: a wide civic movement (but considering the inertia of the population, it is highly unlikely) or a "foreign rule", namely EU.

ECUMENICA

Vedran Horvat

Church in Democratic Transition
between the State and the Civil Society

170

The paper shows how turbulent social processes in postcommunist transitional societies influence religion and how religion responds to these new challenges. The claims of the authors presented in this paper have shown that religion sometimes finds many obstacles on its way to re-establish new relations with the state on one hand, and the newborn civil society, on the other hand, and, at the same time, to remain adherent to democratic principles, sometimes incoherent with its hierarchical and rigid structures. It has been shown that many years of suppression by communist regimes and liberation connected with strong ethnoreligious identifications did much damage to religious communities.

Today, one can see that they have few tasks to complete in order to have a clear starting point and a foundation for dialogue with other social actors. Disentanglement of church from state and all sorts of political behavior; respect for religious human rights and participating in the building of civil society are the most important among them. Nevertheless, turbulent social circumstances that follow transition do not work on behalf of neutralizing the close links of religion to nationalism. And this is one of the possible directions in which religion might go, warn some of the authors. However, religion still can contribute to society, under the condition that it has dealt with satisfactorily with all the challenges of modernity. But, "tensions between tradition and memory on the one hand, and modernity on the other, are not sufficient to deny the continuing need for referring to tradition," which is, in the case of some transitional countries, still an everyday reality.

REVIEW

Ovidiu Pecican

Lucian Nastasă, Levente Salat (editori):

Maghiarii din România și etica minoritară. 1920-1940

(Lucian Nastasă, Levente Salat:

The Hungarians in Romania and Minority Ethics. 1920-1940)

188

TALON DE COMANDĂ

cu plata ramburs/ la primirea coletului

Autor, Titlu	Preț	Nr. ex.
*** Altera 5 – Etnic. Național. Multinațional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 7 – Federalism și reconciliere	30.000	
*** Altera 8 – Federalism și devoluție	30.000	
*** Altera 9 – Regionalism și regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism și/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.000	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fundamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universități multiculturale	85.000	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitare	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală și de Est	90.000	
*** Altera 20/21 – Integrare europeană și statutul minorităților	150.000	
*** Altera 22/23 – Politici descentralizatoare și autonomia regională	150.000	
*** Altera 24 – Identități – Structuri și caracteristici	100.000	
*** Altera 25 – Dilemele identității	100.000	
*** România și minoritățile. Colecție de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái	20.000	
Andrei Roth: Naționalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus?	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	
*** Provincia 2001 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2002 - antologie	110.000	
*** Provincia 2002 - válogatás	110.000	

Carte PRO EUROPA prin poștă cu plata ramburs / la primirea coletului

Avantajele dumneavoastră: taxe poștale gratuite / suportate de Editura Pro Europa • materiale promoționale la zi privind aparițiile noastre.

Cum comandați: Bifați pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Indicați, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Țineți cont de faptul că lista de titluri disponibile și prețurile înscrise în talonul de comandă erau valabile la data trimiterii în tipografie a cărții de față • Pentru informații la zi privind titlurile disponibile și prețul lor, sunați la tel. 0265/250182;

Cum transmiteți comenzile: prin poștă, telefon, fax, e-mail

Liga Pro Europa

C. P. 1-154

540049 Târgu-Mureș – România

Tel/Fax: 0265/250182; 250183 Mobil: 0745-507166

Email: office@proeuropa.ro

Internet: www.proeuropa.ro

Datele dumneavoastră:

Nume: _____

Adresă: _____

Telefon, fax: _____

E-mail: _____

Semnătura _____ Data _____

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
 - *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Judit-Andrea Kacsó

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

